

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς τύπους τῶν ἡλῶν καὶ τῆς λόγχης ἅπαντας ἐπέδειξε, καὶ ἔμπροσθεν τῶν μαθητῶν ἔφαγεν, ἵνα διὰ πάντων τὴν ἀνάστασιν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν αὐτῷ ἀνανεωθείσαν πιστώσῃται αὐτοὺς. Καὶ ὅτι κατὰ τὴν μακαρίαν τῆς θεότητος οὐσίαν ἄτριπτος, ἀναλλοίωτος, ἀπαθής, ἀθάνατος, ἀνευδής διατελών, πάντα τὰ πάθη εἶασε κατὰ συγχώρησιν τῷ οἰκίῳ ἐπενεχθῆναι κατὰ, καὶ τοῦτον τῇ οἰκίᾳ ἀνίστασθαι δυνάμει, διὰ τε τοῦ οἰκίου καὶ τελείαν τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἡμετέρας ἐξεργάσατο φύσεως.

Τοὺς δὲ λέγοντας ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν, ἢ παθητὸν τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ εἰς σάρκα τραπέντα, ἢ συνουσιωμένον ἐσχηκέναι τὸ σῶμα, ἢ οὐρανόθεν τοῦτο κεκομκέναι, ἢ φάντασμα εἶναι, ἢ θνητὸν λέγοντας τὸν Θεὸν Λόγον δεδεδῆσθαι τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀναστάσεως, ἢ ἄψυχον τὸ σῶμα ἀνελθῆναι, ἢ ἄνουν ἄνθρωπον, ἢ τὰς δύο φύσεις τοῦ Χριστοῦ κατὰ ἀνάκρασιν συγχυθείσας μίαν γεγενῆσθαι φύσιν, καὶ μὴ ὁμολογούντας εἰς Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν δύο φύσεις εἶναι ἀσυγχύτους, ἐν δὲ πρόσωπον, καθ' ὃ εἰς Χριστὸς, εἰς Υἱὸς· τούτους ἀναθεματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

Ideo et fixuras clavorum et lanceæ ictum demonstravit, et coram discipulis comedit; ut omni ratione naturæ nostræ resurrectionem in se renovatam persuaderet. Et cum secundum beatam divinitatis expert, impatibilis, immortalis, nulla re indigens esset, passiones omnes templo suo inferri permisit, et hoc propria potentia excitavit, et per templum suum perfectam naturæ nostræ renovationem effecit.

Eos vero qui dicunt nudum hominem esse Christum, vel passioni obnoxium Deum Verbum, aut in carnem conversum, vel consubstantiatum corpus habuisse, vel de cælo id detulisse, aut phantasma esse: vel qui mortalem dicunt Deum Verbum opus habuisse, ut a Patre suscitaretur, vel inanimatum B corpus sumpsisse, vel sine mente hominem, vel duas Christi naturas per commixtionem confusas unam naturam factas esse: et qui non contentur in Domino nostro Jesu Christo duas esse naturas incon- fusas, unam autem personam, quatenus unus est Christus, unus Filius, eos anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

Etsi hoc in fragmento tam aperta legantur contra hæreses Nestorii atque Eutychetis, ut illud auctoris esse Ephesino et Chalcedonensi concilio posterioris quispiam non sine veritatis specie sibi persuadeat; quum tamen apud Theodoretum loco citato integrum, et apud Leonem Byzantinum lib. 1 adversus memoratos hæreticos pars ultima ejusdem fragmenti, ab his scilicet verbis, *Eos vero qui dicunt*, etc., exaretur, ipsum ex aliqua Ambrosii commentatione quam invidia temporis interceperit, excerptum libentiori animo existimamus. Itaque propter illius cum libris *de Fide*, ac potissimum *de Incarn. Dom. Sacramento* affinitatem rati nusquam melius quam hoc loco exhiberi posse, hic idem illud Theodoretii verbis cum versione sua ex ultima edit. Parisi. representamus.

IN EPISTOLAS SANCTI AMBROSII

NOVO ORDINE DISTRIBUTAS

ADMONITIO.

Omnes quidem scriptores cum in universis suis Operibus, tum vel maxime in epistolis effigiem sui consi- gnare extra dubium est: præ cæteris vero sanctum Ambrosium et passim in omnibus suis lucubrationibus quosdam quasi ductus ac characteres virtutum suarum appinxisse, et potissimum in hoc epistolarum syn- tagmate expressam spirantemque sui imaginem reliquisse negabit nemo. Etenim hoc in Opere, nam de aliis interim hic silebimus, emicant suis quæque locis egregiæ illæ virtutes, quibus, ut absolutum episcoporum exemplar Ambrosius habeatur, effectum est. Quanto amore ad propugnandam christianæ religionis dignita- tem impelleretur, oblato Valentiniano libelli seu epistolæ testificantur. Quanto ardore flagraret defendendi catholici dogmatis, ac sanguinis pro illius integritate profundendi, quæ in causa basilicarum scripsit, pate- ficiant. Alibi miramur ejus in condonandis injuriis, beneficiisque in sibi inimicissimos conferendis magnâ- nimitatem: alibi ejus adversus imperatores atque tyrannos constantiam obstupescimus. Occurrunt epistolæ in quibus pastoralis ejus sollicitudo, qua non solum diocesis Mediolanensem, sed et alias quoque licet dis- sitas complectebatur, elucet: sunt aliæ, in quibus erumpit doctrina ejus, prudentia, sanctitas, et ab omnis avaritiæ sordibus abalienatio; quibus dotibus adducti eum tamquam commune sæculi sui oraculum, dia-coni, presbyteri, atque episcopi consulebant: ac non modo privati, verum etiam principes viri gravissima negotia ejus fidei committebant atque solertiæ. Postremo in his epistolis ubique sancti Præsulis pietas, cha- ritas, misericordia, modestia, æquitas, atque indefessa in vigiliis piisque laboribus perseverantia non sine admiratione conspicitur; ut non levem ac monogrammam Ambrosii picturam, sed effictum et solidum signum, immo vero Ambrosium ipsum redivivum cernere videamur.

Persuasum omnino habemus ex pulcherrimis his epistolis ad lectorem redire magnam utilitatem, utque reddatur eadem uberior, non solum illustrationi locorum, quos vindice indigere duximus, verum etiam novæ totius operis distributioni operam impendimus. Sane perquam optatum nobis fuisset ab alterutro vltigatorum ordinum non discedere, certis nimirum in eo genere nihil mutari sine aliquo eorum incom-

modo, qui varia testimonia inde ab auctoribus, sive indicata, sive citata in propriis inspicere fontibus volunt: attamen tanta utriusque perturbatio est, tanta confusio, ut alium quempiam excogitare nobis plane fuerit necessarium. Enim vero antiquiores editiones præterquam quod plurimis epistolis careant, quas addiderunt Romani editores, eam exhibent epistolarum seriem, quæ neque ad temporis, neque ad materiæ rationem adaptetur. Editio Romana, dum huic malo mederi tentat, omnia magis confudit. Nam et epistolas complures e natali solo, sit verbo venia, per vim avulsas in alienum transtulit; nec ullam distinguendorum temporum curam, quam profecto maximam esse oportebat, adhibuit; ut interim hic scilicet quam parum feliciter in materia digerenda illi cecidit, non raro distractis quæ conjungendæ fuerant epistolis, et quæ distrahendæ fuerant, conjunctis. Sed nec perfugium nobis erat ad manuscriptos; illi enim præter vitia, quibus laborare diximus editiones, cum ab utroque earundem editionum ordine baud parum dissident, licet minus ab antiquarum, tum ita discrepent ipsi inter se, ut epistola quæ 50 est in codice Thuaneo, 69 sit in Longipontino, quæ in Longipontino 36 hæc ipsa in Thuaneo 48 collocetur; et in aliis multis eodem modo.

Quamobrem ut coacti hanc tantam confusionem digereremus, nihil commodius nobis visum est, quam ut omnes illas epistolas, quarum ætatis notam aliquam licuit deprehendere, secundum temporum rationem, quam novimus potissimum probari ab eruditis, distribuere. Inde classes exsurgunt duæ, sed quarum prior posteriorem longe superat. Ut vero intelligant lectores quidnam in assignando singulis epistolis loco suo atque numero secuti simus, argumenta, quibus ipsarum probatur ætas, breviter et continenti serie proponemus. Potuissent quidem et aliæ quædam epistolæ accedere primo huic ordini, si ad statuendum ipsarum tempus earundem cum aliis nonnullis aut styli aut materiæ afinitatem sufficere judicassetus: at firmamenta istiusmodi debiliora nobis videntur, quam ut his solis tuto nos niti posse credamus. Quod vero ad posteriorem classem, hoc modo eam duximus instituendam; ut epistolæ, quæ pertinent ad exponendos sacros codices, in fronte locarentur: sequerentur, quæ in gravi ac religioso quopiam versantur argumento: ac demum aliquot epistolia, quæ ad neutram partem referri satis apte concinneque poterant, agmen clauderent.

Jam monuimus non paucas epistolas, quæ in antiquis editionibus non habebantur, in Romana vulgatas esse; nihilo tamen minus certum nobis est multo adhuc plures interiisse, aut saltem in aliquo ignotæ bibliothecæ angulo luctari cum tincis. Etenim ut maxime certum est non pauca ab Ambrosio, ad Satyrium fratrem aliove nonnullos ex amicissimis datas fuisse (*Lib. de Excessu Satyri*); ita similiter ex iis quæ restant, cognoscere est alias plures quas ad Marcellinam sororem, ad Theodosium imperatorem, ad Eugenium tyrannum, ad Alypium, ad Phœbadium atque Delphinum scripserat sanctus Præsul, desiderari. Has ut e tenebris erueremus, cum adhibita cura, qua majorem non potuimus, nihil hac parte profecissemus; quod unum fuit reliqui, sedulo in residuis, quas omnium a sancto Præsule scripturarum pulcherrimas esse arbitramur, ornandis incubuimus. Itaque præter illa quæ jam supra memoravimus a nobis fuisse præstita, magnum numerum manuscriptorum, e quibus plerique antiquissimam optimamque manum præferunt, ad earum emendationem adhibuimus. Ad hæc spurias aliquot a reliquis segregavimus, cujus rei, ne hoc temere a nobis factum quis existimet, ratio reddetur suis locis. Denique ut pro virili eorum quibus citata ex aliis editionibus in nostra consulere opus fuerit, laborem releverimus; triplicem catalogum secundum tres ordines omnium editionum inter se comparatos subjici curavimus, quartumque adjunximus alphabeticum, quorum ope omnis salebra complanabitur ac difficultas. Sed prius chronologia primæ nostræ classis est demonstranda.

ORDO EPISTOLARUM

SECUNDUM TEMPORUM RATIONEM DISTRIBUTARUM ASSERITUR.

PRIMA CLASSIS.

[Ann. 379.] Prima epistola respondet Gratiano imperatori, cujus litteræ etiam præmittuntur. In ipsa excusat Ambrosius quod eidem principi ex Oriente revertenti non occurrerit. Cum autem hic Gratiani reditus intelligi commodius non possit quam de illo ipso, quo is post victum a Gothis atque in tuguriolo agresti in kal. sept. ann. 378 ambustum Valentem patrum, cui suppetias ierat, sequenti anno in Occidentem regressus est, non immerito huic epistolæ annum 379 attribuimus.

II^a quæ Constantio novo episcopo muneris sui officis instituendo destinata est, ipsi quoque Immo-

A lensem commendat Ecclesiam, utque ab Arianis ab Illyria venientibus caveat, monet. Quod quidem cum de incursionibus Gothorum extincto, ut jam dictum est, Valente provincias illas populantium intelligatur, cumque dierum ingruentium Quadragesimæ mentionem faciat; hinc colligimus eandem epistolam sub Quadragesimam anni 379 scriptam fuisse.

[Ann. 380.] III^a et IV^a Felici inscribuntur. Harum ætatem inde colligas, quod posterior, cui priorem non multis diebus præmissam constat, Comensum illum episcopum invitet ad dedicationem basilicæ a Bassiano Laudensi episcopo constructæ, cujus consecrationem anno 380 factam fuisse tradit Ughel-

lus tomq II *Ital. sacræ*. Si porro isthæc epocha legitima sit, erit etiam adjiciendum hanc ipsam epistolam pridie kal. novemb. datam fuisse; quippe quæ eundem diem aperte prodit.

V^a et VI^a Syagrii Veronensi episcopo scriptæ sunt. His Ambrosius illi nuntiat iudicium ab eo contra Iudiciam virginem latum, a se in episcoporum conventu recessum esse. Quamvis autem qui voluit id contigisse anno 380 nullam opinionis supæ rationem reddat; nobis tamen cur ab eis non recedamus, causæ non desunt. Nam primo loco satis clarum est ipso episcopatus ejusdem Syagrii initio hæc facta esse, cum Iudicia quæ ab ejus decessore Zenone ante multos annos velum acceperat, eriminiis accusaretur, potissimum in juniores annos, animumque minus maturum quadrare soliti: deinde Nicetus ille, cujus mentio fit in hac epistola, idem esse existimatur atque is Nicetus, quem lex II *Ne sanctum baptisma*, etc., anno 577 data memorat.

VII^a et VIII^a Justo inter Lugdunenses præsules tertio decimo missæ creduntur. Itaque cum is post concilium Aquileiense, cui simul cum Ambrosio anno 381 interfuerat, dicatur nunquam deinceps Lugdunum revertisse, sed in Ægypti se recepisse solitudines; hinc efficitur utramque epistolam dicta synodo priore esse.

[Ann. 381.] IX^a, X^a, XI^a et XII^a cæ sunt, quibus Aquileiense concilium in causa Palladii ac Secundiani habitum occasionem dedit. Illas una cum actis ejusdem concilii hanc in editionem non solum ideo recepimus, quia in Romana fuerant evulgatæ, et inter Ambrosiana opera in manuscriptis quibusdam reperiuntur; sed multo magis quod Patribus Aquileiensibus et linguæ in disputando, et manus in scribendo officium præstitisse noscatur sanctus Præsul. Jam vero tempus concilii clare definitur, cum ejusdem acta Syagrii atque Eucherii cons. nomina in fronte præferant, quorum consulatum in annum 381 incidisse extra dubium est.

Atamen quid faciemus P. Franc. Chiffletio, qui eadem Acta adulterina esse, et a Vigilio Tapsensi qui vertente quinto sæculo scriptitabat, fabricata contendit; eoque non solum illa edi curavit inter legitima Vigiliæ opera, sed et iudicium suum propria dissertatione defendit? Nos vero ut appareat cur assentiri eidem non potuerimus, præcipua ipsius dispicimus, quam brevissime nobis licebit, argumenta.

Narrat igitur Vigilius ad procedendam synodum illam ea re ductum, quod Arianos, quos impugnare professio nomine nunquam audebat, facilius objecta concilii auctoritate arbitraretur esse confutandos. Illud autem inde confirmat, quod alios quoque libros abs se compositos Athanasio atque Ambrosio supposuerit idem Vigilius. Verum ut maxime certa esset ultima ista suppositio, plurimum inter se illa differant, libello cuiquam recens elucubrato veteris auctoris nomen ascribere, et pro vero concilio, cujus Acta jam pridem in vulgus exierint, et Ecclesiarum eru-

ditorumque scriiniis conserventur, falsam substituere. Primum illud non ita insolens est, nec tam facile deprehenditur, maxime si auctor qui peregrino idiomate scripserit, adoptetur: secundum vero prope inauditum est, nec ferre nisi ab auctore homine tentari queat. Quis igitur sibi persuadeat præselem eruditum, famam propriam, atque Ecclesiæ etholicæ causam Arianorum probris ac ludibriis usque adeo prostituisse? Nam cum idem ille integrum Concilium penes se haberet, cujus etiam epocham, subscriptiones, licet alicubi corruptas, nec non synodaliū epistolarum partem retinuerit, ut scribit ipsemet Chiffletius; quo pacto sibi tantum adulari potuit, ut crederet hanc eandem synodum apud nullum alium neque in Africa, neque in Gallia, neque in Italia ipsa usquam servari? Quin immo quare vera illa monumenta non ipse vulgavit, majorem haud dubie adversus hæreticos vim habitura, quam commentitia? Huc adde nihil in iisdem Actis occurrere, quod non argumento et personis ex tempore ac subijto quodam calore disputantibus apte congruat.

Instat tamen adhuc Chiffletius, et quod Valerianus illic Ambrosio contra decus ac sedis Mediolanensis dignitatem semper præponatur, nec non Anemius Ilyrici primatum sibi vindicando, ex æquo contra modestiam ac veritatem peccet, reprehendit. Atqui si vera Concilii Acta, ut Chiffletius tradit, habuit Vigilius, cur in eis illa potissimum mutata voluit, unde minimo negotio fraus ejus atque impostura detegeretur? Sed nihil istic, quod merito reprehendatur, admissum esse a nobis demonstrabitur propriis locis.

Alia nonnulla objicit idem auctor iis, quæ retulimus adhuc debiliora, et quorum aliqua non modo in rem ejus nihil faciant, sed et in ipsum possint retorqueri majore ictu. Quapropter non dubitamus germana esse hæc eadem astæ, illudque unum exoptaremus, nempe ut integra ad nostram ætatem intacta pervenissent. Nam quod Chiffletius pro complemento hujus operis libellum *de Filii divinitate* obtrudere nobis voluit, id ab omni specie veritatis suo loco tam abhorreere declarabimus, quam quod maxime.

[Ann. 381 et 382.] XIII^a et XIV^a epistolæ, quas cur Ambrosianis adjunxerimus, illie a nobis explicabitur, nomine Itatorum episcoporum inscriptæ sunt. Prima versatur tam in causa schismatis Antiocheni, quam ordinationum Maximi Cynici atque Nectarii: quorum ultimus ad sedem Constantinopolitanam in synodo universali anno tantum 381 mense martio illic habita, vel ut volunt alii, anno 382 rursus coacta, fuit adscitus. Itaque si cui alluuerit prima sententia, quominus eandem epistolam in concilio Aquileiensi scriptam censeat, nihil vetabit. Quod vero ad epistolam XIV^a, cum in ea Theodosio propter datam superiori responsionem agantur gratiæ, ipsam a concilio ante annum 382 convocato non fuisse profectam manifestum est.

[Ann. 383.] XV^a et XVI^a, in quibus de morte

sancti Ascholii, deque Anysii in sedem ejus subrogatione agitur, non alterius anni quam 383 esse videntur. Ascholiu enim Romanæ synodo an. 382 celebratæ interfuerat, eique Anysius, Damaso cujus mors anno 384 ponitur, adhuc superstitē, jam succedebat. Quocirca dum et Thessalonicam rediret Ascholiu, et Ambrosium de obitu ejus certiore Anysius faceret, postremos anni 382 menses, ac primos 383 interim effluxisse necessum fuit.

[Ann. 384.] XVII^a et XVIII^a contra Symmachi Relationem datæ sunt. Earum tempus non difficile cognosci potest. Nam cum Symmachus, Valentiniano sub matris hæreticæ tutela adhuc posito, et Gratiano Maximi fraude ac scelere extincto, peropportunam revocandis seditiorum numinum religionibus occasionem existimasset, eidem Valentiniano Relationem obtulit suam. Huic ubi primum licuit, respondit Ambrosius, nimirum ipso anno 384, quo et ipse a prima sua ad Maximum tyrannum legatione in Italiam rediit, et Symmachus Urbis præfecturam administrabat. Cæterum in hoc certamine orator profanus christiano usque adeo inferior fuit, ut nec aræ Victoriæ, nec aliarum ceremoniarum restitutionem obtineret. Unde haud illepide cecinit de hoc eventu Ennodius :

Dicendi palmam Victoria tollit amico :
Transit ad Ambrosium, plus favet ira Deæ.

[Ann. 385.] XIX^a Vigilio ad Tridentinum episcopatum ante paucos menses evecto eorum quæ ad episcopale munus pertinent, præcepta tradit. Vigilius annos 20, ut ipsius testantur Acta, præfuit eidem Ecclesiæ : ejus vero martyrium contigisse dicitur sub consulatu Stiliconis, quem anno 400 et 405 eam dignitatem gessisse comperimus. Itaque pontificatum suum non potuit nisi anno 380 vel 385 inire novus præsul ; unde cum anno 380, quo et sequenti etiam Abundantium illius decessorem in vivis egisse Aquileiensis concilii Acta testantur, id non contigisse manifestum sit, relinquatur ut contigerit anno 385. Non tamen sumus nescii Mabillonium nostrum in *Præfat. sæculi quinti Benedictini*, Acta quædam ejusdem Vigiliæ abs se conspecta testatum esse, quibus ipsi non anni 20 episcopatus, sed tantum 12 attribuantur. Verum ne hisce Actis posterioribus fidem habeamus, illud dissuadet, quod in hac hypothese ejusdem Vigiliæ pontificatus iniri debuisset anno 388 vel 393, proindeque alterutro posterior esset hæc epistola ; quam tamen antequam Theodosii lege Judæorum cum Christianis conjugia prohiberentur, hoc est, ante annum 388 scriptam agnoscimus. Etenim cum in ea potissimum agatur de hujusmodi matrimoniis, Ambrosius cui eadem lex ignota esse non potuisset, illius uti auctoritate dubio procul hac in causa non omisisset.

[Ann. 385 et 386.] XX^a et XXI^a cum Sermonem illis adjuncto e vexatione quam a Justina imperatrice aliisque Arianis passus est Ambrosius, ortum duxere. In confesso est sanctum Præsulem sic fuisse agitatam hac tempestate, ut cum eodem anno quo incoe-

perat, sedata esset, iterum sequenti recruderit. Autumat Baronius priorem hujus persecutionis annum incidisse in 386 reparatæ salutis, quo sanctus noster primum suum libellum seu epistolam XXI ad Valentinianum destinavit : proxime autem sequenti anno Sermonem de Basilicis habitum dominica Palmarum, ac postridie scriptam ad Marcellinam epistolam. Attamen rem secus se habere obscurum non est. Enim vero quo tempore eundem Sermonem pronuntiabat, basilica multos jam dies a militibus obsessa erat, et Ambrosius, ne raperetur, illic a populo diu noctuque asservabatur ; cum e contrario intelligatur ex epistola ad Marcellinam ipsum ad ædes proprias hac ipsa dominica cubitum rediisse, paratum, si juberetur, in exilium proficisci. Exinde etiam cognoscas eundem sanctum feria VI, et sabbato proxime superiori summa cum libertate domo in Ecclesiam atque ex Ecclesia domum itavisse. Adde his plurima, quæ in Sermone memorantur, in illa epistola reticere : qualia sunt promulgata lex pro Ariminensi concilio, jussio veniendi ad Comitatum, et cum ei sanctus Præsul non paruisset, excedendi Mediolano, hymni denique ab eo compositi. Neque sane opponi potest omnia illa sorori ab eo aliis litteris esse significata ; nam etiamsi ex eodem Baronio non ejusdem anni sint epistola XX, et memorata concio, in utraque tamen acerrime in exsecrandam illam legem invehitur. Postremo cum epistolam illam et concionem synchronas esse ambarum demonstrat comparatio, ex eo ipso quod eas separavit idem Cardinalis, quam parum firma ejus opinio sit, intelligitur.

Sed nec levioris negotii est persecutioni posteriori annum ab incarnato Deo 387 ascribere. Nam potissimum circa paschalia debacchabatur ista procella, cumque postea deferbuisset, legatus ad Maximum missus est Ambrosius, cujus legationem etiam alia legatio deinde secuta est, ac demum irrupit in Italiam cum exercitu idem tyrannus, quod factum esse mense Augusto nonnulli tradunt. His autem omnibus tam exiguum temporis spatium satis fuisse vix quisquam credat. Ad hæc Augustinus, ut peritiorum calculis definitur, anno 387 per festa Paschalis aquæ sacramento regeneratus est : quæ non ipso tot tantarumque turbarum anno, sed proxime secuto factum esse idem testatur.

Sed Baronium atque alios in errorem illud induxit, quod legem anno 386 synodi Ariminensis gratia latam arbitrati sunt vexandi Catholicos ansam dedisse. Novimus quoque a Mabillonio, ex eo quod Evangelium de ingressu Christi Hierosolymam olim in multis Ecclesiis prima Adventus dominica recitaretur, et etiam nunc Mediolani mos idem persistet, hoc observari, nimirum eidem anno ita tribui posse duas illas epistolas atque Sermonem, ut quæ ad sororem est, in Paschate dicatur scripta, in sequenti vero Adventum alia et memoratus Sermo rejiciatur. Verum ut sileamus tunc temporis non e consuetudine, sed casu quodam lectum esse illud Evange-

lium, anni duo persecutioni assignantur ab Ambrosio, quodque ex lege sæpius decantata contra Baronium objicitur, et in hanc opinionem pariter valet.

Quamobrem agnoscendum est duobus distinctis annis a nefaria Justina sævitum esse. Sed nihil vetat, immo vero cuncta persuadent, ut eandem persecutionem, quæ in sola imperatricis impotentia fontem habuit, jam a festis Resurrectionis anni 385 ortam credamus. Hanc sanctus Præsul in ipso initio sorori suæ significavit. Justina vero cum caruisse illam effectu inoleste ferret, odio solito extinulata, legem in Ariminensis concilii gratiam ineunte sequenti anno ferri curavit. Cum nec etiam satis hac via ipsi procederet, tum conveniri voluit Ambrosium nostrum, ut cum Auxentio certamen iniret in palatio. At respuente hanc conditionem sancto Doctore, in apertam vim atque insipientiam tandem erupit illa femina. Itaque cum ille in basilica obsideretur, ad populum pronuntiavit dictum Sermonem. Ilunc porro ea re distractum nolimus ab hisce epistolis, tum quod ex ea conjunctione historiæ series facilius intelligatur, tum quod eundem Marcellinæ ab Ambrosio missum fuisse non dubitemus, ad quam similiter idem duos alios sequenti epistola inclusos destinavit.

[Ann. 386.] XXII^a tota est in texenda inventionis, ac translationis corporum Gervasii et Protasii fratrum martyrum descriptione. Alterum e Sermouibus, quos hac epistola contineri supra diximus, injuria Romani editores expulerant e loco proprio, in quem a nobis postliminii jure restitutus est. Cum porro finem attulerit persecutioni eadem inventio, hanc epistolam anno 387 a Baronio, a nobis autem 386 adjudicatur. Horum corporum translationem Romanum Martyrologium xiii kal. julias renuntiat, quo die habitus etiam ab Augustino in eandem rem Sermo superest; unde sibi in animum induxerunt aliqui hoc ipso die sacra illa pignora ab Ambrosio translata esse. Veruntamen e persecutionis fine, quem illi ipsi festis paschalibus tributum volunt, satis docemur ejusdem translationis celebrationem propter paschales solemnitates in aliud tempus esse rejectam.

XXIII^a quibusdam episcopis, qui super Paschatis vii kal. maias anno 387 incidentis difficultate Ambrosium consuluerant, respondet. Huic annum a Christo nato 381 ideo assignat Bucherius, quod ante biennium Paschæ dominicam xi kal. maii celebratam illa testatur, quo die idem hoc festum anno 379 evenisse in confesso est. Verum Bucherio illud reclamat, quod nec Ambrosius de Paschate ante sex annos non redituro dicturus fuit, quod futurum erat proxime: nec ii a quibus ille consulebatur, tam præmatura sollicitudine laboraturi. Huc adde in epistola, quam anno 381 scriptam fuisse idem asserit, hæc verba temporibus paulo superioribus, quæ de solo 380 anno possent intelligi, inepte sonatura; cum pulchre in hypothesi nostra tam de illo anno, quam de 383 accipiantur. Assignandus ergo est huic epistolæ

A annus 386, agnoscendusque lapsus in voce biennium quam inde factam licet conjicere, quod e numero septenario his notis scripto vii primus character v detritus sit, et remanserint tantum sequentes duo numeri, ii videlicet. Erroris originem alio refert Franc. Balbus, ut videbitur proprio loco, ubi etiam de alio quodam cyclo paschali dicendum erit.

[Ann. 387.] XXIV^a scripta est in reditu secundæ legationis ab Ambrosio ad Maximum susceptæ, cujus rationem atque ordinem Valentiniano juniori narrat. Profectus erat sanctus Antistes paulo post sedatas, quas Justina in eundem concitarat turbas: redeuntem vero in Italiam ilem tyrannus cum exercitu pone secutus est 387 salutis anno.

XXV^a Studio respondet, an aliquem capitali sententia damnare liceret, ambigenti. Dubitatio omnis in eo vertebatur, quod clericorum nonnulli erant, a quibus communione privabantur ii, qui ultimo supplicio animadverti in reum quempiam jussissent. Agnoscit porro sanctus Ambrosius majorem ex eo accessisse difficultatem, quod inter episcopos etiam non deerant, qui reorum supplicium apud sæculares iudices prosequerentur. Cum autem Ithacianos Priscilliani, qui anno 385 securi percussus fuit; supplicio afficiendi auctores designaverit, nec tamen significaverit eos ab orthodoxorum consortio adhuc expulsos, quod non multo post Maximi supplicium anno 388 interempti tandem factum est; necessario hinc afficitur epistolam hanc medio intervallo eorumdem annorum 385 et 388 fuisse datam.

XXVI^a superioris continuatio est, in qua Dominicum de adultera muliere iudicium, quod supra tantum delibaverat, uberius expendit. Inde est quod utraque et eodem tempore, et ad eundem hominem, licet inscriptionis quædam varietas sit, missa noscitur.

XXVII^a earum omnium quæ inscribuntur ad Irenæum, prima vel saltem e primis esse eo probatur, quod hisce verbis in ea loquitur Ambrosius: *Non erubescas patrem interrogare.* Annum vero quo scripta fuit, hinc eruiamus, quod quæ indicatur pro Christo passus, ea intelligi commodius non posse videantur, quam de Justinæ persecutione. Quapropter illam aut huic anno 387 aut superiori 386 tribuendam existimamus. Et sane tanta est eorum quæ in ea tractantur cum argumento epistolæ ad Simplicianum secundæ affinitas atque consensio, ut alterius ætatem altera quodammodo demonstret ac confirmet.

XXVIII^a satis concinne cohæret atque connectitur cum superiore. Namque ubi supra expositum est quam fugiendus nobis sit improborum convictus et societas, hic Irenæum ad sublimiorem gradum promovet, eum ut pote Ecclesiasticæ militia: ascriptum, cæteris christianis vitæ sanctimonia præcellere debere patefaciens. Hinc intelligas eadem epistola superiore hanc non esse nisi parvo spatio posterioriorem.

XXIX^a præcepta majoris adhuc perfectioris tradidit Irenæo. Ostendit enim ad tam perfectam cum summo bono conjunctionem aspirare ipsum debere; ut ad inferiora, quæ hæc ob causam relinquenda sunt, numquam redeat. Hanc ergo epistolam superiores duas brevi secutam dubium non est. Quod præterea Gratiani luctuosa mors, quæ non obscure ibidem indicatur, multum confirmat.

XXX^a versatur in exponendo Aggæi loco. Hanc Ambrosius statim atque XXIX^a obsignasset, tradidissetque tabellario, abs se exaratam primis ejus verbis testificatur.

XXXI^a, XXXII^a et XXXIII^a sic sibi invicem concatenantur. Cum sanctus Præsul quæstioni sibi ab Irenæo propositæ epistola XXXI^a satisfacisset, in citatis sub ejus finem Deuteronomii verbis proponendæ novæ quæstionis occasionem invenit Irenæus. Illi respondet idem Sanctus ea epistola, quam XXXII^a esse oportebat. Sed cum antequam ultimas illas Irenæi litteras is accepisset, epistolæ XXXI^a aliam subjunxisset, in locum XXXIII^a illa rejecta fuit. In inscriptione quidem XXXII^a a Romanis editoribus facta est mutatio, sed quæ melius notis illic addendis explicabitur. Itaque ut ætatem illarum investigemus, advertendum est in XXXIII^a sententiam illam, *omnis sanctus est primogenitus*, disputari multo fusius quam in lib. *de Cain. et Abel*. Hiuc conjicimus in libro *de Benedicti. Patriarch. c. 44, n. 55*, ubi agitur idem argumentum, ad hanc epistolam remitti lectores his ejus verbis; *sicut alibi demonstravimus*. Est enim illud admodum probabile hujusmodi epistolæ non ea mente scriptas esse ab Ambrosio, ut legerentur ab iis solis, ad quos inscriptione sua destinabantur, sed ut communicarentur etiam cum aliis. At si admittenda est hæc conjectura, necessum erit eidem libro, quem anno circiter 387 editum esse existimamus, priorem haberi hanc epistolam. Cum autem ipsa non scripta fuerit, nisi post XXVII^a, quæ prima est responsionum ad Irenæum; hinc efficitur has epistolæ eidem tempori tribuendas esse, cui superiores. Cæterum quæ hic diximus satis ostendunt Ambrosii epistolam in Apollinarium, in qua sub finem mentio fit perdicis Hieremianæ contra Hermannj opinionem adhuc superesse.

[Ann. 387.] XXXIV^a, XXXV^a et XXXVI^a statim a primis verbis abunde produnt, quam parvo temporis spatio inter se distent. Ad Horontiani dubitationes his respondetur. In tertia vero queritur sanctus Antistes martyrii occasiones, cum prope ad voti exitum jam pervenisset, sibi ereptas. Nemo autem non videt hoc non posse alio referri magis congrue, quam ad crudelia Justinæ ævientis tempora: et quamvis definire non facile sit, num hæc a longo elapsa essent; tamen his verbis sanctus vir loquitur, quæ vicinam occasionem quodammodo magis declarent.

XXXVII^a et XXXVIII^a ad Simplicianum datæ sunt eum, qui Ambrosium excepit in episcopatu. Baronius cum in *Ambrosii vita*, tum in *Annalibus Ecclesiasticis* ad annum 375 ac 385 omnes Ambrosianæ

ad Simplicianum epistolæ a sancto Præsule primis initi episcopatus annis scriptas asserit, ut a nobis ad epistolam LXV explicabitur. Quæ vero ab opinione doctissimi Cardinalis hoc loco nos avocant ea potissimum sunt, 1° quod intelligatur ex ipso exordio epistolæ XXXVIII^a, Ambrosium, cum illam exaravit in medio ipso concionum suarum cursu existisse: 2° ethnicos philosophos e sacris nostris Auctoribus plurima mutatos non quasi aliud agendo, sed ex instituto probare aggreditur, quod argumentum etiam in *Exposit. psal. cxviii* et in libris *de Patriarchis* maxime tractat. Igitur haud parum verisimile est, omnes illas commentationes adversus superbos illos atque imperitos homines, qui sacros eosdem auctores e profanorum fontibus hausisse, uti testatur sanctus Augustinus, inepte jaecitabant, ad idem propemodum tempus esse referendas. Postremo tanta est hujus XXXVII^a epistolæ cum lib. *de Jacob. et Vita beata* in elocutione atque in sententiis ac toto argumento cognatio, ut facile ab omnibus eidem tempori adjudicentur. Quod vero ad XXXVIII^a, cum superioris continuatio sit, inter utramque interjectum constat non esse longum spatium.

XXXIX^a Faustino mortem sororis immodice lægenti destinata est. Ad eum communium calamitatum exemplo consolandum ibi memorantur *semivivorum urbium cadavera*, quas quidem urbium eversiones ut ad irruptionem Maximi tyranni in Italiam referat Baronius, Pacati utitur auctoritate. Verum tamen non de Italia, sed de Gallia agitur eo Pacati loco, quem indicare ad id videtur. Sed cum easdem nobilium urbium excisiones ad bellum Eugenii referre haud minus difficile sit, quam ad Maximi, a Baronii sententia non recedimus, hancque epistolam exeunte anno 387, cum verisimilius occurrat nihil, scriptam putamus.

[Ann. 388 aut 389.] XL^a tota est in persuadendo Theodosio, ut edictum de synagoga quadam Judæorum ab episcopo castri Callinici reædificanda, deque monachis qui sanum Valentinianorum hæreticorum ab iis contumelia provocati incenderant, supplicio afflictiendis revocaretur. Contendit Gothofredus non aliam legem indicari hac epistola, nisi leg. *4 de Judæis Constantinopoli* in kal. octobr. anni 393 latam; atque adeo eandem epistolam huic ipsi anno attribuendam. Confirmandæ suæ opinioni addere insuper se potuisset ab Ambrosio et incensæ *dudum* Constantinopoli domus episcopalis, et injuriæ Antiochenis a Theodosio condonatæ mentionem fieri. Nilominus tamen istis omnibus potior nobis est Paulini auctoritas, in præceptoris sui rebus testis oculati. Aperte autem hic profitetur, *extincto Maximo, Theodosio constituto Mediolani; Ambrosio vero episcopo constituto Aquilæ* scriptam fuisse hanc epistolam. Et re vera in Maximo commemorando Ambrosius ibi multus est, satisque innuit ipsa ratione qua de illo agit, eum non a longo tempore Theodosii armis devictum esse. Constat igitur legem, quæ causam præbuit huic epistolæ, non Constantinopoli, sed

Mediolani editam fuisse; ac proinde ab ea quam A proposuit idem Godofredus, longe diversam. Quod ad veniam datam Antiochenis, eam Sozomenus lib. vii, cap. 23, refert ad illud tempus, quo Theodosius ad bellum Eugenio tyranno inferendum sese parabat: sed ipsum in hoc errare omnes agnoscunt. Quod vero ad episcopi Constantinopolitani incensas ædes, quos anno 388 Ægrasse narrat Socrates, eas profecto nihil officere, quominus in epistola ejusdem anni adverbium *dudum* adhiberi jure poterit, loco suo demonstrabimus. Statuendum itaque hanc epistolam tunc temporis fuisse scriptam, cum profligato Maximo, Mediolanum rediit imperator. Atqui ex Codice Theod. intelligitur eundem xii kal. octobris anni 388 nondum recessisse Aquileia, vi vero idus ejusdem mensis jam venisse Mediolanum, qua in urbe usque ad maium sequentis anni commoratus est. Ex quibus liquet hoc ipso intervallo sanctum Præsulem, qui negotiorum suorum causa Aquileiam se contulerat, super memorati edicti revocatione scripsisse ad Theodosium.

XLII^a eam ob rem exarata est ab Ambrosio, ut sororem faceret certiore, quo pacto Episcopi ac Monachorum causa, de qua agitur in epistola superiori, felicem exitum esset consecuta. Eidem adjoinxit et eum sermonem, quem reversus Mediolanum, eadem de re coram Theodosio pronuntiavit. Hinc nemo neget hanc epistolam parvo intervallo postquam superior scripta fuisset, secutam esse. Nullus enim locus est dubitandi, Ambrosium ubi primum ei licuit, ad sedem suam reversum esse, ut iis a quibus C decipi potuisset religio imperatoris, aditus præcluderet, et ipse eorum quæ peroptabat, fieret compos.

XLIII^a respondet Syricio. Namque hic papa, cum Romæ Joviniani hæresis palam erupisset, habito Romani cleri concilio, ejus auctorem ac sectatores anathematis pœnæ subiecit. Tum vero synodicam epistolam ad Mediolanenses ideo scripsit; ut idem hæreticus, quem e monasterio non procul a muris Mediolanensibus posito et Ambrosii vigilantia gubernato profugisse noverat, in illa urbe tamquam anguis quidam in specu suo suffocaretur. Acceptis Syricii litteris, eandem hæresim in synodo Mediolani coacta damnari curavit Ambrosius, et episcoporum presentium nomine id ita significavit pontifici, ut simul hæresim validis rationibus confutaret. In cognitionem ætatis hujus epistolæ deducimur his ejus verbis: *impictas Manichæorum, quam clementissimus imperator execratus est.* Quæ quidem verba ad legem 20 de Hæreticis ann. 391 promulgatam referuntur a Godofredo; attamen cum ibi nulla Manichæorum mentio fiat, illis ad legem 48 de Hæreticis allusum esse cum Baronio existimamus. Cum ergo hæc ultima lex anno 389, v kal. julias, lata prodatur, non incongruum putamus fore, si concilium ac epistolam eidem anno vel potius 390 adjudicemus.

[Ann. 389.] XLIII^a et XLIV^a Horontiano inscribuntur. Illic post lectum Hexaemeron eam ob causam scripserat Ambrosio, ut quia ibidem non

A satis explicatum viderat, cur postremus rerum omnium homo creatus a Deo esset, illud sibi planius aperire non gravaretur. Primis ejus dubiis cum satisfacisset sanctus Antistes, aliam difficultatem ex ejusdem Operis lectione sibi exortam iterum idem illi proposuit. Hanc similiter Ambrosius dissolvit: ex quibus responsis constat hæc duæ epistolæ. Constat igitur utramque Hexaemero posteriorem esse, id est anno 389, circa quem illud Operis in vulgus exiisse declaravimus: easdem tamen haud interjecto longo tempore illud secutas hinc evincitur, quod cum Horontianus Ambrosio, cujus manibus in diaconum aut presbyterum fuerat consecratus, arctissima necessitudine conjungeretur, nullum dubium est, quin idem ille Hexaemeron, mox ubi editum B fuit, ab eo acciperit evolveritque.

XLV^a earum quæ ad Sabinum scriptæ habentur, ordinem ducit. Fuit autem Sabinus ille Placentinus episcopus, qui Aquileiensi concilio subscripsit, cujus miraculum quoddam refertur lib. v Dial. sancti Gregorii cap. 40, et nomen in Martyrologio Romano ad iii idus decembris commemoratur. Hexaemeri quoque lectio ipsi moverat quamdam propter hoc difficultatem, quod nihil ibidem de paradiso disputaretur. Cognito ex ejus litteris illo dubio, Ambrosius cur illud caput prætermisisset, hanc causam reddit, quod videlicet idem argumentum ante plures annos jam tractavisset. Hinc intelligas epistolam hanc librum de Paradiso non paucis annis, librum vero Hexaemeron brevi spatio secutam esse.

XLVI^a et XLVII^a Sabino quoque se missas ferunt. Harum priori occasionem dedit nescio quis Apollinarista, qui ad suam hæresim proseminandam terras ac maria peragraverat. Idem cum venisset Mediolanum, quædam in Ambrosii libris carpero cœpit: quem publice a se confutatum hac epistola nuntiat sanctus Doctor. In sequenti autem ubi de libro quem distinctius quam antea scriptum, ad Sabinum deferri curaverat, pauca præmisit, de mutui commercii epistolarum, in quibus potissimum aliquid e Scripturis discutitur, utilitate fusius agit. Porro cum prorsus verisimile sit commentationes Ambrosianas, quas arrodere susus narratur ille Apollinarista, quasque peritiori manu descriptas se transmisisse Ambrosius memorat, easdem esse ac libros de Fide, ac de Incarn. Dom. sacram., cum præterea is de se quasi jam sene mentionem faciat, eis de causis non arbitramur utramque epistolam ad alium annum melius, quam ad hunc 389 vel circiter referri posse.

XLVIII^a ut argumento sic et ætate conjuncta est superioribus. Libellos enim quos hic testatur Ambrosius sibi redditos, non alios ab his esse credimus, qui missi Sabino supra dicuntur. Idque hinc etiam astrui potest, quod ætatis suæ provectoris nec in hac epistola mentionem omittat beatus Præsul.

XLIX^a e superiore etiam pendet. Etenim cum epistolis, maxime vero quibus aliquid e sacris libris

examinetur, operam se daturum frequentiore[m] illic testetur Ambrosius noster, in hac epistola, quæ in sententiis divinis pene tota est, fidem profecto liberat suam; proindeque ab aliis eam abstrahi non oportere negabit nemo.

L^a Chromatii precibus concessa est Aquileiensis episcopi, qui Ambrosium, ut sibi aliquid e sacris codicibus epistolari familiaritate disputatum mitteret, obsecraverat. Ejus optatis ut Sanctus noster satisfaceret, et prophetia Balaam elegit argumentum. Propterea vero hanc epistolam superiorum ordini accensuimus, quod in ea quoque suæ senectutis mentionem injiciat.

[Ann. 390.] LI^a Theodosio imperatori Mediolanum postquam Thessalonica strages edita esset, venienti ob id missa est, ut Ambrosius cur non exspectasset ejus adventum, causas proponeret. Cædem autem illam anno 390 patratam fuisse in confesso est.

[Ann. 392.] LII^a eo tempore datam se prodit, quo Rufinus ex Magistro Officiorum consul et præfectus prætorio creatus fuit. Cum autem eum anno 392 ad has dignitates gradum fecisse non ambigatur, hanc epistolam eodem anno ad Titianum perlatam constat.

LIII^a immaturam ac tristem Valentiniani minoris mortem amantem lugei, de cujus etiam sepultura acceleranda interpellat Theodosium. Certum autem est anno 392 eundem illum Valentinianum idibus maii extinctum esse; unde hanc epistolam non ita multo post missam fuisse intelligimus.

LIV^a et LV^a Eusebio, qui caput erat nobilis familiaris Bononiensis, destinatae sunt. Agitur in earum altera de quodam apparitore, deque tussi Faustini pueri: at in altera eundem puerum cum Faustino ipsius patre ad eum Bononiam profectum, Mediolani autem secum remansisse Ambrosium atque Ambrosiam scite nuntiat noster Ambrosius. Porro cum eandem hanc Ambrosiam non ob aliud *spiritalium columbam* vocet, nisi quia ipsam virginali velo, sicut ad lib. *de Inuit. Virg.* annotatum est, consecraverat: hinc colligitur eidem libro, cui nos annum 392 attribuimus, posteriores esse has epistolas.

LVI^a Theophili Alexandrini respondet epistolæ. Materia scribendi fuerat Antiochenum schisma, de quo plura ad Ambrosii epistolam dicenda erunt. Observandum interim in eadem culpam Flavianum, quod se adversus Capuanæ synodi auctoritatem rescriptis a Theodosio, qui tunc in Orientem reversus erat, impetratis communiisset. Exacto in Italia prope triennio, imperator non nisi vi kal. decembris anni 391 redierat Constantinopolim; proindeque synodum illam intra eum diem atque idus maii anni sequentis, quo die necatum diximus Valentinianum, habitam fuisse necesse est. Nam post id temporis conventus episcopales in Italia haberi per excitata ab Eugenio tyranno bella nequitiam licuit. Finita synodo, quod in ea super memorato dissidio statutum fuerat, Theophilo significarunt Capuani Patres. At ipse cum postea litteras eandem ob cau-

am destinasset ad Ambrosium, a Viro sancto epistolam, de qua hic agitur, elicit. Quis igitur eat inficias vix illam ante anni 392 exitum scribi potuisse?

Superiori epistolæ aliam subjecimus in Bonosi hæreseos postulati causa versantem. Jam tota res in Capuano consessu, de quo proxime ante dicebamus, tractata fuerat; ejusque cognitio vicinis istius hæretici episcopis ad maturius et accuratius examen mandata. Cum vero iidem antistites consulissent auctorem hujus epistolæ, ac ei iudicium hoc viderentur permittere; hic non sibi, sed ipsis ut potest quibus commissum erat a concilio, id competere responsum dedit: ac simul etiam errorem Bonosianum circa perpetuam Deiparæ virginitatem valide confutavit. Illa quidem planum faciunt hanc epistolam superiori synchronam esse, et ab eadem non solum hoc nomine, sed etiam quod Capuanæ synodi tamquam pars altera sit, in editione Romana male abstractam. Illud vero difficilius, cuiam auctori hæc debeat, patefacere. Sunt rationes in utramque partem hæudquaquam leves, quas loco proprio excutiemus.

[Ann. 393.] LVII^a Eugenio tyranno, cur eo Mediolanum accedente, Ambrosius hinc recessisset, causas aperit. Est autem perquam verisimile tyrannum illum non statim atque, Valentiniano idibus maii e visis sublato, in solium ab Arbogaste collocatus est, in Italiam impetum fecisse, at prius alias quasdam absolutas ab eo esse expeditiones. Id quidem tum e Paulino in *Ambrosii Vita*, et Severo Alexandro apud Gregorium Turonensem *Hist. lib. v. c. 9*, intelligimus, tum ex hac ipsa epistola, ubi Ambrosius eundem Eugenum in *primordiis imperii* ad se scripsisse, ac se postea, si quando emerisset aliqua necessitas, ad eum quoque litteras dedisse testificatur. His ergo ducti eam tyranni irruptionem non nisi exeunte anno 392 vel potius ineunte 393 factam putamus; atque adeo hanc epistolam eidem temporis attribuendam.

LVIII^a in argumento versatur plane celebri. Nihil enim ea tempestate Paulini avitis atque propriis honoribus nobilissimi abdicatione ac secessu illustrius. Non tamen scripta est hæc epistola, postquam ille Nolam jam recesserat, id est, anno 394, ut opinatus videtur Baronius. Nam præterquam quod ex epistolis ejusdem Paulini ad Alypium atque Augustinum, nec non utriusque ad eundem Paulinum hæud male colligitur ipsum ab anno 393 Nolam venisse; hæc ipsa epistola satis indicat Ambrosium, cum eam scripsit, illius conspectu nunquam potitum. Vidit autem postea eundem Florentiæ, quo tempore Romam iter habebat, statim hinc Nolam se recepturus. Huc etiam accedit, quod primis annis, quos egit Barcinone idem Paulinus, non omnes simul suas facultates publicaverit, vendideritque, sed illas in plures partes sensim distraxerit. Itaque cum venditis illis omnibus, Paulinum ipsum jam factum pauperem testetur Ambrosius, illum in præcinctu ad iter suum.

cum Sanctus noster ista scriberet, jam tum fuisse existimamus. Et hinc clarum sit hanc ipsam epistolam adjudicari non posse melius, quam aut anni 392 postremis mensibus, aut primis 393.

LIX^a illud observatione dignum præ se fert, quod nempe quoto ætatis Ambrosii anno data fuerit, planum faciat. Aperte enim testatur sanctus Antistes annum tertium et quinquagesimum se peregrisse, cum hæc scriberet. Verum quæ præmittuntur paulo superius, multo plus negotii verba facescunt. Sic autem habent: *Objecti*, ait ille, *barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur bellorum freto*. Hunc locum ad Maximi tyranni bella referendum autumat Baronius in *Ambrosii Vita* et in *Annalibus*, Ughellus in *Italia sacra*, et Bollandistæ in *Actis hujus sancti Severi*. Hincque colligunt et hanc epistolam anno 387 esse tribuendam, et cum eodem concurrisse annum Ambrosianæ ætatis 53. Addunt insuper sanctum Præsulem, cum vitam ad usque mensem aprilis anni 387 produxerit, annos implevisse quatuor supra sexaginta. Illud autem opinioni suæ impendio favere putant, quod in Maximiano bello fusum fuerit multo plus sanguinis, quam in Engeniano. Sed tamen hæc eorum ratio nihil efficit: namque in epistola de qua loquimur, barbarici motus ac bellorum procellæ commemorantur, an vero eadem bella existerint aliis quibusdam crudeliora, nemo hinc probet. MAVULT Hermannus locum Ambrosii a nobis propositum de bello Eugenii scriptum fuisse: idque contendit cum Ambrosianæ vitæ historia magis congruere, quam quidem ultra 57 annum productam negat. Sed hoc non usque adeo perspicuum est. Fatendum ergo memorata verba sive Eugenii, sive Maximi bello accommodentur, perinde esse. Illud autem Baronii opinioni magis favere forte videatur, quod Ambrosius in non paucis epistolarum superiorum locis senectutis suæ mentionem subinde iteret, quod sane illi viro minus convenit, qui vitæ curriculum anno 57 quam qui 64 terminaverit. Verum tamen non ignoramus illud Basilio aliisque sanctis quibusdam usu venisse, ut quamvis in ætate minus provectora diem obierint, de se tamen quasi jam senibus loqui amarent. Inde est quod lectoribus integrum relinquere velimus rei iudicium. Monemus tamen illud discriminis in episcopatus Ambrosii annis nihil mutare, sed solum in actis ante episcopatum: hos tamen ipsos plus æquo producere videtur Baronius.

LX^a Paternum deterret, ne filium cum nepte ex filia, id est avunculum cum filia sororis, matrimonio jungat. Nittitur autem in dissuadendo potissimum his argumentis Ambrosius noster, quod hujusmodi conjugium et divinis legibus contrarium sit, et prohibitum constitutione Theodosii, a quo *amplissimum*, inquit, *accepisti honorem*. Hæc porro verba cum aptari non possint commodius, quam dignitati comitis sacrar. *Largit*. qua Paternum ornatum fuisse ex multis Symmachi epistolis cognoscere est, quamque ab eodem administratam anno 393 indicat lex 14 de Mc-

tallis, hanc quoque epistolam eidem anno 393 attribuamus, nobis persuadent. Quod autem ad prohibitionem Theodosii supra memoratam, ea quidem ad ætatem nostram transmissa non est, sed ejus in aliis quibusdam exstat mentio, quemadmodum a nobis declarabitur proprio loco.

[Ann. 394.] LXI^a ad Theodosium, a quo sanctus vir de gratiarum actionibus ob profligatum non sine miraculo Eugenium tyrannum Deo reddendis litteras acceperat, responsio est. Hac ergo Ambrosius imperatorem eorum quæ exsequendis ejus postulatis ipse præstiterat, certiores facit. Unde hæc epistola per se loquitur non alio anno nisi 394 se missum esse: cum tyrannus ille hoc ipso anno mense septembri luerit supplicium.

LXII^a eidem principi, eodem tempore, et in argumentum non absimili exarata est. Quippe qua illis Ambrosius ab imperatore veniam petit, qui cum tyrannum essent secuti, eo interfecto, confugerant in ecclesias, criminis sui poenam declinaturi.

[Ann. 396.] LXIII^a postremum primæ nostræ classis locum obtinet. Ejus scribendæ hæc causa fuit. Morte Limenii, non autem, ut quibusdam videtur, Eusebii, quem anno 371 vivere desiisse Hieronymus in *Chronico* et in *Scriptoribus ecclesiasticis* docet, episcopo destituta erat diœcesis Vercellensis. Tanti mali originem, nimirum cleri atque populi contentiones reseccare cupiens Ambrosius noster, hanc epistolam ad eos misit. Extra dubium est eam Aquileiensi synodo, anno 381 cui subscripsit idem Limenius, posteriorem esse: at præterea non nisi anno 396 ponendam fatebitur, qui noluerit Actis Gaudentii Novariensis, quæ a Mombratio atque Bollando ad x kal. februarias referuntur, fidem abrogare. Legimus enim in illis Actis Ambrosium paucis mensibus antequam e vita excederet, Vercellas componendi cujusdam dissidii causa se contulisse. Quod quidem iter commodissime intelligemus, si dixerimus sanctum Præsulem, cum litteris suis parum profecisset apud obstinatos animos, eo profectum; ut demum eorumdem pervicaciam præsens expugnaret.

Qui ob mentionem *Venetiarum* hanc epistolam Ambrosio putant suppositam, si non advertunt cum apud alios ejusdem ætatis, tum apud Ambrosium ipsum in certis operibus (*Epist. 18, num. 21*) usurpari eandem vocem. Majori forte an veri specie maxima fragmenta ex aliis Doctoris nostri commentationibus in hanc translata atque inserta, quæ nos suo quæque loco indigitabimus, iidem obtenderent. Verum tamen id non abhorret ab Ambrosii consuetudine, et ut maxime nusquam is alibi hoc usurparet, hic nibilominus mirum non esset, si quæ meminisset de continentia, de jejuniis, de vigiliis non segniter abs se alibi disputata, eadem contra Sarmationem ac Barbatianum harum virtutum infensissimos adversarios rursus instrueret intenderetque. Cæterum quidquid dicitur de istis hæreticis, ætatem hujus epistolæ liquido confirmant: ejus vero dictio, character atque

argumentum illam Ambrosio tamquam vero parenti validissime asserunt.

SECUNDA CLASSIS.

Alteram classem epistolarum in Admonitione trifariam divisam fore indicavimus, nimirum in eas epistolas vel quæ de Scripturis edisserendis, innotuitæ sunt, vel quæ in serio aliquo versantur argumento, vel ad postremum quæ familiaris urbanitatis atque officii significationes tantum continent.

Prima series epistolis omnino tredecim constat, de quibus illud est admonendum, eam scilicet quæ in aliarum fronte ponitur, et inscribitur ad Irenæum, non incommode subjici potuisse epistolæ XXVII. Utraque enim et eidem Irenæo, et in locos ejusdem libri Exodi scriptæ fuerunt.

Similiter etiam LXX^a et LXXI^a quæ datæ sunt ad Horontianum, et quibuscum animæ in peccatum delapsæ ad bonam frugem atque virtutem reditus, tum varii ejusdem in virtutis itinere progressus aperiantur; epistolæ XXXIV, in qua ad eundem Horontianum de ejusdem animæ spiritualitate disputatur, jungi poterant: si ex sola hujusmodi affluentia idoneum duci argumentum judicassetis tempori asserendo.

LXXI^a quæ Constantio inscribitur, varias diluit, quæ ab ethnicis atque hæreticis circa institutionem abrogationemque circumcisionis proponebantur difficultates. Cum autem ea tempestate tres Constantii, episcopali dignitate omnes ornati reperiantur, nempe Arausicanus, Scisciensis, atque alius sedis incertæ, quemadmodum a nobis in Acta concilii Aquileiensis observabitur, non facile definiatur ad quem illorum, immo vero num ad illorum omnino ullum destinata sit. Huc tamen nos propendimus magis libenter, ut ad eundem scriptam putemus, ad quem et secunda hu-

jus editionis missa fuerat. Cum enim hic Constantius sanctum Doctorem, sicut vidimus, non secus ac patrem de vitæ suæ institutione, atque muneris administratione consuluerit, verisimile est eum Ambrosio, si quid aliud obortum fuerit difficultatis, proponere non dubitasse. Hæc porro epistola melius alibi collocari posse non videbatur quam isto loco, quippe quæ partim ad antiquum fœdus, in quo circumcisio instituta est, partim ad novum, in quo eadem est abrogata, referri possit.

Denique LXXIV^a et LXXV^a varias epigraphas in fronte gerunt, ut alibi commodius dicitur. Id vero tantum hoc loci non silebimus has duas epistolas, quantum ex orationis genere conjici potest, ipso Ambrosiani episcopatus initio datas fuisse; quando videlicet volvendis operibus Origenianis maxime incumbebat sanctus Antistes.

Secunda series hujusce classis octo epistolas tantum exhibet, sed omnes magnis de rebus gravique stylo elucubratas. In his quippe modo novi fœderis dignitatem antiquo præcellere ostendit Ambrosius, modo ad maturanda baptismi sacramenta pie hortatur. Alibi clericos animo despondentes in officio confirmat, alibi qua ratione familiarum consulendum sit tranquillitati, verbo et exemplo juxta declarat. Alibi demum sancte justeque facta atque consulta non sinit privari laudibus suis. Cum autem in iisdem epistolis nihil occurrat, quod non aptius in notis ad illas edisseratur, pluribus modo superse- demus.

Tertia series aliis cedit tam paucitate ac brevitate epistolarum, quam gravitate. Non enim ea continentur nisi septem epistolia, familiari stylo ad amicorum nonnullos scripta: sed quæ tamen non tantum Sancti urbanitatem, verum etiam in honestis jocis amœnitatem patefaciunt.

ORDO NOVUS EPISTOLARUM S. AMBROSII
CUM ANTEA VULGATIS COMPARATUS.

(In hoc indice, ut in sequentibus, numeri arabici columnas novæ editionis designantes iis numeris respondent quos inter textum crassiori caractere expressimus.)

Ordo novus.	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, Gill, etc.	Ordo Editio- nis Romanæ. et posteriorum Paris.	PRIMA CLASSIS.	D	Ordo novus	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, Gil, etc.	Ordo Editio- nis Romanæ et posteriorum Paris.	PRIMA CLASSIS.	
	25	Tom. IV	Gratianus Ambrosio. col.	754	XII	deest	III	Imperat. Gratiano, etc.	812
	26	Tom. IV	Gratiano imperat.	752	XIII	deest	deest	Imper. Theodosio, etc.	814
I	44	XIX	Constantio.	754	XIV	deest	deest	Imper. Theodosio, etc.	817
II	51	LXIX	Felici.	762	XV	59	XXII	Anatolio, Numero, etc.	819
III	5	LX	Felici.	763	XVI	60	XXIII	Anysio fratri.	822
IV	64	XLVI	Syagrio.	765	XVII	30	XI	Valentiniano imperat.	824
V	65	XLVII	Syagrio.	771	Relatio Symmachii.	828
VI	1	Tom. I	Justo.	777	XVIII	31	XII	Valentiniano imper.	833
VII	63	X	Justo.	783	XIX	70	XXIV	Vigilio.	812
VIII			Geata concilii Aquileiensis.	786	XX	53	XIV	Marcellinæ.	852
IX	deest	II	Episcopis Gall., etc.	806	XXI	32	XXII	Valentiniano imper.	860
X	deest	I	Imperat. Gratiano, etc.	806	Sermo de Basilicis, etc.	863
XI	deest	IV	Imperat. Gratiano, etc.	810	XXII	85	LIV	Dominæ sorori.	874
					XXIII	83	Tom. IV	Episcopis per Æmil.	890

Ordo novus	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.	PRIMA CLASSIS.	A Ordo novus	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.	PRIMA CLASSIS.		
XXIV	27	LVI	Valentiniano imper.	888	LVIII	36	xxx	Sabino.	1013
XXV	58	LI	Studio.	892	LIX	37	xxxii	Severo.	1016
XXVI	76	LII	Studio, <i>vel</i> Irenæo.	894	LX	08	xlvi	Paterno.	1017
XXVII	4	Tom. I	Irenæo.	898	LXI	deest	lviii	Theodosio imperat.	1020
XXVIII	6	xx	Irenæo.	902	LXII	deest	xvi	Theodosio imperat.	1021
XXIX	11	Tom. II	Irenæo.	904	LXIII	82	xxv	Vercellensi Eccl., etc.	1022
XXX	12	Tom. II	Irenæo.	910					
XXXI	15	xxxv	Irenæo.	914					
XXXII	48	Tom. II	Irenæo.	917	LXIV	62	Tom. I	Irenæo.	1049
XXXIII	14	xxxvi	Irenæo.	919	LXV	2	Tom. I	Simpliciano.	1051
XXXIV	21	xxxviii	Horontiano.	921	LXVI	56	Tom. I	Romulo.	1054
XXXV	22	xxxix	Horontiano.	925	LXVII	5	Tom. I	Simpliciano.	1057
XXXVI	25	xl	Horontiano.	929	LXVIII	52	Tom. I	Romulo.	1060
XXXVII	7	Tom. I	Simpliciano.	930	B LXIX	15	Tom. I	Irenæo.	1061
XXXVIII	10	xxvii	Simpliciano.	941	LXX	18	Tom. II	Horontiano.	1062
XXXIX	8	LVI	Faustino.	944	LXXI	19	Tom. II	Horontiano.	1068
XL	29	xvii	Theodosio imperat.	946	LXXII	77	Tom. I	Constantio.	1071
XLI	deest	lviii	Frater sorori.	956	LXXIII	71	XLI	Irenæo.	1077
XLII	80	vi	Syricius Mediol. Eccl.	963	LXXIV	72	XLII	Irenæo <i>vel</i> Clement.	1080
XLIII	81	vii	Syricio Papæ etc.	965	LXXV	73	XLIII	Clementiano.	1083
XLIV	38	Tom. I	Horontiano.	970	LXXVI	16	xxxvii	Irenæo.	1085
XLV	59	Tom. I	Horontiano.	976	LXXVII	20	xxviii	Horontiano.	1089
XLVI	42	Tom. I	Sabino.	981	LXXVIII	74	XLIV	Horontiano.	1093
XLVII	47	viii	Irenæo, <i>nunc</i> Sabino.	984	LXXIX	9	xxvi	Bellicio.	1095
XLVIII	45	LXV	Sabino.	988	LXXX	75	XLV	Bellicio.	1096
XLIX	40	LXIII	Sabino.	990	LXXXI	17	Tom. II	Clericis.	1097
L	41	xxxii	Sabino.	991	LXXXII	24	XLIX	Marcello.	1100
LI	57	Tom. I	Chromatio.	995	LXXXIII	43	LXIV	Sisinnio.	1103
LII	28	LIX	Theodosio imperat.	997	LXXXIV	67	LXXII	Cynegio.	1105
LIII	85	L	Titiano.	1001	LXXXV	54	XXI	Syricio.	1105
LIV	54	LVI	Theodosio imperat.	1002	LXXXVI	49	LXVII	Syricio.	1106
LIV	35	LXII	Eusebio.	1003	LXXXVII	55	LXX	Segatio et Delphino.	1106
LV	46	LXVI	Eusebio.	1004	LXXXVIII	50	LXVIII	Attico.	1107
LVI	78	IX	Theophilo.	1006	C LXXXIX	69	LXXIV	Atypio.	1107
LVI	79	V	<i>De causa Bonoi.</i>	1008	XC	68	LXXIII	Antonio.	1108
LVII	deest	XV	Eugenio imperat.	1010	XCI	61	LXXI	Caudiliano	1108

Quatuor in appendicem rejectæ, et una prætermissa.

ORDO ROMANÆ EDITIONIS CUM VETERIBUS ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et poste- riorum Paris.	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, et pos- Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ. Erasmi, et pos- Gill. etc.				
Tom. I									
I	58	XLIII	Horontiano. <i>col. no. ed.</i>	970	v	10	LXX	Horontiano.	1062
II	59	XLIV	Horontiano.	976	vi	19	LXXI	Horontiano.	1068
III	42	XLV	Sabino.	981	vii	12	xxx	Irenæo.	910
IV	4	XXVII	Irenæo.	950	Tom. IV				
V	62	LXIV	Irenæo.	1049	I	25	Gratianus Ambrosio.	751
VI	2	LXV	Simpliciano.	1051	ii	26	i	Gratiano imperat.	752
VII	1	VII	Iusto.	777	iii	83	xxiii	Episcôpis per Amll.	880
VIII	56	LXVI	Romulo.	1054	Tom. V				
IX	3	LXVII	Simpliciano.	1057	i	deest	x	Imperat. Gratiano, etc.	806
X	77	LXXII	Constantio.	1071	desunt	Acta concilii Aquileiæ.	786
XI	71	LXXVIII	Romulo.	1060	ii	deest	ix	Episcôpis Gall., etc.	806
XII	37	L	Chromatio.	995	iii	deest	xii	Imperat. Gratiano, etc.	812
XIII	15	LXIX	Irenæo.	1061	iv	deest	xi	Imperat. Gratiano, etc.	810
Tom. II					v	79	De Bon.	Theophilo et Anysio.	1008
I	7	XXXVII	Simpliciano.	850	vi	80	Syricius Mediol. Eccl.	963
II	17	LXXXI	Clericis.	1097	vii	81	XLII	Syricio Papæ, etc.	965
III	11	XXXIX	Irenæo.	904	viii	47	XLVI	Sabino.	984
IV	48	XXXII	Irenæo.	947	ix	78	LVI	Theophilo.	1006

Ordo Editio- nis Ro- manæ Amerb. et pos- terio- rumParis. Tom. I.

x	63	viii
xi	30	xvii
xii	31	xviii
xiii	32	xxi
xiv	33	xx
xv	deest	lvii
xvi	deest	lxii
xvii	29	xl
xviii	deest	xli
xix	44	ii
xx	6	xxviii
xxi	54	lxxxv
xxii	59	xv
xxiii	60	xvi
xxiv	70	xix
xxv	82	lxiii
xxvi	9	lxxxix
xxvii	10	xxxviii
xxviii	20	lxxvii
xxix	deest	Append.
xxx	36	lviii
xxxi	41	xlx
xxxii	57	lix
xxxiii	84	Rejecta.
xxxiv	deest	Append.
xxxv	13	xxxi
xxxvi	14	xxxiii
xxxvii	16	lxxvi
xxxviii	21	xxxiv
xxxix	22	xxxv
xl	23	xxxvi
xli	71	lxxxiii

Justo.	783
Valentiniano imperat.	824
Relatio Symmachi.	828
Valentiniano imper.	833
Valentiniano imper.	860
Marcellinæ.	852
Eugenio imperat.	1010
Theodosio imperat.	1021
Theodosio imperat.	946
Marcellinæ.	956
Constantio.	754
Irenæo.	902
Syricio.	1105
Anatolio, Numerio, etc.	819
Anysio fratri.	822
Vigilio.	842
Vercellenci Eccl. etc.	1022
Bellicio.	1095
Simpliciano.	941
Horontiano.	1089
Florianio.	488
Sabino.	1013
Sabino.	991
Severo.	1016
Demetriadi.	
Virginibus sacris.	479
Irenæo.	914
Irenæo.	919
Irenæo.	1085
Horontiano.	921
Horontiano.	925
Horontiano.	929
Irenæo.	1077

A Ordo Editio- nis Ro- manæ Amerb. et poste- riorum Gill. etc Paris.

xlvi	72
xlvi	73
xliv	74
xlvi	75
xlvi	64
xlvi	65
xlvi	66
xlvi	24
l	53
li	58
lii	76
liii	deest
liv	85
lv	deest
lvi	27
lvii	34
lviii	deest
lix	28
lx	5
lxi	8
lxii	35
lxiii	40
lxiv	43
lxv	41
lxvi	46
lxvii	49
lxviii	50
lxix	51
lxx	55
lxxi	61
lxxii	67
lxxiii	68
lxxiv	69

Clement. vel Irenæo.	1070
Clementiano.	1083
Horontiano.	1093
Bellicio.	1096
Syagrio.	765
Syagrio.	771
Paterno.	1017
Marcello.	1100
Titiano.	1001
Studio.	892
Studio, vel Irenæo.	894
Fratribus per Italiam.	484
Marcellinæ.	874
Fratribus et univer. etc.	487
Valentiniano imperat.	881
Theodosio imperat.	1002
Theodosio imperat.	1020
Theodosio imperat.	997
Felici.	763
Faustino.	944
Eusebio.	1005
Sabino.	990
Sisinnio.	1103
Sabino.	991
Eusebio.	1001
Syricio.	1106
Attico.	1107
Felici.	762
Segatio et Delphino.	1106
Candidiano.	1108
Cynegio.	1105
Antonio.	1108
Alypio.	1107

ORDO VETERUM EDITIONUM CUM ROMANA ET HAC NOVA EDITIONE COMPARATUS.

# Ordo Editio- num. Amerb. et Erasmi, Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ et postero- rum Paris.	Ordo. novus.	Ordo Editio- num Amerb. Erasmi, Gill. etc.	Ordo Editio- nis Ro- manæ et postero- rum Paris.	Ordo. novus.				
i.	Tom. I.	vii.	Justo. col. novæ edit.	777	xxiv.	49.	lxxxii.	Marcello.	100
ii.	Tom. I.	lxv.	Simpliciano.	1051	xxv.	Tom. IV.	Gratianus Ambrosio.	751
iii.	Tom. I.	lxvii.	Simpliciano.	1057	xxvi.	Tom. IV. i.		Gratiano imperat.	752
iv.	Tom. I.	xxvii.	Irenæo.	898	xxvii.	56.	xxiv.	Valentiniano imper.	888
v.	60.	iv.	Felici.	763	xxviii.	59.	li.	Theodosio imperat.	997
vi.	20.	xxviii.	Irenæo.	902	xxix.	17.	xl.	Theodosio imperat.	946
vii.	Tom. I.	xxxvii.	Simpliciano.	920	xxx.	11.	xvii.	Valentiniano imperat.	824
viii.	61.	xxxix.	Faustino.	944	Relatio Symmachi.	828
ix.	26.	lxxxix.	Bellicio.	1095	xxxi.	12.	xviii.	Valentiniano imper.	833
x.	27.	xxxviii.	Simpliciano.	941	xxxii.	14.	xxi.	Valentiniano imper.	860
xi.	Tom. II.	xxix.	Irenæo.	904	xxxiii.	14.	xx.	Marcellinæ.	858
xii.	Tom. II.	xxx.	Irenæo.	910	xxxiv.	57.	liii.	Theodosio imperat.	1002
xiii.	35.	xxxix.	Irenæo.	914	xxxv.	62.	liv.	Eusebio.	1003
xiv.	36.	xxxiii.	Irenæo.	919	xxxvi.	30.	lviii.	Sabino.	1013
xv.	Tom. I.	lxix.	Irenæo.	1061	xxxvii.	Tom. I.	l.	Chromatio.	905
xvi.	27.	lxxiv.	Irenæo.	1085	xxxviii.	Tom. I.	xlvi.	Horontiano.	970
xvii.	Tom. II.	lxxxix.	Clericis.	1097	xxxix.	Tom. I.	xlvi.	Horontiano.	976
xviii.	Tom. II.	lxx.	Horontiano.	1062	xl.	58.	xlvi.	Sabino.	990
xix.	Tom. II.	lxxi.	Horontiano.	1068	xli.	31.	xlvi.	Sabino.	991
xx.	28.	lxxxvii.	Horontiano.	1089	xlii.	Tom. I.	xlvi.	Sabino.	981
xxi.	38.	xxxiv.	Horontiano.	921	xliii.	64.	lxxxiii.	Sisinnio.	1103
xxii.	39.	xxxv.	Horontiano.	925	xliv.	19.	ii.	Constantio.	754
xxiii.	40.	xxxvi.	Horontiano.	929	xlv.	65.	xlvi.	Sabino.	988

Ordo E- ditionum Amerb. Erasmii, Gill., etc.	Ordo ed. Rom. novus. et poste- riorum Paris.	Ordo novus.	A Ordo E- ditionum Amerb. Erasmii, Gill., etc.	Ordo ed. Rom. novus. et poste- riorum Paris.	Ordo novus.				
XLVI.	66.	LV.	Eusebio.	1004	LXVI.	48.	LX.	Paterno.	1017
XLVII.	8.	XLVI.	Irenæo, <i>nunc</i> Sabino.	984	LXVII.	72.	LXXXIV.	Cyneo.	1105
XLVIII.	Tom. I.	XXIII.	Irenæo.	917	LXVIII.	73.	XC.	Antonio.	1108
XLIX.	67.	LXXXVI.	Syricio.	1106	LXIX.	74.	LXXXIX.	Alypio.	1107
L.	68.	LXXXVIII.	Attico.	1107	LXX.	24.	XIX.	Vigilio.	842
LI.	69.	III.	Felici.	762	LXXI.	41.	LXXXIII.	Irenæo.	1077
LII.	Tom. I.	LXV.	Romulo.	1054	LXXII.	42.	LXXIV.	Irenæo.	1079
LIII.	50.	LII.	Titiano.	1001	LXXIII.	43.	LXXV.	Clementiano.	1085
LIV.	21.	LXXXV.	Syricio.	1105	LXXIV.	44.	LXXXVIII.	Horontiano.	1095
LV.	70.	LXXXVII.	Segatio et Delphino.	1106	LXXV.	45.	LXXX.	Bellicio.	1096
LVI.	32.	LIX.	Romulo.	1054	LXXVI.	52.	XXVI.	Studio, <i>nunc</i> Irenæo.	894
LVII.	Tom. I.	LXVI.	Severo.	1016	LXXVII.	Tom. I.	LXXII.	Constantio.	1071
LVIII.	51.	XXV.	Studio.	892	LXXVIII.	9.	LVI.	Theophilo.	1006
LIX.	22.	XV.	Anatol. Numerio, etc.	819	LXXIX.	5.	<i>De causa Bonosi.</i>	1008
LX.	25.	XVI.	Anysio fratri.	822	LXXX.	6.	<i>Syricius Mediol. Eccl.</i>	963
LXI.	71.	XCI.	Candidiano.	1108	B LXXXI.	7.	XLII.	Syricio Papæ etc.	965
LXII.	Tom. I.	LXIV.	Irenæo.	1049	LXXXII.	25.	LXIII.	Vercellensi Eccl. etc.	1022
LXIII.	10.	VIII.	Justo.	785	LXXXIII.	Tom. IV.	XXIII.	Episcopis per Æmil.	880
LXIV.	46.	V.	Syagrio.	765	LXXXIV.	33.	<i>Rejecta. Ad sacram Virg. Demetriad.</i>	874
LXV.	47.	VI.	Syagrio.	771	LXXXV.	54.	XXII.	Dominæ sorori.	874

EPISTOLARUM INDEX ALPHABETICUS.

Alypio.	col. 1105	Nona.	1093
Anatolio, Numerio, etc.	819	Irenæo prima.	894
Antonio.	1108	Secunda.	898
Anysio.	822	Tertia.	902
Attico.	1107	Quarta.	904
De Basilicis Sermo.	865	C Quinta.	910
Bellicio prima.	1095	Sexta.	914
Secunda.	1096	Septima.	917
De Bonosi causa.	1008	Octava.	919
Candidiano fratri.	1108	Nona.	1049
Chromatio.	995	Decima.	1061
Clementiano.	1085	Undecima.	1077
Clericis.	1097	Duodecima.	1080
Constantio prima.	754	Tertiadecima.	1085
Secunda.	1071	Justo prima.	777
Cyneo.	1105	Secunda.	785
Episcopis per Æmiliam.	880	Marcellinæ prima.	852
Episcopis Galliarum.	806	Dominæ Sorori, Secunda.	874
Eugenio tyranno.	1010	Tertia.	936
Eusebio prima.	1003	Marcello.	1100
Secunda.	1004	Paterno.	1017
Faustino.	944	D Segatio et Delphino.	1106
Felici prima.	762	Romulo prima.	1054
Secunda.	763	Secunda.	1060
Gratianus imperator Ambrosio.	751	Sabino prima.	981
Gratiano imperatori prima.	752	Secunda.	984
Secunda.	806	Tertia.	988
Tertia.	810	Quarta.	990
Quarta.	812	Quinta.	991
Horontiano prima.	921	Sexta.	1015
Secunda.	925	Severo.	1016
Tertia.	925	Simpliciano prima.	950
Quarta.	970	Secunda.	941
Quinta.	976	Tertia.	1051
Sexta.	1062	Quarta.	1057
Septima.	1068	Syricius Mediolanensi Ecclesiæ.	963
Octava.	1089	Syricio prima.	965

<i>Secunda.</i>
<i>Tertia.</i>
<i>Sisinnio.</i>
<i>Studio.</i>
<i>Syagrio prima.</i>
<i>Secunda.</i>
<i>Symmachi relatio.</i>
<i>Theodosio imperatori prima.</i>
<i>Secunda.</i>
<i>Tertia.</i>
<i>Quarta.</i>

1105 A	<i>Quinta.</i>
1106	<i>Sexta.</i>
1105	<i>Theophilo.</i>
892	<i>Titiano.</i>
765	<i>Valentiniano imperatori prima.</i>
771	<i>Secunda.</i>
828	<i>Tertia.</i>
814	<i>Quarta.</i>
817	<i>Vercellensi Ecclesie.</i>
916	<i>Vigilio</i>
1002	

1020
1021
1006
1001
824
855
860
866
1022
812

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

EPISTOLÆ

IN DUAS CLASSES DISTRIBUTÆ.

PRIOR EAS CONTINET, QUAS IN ORDINEM CHRONOLOGICUM LICUIT DIGERERE; POSTERIOR CÆTERAS SECUNDUM ARGUMENTI RATIONEM DISTINCTAS COMPLECTITUR.

PRIMA CLASSIS.

751 GRATIANI AD AMBROSIUM EPISTOLA ^a. Benedictorem putabo, qui divinitatem verbis augeam. *Ambrosium ad se invitat, ut se in fide de Filii ac Spiritus sancti divinitate confirmet. Librum etiam petit, cui et alium de Spiritu sancto jungi postulat.* Ego infirmus et fragilis, quantum possem, prædico: non quantum est ipsa divinitas.

AMBROSIO religioso sacerdoti omnipotentis Dei
GRATIANUS AUGUSTUS.

1. ^b Cupio valde ut quem recorder absentem, et cum quo mente sum, cum eo etiam corpore sim presentem. Festina igitur ad me, religiose Dei Sacerdos, ut doceas ^c doctrinam vere credentem: non quod contentioni studeam, aut velim magis Deum verbis quam mente complecti; sed ut magis aperto ^d pectori revelatio divinitatis insidat.

2. Docebit enim me ille, quem non nego, quem fateor Deum ac Dominum esse meum, ^e non ei obfiscens, quam in me video, creaturam, qui Christo ^c nihil me addere posse confiteor; ^f vellet tamen ut etiam Patri me commendem, Filium prædicando. Non ego in Deo verebor invidiam: non ^g me talem

^a Scripta an. 379.

^b Quidam mss. cupio valde quem recorder absentem, ut cum..... corpore sim presentem.

^c Mss. et superiores edit. partim, doctrinam veram credentem: partim nobiscum, doctrinam vere credentem.

^d Pauci mss., pectore revelatio divinitatis insidat.

^e Hoc est, non illud ad negandam Christi divinitatem vertens, quod naturam meam ab eodem susceptam credo.

^f Mss. nonnulli, vellem tamen..... me commendarem.

^g Cod. Alb., non enim in Deo ergo videbor habere invidiam.

3. Rogo te ut mihi des ^h ipsum tractatum, quem dederas, augendo illic de Spiritu sancto ⁱ fidem **752** disputationem: Scripturis atque argumentis Deum esse convincas. Divinitas te servet per multos annos, ⁱ parens, et cultor Dei æterni, quem colimus, Jesu Christi.

EPISTOLA PRIMA ⁱ.

AMBROSIO apud Cæsarem se, quod non venerit, excusat, et laudata ipsius humilitate, fide ac pietate, et se mitti libros petitis scribit, sequæ voluntati ejusdem in lucubrandis tractatibus de Spiritu sancto ⁱ satisfacturum spondet.

Beatissimo augusto GRATIANO, et ^k christianissimo principi AMBROSIO episcopus.

1. Non mihi affectus defuit, christianissime principum; nihil enim habeo, quod hoc verius et gloriosius

^h Priores duos libros *De Fide* intelligit, qui de re dictum est in Admonitione ad eosdem libros: nec non in ea quam Operi *De Spiritu sancto* præfiximus. Mss. nonnulli, ut de ipso tractatu.

ⁱ Quemadmodum amorem suum Gratianus in Ambrosium testabatur, eum parentem appellando; sic Ambrosius etiam quam tenere Gratianum affigeret, illum filii nomine vocitando significabat: *Deo te, fidi Gratiane, suavis mihi valde*, etc. Locum ipsum consule sub finem orationis in *Obitu Valentini*, ubi præclara mutui amorum amoris testimonia reperies.

^j Scripta an. 379.

^k Christianissimi titulum imperatoribus tribui non

dicam : non, inquam, mihi affectus defuit, sed affectum verecundia retardavit, quominus clementiæ tuæ occurrerem. ^a Revertenti tamen si non occurri vestigio, occurri animo, occurri voto, in quo majora sunt officia sacerdotis. Occurri, dico? Quando enim abfui, quem toto sequiebar affectu, cui sensu ac mentibus inhærebam? Et certe major animorum præsentia est. Tuum quotidianum iter legebam, nocte ac die in tuis castris cura et sensu locatus, orationum excubiis prætebebam : et si invalidus merito, sed affectu sedulus.

753 2. Et hæc quidem cum pro tua salute deferebamus, pro nobis faciebamus. Nihil hic adulationis est, quam tu non requiris, ego alienam nostro duco officio : sed plurimum gratiæ, quam dedisti. Scit ipse nostri arbiter, quem fateris, et in quem ple credis, relici viscera mea tua fide, tua salute, tua gloria : meque non solum ^b officio publico debitas pendere preces, sed etiam amore privato. ^c Reddidisti enim mihi quietem Ecclesiæ, perfidorum ora, atque utinam et corda, clausisti : et hoc non minore fidei, quam potestatis auctoritate fecisti.

3. Nam quid de litteris recentibus loquar? Scripsisti tua totam epistolam manu; ut ipsi apices fidem tuam pietatemque loquerentur. Sic Abraham sua manu quondam vitulum occidit (*Gen. xviii, 7*), ut hospitibus epulantibus ministraret : nec in ministerio religioso aliorum adjumenta quaesivit. Sed ille privatus aut Domino et angelis, aut Domino in angelis deferebat : tu, Imperator, dignatione regali honoras infimum sacerdotem. Sed Domino defertur, cum servulus honoratur; ipse enim dixit : *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* (*Matth. xxv, 40*).

4. At ego humilitatem tantummodo prædico in imperatore sublimem, ac non amplius fidem quam vere conscia meriti tui mente dixisti, quam docet te ille, quem non negas? Quis enim alius docere te

potuit, ut ei non objicias, quam in te vides, creaturam? Nihil moralius, nihil expressius dici potuit; creaturam enim Christum dicere, pro objectu contumeliæ est, non pro confessione reverentiæ. Deinde quid tam insolens, quam id eum existimare, quod nos sumus? Docuisti igitur me, a quo te discere velle profiteris : nihil tale adhuc legi, nihil tale audivi.

5. Quam pium autem illud, quam admirabile, quod in Deo non vereris invidiam! De Patre remunerationem pro Filii amore præsumis, et laudando Filium, non ei te posse aliquid adlere profiteris : sed velle et etiam Patri te Filii prædicatione commendare. Quod utique volus te docuit ille, qui dixit : *Qui me diligit, diligetur a Patre meo* (*Joan. xiv, 21*).

6. Addidisti ad hæc, quia tu infirmus et fragilis non te talem laudatorem putabas, ut divinitatem verbis augeas : sed quantum possis prædicēs, **754** non quantum est ipsa divinitas. Hæc infirmitas in Christo fortior est, sicut et Apostolus dixit : *Cum infirmor, tunc potens sum* (*II Cor. xii, 10*). Hæc humilitas excludit fragilitatem.

7. ^d Veniam plene, et testinabo, ut jubes; ut hæc præsens audiam, ut hæc præsens legam, cum ex tuo ore procedunt. Misi autem duos libellos, quorum jam, quia tuæ clementiæ sunt probati, periculum non verebor : de Spiritu vero interim veniam descriptioni peto; quoniam quem judicem mei sim sermonis habiturus, agnovi.

8. Interim tamen sententia et fides tua de Domino et Salvatore depronpta de Dei Filio, redundat ad assertionem uberrimam, per quam sancti quoque Spiritus divinitas sempiterna credatur; ut non ei objicias, quam in te vides creaturam, nec Deum Patrem Domini nostri Jesu Christi Spiritui suo existimes invidere. Quod enim creaturæ caret confirmatione, divinum est.

ita consuevisse quodammodo indicat Ambrosius; namque in epistola principio, cum Gratianum rursus eodem vocabulo compellasset, rationem ejus statim adjicit : *Nihil enim, inquit, habeo*, etc. Sane quidem jure merito christianissimus ille salutatus est, qui cum se ab ariana peste, quæ Valentem patrum, Justinam novercam, aliosque principes infererat, intactum servasset, tanto ardore flagitabat vera fide se informari, cujus propugnator semper existit quam acerrimus. Eodem quoque modo idem Ambrosius Valentinianum in lemmate prioris adversus Symmachium epistolæ appellat christianissimum; ut videlicet hoc illo titulo eum ad christianæ fidei defensionem teneri significaret.

^a Hoc intellige de Gratiani reditu ex Oriente in Germaniam, de quo vide quæ nos in Admonitione ad libros de fide observamus.

^b Ex hoc loco publicas preces pro imperatoribus in expeditionem profectis episcoporum jussu fieri consuevisse non sine causa colligi potest. Baronius quidem ad ann. 379. Ambrosium non solum fuisse, qui Gratiani arma publicis orationibus Deo commendaverit, illic demonstrari sibi persuadet, quod in oratione Ausonii de suo consulatu anno citato eidem imperatori oblata sic legamus : *Forum et basilica olim negotiis plena, nunc votis votisque pro tua salute susceptis; nam de sua cui non, te imperante, securitas. Verum non satis advertit magnus Cardinalis vocem basilica non pro æde sacra hic positam esse, quo*

sensu apud Hieronymum, Ambrosium nostrum aliosque auctores ecclesiasticos frequens occurrit; sed pro amplo quodam loco, ubi consilia et judicia, convivia, ludi et similia seebant, ut a Cicrone aliusque usurpata est. Hoc intelligas non solum ex eo quod foro conjuncta est ab Ausonio, sed etiam quia ibidem de utroque juxta dicitur, *olim negotiis plena*. Quod autem addit publicam securitatem in salute principis esse positam; id pulchre convenit cum superioribus illis Ambrosianis : *Et hæc quidem cum pro tua salute*, etc.

^c Vexationes aliquas hic indicari, quas ipso episcopatus initio ab Auxentii fautoribus passus fuerit sanctus Præsul, non ambigimus. Et certe libro de Spiritu sancto cap. 1, basilicæ ejusdem mentio exstat, quam prius, Justinæ procul dubio precibus et auctoritate, a Gratiano sequestratam, catholicis postea idem restituit. Sed ea huic epistola posteriora sunt.

^d Roget aliquis num revera ad Gratianum Ambrosius se contulerit? Baronius ad annum 379, sic factum putat. Neque vero illud penitus a fide videtur alienum; eum Ambrosius tam discrete hanc perfectionem sit pollicitus, eumque Gratianus tam officiosa humanitate anteverterit. Verum tamen negantem opinionem existimamus probabiliorē, tum propter aliam, tum quod libros ab eo postulatos ad eundem non pertulerit ipse, sed miserit; tum etiam quod imperatorem mense Augusto illius ipsius anni Mediolani reducem fuisse comperimus.

9. Si Dominusnaverit, huic etiam clementiæ tuæ satisfaciã voluntati; ut cujus accepisti gratiam, eum plane in Dei gloria præminentem suo nomine æstimate honorandum.

10. Beatissimum te et florentissimum Deus omnipotens Pater Domini nostri Jesu Christi tueri ætate proluxa, et regnum tuum in summa gloria, et pace perpetua confirmare dignetur, domine Imperator auguste, a divino electe iudicio, principum gloriosissime.

EPISTOLA II.

CONSTANTIUM in episcopum nuper electum monet, ut ecclesiam in mari ac fluminibus regat, quid utroque significetur, promens. Hortatur ut aquas, quæ populi mentes riget, colligat: et cujusmodi sermones ejus esse, quasve illum præcipere virtutes oporteat, ubi docuit, de statera, qua sermo expendatur, tractat. Humilitatis ostensurus utilitatem, exemplum affert beati Joseph; præsentiumque vanitate, ejusdem Joseph ac David historiis demonstrata, populos ad veras opes sibi parandas excitandos tradit. Denique Ecclesiam Fori Cornelii ei commendans, de prudentia in hereticos, de iustitia in vicinos, deque humanitate in servos nonnihil addit.

b AMBROSIIUS CONSTANTIO.

1. Suscepisti munus sacerdotii, et in puppe Ecclesiæ sedens, navim adversus fluctus gubernas. Tene clavum fidei, ut te graves hujus sæculi turbare non possint procellæ. Mare 755 quidem magnum et spatiosum, sed noli vereri; quia ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam (Ps. xxiii, 2). Itaque non immerito inter tot mundi freta Ecclesia Domini tamquam supra apostolicam ædificata petram immobilis manet, et inconcusso adversum impetus sævientiis sali perseverat fundamine (Math. xvi, 13). Alluitur undis, non quatitur: et licet frequenter elementa mundi hujus magno illisa resultent fragore; habet tamen quo laborantes excipiat, tutissimum portum salutis.

2. Sed tamen etsi in mari fluctuat, currit in fluminibus; et vide ne in illis fluminibus magis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina vocem suam* (Psal. xcii, 3). Sunt enim flumina, quæ de ventre ejus fluent, qui potum a Christo acceperit, et de Spiritu Dei sumpserit (Joan. vii, 38). Hæc ergo flumina, cum redundant spiritali gratia, elevat vo-

a *Divino electe iudicio, etc.*, quæ deerant in edit. e cod. Mediol. restituta sunt. Id autem citata verba significant, principes etiam in hæreditaria successione non sine divino iudicio institui: sed insuper videntur indicare extraordinariam Gratiani novennis pueri electionem, quæ qua ratione de communi consensu exercitus a patre Valentiniano facta sit, describit Ammianus lib. xxvii.

b Sic vet. edit. ac mss. excepto solo Longip. ubi scribitur *Ambrosius Constantino*. Esse tamen etiam alibi ms. aliquem sub eadem hac inscriptione ex eo cognoscimus, quod Ughellus tomo II Italiæ sacræ, p. 633, ex hac epistola locum proponens, eam nominat *ad Constantinum imperatorem*. Sed crassus hic error est, cum id temporis nec Constantinus ullus

A cein suam. Est et fluviu quidecurrit in sanetos suos sicut torrens (*Esai. lxxvi, 12*). Est et fluminis impetus, qui lætificat animam pacificam atque tranquillam (*Psal. xlv, 5*). Ex hujus fluminis plenitudine quicumque acceperit, sicut Joannes Evangelista, sicut Petrus et Paulus, elevat vocem suam: et sicut apostoli evangelicæ prædicationis vocem usque in totos fines orbis terrarum canoro diffuderunt præconio; ita et iste incipit evangelizare Dominum Jesum. Accipe ergo a Christo, ut et tuus sonus exeat.

3. Mare est Scriptura divina, habens in se sensus profundos, et altitudinem propheticorum ænigmatum: in quod mare plurima introierunt flumina. Sunt ergo et fluvii dulces atque perspicui, sunt et fontes nivei, quisaliant in vitam æternam (*Joan. iv, B 14*): sunt et sermones boni, sicut favi mellis (*Proc. xvi, 24*): et gratæ sententiæ, quæ animos audientium spiritali quodam potu irrigent, et præceptorum moralium suavitate mulceant. Diversa igitur Scripturarum divinarum fluentia. Habes quod primum bibas, habes quod secundum, habes quod postremum.

4. Collige aquam Christi, illam quæ laudat Dominum (*Psal. cxlviii, 5*). Collige aquam de pluribus locis, quam effundunt nubes propheticæ (*Eccl. xi, 5*). Quicumque colligit de montibus aquam, atque ad se trahit, vel haurit e fontibus d et ipse rorat sicut nubes. Imple ergo gremium mentis tuæ; ut terra tua humescat, et domesticis irrigetur fontibus. Ergo qui multa legit et intelligit, impletur: qui fuerit impletus, alios rigat; ideoque Scriptura dicit: *Si impleta fuerint nubes, pluviam in terram effundent* (*Ibid.*).

5. Sint ergo sermones tui proflui, sint puri, et dilucidi; ut morali disputatione suavitatem infundas populorum auribus, et gratia verborum tuorum plebem demulceas; ut volens quoducis, sequatur. Quod si aliqua vel in populo vel in aliquibus contumacia, vel culpa est, sint sermones tui hujusmodi, ut audientem stimulent, compungant male conscium: *Sermones enim sapientium tamquam stimuli* (*Eccl. xii, 11*). Stimulavit et Dominus Jesus Saulum, cum esset persecutor. Quam salutaris fuerit stimulus, considera, qui ex persecutore apostolum fecit, dicendo: *Durum 756 est tibi, ut adversus stimulum calces* (*Act. ix, 5*).

6. Sunt etiam sermones sicut lac, quos infudit D Paulus Corinthiis (*I Cor. iii, 2*); qui enim fortio-

imperator esse potnerit, et eum ad quem data fuit hæc epistola, episcopum vel prima ejusdem verba declarent: *Suscepisti munus sacerdotii, etc.* Hoc ergo non male Rom. editores indicassent, cum pro lemmate eidem præfixerunt *Ambrosius episcopus Constantio fratri*; nisi eum in argumento epistolæ *Aræricorum episcopum designatum* significassent. De quo nos infra.

c Rom. edit. sola, *fontes vivi*. Itaque incommode, nisi aliarum et mss. prævaleret consensus. Intelligantur ergo *fontes nire* non e nivibus collecti, sed frigidi; aut certe puri ac nitidi, ut proxime ante dicitur de fluviis.

d Edit. ac mss. aliquot, et ipse rigat, ut nubes.

cibum epulari non queunt, succo lactis ingenii sui A
exercent infantiam.

7. Alloquia tua plena intellectus sint. Unde et Salomon ait: *Arma intellectus labia sapientis* (Prov. xiv, 3); et alibi: *Labia tua^a alligata sint sensu* (Prov. xv, 5), id est, fulgeat sermonum tuorum manifestatio, intellectus cornusceat, et alloquium tuum atque tractatus aliena non indigeat assertione: sed sermo tuus velut armis suis sese ipse tueatur, nec ullum verbum tuum in vanum exeat, et sine sensu prodeat. Est enim alligatura, quæ constringere solet animorum vulnera: quam si quis rejicit, desperatam sui prodit salutem (Esai. i, 6). Et ideo circa eos qui gravi ulcere vexantur, utere oleo sermonis, quo foveas mentis duritiam: appone malagma, adjuunge alligaturam salutaris præcepti; ut vagos et fluctuantes circa fidem, vel disciplinæ observantiam nequaquam soluto animo et remisso vigore patiaris perire.

8. Admone igitur plebem Domini, atque obsecra, ut abundet in operibus bonis, renuntiet flagitiis, non accendat flammaram incendia, non dicam in sabbato, sed in omni tempore; ne comburat corpus suum: fornicatio et immunditia non sit in Dei servulis; quia immaculato servimus Dei Filio (Ephes. v, 3). Noverit unusquisque se, et vas possideat suum (1Thes. iv, 4), quo subacto quodam sui corporis solo, fructus expectet debitos, nec spinas et tribulos ei terra sua germinet (Gen. iii, 18),^b sed dicat et ipse: *Terra dedit fructus suos* (Psal. LXXXIV, 13); atque in hac dumosa quondam passionum fragilitate C
insitiva virtutum effloreat.

9. Edoce etiam atque institue, ut faciant quod bonum est, et unusquisque non intermittat opus probabile, sive a pluribus videatur, sive sine arbitro sit; abundat enim sibi locuples testis conscientia.

10. Fugiat etiam^c mala opprobria; etiamsi se credat non posse convinci. Nam etsi clausus parietibus sit, et opertus tenebris, sine teste, sine conscio; habet tamen facti arbitrum, quem nihil fallat, ad quem facta clamant omnia. Denique clamavit et vox sanguinis (Gen. iv, 10).^d Se ipsum unusquisque et animum suum severum iudicem sui, ultorem sceleris, et vindicem criminis habet. Denique timens et tremens oberrabat Cain (Ibid., 14), parricidialis facinoris luens pœnas; ut ei remedio sua mors fuerit, quæ vagum exulem formidato per omnia momenta terrore mortis, per mortem exiit. Nemo igitur vel solus, vel cum altero aliquid turpe aut improbum faxit. Et si quis solus est, seipsum præ cæteris erubescat, quem maxime debet vereri.

11. Nec concupiscat plurima, quia et pauca ei plurima sunt; paupertas enim et opes inopiæ et satietatis vocabula sunt. Nec dives est, qui indiget aliquo: nec pauper, qui non indiget. Nec quisquam

viduam spernat, circumscribat pupillum, fraudet proximum suum. Væ enim illi, qui congregatam dolo habet substantiam, et in sanguine ædificat civitatem (Hab. ii, 6), id est, 757 animam suam! Hæc est enim, quæ ædificatur sicut civitas (Psal. cxxi, 3). Hanc civitatem non ædificat avaritia, sed destruit: non ædificat libido, sed exurit atque incendit. Vis bene ædificare civitatem? *Melius est exiguum cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore* (Prov. xv, 16). Divitiæ hominis ad redemptionem animæ debent proficere, non ad destructionem. Et thesaurus redemptio est, si quis eo bene utatur: et iterum laqueus est, si quis uti nesciat (Prov. xiii, 8). Quid enim homini pecunia sua, nisi quoddam vaticum est? Multa oneri, moderata usui. Viatores sumus vitæ hujus: multi ambulantes, sed opus est, ut quis bene transeat; cum illo enim est Dominus Jesus, qui bene transit. Ideoque legis: *Si transeas per aquam, tecum sum; flumina te non concludent, nec ignis exuret vestimenta tua, si transeas* (Esai. xliii, 2). Qui autem ignem alligat in corpore suo, ignem libidinis, ignem immodicæ cupiditatis, non transit, sed exurit involucrum istud animæ suæ (Prov. vi, 27). Præclarior est bona existimatio quam pecunia, et super omnes argenti acervos bona est gratia. (Prov. xxii, 1). Fides ipsa abundat sibi, satis superque censu suo dives. Sapientia quoque nihil alienum, nisi quod virtuti incongruum: quocumque^e accesserit, inveniet sua omnia. Totus mundus possessio ejus est; quoniam toto eo quasi suo utitur.

12. Quid igitur circumscribitur frater? Quid fraudatur mercenarius? Non magna, inquit (Prov. vi, 26), lucra de mercede meretricis, id est, lubricæ istius fragilitatis. Meretrix ista non specialis, sed publica est: non una mulier, sed vaga omnis cupiditas meretrix est. Omnis perfidia, omnis fallacia meretrix, non illa sola, quæ corpus prostituit suum; sed omnis anima quæ spem suam vendit, quæ deformes quæstus et degenerem stipem quærit. Et nos mercenarii sumus, qui ad mercedem laboramus, et hujus operis nostri mercedem speramus a Domino nostro et Deo. Si quis cognoscere vult quam mercenarii sumus, audiat dicentem: *Quantis panibus mercenarii patris mei abundant? ego autem hic fame pereo* (Luc. xv, 17); et infra: *Fac me, inquit, sicut unum mercenariorum tuorum* (Ibid., 19). Omnes mercenarii, omnes operarii: qui tamen fructum expectat laboris, consideret quod is qui alium mercede fraudaverit debita, et ipse fraudabitur sua. Feneratum istud offendit, et postea cumulatione mensura exsolvet. Ergo qui non vult amittere quod est perpetuum, non eripiat alii, quod temporale est.

13. Nemo etiam in dolo loquatur ad proximum suum. Laqueus est in labiis nostris, et sæpe unusquisque sermonibus suis non explicatur, sed invol-

^a Mss. nonnulli, *alligata sint sensui*.

^b Mss. plerique, *sed dicat: Et ipsa terra*, etc.

^c Nonnulli mss., *mala et opprobria*.

^d Edit., *Sibi ipsum unusquisque*.

^e Mss. non pauci et cum his omnes edit., *accesserit, sua omnia*: Sed verbum *inveniet* in pluribus æ potioribus mss. invenire est.

vitur (*Prov. vi, 2*). Fovea alta est os malevoli: **A** grande innocentiae praecipitium, sed majus malevolentiae (*Prov. xxi, 14*). Innocens dum credit facile, cito labitur (*Prov. xiv, 15*); sed tamen iste lapsus resurgit: maledicus autem suis artibus praecipitatur, unde nunquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, non cum fraude et dolo: *Statera fallax improbabilis apud Deum* (*Prov. xi, 1*): non istam stateram dico, ^a quae mercem appendit alienam (et in vilibus quidem rebus caro constat fallacia) **758** sed statera verborum ipsa apud Deum est execrabilis, quae praetendit pondus gravitatis sobriae, et subnectit versutias fraudulentiae. Hoc maxime condemnat Deus, si decipiat aliquis proximum suum promissorum benignitate, et subdola iniquitate defeneratum opprimat, nihil sibi profuturus astutiae suae artibus. Quid enim prodest homini, si totius mundi capiat opes, animam autem suam vitae aeternae defraudet stipendio (*Math. xvi, 26*)?

14. Alia piis mentibus considerata statera, qua singulorum facta trutinantur, in qua plerumque ad iudicium peccata propendunt, aut bene gesta peccatis praeponderant. Vae mihi, si praecedant flagitia, et ad mortis praedictum lethali vergant pondere! Tolerabilius si subsequantur omnia tamen manifesta Domino: et ante iudicium: nec bona possunt latere, nec ea quae plena sunt offensivis, abscondi (*I Tim. v, 24*).

15. Quam beatus qui radicem vitiorum rescare potuerit avaritiam! Is profecto stateram hanc non reformidabit. Avaritia enim plerumque sensus hebetat humanos, et pervertit opiniones (*I Tim. vi, 10*); ut questum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiae. Merces autem magna pietatis est, et questus sobrietatis, habere quod usui est satis. Quid enim in hoc mundo prosunt divitiarum superflua; cum in illis et nulla adjumenta nascendi sint, nec impedimenta moriendi? Nam et sine integumento in hoc mundo nascimur, et sine viatico discedimus, sine haereditate sepelimur.

16. Pendet singulis nostrorum statera meritorum, atque exiguis vel boni operis, vel degeneris flagitii momentis huc atque illuc saepe inclinatur: si mala vergant, heu me! si bona, praesto est venia. Nemo enim a peccato immunis: sed ubi propendunt bona, **D** elevantur peccata, obumbrantur, teguntur. Ergo in die iudicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent. Gravis est enim, ut posse talento plumbeo suffulta, iniquitas; intolerabilis avaritia, atque omnis superbia, terra fraudulentia (*Zach. v, 7*). Et ideo hortare plebem Domini sperare magis in Domino, abundare in divitiis simplicitatis, in quibus ambulet sine laqueo, sine impedimento (*II Cor. viii, 2*).

^a Vet. edit. cum parte mss., quae mercedem; Rom. cum alia; parte, quae mercem.

^b Hac de re adisis Philonem lib. de Joseph ul-

17. Bona etiam puri sermonis sinceritas, et lucules apud Deum, etiam si inter laqueos ambulet; tamen quia alii nescit insidias aut vincula ianectere, non alligatur.

18. Illud quoque praecipuum, si persuadeas ut noverint humiliari, scient verum humilitatis colorem, naturam noverint. Multi habent humilitatis speciem, virtutem non habent: multi eam foris praetendant, et intus impugnant: ad fucum praefertunt, ad veritatem abjurant, ad gratiam negant: Est enim qui nequiter humiliat se, et interiora ejus plena sunt doli (*Eccl. xix, 23*). Et est qui se nimium submitit ab humilitate multa. Non est ergo humilitas nisi sine fuce, sine fraude. Ipsa est vera, quae habet piam mentis sinceritatem (*Rom. v, 19*). Magna virtus ejus. **B** Denique per inobedientiam **759** unius hominis mors introivit, et per obedientiam unius Domini Jesu Christi facta est universorum redemptio.

19. Scivit humiliari sanctus Joseph, qui cum esset a fratribus in servitum venditus, vel a negotiatoribus coemptus (*Gen. xxxvii, 28*), humiliatus in compediibus, ut Scriptura dicit (*Paal. civ, 18*), virtutem humilitatis didicit, infirmitatem repudiavit. Itaque (*Gen. xxxix, 1 et seq.*) emptus in Aegypti partibus a servo regio, coquorum praeposito, non pro sapientiae nobilis conscientia, quasi germen Abrahamitarum, dedignatus obsequia vernacula, fastidivit degenerem conditionem: sed magis gravum se et fidelem herili imperio praebuit, alto intendens consilio nihil interesse in quo statu quis probabilem se **C** praestaret: sed illum esse finem bonorum, ut in quocumque statu probarentur; illudque praecipuum, si magis mores commendarent statum, quam status mores. Etenim quo status inferior, eo virtus eminentior. Talem itaque se exhibebat, tam sedulum, ut ei dominus suus totam domum suam crederet, ipsi omnia committeret.

20. Unde (*Ibid., 7 et seq.*) et uxor ejus oculis iniecit in eum, capta formae venustate; nihil enim ad nos, si petulantibus oculis aut aetas expetitur, aut pulchritudo. Ars desit, nullum est crimen decoris: illecebra facessat, inoffensa est species, et formae gratia. Itaque percita atque animi furens interpellat juvenem, et cogente libidine, vicia passionum stimulis crimen fatetur. Verum ille abjurat flagitium, ^b dicens nec moribus Hebraeorum convenire, nec legibus, ut alienum violent thorum, quibus cura est tuendi pudoris; ut integri nuptiarum integris societur virginibus, nec ulli convenienti femininae, quae legitimi usus thori nesciat: religionemque sibi esse, ^c ne ebrius turpis intemperantiae, ingratus herilis indulgentiae; cui obsequium deberet, ei gravem inferret contumeliam.

21. Numquid erubescerat illum vilem dominum tamen dicere, et se servum fateri? Quin etiam cum ambiret mulier, obsecraret etiam metu proditionis,

tima; edit. Parisiensis, pag. 553.

^c Nonnulli mss., ne Hebraeus, minus concupiscere.

vel amoris sui lacrymas funderet ad extorquendi necessitatem, nec misericordia flexus ad flagitii consensum, nec coactus metu, et precibus restitit, nec minis cessit, proponens præmiis periculosam honestatem, quam turpem remunerationem casto pudori. Iterum quoque (*Gen. xxxix, 11 et seq.*) mulier majoribus adorsa tentamenti, cum inflexibilem adverteret, etiam ^a secunda vice immobilem, passione effera et impudentia vires ministrante, juvenem aggreditur, veste apprehensa ad cubile trahens, complexum offerens : et pene ceperat, nisi exisset Joseph vestem, qua tenebatur; ne exueret amictum humilitatis, indumentum pudoris.

22. Scivit igitur humiliari, qui humiliatus est usque ad carcerem; et cum sustineret calumniam, maluit crimen falsum subire, quam verum referre. Scivit, inquam, humiliari, quia humiliabatur pro virtute. Humiliabatur in typo ejus, qui se erat humiliaturus usque ad mortem, mortem autem crucis : qui venturus erat, ut vitam hanc de somno resuscitaret; et somnium **760** esse hunc vivendi usum doceret, in quo diversæ commutationum vices tanquam ebriæ, et nihil solidum, nihil firmum, tanquam dormientis somnium videntes non videmus, et audientes non audimus, et manducantes non satiamur, gratulantes non gratulamur, currentes non pervenimus. Vanæ spes hominum in hoc sæculo, qui ea quæ non sunt, tanquam quæ sint, sequenda arbitrentur. Itaque inanes et vacuæ rerum species tanquam in somnio venerunt, abierunt : astiterunt, evanuerunt. Circumfusæ et dispersæ sunt, teneri videntur, et non tenentur. Denique ubi quis audivit dicentem : *Surge qui dormis (Ephes. v, 14)*, et de sæculi istius somno exsurrexit, falsa hæc intellexit omnia : evigilavit, et fugit somnium, fugit potestas, abiit cura patrimonii, formæ venustas, honorum studium. Hæc enim somnia sunt, quibus non moventur, qui vigilant corde : sed dormientes exagitantur.

23. Vadit hunc sermonem meum sanctus Joseph, non esse perpetua nec diuturna, quæ sunt hujus sæculi, qui ab initio nobilis genere, censu dives, subito ignobilis servulus est, et (quod ipsam servitii vilitatem acerbat) degeneris domini ære emptum mancipium. Minus enim vile putatur servire libero : geminatur autem servitus ubi servitur vernaculis. Servus igitur ex genere præclaro, pauper ex patre divite, de amore ad odium, de gratia ad supplicium : rursus de carcere ad aulam, de reatu ad iudicium traductus; neque adversis fractus est, neque elevatus secundis (*Gen. xli, 39 et seq.*).

^a Omnes edit., etiam secundo immobilem passione, effera impudentia, etc.; omnes mss. ut in textu, nisi quod bene multi omittunt et ante vocem, impudentia.

^b Mss. non pauci, sine damno, sine lucro : melius alii et edit. omnes, ut in textu.

^c Episcopum, a quo episcopus alius filii vocabulo compellatus sit, haud facile reperias apud antiquos. Nec sane aliam ullam causam, cur hoc nomine Constantium appellaverit Ambrosius, mens nobis suggerit, nisi quod ille aut e clero Mediolanensi ad episcopatum assumptus fuerit, vel statim a consecra-

24. Astipulatur etiam momentariarum esse vices rerum etiam sancti David frequenter variatus status, qui despectus patri, pretiosus Deo; triumpho nobilis, invidia vilis (*I Reg. xvi, 11 et seq.*), accitus ad ministerium regum, electus ad affinitatem (*I Reg. xviii, 2 et seq.*), postremo faciem et ora mutatus, exsul regni, fugitans parricidii, nunc sua offeudicula deplorabat, et rursus aliena removebat, conciliato hærede nobilior, quam decolorato (*II Reg. xii, 1 et seq.*) Expertus igitur omnia, pulchre dixit : *Bonum mihi quod humiliatus sum (Psal. cxviii, 71)*.

25. Quamquam hoc et ad eum possit referri, qui cum esset in Dei forma, facilis inclinare cælos; descendit tamen, et formam servi accipiens nostras portavit infirmitates (*Phil. ii, 6*) : qui prævidens sanctos suos, non quasi rapinam sibi proprium honorem assumere; sed subicere se æqualibus, et alios sibi anteferre, dixit : *Bonum mihi est quod humiliatus sum. Bonum mihi est quod me subjeci*; ut subjecta mihi sint omnia, et sit Deus omnia et in omnibus (*I Cor. xv, 27, 28*). Hanc infunde humilitatem singulorum animis, et te ipsum formam præbe omnibus, dicens : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi (I Cor. xi, 1)*.

26. Discant honorum operum divitias quærere, et morum esse locupletes. Pulchritudo divitiarum non in sacculis divitum, sed in alimentis pauperum est. In illis infirmis et egenis melius opes lucent. Discant itaque pecuniosi non sua, sed ea quæ sunt Christi, quærere; ut illos et Christus requirat, ut illis sua largiatur. Impendit pro illis sanguinem suum (*Rom. viii, 32*), effundit illis **761** Spiritum suum, offert illis regnum suum. Quid amplius dabit, qui se ipsum obtulit? Aut quid est quod non sit daturus Pater, qui pro nobis unicum Filium tradidit morti? Admone igitur illos servire Domino in sobrietate et gratia, tota mentis sedulitate erigere oculos ad cælestia, nihil ponere in lucro, nisi quod vitæ æternæ sit; nam iste omnis hujus quæstus sæculi animarum dispendium est. Denique omnium detrimentum passus est (*Phil. iii, 8*), qui volebat Christum lucrari : quod etsi mirabiliter dixerit, minus tamen expressit, quam acceperat. Hic enim de alienis locutus est, Christus autem dixit : *Qui vult post me venire, abneget seipsum sibi (Luc. ix, 23)* : ut ipse suum detrimentum sit, quo fiat lucrum Christi. Caduca hæc omnia, ^b cum damno, sine lucro : illud solum est lucrum, ubi fructus perpetuus, ubi æternæ merces quietis.

27. Commendo tibi, ^c fili, Ecclesiam, quæ est ad

tione in Ambrosii disciplinam se tradiderit spiritualis vitæ placitis instituendum. Utinamque sit eum verè fuisse episcopum totius epistolæ series clamat; proindeque Rom. edit. in summula male scripsisse *episcopum designatum*. Sed nec felicitus ea ibidem Arawicanam eadem ipsi assignat. Qui enim isthuc fieri possit, cum eidem præsul hoc ipso loco Ecclesia Fori Cornelii commendetur, *de proximo* frequentius intervisenda? Nam quæ urbs Forum Cornelii olim nuncupabatur, eadem nunc dicitur Imola; sicuti discimus ex P. Varnetrido, lib. ii de Gestis Lan-

Forum Cornelii, quo eam de proximo intervisas frequentius, donec ei ordinetur episcopus. Occupatus diebus ingrumentibus quadragesimæ, tam longe non possum excurrere.

28. Habes illic Illyrios de mala doctrina Ariarum, cave eorum zizania : non appropinquent fidelibus, non serpent adulterina semina : ^a advertant quid propter suam perfidiam acciderit sibi, quiescant, ut veram fidem sequantur. Difficile quidem imbuti animi infidelitatis venenis abolere possunt impietatis suæ glutinum; si tamen in iis virus infaustum inoleverit, nec facile iis credendum putes. Nervi enim sunt, et quidam artus sapientiæ, non temere credere, maxime in causa fidei, quæ raro perfecta est in hominibus.

29. Tamen si quis est, qui licet suspecta sit infirmitatis, et nutantis affectus, purgare habitam de se opinionem velit, permittite ut satisfacisse se putet, indulge aliquantulum; cuius enim excluditur satisfactio, avertitur animus. Nam etiam medendi periti cum vident ^b notas ægritudines, ut ipsi appellant, medicinam quidem non adhibent; sed tamen medicinæ tempus exspectant: nec deserunt invalidum, ^c sed lenioribus verbis, aut quibus possunt, palpant delinimentis; ne aut intermissa ægritudo desperatione animi gravescat, aut crudior medicinam **762** respuat: eo quod ad maturitatem pervenire nequeat, si indigestæ insolens rerum huiusmodi medicus adhibeat manus. Siquidem et pomum cum immaturum exagitur, cito deperit.

30. Et quia de agro exemplum sumpsimus, præcipe illis inviolata confiniis servare jura, paternos custodire terminos, quos Lex tuetur. Supra fraternali charitatem frequenter est vicini gratia (*Deut.* xix, 14); ille enim sæpe longe, hic in proximo est, vitæ omnis testis, conversationis arbiter. Delectet eum per finitima spatia laxari liberum pecus, et in herba viridi projectum secunda captare otia.

31. Servos quoque dominus jure servitii subditos

gov., cap. 18, quem geographi posteriores secuti sunt. Ea metropolitæ Ravennati hodie paret. Fuit hoc eodem tempore Constantius alius, qui simul cum Arausicano subscripsit Aquileiensi concilio, episcopus Scissiensis. Verum cum Scissiam novi geographi eandem esse velint ac Segestam, quæ sita est in Pannonia, nec etiam ad hunc Constantium destinari potuit hæc epistola. Cum igitur ejusdem nominis præter hos duos nullus Antistes, qui floruerit illa ætate, nobis occurrat; nostri hujus sedem ingenue fatemur nobis ignotam.

^a Non alia clades procul dubio hic indicatur, nisi qua, Valente Ariano imperatore profligato atque combusto, illæ provinciæ a Gothis victoribus dirum in modum pervastatæ sunt.

^b Forte legendum *notas ægritudinis*, ut designetur statim atque deprehensa sunt prima ægritudinis indicia, medicinam non adhiberi: nempe secundum Hippocratis pronuntiatum, Πίονα φαρμάκων, καὶ κρείων, μὴ ἄμα. Quod pulchre convenit cum verbis Ambrosii infra positus, *aut crudior*, ægritudo scilicet, *medicinam respuat*. Veruntamen per *notas ægritudines* intelligere etiam possumus consuetos et non immodicos morbos; cum in extremis atque insolitis, citando periculum in morâ est actutum curatio sit

A habeat pro moderamine coercitionis, quasi animæ consortes. Paterfamilias enim dicitur, ut quasi filios regat; quoniam et ipse Dei servus est, et patrem appellat Dominum cæli, moderatorem potestatum omnium. Vale et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

EPISTOLA III ^d.

FELICIS manusculum prædicat, sed eum quod se a longo tempore non inviserit, arguens; ut non tamdiu procrastinetur, petit.

AMBROSII FELICIS.

1. Misisti mihi tubera, et quidem miræ magnitudinis, ut stupori forent ea tam grandia. ^e Noli in sinu, ut aiunt, abscondere: sed aliis quoque demonstrare malui. Itaque partem direxi amicis, partem **B** mihi reservavi.

2. Suave munus, ^f non tamen ita præpollens, ut comprimeret querelam meam jure excitatam, quod nos tamdiu amantes tui nequaquam revisas. Et cave posthac ne majora ^g invenias doloris tubera. Nam hujus nominis diversa ratio; ut enim grata in munere, ita in corpore atque in affectu molesta sunt. De te impetra, quominus te abesse doleam; nam causa commotionis meæ, desiderium est tui. Effice, si potes, ut minus gratus sis.

3. Rem exposui, causam probavi. Intorquenda est ^h amentata illa non manipularis sententia. Metuisti certe: sed vide quam movear, ut delectet joci. Postea tamen ne excusaveris: etenim quamvis tua hæc ⁱ vectigalis mihi sit excusatio; male tamen de te **C** judicat, nec de me **763** melius, si aut tuam absentiam muneribus compensandam, aut me muneribus redimendum putes. Vale, et nos amantes tui dilige.

EPISTOLA IV ^j.

Sermone FELICIS recreatum se esse; maxime vero quod venturum ad basilicæ consecrationem eum speraret, postquam celebrasset inibi abs se episcopatus diem. Suas ad hoc preces ei promittit, mutuasque ab eodem reposcit, dum ingredietur sancta sanctorum.

necessaria. Quapropter in lectione omnium mss. et edit. nihil mutandum.

^c Mss. aliquot, *sed levioribus verbis*.

^d Scripta circ. ann. 390.

^e Multæ sunt proverbiales formulæ a sinu ductæ, quibus occultum quidpiam significatur; ut *puta in sinu gaudere, in sinu esse*: de quibus Erasim. Chil. i, cent. 3, prov. 13.

^f Edit. et quidam mss., *non tamen ita præpollens*.

^g Omnes edit., *invehas*; omnes mss., *invenias*. Neutrum incommode. At quod ultimæ Paris. edit. pro *grata in munere* contra cæterarum et mss. fidem posuerunt, *grata in mente*, id quidem a mente auctoris alienum est: cum tubera, quæ in amici munere sibi grata fuisse significat, pro fructu terræ videlicet posita; eadem posita pro timore corporis ex vulnere, aut animi quasi turgescentis ægritudine, molesta esse testificetur.

^h *Amentata sententia* in metaphorice dicitur ab amentata hasta, id est, vinculo quodam quod amentum dicitur, illigata; ut certius validiusque intorqueretur. De quo vide Junium Adagiorum cent. 3, prov. 12.

ⁱ *Vectigalis* hoc est, questuosa; eo quod munerulorum quasi vectigal secum attulerit.

^j Scripta an. 380.

Tum quæ illic contineantur, mystice decursis, FELI. A 4. ^r Ibi arca Testamenti undique auro tecta, **764** id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimonix, et divinæ promptuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo refluuit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei (*Coloss. 1, 15*), quod tibi dicit: *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim* (*Exod. xxv, 22*); sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus: vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: *Aperiam in parabolis os meum* (*Psal. lxxvii, 2*). Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

AMBROSIVS ^a FELICI salutem.

1. Etsi habitu corporis minus valebam, tamen ubi sermonem unanimi mihi pectoris tui legi, non mediocrem sumpsi ad convalescendum gratiam, quasi quodam tui alloquii ^b puleio refotus; simul quia celebrem utrique nostrum annuntiasti diem adfore, quo suscepisti gubernacula summi sacerdotii, de quo ante momentum cum fratre nostro ^c Bassiano loquebar. Ortus enim sermo de basilicæ, quam condidit Apostolorum nomine, dedicatione, dedit huic sermoni viam; siquidem significabat quod sedulo tuæ quæreret sanctitatis præsentiam.

2. Tum ego nostris fabulis intexui ^d diem natalis tui, qui foret in exordio ipso kalendarum Novembrium: eumque, si non fallerer, appropinquasse, et crastina celebrandum die; unde posthac non excusaturum. Promisi ergo de te, quoniam et tibi id de me licet: promisi illi, exegi mihi; præsumptum enim habeo quod affuturus sis, quia debes adesse. Non ergo te magis meum promissum tenebit, quam tuum institutum, qui id ^e in animum indueris, ut quod oportet facias. Advertis itaque quia non tam promissi audax, quam tui conscius fratri spondi. Veni igitur, ne duos sacerdotes redarguas: te, qui non adfueris; et me, qui tam facile promiserim.

3. Natalem autem tuum prosequemur nostris orationibus, et tu nostri in tuis votis non obliviscaris. Te noster spiritus comitabitur: tu quoque cum ingredieris secundum tabernaculum, quod dicitur sancta sanctorum (*Exod. xxvi, 35 et seq.*): facito nostro more, ut nos quoque tecum inducas. Cum spiritu adoles aureum illud thymiamaterium, nos ne intermiseris; ipsum est enim quod in secundo tabernaculo est, de quo plena sapientiæ oratio tua sicut incensum dirigitur ad cœlestia.

^a Omnes edit., *Felici Comensi episcopo*; omnes mss., *Felici salutem*, præter paucos in quibus omititur *salutem*, et Thuan. ubi habetur *Feliciano*. Non satis recte. Hunc porro Felicem Comensi diœcesi præfuisse hujus epistolæ contextus aperte probat; eundem autem esse cum eo, ad quem datum est superius epistolium, non e nomine solo colligi datur, sed potissimum ex argumenti affinitate. Cum enim Felici excusanti quod non venisset, priores litteræ destinatæ essent, hæ ipsæ non obscuram ejusdem excusationis faciunt mentionem. Adde quod utraque ad familiarissimum, nec nimio intervallo semotum scriptæ cognoscuntur. Hujus Felicis, cujus nomen sanctorum catalogo inseri meruit, festum renuntiatur pridie idus Julius in hæc verba: *Novocomi sancti Felicis primi ejusdem civitatis episcopi*. Eum Ughellus asserit ab Ambrosio non tanquam Metropolitanano, sed tanquam apostolico legato episcopum Comensis Ecclesiæ fuisse institutum; cum hæc sedes Aquileiensi numquam subjecta non fuerit. At nullum sententia: suæ argumentum profert. Quod vero eundem primum Novocomi sedisse negat, id non injuria ex ultima parte hujus epistolæ refelli potest. Expende, lector, et pronuntia.

^b Ubi edit. *pulegio*, mss. habent partim *poleio*, partim *puleio*. Et sæpe pulegium et puleium eadem herba est; legitur enim in Glossis Philoxeni pu-

4. ^r Ibi arca Testamenti undique auro tecta, **764** id est, doctrina Christi, doctrina sapientiæ Dei. Ibi dolium aureum habens manna; receptaculum scilicet spiritalis alimonix, et divinæ promptuarium cognitionis. Ibi virga Aaron insigne sacerdotalis gratiæ. Aruerat ante, sed in Christo refluuit. Ibi Cherubim super tabulas Testamenti, lectionis cognitio sacræ. Ibi propitiatorium, supra quod in excelsis Deus Verbum est, imago invisibilis Dei (*Coloss. 1, 15*), quod tibi dicit: *Loquar tecum desuper propitiatorium de medio duorum Cherubim* (*Exod. xxv, 22*); sic enim loquitur nobiscum, ut nos ejus sermonem intelligamus: vel quia non mundana, sed intelligibilia loquitur, sicut ait: *Aperiam in parabolis os meum* (*Psal. lxxvii, 2*). Ubi enim Christus, ibi omnia, ibi doctrina ejus, ibi peccatorum remissio, ibi gratia, ibi separatio mortuorum ac viventium.

5. Et Aaron quidem semel stetit in medio eorum, objiciens se, ne mors transiret ad viventium agmina a funeribus mortuorum (*Num. xvi, 47, 48*). Hic autem quasi Verbum semper stat in singulis, quem nos non videmus, intra nos separans rationabiles virtutes a cadaveribus passionum lethalium, et pestilentium cogitationum. Hic stat, quasi qui in hunc mundum venerit, ut aculeum mortis hebetaret, devoratorium ejus obstrueret, viventibus æternitatem gratiæ daret, defunctis resurrectionem concederet (*Hebr. ii, 14, 15*).

6. Huic tu militiam bonam militiam (*I Tim. i, 18*), hujus depositum custodis, hujus pecuniam feneras, secundum quod scriptum est: *Fenerabis gentibus* (*Deut. xv, 6*). Bonum fenus spiritalis gratiæ, quod veniens Dominus cum usuris exiget; et cum te bene dispensasse invenerit, dabit tibi plura pro paucioribus: eritque mihi fructus dulcissimus, quod meum in te judicium comprobabitur. ^s Ordinatio non reprehendetur, quam accepisti per impositionem manuum mearum, et benedictionem in nomine Domini, *βλάχων* sive *γλάχων*. Est etiam herba polium dicta *παρα τῆς πολιοτητος*, e canite. De quarum aurbarum virtutibus consule Dioscoridem atque alios.

^c Cod. Lat. et Carol., *Bassiliano*; ceteri et edit., *Bassiano*. Subscripsit is concilio Aquileiensi et epistolæ ad Syriacum, ac utrobique sicut et apud Paulinum in vita Ambrosii vocatur Landensis episcopus. Basilicæ ab eodem conditæ meminit Ughellus, ut dictum est in Admonitione. Ejus vero nomen inscriptum albo sanctorum legitur xiv kal. Februarias.

^d Ambrosius anniversarium consecrationis episcopalis diem hoc loco vocat *diem natalis*, quo etiam modo illum vocarat lib. viii Expos. in Luc. num. 73. Cum autem jam ibi nonnihil de consuetudine celebrandi ejus diei observatum sit, id unum placuit hic addere, eum qui uberius quidpiam de hoc more desideraverit, plura reperiturum in Notis Casauboni ad Spartianum, pag. 40, n. 45.

^e Edit., *in animum induxeris*.

^f Quemadmodum hic per arcam Testamenti sanctorum Evangeliorum liber designatur, ita per dolium aureum manna refertum significatur sacra illa pyxis, in qua servabatur adoranda eucharistia.

^g Adverte institutum episcopum nunquam reperiri, nisi per manuum alterius etiam episcopi impositionem: qui mos temere antiquatus est ab hereticis.

ni Jesu (II Tim. 1, 6). Fac ergo bonum opus, ut in illo die mercedem invenias, et ego in te, et tu in me requiescamus.

7. Multa messis Christi, sed pauci operarii; et difficile reperiuntur, qui adjuvent. Verum hoc vetus: sed potens est Dominus, qui mittat operarios in messem suam (Math. 13, 37). Certe in illo ordine Comensium jam plerique coeperunt credere magisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, et adjuutores dabit; quo et tibi excusandi auferatur necessitas, quod serius nos inviseris: et mihi **765** crebrior tuæ præsentiae refundatur gratia. Vale, et nos dilige, ut facis.

EPISTOLA V^b.

Sententiam abs se in causa Indiciæ latam defendens, SYAGRII judicium arguit, quod legitima in eo forma non servata sit. Maximum tragediæ auctorem apud se non comparuisse: Syagrium inspectionem virginis contumeliosissimam decrevisse; cum alia, unde judicari virgo debeat, supplicant: inspectionem incertam atque inutilem; aliud enim obstetricum officium esse: non ergo hac ratione causam decidendam; præsertim cum peperisse diceretur Indicia. In quibus inspectio sit toleranda! Syagrium vanam asserere excusationem: Maximum vere accusatorem esse. Postremo accusatione ac testibus rursus vituperatis, refertur Marcellinæ aliarumque pro Indiciæ testimonium, post quod judicium Ambrosianum subjicitur.

AMBROSIIUS^c SYAGRIO.

1. Prospiciendum esse ne de nostro obloquantur judicio charissimum nostri Veronenses, propriis tenuisti litteris. Non arbitrari fore, certe non solent. Aut si obloquantur, de quo obloqui soleant, haud dubie liquet: cum ^d exasperati huc veniant, pacifici ad te revertantur; præsertim cum hoc judicium nostrum cum fratribus et sacerdotibus nostris participatum processerit: tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solus ^e vindicandum putaris; in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis, in periculum reatus deducendam arbitrare: cui invidia esset a vanis, ab

hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis constituta per scelus, per avaritiam, per intemperantiam, quærentibus proprii libertatem flagitii; ab iis, postremo qui domo ejus ejecti atque eliminati forent, quod discolora opera subtexerent, quam prima fronte suæ professionis prætenderant.

2. Hujusmodi accusatores, hujusmodi testes in tuo constituebas judicio, qui neque accusare audebant, neque delationis se nexu obligare; atque ita inspectioni adjudicandam constituebas virginem, quam nullus argueret, nullus deferret. Ubi hæc cognitionis solemnitas? Ubi talis judicandi formula? Si leges publicas interrogamus, accusatorem exigunt: si Ecclesiæ: *Duobus, inquit, et tribus testibus sit omne verbum* (Math. xiii, 16): sed illis testibus qui ante hesternum et nudius tertius non fuerint inimici; ne irati nocere cupiant, ne læsi ulcisci sese velint.

3. Inoffensus igitur affectus testium queritur; ita tamen ut accusator prius in medium procedat. Ipsi illi presbyteri Judæorum (*Daniel xiii, 34 et seq.*) manus suas prius supra caput imposuerunt Susannæ, **766** et accusationem profusi sunt, et pariter addiderunt testimonii auctoritatem, quam imprudenter populus sub errore positus acceperat: sed divino judicio per prophetam rexit, et redarguit omnipotens Deus; ut liqueret omnibus eos velle invidiam præseminare adversum innocentis periculum ^h qui deficerent accusationis argumento, et firmamento probationis, conjicientes videlicet quod si præoccupatis vulgi auribus invidia mentem incesseret, præjudicium examinandæ veritatis inferret. Etenim cum audita præveniunt, aurem obstruunt, animum occupant; ne probatio desideretur, ut rumor pro convicto teneatur crimine.

4. Nos igitur accusatorem exegimus, et auctorem totius scenæ Maximum perurgendum arbitrati sumus. Verum ille accusationem, quam studio informaverat, verbo detulerat, deseruit professione; et tamen affectu urgebat, arte exsequebatur: sed fugiebat nomine, quod diffideret probationi. Denique sparsis rumoribus, sed etiam epistolis compositis et destinatis, quæsitit acerbare invidiam delationis: sed

^a Belvac. cod., qui annuntient. Et continuo post habet Albin. Verbum hoc vetus; Boyer., Verum hoc apud nos.

^b Scripta circa ann. 380.

^c Omnes edit., Syagrio Veronensis Ecclesiæ episcopo; mss. contra, ut in textu. Eum tamen cui hæc epistola respondet Ambrosius, illius Ecclesiæ clavum tenuisse dubium non est.

^d Intellige Veronenses ob judicium episcopi sui non servata forma legitima contra Indiciam virginem sacram latum graviter offensos Ambrosium convenisse, ut eadem causa ab eo tamquam metropolitano ad examen revocaretur. Quod quidem sanctus Præsul vocatis ad concilium vicinis episcopis præstitit anno, ut censent Ughellus et Baluzius, 80 post 300.

^e Ita mss.; at vero edit., judicandum putaris. Zenonem autem illum, a quo Indicia probata et consecrata dicitur, eundem esse, cujus memoria pridie

idus April. ponitur in Rom. Martyrologio, in suis notis negat Baronius. Alium vero esse contendit etiam Veronensem episcopum, sed alio posteriorem, cujus sermones Zenonis martyris nomine vulgati sunt. Atqui contra non desunt, qui hunc Zenonem Syagrii decessorem, ad hæc tempora soluni ejus nominis Veronensem gubernasse Ecclesiam affirmant; eique forte propterea quod sub Juliano apostata aliquid perpessus fuerit, martyris nomen attributum in ea sermonum collectione quæ ex variorum Patrum operibus compacta eidem ascribitur.

^f Mss. aliquot, sine professore declinationis; alii nonnulli, . . . declamationis; reliqui et omnes edit., . . . delationis. Rectius id quidem: verum non ita male quod pro professore, mss. aliquot legunt professione.

^g Mss. aliquot, discoloro opere subtexerunt.

^h Quidam mss., qui defecerant; unus, qui deficerentur.

nequaquam opprimi potuit integritas et circumveniri. Nam si habuisset probationes, numquam inspectionem tua sententia flagitavisset.

5. Quid igitur sibi velit, et quo spectet quod obstetricem adhibendam credideris, non possum advertere. Itane ergo liberum erit accusare omnibus, et cum probatione destiterint, patebit ut genitalium secretorum petant inspectionem, et addicentur semper sacrae virgines ad hujusmodi ludibria, quæ et visu et auditu, horrore et pudori sunt? Denique non minima etiam in tuis litteris tentatæ expressionis verecundia est. Quæ ergo sine damno pudoris in alienis auribus resonare non queunt, ea possunt in virgine sine ejus tentari verecundia?

6. Invenisti tibi vile mancipium, procacem vernulam, cur non abutaris pudibundo ministerio, et exponas ejus modestiam; cum præsertim nihil sanctius in virgine sit, quam verecundia? Non enim sacra virgo ut corpore tantummodo integra sit quæritur, et non ut in omnibus ejus inoffensus maneat pudor. Virgo Domini suis est nixa fulcris ad sui probationem, nec alienis dotibus eget, ut se virginem probet: et nec additorum, occultorumque inspectio, sed obvia omnibus modestia astipulatur integritati. Non placet Deo, quam non suorum gravitas morum probat: non probatur Domino, quæ unius obstetricis indiget testimonio, quod plerumque quæritur pretio. Ea ergo tibi locuples videtur ad fidem, quæ et redimi et falli potest: ut excuset ream, et crimen tegat, aut nesciat, et non possit flagitium deprehendere?

767 7. Neque vero illud justum arbitror, quod tuis comprehendisti litteris, quia nisi inspecta fuerit, integritas periclitetur, et incerto sui fluctuet. Ergo omnes quæ inspectæ non sunt, periculum subierunt pudoris? Ergo et quæ nupturæ sunt, prius inspiciantur, ut nubant probatiores? Ergo et quæ velandæ sunt, prius subjiciendæ sunt hujusmodi attractioni; non enim visitantur, sed attrahuntur: et rectius secundum tuam sententiam inspiciuntur non probata, quam consecrata.

8. Quid, quod etiam ipsi archiatri dicunt non satis liquido comprehendit inspectionis fidem, et ipsa medicinae vetustis doctoribus id sententiæ fuisse? Nos quoque usu hoc cognovimus, sæpe inter obstetrices abortam varietatem, et quæstionem excita-

tam; ut plus dubitatum sit de ea, quæ inspiciendam se præbuerit, quam de ea, quæ non fuerit inspecta. Siquidem et proximo id comperimus exemplo: quam quædam conditionis servilis Altini inspecta et refutata, postea Mediolani non meo quidem jussu, sed Nicenti ex tribuno et notario domini vel patroni sui voluntate visitata est a peritissima et locupletis femina hujusmodi artis; et cum simul ista suppeterent, ut neque paupertas obstetricis suspectam faceret fidem, neque indocilitas imperitiam, tamen adhuc manet quæstio.

9. Quid profuit igitur eam inspicere, cum damnatio maneat? Nam ut quisque voluerit, aut imperitam medicam, aut redemptam asseret; ita sine effectu ullo injuria inspectionis est. Quid deinde fiet? Quotiescumque emerserit, qui non credat, toties virgo attrahabitur? Nam si umquam se visitandam abnuerit, secundum assertionem tuam de crimine confitebitur. Et facilius est ut refutet, quod numquam fecerit, quam quod fecerit. Variabuntur igitur obstetrices, ne suspectæ aliqua repetatur gratia. Erit itaque inter plures, quamquam paucarum etiam in magnis urbibus hic usus medendi sit: erit, inquam, vel malevola, vel imperita, quam pudoris claustra prætereant, et per imperitiam integro notam affigat pudori. Vides in quod periculum inducas virginalem professionem, dum obstetricem adhibendam putas; ut jam non solum verecundiæ suæ dispendio, sed etiam obstetricis incerto periclitetur.

10. Nunc consideremus quod obstetricis officium sit. Legimus etiam in veteri Testamento obstetrices, sed non inspectrices: denique ad parturientes ingrediebantur, non ad virgines; ut partus susciperent, non ut pudorem examinarent. Unde et obstetrices dietæ, eo quod obsistant dolori: vel certe pignori, ne laxatis uteri genitalibus claustris, in terram defluat. Secundo et tertio loco in Scripturis invenimus obstetrices adhibitas: sed ubique partui, nusquam inspectioni. Primo ubi Rachel parturit (*Gen. xxxv, 17*), deinde ubi Thamar parit (*Gen. xxxviii, 27*), tertio ubi necandos mares Pharaon mandat Hebræorum obstetricibus (*Exod. 1, 15 et seq.*); quando responderunt illæ, non eo more Hebræas feminas parere, quo pariunt Ægyptiæ: sed Hebræas prius parere, quam introeant obstetrices ad eas. Qui locus ut superiori utilis ad Hebræorum salutem; ita reliquo confragatus in *Marchia Tarvisiana*. Iterum autem ubi omnes

edit. exhibent, *Nicenti ex tribuni et notarii*, omnes mss. legunt, *Nicenti ex tribuno et notario*: duriusculum quidem, sed tamen non prorsus incongrue. Hujus porro Nicenti Paulinus meminit in *Ambrosii Vita*, et eundem esse autumat Godefridus ac Nitentium illum cuius mentio fit in lege 11, anni 377, *Ne sanctum baptismum iteretur*.

^c Amerb. et mss. nonnulli, *virgo obtrectabitur*. Non pravo sensu.

^d Vossius in *Etymol.* postquam hanc vocis illius originem memoravit, addit illud sibi inagis arridere, ut *obstetrix* dicatur quasi *assuetrix*, quod parientis assidet. Sed haud scimus in multis approbaverit hanc sententiam, nobis sane non approbavit.

^a Si cuius interfuerit plura de hac re et explicatiora discere, illum ad archiatrios, hoc est, principes in medendi arte remittimus. Interim observabimus non solum e Patribus Ambros. quam incerta sit turpis illa integritatis exploratio, docuisse; sed etiam Cyprianum epist. ad Pomponium, ubi legimus: *Cum et manus obstetricum et oculis sæpe fallantur. Immo vero periculosam etiam esse Augustinus satis indicat, cum lib. 1 de Civit. Dei, cap. 18, ita loquitur: Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit.*

^b Mss: aliquot, *solum aut eadem inspecta*. Non satis recte; Alunum enim fuit Italicae municipium haud ignobile, cuius ab Atila, ut voluit, solo æquati ruinæ quædam adhuc visuntur, ut tradit Leand. Albet-

sus ad obstetricum fidem, quæ didicerunt mentiri A etiam illis, si quæ gravibus appetitæ calumniis, pro salute, et fallere pro excusatione.

11. Quid igitur suspecta et dubia captamus; cum majora sint alia examinandæ veritatis documenta et testimonia, in quibus expressiora insignia vel temerati pudoris sint? Quid enim est quod magis publicum sit, quam offensa pudoris, et defloratio virginitatis? Nihil profecto quod magis se prodat, quam castitatis dispendium. Tumescit alvus, et incedentem fetus sui onera gravant; ut prætermittamus alia, quibus se vel tacita prodit conscientia.

12. At forte sterilitatis obtentu abscondi in aliquibus possit flagitium. Illic vero cum editus partus et expositus, vel necatus (dum invidiæ magis, quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum, si B peperit. Nempe Veronæ fuit, visebatur frequenter a virginibus et mulieribus; in honore enim semper erat. Visebatur et a sacerdotibus propter pudicitæ reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit oculere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? quomodo non refugit aspectum inulierum, oculos salutantium? quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor: denique Scriptura hos maximos dicit dolores, qui sunt parturientis (*Gen. iii, 16*). Sic enim, inquit, dies Domini subito venit, et improvisus adest, ut dolor partus, qui intercludit omnia effugiat delitescendi (*Esai. xiii, 8, 9*).

13. Hæc est verior documentorum fides, quam erubescunt et mulieres. Denique Elisabeth occulta C bat se mensibus quinque; eo quod sterilis conceperat in senectute (*Luc. i, 24*). His signis et ipsa Mariæ virginitas apud ignaros mysterii, probri suspectabatur. Unde et Joseph, cui desponsata erat virgo, suspectum habebat vitium; dum adhuc nesciret Dominicæ incarnationis sacramentum (*Matth. i, 18*).

14. Quid ergo negamus inspicendas virgines? Interim quod nusquam legerim, non astruo, nec verum arbitror. Sed quia pleraque ad speciem facimus, non ad veritatem; et erroris gratia complura frequenter præterdimus (sunt enim qui nesciant recte facere, nisi metu pœnæ) relinquamus hoc illis, quas non verecundia revocat a lapsu, sed solus injuriæ deterret metus: **769** apud quas nulla cura pudoris, et castitatis gratia, sed pœnæ timor est. Relinquamus vernaculis, quibus formido est deprehendi magis, quam peccasse. Absit a virgine sacra, ut obstetricem noverit: partus putatur, et remedium doloris ducitur, non examen pudoris. Relinquamus

^a Ita etiam Cyprianus jam laudata epist. ad Pomponium, quamvis incertam esse hanc indagandæ virginitatis viam agnovisset, cum tamen ageretur de puellis, quæ se una cum viris cubitasse confiterentur, negarent autem venereum aliquid expertas esse, præcipit eas explorari: *Inspiciantur, inquit, interim virgines ab obstetricibus diligenter.*

^b Mss. aliquot, *offensus fuisse maxime.*

^c Mss. aliquot, *Mariam matrem Domini repertam.*

^d Vel. edit., *verecundia quæ secreta est, tutius secreto, ad omnes actus expeditius?* Rom. et mss. ali-

quot, ut nos in textu. Nec male etiam reliqui mss. ita legunt, *verecundia, quæ secreto est tutior, secreto ad omnes actus expeditior.*

^e Omnes edit., *aliaque, proh dolor! et quod virgo, etc.*; mss. e contrario ad unum nobiscum faciunt.

^f *Testes auditionis* ii sunt qui rem auditu solum et ex rumore acceptam, non autem propriis oculis conspectam asseverant; cum tamen, ut Plautus ait:

15. Jam illud præclarum, quod scripsisti insinuat tibi a quibusdam quod nequaquam tibi communicarent, si eam sine visitatione suscipiendam crederes. Ergo judicandi accepisti formulam. Quales illi, qui volunt præscribere sacerdotibus quid sequi debeamus? Liberavimus itaque te a cognitionis gravissimæ necessitate, ne necesse haberes formulam mandatam exsequi. Quid nobis futurum est, qui eorum studiis non obtemperavimus?

16. Sed tamen scio illic plerosque esse, qui timeant Dominum. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam: quos aiunt eo ^b offensos fuisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet atque ambiat. Quid igitur fiet, quomodo tanto eam exuemus crimine? quomodo persuadebimus ut cultus assumat novos, suos exuat? Grave flagitium virginem intra secreta domus degere, claudi penetralibus suis! Sic certe lectio docet ^c Mariam domi repertam, cum ad eam Gabriel archangelus venisset (*Luc. i, 28*). Susanna fugiens turbarum inducitur (*Dan. xiii, 15 et seq.*). Denique cum se lavaret, paradisum claudi jubebat. Quid autem præstantius (præsertim in virgine, cujus præcipuum opus ^d verecundia) quam secretum? quid tutius secreto, et ad omnes actus expeditius? Munia enim pudoris induit, non concursationis. Sed de aliis videro, tuæ nunc mihi respondendum epistolæ est.

17. Te miror, frater, qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris; cum ille se inimicum et adversarium litigatorem, proposito jam jurgio, negare non potuerit adversus sacram virginem judicia attentavisse: muroque interjecto, discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisam germanitatis inter sorores societatem; ^e aliaque, quibus doleret quod virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium. **770** Quomodo ergo non accusator, qui affectum accusatoris jamdudum exercuit, qui sermone suo accusationem detulit, aures tuas implevit clamore, ^f et testes auditionis deduxit, cognitionem poposcit?

Pluris sit oculatus testis unus, quam auriti decem: Qui audiunt, audita dicunt: qui vident, plane sciunt.

^a *Testes auditionis* ii sunt qui rem auditu solum et ex rumore acceptam, non autem propriis oculis conspectam asseverant; cum tamen, ut Plautus ait:

Pluris sit oculatus testis unus, quam auriti decem: Qui audiunt, audita dicunt: qui vident, plane sciunt.

18. Quamlibet argumentatus, negare non potuisti quod ad Indiciam scripseris, quoniam Maximus seu impulsu aliorum, seu dolore proprio crimen grave detulerit. Sola hæc epistola satis est ad accusationis testimonium; neque enim te ego tuis ad me datis litteris urgendum putavi, sed iis lectis quas ad virginem dederas, adverti diversum esse, quod ad me scripseras; et tamen cum epistolæ tuæ sibi non convenirent, consulendum te, non arguendum putavi. Quid igitur sibi vult illa argumentatio, quia illud detulerit, quod ad me scripseras, delatam videlicet eam in turpi crimine; ita ut editum et obrotum partum dici asserat? Quasi vero istud ad Indiciam, non ad me scripseris. Illa ubi audivit litteris tuis Maximum subduci accusationi, litteras tuas protulit, quibus eum criminis delatorem probavit: ad me datas non legerat, nec quid haberent, sciebat.

19. Ego autem exhorruî a primo calumniam, quia advertebam non crimen intendi, sed injuriam virginis desiderari, cujus inspectio et visitatio postulabatur, non aliquod flagitium deferebatur. Quis enim istud a principio fraude compositum nequaquam sibi congruere et convenire non arbitraretur? Cucurrisset mulieres viles ^a ad monasterium, jactasse partum virginis, et necem pignoris, de monasterio rumore per populos sparsum, eumque affluxisse in aures novi affinis Maximi, ab ipso interpellatum episcopum, dimissas eas quæ dixisse ferebantur, atque in fugam coactas, ut apud nos patuit: eos qui audisse se dicerent, ad Ecclesiam vocatos prodisse Renatum et Leontium, duos illos iniquitatis viros, quos apposuit Jezabel (III Reg. xxi, 10), redarguit Daniel (*Dan. xiii, 15 et seq.*), subornavit Judæorum populus (*Matth. xxvi, 59, 60*); ut auctorem vitæ suæ falso appetere testimonio. Qui tamen cum simul composuissent flagitium, simul ingressi essent viam, et ne quid præteream, adjuncti Maximo, comitantibus, ut dixit Leontius, iis qui illum rumore sparserant; tamen ubi in meo astiterunt iudicio, cum primo de origine causæ quaererem, diversa et distantia prompsere, non locorum separati, sed mendaciorum divortio.

20. Cum igitur sibi ipsi non convenirent, Mercurium et Leam vilissimæ conditionis et detestabilioris nequitiae personas amandavissent, aufugisset Theudule, non ignara obijciendi sibi facinoris, quod ante lectum Renati sola cubitavisset, ancilla præsto esset alia, quæ stupro ejusdem Renati se diceret coinquinatam; die 771 ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui; licet etiam pridie subito se profecturos idem Renatus clamaverit.

21. Unde ego iudicio præscripsi diem, et tamen nullo accusante, nullis testimoniis perurgentibus,

^a Si monasterium hoc Veronæ institutum feminarum erat, quod maxime videtur verisimile, inde cognoscas illic e sanctimonialibus alias fuisse, quæ in communi parthenone degerent, alias quæ in suis aut parentum ædibus; privatim enim Indicia habitavisse liquido ex multis hujus epistolæ locis intelligitur. Sed idem observatum quoque aliis locis, uti non semel

insinuavi sanctæ sorori quod peteres coram ipsa inspicere et visitari memoratam virginem. At illa sancte inspectionem quidem recusavit, sed testimonium non declinavit, dicens nihil se in Indicia comprehendisse, nisi quod esset virginalis pudoris et sanctitatis: habitasse eam Romæ in domo nostra, nobis absentibus, nulli eam ^b se vitiorum familiaritati dedisse, optare cum ea sibi a Domino Jesu partem reservari in regno Dei.

22. Paternam quoque filiam nostram interrogavi, quod ab ea numquam soleat discedere, cujus charitas vitæ hujus testimonium est. Itaque etsi quod injurato diceret, fidei sacramento conferendum foret; sub obtestatione tamen professus est alienam criminis quo appetebatur, nec quidquam in ea scire se bonæ vacuum conversationis.

23. Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavi, cui et status haudquaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides atque ætas ad veritatem astipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti. Ea quoque nihil se indecorum vidisse, nihil sibi quasi parenti commissum a virgine aliqua dignum reprehensione.

24. His moti, Indiciam inoffensi virginem muneris pronuntiavimus: Maximum autem et Renatum et Leontium ita involvit sententia, ut Maximo, si errorem emendaret, spes redditus reservaretur; Renatus autem et Leontius excommunicati manerent, nisi forte probata sui pœnitentia, et hujus facti diuturna deploratione, dignos se præberent misericordia. Vale, frater, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VI c.

Cum SYAGRIO quod Indiciam contumeliosæ inspectioni sententia sua addicisset, Ambrosius amice exposulat; eique atrocissimam ultionem, quam Israelitæ ob violatam in levitæ uxore castitatem repeliverunt, ante oculos ponens, totam rei seriem eleganter describit.

AMBROSIIUS SYAGRIO.

1. Quæ sint in nostro iudicio decursa, comperta retines; et ideo nunc quasi animæ portionem convenio meæ, habens apud te pro castitatis contumelia familiarem et dolentem querelam. Itaque oportuit inoratam atque inauditam virginitatis causam adjudicari, ut non possit absolvi? Hoc est, nisi sua injuria, nisi ab honesto pudore traducatur ad indecoram sui corporis oblationem, grande videlicet relatura sui testimonium, ut exponatur ludibrio, et procacitatis notetur. Hanc igitur prærogativam detulisti integritati, hujusmodi honorificentiam, 772 qua se lacessiri aut invitari gaudeant, quæ hoc munus recipiendum putant; ut amittant libertatem communis assertionis, nec se jure tueantur vel sanctæ legis, vel publico, ut non accusatorem exigit, non arcere ante designatum est.

^b Eras. et seq. edit., *se virorum familiaritati*. Optimo sensu. Verum cum nec sensus lectionis mss. et Amerb. absurdus videatur, ab eorum consensu recedere religio est.

^c Scripta circ. ann. 380.

silorem urgeat : sed impudentiam solam induat, ac sese proiciat ad injuriam?

2. Non ita majores nostri despicibilem habebant castimoniam, cui tantum deferebant reverentiæ, ut bellum adversum temeratores pudiciæ suscipiendum putarent. Denique (*Judic. xx, 1 et seq.*) tantum fuit ultionis studium, ut omnes tribules de Benjamin tribu exstinguerentur, ^a nisi sexcentos qui bello reliqui forent, natura editoris loci defendisset; sic enim lectionis divinæ serie expressum tenetur, cujus tenorem recensere congruit.

3. Levites ^b vir (*Judic. xix, 1 et seq.*), animo major quam opibus, habitabat in partibus montis Ephræm; ei quippe tribui sortito obtigerat locus in possessionem terræ datus pro funiculo hæreditatis. Is sibi accepit jugalem de Juda Bethleem. Et ut se habent prima copularum exordia, ardebat juvenulam immodica animi cupiditate: simul quia similibus ejus non fungebatur, ^c exardescibat magis magisque possessione, atque immane quantum exestuabat. Unde quia nihil referebatur ex parte adolescentulæ, vel levitate amoris, vel vi doloris, quod haudquamquam mercede pari secum decerneret, cum eadem expositulabat. Hinc frequens jurgium: quo mulier offensæ, ^d claves remisit, donum revertit.

4. At ille (*Ibid., 3 et seq.*) amore victus, qui quod speraret non habebat aliud; cum quartum jam mensem fluere cerneret, eo contendit, fretus quod consilio parentum emolliretur animus adolescentulæ. Occurrit pro soribus socer, generum introduxit; illiam reconciliavit; et ut lætiores dimitteret, triduo tenuit, quasi repararet nuptias: ac volenti abire, ^e quartum quoque diem comperendinavit, præsentia humanitatis specie, moras innectendo. Pari modo eum etiam quintum diem vellet adjungere superioribus, et jam novæ decessent causæ morandi; paterno tamen affectu retinendæ filiæ desiderium non deforet, promissam perfectionis copiam distulit in meridiem, ut viam cibo curati adorirentur. Post epulas quoque volens dilationem attexere, eo quod jam vesper appropinquaret, generi precibus, ægre licet, tamen acquivit.

5. Ille iter suum (*Ibid., 10 et seq.*) perrexit lætus animi, quod dilectam sibi recuperavisset. Qui uno constati servulo, cum jam declinaret dies, festino viam celerabant gradu. Mulier vehebatur jumento, viro nullis sensus laboris, qui fructu desiderii, simul et vario mulieris ac vernaculi sermone viam levaret.

^a Mss. non pauci, nisi quingentos: quorum etiam aliquot infra loco virginum quadringentorum e Jabis excidio reservatarum non nisi trecentas habent. Sed alii et omnes edit. melius, ut in textu.

^b Quæ sequuntur, non omnia quidem reperuntur in sacris codicibus; attamen leguntur apud Josephum lib. v Antiq. judaic. cap. 2. Nonnulli mss., animi major, quam moribus.

^c Omnes edit., Exardescibat magis, atque; mss. frequentissimi, exardescibat magis possessio, atque; sed omnium optime cod. Læt. ut in contextu.

^d Claves remisit. Hoc pœtium est ex jure Romanorum, quorum si quis uxorem dimitteret suas sibi

Denique ubi Hierosolymam appropinquarent, quæ triginta stadiis aberat, quam tunc temporis Jebusæi tenebant; suggestit puer deflectendum in civitatem, **773** quia sub noctem suspecta essent etiam illa, quæ tutiora sunt, cavendaque tenebrarum ambigua; maxime quia locorum incolæ non essent de filiis Israel. Et ideo prævertendum, ne quid adversa studia gerentes insidiarum inferrent, obscuro noctis dolum quærentibus ad perpetrandum facinus satis opportuno. Sed domino ejus haudquamquam placuit sententia, ut inter alienigenas hospitio succederent; cum Gaba et Rama non longe abessent civitates Benjamin. Itaque prævalens sententia, posthabuit servuli suggestionem; quasi ex conditione consilium æstimaretur, et non consilio quamvis ^e infirma conditio allevaretur. Et jam sol in occasu erat: denique vit occurrit, cum jam urgeretur vespere in civitatem succedere.

6. Gabaonitæ (*Ibid., 15 et seq.*) incolebant locum, inhospitales, immites, intolerabiles; ^f omnia tamen tolerabiliores, quam si aliquem hospitio receperissent. Denique commodius huic viro levitæ cesserat, si in Gabaa hospitium non reperisset. Verum ne quid deesset offensionis, primo ingressu diversorium non reperit: et cum in publico situs, alienam misericordiam imploreret, offendit advenientem ex agro senem, quem vesper ex opere agresti compulsi nocte decedere. Et cum esset ei conspicuus, rogatus quid iret, et unde adventaret, respondit: De Bethleem Juda revertor, contendo ad montem Ephræm, et mulier est mecum: sed ecce huc diverti, et nemo est qui hospitio recipiat, et requiescendi usum ministret. Non quo cibi aut potus sibi, aut pecori pabulorum esset indigentia, sed tecti hospitio prohiberentur: præsto esse illa, nudum tecti hospitium desiderari. Ad ea senior benigne satis et placide: Pax, inquit, tibi: et succede hospes pariter et civis, nam et mihi origo de montis Ephræm partibus, et hic hospitalis habitatio: sed tempore diuturno incolatus sedes fundavit. Itaque receptos domicilio ministerio sui et subsidiis hospitalibus ^g juxta fovit.

7. Hortabatur ad lætitiæ senior (*Ibid., 22*), et frequentioribus provocabat poculis, ut vino aboleret curarum obliviam; cum subito circumsistunt eos Gabaonitæ, juvenes ad omnem projecti libidinem, nihil pensum ac moderatum habentes: quos forma mulieris illexerat, et in omnem amentiam præcipitabat: capti enim ejus decore, et per senectutem hospitis,

res habere vel curare illam jubebat, simulque claves eidem adimebat, quemadmodum ex Ciceronis Philipp. 3 ostendit Sigonius, lib. 1 de Antiq. jure civ. Rom., cap. 9, et alii.

^e Cod. Belv., infirma conditio allevaretur.

^f Edit. vet., omnia tamen tolerabiliora; melius Rom. et cuncti mss., omnia tamen tolerabiliores; ubi Paris. quædam pro omnia posuere omnes. Itaque recte; hic enim dicitur per ellipsin omnia tolerabiliores, non secus ac apud Horatium cætera lætus, et similia.

^g Nonnulli mss., juxta vires fovit.

atque infirmitatem subsidii, accepta spe potiundi, A
poscunt mulierem, et pulsant januam.

8. Itaque (*Ibid.*, 23, 24) egressus senior rogabat eos, he hospitales mensas turpi flagitio foedarent, et reverendum jus etiam indomitis barbararum gentium nationibus violandum arbitraentur: contribularem illum sibi, Israelitem virum legitimi thori subnixum copula non sine indignatione caelestis arbitraria tanta affici contumelia. Quod ubi parum procedere advertit, esse sibi filiam virginem adiecit, illam se offerre majore parentis dolore, sed minore gratiae hospitalis dispendio: a publicum flagitium privato dedecore **774** tolerabilius habere. At illi exagitati aestu furoris, et inflammati incentivo libidinis, eo amplius ardebant formam juvenulae, quo magis negabatur. Et justitiae exsortes ridebant verba aequitatis, filiam sentis, quia minore invidia sceleris offerebatur, despectui habentes.

9. Itaque (*Ibid.*, 25 et seq.) cum pia nihil proficerent preces, et seniles frustra hospes manus tenderet, desperato praesidio, rapitur mulier, et per totam noctem injuria impleretur. At ubi lux lineam intemperantiae dedit, januam hospitalem repetit, non quo viri conspectum exposceret, quem magis decessandum putaret, contumeliae pudore miserabilis: sed ut affectum viro referret, quae castitatem amiserat, et contumeliae suae fundis lamentabili specie ante januam hospitalem exponeret. Egressus itaque levita, cum jacentem invenisset, arbitratus quod verecundia vestrum nequaquam attollere audeat, consolari cepit, quia non voluntate, sed invita **C** tanta injuria succubisset: Tortari assurgere, et secum repetere domum. Sed ubi nullum responsum referebatur, quasi quiescentem majore voce e somno excitare.

10. Verum (*Ibid.*, 26) ubi mortis supremae patitur fides, impositas jamento reliquias obitum pertulit, et divisos artus molteris in partes duodecim misit per singulas tribus Israel. Quo commotus (*Judic.* xx, 1 et seq.) universus populus convenit in Massephat, atque ibi querela per levitam cognita, omnes in bellum exarsere, statuantes neminem virorum fas esse in tabernaculum succedere, priusquam de tanti sceleris auctoribus ultio capesseretur. Animi itaque ruebant in praedium: sed consilium prudentiorum praevertit sententiam, non temere confingendum bello **D** cum civibus, sed prius verbis experendum de flagitio, et discernendum conditionibus pro delictis: neque justum videri, ut paucorum sceleris pretium ad omnes perveniret, et privata adolescentium peccata statum salutis publicae labefactarent. Itaque miserunt viros, qui delinquentes Gabaonitis, ut tanti reos flagiti offerrent: sin autem, cognoscerent non

minoris esse criminis tantum facinus defendisse, quam exercuisse.

11. Verum illis superba referentibus (*Ibid.*, 13 et seq.), consilia pacis bello mutata. Neque primo aut secundo conficti cum plurimi a paucis afflicterentur, cedendum Israelitae adversis praелиis aestimarunt; quadringenta enim millia virorum bellantium adversum viginti quinque millia Benjamin tribus, et septingentos Gabaonitas expertos belli juvenes decertabant. Et cum sinistra sorte duo sibi jam cecidissent praelia; animi tamen promptus haudquaquam deposuit Israel vincendi fiduciam, et ulciscendi praesumptam spem.

12. Sed (*Ibid.*, 26 et seq.) quia causa numeroque praestantiores, b infiores pugnae eventu pedem retulerant, divinam offensam rati, jejunio et fletu maximo reconciliationem gratiae caelestis affectavere. Itaque orata Domini pace, acriores in bellum revertuntur; ut pote quibus oraculum animos **775** dederat, spem accumulaverat. Et simulato a fronte quod cederetur, ac dispositis per noctem insidiis a tergo urbis, in qua locata erat manus hostium; dum hi cedunt, et illi sectantur, invadendi urbein vacuum facta copia, et mox adnoto, statimque adulto incendio, Hammarum fragor atque aestus furens capite urbis speciem manifestarunt. Quo et suis fracti animi, et erecti hostium. Nam et Benjamin viri clausos se et circumventos rati, priusquam a tergo invaderentur, dispergere sese, atque in desertum fugere coeperunt; et contra Israel gemino agmine urgere eos, ac palantes persequi.

13. Casa itaque viginti quinque millia (*Ibid.*, 35 et seq.), id est, omnes fere de viris Benjamin, praeter sexcentos, qui arrepto scrupae rupis munimento, partim loci ingenio et subsidio naturae, partim desperatione victoribus terrori fuere. Nam secundae res cautionis admonent: in adversis ulio pro victoria habetur. Nec feminarum numerus tanti discriminis exors fuit: sed omnis tribus Benjamin muliebris sexus cum pueris et puellis, omnique aetate gladio aut igne extinctus; sacramentumque additum, ne quis tribus illius viro filiam suam in uxorem daret, quo reparandi nominis omnis abokretur successio.

14. Belli finis simul atque irae factus (*Judic.*, xxi, 2, 3), et furor in poenitentiam vertit: armisque positus, in unum convenientes viri Israel flevunt fletum magnum, et celebrarunt jejunium, dolentes unam tribum perisse ex fratribus, atque extinctam populi sui validam manum: jure quidem pro delicti pretio bellatum adversum propugnatores flagitiorum, sed misere a in sua populum conversam viscera, et bello civili utrumque afflictum. Lacryma-

b Mss. non pauci, inferiore pugnae eventu.

a Romm. edit., publico flagitio privatum dedecus tolerabilius haberi. Bono quidem et perspicuo sensu: sed cum ea lectio non solum a caeteris edit.; Verum etiam a Mss. omnibus abhorreat, eam tanto consensui non preferimus. Quid vero si legas intolerabilis? Certe imitatio in communi lectione levior esset.

c In sua populum conversum viscera, id est, populum conversum in suam et cognate tribus perniciem. Est autem imitatio illius ex Job. i. Lucam de Bello Pharsal:

Populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra.

rum effusio movit passionem animi, et ^a affectum A perpulit, sævitiæ ratio successit : missique legati ad sexcentos illos Benjamin viros, qui per quatuor menses edito se præruptarum tuebantur rupium, aut deserti indigentia, quæ multitudini obsidentium periculo foret, deploraverunt communem illam ærumnam, quod illi contribules, isti cognatos et socios amisissent ; sed tamen non penitus interceptam reparandæ tribus successionem : consulere se in medium quomodo et sacramenti fides sibi constet, et tribus una nequaquam a corpore avulsa intercidat.

15. Altari itaque posito (*Ibid.*, 4 et seq.), reconciliationis et pacis oblatum sacrificium. Et quia Jabis Galaad populus erat pœnæ et maledicto obnoxius (obstrinxerat enim se omnis Israel magno sacra- B mento, ut si quis non ascendisset cum eo ad puniendum flagitium, morte moreretur) ^b duodecim millia bellatorum directa ; ut et viri omnes et mulieres ferro exstinguerentur, solas virilis thori exsortes reservarent adolescentulas. Interfectis itaque omnibus Jabis Galaad, solæ ^c virgines quadringentæ exitio cæterorum superfuerunt. Quas accipiens Israel, statuit viros Benjamin belli metum deponere, et in conjugium sibi sumere integras ævi juxta ac pudoris 776 puellas : quibus et causa esset apud viros integra, quod nemo suorum adversum eos bellum susceperat : et charitatis gratia, quia propter eos supremo supplicio ereptæ forent. Hoc igitur modo quadringentis juvenibus quæsitæ copularum consortia sunt.

16. Sed quia ducenti numero supererant, quibus jugales deerant (*Ibid.*, 16 et seq.), iis quoque sine fraude sacramentorum consultum accepimus. Dies festus in Silo quotannis celebrabatur. Ibi exsultare solitæ virgines, et choreas ducere in honorem religionis : aliæ præire matribus, et totum iter agmine vianum repleri. Dixit unus ex senioribus : Si ducenti illi tribus Benjamin viri intra vineas siti excubias tenderent, donec se omnis feminea turba effunderet, et surgentes ex vineis unusquisque quam occursum dederit, uxorem sibi vindicaret, fraudi id nequaquam futurum ; populum etenim favere reparandæ tribus successioni, propter sacramentum impertire non posse filiarum suarum societatem : neque tamen contra sacramentum videri, si prohiben- D dum non putaret ; quia sacramento neque cogendi, neque prohibendi necessitas imposita videretur : illos sibi sine metu consulere oportere. Sane si puellarum parentes vindictam efflagitarent, partim prece, partim etiam retorquendo ^d in ipsos invitæ culpam custodiæ, sese revocatuos ; quia cum scirent Benjamin viros exsortes esse jugalium, cum filiabus

A processerint : dignam sane tribum jam non pœna, sed misericordia : satis dure sævitum in eos, et de bellatam corporis sui partem : immoderatus exarsisse plebem, ut successionem domesticam exstingueret, atque ex suis necaret : placere Deo non perire populo tribum, neque pro una muliere tam acerbe consuli.

17. Probaverunt consilium Israelitæ (*Ibid.*, 23) : exsecuti sunt viri Benjamin, et dispositi in vineis loco opportuno et tempore, plenas feminei agminis vias occupaverunt. Præbuit illis festum nupiarum religionis solemnitas. Avulsæ de complexu patrum filia, tanquam in manum ab ipsis parentibus tradebantur, et velut pactam e gremio matris non abduci, sed prodire arbitræris. Ita tribus Benjamin pene intercepta atque exstincta brevi floruit, documentum exhibens, quod magno exitio sit insolentibus vindicta pudicitia, et læsæ castitatis ultio.

18. Nec hoc solo loco, sed plerisque Scriptura hoc docet. Nam et in Genesi legimus exercitum ^e quæstionibus regem Ægypti Pharaonem quod Saram attentavisset ; et tamen alienam esse uxorem nesciebat (*Gen.* xii, 17).

19. Est igitur Domino castitatis tuendæ voluntas, quanto magis est defensandæ integritatis ? Unde nulla debet virginibus sacris irrogari injuria ; quæ enim non nubunt, et qui uxores non ducunt, habentur sicut angeli Dei in cælo (*Luc.* xx, 36). Et ideo cœlesti gratiæ non inferamus corporalem contumeliam ; quoniam potens est Deus, quem nec prævaricatio prætereat, et moveat accepti sibi muneris et consecratæ virginitatis 777 acerba et gravis contumelia. Vale, frater, et nos dilige ; quia nos te diligimus.

EPISTOLA VII ¹.

JUSTO sciscitanti quidam didrachmæ dimidion pro redemptione offerri præceptum significasset Ambrosius rescribit fidem ac misericordiam, in quibus redemptio est, eo signari : hac de re idem pretium cunctis præscriptum, in quo cum manna, cujus mensura de sapientia et Christi sanguine explicatur, congruit : congruit præterea cum paschali agno, qui æqualiter distributus æqualem singulis redemptionem tribui indicabat ; quo etiam refertur promissa in Evangelio eadem merces. His subdit Christum nostram esse redemptionem, qua cum pro se non indiguit, staterem non sua, sed nostra causa dari jussisse. Quid eodem statere significetur, aut cur illum ignoraverint Judæi a Christianis haud imitandi. Adjicit dimidium didrachmæ eorum figuram esse, qui vitæ partem mundo impendunt : quod non fecerunt Hebræi pueri. Denique ubi exposuit, quare Dominus quod non debebat, solverit, mystica quedam emuleat ad instituendos mores idonea.

AMBROSII ² JUSTO, salutem.

1. Pulchre admones, frater, ut epistolares fabulas,

^e Quæstionibus, h. e., tormentis et doloris cruciatibus.

^f Scripta ante ann. 381.

^g Ita mss. at edit. nomini Justo nihil plane addunt. Solent quidem Augustinus, Hieronymus, Leo et alii illius ad quem scribunt, nomen etiam titulo dignitatis aut professionis decorare : Ambrosius vero hujusmodi titulis nisi in iis epistolis, quæ date

^a Edit., affectum perculit.

^b Mss. aliquot, viginti duo millia bellatorum.

^c Cod. Reg., virgines trecentæ..... quadragentis juvenibus.

^d Ita mss. nonnulli, et vet. edit. Rom. vero sola, in ipsos in diligentiâ culpam custodia : at in pluribus mss. hic nihil sani.

et sermonem absentium ad interpretationem conferamus oraculi cœlestis, interrogans me quid significet illud ^a didrachmum, cujus dimidium Hebræus præcipitur offerre pro redemptione animæ suæ (*Exod. xxx, 12 et seq.*). Quid enim tam consociabile, quam de divinis rebus sermonem contexere?

2. Est autem dimidium didrachmi, drachma: redemptio autem animæ, fides: fides ergo drachma, quæ illa mulier in Evangelio, ut legimus, æmissam diligenter requirit, lucernam accendens, et mundans domum suam; et si invenerit, convocat amicas et vicinas petens congratulari eas secum, quod invenerit drachmam, quam perdidit (*Luc. xv, 8 et seq.*). Magnum enim damnum animæ, si quis fidem amiserit, vel gratiam, quam fidei pretio acquisivit sibi. Et tu ergo accende lucernam tuam: *Lucerna tua oculus tuus est (Matth. vi, 22)*, ille scilicet interior oculus mentis. Istam lucernam accende, quæ accipit oleum spirituale, et lucet in tota domo tua. Quære drachmam redemptionem animæ tuæ, quam qui amiserit, turbatur: qui invenerit, exultat.

3. Est et redemptio animæ misericordia; redemptio enim animæ hominis divitiæ ejus, quibus utique fit misericordia, quæ sumptu pauperes juvat (*Prov. xiii, 8*). **778** ^b Fides igitur, gratia, misericordia, redemptio est animæ, quæ drachmæ, id est, integro pretio summæ plenioris expenditur. Sic enim scriptum est, dicente Domino ad Moysen: *Cum acceperis computationem filiorum Israel in visitatione ipsorum, dabunt singuli ^c redemptionem animæ suæ Domino, et non erit in his ruina, in visitatione eorum. Et hoc est quod dabunt, quotquot perambulant visitationem, didrachmi dimidiam partem, quod est secundum didrachmum sanctum. Viginti oboli didrachmum: dimidia*

sunt ad imperatores, fere abstinet. Hinc fit ut difficilius eos quibus missæ sunt, cognoscamus; nisi quid in ipso contextu illos indicet. Porro præterquam quod familiaritatem quamdam spirat tota hujus series, hic ipse Justus ab Ambrosio *frater* vocatur: quo vocabulo cum olim episcopi raro alios dignarentur, quam episcopos, hinc illum eadem dignitate præditum fuisse conicere est: cum autem eo tempore sanctus Justus, cujus meminit iv non. Sept. Rom. Martyrologium, Lugdunensi Ecclesiæ præfuerit, idemque Aquileiensi concilio interfuerit, dubio procul ab Ambrosio hujusce concilii auctore præcipuo invitatus, non alius nobis Justus occurrit, cui justius destinata dicatur hæc epistola.

^a *Didrachmum* apud Hebræos pondere idem erat ac siclus. Itaque ut duplex siclus fuit, alius profanus qui duas drachmas seu decem obolos continebat; alius ecclesiasticus qui drachmas quatuor, sive obolos viginti: sic genium etiam didrachmum admittendum est, vulgare quod decem obolis, et sacrum quod viginti constabat. Eamobrem quod Ambrosius *didrachmi dimidiam partem*, hoc Versio Vulg. transfert, *dimidium sicli*; et quod ille, *viginti obolis didrachmam*, hoc eadem Vulg., *Siclus viginti obolos* habet. Plura de hisce ponderibus tradunt Munsterus, Fagius et Vatablus in eundem locum: itemque Gualperius in Matth. xvii.

^b Vet. edit., *Fides igitur gratia, gratia misericordia, misericordia redemptio*: a quibus plures mss. hoc tantum distant, quod habent, *gratia misericordiae*, et se-

A autem pars didrachmi illatio Domino. Omnis qui intraverit visitare a viginti annis et supra, dabunt illationem Domino. Qui dives est, non adjiciet: et qui pauper est, non minorabitur a dimidia parte didrachmi; cum cœperint dare oblationem Domino, exorare pro animabus suis. Et accipies pecuniam illationis a filiis Israel, et dabis illam in opus Tabernaculi testimonii, et erit filiis Israel legitimum memoriale in conspectu Domini, exorare pro animis vestris (Exod. xxx, 12 et seq.).

4. Ita ergo deerat vel dives, qui plus offerret; vel pauper, qui minus haberet, si in pecunia dimidium didrachmum istud, et non in virtute esset? Unde advertendum quod non materialis ista, sed intelligibilis drachma sit, quæ ex æquo ab omnibus conferenda æstimatur.

Denique etiam de illa cœlesti esca (esca autem et delectatio alimenti cœlestis sapientia est, qua vescabantur in paradiso locati, qui erat indeficiens animæ cibus, quem vocavit manna divinus sermo) ita legimus distributionem factam per singulas animas, ut æqualis fieret divisio. Et collegerunt secundum dispositionem Moysi, qui plurimum, et qui minimum: et mensuram ^d fecerunt gomor, et non abundavit, nec superfuit ei, qui multum, et ei qui minus, non defuit (*Exod. xvi, 17, 18*). Unusquisque enim pro numero animarum, qui apud se erat in tabernaculis, collegerunt per singula capita ^e gomor, id est, mensuram vini, sicut habet interpretatio.

6. Est autem mensura sapientiæ, quæ si supra mensuram sit, nocet; quia scriptum est: *Noli esse multum sapiens (Eccl. vii, 17)*. Et Paulus docuit secundum mensuram dari divisionem gratiarum, cum dicit: *Quia unicuique datur manifestatio spiritus ad utilitatem, alii sermo sapientiæ, ^f alii sermo scientiæ,*

quentem dictionem, scilicet *miseriordia* expungunt: sed cod. Belvac. et alii quædam veram exhibent lectionem, quam amplectimur.

^c Cum mss. in hoc Exodi textu vet. edit. satis congruunt: at Rom. edit. immutavit nonnulla, quæ uno conspectu hic exhibemus, *pretium redemptionis ... in ipsis plaga... didrachmi oblatio... intraverit visitationem... dabit oblationem... non minorabit... pecuniam oblationis... Israel memoriale... ad propitiandum pro animabus.*

^d Gomor mensura est trium chenicum atticarum, teste Hieronymo. Josephus inquit eam habere *τρεῖς ἡμισυκοτύλους*: cotyla autem et hemina idem est, teste Fannio. Continet ergo heminam et ejus dimidium. Ita Nannius, a quo Fagius in Exodi xvi non discrepat.

^e Rom. edit. sola, *gomor, id est, mensuram, seu consummationem*. Et Hieronym. quidem *de Nomin. Hebraic.*, *Gomor assumptio, sive consummatio, vel perfectio est*; sed non hic agitur de hujusmodi significatione: nihil quippe aliud indicatur, nisi cuiusnam generis mensura sit, quæ sic dicitur. Propterea infra subdidit Ambrosius: *Gomor ergo mensura est, et mensura vini.*

^f Ita mss. magno consensu: contra vero edit. omnes a communi lectione Apostolici textus non recedentes, eundem efferunt in hæc verba: *Alii sermo scientiæ secundum eundem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii genera sanitarum in uno spiritu, etc.*

alii fides sapientiæ per spiritum scientiæ secundum eundem spiritum, fides in eodem spiritu (I Cor. xii, 7 et seq.); et dividi **779** eam gratiam secundum voluntatem Spiritus. Quod dividit, æquitalis est: quod autem secundum voluntatem suam dividit, potestatis. Vel quia id velit unicuique conferre, quod profuturum noverit.

7. Gomor ergo mensura est, et mensura vini, quod lætificat cor hominis (Ps. ciii, 15). Quid autem nisi sapientiæ potus jucunditas cordis est? Hoc est illud vinum, quod miscuit in cratere Sapientia (Prov. ix, 2), et offert bibendum, ut sumamus nobis sobrietatem et prudentiam: quod ea æqualitate transfundi oportet sensibus et cogitationibus nostris, et omnibus motibus, qui intra hanc nostram sunt domum; ut sciamus posse abundare omnibus, delibere milli.

8. Plenius autem de sanguine Christi intelligitur, a cuius ad gratiam nihil minuitur, nihil adjungitur. Et si parum sumas, et si plurimum haurias, eadem perfecta est omnibus mensura redemptionis.

9. Pascha quoque Domini, hoc est, agnum, ita Patres epulari jubentur (Exod. xii, 4), ut secundum numerum animarum epulentur suarum, neque plures, neque pauciores: neque aliis plus dari, aliis minus, sed secundum animas singulorum; ne aut fortiores amplius sumant, aut infirmiores minus. Gratia enim æqualis singulis dividitur, redemptio dividitur, donum dividitur. Neque plures oportet esse, ne quis vacuum spei et redemptionis recedat. Plures sunt, quando aliqui extra numerum sunt: C sancti autem numerati sunt omnes, et capilli eorum (Math. x, 30); cognovit enim Dominus qui sunt ipsius: neque pauciores, ne magnitudine gratiæ sit ad recipiendum infirmior.

10. Et ideo omnes æqualitatem devotionis et fidei deferre præcepit ad pascha Domini, id est, ad transitum. Pascha autem est, quando anima irrationabilem deponit passionem, sumit autem bonam compassionem; ut compatiatur Christo, et transitum ejus in se suscipiat, ut inhabitet in ea, et deambulet, et fiat ejus Deus. Gratia itaque æqualis per omnes, virtus autem diversa in singulis. Unusquisque ergo portionem competentem suis viribus sumat, ne aut fortior indigeat, aut oneretur infirmior.

^a Hic locus reperitur citatus ab Ecclesia Lugdunensi in fine libri de Tenenda Scripturæ veritate, ubi tamen quoniam ex opere fuerit desumptus, non exprimitur.

^b Rom. edit., alia laboris remuneratio; sed vocem alia neque vet. edit. neque mss. ulli agnoscunt. Melius utique; nam virtutis et laboris merces gratiæ et liberalitatis dono concinne opponitur: non autem laboris remuneratio stipendio virtutis; cum hoc loco virtus in labore posita sit. Eadem edit. Rom. ante vocem a labore posuit Christus, et voci a servitute subjunxit peccati; sed utraque abest a mss. et antiq. edit. nec ubi modo sensui est necessaria.

^c Stater nomen erat nummi Dorici, quem ejusdem pretii fuisse ac siclum sive majus didrachmum non ex hac tantum Ambrosii epistola, verum etiam ex collatione cap. xxx Exodi translationis LXX Interp.

A 11. Habes hoc in Evangelio (Math. xx, 10), quia merces a qualis omnibus solvitur in vinea laborantibus: sed pauci ad bravium, pauci ad coronam perveniunt, pauci dicunt: *Reposita est mihi corona justitiæ* (II Tim. iv, 8). Alia est enim merces liberalitatis et gratiæ, aliud virtutis stipendium, ^b laboris remuneratio.

12. Ergo didrachmum redemptio est, imo dimidium didrachmi. Redemit autem nos a morte, redemit a servitute; ne subjecti simus **780** mundo, cui renuntiavimus. Unde Dominus in Evangelio dicit ad Petrum, ut vadat ad mare, mittat hamum, et in ore piscis inventum ^c staterem sumat, et det pro Domino et pro se exigentibus ^d didrachma (Math. xvii, 26). Hoc est igitur didrachma, quod exigebatur secundum Legem: sed non debebat illud filius regis, sed alienus. Quid enim se Christus redimeret ab hoc mundo, qui venerat ut tolleret peccatum mundi (Ibid., 24)? Quid se a peccato redimeret, qui descenderat, ut omnibus peccatum dimitteret (Joan. i, 29)? Quid se redimeret a servitute, qui se exinaniverat, ut universis libertatem daret (Phil. ii, 7)? Quid se redimeret a morte, qui carnem susceperat, ut morte sua omnibus resurrectionem acquireret?

13. Non utique opus habuit redemptione redemptor universorum: sed sicut circumcisionem accepit, ut legem impleret (Luc. ii, 22); et ad baptismum venit, ut impleret justitiam (Math. iii, 15): ita etiam didrachma exigentibus solutionem non recusavit; sed statim staterem pro didrachmo jussit pro se et Petro dari (Math. xvii, 26). Maluit enim supra Legem solvere, quam id quod erat Legis negare. Ostendit autem contra Legem Judæos facere, qui ab uno didrachmum exigent; cum dimidium didrachmi exigendum Moyses præscripserit. Et ideo, et pro se et pro Petro tanquam singulas drachmas in statere solvi mandavit. Bonus autem census Christi, qui statere solvitur; quia statera justitia est, justitia autem supra Legem. Denique finis Legis Christus ad justitiam omni credenti (Rom. x, 4). Hic stater in ore piscis invenitur: illius piscis, quem capiunt piscatores hominum: illius piscis, ^e qui ponderat sermones suos, ut igne examinatos proferat (Psal. xvii, 34).

D cum versione Vulg. ejusdem cap. Unde cum Origenes in Matthæi xvii dicit: *Præcipit Salvator dari staterem, in quo erant duo didrachma*, intelligendum videtur non de didrachmis templi, sed de communibus. Itaque minus recte a Nannio in Scholiis ad hanc epistolam reprehenditur Budeus, quod staterem quatuor drachmas valere docuerit; si enim de minoribus drachmis loqui voluit, a vero pretio non aberravit. Ipsum consule.

^d Ita mss. et vet. edit. hic et infra semel ac iterum. Nec male quidem; habetur enim his apud Matthæum cit. loco, τὰ διδραχμα in recto plurali; dici tamen drachma in singulari quod continuo sequitur, ostendit; sed Rom. edit. ubique anteposuit didrachmum.

^e Rom. edit., qui statera ponderat; aliæ omnes ac mss. præmittunt vocem statera.

14. Hunc staterem nescierunt Judæi, quem proditori dederunt. Lex autem dimidium didrachmi pro redemptione animæ exigit, quam drachmam Deo deputat; quia totum didrachmum vindicare non poterat. Vix enim in Judæo vel portio devotionis poterat investigari. Qui autem verus est liber, verus Hebræus, totus est Dei; totum quod habet, libertatis est. Nihil habet illius, qui libertatem recusat dicens: *Dilexi dominum meum, et uxorem et infantes: non abibo liber* (Exod. xxi, 5). Quod non solum ad dominum, sed etiam ad ejus refertur infirmitatem, qui se subjecerit mundo, quod diligat mundum, ^a vel mentem suam, id est, *νοῦν*, hujus auctorem voluntatis. Nec solum ad uxorem, sed etiam ad delectationem refertur, quæ domesticam, non illam æternam curam suscipit. Huic ergo ad limen et ostium suum dominus suus aurem pertundit; ut meminerit sermonis sui, quo servitutem elegit.

781 15. Et ideo tu, christiane, ^b istum non imiteris; quia tibi scriptum est, non ut didrachmi dimidium, si tamen vis perfectus esse, Deo offeras: sed ut omnia tua vendas, et des pauperibus (Matth. xix, 21). Nec ut portionem servitutis mundo reserves: sed ut totum te abneges, et Domini crucem tollas, et sequaris eum.

16. Cognovimus itaque ideo dimidium didrachmi Lege postulari, quia dimidium generi hujus mundi, id est, conversationi sæculari, et usui domestico, et posteritati reservabatur, quibus necesse erat et ^c sortem ex sorte, id est, transmissionis deputari. Unde et Dominus tentantibus se Phariseis subdola ^C interrogatione utrum suaderet censum dari Cæsari, respondit: *Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census* (Matth. xxii, 8, 19). At illi obtulerunt ei denarium, in quo erat imago Cæsaris. Ait illis: *Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo* (Ibid., 21); ostendens illos ita esse imperfectos, qui sibi perfecti viderentur, ut prius Cæsari quam Deo solverent. Quibus enim prior esset cura mundi, ab iis prius solvendum foret, quod erat mundi. Unde et ait: *Reddite, id est, vos reddite, quæ sunt Cæsaris* (Dan. ii, 17), apud quos figura et imago invenitur Cæsaris.

17. Illi ergo Hebræi pueri Ananias, Azarias, Misael (Dan. iii, 18), ille Daniel sapientior (Dan. i, 8), qui non adoraverunt imaginem regis, qui non receperunt eam, qui nihil de illa mensa regis accipiebant, non tenebantur ad solutionem tributi. Nihil enim eorum, quæ sub rege terreno erant, posside-

bant (Deut. xviii, 2). Ergo eorum imitatores non solvunt tributum, quibus portio Deus est. Ideo Dominus ait: *Reddite*, id est, vos reddite, qui protulistis imaginem Cæsaris, apud quos invenitur: ego autem nihil debeo Cæsari, quia nihil hujus mundi habeo: *Venit enim hujus mundi princeps, et in me invenit nihil* (Joan. xiv, 30). Nihil debet Petrus, nihil apostoli mei; quia non sunt de hoc mundo, etsi in hoc mundo sunt. Ego misi eos in hunc mundum; sed jam non sunt de hoc mundo, quia mecum sunt supra mundum.

18. Ergo quod divinæ legis est, solvi jubetur, non quod Cæsaris. Sed tamen et ipsum perfectus, id est, prædicator Evangelii jam non debebat, qui plus prædicabat. Non debebat Filius Dei, non debebat et Petrus in adoptionem a Patre adscitus per gratiam: sed *ne scandalizentur*, inquit, *vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle; et aperto ore ejus, invenies ibi staterem, illum sumens da iis pro me et te* (Matth. xvii, 26). O magna mysteria! dat dimidium didrachmi quod Lex jubebat, et non negat quod Legis est, quasi factus ex muliere, factus sub Lege (Galat. iv, 4). Factum secundum incarnationem locutus sum, ex muliere secundum sexum; mulier sexus est, virgo species: sexus generis, virgo integritatis. In quo ergo venit sub Lege, in eo **782** factus est ex muliere, id est, in corpore. Et ideo didrachmum solvi jubet pro se et Petro, quia uterque sub Lege generati. Jubet ergo secundum Legem solvi, ut eos qui sub Lege erant, redimeret (Galat. iv, 5).

19. Et tamen staterem dari jubet, quo vectes imponerent ori suo, ne ex multiloquio peccatum admitterent. Et jubet dari in ore piscis repertum, ut agnoscerent Verbum. Qui enim quod Legis est, exigebant; cur quod Legis est, nesciebant? Verbum enim Dei ignorare non debebant; quia scriptum est: *Prope est Verbum in ore tuo, et in corde tuo* (Deut. xxx, 14). Totum igitur didrachmum Deo solvit, qui sæculo nihil reservavit. Deo enim justitia solvitur, quæ est mentis sobrietas: Deo solvitur sermonis custodia, quæ est sermonis sobrietas: *corde enim creditur ad justitiam, ore confessio fit ad salutem* (Rom. x, 10).

20. Potest autem et drachma pro veteri Testamento accipi, didrachmum pro utriusque Testamenti pretio; quia secundum Legem unusquisque per Legem redimebatur: qui autem secundum Evangelium redimitur, solvit drachmam secundum Legem, san-

miles exhortationes reperias apud Hieronymum sicut in epist. 128, ad Fabiolam, et 129, ad Dardanum; unde conjicias utrumque sanctum epistolas suas publici juris aut fore prævidisse, aut fortean facere decrevisse.

^c Cod. Vat. Thuan. et Belv., *sortem exsortem*, hoc est, vanam atque inutilem, utpote terrenam; non secus ac dicitur a Græcis *βίος ἀβίωτος, χάρις ἀχαρίς, δῶρον ἀδωρον*; mss. tamen ceteri et edit. omnes, *sortem ex sorte*, nimirum portionem illius possessionis, quæ in prima divisione ac sortitione singulis tribus attributa est.

^a Vet. edit., *vel mentem suam, id est, non*; Rom. *νοῦν* quidem restituerat, sed vocum ordinem inverterat, quem nos restituimus e cunctis mss. Ceterum non parum lucis hic locus accipiet, si eum cum lib. 1 de Paradiso cap. 2, num. 11, conferre volueris.

^b Mss. nonnulli, *Christum non imiteris*. Minus recte; *istum* enim certum est referri ad servum illum, de quo proxime ante dictum fuit. Adverte autem illud non admodum esse usitatum, ut quis ad amicum privatim scribens, litteris suis morales præceptiones, quæ alios spectent, aspergat, quemadmodum hic et in fine Ambrosius. Attamen haud absi-

guine redimitur Christi secundum gratiam, geminam habens redemptionem, et devotionis et sanguinis. Nec enim fides sola ad perfectionem satis est, nisi etiam baptismatis adipiscatur gratiam, ^a et sanguinem Christi redemptus accipiat. Bona ergo drachma quæ Deo solvitur.

^b Non est drachma denarius, sed diversum est. Denique in denario imago Cæsaris est, in drachma imago Dei (*Matth. xii, 21*); quia unius est Dei, ad imitationem ipsius. Ab uno incipit, et in infinitum diffunditur: et iterum de infinito numero in unum, quasi in finem omnia revertuntur; quia Deus et principium et finis omnium est. Unde nec numerum monada, sed elementum numeri, quibus ea cura est, appellaverunt. Et hoc propterea diximus, quia scriptum est: *Ego sum α et ω, primus et novissimus* (*Apoc. 1, 8*); et: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* (*Deut. vi, 4*).

22. Et tu ergo ad similitudinem Dei unus esto atque idem: non hodie sobrius, cras ebrius: hodie pacificus, crastina die litigiosus: hodie frugi, crastina die incontinens; mutatur enim unusquisque morum varietate, et sit alter: in quo non agnoscitur, quod fuit, et incipit esse, quod non fuit, sui degener. Grave est enim mutari in pejor: sed esto sicut imago in drachma, immutabilis, eundem habitum servans quotidie. Videns drachmam, attende imaginem, hoc est, videns Legem, attende in Lege imaginem Dei Christum; quia ipse imago Dei invisibilis et incorruptibilis, luceat tibi velut in speculo Legis

^a Ita vet. edit. ac mss. prope ad unum: nonnulli tamen et Rom. edit., *sanguine Christi redemptus crucem accipiat*.

^b An drachma et denarius pretio inter se conveniant, dissentiant inter se, ut Nannius in scholiis observat, Budens, Alciatus, atque Rod. Agricola, ad quos hujusmodi studiosos eruditionis remittimus, sicut et ad Villapandum, Brerwodum ac Valtonum.

^c Scripta ante ann. 381.

^d Veri admodum simile est, cum Ambrosius extremis ultimæ epistolæ verbis Justo potestatem fecisset denuo circa Scripturas, si quid videretur, interrogandi; hunc ab eo sciscitatum fuisse, quidnam de stylo et dicendi caractere, quem Fœderis utriusque scriptores secuti sunt, sentiret: illumque hac responsione ejusdem interrogato satisfacisse.

^e Quod negabatur a plerisque ex artis præceptis scripta composuisse sacros auctores, nemini mirum videri debet. Nam de veteri quidem Testamento, licet partim a Moyse in Ægyptiorum sapientia peritissimo exaratum sit, partim ab aliis quorum non paucos multijugi doctrina excultos constat; tamen quia ob raram primigenii eorumdem librorum sermonis cognitionem, fere non nisi in versionibus, iisque de verbo prope redditus, legebantur, illos necesse erat parum præ se ferre elegantiam, utpote nativa sua perinde ac peregrina destitutos. Quod autem ad novas Tabulas, cum earum scriptores rustici ac imperiti fuerint, qui modo Lucam, et Paulum, qui tamen humanæ sapientiæ lenociniis usum se negat, excipias; quomodo consentaneum arbitraremur, ut scripta quæsito et adscitito nitore perpolituri essent? Cum igitur *nostros secundum artem scripississe* a plerisque negari tradit Ambrosius, hoc non de solis exteris et infidelibus accipiendum est, a quibus frequens jactabatur isthæc accusatio: verum etiam de chris-

A (*Col. 1, 15*). Confitere eum in Lege, ut eum in Evangelio recognoscas. Si cognovisti in mandatis, recognosce in operibus. Vale, et si non infructuose didrachmum istud commissum mihi **783** arbitraris, iterum si quid habes, committere ne dubitaveris.

EPISTOLA VIII c.

Adversus eos, qui secundum artem negabant scripississe sacros auctores, contendit ab his ipsis illos qui de eadem arte præceperunt, expressisse placita sua. Tum propositis sacrorum codicum aliquot locis, dicendi leges illic servari sedulo probat.

AMBROSIIUS ^d JUSTO.

1. Negant plerique ^e nostros secundum artem scripississe. Nec nos obnitimur; non enim secundum artem scripserunt, sed secundum gratiam, quæ super omnem artem est; scripserunt enim quæ Spiritus iis loqui dabat. Sed tamen ii, qui de arte scripserunt, de eorum scriptis artem invenerunt, et condiderunt commenta artis, et magisteria (*Act. 11, 4*).

2. Denique in arte requiruntur præcipue, ut sit αἴτιον, ὄλη, ἀποτέλεσμα; cum igitur legamus sanctum Isaac Patri dicere: *Ecce ignis et ligna, ubi hostia* (*Gen. xxii, 7*)? quid horum deest? Nam qui quærit, dubitat: qui respondet quærenti, pronuntiat, et debitationem absolvit. Ecce ignis, id est αἴτιον: et ligna, id est ὄλη, quæ Latine materia dicitur: tertium quid superest, nisi ἀποτέλεσμα, quod filius quæsit, pater retulit dicenti. *Ubi hostia? Deus, inquit, providebit sibi sacrificium, fili* (*Ibid., 8*).

3. ^e Differamus paulisper mysterium. Ostendit

C tianis ipsis, qui objectionis agnovissent veritatem. Namque, ut omittamus alios plures, Origenes lib. 1 cont. Celsum de apostolis ita loquitur: *Non enim, inquit, ulla his inerat ex arte dicendi vis, sive pronuntiandi: vel pro Græcorum artificio dialectico quodam aut rhetorico ordo aliquis aut modus, quo auditores allicerent*. Arnobius quoque lib. 1 adv. Gentes non distulit ab indoctis hominibus et rudibus condita esse sacra volumina, quorum sermonem non modo *triviale et sordidum* appellat, sed nec clamitantibus res nostras *barbarismis ac solæcismis* obsitas esse refragatur, barbariem illam in christianæ causæ utilitatem transulisse contentus, quod etiam ab Origene libro cit. factitatum est. Quid ergo, inquires, an contra tantorum virorum auctoritatem sacros codices ad grammaticales canones exactos, vel rhetoricis floribus et calamistris comptos asserit doctor noster? Minime sane: hoc enim unum contendit, auctores sacros quæ ad cujusque rei cognitionem præcipue exponenda sunt, ita expressisse, ut posteris formam, ex cujus observatione ars confici posset, relinquerent: quod quidem cum styli simplicitate aut etiam barbarie neutiquam pugnat.

^f Hæc et pleraque alia hujus epistolæ ex Philonis libro de Profugis hausit Ambrosius. Ut autem ea minori negotio capias, advertite Philonem agere eo loci de scientiarum adptione: ubi, postquam exposuit quadruplicis generis hominum affectus atque conatus erga scientiam, secundi generis, nempe eorum qui et quærrent illam, et invenirent, figuram fuisse in Josepho atque Isaacio docet. Ut autem eam rem demonstret de Isaacio, quam apte idem causas dubii sui interrogando aperuerit, quænam absolutam a patre tulerit responsonem, ostendit.

^g Rom. edit., *Differamus paulisper*; cæteræ cum mss. prope universis, *Differamus*. Minime male; idem enim est atque expandamus, et quasi in plura dis-

Deus arietem pendentem cornibus (*Gen. xii, 13*): aries autem est Verbum plenum tranquillitatis, et moderationis, atque patientiæ; quo ostenditur bonum sacrificium esse sapientiam, et prudenter emerendi ac propitiandi rationem cognoscere. Unde et propheta ait: *Sacrificate sacrificium justitiæ* (*Psal. iv, 6*). Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ sacrificium est.

4. Ecce ergo mens calida et fervens, ut ignis, quæ operatur: ecce et intelligibilia, id est, materia; **784** ubi est tertium, intelligere? ^a Ecce color; ubi est videre? Ecce sensibilia; ubi est sentire? Materia enim non ab omnibus videtur; ideoque Deus dat munus intelligendi, et sentiendi, et videndi.

5. Verbum ergo Dei ἀποτέλεσμα est, id est, definitio et consummatio disputationis, quod infunditur prudentioribus, et dubia confirmat. Pulchre autem etiam ii, qui in adventum Christi non crediderunt, se ipsos revincunt; ut confiteantur, quod negandum putant. ^b Dicunt enim arietem Verbum Dei, et non credunt passionis mysterium; cum in illo mysterio Verbum Dei sit, in quo impletum est sacrificium.

6. Ergo primum accendamus in nobis ignem mentis, ut operetur in nobis. Quæramus ^c subjicientis materiam, quid sit quod nutriat animam, tamquam in tenebris requiramus eam. Neque enim vel Patres sciebant, quid esset manna: invenerunt, inquit, manna dicentes ipsum esse sermonem et Verbum Dei (*Exod. xvi, 15, 16*); unde omnes disciplinæ fonte jugi ac perpetuo fluunt atque derivant.

7. Hæc est esca cœlestis. Significatur autem ex persona dicentis: *Ecce ego pluam vobis panes de cælo* (*Ibid.*): αἴτιον ergo, eo quod operatur Deus, qui irrigat mentes rore sapientiæ: ὕλη, quia videntes animæ et gustantes delectantur, et requirunt unde sit illud splendidius luce, dulcius melle. Respondetur eis Scripturæ serie: *Hic est panis quem dedit vobis manducare Dominus* (*Ibid.*, 15); et hoc est Verbum Dei, quod disposuit Deus, vel ordinavit: quo pascitur anima prudentium, et delectatur: quod est candidum et suave, veritatis splendore illuminans, et virtutum suavitate demulcens audientium animas.

8. In se enim didicerat propheta quid esset consummandæ rei αἴτιον. Nam cum mitteretur ad populum, trahamus. Iterum vero ubi edit. *vet., bonum esse sacrificium justitiæ etiam sapientiam, et prudenter, et Rom. autem, justitiæ esse sapientiæ prudenter*: mss. nobiscum faciunt, nisi quod nonnulli patientiam exhibent, non sapientiam; quidam etiam utrumque habent. Postremo pro, *Itaque justitiæ, ita ut sapientiæ est*, quod in cunctis edit. ac mss. legitur, solus Belv. cod. habet, *Itaque justitia, itaque sapientia*.

^a Rom. edit. sola, *Ecce visus, aer, color; ubi est videre? Ecce sensus, ecce sensibilia; ubi est sentire?* Nimirum ex Philonis libro citato, ubi legitur: ἰδοῦ ἢ ὄρασις, ἰδοῦ τὸ χρῶμα, ποῦ τὸ ὄραν; καὶ συνόλωσ, ἰδοῦ αἰσθησις τὸ κριτήριον, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ αἰ ὕλαι, τὸ ὄν αἰσθάνεσθαι ποῦ;

^b Ambrosii mentem facile assequeris, si observaris Philonem, cum dixisset proprium Dei esse sibi providere de victima, paulo post addere: κριὸς δὲ εὐρίσκειται κατεχόμενος, τοῦτ᾽ ἐστὶ λόγος ἡσυχάζων καὶ ἐπίχων, etc.; quod supra num. 3 redditum est.

lum Dei liberandum, ad regem Ægypti, ait: *Quis sum ego, ut vadam, et educam 785 populum a regis potestate?* Respondit Dominus: *Ego ero tecum* (*Exod. iii, 11, 12*). Interrogabat iterum Moyses: *Quid dicam illis, si requirant: Quis est Dominus, qui misit te, et quod nomen est illi?* Dixit Dominus: *Ego sum qui sum. Dices: Qui est, misit me* (*Exod. iii, 13, 14*). Hoc est verum nomen Dei, esse semper. Unde et Apostolus de Christo: *Dei enim filius Jesus Christus, qui in vobis est, qui per nos prædicatus est, per me et Sylvanum et Timotheum; non fuit, inquit, Est et Non: sed Est in illo fuit* (*II Cor. 1, 19*). Respondit Moyses: *Si non crediderint mihi, neque obaudierint vocem meam, dicentes, quia non apparuit tibi Deus, quid dicam illis* (*Exod. iv, 1 et seq.*)? Dedit illi signa **B** facere, ut crederetur quia a Domino missus est. Tertio ait Moyses: *Non sum dignus, et gracili voce sum, tardiore lingua, quomodo me audiet Pharao* (*Ibid.*, 10)? Responsum est ei: *Vade, et ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui* (*Ibid.*, 12).

9. Interrogationes ergo illæ in medio et responsiones habent sapientiæ semina et θεωρίαν. Gratum tamen ἀποτέλεσμα est; quia ait: *Ego ero tecum* (*Exod.*, iii, 12). Et quamvis dederit ei signa facere; tamen dubitanti iterum, ut scias quia signa non credentibus, promissum autem credentibus, respondit ad infirmitatem vel meriti, vel voti: *Ego aperiam os tuum, et instruam te quid debeas loqui*. Perfectum ergo ἀποτέλεσμα servatum est.

10. Habes hoc et in Evangelio: *Petite, et dabitur vobis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis* (*Matth. vii, 7*). Pete ἀπὸ τοῦ αἰτίου, id est, ab auctore quære. Habes ὕλην intelligibilia, quibus quæras: pulsa, et aperit tibi Deus Verbum. Quæ petit, mens est, quæ operatur, sicut ignis: intelligibilia, in quibus mentis ardor operatur, sicut ignis in lignis: aperit tibi Verbum Deus, quod est ἀποτέλεσμα. Habemus et alibi in Evangelio, dicente Domino: *Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos eritis, qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* (*Matth. x, 16*).

11. Habes hoc et in Genesi, ^d dicente Isaac: *Quod*

^c Omnes edit. et mss. nonnulli, *subjicientes materiam*; reliqui mss. partim, *subientis*; partim, *subjicientis materiam*; Læt. solus, *naturam*. Et post duos versiculos, ubi vet. edit. cum omnibus mss. *invenerunt*, etc., sola Rom. edit. emendavit: *Invenerunt vero manna, didicerunt ipsum esse Verbum Dei*. Nec sane multum reclamarem, si in recepta lectione vocem dicentes tantum vertisset in discentes; nam et scribis hic labi pronum, et Philo posteriori dictioni favet, ubi scribit: εὐρον μαθόντες ρῆμα Θεοῦ καὶ λόγον θεῖον, etc.

^d Eadem habet Ambrosius lib. de Isaac cap. 8, sed paulo fusius explicata. Illic autem cum monuerimus imitationem esse Philoniani lib. de Profugis, hic adjicimus Judæum illum ibi docere typum atque imaginem eorum, qui scientiam non laboriosa inquisitione, sed vi et sagacitate ingenii, invenirent, in Jacobo patriarcha nobis proponi: et hoc inde probari ab eodem Philone, quod Isaac admiranti filii celeritatem, is causam illius statim reddiderit volun-

est, quid tam cito invenisti, fili; Qui dixit: *Quid tradidit Dominus Deus tuus in manus meas* (Gen. xxii, 20). Ἀποτέλεσμα Dominus est. Qui per Dominum quærit, invenit. Laban denique qui per Dominum non quæsit; quia quærebat idola, non invenit. (Gen. xxxi, 35 et seq.).

12. Pulchre autem quos dicunt ὄρους, servavit. Primus est ὄρος: *Vade, affer mihi de renatione tua, ut manducem* (Gen. xxvii, 24). Excitat atque adolet velut igni quodam adhortationis suæ mentem ejus, **786** ut operetur et quærat. Secundus ὄρος *Quid est, quod tam cito invenisti?* Hic in interrogatione est. Tertius ὄρος in responsione: *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas* (Ibid., 20). Ἀποτέλεσμα Deus est, qui concludit et consummat omnia: de quo dubitandum non est.

13. Est et ille ὄρος de spontaneis: *a Si non seminaveritis, non metetis* (Levit. xxv, 11 et seq.); nam etsi cultura provocet semina, tamen natura spontaneo quodam, ut surgant, in iis operatur ingenio.

14. Unde Apostolus: *Ego plantavi, inquit, Apollo rigavit, sed Deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat, est quidquam; neque qui rigat: sed qui dat incrementum, Deus* (I Cor. iii, 6, 7). Dat tibi Deus in spiritu, et in corde tuo seminat Dominus. Age ergo, ut inspiret, et seminet; ut metas: si non seminaveris, non metes. Quasi admoneris ut semines: non seminasti, non metes; sententia est. Principio finis convenit: principium semen est, finis messis.

15. Disce, inquit, ex me: natura adjuvat discentem: Deus autem auctor naturæ est. Dei quoque, **C** ut bene discamus; quia hoc naturæ est, perdiscere: duri enim corde non discunt. Incrementa per naturam, quæ divini habet gratiam muneris: consummationem et perfectionem Deus dat, id est, illa præ-

tatem divinam: ex qua ingeniorum oritur diversitas. Per ὄρους vero de quibus infra, non tantum accuratè definitiones intelligendæ, sed etiam formulæ ac modi omnium, quibus quidpiam clare exponitur.

^a Rom. edit., *Non seminabitis, neque metetis spontanea ascendentia. Et si dixeritis: Si non seminaverimus, non metemus; respondebitur vobis, sicut scriptum est: Et mittam benedictionem meam vobis in anno sexto, et facies fructus in tres annos. Quod utique verum est. Nam, etc.* Veteres edit. cum mss. omnibus, *Si non seminaveritis, non metetis*; propius ad verba Philonis, ubi tantum legas, *Ὁὐ σπαραίετε, οὐδὲ μὴ ἀμύσητε τὰ ἀνόμενα ἀναβαίνοντα αὐτῆς.*

^b Mss. aliquot, *ut benedicamus.*

^c Aquileia ubi habitata fuit (ann. 384) ea synodus, **D** Carnorum, ut observat Binius, metropolis erat, et ab aq̄is legendis sic dicebatur: de qua idem pluscula addit in notis suis ad hanc synodum. Ughellus vero ex Strabone etiam ab aquila Rom. sic dictam tradit. Hoc autem coactum concilium fuit adversus Palladium et Secundianum Arianae impietatis assertores. Constat quidem eos episcopos fuisse in Dacia et Mœsia, ut Patres sua ad imperatores epistola significant: cuius diœcesis incertum est. Palladii meminit Ambrosius lib. i de Fide, c. 6, n. 45, tamquam hominis Ariarum partibus addictissimi. Habemus etiam Palladium quemdam Germinii adversarium, ac Secundianum sacerdotem Illyricum, Ursacii ac Valentis ministrum: sed alios ab his illos fuisse probabilis est. Porro episcopi a quibus damnati sunt iidem hæ-

stantissima et divina Trinitatis natura et substantia. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos te diligimus.

GESTA CONCILII AQUILEIENSIS

CONTRA PALLADIUM ET SECUNDIANUM HÆRETICOS.

Consensus Patrum, et Ambrosii ad eos de conficiendis actis oratio.

1. Syagrio et Eucherio viris clarissimis cons. **d** iii non. Sept. Aquileiæ in Ecclesia considentibus, cum episcopis, Aquileiensium civitatis Valeriano, Ambrosio, Eusebio, Limenio, Anemio, Sabino, Abundantio, Artemio, Constantio, Justo, Philastro, Constantio, Theodoro, Almachio, Dominio, Amatio, Maximo, Felice, Bassiano, Numidio, Januario, Proculo, Heliodoro, Jovino, Felice, Exuperantio, **B** Diogene, Maximo, Macedonio, Cassiano, Marcello et Eustathio episcopis; Ambrosius episcopus dixit:

2. **c** « Dii citra acta tractavimus: et quoniam tanta sacrilegia a parte Palladii et Secundiani **b** nostris auribus ingeruntur, ut difficile quisque credat tam aperte eos blasphemare potuisse; vel ne qua ipsi calliditate dicta sua postea negare conentur, licet de tantorum sacerdotum **787** justificatione dubitari non queat: **i** tamen quoniam omnibus episcopis placet, fiant acta; ut unusquisque professionem suam negare non possit. Quid ergo vobis, sancti viri, placeat declarandum est. »

Omnes episcopi dixerunt: **i** « Placet. »

Ambrosius episcopus dixit: « Disceptationes nostræ ex re firmandæ sunt scripto imperiali, ut alii legentur. »

Scriptum imperiale recitatur in Concilio.

3. « Sabinianus diaconus recitavit: **k** Ambigua dogmatum reverentia ne dissideant sacerdotes quantum experiri cupientes, convenire in Aquileien-

seti, etsi non frequentissimi sederint, saltem meriti existere longe clarissimi. Eorum sedes maximam partem infra cum ipsorum suffragiis reperias: ubi si quid de illustrioribus notandum videbitur, breviter adjungemus.

^d Edit. Rom. et Labb., *nonis Septembris*; cod. vero Tell. ac Chiff. iii non. Sept. Et certe proclivius hic fuit aliquid omittere, aut integrum numerum pro fracto ponere, quam contra. Sed continuo post ubi idem cod. et Labb. atque Chiff., *cum episcopis*, sola Rom. edit. prætermittit *cum*, diversitate sensus non mediocri.

^e Edit. Rom. et Labb., *Amenio et Sabino*; Chiff. et Tell., *Anemio Sabino* (Tell. *Savino*).

^f Tell. et Labb., *Felice Basiliano, ... Marcello. Eustachio.*

^g Rom. edit. sola: *jamdiu, fratres consacerdotes, nostras disceptationes citra acta tractavimus. Verum quia tanta tamque aperta, etc.*

^h Edit. Rom., *nostris in dies auribus ingeruntur... tam inmaniter eos blasphemare potuisse.*

ⁱ Rom. edit. sola, *ubi omnibus episcopis placeat, fiant acta. Ita nanque unusquisque... non poterit, etc.*

^j Eadem Rom. edit., *Scribantur acta, placet... controversiæ nostræ firmandæ, et rescripto imperiali publicandæ sunt, ut allegari possint. Recitetur ergo rescriptum, si placet. Omnes episcopi dixerunt, placet.*

^k Sequentibus rescripti verbis edit. Rom. præmittit: *Gratianus, Valentinianus et Theodosius, etc., Imperatores, etc.*

sium civitatem ex diocesi meritis excellentiæ tuæ creditam, episcopus jusseramus. ^a Neque enim controversiæ dubiæ sententiæ rectius poterant expediri, quam si obortæ alterationis interpretes ipsos constituissemus antistites; ut videlicet a quibus proficiuntur instituta doctrinæ, ab eisdem discordis eruditionis repugnantia solveretur.

4. « Neque sane nunc aliter jubemus ac jussimus, non invententes præcepti tenorem, sed superfluum convenarum ^b copiam recolentes. Nam quod Ambrosius et vite merito, et Dei dignatione conspicuus episcopus Mediolanensium civitatis tibi multitudinem non opus esse suggerit, ubi veritas non laboraret in pluribus, si locata esset in paucis: sequere eorum qui contra astarent assertionibus, et sacerdotes vicinarum ex Italia civitatum satis abundeque sufficere posse suggerit; ^c abstinendum venerabilium virorum fatigatione censuimus, ne quis vel maturo ævo gravis, vel corporali debilitate confectus, vel laudabili paupertate mediocris, insuetas repetat terras. Et reliqua. »

AMBROSIIUS lectam Arii epistolam damnari a Palladio petit: hic tergiversatur, et nisi in generali concilio negat se responsurum; Patres anathemate percellunt eos, qui Filii Dei vel divinitatem vel æternitatem negarent. Effugium aucupatur in eo Palladius, quod se fatcri dicitur Christum verum esse Dei Filium. Ejus fraus in confitendo eundem esse Deum atque unigenitum. Postea transitur ad Christi immortalitatem, atque ab ea ad sapientiam, a qua similiter ad bonitatem; ubi more suo Palladius conatur illudere. Deinde utrum Dei Filium omnipotentem, utrum etiam judicem eum agnoscat, urgetur: ad quæ post nullam tergiversationem solita utitur ad plenum concilium provocatione. Sub hæc Athalo condemnato, qui respondere etiam recusabat, Palladius auditores laicos petit, et condemnatur.

5. Ambrosius episcopus dixit: « Ecce quod Christianus constituit imperator. Noluit injuriam facere sacerdotibus; ipsos interpretes constituit episcopus. Ac per hoc, quoniam in sacerdotali Concilio consideremus, responde ad ea quæ tibi proponuntur. Arii epistola lecta est: etiam nunc recitabitur, si tibi **788** videtur. A principio habet blasphemias, solum Patrem æternum dixit. Si tibi videtur quod Dei Filius sempiternus non sit, hoc ipsum quemadmodum vis, ^d asperne: si damnandum putas, damna. Evangelium præsens est, et Apo-

^a Eadem edit. Rom., *Neque dubiæ sententiæ rectius manifestari poterant controversiæ, quam si in obortæ alterationis judicium.*

^b Eadem edit., *copiam recedentes.*

^c Rom. edit., *abstinendum ideo venerabiles viros ab intricis fatigatione censuimus, ne quis... insuetas commigret terras.*

^d Edit. quædam, *astruere. Sed damnandum putas? Damna.*

^e Chiff., *indicat lectio sacræ a vobis prolata; Rom. edit., dictat divulsis sanctio: Tell. autem et Labb., lectio sacræ, quod sensu minime diversum est. Infra vero, ubi eadem edit. ac Chiff. habent, consortibus nostris; Tell. et Labb. legunt, consacerdotibus nostris.*

^f Rom. edit., Labb. et Chiff. *imperatorum præ-*

stolus, omnes Scripturæ præsto sunt. Unde vis asperne, si putas non esse Dei Filium sempiternum. »

6. Palladius dixit: « Vestro studio factum est, sicut ^e dictat lectio sacræ a vobis prolata, ut non esset generale et plenum concilium: absentibus consortibus nostris, nos respondere non possumus. »

Ambrosius episcopus dixit: « Qui sunt consortes vestri? »

Palladius dixit: « Orientales episcopi. »

7. Ambrosius episcopus dixit: « Interim quia superioribus temporibus concilium sic factum est, ut Orientales in Orientis partibus constituti haberent concilium, Occidentales in Occidente; nos in Occidentis partibus constituti convenimus ad Aquileiensium civitatem, juxta imperatoris præceptum. Denique etiam præfectus Italiæ litteras dedit, ut si vellent orientales convenire, in potestate haberent: sed quia scierunt consuetudinem hujusmodi, ut in oriente orientalium esset concilium, intra Occidentem Occidentalium; ideo putaverunt non esse veniendum. »

8. Palladius dixit: « Imperator noster Gratianus jussit Orientales venire: negas tu jussisse eum? Ipse imperator nobis dixit se Orientales jussisse venire. »

Ambrosius episcopus dixit: « Ulisque jussit, qui non prohibuit huc venire. »

Palladius dixit: « Sed ne venirent tua petitio fecit: sub specie falsæ voluntatis hoc impetrasti, et distulisti concilium. »

9. Ambrosius episcopus dixit: « Non opus est diutius evagari, responde nunc. Bene dixit Arius solum æternum Patrem? Et secundum Scripturas hoc dixit, an non? »

Palladius dixit: « Non tibi respondeo. »

Constantius episcopus dixit: « Non respondes, qui tamdiu blasphemasti? »

Eusebius episcopus dixit: « Sed debebis simpliciter fidei tuæ prodere libertatem. Si a te gentilis exigeret quemadmodum in Christum crederes, confiteri erubescere non deberes. »

10. Sabinus episcopus dixit: « Tu petisti ut responderemus: hodie ex voluntate tua, et te urgente, convenimus, et non expectavimus reliquos fratres, qui poterant venire. Proinde non tibi liberum est evagari. Christum dicis esse creatum? aut sempiternum dicis esse Filium Dei? »

Palladius dixit: « Dixi tibi, nos idem diximus scriptum: melius eod. Tell., imperatoris, Gratiani scilicet, cujus unius mentio hic passim exstat. »

^b Edit. Rom., *sub specie piæ, sed falsæ pietatis.*

^c Qui tamdiu blasphemasti, refer hæc verba ad superiora illa: *Diu citra acta tractavimus, quibus docemur disputationem jam prius utrimque fuisse agitatam.*

^d Rom. edit., *Dico tibi nos ideo dixisse jam vobis, quod veniremus ut conveniretis et vos; quia expectabamus consortes, sed non recte fecistis subreperere.* Labb. vero et Chiff. satis congruunt cum ms. Tell. nisi quod Chiff. solus pro dixi us habet scripsimus; et pro convinceremus legit cum Labb. conveniremus; denique ubi nos cum utroque subreperere, Tell. exhibet subripere. Forte an haud ita male, cum eodem sensu infra ponatur, subripuistis.

vobis ut veniremus, et convinceremus quod non recte fecistis subrepre imperatori. »

789. Ambrosius episcopus dixit : « Legatur epistola Palladii, utrum nobis hoc mandaverit, et docebitur quod etiam nunc fallit. »

Palladius dixit : « Legatur plane. »

Episcopi dixerunt : « Imperator cum esset præsens Syrmio, tu illum interpellasti, an ipse te compulsi? Et addiderunt : Quid ad ista respondes? »

Palladius respondit : « Dixit mihi : Vade. Diximus Orientales, conventi sunt? » Ait : Conventi sunt. Numquid si Orientales non fuissent conventi, numquid nos convenissemus? »

11. Ambrosius episcopus dixit : « Sequestrata sit causa Orientalium, sententiam tuam hodie quæro. Arii tibi epistola lecta est : soles te Arianum negare. Aut damna hodie Arium, aut defende. »

Palladius dixit : « Non est auctoritatis tuæ, ut hoc a me quæras. »

Eusebius episcopus dixit : « Non credimus religionem imperatorem aliud dixisse, quam scripsit. Episcopos jussit convenire : non potuit tibi soli contra rescriptum suum dicere, ut sine orientalibus causa minime diceretur. »

Palladius dixit : « Si Itali soli jussi sunt convenire? »

Evagrius presbyter et legatus dixit : « Ut ante quatuor dies, et ante biduum responderet se affuturum. Quid ergo exspectabas? Orientalium, ut dicis, consortium tuorum sententiam exspectandam? Sic debuisti mandare, non promittere conflictum. »

Palladius dixit : « Quia quasi ad concilium plenum veneram, vidi non convenisse consortes meos, ut convenirem, et dicerem secundum jussionem ageritis in præjudicium futuri Concilii. »

12. Ambrosius episcopus dixit : « Ut hodie resideamus, ipse exegisti. Denique etiam hodie tu ipse dixisti quia christiani ad christianos venimus. Christianos igitur nos probasti. Promisisti te confictaturum, promisisti te allaturum aut acceptaturum esse rationem. Libenter itaque accepimus præfationem tuam. Optavimus ut quasi christianus venires. Obtuli tibi epistolam Arii, quam scripsit Arius, de cujus nomine dicitis vos injuriam frequenter sustinere. Dicitis quod Arium non sequimini. Hodie aperta debet esse sententia : aut condemnare illum, aut astrue quibusvis lectionibus. » Et addidit : « Ergo juxta epistolam Arii Christus Dei Filius non est sempiternus? »

Palladius dixit : « Nos diximus probaturos nos christianos, sed in concilio pleno. Non vobis respondemus omnino in præjudicium concilii futuri. »

^a Ait : Conventi sunt, deerant in edit. Rom. quæ nos ex cod. Tell., Labb. et Chiff. restituimus.

^b Eadem. edit., Episcopos occidentales jussit convenire.

^c Rom. edit., præsentiam; Tell., Labb. et Chiff., sententiam exspectandam.

^d Edit. Rom., Judicavi vero, ut convenirem secundum

Jussio. Eusebius episcopus dixit : « Sine calliditate, fidei tuæ professionem debes exponere. »

Palladius dixit : « Et quid concilio reservamus? »

13. Ambrosius episcopus dixit : « Omni ore condemnatio facta est in eum, qui negare Dei Filium sempiternum. Negavit Arius; hunc sequitur Palladius, qui non vult condemnare Arium. Itaque utrum hujus probanda sententia sit, considerate : et utrum secundum Scripturas dicat, aut contra Scripturas, intelligere licet. Lectum est enim : Sempiterna virtus Dei atque divinitas. Dei virtus Christus est (Rom. 1, 20)? Si igitur sempiterna Dei virtus est, sempiternus utique Christus est; quia Christus est Dei virtus » (1 Cor. 1, 8).

Eusebius episcopus dixit : « Hæc fides nostra est, hæc intelligentia catholica. Qui hæc non dixerit, anathema. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. »

14. Eusebius episcopus dixit : « Specialiter dicit solum Patrem sempiternum, et Filium aliquando coepisse. »

Palladius dixit : « Arium nec vidi, nec scio qui sit. »

Eusebius episcopus dixit : « Arii blasphemia prolata est, in qua negat Dei Filium sempiternum. Hanc perfidiam damnas cum auctore, aut asseris? »

Palladius dixit : « Ubi auctoritas pleni concilii non est, non dico. »

15. Ambrosius episcopus dixit : « Dubitas post divina judicia damnare Arium, cum crepuerit medius? » Et addidit : « Dicant etiam sancti viri legati Gallorum. »

Constantius episcopus et legatus Gallorum dixit : « Hanc impietatem ejus hominis et semper damnavimus, et nunc damnamus non solum Arium; sed et quicumque Filium Dei non dixerit sempiternum. »

Ambrosius episcopus dixit : « Quid etiam dicit dominus meus Justus? »

Justus episcopus et legatus Gallorum dixit : « Qui Filium Dei coæternum cum Patre non confitetur, anathema habeatur. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. »

16. Ambrosius episcopus dixit : « Dicant etiam Afrorum legati, qui omnium civium huc attulerent sententias. »

Felix episcopus et legatus dixit : « Si quis Filium Dei negaverit sempiternum, et coæternum negaverit, non solus ego legatus totius Africanæ provincie damno : sed et cunctus chorus sacerdotalis, qui ad hunc cœtum sanctissimum me misit, etiam ipse ante damnavit. »

dum jussionem, ut dicerem ne aliquid egeritis.

^e Ita cod. Tell. nisi quod pro allaturum, lapsu librarii scriptum est, ablaturum : in edit. autem deerat, aut acceptaturum.

^f Rom. edit. sola, quibusvis rationibus.

^g Edit. Rom. et Chiff., qui omnium Africanæ sacerdotum. Tell. et Labb. ut in textu.

Anemius episcopus dixit : « Caput Illyrici non A nisi civitas est Sirmiensis : ego igitur episcopus illius civitatis sum. Eum qui non confitetur Filium Dei æternum, et coæternum Patri, quod est sempiternum, anathema dico : ^a sed etiam iis qui idem non confitentur. »

17. Ambrosius episcopus dixit : « Audite sequentia. »

Et recitatum est : « Solum æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Et in hoc damna eum, qui negat Filium Deum verum. Cum enim ipse sit veritas, quemadmodum non est Deus ^b verus ? » Et addidit : « Quid ad hoc ? »

Palladius dixit : « Filium verum quis non di- B cit ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Arius negavit. »

Palladius dixit : « Cum Apostolus dicat Christum **791** super omnia Deum, potest aliquis negare verum Filium Dei ? »

18. Ambrosius episcopus dixit : « Ut scias quam simpliciter veritas a nobis requiratur, ecce dico ego, ut dicis : sed semiplenum ^c habeo. Cum enim ita dicis, videris negare Deum verum : si autem simpliciter confiteris : ^d verum Deum Filium Dei, eo ordine astrue, quo ipse propono. »

Palladius dixit : « Ego secundum Scripturas tibi loquor, verum Filium Dei Dominum dico. »

Ambrosius episcopus dixit : « Verum ^e Dominum ^c dicis Filium Dei ? »

Palladius dixit : « Cum verum Filium dicam, quid amplius ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Non quæro tantummodo, ut verum Filium dicas, sed ut verum Dominum Dei Filium dicas. »

19. Eusebius episcopus dixit : « Christus Deus verus est, secundum omnium fidem, et catholicam professionem ? »

Palladius dixit : « Verus Dei Filius est. »

Eusebius episcopus dixit : « Nam et nos per adoptionem filii sumus, ille secundum proprietatem generationis divinæ » (*Galat. iv, 7*). Et addidit : « Confiteris ergo verum Filium Dei Dominum verum esse ^f secundum patritatem et proprietatem ? »

Palladius dixit : « Verum Dei Filium unigenitum D dico. »

Eusebius episcopus dixit : « Hoc ergo putas contra Scripturas, si Christus Deus verus esse dicatur ? »

^a Ita Chiff. a quo non recedunt Tell. et Labb., nisi quod primum membrum legunt hoc modo : *sed etiam is quidem non confitetur* : totum autem locum edit. Rom. sic habet : *et etiam, ut recitatum est, eum qui confitetur solum Patrem æternum, solum sine initio, solum verum, solum immortalitatem habentem, non etiam Filium æqualem, anathema dico. Ambrosius episcopus dixit : et in hoc damno.*

^b Rom. edit. sola, *verus. Palladius dixit : Quid est hoc ? Filium verum quis non dicit ?*

^c Edit. Rom. sola, *habeo responsum.*

20. Cunque Palladius reticeret, Ambrosius episcopus dixit : « Solum verum Filium Dei qui dicit, et non vult dicere dominum verum, ^g videtur negare. Hoc igitur ordine confiteatur, si tamen confiteatur, Palladius ; et dicat utrum verum Dominum Dei ^h Filium dicat. »

Palladius dixit : « Cum dicat Filius : *Ut cognoscant te solum verum Dominum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3) ;* ^h affectu, an in veritate ? »

Ambrosius episcopus dixit : « Joannes dixit in epistola sua : *Illic est verus Deus (I Joan. v, 20).* Nega hoc. »

Palladius dixit : « Cum dicam tibi verum Filium, profiteor veram etiam divinitatem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Et in hoc est fraus ; sic enim soletis dicere unam et veram divinitatem, ut Patris tantummodo, non etiam Filii veram et etiam divinitatem dicatis. Ergo si aperte vis dicere, quia ad Scripturas me provocas, dic quod dixit evangelista Joannes : *Hic est verus Deus : aut nega dictum. »*

Palladius dixit : ⁱ « Absque Filio alius genitus non est. »

21. Eusebius episcopus dixit : « Christus verus Deus secundum omnium fidem et catholicam professionem, an in sententia tua Deus verus non est ? »

Palladius dixit : « Virtus Dei nostri est. »

Ambrosius episcopus dixit : « Non habes libertatem profiteri ; ac per hoc anathema ei, qui non ^c confitetur i verum Dominum Filium Dei. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema habeatur, qui **792** Christum Filium Dei ^k Dominum verum non dixerit. »

22. Iterum addidit : « Solum verum, solum immortalitatem habentem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Filius Dei habet immortalitatem, aut non habet secundum divinitatem ? »

Palladius dixit : « Apostolum admittis, an non ? *Rex regum, qui solus habet immortalitatem (I Tim. vi, 16).* »

Ambrosius episcopus dixit : « De Christo Filio Dei quid dicis ? »

Palladius dixit : « Christus nomen divinum est, ^d an humanum ? »

23. Eusebius episcopus dixit : « Secundum carnis quidem sacramentum Christus dicitur, sed idem Deus et homo est. »

Palladius dixit : « Christus nomen carnis est :

^d Eadem edit., *verum Filium Dei dico.*

^e Hic et infra pluribus locis ubi Rom. edit. ponit *Deum* ; aliæ ac Tell. ms. constanter habent, *Dominum.*

^f Chiff. solus, *secundum divinitatem.*

^g Ita Tell., Lab. et Chiff. : Rom. autem edit., *Deum verum, Deum esse videtur negare.*

^h Rom. edit., *humano affectu dicit, an in veritate ?*

ⁱ Eadem edit. Rom., *præter Filium, alius non est.*

^j Eadem edit., *verum Deum, Filium Dei.*

^k Eadem edit., *Deum verum non dixerit.*

Christus nomen humanum est; et respondete vos **A** « secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc mihi. »
« qui negat, diabolus est. »

Eusebius episcopus dixit: « Quid superfluis immoraris? Cum legeretur impietas Arii, qui hoc dicit de Patre, quia solus habet immortalitatem, attulisti testimonium ad consensum impietatis Arii, ex Apostolo dicens: *Qui solus habet immortalitatem, et lucem inaccessibilem habitat* (I Tim. vi, 16). Sed si intelligis, totius naturæ dignitatem, in Dei nomine expressit: Siquidem in Dei nomine Pater et Filius designantur. »

Palladius dixit: « Et ego vos, quod interrogavi, respondere nolulistis. »

24. Ambrosius episcopus dixit: « Aperte de te sententiam quæro: Filius Dei habet immortalitatem secundum generationem divinam, an non habet? »

Palladius dixit: « Secundum generationem divinam incorruptibilis, et per carnem mortuus est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Non divinitas mortua est, sed caro mortua est. »

Palladius dixit: « Ante vos mihi respondete. »

Ambrosius episcopus dixit: « Filius Dei secundum divinitatem habet immortalitatem, an non habet? Sed et jam fraudes et insidias tuas non secundum Arii professionem prodidisti? » Et addidit: « Qui Filium Dei negat habere immortalitatem, quid vobis videtur? »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema habeatur. »

25. Palladius dixit: « Satus divinus immortalis est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Astute et hoc, ut de Dei Filio nihil exprimas evidenter, et ego dico: « Immortalitatem habet Dei Filius secundum divinitatem, aut nega quia non habet immortalitatem. »

Palladius dixit: « Christus mortuus est, an non? »

Ambrosius episcopus dixit: « Secundum carnem: anima nostra non moritur; scriptum est enim: « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere (Matth. xii, 28). Cum igitur anima nostra mori non possit, putas quod Christus secundum divinitatem mortuus sit? »

Palladius dixit: « Mortis appellationem quare tu horres? »

Ambrosius episcopus dixit: « Immo non horreo, sed confiteor secundum carnem meam; est enim **D** 793 per quem a mortis vinculis sum revinctus. »

Palladius dixit: « Mortem separatio facit spiritus; nam Christus Filius Dei carnem suscepit, et per carnem mortuus est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Scriptum est Christus passum. Secundum carnem igitur passus est,

^a Rom. edit., *Sed jam fraudes et insidias tuas secundum*, etc. Sensu quidem magis concinno, si quod aliud ei præsidium suffragaretur.

^b Ita cod. Tell. et edit. Labb. et Chiff.; at Rom. edit. locum reflexit in hæc verba: *secundum carnem Christum mortuum esse. Ejus namque morte diaboli vinculis revinctus a mortis potestate sum erutus. At*

« secundum divinitatem habet immortalitatem. Hoc qui negat, diabolus est. »

Palladius dixit: « Ego Arium non novi. »

26. Ambrosius episcopus dixit: « Ergo male dixit Arius, cum etiam Filius Dei habeat immortalitatem secundum divinitatem. » Et addidit: « Bene dixit ergo, an male? »

Palladius dixit: « Non consentio. »

Ambrosius episcopus dixit: « Cui non consentis? Anathema illi, qui non explicat fidei libertatem. » Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

Palladius dixit: « Dicite quod vultis, ejus est divinitas immortalis. »

Ambrosius episcopus dixit: « Cujus, Patris, an et Filii? » Et addidit: « Multas impietates congressit Arius. Sed ad alia transeamus. »

27. Et recitatum est: « Solum sapientem. »

Palladius dixit: « Pater a se sapit: Filius autem sapiens non est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Ergo Filius non est sapiens, cum ipse sit sapientia (I Cor. i, 24)? Nam et nos dicimus, quia ex Patre natus est Filius. »

Eusebius episcopus dixit: « Est aliquid tam impium, tam profanum, quam quod dixit sapientem Filium Dei negare? »

Palladius dixit: « Sapientia dicitur, quis potest sapientiam denegare? »

Ambrosius episcopus dixit: « Sapiens est, an non? »

Palladius dixit: « Sapientia est. »

C Ambrosius episcopus dixit: « Sapiens ergo, cum sit sapientia. »

Palladius dixit: « Secundum Scripturas vobis respondemus. »

Ambrosius episcopus dixit: « Etiam sapientem, quantum video, Filium Dei Palladius negare conatus est. »

Eusebius episcopus dixit: « Qui negat Filium Dei sapientem, anathema sit. »

Omnes episcopi dixerunt, « Anathema. »

28. Eusebius episcopus dixit: « Etiam Secundianus ad hoc respondeat. »

Cumque Secundianus reticeret, Ambrosius episcopus dixit: « Qui tacet, integrum vult habere iudicium. » Et addidit: « Solum Patrem bonum cum dicit, Filium confessus est, an negavit? »

Palladius dixit: « Legimus: *Ego sum pastor bonus* (Joan. x, 11); et nos negamus? Quis non dicat bonum Dei Filium? »

Ambrosius episcopus dixit: « Ergo bonus est Christus? »

Palladius dixit: « Bonus. »

observandum vocem *revinctus* in hoc contextu negationem involvere, ut illæ aliæ reclusus, reiectus et similes: quod non videntur adverteisse Romani.

^c Rom. edit., *passum in carne... Arianus est*; aliter cum Tell. cod. quæritur, *in carne*, et præferunt, *diabolus est*.

Ambrosius episcopus dixit : « Male ergo Arius de A
« solo Patre dixit, cum etiam ^a Filius Dei Deus om-
« nibus sit. »

Palladius dixit : « Qui bonum non dicit Christum,
male dicit. »

29. Eusebius episcopus dixit : « Christum bonum
794 confiteris? Nam et ego bonus sum. Mihi dixit :
Euge, serve bone (Matth. xxv, 20), et : *Homo bonus*
profert de thesauro suo bona » (*Luc. vi, 45*).

Palladius dixit : « Jam dixi, vobis non responleo
usque ad plenum concilium. »

Ambrosius episcopus dixit : « Judæi dicebant quia
« bonus est (*Joan. vii, 12*) : et Arius negat quia Fi-
« lius Dei bonus est. »

Palladius dixit : « Quis potest hoc negare? »

Eusebius episcopus dixit : « Bonus est ergo Deus B
Filius Dei. »

Palladius dixit : « Bonus Pater bonum Filium
genuit. »

30. Ambrosius episcopus dixit : « Et nos bonos
« genuit (*Gen. i, 31*) ; sed non secundum divinitatem.
« Deum bonum Dei Filium dicit. »

Palladius dixit : « Filius Dei bonus est. »

Ambrosius episcopus dixit : « Vides ergo quia
« Christum bonum, bonum filium, non bonum Deum
« dicit; quod a te queritur. » Et addidit : « Qui bo-
« num ^b Filium Dei Deum non confitetur, ana-
« thema. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. »

31. Item recitavit : « Solum potentem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Potens est Filius C
« Dei, an non? »

Palladius dixit : « Qui omnia fecit, non est potens?
Qui omnia fecit, minus potest? »

Ambrosius episcopus dixit : « Ergo Arius male
« dixit. » Et addidit : « Vel in hoc damnas Arium? »

Palladius dixit : « Unde scio qui sit? Ego pro me
respondeo tibi. »

Ambrosius episcopus dixit : « « Filius Domini Dei
« Deus potens est? »

Palladius dixit : « Potens. »

Ambrosius episcopus dixit : « Deus bonus est? »

Palladius dixit : « Jam dixi Filium Dei unigenitum
esse potentem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Dominum poten-
« tem. »

Palladius dixit : « Filium Dei potentem. »

32. Ambrosius episcopus dixit : « Potentes et ho-
« mines sunt; scriptum est enim : *Quid gloriaris in*
« *maliitia, qui potens es in iniquitate (Psal. li, 3)*? Et
« alibi : *Cum infirmor, tunc potens sum (II Cor. xii, 10)*.
« Illud a te requiro, ut confitearis Dominum poten-
« tem esse Christum Dei Filium : aut si negas,
« astrue. Nam qui unam potentiam dico Patris et

« Filii, sic Filium Dei dico potentem sicut et Pa-
« trem. Dubitas ergo confiteri Dominum potentem
« esse Dei Filium? »

Palladius dixit : « Jam dixi, secundum disputatio-
nem, prout possumus, respondemus vobis; vos enim
soli vultis esse iudices : vos litigatores esse vultis.
Non vobis respondemus nunc, sed in concilio gene-
rali et pleno respondebimus vobis.

Ambrosius episcopus dixit : « Anathema illi, qui
« negat Dominum potentem Christum. »

Omnes episcopi dixerunt : « Anathema. »

33. Item recitatum est : « Solum potentem, om-
nium iudicem. »

Palladius dixit : « Omnium iudicem ^d Filium Dei.
Est qui dat, est qui accipit. »

Ambrosius episcopus dixit : « Per gratiam dedit,
« **795** an per naturam? Et hominibus datur judi-
« cium. »

Palladius dixit : « Patrem majorem dicitis, an
non? »

Ambrosius episcopus dixit : « Postea respondebo
« tibi. »

Palladius dixit : « Ego tibi non respondeo, si non
respondes mihi. »

Eusebius episcopus dixit : « Nisi impietatem Arii
ex ordine damnaveris, interrogandi non tibi dabi-
mus facultatem. »

Palladius dixit : « Non tibi respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : « Filius Dei, sicut
« lectum est, iudex est, an non? »

Palladius dixit : « Si non respondes mihi, ego
tibi, ut impio, non respondeo. »

34. Ambrosius episcopus dixit : « Habes profes-
« sionem meam, qua respondebo tibi, Interim per-
« legatur epistola Arii. » Et addidit : « In epistola
« Arii inventes et hoc sacrilegium, quod tu mo-
« liris. »

Palladius dixit : « Ego qui interrogo, non re-
spondetis? »

Eusebius episcopus dixit : « Filium Dei Deum
æqualem dicimus. »

Palladius dixit : « Tu iudex es, tui exceptores hic
sunt. »

Ambrosius episcopus dixit : « Scribant tui, qui
« volunt. »

D 35. Palladius dixit : « Pater major est, an non? »

Eusebius episcopus dixit : « Secundum divinita-
tem æqualis est Filius Patri. Habes in Evangelio
quod Judæi persequerantur eum; quia non solum
solvebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat
Deum, æqualem se faciens Deo (*Joan. v, 18*). Quod
ergo impij persequentes confessi sunt, nos creden-
tes negare non possumus. »

Ambrosius episcopus dixit : Et alibi habes : « Qui

^a Edit. Rom. et Chiff., *Filius Dei bonus Deus sit*.
Tell. ac Lab..., *bonus omnibus sit*. Et post duos
versus, ubi edit., *Christum bonum*; cod. Tell. exhibet,
Christum Deum bonum. Magis accommodate ad
sequentia.

^b Rom. edit., *Filium Dei non confitetur*.

^c Eadem edit. Rom., *Filius Dei Deus potens est*,
an non? Et infra : *Deus ergo bonus est Filius*.

^d Rom. edit., *Filium Dei profiteor; sed Pater est*,
qui dat; et *Filius est, qui recipit*.

« cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus obediens usque ad mortem » (Philip. II, 6). Et addidit: « Vides quia in forma Dei æqualis est? Et formam, inquit, servi accepit (Ibid.). In quo ergo minor est? Secundum formam utique servi, non Dei. »

Eusebius episcopus dixit: « Sicut in forma servi constitutus, inferior servo non fuit: ita in forma Dei constitutus, inferior Deo esse non potuit. »

36. Ambrosius episcopus dixit: « Aut dic quia secundum divinitatem minor est a Filius Dei. »

Palladius dixit: « Pater major est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Secundum carnem. »

Palladius dixit: « Qui me misit, major est me (Joan. XIV, 27). Caro missa est a Deo, aut Filius Dei? »

Ambrosius episcopus dixit: « Falsari a vobis divinas Scripturas hodie comprobamus; sic enim scriptum est: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* ^b *Non turbetur cor vestrum: non quomodo hic mundus dat, ego do vobis. Si diligeritis me, gauderetis quia dixi, vado ad Patrem; quia Pater major me est.* Non dixit: Qui me misit, major me est » (Ibid.).

Palladius dixit: « Pater major est. »

Ambrosius episcopus dixit: « Anathema illi, qui divinis Scripturis addit aliquid, aut minuit. »

796 Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

37. ^c Palladius dixit: « Pater major est Filio. »

Ambrosius episcopus dixit: « Secundum carnem Filius minor est Patre, secundum divinitatem æqualis est Patri: legi igitur Dei Filium æqualem Patri, sicut jam et prolata exemplaria testantur » (Psal. cxv, 16). Secundum carnem autem quid miraris minorem; cum dixerit se servum (Matth. XXI, 42), cum dixerit se lapidem, cum dixerit se vermem (Psal. XXI, 7), cum dixerit se minorem angelis; quia scriptum est: *Minorasti eum paulo minus ab angelis* » (Psal. VIII, 6).

Palladius dixit: « Impie vos asserentes video: non respondemus vobis sine auditoribus. »

Sabinus episcopus dixit: « Nemo requirat ab eo sententiam, qui tam innumeris sententiis blasphemavit. »

Palladius dixit: « Non vobis respondemus. »

38. Sabinus episcopus dixit: « Ab omnibus jam damnatus est Palladius: Arii blasphemix multo minores sunt quam Palladii. Et cum Palladius surrexisset, atque foras exire voluisset: Ideo, inquit surrexit Palladius, quoniam apertis Scripturarum testimoniis convincendum esse se cernit, sicut jam convictus est; sic enim lectum est, secundum divi-

^a Ita Tell. et Labb.; at Rom. edit. et Chiff., *Filius Patre*. Continuo vero post, pro *Pater major est*; Rom. edit. sola, *Pater, inquit, major me est.*

^b *Non turbetur cor vestrum, sicut et verbum dixit*

nitatem quod æqualis Patri Filius sit. Accipiat autem quia Filius Dei secundum divinitatem majorem non habet. Scriptum est: *Abrahæ cum repromississet Deus... quoniam nullum alium habebat majorem, per quem juraret, juravit per semet ipsum* (Hebr. VI, 13). Vides igitur Scripturam, quia nullum alium majorem habet, per quem juraret. Filius autem est, de quo dicitur quoniam ipse visus est Abrahæ; unde et ait: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est* (Joan. VIII, 56).

Palladius dixit: « Pater major est. »

Eusebius episcopus dixit: « Quando ut Deus locutus est, majorem non habuit: quando ut homo locutus, majorem habuit. »

39. Palladius dixit: « Pater genuit Filium, Pater misit Filium. »

Ambrosius episcopus dixit: « Anathema illi, qui negat Filium secundum divinitatem æqualem Patri. »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema. »

Palladius dixit: « Filius subjectus Patri, Filius præcepta Patris custodit. »

Ambrosius episcopus dixit: « Subjectus secundum carnis rationem. Cæterum et ipse meministi quia legisti: *Nemo venit ad me nisi quem Pater attraxerit* » (Joan. VI, 44).

Sabinus episcopus dixit: « Dicat si secundum divinitatem subjectus est Patri, an secundum incarnationem? »

40. Palladius dixit: « Ergo Pater major est. »

C Ambrosius episcopus dixit: « Et alibi scriptum est: *Fidelis Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus* (I Cor. I, 9). Ego dico Patrem majorem esse secundum carnis assumptionem, quam suscepit Filius Dei, non secundum divinitatem. »

Palladius dixit: « Quæ enim comparatio est Filii Dei? Et caro potest dicere: *Deus me major est? Caro loquebatur, aut divinitas; quia ibi erat caro?* »

797 Ambrosius episcopus dixit: « Caro sine anima non loquitur. »

Eusebius episcopus dixit: « Deus in carne loquebatur secundum carnem, quando dicebat: *Quid me persequimini hominem* (Joan. VIII, 40)? Quis hoc dixit? »

Palladius dixit: « Filius Dei. »

Ambrosius episcopus dixit: « Deus ergo Filius Dei est secundum divinitatem, et homo est secundum carnem. »

Palladius dixit: « Carnem suscepit. »

Eusebius episcopus dixit: « Ergo humanis verbis usus est. »

Palladius dixit: « Carnem humanam suscepit. »

41. Ambrosius episcopus dixit: « Dicat quia non secundum divinitatem Apostolus ^d dixit subjectum,

ante *vado* in edit. Rom. desideratur.

^c Hic versus in Chiff. totus desideratur.

^d Rom. edit., *dixit, obediens usque ad mortem.*

« sed secundum carnem; scriptum est enim : *Hu-
miliavit semetipsum, factus obediens usque ad mor-
tem* (Philip. II, 8). In quo ergo mortem gustavit? »
Palladius dixit : « Quia se humiliavit. »

Ambrosius episcopus dixit : « Non divinitas, sed
« caro humiliata est atque subjecta. » Et addidit :
« Creaturam perfectam bene dixit Arius, an male
« dixit? »

Palladius dixit : « Ego tibi non respondeo auctori-
« tatem non habenti. »

Ambrosius episcopus dixit : « Proflere quod vis? »

Palladius dixit : « Non respondeo vobis. »

42. Sabinus episcopus dixit : « ^a Pro Ario non
respondes, ad interrogata non respondes? »

Palladius dixit : « Pro Ario ego non respondi. »

Sabinus episcopus dixit : « Usque adeo respondi, **B**
« ut Filium Dei negares potentem, negares verum
« Deum. »

Palladius dixit : « Ego te iudicem non patior,
« quem impietatis arguo. »

Sabinus episcopus dixit : « Ipse nos coegisti se-
« dere. »

Palladius dixit : « Mandavi ut sederetis, ut argue-
« rem vos. Quare subripuistis imperatori? Ut plenum
« concilium non esset, obripuistis. »

Ambrosius episcopus dixit : « Cum Arii impietates
« legerentur, et impietas tua pariter condemnata
« est, quæ consensit Arianæ impietati. ^b Placuit tibi
« in epistola media lectionem proponere, quam vole-
« bas : responsum tibi est quemadmodum Filius Pa-
« trem majorem dixerit, eo quod secundum carnis **C**
« susceptionem Pater major est eo. Proposuisti etiam
« subjectum esse Filium Dei; et in hoc responsum
« tibi est, quia subjectus Filius Dei secundum car-
« nem est, non secundum divinitatem. Habes pro-
« fessionem nostram, nunc audi cætera. Quoniam
« tibi responsum est, responde ^c ad ea, quæ le-
« guntur. »

43. Palladius dixit : « Non tibi respondeo; quia
« quæcumque ego dixi, non sunt scripta : vestra tan-
« tummodo scribuntur verba : non vobis respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : « Omnia vides scribi.
« Denique quæ scripta sunt, abundant ad tuæ ^d impie-
« tatis indicium. » Et addidit : « Creaturam dicis
« Christum, an negas? »

Palladius dixit : « Non respondeo. »

798 Ambrosius episcopus dixit : « Ante horam
« citra actam, cum legeretur quia Arius dixit crea-
« turam Christum, negasti : oblatum est tibi, ut dam-
« nares perfidiam, noluisti : vel nunc dic utrum
« natus ex Patre Christus sit, an creatus? »

^a Eadem edit. Rom., *Pro Ario respondes, ad nostra
interrogata non respondes.*

^b Sic Tell., Labb. et Chiff. nisi quod habetur in hoc
ultimo, *in media epistolæ lectione proponere quod vole-
bas* : totum vero locum Rom. edit. præfert hoc
modo : *Placuit tibi ut Arii epistola legeretur : dictum
est ut dubitationem proponeres, quam volebas ; propo-
suisti quod Filio Pater major est.... quod Patrem ma-
jorem dixerit Filius Dei.*

Palladius dixit : Si vultis, exceptores nostri ve-
niant, et sic totum excipiat. »

Sabinus episcopus dixit : « Adducat suos exceptores. »

Palladius dixit : « Pleno concilio vobis respondebi-
mus. »

44. Ambrosius episcopus dixit : « Attalus in tra-
« ctatu Nicæni concilii subscripsit. Neget factum,
« quia venit ad concilium. Dicat hodie utrum sub-
« scripserit in tractatu Nicæni concilii, an non. » Cum-
« que Attalus reticeret, Ambrosius episcopus dixit :
« Attalus presbyter licet inter Arianos sit, tamen
« habet auctoritatem loquendi : libere profiteatur
« utrum subscripserit in tractatu Nicæni concilii sub
« episcopo suo Agrippino, an non. »

Attalus dixit : « Jam dixisti me aliquoties damna-
« tum : non tibi respondeo. »

Ambrosius episcopus dixit : « Subscripsisti in
« tractatu concilii Nicæni, an non? »

Attalus dixit : « Non tibi respondeo. »

45. Palladius dixit : « Modo vultis tractatum ple-
« num haberi, an non? »

Chromatius presbyter dixit : « ^e Creaturam non
negasti, potentem negasti. Omnia negasti, quæ fides
catholica profitetur. »

Sabinus episcopus dixit : « Testes sumus nos At-
« talum subscripsisse in concilio Nicæno, et nunc nolle
« respondere. Quid cunctis videtur? »

Cumque Attalus reticeret, Ambrosius episcopus
dixit : « Dicat utrum subscripserit in tractatu concilii
« Nicæni, an non? »

46. Palladius dixit : « Exceptor vester et noster
« stent, et omnia scribant. »

Valerianus episcopus dixit : « Jam quæ dixisti, et
« quæ negasti, scripta sunt omnia. »

Palladius dixit : « Dicite quod vultis. »

Ambrosius episcopus dixit : « Quia sæpius vult
« damnari Palladius, qui jam frequenter damnatus
« est, lego epistolam Arii, quam ille noluit condem-
« nare : profitemini quid vobis videtur? »

Omnes episcopi dixerunt : « Legatur. » Et recitata
est : « Nato autem non putative, » et reliqua.

Ambrosius episcopus dixit : « Respondi tibi de ma-
« jore, respondi tibi et de subjecto : nunc et ipse
« responde. »

47. Palladius dixit : Non respondebo nisi auditores
D veniant post Dominicam diem. »

Ambrosius episcopus dixit : « Veneras tractatu-
« rus, sed posteaquam objecisti tibi, vidisti epistolam
« Arii, quam damnare noluisti, asserere autem non
« potes; idcirco nunc refugis et cavillaris. Plenarie **t**
« ipsam recito ad singula. Dic utrum Christus

^e Edit. Rom., *ad ea quæ sequuntur.*

^d Edit. Rom. et Labb., *impietatis iudicium.*

^e Rom. edit., *Filium creaturam non negasti.*

^f Ita cod. Tell. a quo non abeunt Labb. et Chiff.
nisi quod ille punctum postponit verbo *recito*; hic
autem illud præfigit adverbio *utrum* : quocum edit.
Rom. etiam conveniret, nisi *audes* pro *potes* reposui-
set, et ante *recito* dictionem *iterum* apposuisset.

« creatus videatur; an fuit, quando non fuit: an A
« vero semper fuit unigenitus Dei Filius? 799 Cum
« Arii epistolam audieris, aut damna, aut proba. »

48. Palladius dixit: « Cum impietatis te arguam,
te iudice non utor. Transgressor es. »

Sabinus episcopus dixit: « Quas impietates objicis
fratri nostro et consacerdoti nostro Ambrosio, dicito. »

Palladius dixit: « Jam vobis dixi, pleno concilio
respondebo, et ^a præsentibus auditoribus. »

Ambrosius episcopus dixit: « In consessu fratrum
« meorum cupio confutari et redargui. Quæ igitur
« impie dixerim, dicito: sed impius tibi videor,
« qui pietatem astruo. »

Sabinus episcopus dixit: « Ergo impius tibi vide-
tur, qui Arii blasphemias ^b arguit? »

49. Palladius dixit: « Ego non negavi bonum B
Filium Dei. »

Ambrosius episcopus dixit: « Dicis ergo Christum
« Deum bonum? »

Palladius dixit: « Non vobis respondeo. »

Valerianus episcopus dixit: « Nolite multum ad-
gere Palladium, non potest vera nostra simpliciter
confiteri. Ipsius enim conscientia duplici blasphemia
confusa est; nam a Photinianis est ordinatus, et cum
ipsis est damnatus: et ^d nunc plenius damnabitur.

Palladius dixit: « Hoc proba. »

Sabinus episcopus dixit: « Non aliter poterat
« Christum verum negare, nisi auctores suos seque-
retur. »

50. Ambrosius episcopus dixit: « Objecisti me C
« esse impium, hoc proba. »

Palladius dixit: « Expositionem nostram affere-
mus; cum autem attulerimus, ^f tunc disputatio ha-
bebitur. »

Ambrosius episcopus dixit: « Damna impietatem
« Arii. »

Cum reticeret Palladius, Eusebius episcopus di-
xit: « Superfluis immoratur. Tot impietates Arii
Palladius noluit condemnare, immo potius asseren-
do confessus est. Hunc qui non damnat, similis il-
lius est, et hæreticus jure dicendus est. »

Omnes episcopi dixerunt: « A nobis omnibus ana-
thema sit Palladio. »

51. Ambrosius episcopus dixit: « Acquiescis,
« Palladi, ut cætera legantur Arii. » D

Palladius dixit: « Date auditores: veniant et ex

^a Tell. et Labb., *præsentibus actoribus*. Non satis recte.

^b Verbo *arguit* Rom. edit. ista subnectit, *et profiteor Deum bonum Filium Dei*.

^c Cod. Tell., *Ego non negavi, bonum Filium dixi*.

^d Rom. edit., *nunc ut Arianus plenius damnabitur*.

^e Eadem edit., *Christum verum Deum negare*; Paris. quædam, *pejorare*.

^f Sic Tell. ac Chiff.; Labb. autem, *tunc dispositio*; Rom., *tunc probatio*.

^g Rom. edit., *Si exceptores non habuerint*.

^h Rom. edit., *etiam nunc audiantur*; alix ac Tell. ut in textu.

ⁱ Chiff., *et curandum*; Tell. et Labb., *et caren-*

« utraque parte exceptores. Non potestis esse iudices,
« si auditores non habuerint; et nisi ex utraque parte
venerint, qui audiant, non vobis respondemus. »

Ambrosius episcopus dixit: « Quos quæris audi-
« tores? »

800 Palladius dixit: « Sunt hic viri honorati
multi. »

Sabinus episcopus dixit: « Post tot blasphemias
auditores petis? »

Ambrosius episcopus dixit: « Sacerdotes de laicis
« judicare debent, non laici de sacerdotibus. Sed
« tamen quos iudices petas, dicito. »

Palladius dixit: « Auditores veniant. »

Chromatius presbyter dixit: « Salva condemna-
tione sacerdotali, quin et qui Palladii sunt, etiam
« nunc in pleno legantur. »

82. Palladius dixit: « Non permittuntur loqui. Au-
ditores veniant, et ex utraque parte exceptores, et
respondebit vobis hi in concilio generali. »

Ambrosius episcopus dixit: « Etsi in multis im-
« pietatibus deprehensus sit, erubescens tamen.
« ut videatur qui sacerdotium sibi vindicat, a laicis
« esse damnatus: ac per hoc quoque et in hoc ipso
« damnandus est, qui laicorum expectat sententiam;
« cum magis de laicis sacerdotes debeant judicare.
« Juxta ea quæ hodie audivimus Palladium profiten-
« tem, et juxta ea quæ condemnare noluit, pronun-
« tio illum sacerdotio indignum ⁱ et carendum, ut in
« loco ejus catholicus ordinetur. »

Omnes episcopi dixerunt: « Anathema Palladio. »

53. Ambrosius episcopus dixit: « Imperator cle-
« mentissimus et christianus sacerdotum iudicio
« causam, et ^l ut ipsi arbitri essent altercationi-
« inquit, constituissimus. Quoniam igitur nobis ju-
« dicium videtur delatum interpretes esse Scriptura-
« rum, condemnemus Palladium, qui impii Arii no-
«luit damnare sententiam: et quia ipse Filium Dei
« sempiternum, et cætera quæ actis inhærent, ne-
« gavit. Ergo anathema habeatur. »

Omnes episcopi dixerunt: « Omnes condemnemus
eum, anathema habeatur. »

Patrum singulorum in Palladium condemnatio.

54. Ambrosius episcopus dixit: « Quoniam omnes
« consistunt viri christiani, et Deo probati fratres,
« et consacerdotes nostri, dicat unusquisque quid
« sibi videatur. »

^k Valerianus episcopus dixit: « Mibi quidem vi-

dum; eadem forma se licet, qua dicebant *abstinen-*
dum, pro eo quod est, *privandum*, quam ultimam
vocem posuit Rom. editio.

^l Ita Labb. et Chiff. a quibus Tell. hoc solo
differt, quod primam partem his verbis legit, *licet*
et ut ipse arbiter esset: quæ similiter Rom. edit.
exhibet, sed præterea expunxit, *inquit*, et post *con-*
stituissimus, addidit *commisit*.

^k Valerianus qui semper in hoc concilio prius
nominatur, et in duobus Romanis, altero anni 370,
altero 382, post Damasum papam memoratur, in
Aquilensi episcopatu Fortunatiano successisse cre-
ditur, Ariano Catholicus. Ejus hæc laus præcipua
est, quod clerum suum optime instituerit, ut inde

detur, quia qui Arium defendit, Arianus est: qui blasphemias ejus non condemnat, ipse blasphemus est; ideoque hujusmodi hominem a consortio sacerdotum censeo esse alienum. »

Palladius dixit: « Cœpistis ludere, Iudite. Sine concilio orientali vobis non respondemus. »

55. ^a Anemius episcopus Sirmiensiis dixit: « Quicumque hæreses Arianas non condemnat, Arianus sit necesse est. Hunc igitur alienum etiam a nostra communione, et sacerdotali cœtu denuo privatum esse censemus. »

^b Constantius episcopus Arausicus dixit: « Palladium Arii discipulum, cujus impietates jam olim damnatæ sunt a patribus nostris in concilio Nicæno, et nunc hodie probatæ, cum recensentur, a Palladio singulæ; quia non confusus est dum Dei filium a Deo Patre esse alienum, cum creaturam confitetur: cum temporalem cœpisse dicit, Dominum verum negat, in sempiternum censeo esse damnandum. »

56. ^d Justus episcopus dixit: « Palladium, qui blasphemias Arii damnare noluit, sed etiam magis has confiteri videtur, censeo ulterius sacerdotem dici non posse, nec inter episcopos deputari. »

^e Eventius episcopus Ticinensis dixit: « Palladium, qui impietatem Arii damnare noluit, arbitrari a consortio sacerdotali in perpetuum esse remotum. »

57. Abundantius episcopus Tridentinus dixit: « Cum evidentes blasphemias Palladius defendat, damnatum se ex concilio Aquileiensi cognoscat. »

^f Eusebius episcopus Bononiensis dixit: « Quia

quasi e sacro seminario quam plurimi episcopi adsciti postea fuerint. Illic se ad pietatem formari voluit Hieronymus: Rufinus vero ibidem in monasterio educatum se esse narrat. Eidem etiam Valeriano rescriptum imperatoris destinatum fuisse existimat Hermannus; et causam, cur hic ponatur ante Ambrosium hanc esse putat, vel quod revera Dalmatiæ metropolita esset, vel certe quod Itali episcopi ad eum, dum sedes Mediolanensis ab Auxentio occuparetur, tamquam ad metropolitanum recurrerent: quo quidem honore ipsum maxime in Ecclesia propria spoliare noluerit Ambrosius. Porro de dignitate ejusdem Ecclesie plura apud Ughellum reperies. »

^a Anemius post mortem Germinii qui Sirmienem invaserat Ecclesiam, illic ab Ambrosio, Justina quæ modis omnibus Arianum eligi satagebat, invita, ordinatus fuit: in qua ordinatione miraculum insigne factum Paulinus in Ambrosii vita commemorat. Quod autem Sirmium Illyrici caput supra nominavit idem Anemius, id vel de occidentali Illyrico intelligendum est; vel si etiam de orientali, dicendum erit sedem Thessalonicensium necdum a Damaso in metropolis dignitatem evectam fuisse, ut idem Hermannus in Ambrosii vita prudenter observat.

^b Jam monuimus ad epistolam 2, voci *Constantio* ad quem eadem illa destinata est, perperam addidisse Romanos editores *Arausicano episcopo*. Quod autem *Arausicanum* spectat, ejus auctoritatem hinc conjicias quod cum pluribus synodis interfuisse reperiamus.

^c Rom. edit. sola, quia non confusus est dicere *Dei Filium*.... et cum creaturam confitetur, cum tempore, etc.

^d Cum hunc Justum non alium ab eo esse, ad quem Ambrosianæ duæ epistolæ exstant, admodum sit verisimile, ibidem a nobis de eodem satis dictum putamus.

impietates Arii diabolico stylo conscriptas, quas non licebat nec ad aures admittere, Palladius non solum noluit condemnare; sed et earum exstitit assertor, negando Filium Dei & Dominum verum, Dominum bonum, Dominum sapientem, Dominum sempiternum, hunc a cœtu sacerdotali, et mea sententia et omnium catholicorum judicio arbitror jure esse damnatum. »

58. ^b Sabinus episcopus Placentinus dixit: « Quoniam cunctis patefactum est, Palladium, qui Arianae perfidia auctor est, etiam ejus impietatem tenerè, quæ contra evangelica et apostolica instituta venit, justa in eum totius concilii illata sententia est, qui meæ licet parvitatæ sententia sacerdotio denuo privatus, ex hoc sacrosancto cœtu jure pellatur. »

Felix et Numidius legati Afrorum dixerunt: « Arianae heresis sectæ in qua in Aquileiensi synodo Palladius declaratus est, anathema. Sed et eos qui contra veritatem Nicænae synodi repugnantes sunt, condemnamus. »

59. ^k Limenius episcopus Vercellensis dixit: « Ariana doctrinam sæpe esse damnatam manifestum est; et ideo Palladius conventus in hac sacra synodo Aquileiensi, quia noluit se corrigere vel emendare: sed magis probavit reprehensibilem, et se oletavit perfidia, quam se publice confessus est tenere, hunc sententia mea et ego profiteor a consortio sacerdotali esse privandum. »

Maximus episcopus Emonensis dixit: « Palla-

^e Edit. Conc. Bin. ac Labb. in textu *Ticiniensis*, et in marg. *Ticiniensis*; Reginus cod. et Chiff. ex Divion., *Ticiniensis*. Et hinc optime confirmatur Baronii conjectura, qua hunc Eventium Ticinensem episcopum facit, cujus festum sub nomine Juventii sive Eventii videtur Febr. celebratur. Nam quod opinionem illam videtur propter auctoritatem Rom. edit. ubi *Cenetensis episcopus* dicitur, abjicere, non admodum firmiter movetur argumento; quando quidem ei lectioni auctoritas mss. et aliarum edit. refragatur.

^f Nihil ob stare sane credimus, quin hic Eusebius idem ipse sit, qui lib. de Virginit. cap. 20, num. 129, ab Ambrosio dicitur *piscator Ecclesie Bononiensis, aptus ad hoc piscandi genus*, id est, ad persuadendum puellis sacrae virginitatis propositum; et sub quo florentissima Bononiæ fuerunt sanctimonialium contubernia, quæ ab eodem Ambrosio laudantur lib. 1 de Virgin. cap. 2, num. 60.

^g Edit. Rom. et Lab., *Deum verum, Deum bonum, Deum sapientem, Deum sempiternum*.

^h Sabinum hunc, seu Savinum, jam diximus in Admonit. non alium videri ab eo Sabino, ad quem haud paucæ Ambrosii exstant epistolæ: de quo proinde rursus occurrit dicendi locus.

ⁱ Sic Tell. et Labb.: Rom. autem edit., *qui... assertor est*. Chiff., *assertorem*.

^j Rom. edit., *cujus.... Palladius assertor declaratus est*.

^k De Limenio jam perstrinximus aliquid in Admonit. et forte ad epist. ad Vercell. nonnihil etiam adjiciemus.

^l Chiff., *deprehensibili sese collutavit perfidia*.

^m Urbem Emonam Geographia sacra locat in provincia Istria sub metropoli Aquileiensi: Valesius autem eam esse existimat, quæ ab Herodiano Ema dicitur, ac prima Kalisæ urbem ponitur.

dium, qui blasphemias Arii nec damnare voluit, A qui Christum Dominum Deum verum similem et
sed magis ipse confessus est, juste ac merito esse
damnatum, et Deus novit, et fidelium conscientia
condemnavit. »

60. Exuperantius episcopus Dertonensis dixit :
« Palladium, qui sectam Arii vel ejus doctrinam
damnare noluit, sed defendit, ut cæteri consortes
mei damnaverunt, etiam et ego condemno. »

^a Bassianus episcopus Laudensis dixit : « Audi
sicut et cæteri consortes mei, impietates Arii, quas
Palladius non solum non condemnavit, sed confir-
mavit : hic anathema sit, et sacerdotio privabitur. »

61. ^b Philaster episcopus Brixianus dixit : « Blas-
phemias et iniquitatem Palladii, qui Arianam doc-
trinam sequitur et defendit, una cum omnibus ego
condemnavi. »

^c Constantius episcopus Sciscianensis dixit : « Pal-
ladium, qui blasphemias et impietates Arii non
condemnavit, sicut et cæteri consacerdotes mei, et
ego censeo damnandum. »

^d Heliodorus episcopus Altiniensis dixit : « Qui
perfidiam Arii omniumque hæreticorum, quorum
consors est Palladius, cujus insipiens cor, qui veri-
tatem non est confessus, cum cæteris consacerdoti-
bus meis condemno. »

62. ^e Felix episcopus Jadertinus dixit : « Palla-
dium, qui blasphemias dicit in Filium sicut Arius,
cum omnibus pariter condemno. »

Theodorus episcopus Octodorensis dixit : « Palla-
dium, qui Christum Deum verum, coæternum Pa-
tri negavit, nec christianum hunc, nec sacerdotem C
ullo modo censemus. »

Dominus episcopus Gratianopolitanus dixit : « Pal-
ladium in perfidia Arii permanentem in perpetuum,
sicut et fratres damnaverunt, etiam et ego censeo
esse damnandum. »

63. Proculus episcopus Massiliensis dixit : « Pal-
ladium, qui Arii blasphemias sub quadam impia
hæreditate non condemnando defendit, sicut hunc
et plurimorum jam venerabilium sacerdotum senten-
tia blasphemum designavit, atque a sacerdotio
alienum dixit, ita mea pariter sententia in perpetuum
condemnatum designat. »

Diogenes episcopus Genuensis dixit : « Palladium,

^a Bassiani hujus, seu Bassiliani, ut vocatur in D
cod. Tell., mentio fit in secunda ad Felicem Comen-
sem epistola, num. 4, ad quem locum nonnulla
etiam observavimus.

^b Philaster ingenii sui monumentum reliquit li-
bellum de Hæresibus, at multo clariorem sancti-
tatis suæ memoriam in dipychis Ecclesiasticis, in
quibus ad xv kal. Augusti renuntiatur.

^c Constantius hic a Sciscia, quæ urbs in finibus
Pannoniæ sita est, dicitur Sciscianensis. Et hinc collig-
as neque etiam hunc esse, ad quem superior episto-
la ad Constantium exarata fuit; cum ab Imola,
quæ proxima Ecclesiæ hujus Constantii dicitur, ni-
mio intervallo distet Sciscia.

^d Heliodori doctrinam ac pietatem aliquot Hiero-
nymi epistolis consignatam habemus : ejus vero no-
men in sanctorum albo scriptum legitur in non. Julii.

^e Felicis Jadertini sive Jadrensis sedes episcopalis
erat Jadera, urbs Dalmatiæ, hodie Zara Vecchia.

803 æqualem Patri dum non confitetur, immo ne-
gavit, damnationem judico cum cæteris fratribus
meis ^f consacerdotibus sorti. »

64. Amantius episcopus Niciensis dixit : « Palla-
dium, qui sectam Arii non destruxit, secundum
consacerdotum meorum judicium etiam et ego con-
demno. »

Januarius episcopus dixit : « Sicut omnes con-
sacerdotes mei damnaverunt Palladium, ita et ego pari
judicio eum censeo esse damnandum. »

*Secundianus Christum agnoscere Deum verum inter-
pellatus eadem, qua Palladius, cavillatione conatur
Patres ludificari.*

B 65. Et cum ^g Secundianus subripuisset, Ambro-
sius episcopus dixit : « Audisti, Secundiane, cujus-
modi Palladius impius sententiam, sacerdotali
concilio damnatus exceperit; licet displicuerit no-
bis quod ejus, hoc est, Palladii non horrueris
amentiam, tamen de te aliqua specialiter quero.
« Utrum Dei Filium Dominum nostrum Jesum
Christum, verum vel non verum Deum dicas? »
Secundianus dixit : « Qui negat Deum verum esse
Patrem Domini et Dei nostri Jesu Christi, non est
christianus : ^h nec qui negat Dominum Filium Dei
verum. »

Ambrosius episcopus dixit : « Deum verum Dei
« Filium confiteris? »

Secundianus dixit : « Verum Dei Filium, unigeni-
tum Dei Filium verum dico. »

66. Ambrosius episcopus dixit : « Verum Domi-
num dicis? »

Secundianus dixit : « Verum unigenitum Filium :
quis negat verum Filium Dei? »

Eusebius episcopus dixit : « Non sufficit ⁱ quod
Filium Dei unigenitum confiteris; nam hoc omnes
confitentur : sed hoc movet, quod Arius dixit Domi-
num solum Patrem, solum verum : negavit Filium
Dei Dominum verum. Simpliciter Filium Dei Deum
verum confiteris? »

Secundianus dixit : « Quis fuerit Arius, ignoro :
quid dixerit nescio. Mecum loqueris vivus ad vivum.
Illud dico quod Christus dixit : ^j Unigenitum qui est

^f Tell. cod., damnationes ejus cum cæteris fratri-
bus meis, vel consacerdotibus ejus sociari : edit. vero
inter se consentiunt, nisi quod pro consacerdotibus
habet Rom., cum sacerdotibus.

^g Rom. edit. sola, Secundianus se paululum sabri-
puit, et postea convenisset.

^h Eadem edit. sola, idem qui negat Christum Fi-
lium Dei verum. Et infra : Dei Filium unigenitum ve-
rum Filium Dei dico. Et etiam non multo post, uni-
genitum Christum quis negat?

ⁱ Ita Tell., Labb. et Chiff. Rom. autem edit., quod
verum Filium Dei.... Hoc vero potissimum nos mo-
vet, quod Arius dixit Deum solum Patrem solum bo-
num : negavit vero Filium Dei Deum verum. Simpliciter
ergo, etc.

^j Rom. edit. sola dixit : Unigenitus qui, etc. Chiff.
et Labb., dixit unigenitum Filium se, reliqua de-
sunt.

in sinu Patris (Joan. 1, 18); ergo unigenitum Filium A seasserit Patris : Filius igitur unigenitus est Dei Filius verus. »

67. Ambrosius episcopus dixit : « Deus verus est, «^a verus Dei Filius Deus? » Et addidit : « In divinis « libris scriptum est : Quia qui jurant super terram, « jurabunt Deum verum (Esai. LXVI, 16). Quod uti- « que de Christo esse non dubium est. Nos ergo ve- « rum Deum profiteremur : et fides nostra hæc est, « et confessio, quia unigenitus Patris Filius est ve- « rus Deus. Dic et tu de Deo vero, deinde Filium « Deum verum. »

Secundianus dicit : « De Deo vero. »

804 68. Ambrosius episcopus dixit : « Filius Dei « Deus verus est? »

Secundianus dixit : «^b Ergo mendax. »

Ambrosius episcopus dixit : « In hoc fraudem fa- « cis, ut non Deum verum dicas, sed Deum unige- « nitum verum, ac per hoc dic simpliciter : Unige- « nitus Dei Filius Deus verus est. »

Secundianus dixit : « Unigenitum dixi Dei Fi- « lium. »

69. Eusebius episcopus dixit : « Hoc Photinus « non negat, hoc Sabellius confitetur. »

Ambrosius episcopus dixit : « Et qui hoc non « confitetur, jure damnatur; ac per hoc sæpe te « convenio, licet cavillando negaveris veritatem. « Non quæro ut tantummodo unigenitum verum Fi- « lium dicas Dei, sed etiam Deum verum. »

Secundianus dixit : Veritatis me servum profi- « teor. Quæ dico, non scribuntur : et quæ dicis, scri- « buntur. Christum verum Dei Filium dico. Quis ne- « gat Filium Dei verum esse? »

70. Ambrosius episcopus dixit : «^c Qui negat « Deum verum unigenitum Dei Filium, anathema « sit. »

Secundianus dixit : « Deum verum unigenitum « Filium Dei : ^d Quid mihi profiteris, quod non est « scriptum? »

Ambrosius episcopus dixit : « Apertum sacrile- « gium est, quando Christum Dei Filium Arius « Deum verum negavit. »

Secundianus dixit : « Jesum Christum ^e Filium « Dei Deum, qui Christus dicatur Filius verus, Filium « Dei dico : sed verum Deum non est scriptum. »

71. Ambrosius episcopus dixit : « Nondum resi- « puisti? » Et adjecit : « Ne quid illi videatur esse

^a Eadem Rom. edit., *verus Dei Filius? Respondet Et addit : In divinis lectionibus scriptum est quia jurantes. Et post duos versus: Nos ergo Filium Dei verum, etc.*

^b Tell. et Labb., *Ergo mendax unigenitus. Et infra : Sed Deum unigenitum. In sequentibus demum vocem verum semel atque iterum prætermittunt.*

^c Idem Tell. et Labb., *Qui negat unigenitum.*

^d Rom. edit., *Quid mihi profers?*

^e Rom. edit. sola, *Filium Dei, quia Christus dicitur Filius Dei, verum Filium Dei dico : sed verum Deum non est scriptum.*

^f Eadem Rom. edit., *Si verum multoties dixisses, adhuc respondere deberes. Nam quod gloriose, etc.*

^g Rom. edit., *dicente Patre : Ego hodie genui te ; et*

subreptum, confirmet sententiam suam. Dicit ergo unigenitum Christum Dei Filium Deum verum. »

Secundianus dixit : « Jam dixi. Quid mihi extor- « quere vis amplius? »

Ambrosius episcopus dixit : « Quid dixisti? Certe «^f si dixisses tanta, quod gloriose dicitur, sæpe « repetendum est. »

Secundianus dixit : « Dictum est : Sit sermo ve- « ster, est est, non non (Matth. v, 37). »

72. Ambrosius episcopus dixit : « Qui dicit ipsum « Patrem Filium, sacrilegus est. Hoc a te quæro, « ut dicas de Deo vero Deum verum Dei Filium na- « tum. »

Secundianus dixit : « Ego Filium a Deo genitum, B^g dicente ipso : *Genui te* (Psal. cix, 3); et confiten- « tem se genitum esse, dico. »

73. Ambrosius episcopus dixit : « A Deo vero « Deus verus est? »

Secundianus dixit : « Et cum nomini etiam addis, et « verum, audis qualis in te fides sit, et christianus es? »

Eusebius episcopus dixit : « Qui negavit illum « Deum verum? Arius et Palladius negavit. Tu si « Deum **805** verum credis, debes simpliciter desi- « gnare. »

74. Ambrosius episcopus dixit : « Si non dixeris « Deum verum de Deo vero natum esse, Christum « negasti. »

Secundianus dixit : « Interrogatus de Filio, dedi « responsum : quemadmodum deberem profiteri, res- « pondi. ^h Habemus vestram expositionem, afferemus, « legatur. »

Ambrosius dixit : « Hodie afferre debueras, cæte- « rum tu subterfugere conaris. ⁱ Professionem a me « exigis; et professionem a te exigo. Deus verus est « Dei Filius? »

Secundianus dixit : « Unigenitus est ^j Deus Dei « Filius. Et ego eum interrogo : Unigenitus est? »

75. Ambrosius episcopus dixit : ^k Ratio permo- « veat nos, et impietas et insipientia tua. ^l Cum di- « cis Deum verum unigenitum, non Deum verum « dicis : sed verum unigenitum. Ac per hoc, ut « istam adimas quæstionem, ita responde : Ex Deo « vero Deus verus est? »

Secundianus dixit : « Ergo Deus Deum non ge- « nuit? ^m Deus verus ille qui est, quod est, genuit; « unum verum, unigenitum Filium genuit? »

confitente se genuisse, unigenitum Dei verum esse dico.
^h Edit. Rom., *Habemus nostram expositionem. . . legatur.*

ⁱ Tell. et Labb., *professionem a me exige.*

^j Rom. edit., *verus Dei Filius. Et ego te interrogo.*

^k Sic Tell. et Labb. Rom. autem edit., *Ratio permoveat nos, et non impietas; Chill., Ratione permoveat nos impietas.*

^l Edit. Rom., *Cum dicis Filium verum unigenitum... ut istam diluas. Sed sine cujusquam suffragio.*

^m Eadem edit., *Filium non genuit? Deus verus ille, qui est? Et quid est, genuit? nisi quia Deus unum. Et infra, unigenitum verum dico, et Deum verum; aliæ ac Tell. ut in textu.*

Ambrosius dixit : « Non confiteris Deum verum, **A** sed vis dicere verum unigenitum. Et ego ^a unigenitum dico, sed et Deum verum. »

Secundianus dixit : « Ego dico genitum a Patre, verum genitum dico omnibus. »

Episcoporum et presbyterorum qui concilio interfuerunt, nomina.

76. Valerianus episcopus Aquileiensis.

Ambrosius episcopus Mediolanensis.

Eusebius episcopus Bononiensis.

Limenius episcopus Vercellensis.

Anemius episcopus Sirmiensis Illyrici.

Sabinus episcopus Placentinus.

Abundantius episcopus Tridentinus.

Philaster episcopus Brixianus.

Constantinus episcopus Arausicus, legatus Gallorum.

Theodorus episcopus Octodorensis.

Dominus episcopus Gratianopolitanus.

Amantius episcopus Niciensis.

Maximus episcopus Emonensis.

Bassianus episcopus Laudensis.

Proculus episcopus Massiliensis, legatus Gallorum.

Heliodorus episcopus Altiniensis.

Felix episcopus Jadertinus.

Eventius episcopus Ticiniensis.

Exsuperantius episcopus Dertonensis.

Diogenes episcopus Genuensis.

Constantius episcopus Sciseiensis.

Justus episcopus Lugdunensis, alius legatus Gallorum.

Felix legatus Afrorum.

Numidius legatus Afrorum.

^b Evagrius presbyter et legatus.

Artemius, Almachius, Januarius, Jovinus, Macedonius, Cassianus, Marcellus, Eustathius, Maximus, ^c Chromatius presbyter.

806 EPISTOLA IX.

Concilium Gallis episcopis gratias agit, eisque Palladii et Secundiani damnationem scribit.

Concilium quod convenit Aquileiæ, dilectissimis fratribus episcopis Galliarum provinciæ Viennensis et Narbonensis primæ et secundæ ^d.

1. Agimus gratias sanctæ unanimitati vestræ, quod in dominis et fratribus nostris Constantio et Protulo omnium vestri præsentiam nobis contulistis : simulque præscripta majorum sequentes, non

^a Eadem edit., *unigenitum verum dico, et Deum verum.*

^b Evagrius cujus nationis legatus ad Synodum venerit, non exprimitur : forte cujuspiam privati episcopi ; nam cum nationum suffragia colligerentur, contigit.

^c De hoc Chromatio, qui postea episcopus Aquileiensis fuit, diximus in Admonitione, et fortasse iterum aliquid dicturi sumus.

^d Cod. Tell., *Epistola conc. Aquil. ad episcopos Italiae.* Sed sibi ipse librarius contradicit dum ita

mediocre addidistis pondus sententiis nostris, cum quibus etiam vestræ sanctitatis convenit professio, domini fratres dilectissimi. Itaque ut libenter suscepimus memoratos de vestro nostroque consorcio sanctos viros, ita etiam uberi gratiarum actione dimittimus.

2. Quam necessarius autem conventus hic fuerit, rebus ipsis patecet, quando adversarii et inimici Dei, Arianae sectæ ac hæresis defensores ; Palladius ac Secundianus, duo tantum, qui ausi sunt ad Concilium convenire, debitam præsentem excepere sententiam, super impietate convicti. Valete. Incolumes vos et florentissimos Deus noster tueatur omnipotens domini, fratres dilectissimi. Amen.

EPISTOLA X.

B *Imperatoribus de synodi convocazione gratias agit ; qui ad eam convenerint, exponit ; hæreticorum tergiversationem, blasphemias ac perversitatem memorat ; tandem implorat fidem imperatorum, ut et eorum auctoritate executioni mandentur concilii decreta, et alii nonnulli hæretici coercentur.*

Imperatoribus clementissimis et christianis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO et THEODOSIO, sanctum Concilium quod convenit Aquileiæ.

1. Benedictus Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, qui vobis Romanum imperium dedit, et benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, qui regnum vestrum sua pietate custodit, **C** apud quem ^e gratias agimus vobis, clementissimi principes, quod et fidei vestræ studium probavistis, qui ad removendas altercationes congregare studistis sacerdotale Concilium, et episcopis dignatione vestra honorificentiam reservastis ; ut nemo desset volens, nemo ^f cogeretur invitus.

2. Itaque juxta mansuetudinis vestræ præceptum convenimus sine invidia multitudinis, et cum affectu disceptationis : nec ulli de hæreticis episcopi sunt reperti, nisi Palladius et Secundianus, nomina vetustæ perfidiae, propter quos congregari concilium postulabant de extrema orbis parte Romani. Ecce nullus senectutis **807** gravatus annis, cujus vel sola esset reverenda canities, de ultimo sinu maris Oceani venire compulsus est, ^g et concilio nihil de-

D fuit : nullus debile corpus trahens, jejuniorum stipendiis oneratum, itineris est coactus injuria fortitudinis amissæ damna deslere ; nullus postremo pauperem in sacerdotibus gloriosam subsidio veniendi destitutus ingemuit. Unde completum est in te, claudidit : *Concilium.. episcopis provinciæ Viennensis et Narbonensis, etc.*

^e Rom. edit. sola, *gratias agimus pro vobis... qui et fidei nostræ, etc.*

^f Quidquid a verbis cogeretur invitus usque ad senectutis gravatus continetur, in Rom. edit. rejectum fuerat post inferiora illa, *super egenum et pauperem.*

^g *Et Concilio nihil defuit in Rom. edit. omissum erat.*

mentissime principum Gratiano, quod Scriptura divina laudavit: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem* (Psal. xl, 2).

3. Quam vero grave fuisset propter duos tantum ^a in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesie summis sacerdotibus destitutæ! Qui etiam venire propter proximitatem itineris nequiverint, tamen omnes prope ex omnibus provinciis occidentilibus, missis adfuere legatis, et attestationibus evidentibus id se tenere, quod nos asserimus, et in tractatu Nicæni congruere concilii designarunt, sicut subjecta declarant. Ubique ergo nunc pro vestro imperio conciaunt vota populorum, nec tamen arbitrio vestro fidei assertores defuerunt. Nam licet evidētia essent præscripta majorum, a quibus impium est et sacrilegum deviare; tamen disceptandi obtulimus facultatem.

4. Ac primo principium ipsum obortæ discussimus quæstionis, atque Arii epistolam putavimus esse recitandam, qui auctor Arianæ hæresis invenitur, unde et hæresis nomen accepit; ea videlicet et gratia, ut quoniam Arianos se negare consueverant, Arii blasphemias aut incusando damnarent, aut astutendo defenderent, aut certe non recusarent nomen ejus, cujus impietatem perfidiamque sequerentur. Sed quia auctorem suum ^b nec damnare poterant, nec probare volebant; cum ipsi ^c ad disceptandum ante triduum provocassent loco et tempore constituto, non expectata conventionē, prodierunt, subito qui dixerant se quia christiani essent facile probaturos (quod nos libenter accepimus, et optavimus ut probarent), fugere congressum illico et disceptationem declinare cœperunt.

5. Multus tamen nobis cum his sermo fuit, propositæ divinæ in medio Scripturæ, disceptandi de primo ortu dici in horam septimam copia data, delata patientia. Atque utinam pauca dixissent, vel certe quæ audivimus, possemus solvere! Nam sacrilegis vocibus cum Arius solum Patrem sempiternum, solum bonum, solum verum Deum, solum immortalitatem habentem, solum sapientem, solum ~~808~~ potentem dicendo, expertem horum Filium ^d impia commotione voluisset intelligi; isti Arium

A potius sequi, quam sempiternum Deum Dei Filium, et verum Deum, et bonum Deum, et sapientem, et potentem, et immortalitatem habentem voluerunt fateri. Multas horas frustra consumpsimus. Crescebat illorum impietas, nec corrigi ullo poterat modo.

6. Denique cum viderent se Arii epistolæ sacrilegis perurgeri (quam ideo subdidimus, ut eam etiam vestra clementia perhorresceret), resiliētes ^e de media epistolæ lectione, petierunt ut eorum propositis responderemus. Quamquam non esset ordinis neque rationis, ut proposita interrumperemus; responsumque esset a nobis ut damnarent Arii impietates, et de quibus vellent, ordine, locoque servato, ^f eorum intentionibus responderemus; tamen acquievimus ^g præposteræ voluntati. Ibi tum Evangelii scripta falsantes, proposuerunt nobis, dixisse Dominum: Qui me misit, major me est; cum aliter scriptum doceat series Scripturarum.

7. Redarguti de falsitate sunt, ut faterentur; nec tamen ratione correcti. Nam cum diceremus secundum carnis susceptionem minorem Patre suo Filium dici, secundum divinitatem autem pro testimoniis Scripturarum parem Patri et æqualem probari, nec posse ibi esse ^h discretionis gradus alicujus, aut magnitudinis, ubi esset unitas potestatis; non solum illi noluerunt emendare errorem, sed etiam vesaniam augere cœperunt, ut et subjectum secundum divinitatem dicerent Filium, quasi ulla Dei secundum divinitatem et majestatem suam possit esse ⁱ subjectio. Mortem denique ejus non ad sacramentum nostræ salutis, sed ad infirmitatem quamdam divinitatis referunt.

8. Horremus, clementissimi principes, tam dira sacrilegia, pravosque doctores; et ne ulterius populos deciperent ^l quos tenebant, sacerdotio putavimus abdicandos; quoniam subditi libelli impietatibus concinebant. Neque enim dignum est ut ejus sacerdotium sibi vindicent, quem negarunt. Vestram fidem, vestram gloriam deprecamur, ut reverentiam imperii vestri deferatis auctori, censeatisque impietatis assertores, et adulteros veritatis, datis apicibus clementiæ vestræ ad judicia competentia, ab Eccle-

^a Ita cod. Reg. ac Tell. necnon edit. Labb. et D Chiff. nisi quod Tell. prima manu habebat curiosos, et Reg. solus pro suis destitui legit summis destitui; et sub totius pericula finem, ubi nos cum Tell. et Chiff., præscripta majorum, Cod. Regius præfert rescripta, Labb. præcepta majorum: Rom. autem edit. locum sic habet, in fide cariosos, sacerdotes toto ex orbe huc convenire, ac Ecclesie suis destitui pastoribus, clementia vestra perpendere dignetur. Nihilominus etsi nonnulli propter itineris proximitatem venire nequiverint, tamen omnes ex omnibus Occidentis prope provinciis, vel missis adfuere legatis, qui attestationibus... et quod Nicæni Concilii congruit tractatui protestantur, prout scripta declarant. Ubique ergo nunc per vestrum imperium concinant, sicut nec pro vestro arbitrio fidei assertores hic defuerunt. Denique licet... opponitibus tamen, etc.

^b Rom. edit. sola, nec probare poterant, nec damnare volebant. Sed in aliarum ac mss. lectione nihil mutamus.

^c Rom. edit., ad disceptandum triduum ante nos, loco et tempore constituto provocassent, non expectata conditione, prodierunt subito, et dixerunt se quia christiani essent facile probaturos. Quod nos ubi libenter accepimus (optabamus enim ut probarent), refugere congressum illico, etc.

^d Ita Tell. et Chiff.; Labb. vero, impia commotione: at cod. Reg. ac Rom. edit., impia commendatione; forte melius legatur, commentatione. Quod autem Rom. edit. habet, voluisset intelligere, in hoc ms. ei nullus astipulatur.

^e Tell. et Labb., de media epistola electionem petierunt.

^f Rom. edit., eodem propositionibus responderemus, tandem, etc.

^g Reg. cod., discretionem gradus.

^h Ita Reg.; cod. Tell. autem atque edit Rom., Labb. et Chiff., quod tenebant, sacerdotio putamus abdicandos. Neque enim, etc.

six arcendos esse liminibus, et ut in damnatorum A
locum per nostræ parvitatís legatos sancti subro-
gentur sacerdotes.

9. Attalum quoque presbyterum de prævaricatione
confessum, ^a et Palladii sacrilegiis inhærentem, **809**
parilis sententia comprehendit. Nam quid de
magistro ejus Juliano Valente dicamus? qui cum es-
set proximus, declinavit sacerdotale concilium; ne
eversæ patriæ, proditorumque ^b civium præstare
causas sacerdotibus cogeretur. Qui etiam torquem,
ut asserit, ^c et brachiale, Gothica profanatus impietate,
more indutus gentilium, ausus sit in con-
spectu exercitus prodire Romani: quod sine dubio
non solum in sacerdote sacrilegium, sed etiam in
quocumque ^d christiano est; etenim abhorret a more
Romano. Nisi forte sic solent idololatræ sacerdotes **B**
prodire Gothorum.

10. Moveat pietatem vestram sacerdotale nomen,
quod ille sacrilegus infamat; qui etiam suorum vocibus,
si qui tamen superesse possunt, nefandi scele-
ris arguitur. Certe domum repetat suam, non con-
taminet florentissimæ Italiæ civitates, qui nunc illi-
citis ordinationibus consimiles sui sociat sibi, et se-
minarium quærit suæ impietatis atque perfidiæ ^e per
quosque perditos derelinquere; qui episcopus esse
nec cepit. Nam primo Patavione superpositus fue-
rat sancto viro Marco, admirabilis memoriæ sacer-
doti; sed posteaquam deformiter dejectus a plebe
est; qui Patavione esse non potuit, is nunc Medio-
lani post eversionem patriæ, ^f dicamus proditorem,
inequitavit.

11. Super omnibus ergo pietas vestra nobis con-

^a Edit. Rom. et Labb. cum Tell. cod., *et palam sacrilegiis.... comprehendat*. Chiff. cum Reg. cod. ut in textu. Infra vero ubi Attali hujus magister nominatur, solus cod. Regius habet *Juliano Valente*, cum prænomine in Tell. et tribus edit. prætermittatur. Hic porro minime confundendus videtur cum Valente Mursiano Ursacii collega, quem verisimile est ante hunc annum vivere desiisse: at junior alius potius fuit, qui Patavione in Pannonia intrusus ab Arianis in sedem Marci pii et catholici episcopi adhuc superstitiis; hoc enim signat *superpositus*, inde brevi post ejectionem, in Italiam fugit, et illic eas turbas excitavit, quæ in hac atque in ultima hujus Concilii epistola memorantur.

^b Rom. edit., *civium dicere causas*.

^c Reg. cod., *et brachiales Gothica profanatos, etc.* **D**
^d Tell. cod. et Labb., *christiano abhorretur more Romano*; Rom. edit. *atque Romano*; Reg. cod. et Chiff. ut in textu.

^e Rom. edit., *ut perditos quosque sibi conciliet*; aliæ et mss. inter se conveniunt, nisi quod pro *derelinquere*, Tell. habet *derelinqueret*, Labb. *delinqueret*.

^f Edit., *ne dicamus*; mss., *dicamus*: at ubi Reg. cod. et Rom. edit. exhibent *latet*, Labb. legit *inquietavit*, Tell. et Chiff. *inequitavit*; sensu quidem minime diverso, verbo autem magis Ambrosiano. Rursus vero pro *nobis consulere*, ut in Reg. cod. et Rom. edit. legitur, Labb. et Chiff. cum Tell. ms. habent *consolari*.

^g Reg. mss., *lædantur*; Chiff., *ludantur*; edit. Rom., *infrmentur*; Tell. et Labb., *infamentur*. Iterum vero ubi edit. Rom., *opportune redire*; aliæ duæ, et totidem cod., *maturius redire*. Magis ad mentem con-

sulere dignetur; ne nos obtemperantes vestræ tran-
quillitatis statutis, frustra convenisse videamur. Non
solum enim cavendum est, ne nostra, sed etiam ve-
stra decreta ^g infamentur. Fetimus igitur ut legatos
concilii, sanctos viros æque clementia vestra audire
dignetur, et cum effectu eorum quæ poscimus, ma-
turius redire præcipiat; ut mercedem recipiatis a
Domino Deo Christo, cujus ecclesias ab omni sacri-
legorum labe purgastis.

12. Photinianos quoque, quos et superiori lege
censuistis nullos facere debere conventus, ^h et eam
quæ de sacerdotum concilio data est congregando,
removistis; petimus, ut quoniam in Sirmiensi op-
pido adhuc conventus tentare cognovimus, clemen-
tia vestra, ⁱ interdicta etiam nunc coitione, reveren-
tiam primum Ecclesiæ **810** catholicæ, deinde
etiam legibus vestris deferri jubeatis; ut et vos, Deo
præsule, triumphetis, qui paci Ecclesiarum quieti-
que consultitis.

EPISTOLA XI.

*Imperatoribus, quid in synodo actum fuerit, signifi-
cant; eosque monent, ne Ursinum sibi patiantur
obrepere, ipsam turbam auctorem, nec non infami
crimine accusatum asservantes. Rogant denique ut
Romani cleri, ac simul omnium incolumitati prospiciant.*

Imperatoribus clementissimis, et principibus chri-
stianis, gloriosissimis ac beatissimis GRATIANO, VA-
LENTINIANO, et THEODOSIO Concilium quod convenit
Aquilaie.

1. Provisum est quidem, clementissimi principes,

ciliorum, quæ longam aut non necessariam episco-
porum in principum aula commorationem nunquam
non damnarunt.

^h Rom. edit. sola, *prout jam et sacerdotum con-
cilio sententia in eos lata est. Petimus insuper ut, etc.*
Quam lectionem si quis amplecti voluerit, sacerdo-
tum illud concilium, cujus mentio fit in hac epistola,
non sine causa de illorum aliquo intellexerit, in quibus
Photinum condemnatum fuisse auctor est Iulianus
in fragmentis pag. 543 et 544, ubi et synodi
Mediolanensis an. 347 celebratæ, ad quam alludere
possent hi antistites, idem meminuit. Sed in aliis quoque
Conciliis damnatus fuit hæreticus ille, in quibus
Epiphanius Hæresi 71 Sardicense ponit, qua in re
non omnes illi consentiunt. Verum cum duo scripti
cod. et totidem editi lectionem plane diversam ex-
hibeant, quænam Lex in eosdem hæreticos lata di-
catur, modo inquirendum. Baronius ad an. 381 eam
esse autumat **6 Leg. de Hæreticis**, quæ data iv idus
Januarii hujusce anni, Photinianis, ne conventus in
urbibus habeant, interdicat. Sed opinioni huic oppo-
nuntur 1° non esse probabile legem, quæ in Oriente
lata fuerit, istic citari; 2° sextam illam legem non
ad Photinianos solos, sed etiam ad alios nonnullos
hæreticos pertinere. Attamen primæ rationi respon-
sio facilis esset, hanc ipsam legem adoptari potuisse a
Gratiano: secundæ vero, Photinianos primos ac
præcipuos esse, contra quos lex eadem promulgata
est. Verum cum hæc epistola lege, quam hic allegat,
aliam abrogari testificatur, quod non reperitur in
eadem lege ⁱ, hinc intelligitur aliam quæpiam, quæ
non supersit, a concilio commemorari.

ⁱ Rom. edit., *interdicta hac ejus coitione.... ut et
vos, Deo præstante, triumphetis.*

vestræ tranquillitatis statutis, ne Arianorum perfidia possit ulterius vel latere, vel serpere; etenim effectum concilii decretis putamus^a minime defuturum: nam quantum ad partes spectat occidentis, duo tantum reperti sunt, qui auderent profanis et impiis vocibus obviare concilio, vix angulum Ripensis Daciæ turbare consueti.

2. ^b Aliud est quo magis angimur, de quo, quoniam convenimus, fuit rite tractandum; ne posset totum corpus Ecclesiæ toto orbe diffusum, et universa turbare. Nam licet frequenter convenerimus^c Ursinum non potuisse obrepere pietati vestræ (quamvis quietum nihil esse patiat, et inter tot bellicas necessitates obreptio importuna tentetur), tamen ne sancta mens vestra, animique tranquillitas, quæ omnibus consulere gestit, importuni hominis simulata adulatione flectatur, deprecandos vos et obsecrandos, si dignanter ducitis, æstimamus, non solum præcavescentes futura, sed etiam præterita, quæ jam ipsius temeritate gesta sunt, perhorrescentes. Nam si aliquam viam nactus fuerit audaciæ, quid non ille confundat?

3. Sed si unus miseratio vos inflectere potest, multo magis vos precatio omnium moveat sacerdotum. Quis enim nostrum ei communionis societate jungetur, cum indebitum sibi gradum usurpare conatus sit, nec jure ad eum potuerit pervenire; et quem importune affectavit, importunissime **811** repetere moliat? Turbarum^d toties damnatus, incedit adhuc quasi præteritis non perhorrescendus exemplis. Qui plerumque (sicut in hoc concilio cognovimus, et vidimus) cum Arianis copulatus atque conjunctus erat^e eo tempore, quo turbare Mediolanensem Ecclesiam cœtu detestabili moliebatur^f cum Valente: nunc ante Synagogæ fores, nunc in Arianorum domibus miscens occulta concilia, et suos eis jungens; et quoniam ipse aperte in eorum congre-

^a Ita Reg. cod. et Sirmondus: at edit. Rom. addit, *ne id temere.*

^b Rom. edit., *jam turbare consueti. Sed aliud est propter quod magis animo angimur.... et universa fœdare.*

^c Ursinus hic sive Ursicinus, qui presbyter a Liberio factus, basilicæ Julię ministerio addictus erat, ab iis qui adhaeserant eidem Liberio, electus fuit in pontificem, ut Damaso qui Felicis partibus studuerat, et ministrabat in Laurentiana, opponeretur. Hoc dissidium quam plurimas inter fideles pugnas ac cædes intulit, quarum causam in Damasum quidem refundere conantur Marcellinus atque Faustinus schismatici, quibus etiam subsidio venit Ammianus religionis christianæ apertus hostis: verum quanti facere oporteat hujusmodi hominum testimonia, nemo non videt. Certe Damaso abunde a culpa liberant cum Joventii ac Prætextati præfectorum Urbis, tum Valentiniani ipsius sententiæ Ursinum Roma expellentium; maxime vero conciliorum Romanorum et hujus Aquileiensis judicium, elogium sanctorum Ambrosii atque Hieronymi: ac demum Rufini, Socratis aliorumque historicorum testimonia.

^d Cod. Reg., *toties damnatos incessit. . . . Qui quod plerique, etc.*

^e Quo facilius intelligatur quodnam tempus hic designetur, advertit Ursinum, quem ad extinguendum seditionis incendium ann. 366 ejecerat, ut jam dictum est, Joventium, anno sequenti revocatum esse

gationes prodire non poterat, instruens et informans quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur: quorum furore respirabat, quod eorum posset fautores et socios emereri.

4. Cum igitur scriptum sit: *Hæreticum post unam correptionem devota* (Tit. iii, 10); cum et alius vir sancto locutus Spiritu, dixerit declinandas hujusmodi bestias, nec salutatione recipiendas (II Joan. 10), neque congressu: quomodo fieri potest, ut eum quem societati eorum insertum vidimus, non etiam assertorem perfidiæ judicemus? Quid etiam si deforet? tamen totius orbis Romani caput Romanam Ecclesiam, atque illam sacrosanctam Apostolorum fidem, ne turbari sineret, obsecranda fuit clementia vestra; inde enim in omnes venerandæ communionis jura dimanant. Et ideo petimus et rogamus ut obrepenti ei adimere dignemini facultatem.

5. Scimus clementiæ vestræ sanctum pudorem; ne auditu vestro indigna ingerat, non aliena ab officio et nomine sacerdotis interstrepit, non inverecunda vobis loquatur: quem cum habere oportuerit testimonium etiam ab his qui foris sunt (I Tim. iii, 7), quali testimonio et cives proprii prosecti sunt, clementia vestra meminisse dignetur. Pudet enim dicere, inverecundum est recensere quam turpis fama ejus convicio sæuciaverit. Quo saltem pudore constrictus conticescere debuisset; et si haberet aliquam conscientiam sacerdotis, pacem Ecclesiæ, concordiamque ambitioni suæ et studio præoptaret. Verum longe alienus ab omni verecundia, per abscissum hominem Paschasium, signiferum furoris sui, missis litteris, serit turbas, gentiles **812** quosque ac perditos homines concitare conatur.

6. Oramus igitur, ut jam et populo Romano, qui post relationem præfecti Urbis pendet incertus, et nobis sacerdotibus securitatem interdictam^h importunissimi hominis abiectione tribuatis. Quo impe-

a Pretextato: sed cum hoc ipso anno ab eodem præfecto Urbis in Gallias fuisset amandatus, illic usque ad an. 371 exsulasse, quo sibi exsilii pomeria laxari obtinuit: ad postremum cum an. 378 falsis criminibus Damasum, per quemdam Isaac Judæum et christianorum sacrorum desertorem appetivisset, Judæo in Gallia exsulare jussu, ipsum in Hispanias fuisse relegatum; unde postea revertisse non invenitur. Dicendum igitur nebulonem hunc eo temporis intervallo, quo liberius vagari sinebatur, abusum, variis locis turbas excitasse, ac Mediolani, maxime post Valentiniani senioris excessum, sese Arianis, ut hic dicitur, conjunxisse. Nec profecto abhorret a verisimili, si credamus ab Ambrosio hos ipsos motus Gratiani auctoritate sopitos indicari; cum prima ad eum epistola ipsi propter redditam Ecclesiæ pacem gratias agit.

^f Cum Valente in edit. Rom. prætermissum est. Intellige autem non Valentem Mursensem, ut Labb. admonet in nota marginali: sed Petavianum, de quo superiori epistola.

^g Hunc locum Rom. edit. ita refinxerat, *non poterat, eos, quorum favore respirabat, quo magis posset fautores et socios emereri, instruxit et informavit, quemadmodum pax Ecclesiæ turbaretur.* Sirm. et Reg. cod. ut in textu, nisi quod pro *respirabat*, Sirm. editi *sperabat.*

^h Rom. edit., *objectione tribuatis. Quo ca impetrath*

trato, apud Deum omnipotentem Patrem, et Christum A vestra gratias agimus, quod per vos nobis pax et Dominum Deum gratias jugi continuatione celebremus. concordia e ita sit refusa.

EPISTOLA XII.

Aguntur imperatoribus gratiæ ob restitutam Ecclesiæ tranquillitatem, eisdemque episcoporum preces promittuntur. Tum nuntialis quibusdam catholicorum discidiis, rogantur iidem principes, ut Alexandriæ jubeant coire concilium, cui et auxilium suum impendere non dedignentur, magnum episcopis collaturi beneficium.

Imperatoribus clementissimis christianisque, et gloriosis, beatissimisque principibus GRATIANO, VALENTINIANO, et THEODOSIO sanctum Concilium quod convenit Aquileiæ.

1. Quamlibet etiam redundantibus gratiarum actionibus, nequaquam tamen possumus beneficia vestræ pietatis æquare, imperatores clementissimi, atque beatissimi et gloriosissimi principes Gratiane, Valentiniane et Theodosi dilecti Deo Patri, et Filio ejus Domino nostro Jesu Christo. a Nam cum post multa tempora, et persecutiones varias, quas Catholicis intulerunt Ariani, maximeque b vel Lucius ille monachorum et virginum impia cæde grassatus, sed etiam c Demophilus dirum perfidiæ caput, d omnes Ecclesiæ Dei, maxime quæ per Orientem, Catholicis restituta sunt: in Occidentalibus autem partibus vix duo hæretici, qui obviare possint sancto concilio, sint reperti; quis est qui putet se gratiarum vestrarum fore idoneum relatores?

2. Sed tamen etsi beneficia vestra verbis explicare non possumus, votis tamen concilii compensare desideramus: qui licet per singulas quasque ecclesias quotidianas apud Deum nostrum pro imperio vestro celebremus excubias; tamen conducti in unum, quo munere **813** nihil esse pulchrius opinamur, Deo nostro omnipotenti et pro imperio, et pro pace ac salute

a clementia vestra, apud Deum Patrem omnipotentem, et Christum ejus Filium Deum ac Dominum gratias agamus, et merita vestra jugi oratione celebremus. Reg. cod. atque Sirm. ut in contextu, nisi quod hic pro Dominum Deum, legit Dominum ejus Filium.

a Rom. edit., quod post multa pericula.

b Eadem edit., maximeque Vellutius ille in monachorum et virginum impiis cædes grassatus, ut et Demophilus; cod. Reg. ut nos in textu. Sed nec dissidet edit. Sirmondi, exrepto quod habet, maximeque Lucius. . . atque Domophylus. Animadvertit scilicet vir doctissimus non de alio ullo hic agi, quam de Lucio illo, qui post obitum Athanasii occupata per scelus Alexandrina Ecclesia, pios aliquot monachos et speluncis suis per vim extractos amandavit in exilium, quemadmodum Theodoretus lib. iv Hist. Eccl. cap. 21 scribit. Quod vero ad cædes virginum, quam ignominiose jussu ejusdem Lucii ab ethnicis militibus nudata in Ecclesia fuerint, et per urbem pertractæ, quamque inhumaniter earum non pauca atrocitate incussorum verberum occubuerint, in epistola Petri Alexandrini apud eundem Theodoretum capite sequenti memoratur.

c Commode porro eidem Lucio jungitur Demophilus; is enim unus e præcipuis Arianarum partium ducibus fuit. Cum Berrhææ in Thracia episcopus esset, eo nomine interfuit Ariminensi concilio. Dein-

3. Equidem per Occidentales partes duobus in angulis tantum, hoc est, in latere Daciæ Ripensis, ac Mæsiæ, fidei obstrepi videbatur: quibus tandem nunc post concilii sententiam, vestræ favore clementiæ opinamur illico consulendum. Per omnes autem tractus atque regiones, et vicorum claustra usque ad oceanum manet una et intemerata fidelium communio. In Orientalibus autem partibus cognovimus quidem summo gaudio atque lætitiâ, ejetis Arianis qui Ecclesias violenter invaserant, sacra Dei templa per solos catholicos frequentari.

4. Sed tamen quoniam invidia diaboli nunquam quiescere solet, inter ipsos catholicos audimus crebras dis-sensiones esse, impacatamque discordiam; totoque confundimur affectu, quod innovata pleraque comperimus, eosque gravari nunc, quos oportuit adjuvari, qui in nostra semper communione durabant. Denique Alexandrinæ Ecclesiæ f Timotheus episcopus, sed et Antiochenæ Paulinus, qui semper communionis nobiscum intemeratam habuere concordiam, dissensionibus aliorum, quorum fides superioribus temporibus hæsitabat, feruntur urgeri. Quos quidem, si fieri potest, et fides plena commendat, ad consortia nostra optamus adjungi: sed ita ut vetustæ communionis sociis sua prærogativa servetur, quorum nobis non superflua cura est: primo omnium, quia communionis societas nullam debet habere offensam: deinde, quia utriusque partis dudum accepimus litteras, præcipueque illorum, qui in Antiochena Ecclesia dissidebant.

5. Et quidem nisi hostilis impedimento fuisset irruptio, aliquos etiam de nostro numero disposueramus illo dirigere, qui sequestres et arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis existerent. Sed quia studia nostra tunc temporis habere effectum per

de vero cum exsularet eadem in urbe Liberius, ei Sirmiensem confessionem, Athanasique condemnationem obtulit subscribendam, nec ipsi minima causa lapsus exstitit. Mortuo Eudoxio Constantinopoli Arianorum episcopo, ab eadem factione suffectus est in ejus locum idem Demophilus anno 370. Sed post decennium a Theodosio in exilium fuit ejetus. Veruntamen anno 383, cum variarum sectarum antesignanis, quos Theodosius componendæ, si qua fieri posset, concordiæ causa Constantinopolim evocaverat, reperitur etiam convenisse: qui in urbe anno demum 386 mortem oppetiit. Ejus mentionem fecit Ambrosius lib. 1 de Fide cap. 6, et historici Ecclesiastici certatim ac fuse meminerunt.

d Ita cod. Reg. ac Sirm.; at Rom. edit., omnibus tandem Ecclesiis Dei, maximeque per Orientem Catholicis per clementiam vestram pax et tranquillitas sit restituta.

e Rom. edit., ita sit refusa, quod per Occidentales, etc.

f Hic Timotheus in episcopum Alexandriæ cooptatus est post mortem Petri, qui illic Athanasio successerat, et Maximum Cynicum philosophum, et Apollinaris erroribus infectum Gregorio Nazian. superordinaverat. Sed commodius de his, sicut et de Paulo Antiocheno dicetur ad epistolam subsequentem.

tumultus publicos nequiverunt, oblatas ^a pietati A
vestræ opinamur preces nostras, quibus juxta partium factum poposcimus ut altero decedente, penes superstitem Ecclesiæ jura permanerent, nec aliqua superordinatio vi attentaretur. Ideoque petimus vos, clementissimi et christiani principes, ut et Alexandriæ sacerdotum catholicorum omnium concilium fieri censeatis, qui inter se plenius tractent atque definiant quibus impertienda communio ^b quibusque servanda sit.

814 6. Nam etsi Alexandrinæ Ecclesiæ semper dispositionem ordinemque tenuerimus, et juxta morem consuetudinemque majorum, ejus communionem indissolubili societate ad hæc usque tempora servemus; tamen ne aut aliqui videantur esse posthabiti, qui etiam pacto, quod stare volumus, communionem nostram rogarunt: aut illius pacis et societatis fidelium neglecta compendia; id obsecramus, ut cum inter se cætu pleniore tractaverint, etiam auxilia decretis sacerdotibus vestræ pietatis aspirent. ^c Et nobis deferri in notitiam censeatis; ne titubanti nutemus affectu, sed læti atque securi pietati vestræ apud Deum omnipotentem agamus gratias, non solum quia exclusa perfidia est, sed quia catholicis fides et concordia est restituta. Quod a vobis Africanæ et Gallicanæ Ecclesiæ per legatos obsecrant, hoc est, ut toto vobis faciatis in orbe episcopos debitores; licet non mediocre sit debitum, ^d quod virtuti vestræ debetur.

7. Ad deprecandam autem clementiam vestram, et impetranda quæ poscimus, legatos fratres et compresbyteros nostros direximus, quos petimus ut et clementer audire dignemini, et redire maturius censeatis.

^a Rom. edit., *pietati vestræ nostras repetimus preces, quibus poposcimus*, etc.; Labb. et cod. Reg. ut in textu: sed *pro partium factum* Valesius legendum censet, *partium pactum*. Et revera statim ejusdem pacti conditiones subjiciuntur.

^b Ita Reg. cod. et Sirm.; Rom. autem edit., *quibus observanda sit*. Et infra post vocem *societate* eadem addit, *ad hæc usque tempora*.

^c Rom. edit., *et vobis deferri*, etc.

^d Eadem edit., *virtuti vestræ pro totius orbis Romani pace debetur*, etc.

^e Hanc et sequentem epistolam primus e mss. Regiæ biblioth. vulgavit Jac. Sirmondus in Append. cod. Theodos., unde in suam Concil. edit. illas transtulit I. Hil. Labbeus. Cum autem necdum inter Ambrosii opera prodissent, easdem in edit. nostram idecirco admittendas esse duximus, quod negari minime possit ipsas ad Ambrosium non minus pertinere, quam concilii Aquileiensis epistolas. In qua porro synodo scriptæ illæ fuerint, ignoratur; licet Italicam illam fuisse jure dicatur.

^f His verbis sextam indicari conjectant Theodosii legem de hæreticis, qua et his conventus habere prohibetur, et catholicis Ecclesias reddi præcipitur. Quemadmodum autem Ariani Ecclesiis, quas Constantinopoli occupabant, cesserint, descriptum habes apud Socratem lib. v, cap. 7, et Sozomenum lib. vii, cap. 5.

^g Eadem plane superiore patrum Aquileiensium ad Theodosium epistola num. 5 memoratur de hoc Paulini ac Meletii pacto: de quo etiam consuli possunt Socrates lib. v, cap. 5, et Sozomenus lib. etiam v,

EPISTOLA XIII.

Actis Theodosii gratis de restitutis in basilicas orthodoxis, et dolore suo propter Ecclesiæ turbas significato, episcopum Antiochiæ mortuo Meletio subrogatum queritur: et ut Nectarius Constantinopoli post Maximum ordinatus loco cedat, vel de utriusque ordinatione in synodo Romæ pronuntietur, perit.

Beatissimo Imperatori, et clementissimo principi
^e THEODOSIO, AMBROSIO et cæteri episcopi Italiae.

1. Sanctum animum tuum Deo omnipotenti pura et sincera fide deditum sciebamus: sed recentibus ^f cumulasti beneficiis, quod catholicos Ecclesiis reddidisti, Imperator Auguste. Atque utinam catholicos ipsos reverentiæ veteri reddidisses, ut nihil novarent contra præscripta majorum, nec temere vel servanda rescinderent, vel rescindenda servarent. Itaque dolentius forte quam inconsultius ingemiscimus, Imperator, facilius expelli potuisse hæreticos, quam inter catholicos convenire. Quanta enim nuper confusio facta sit, explicari non potest.

2. Scripseramus dudum, ut quoniam ^g Antiochena civitas duos haberet episcopos, Paulinum atque Meletium, quos fidei concinere **815** putabamus, aut inter ipsos pax et concordia salvo ordine ecclesiastico conveniret: aut certe, si quis eorum, altero superstite, decessisset, nulla subrogatio in defuncti locum, superstite altero, gigneretur. At nunc Meletio defuncto, Paulino superstite, quem in communionem nostram mansisse consortia, quæ a majoribus inoffense ducta, testantur, contra fas atque ecclesiasticum ordinem ^h in locum Meletii, non tam subrogatus, quam superpositus asseritur.

3. Atque hoc factum allegatur consensione et consilio ⁱ Nectarii, cujus ordinatio quem ordinem ha-

cap. 3. Nam quod Theodoretus lib. v, cap. 3, oblatam hujusce pacti a Meletio conditionem a Paulino repudiata fuisse narrat, cum ab omnium aliorum in hoc recedat testimonio, id non injuria ipsius in Meletium ac Flavianum propensionis tribuitur.

^h Quis in Meletii locum successit fuerit, hic subicitur. Constat autem non alium designari, quam Flavianum: quem contra proprium jusjurandum a Juniorum factione, nequidquam dissentiente Gregorio Nazian. electum scimus; unde non tantum hæc Synodica epistola, sed et Ambrosii ad Theophil. improbatu illius electio.

ⁱ Sozomenus lib. vii, cap. 11, Occidentales episcopos Paulino semper favisse testificatus: *Ad Flavianum vero*, inquit, *nullus litteras dabit. Quin et Diodorum Tarsi, et Acacium Bereæ episcopos, qui illum ordinaverant, in crimen vocabant, et ab eorum communionem abstinebant*. Ubi vides nullam Nectarii fieri mentionem: sed eum ordinationis Flaviani auctorem fuisse forsitan e communi rumore acceperat synodus. Quod autem ad ordinationem ipsius Nectarii, quæ hic perstringitur; sciendum est eum in Constantinopolitanam sedem impositum fuisse, postquam ea se ultro abdicasset Nazianzenus. Quæ quidem abdicatio, nec non secuta Nectarii institutio, quæ ratione peractæ sint, explicat Socrates lib. v, cap. 8, et Sozomenus lib. vii, cap. 8, licet hic ultimus rem ita narret, ut videatur parum admodum verisimilis. Theodoretus lib. v, cap. 9, synodicam concilii Constantinopolitani epistolam refert, quæ Nectarium summo cleri consensu ac plausu civitatis a se ordinatum significat: sed quæ Constantinopoli acta fuerant, fortasse

buerit, non videmus. Namque in concilio nuper, cum A
 Maximus episcopus Alexandrinæ Ecclesiæ commu-
 nionem manere secum, lectis Petri sanctæ memo-
 riæ viri litteris, prodidisset; ejusque intra pri-
 vatas ædes, quia Ariani Ecclesiæ basilicas adhuc
 tenebant, ^a secretum esse, mandatoribus episcopis
 ordinantibus, dilucida testificatione docuisset, nihil
 habuimus, beatissime principum, in quo de episco-
 patu ejus dubitare possemus; cum vim sibi repu-
 gnanti a plerisque etiam de populo et clero testatus
 esset illatam.

4. Tamen ne, absentibus partibus, præsumpte
 aliquid definisse videremur, clementiam tuam, datis
 litteris, putavimus instruendam; ut ei consuleretur
 ex usu publicæ pacis atque concordix; quia revera
 advertebamus Gregorium nequaquam secundum tra- B
 ditionem patrum, Constantinopolitanæ Ecclesiæ sibi
 sacerdotium vindicare. Nos igitur in synodo ea, quæ
 totius orbis **816** episcopis videbatur esse præ-
 scripta, nihil temere statuendum esse censuimus.
^b Adeo ipso tempore qui generale concilium declina-
 verunt, Constantinopolique gessisse dicuntur; nam
 cum cognovissent ad hoc partium venisse Maximum

nondum pervenerant in cognitionem Latinorum; ne-
 que his satis perspectum erat vafum ac subdolum
 Maximi ingenium, ut a mendaciis et involucris, qui-
 bus ordinationis suæ vitæ tegere satagebat, cavere
 possent.

^a Valesius Observat. in lib. vii Sozom. cap. 9,
 docet legendum, *se creatum esse mandato, tribus epi-
 scopis ordinantibus*. Egregia quidem emendatio, licet
 in textum sine mss. patrocinio non admittenda.
 Porro cum de Maximo falsa veris intexta hic refe-
 rantur, ut ab invicem facilius scerni queant, paulo C
 altius repetenda narratio est. Is patria fuit Alexan-
 drinus, qui Cynicorum philosophorum impudentiam
 cum christianis institutis aggressus sociare, varias
 urbes, unde quam primum ob morum improbitatem
 ejiciebatur, peragravit. Tandem cum venisset Con-
 stantinopolim, tam fraudulenter in animum Gregorii
 episcopi se insinuavit, ut ab eo publica oratione lau-
 daretur. Verum brevi post in ipsum Gregorium in-
 surgens, tantum solitis suis artibus promovit; ut an-
 tistites a quibus manuum impositionem acciperet, a
 Petro Alexandria episcopo mitterentur. Ordinatus
 est in domo choraule ejusdem, non propterea quod
 basilicæ ab Ariani occuparentur, ut mendaciter
 persuasit Latinis præsulibus; sed ne Catholici ordi-
 nationem ipsius prohiberent. Hinc detegitur aliud
 ejusdem mendacium, quo scilicet sibi, ut consecraretur,
 vim adhibitam asseveravit. Et certe cum noctu
 Ecclesiam sanctæ Anastasiæ occupasset, inde a
 clero et populo expulsus est. Itaque Constantinopoli
 deserere coactus, Thessalonicam venit ad Theo- D
 dosium: a quo cum rejectus fuisset, Alexandriam
 se contulit, ubi ejus impudentia eo pervenit, ut etiam
 Petro se invasurum ipsius sedem mimitatus sit; nisi
 ab eo restitueretur in Constantinopolitanam. Verum
 inde ejectus a præfecto Ægypti, tantisper quietem
 colere adactus est, quoad concilium in Italia indi-
 ctum esse cognovisset. Tunc igitur venit ad concilium
 (quod enim Valesius litteras tantum ab eo missas
 existimavit, minus cum hujus epistolæ verbis videtur
 congruere); cumque Petri Alexandrini, cujus maxima
 erat apud Latinos auctoritas, secum litteras attulis-
 set, a Patribus admissus est in communionem. Illi
 tamen ne, parte inaudita altera, quid statuerent, hu-
 jusce impostoris historiam cum Damaso atque aliis
 probe cogitam esse ignorarent, hanc epistolam su-

ut causam in synodo ageret suam (quod etiamsi in-
 dictum concilium non fuisset, jure et more majo-
 rum, sicut et sanctæ memoriæ Athanasius, et du-
 dum Petrus, Alexandrinæ Ecclesiæ episcopi, et
 Orientalium plerique fecerunt; ut ad Ecclesiæ Ro-
 manæ, Italiæ, et totius Occidentis confugisse judi-
 cium viderentur); cum eum, sicut diximus, experiri
 velle adversum eos, qui episcopatum ejus abne-
 rant, comperissent; præstolari utique etiam nostram
 super eo sententiam debuerunt. Non prærogativam
 vindicamus examinis, sed consortium tamen debuit
 esse communis arbitrii.

5. Postremo prius constare oportuit, utrum huic
 abrogandum, quam alii conferendum sacerdotium
 videretur; ab his præsertim, a quibus se Maximus
 vel destitutum, vel appetitum injuria querebatur.
 Itaque cum Maximum episcopum receperunt in com-
 munionem nostra consortia, quoniam eum a catholi-
 cis constitit episcopis ordinatum, ^c nec ab episco-
 patu Constantinopolitani putavimus petitione remo-
 vendum. Cujus allegationem præsentibus partibus
 æstimavimus esse pendeendam. ^d Nectarium autem
 cum nuper nostra mediocritas Constantinopoli co-

per ea re ad Theodosium destinarunt. At quæri po-
 test ad hanc synodum, an ad superiorem aliquam
 accesserit Maximus? Vero quidem similis videtur
 eum ad aliam venisse prius habitam; hoc enim a
 adverbium *nuper* quod hic ponitur, et epistola a Pe-
 tro adhuc superstiti, qui tamen vita functus hic in-
 dicatur, extorta satis ostendunt.

^b Labbeus ascribit in margine, *At eo*: haud in-
 commode. Sed quod synodum œcumenicam, de qua
 hic mentio fit, indicat ibidem eandem esse, quam
 ab Ambrosio prohibitam in concilio Aquileiensi to-
 ties objectat Palladius; hoc quidem non tantam præ-
 se fert speciem veritatis. Quo enim pacto qui ne ge-
 neralis esset ea synodus, in causa fuerant, orienta-
 libus quod ad eam venire detrectassent, crimini da-
 rent? Attamen de synodo in Occidente celebrata hic
 agi sequentia planum faciunt.

^c Gregorium nequaquam secundum ecclesiasticos
 canones Constantinopolitanæ diocesis fuisse præpo-
 situm cognoscere est e can. 16. synodi Antiochenis,
 quem habemus a Dionysio Exiguo ita redditum: *Si
 quis episcopus vacans in vacantem Ecclesiam prosu-
 lat, sedemque pervadat absque integro perfectoque
 concilio, hic abjiciatur necesse est, etsi cunctus popu-
 lus, quem diripuit, eum habere delegerit*. Huc adde
 can. 4 synodi Sardicensis, et 15 Nicenæ I, sicut et
 Hieron. epist. ad Oceanum. Verum tamen eadem
 Gregorii translatio, postquam eam universale concilium
 approbavit, ex eodem can. Antiocheno facta
 est legitima: sed hoc nondum resciscere poterant
 occidentales.

^d *Gregorium*, non vero *Nectarium* legendum esse
 Valesius et post eum Hermannus arbitratur. Et hæc
 historica ratio pulchre convenit. Nam cum Gregorium
 Meletius alique Patres Constantinopolitanæ synodi
 eidem Ecclesiæ præfecissent, ubi e vidis excessit
 idem Meletius, Gregorio sponte loco cedenti Necta-
 rium præsules suffecere. Attamen vix creuibile sit
 Nectarium irrepsisse in omnes cod. pro Gregorio.
 Nam primo certum est præcipue agi de Nectario hæc
 tota epistola, neque Maximo nisi respectu Nectarii
 convenire, quod infra dicitur, *is reddatur Constanti-
 nopoli, qui prior electus est*: deinde hanc Nectarii
 destitutionem eo referre licet, quod Theodosio Nec-
 tarium necdum baptismo initiatum eligenti plures
 episcopi, si tamen Sozomeno lib. vii, cap. 8, id as-

gnoverit ordinatum, cohærere communionem nostram cum Orientalibus partibus **817** non videmus; præsertim cum ab iisdem Nectarius dicitur illico sine communionis consortio destitutus, a quibus fuerat ordinatus.

6. Non mediocris igitur hic scrupulus. Nec quædam nos angit de domestico studio et ambitione contentio, sed communio soluta et dissociata perturbat. Nec videmus eam posse aliter convenire; nisi aut is reddatur Constantinopoli, qui prior est ordinatus: aut certe super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum Orientaliumque concilium.

7. Neque enim indignum videtur, Auguste, ut Romanæ Ecclesiæ antistitis, finitimorumque et Italorum episcoporum ^a debeant subire tractatum, ^b qui unius Acholii episcopi ita expectandum esse **B** putaverunt iudicium, ut de Occidentalibus partibus Constantinopolim evocandum putarent. Si quid uni huic reservatum est, quanto magis pluribus reservandum est!

8. Nos autem a beatissimo principe fratre tuæ pietatis admoniti, ut tuæ clementiæ scriberemus imperio; postulamus ut ubi una communio est, commune velit esse iudicium, concordantemque consensum.

EPISTOLA XIV ^c.

THEODOSIO quod restituendæ inter orientalem atque occidentalem Ecclesiam unitati operam dedisset, commendato, episcopi cur de ea re superiorem scripserint epistolam, exponunt: addunt curæ etiam sibi fuisse ut fautores Apollinaris condemnarentur: postremo nec se Concilium petendo injuriam cuiquam intulisse, nec a majorum instituto usquam defecisse asserunt.

Beatissimo imperatori, et clementissimo principi THEODOSIO, AMBROSIO et cæteri episcopi Italiæ.

1. Fidei tuæ diffusa toto orbe cognitio intimum nostræ mentis demulsit affectum; eoque, ut hæc quoque gloria tuo imperio crearetur, quod unitatem reddidisse ^d Occidentalium juxta atque Orientalium Ecclesiis videreris, clementiam tuam obsecrandam

serenti credendum est, initio reluctati sunt: tertio demum hæc etiam potuit esse Maximi impostura, quam ille ut efficacius Latinos in partes suas pertraheret, commentus fuerit.

^a Reg. cod., non debent subire tractatum.

^b Hermannus lib. x Vitæ Gregorii Nazian. cap. 5. hæc referenda esse conjicit ad historiam concilii Constantinopolitani, ubi dicitur episcopus in causa ut videtur Meletii ac Paulini inter se dissidentes, litteris præpere ad Ægyptios et Macedonicos antistites datis, ipsos invitasse; quod eorum auctoritate, maxime vero Acholii Thessalonicensis, concordiam restitui posse confiderent. Idem porro est ille Acholius qui Theodosium an. 380 baptizavit, et cujus virtutes epist. 15 prædicat Ambrosius.

^c Scripta circa ann. 382.

^d Hæc verba referenda videntur ad ista superioris epistolæ num. 5. cohærere communionem nostram cum orientalibus partibus non videmus. Quod autem hic subiungitur: *Silemus jam, etc.*, hoc sensu intellige, ut Patres et errorem suum fuisse, quod Nectarii electio ut fuerit peracta ignoravissent, agnoscant; et Maximi

pariter, ac super Ecclesiasticis negotiis instruendam nostris litteris æstimavimus, Imperator tranquillissime ac fidelissime. Dolori enim erat inter Orientales atque Occidentales interrupta sacræ communionis esse consortia.

2. Silemus jam quorum errore, quorumve delicto, ne serere fabulas et alloquia cassa videamur. Nec nos tentasse pœnitet, quod intentatum caderet in culpam. Isto enim sæpe arguebamur, quod posthabere Orientalium societatem, et refutare gratiam videremur.

818 3. Laborem quin etiam nobis indicendum putavimus, non pro Italia, quæ jamdudum ab Ariani quietata atque secunda est, nec ulla hæreticorum perturbatione vexatur: non, inquam, pro nobis; quia non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ sunt omnium: non pro Gallia atque Africa, quæ omnium sacerdotum concordie societate potiuntur; sed ut ea quæ communionem nostram de Orientis parte turbaverunt, cognoscerentur in synodo, et omnis e medio scrupulus tolleretur.

4. Non solum enim de his de quibus ^e clementia tua dignata est scribere, sed etiam de illis, qui dogma nescio quod, Apollinaris asseritur, in Ecclesiam conantur inducere, nos pleraque moverunt, quæ partibus fuerant reseccanda præsentibus; ut convictus in dogmate novo, et redargutus in errore, nequaquam sub generali fidei lateret nomine: sed illico, quod doctrinæ magisterio non teneret, et officium deponeret, et vocabulum sacerdotis; nec fibræ aliquæ posthac fallere cupientibus, et præstigiæ commenta remanerent. Nam qui convictus non fuerit præsentibus partibus, quod vere augusto principalique responso tua clementia definivit, ^f referendam semper ansulam quæstionis arripiet.

5. Eo igitur obsecravimus ^g sacerdotale concilium, ut nemini liceret mendacium in absentem componere, et in concilio discuteretur quid esset in vero. Itaque non cadit in eos intentionis vel facilitatis ulla suspicio, qui omnia præsentibus partibus observarunt.

delictum; quod concilio mendaciis suis ac fraudibus imposuisset.

^e Hinc intelligas, nec non ex eo quod infra legitur, *augusto principalique responso*, primis episcoporum litteris rescripsisse imperatorem, et seriem qua Nectarii facta est ordinatio, non secus ac Maximi dulos ac scelera significasse, sicut et quæ ad Paulini ac Flaviani causam pertinebant. Ejus porro quod de Apollinaristis additur, nulla mentio fit in epistola superiore; et quodammodo indicari videtur non ita pridem cognitam sibi fuisse illam hæresim, cum tamen eam jam ante Damasus papa damnasset.

^f Cod. Reg., referendum semper apostolica quæstionis arripiet.

^g Respondet hic locus istis superioris epistolæ verbis num. 6, *super duorum ordinatione sit in urbe Roma nostrum Orientaliumque concilium*. Quod enim mentem suam in concilii postulatione innumem vitii fuisse, nec accusari merito potuisse contendunt; similiter quoque in eadem superiore epistola criminandi sui causas anteverterant non uno loco.

6. Sane allegata teximus, non definiendi, sed instruendi gratia : et qui iudicium petivimus, non deferimus præiudicium. Neque illum eorum æstimandum convicium fuit, cum rogarentur ad concilium sacerdotum, quorum frequenter præsentior absentia fuit, quando in commune consuluit. Neque enim vel nos æstimavimus esse convicium, cum unus Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter, Paulus ^a nomine, intra Achaiam synodum Orientalium juxta atque Occidentalium postulaverit.

7. Advertit clementia tua non fuisse irrationabile postulatum, quod etiam ab orientalibus est pettum. Sed quia Illyrici suspecta movetur, ideo maritima ac tutiora quæsitæ sunt. Neque plane nos tamquam ex forma aliquid innovavimus : ^b sed sanctæ memoriæ Athanasii, qui quasi columen fidei fuit, et veteris sanctitatis patrum nostrorum in conciliis definita servantes, non evellimus terminos, quos posuerunt patres nostri; nec hæreditariæ communionis **819** jura violamus : sed debitam vestro imperio honorificentiam reservantes, studiosos nos pacis et quietis ostendimus.

EPISTOLA XV °.

Acholii mortem se rescivisse, nec sine quodam miraculo; illum non tam mortuum esse, quam ad felicioram vitam translatum; actiones ejus ut Elisæo similis haberetur commemuisse, ut autem etiam Eliam dicatur exprimere, maxime successorem, quem spiritus sui hæredem fecit, persuadere; jucundissimum sibi fuisse Acholii primum congressum, et ejus obitum plurimis valde flebilem: sed viri sancti desiderium levari virtute successoris.

AMBROSIIUS ANATOLIO, ^d NUMERID, SEVERO, PHILIPPO, MACE DONIO, AMMIANO, THEODOSIO, EUTROPIO, CLAURO, EUSEBIO, et TIMOTHEO ^e Domini sacerdotibus, et omni clero et plebi Thessalonicensium dilectis, salutem.

1. Dum semper affixum tenere animo desidero virum sanctum, atque omnes actus ejus quasi in specula positus exploro, hausi, nimia indagine sollicitudinis, amaritudinem nuntii celerioris, et quod adhuc mallet nescire, cognovi in cælestibus jam requiescere ^f virum, quem in terris requirebamus.

2. Quæritis quis hoc annuntiaverit, cum vestræ sanctitatis nondum venissent litteræ? Non teneo

^a Labb. ad marginem isthæc ascribit : *Deturbatus an. 342, cum Hermogene a populo cæso, Constantius Macedonium in sede Constantinopolitana collocavit.*

^b Eodem sensu hæc verba accipimus, quo in priore quoque epistola dicebatur : *jure et more majorum, sicut et sanctæ memoriæ Athanasius, etc.*

^c Scripta anno 385.

^d Mss. aliquot melioris notæ, *Munerio.*

^e Vct. edit., *dominis sacerdotibus*; Rom. et mss. aliquot, *Domini sacerdotibus*: utriusque vero in aliis pluribus omittitur. At continuo post, ubi omnes edit., *clero plebis Thessalonicensis*, mss. prope ad unum nobis suffragantur.

^f Edit. dictioni *virum* subjungunt *sanctum Acholium*; quidam recentiores mss. ex his alteram ponunt: plures autem et antiquiores neutram. Ii porro

Auctorem nuntii: et usu quidem venit, ut non libenter teneamus nulliùm mœtitudinis; sed tamen clauso tunc temporis mari, occupatis terrarum barbarica infestatione regionibus, cum deesset qui advenire potuerit, non defuit qui nuntiaret: ut mihi videatur ipse sanctus annuntiasse se nobis, eo quod jam perpetuo laboris sui potiretur stipendio, et solutis vinculis corporis; inter angelorum ministeria Christo adhereret, cupiens amantis sui errorem absolvere; ne illi longævitatẽ vitæ hujus deprecemur, cui vitæ æternæ jam præmia deferebantur.

3. Abiit ergo, non obiit, et emigravit a nobis veteranus Christi Jesu, ^a cælo terræ istius solum mutans, et plaudens aliis atque remigiis spiritalibus, dicit: *Ecce elongavi fugiens (Psal. LII, 8)*. Cupiebat enim Apostolico spiritu jamdudum terras relinquere: sed tenebatur votis universorum, sicut ^b de Apostolo legimus (*Philip. 1, 23, 24*), quia remorari cum diutius in carne erat Ecclesiæ necessarium. Vivebat enim non sibi, sed omnibus: et populi erat vitæ æternæ minister; ut prius ejus fructum etiam in aliis, ^c quam cognitionem in se adipisceretur.

4. Est igitur jam superiorum incola, possessor civitatis æternæ illius Hierusalem, quæ in cælo est. Videt illic urbis ejus mensuram immensam, purum aurum, lapidem pretiosum, lumen sine sole perpetuum: et hæc omnia jamdudum quidem sibi compta, sed nunc facie **820** ad faciem manifestata videns dicit: *Sicut audivimus, ita et videmus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri (Psal. XLVII, 9)*. Ibi ergo positus appellat populum Dei, dicens: *O Israel, quam magna est domus Dei, et quam ingens locus possessionis ejus! magnus et non habens finem (Baruch. III, 24, 25)*.

5. Sed quid hoc est? Dum merita viri considero, et quasi discedentem spiritu sequor, et sanctorum choris deducentibus spiritum misceor, non merito ullo, sed affectu, pene sum oblitus mei. Itane ergo raptus est nobis murus fidei, gratiæ, et sanctitatis: quem toties ingruentibus Gothorum catervis, nequaquam tamen potuerunt barbarica penetrare tela, expugnare multarum gentium bellicus furor? Denique in cæteris populatores locis, illic pacem rogabant; mirantibusque quid sibi sine milite ullo obsteret, a prudentioribus intimabatur Elisæi intus

nequaquam absurde sentiunt, qui Ambrosium in sequentibus tacite indicare existimant sibi Acholium post mortem in visione apparuisse.

^a Ita mss.; at contra edit. posita post vocem *cælo* virgula, dictioni *terræ* conjunctionem que subjungebant. Non satis recte; hic enim *terræ istius solum* opponi *cælo* per se clarum est.

^b Nonnulli mss., *de apostolo Petro legimus.*

^c *Cognitionem*, quæ vox deest in edit., e mss. restitutum.

^d Hoc Baronius contigisse affirmat an. 378. Cum extincto Valente, Gothi victores crudelissimas populationes ac strages ediderunt, de quibus non semel locuti sumus. Nihil tamen vetat, quin hic etiam indicentur anni sequentes; adverbium enim *toties* eandem rem sæpius factam plane testatur.

imitatorem degere, cōtate supparem, non imparē **A**mmum audio, nec in vestris epistolis didici, sed in vestris litteris recognovi. Nam quasi præsciens successurum sibi, etsi promissis tegebat, tamen iudiciis designabat, adjutum se ejus cura, labore, officio memorans; ut jam declarare consortem videretur, qui non quasi novus ad summum sacerdotium veniret, sed quasi vetus sacerdotii executor accederet. Cui pulchre convenit dictum illud Evangelicum: *Euge, bone serve et fidelis, quoniam super pauca fidelis fuisti, super multa te constituam* (Matth. xxv, 23).

6. Et tamen circa discipulos suos diversa dona Christi sunt. Elisæus quidem in Samariam captivas acies induxit Syrorum; sanctus autem Acholius precibus suis fecit, ut de partibus Macedoniae victores fugaret. Nonne et hoc intelligimus virtutis superioris fuisse; ut ubi miles nullus aderat, illic pellerentur sine milite? Nonne et hoc cæcitas est, ut fugerent, quos nullus urgebat? Sed urgebat et præliabatur sanctus Acholius non gladiis, sed orationibus; non telis, sed meritis.

7. An incognitum nobis est dimicare sanctos, etiam cum feriantur? Nonne otiosus erat Elisæus? Otiosus scilicet corpore; sed vibrabat spiritu, et orationibus præliabatur, quando in castris Syriæ vox equitum et vox virtutis magnæ audiebatur: adeo ut putarent Syri aliorum regum adversus se venire exercitus, qui populo Israel adjumento forent; unde percussus magno fugerunt pavore, ita ut leprosi quatuor, qui mortis egressi fuerant desiderio, castra hostium deprædarentur. Nonne in Macedonia similia Dominus per orationes sancti Acholii fecit mira, aut prope majora? Non enim inani metu, nec superflua suspitione, sed saviente lue, et ardenti pestilentia perturbati Gothi ac terribi sunt. Denique tunc fugerunt, ut evaderent: regressi postea pacem rogaverunt, ut viverent.

8. Vidimus itaque in tanti viri meritis superiora sæcula, et opera prophetarum, quæ legebamus, **C** aspeximus. Quasi Elisæus inter arma, inter acies, dum vixit, versatus est, meritis suis componens prælia. Denique ubi securitas cohabitantibus reddita est, quod ipso fuit durius bello, sanctum exhalavit spiritum. Quasi Elias usque ad cælum elevatus est (IV Reg. ii, 11), non curru quidem igneo, nec equis igneis, nisi forte illa non vidimus, nec in commotione aeris: sed in voluntate **821** et placiditate Dei nostri, et sanctorum angelorum lætitia, qui ad se tantum virum transisse gratulabantur.

9. Certe dubitare illa nequaquam possumus, quandoquidem reliqua congruerunt. Siquidem eodem momento, quo ille adhuc elevabatur, velut quodam **A** melotidis suæ dimisso amictu, sanctum Anysium discipulum suum induit, et sui vestivit infulis sacerdotii: cujus meritum et gratiam non nunc pri-

^a Melotis nihil aliud est quam pellis ovina; quippe quod ovis Græce *μῆλον* dicatur. Quamvis autem hoc loco præcipue ad Eliæ pallium, quod LXX *μηλότην* vocant, Ambrosius alludat; nihil tamen prohibet, quin illum ea voce propterea etiam usum putemus, ut significaret Acholium in episcopatu quoque retinuisse vestem monasticam. Etenim non solum Athanasius Antonium eo indumenti genere usum scribit, sed illud etiam commune Ægyptiis monachis fuisse ex Cassiano, Palladio, Socrate atque aliis cognoscere est.

^b Non sine verisimilitudine loquuntur, qui hunc primum Acholii cum Ambrosio nostro congressum

anno 382 attribuunt; cum scilicet ille in Italiam venit, concilio quod eodem vertente anno Romæ habitum, cuique Ambrosium etiam interfuisse dicunt, præsens futurus.

10. Hæc mihi de sancto Acholio vobiscum communia: illud tamen speciale, quod devinctus sum beatæ memoriæ viro; quia tribuit mihi, ut eum non ignorarem. Nam cum ^b eo veniente ad Italiam, ægritudine confectus tenerer, ut non possem occurrere, **B** ipse ad me venit et visitavit. Quo studio, quo affectu ipse in me, et ego in eum irruimus! Quo gemitu mala istius sæculi, et ea quæ hic acciderent, deploravimus! ita ut lacrymarum profluvio vestem infunderemus, dum salutatione exoptatissima, mutuo desiderio, et expetito diu fruimur, adhærenus amplexu. Itaque quod voti mei erat, illius beneficii fuit, quia potui illum videre. Nam etsi major portio, et plenior cognitio sit ^c in spiritu, quo diligimus; tamen etiam in figura corporis videre desideramus. Sic aliquando reges terræ quærebant faciem Salomonis videre, et audire ejus sapientiam (III Reg. x, 21).

11. Discessit igitur a nobis, et nos in hoc reliquit salo: sed quod illi utile, id multis ipso barbarico furore est gravius; quia illum iste depellebat, hunc nobis quis poterit repræsentare? Sed repræsentat Dominus, et se ipse in discipulo repræsentat. Repræsentant judicia vestra, quibus dictum est: *Date Levi manifestos ejus, et veritatem suam viro sancto* (Deut. xxxiii, 18). Dedistis manifestum ejus, utpote ejus institutione fundatum: dedistis imitatorem viri ejus, qui dixit patri suo et matri suæ: *Non vidi te* (Ibid., 9); et fratres suos non scivit, et filios non recognovit: custodivit verbum Domini, et Testamentum ejus observavit. Narrabunt populi justitiam ejus (Eccl. xliv, 15).

12. Talis viri vita, talis hæreditas est. talis conversatio, talis successio. Ille se monasteriis puer dedit, et intra Achaiam angusto clausus tugurio, **822** gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia. Ad summum sacerdotium a Macedonicis **D** obsecratus populis, electus a sacerdotibus; ut ubi

anno 382 attribuunt; cum scilicet ille in Italiam venit, concilio quod eodem vertente anno Romæ habitum, cuique Ambrosium etiam interfuisse dicunt, præsens futurus.

^c Omnes edit., in spiritu videre, quos diligimus; omnes mss. omittunt quidem verbum videre; sed potiores tantum pro quos diligimus, habent quo diligimus.

^d Adverte hoc loco populis non eligendi aut instituendi episcopi, sed obsecrandi et postulandi tantum jus attribui. De quo nos plenius infra in epist. ad Vercell.

ante fides ^a per sacerdotem claudabatur, ibi postea **A** ad subsidium; ita enim affecerat corpus suum, ut per sacerdotem muralia fundamenta fidei confirmarentur.

13. ^b Non alia etiam ejus discipulus imitatione, qui et ipse dixit patri suo et matri suæ: *Non vidi te (Deut. xxxiii, 9 et seq.)*. Non vidit enim studio, non vidit affectu; et fratres suos non scivit, quia Dominum scire desideravit. Et hic recognovit verbum Domini, et custodivit testamentum ejus, et imponet honorem in ara ejus semper. Benedic, Domine, fidem ejus, sanctitatem, sedulitatem. Benedictio tua veniat super caput ejus, et super cervicem ipsius. Sit honorificus inter fratres suos: sit in eo tauri species; ut ventilat corda inimicorum suorum, et sanctorum mentes demulceat, et iudicium sacerdotum tuorum in eo sicut liliū floreat (*Ibid.*; **16 B** *et seq.*). Valete, fratres, et diligite me; quia ego vos diligo.

EPISTOLA XVI.

ANSYSIO in Acholii locum recens adscito gratulatur, et decessoris sanctimoniam, adolescentiam in monasterio exactam, ornatam virtutibus juventutem, cumulatamque senectutem laudans, ut Anysius ejusdem meritorum successor fiat, apprecatur.

AMBROSIIUS episcopus **ANSYSIO** fratri.

1. Jamdudum teneo, etsi nunc primum lego; meritisque compertum habeo, quem oculis non videram. Doleo quidem illud accidisse, sed hoc successisse gaudeo; quia licet, superstitie me, non optaverim illud contingere; speravi tamen, post illius sancti viri exitum, hoc solum posse merito succedere. Tenemus **C** ergo te sanctæ memoriæ Acholii dudum discipulum, nunc successorem, hæredemque ejus vel honoris vel gratiæ. Magnum meritum, frater. Gaudeo tibi, ne uno quidem momento de successore tanti dubitatum viri. Et magnum onus, frater, tanti nominis pondus subisse, tantæ libræ, tantique examinis. Quæritur in te Acholius: et sicut erat in affectu tuo, ita in officiis desideratur illius virtutis, illius disciplinæ effligies, illius fortitudo animi in tam senili corpore.

2. Vidi, fateor, virum; nam et hoc meritis illius debeo, quod illum viderim: vidi ita illum esse in corpore, ut extra corpus putarem: vidi imaginem illius, qui se sive in corpore, sive extra corpus nesciens, raptum ad paradysum viderat (*II Cor. xii, 2*); ita enim percurrerat omnia excursu frequenti, Constantinopolim, Achaiam, Epirum, Italiam, ut juniores cum non possent consequi. Cedebant fortiores corpore, quia eum sine impedimento **823** esse corporis noverant; ut eo tantum pro velamine uteretur, non pro officio: certe ad servitium, non

^a Mss. non pauci, *per sacerdotem claudabat*; sed non multo minus carere videtur corruptione, quam... *claudabatur*. Quid ergo si legeremus *claudicabat*? Certe concinnius opponeretur sequenti membro: *fundamenta fidei confirmarentur*. Sed *claudabat* potest etiam idem significare, a verbo *claudio* scilicet, seu *claudo*, quæ non penitus inusitata esse Vossius docet.

ad subsidium; ita enim affecerat corpus suum, ut in eo mundum crucifigeret, et mundo semetipsum.

3. Benedictus Dominus, et benedicta adolescentia ejus, quam exegit in tabernaculis Dei Jacob, positus in monasteriis, in quibus cum quæreretur a parentibus vel proximis, dicebat: *Qui sunt fratres mei, aut quæ mater mea (Math. xii, 48)?* Non novi patrem, vel matrem, vel fratres meos; nisi qui audiunt verbum Dei, et faciunt. Benedictus etiam processus juventutis ipsius, in qua ad summum ^c electus est sacerdotium, maturo jam probatus virtutum stipendio. Venit enim tamquam David ad pacem populi reformandam (*II Reg. v, 3*). Venit tamquam illa navis aurum secum intelligibile vehens, et ligna cedrina, et lapides pretiosos (*II Paral. ix, 21*), ^d et illas columbæ pennas deargentatas, quibus medias inter sortes somno pacis et tranquillitatis sopore dormivit (*Psal. lxxvii, 14*).

4. Est enim sanctorum etiam somnus operarius, secundum quod scriptum est: *Ego dormio, et cor meum vigilat (Cant. v, 2)*. Et secundum quod Jacob sanctus (*Gen. xxviii, 13*), divina dormiens videbat mysteria, quæ vigilans non viderat, de cælo ad terras aerem pervium sanctis, respicientem Dominum, et pollicentem terræ ejus possessionem. Itaque brevi somno dormiens impetravit, quod magno labore postea acquisivit hæreditas ejus. Est enim somnus sanctorum feriatas ab omnibus corporis voluptatibus, ab omni animi perturbatione, tranquillitatem menti invehens, placiditatem animæ; ut tamquam **C** soluta nexu corporis se ablevet, et Christo adhæreat.

5. Hic est somnus vita sanctorum, quam vivebat sanctus Acholius, cujus benedicta etiam senectus. Ipsa est vere senectus illa venerabilis, quæ non canis, sed meritis albescit (*Sap. iv, 8*); ea est enim reverenda canities, quæ est canities animæ, in canis cogitationibus et operibus effulgens. Quæ est enim vere ætas senectutis, nisi vita immaculata (*Ibid. 9*), quæ non diebus aut mensibus, sed sæculis propagatur, cujus sine fine est diuturnitas, sine debilitate longævitas? Quo enim diuturnior, eo fortior: et quo diutius eam vitam vixerit, eo fortius in virum perfectum excrescit.

6. Hujus igitur successorem te Dominus non solum honore, sed etiam moribus probet, et summa fundare dignetur gratia; ut ad te quoque populi concurrant, de quibus dicas: *Qui sunt isti, qui sicut nebulae volant, et sicut columbæ cum pullis suis (Esa. 60, 8)?* Veniant quoque sicut naves Tharsis (*II Paral. ix, 21*), quæ accipiant frumentum, quod Salomon verus impertivit viginti mensuras tritici. Accipiant oleum et sapientiam Salomonis, et sit pax inter te,

^b Edit., *Non aliter etiam*; mss. vero partim, *Non alias etiam*: partim, *Non alia etiam*: quod et melius.

^c Quidam mss., *elevatus est sacerdotium*.

^d Ita mss. et vel. edit., nisi quod pro *et* hæ præferunt, ut: Rom. autem edit. locum sic mutat: *ut illa columba pennas habens deargentatas*.

et populum, et testamentum pacis **824** custodias. A nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, ^d qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus christianis plerique sunt lapsi.

^a EPISTOLA XVII.

Imperatorum esse religionem tueri: nec ab eis instauracionem superstitionis postulandam. Nullam ergo illorum habendam rationem a quibus quidpiam contra fidei christianæ decus flagitatur. Falso petitionem senatus nomine oblatam esse, cum ei christiani senatores non consenserint. De hoc referri oportere ad Theodosium, et ad episcopos: Valentinianum, si privilegia infidelibus concesserit, ab Ecclesia rejiciendum, sed et fratris ac patris memoriæ irrogaturum injuriam, de qua graviter expostulantes, inducuntur.

AMBROSIIUS episcopus beatissimo principi, et christianissimo imperatori VALENTINIANO.

1. Cum omnes homines, qui sub ditione Romana sunt, vobis militent imperatoribus, terrarum atque principibus, tum ipsi vos omnipotenti Deo et sacræ fidei militatis. Aliter enim salus tuta esse non poterit, nisi unusquisque Deum verum, hoc est, Deum ^b christianorum, a quo cuncta reguntur, veraciter colat: ipse enim solus verus est Deus, qui intima mente veneretur: *Dii enim gentium dæmonia*, sicut Scriptura dicit (*Psal. xcvi, 5*).

2. Huic igitur Deo vero quisquis militat, et qui intimo colendum recipit affectu, non dissimulationem, non conniventiam, sed fidei studium et devotionis impendit. Postremo si non ista, consensum saltem aliquem non debet colendis idolis, et profanis ceremoniarum cultibus exhibere. Nemo enim Deum fallit, cui omnia etiam cordis occulta manifesta sunt.

3. Ergo cum a te, Imperator christianissime, fides Deo vero sit exhibenda, cum ipsius fidei studium, cautio atque devotio, miror quomodo aliquibus in spem venerit, quod debeas aras diis gentium tuo instaurare præcepto, ad usus quoque sacrificiorum profanorum præbere sumptum; quod enim jamdudum ^c vel fisco vel arcæ est vindicatum, de tuo magis conferre videbere, quam de suo reddere.

4. Et de dispendiis queruntur, qui numquam

^a Codex Long., *Libellus sancti Ambrosii ad Valentinianum imperatorem juniorem contra Symmachum*, Et revera ipsemet Ambrosius ejusdem Symmachi relationi respondens libelli nomine hoc scriptum citat. Sed cum in mss. cæteris, atque in edit. omnibus epistola non libellus dicatur, mutandam esse vulgarem inscriptionem non putavimus.

^b Ita vet. edit. ac mss. aliquot: Rom. edit., *christianorum, a quo cuncta reguntur, ipse enim solus verus est Deus, intima mente veneretur*; mss. complures recidunt etiam illa verba, *a quo cuncta reguntur*. Sed ipsa varietas aliunde non videtur exorta, nisi ex eo quod verbum *veneretur* passivo significato dici posse non crediderunt, quo tamen haud semel ab Ambrosio positum, si attentius legeris, deprehendes.

^c Mas. longe plurimi, *fisco vel arcæ*; alii nonnulli, *fisco vel are*. Non prorsus male; idem enim est, atque confiscatione vel emptione. Verum ab aliis, et cunctis edit. non recedimus.

^d Christianis a Juliano prohibitum fuisse, ne disciplinas docerent humaniores, jam ad lib. I de Fide, cap. 13, num. 84, annotavimus. Legem autem proximam hanc forte dicit, quam ultimam promulgaverat idem imperator.

et populum, et testamentum pacis **824** custodias. A nostro sanguini pepercerunt, qui ipsa Ecclesiarum ædificia subruerunt. Petunt etiam ut illis privilegia deferas, ^d qui loquendi et docendi nostris communem usum Juliani lege proxima denegarunt, et privilegia illa, quibus sæpe decepti sunt etiam christiani: nonnullos enim illis privilegiis partim per imprudentiam, partim propter publicarum necessitatum molestias declinandas irretire voluerunt; et quia non omnes fortes inveniuntur, etiam sub principibus christianis plerique sunt lapsi.

3. Sed hæc si jam sublata non essent, auferenda tuo imperio comprobarem: at cum per **825** totum fere orbem ^e a pluribus retro principibus inhibita interditaque sint, Romæ autem a fratre clementiæ tuæ, augustæ memoriæ Gratiano, fidei veræ ratione sublata sint, et datis antiquata rescriptis; ne quæso, vel fideliter statuta convellas, vel fraterna præcepta rescindas. De negotiis civilibus, ^f si quid statuit, nemo putat esse temerandum; et præceptum de religione calcatur.

6. Nullus obrepat juniore ætati tuæ: sive ille gentilis est, qui ista deposcit, non debet mentem tuam vinculis suæ superstitionis innectere: sed proprio studio docere et admonere te debet, quemadmodum veræ fidei studere debeas; quando ille tanto motu veri vana defendit. Deferendum meritis clarorum virorum et ego suadeo: sed Deum certum est omnibus præferendum.

7. Si de re militari est consulendum, debet exercitati in præliis viri expectari sententia, consilium ^C comprobari: quando de religione tractatus est, Deum cogita. Nullius injuria est, cui Deus omnipotens antefertur. Habet ille sententiam suam. Invitum non cogitis colere, quod nolit; hoc idem vobis liceat, Imperator, et unusquisque patienter ferat, si non extorqueat imperatori, quod moleste ferret, si ei extorquere cuperet imperator. Ipsi gentilibus displicere consuevit prævaricantis affectus; libere enim debet defendere unusquisque fidele mentis suæ et servare propositum.

^e Designantur hic procul dubio Constantinus Magnus, ejusque filii. Sane quidem superest adhuc lex 4 Constantii de Pagânis, qua templa idolorum claudi, aboleri sacrificia, et facultates huic sacrilego cultui destinatas fisco vindicari decernit. Sed cum Julianus illa omnia, sicuti lib. IV Hist., cap. 13, prodidit Sotzomenus, in usum revocasset; Valentinianus, Valens, et Gratianus denuo profanas commentitorum numinum religiones proscripserunt, bonis earum fisco adictis, quemadmodum ex lege 20 de Pagânis, et lege 8 de jure fisci cognoscas licet. Porro Godefridus in Leg. 3 de Quæst., eorum, qui aram Victoriæ an. 382 eversam volunt, errorem esse communem dicit; idque multo ante factum autumat, an. scilicet 376, cum sub Graccho præfecto Urbis hoc contigisse doceant Hieronymus epist. 7 et Prudentius lib. I cont. Symmachum. Sed licet apud hos nulla speciatim ejusdem aræ Victoriæ fiat mentio, eam tamen aliquot annis ante 382 sublata constat, quando quidem et hoc ipso anno ut eadem repararetur, tentare aggressi sunt; et jam ab an. 379 Italiæ ac Romæ præesse Gratianus desiisset.

^f Edit., *si quid statuitur*.

8. Quod si aliqui nomine christiani tale aliquid A decernendum putant, mentem tuam vocabula nuda non capiant, nomina cassa non fallant. Quisquis hoc suadet, sacrificat, et quisquis hoc statuit: tolerabilius tamen est unius sacrificium, quam lapsus omnium. Totus hic christianorum periclitatur senatus.

9. Si hodie gentilis aliquis, Imperator, quod absit, aram statueret simulacris, et eo convenire cogeret christianos; ut sacrificantibus interessent, ut oppleret anhelitus et ora fidelium cinis ex ara, favilla de sacrilegio, fumus ex busto: et in ea curia sententiam diceret, ubi iurati ad aram simulacri in sententiam cogerentur (propterea enim interpretantur aram locatam, ut ejus sacramento, ut ipsi putant, unusquisque conventus consuleret in medium, cum majore jam curia christianorum numero sit referta), B persecutionem esse crederet christianus, qui cogere-
retur tali optione ad senatum venire: **826** quod fit plerumque; nam et injuriis convenire coguntur. Te ergo imperatore, christiani in aram jurare cogentur? Quid est jurare, nisi ejus quem testaris fidei tuæ præsumem, diviniæ potentiam confiteri? Te imperatore, hoc petitur et postulatur; ut aram jubeas elevari, sumptum sacrificiis profanis dari?

10. Sed hoc non potest sine sacrilegio decerni; unde rogo te ne id decernas, statuas, vel in ejusmodi decreta subscribas. Convenio fidem tuam Christi sacerdos: omnes conveniremus episcopi, ^a nisi incredibile hoc et repentinum ad aures pervenisset hominum, quod tale aliquid esset vel in consistorio suggestum tuo, vel a senatu peti-
tum. Sed absit ut C hoc senatus peti-isse dicatur: pauci gentiles communi utuntur nomine. Nam et ante biennium ferme, cum hoc petere tentarent, misit ad me sanctus Damasus Romanæ Ecclesiæ sacerdos, judicio Dei electus, libellum quem christiani senatores dederunt, et quidem innumeri, postulantes nihil se tale mandasse, non congruere gentilium istiusmodi ^b petitionibus, non præbere consensum: questi etiam publice privatimque se non conventuros ad curiam, si tale

^a Hinc conjicimus relationem Symmachi clanculum imperatori oblatam esse, idque fortassis ne vel episcopi, priusquam ejus postulatis Valentinianus an-
nueret, intercederent: vel christiani senatores con-
trario libello dato reclamarent, quod jam in simili causa contigisse testatur Ambrosius.

^b Mss. aliquot, *petitionibus nos præbere consen-
sum.*

^c Ita mss. melioris notæ: aliorum aliquot, et cum his edit., *non servare quod non sentis*: reliqui in locandis negationibus inter se dissentiunt, sed pravo sensu.

^d Legationem designat a Damaso papa sibi commissam, ut nempè apud Gratianum ageret, ne concederet postulata infidelium. Non enim ita dicit, *convenio iterum fidem tuam*, quasi Valentinianum jam convenisset, sed quod ipse jam semel simili provin-
cia, licet apud alium, defunctus esset. Sic etiam eamdem legationem *proxime* sibi creditam ait, quod ab illa obita hanc solam suscepisset, quemadmodum legem proximam ea re ab ipso Ambrosio fortasse dic-
tam vidimus, quod esset ultima Juliani imperatoris.

^e Mss. aliquot, *episcopus convenio*. Quod autem di-

aliquid decoraretur. Dignum est temporibus ves-
tris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur; quo gentilibus profanæ deferatur voluntatis effectus? Hunc libellum ego fratri clementiæ vestræ direxi; unde constat non senatum aliquid de superstitionis impensis mandasse legatis.

11. Sed fortasse dicatur: Cur dudum non inter-
fuerint senatui, cum ista peterentur? Satis loquuntur quid velint, qui non interfuerunt: satis locuti sunt, qui apud imperatorem locuti sunt. Et miramur tamen si privatis resistendi Romæ eripiunt libertatem, qui nolunt esse liberum tibi non jubere, quod non probas; ^e servare, quod sentis.

12. Et ideo memor ^d legationis proxime mandata mihi, convenio iterum fidem tuam, convenio mentem tuam; ne vel respondendum secundum hujusmodi petitionem gentilium censeas, vel in ejusmodi responsa sacrilegium subscriptionis adjungas. Certe refer ad parentem pietatis tuæ principem Theodosium, quem super omnibus fere majoribus causis consulare consuesti. Nihil majus est religione, nihil sublimius fide.

12. Si civilis causa esset, diversæ parti respon-
sio servaretur; causa religionis est, ^e episcopus convenio. **827** Detur mihi exemplum missæ relationis, ut ego plenius respondeam; et sic de omnibus consultus clementiæ tuæ parens respondere dignetur. Certe si aliud statuitur, episcopi hoc æquo animo pati et dissimulare non possumus; licebit tibi ad Ecclesiam convenire: sed illic non invenies sacerdotem, aut invenies resistentem.

14. Quid respondebis sacerdoti dicenti tibi: ^f Munera tua non quærit Ecclesia, quia templa gentilium muneribus adornasti? Ara Christi dona tua respuit, quoniam aram simulacris fecisti; vox enim tua, manus tua; et subscriptio tua, opus est tuum. Obsequium tuum Dominus Jesus recusat et respuit, quoniam idolis obsecutus es; dixit enim tibi: *Non potestis duobus dominis servire* (Matth. vi, 25). Pri-

citur non multo post: *clementiæ tuæ parens*, dictio *parens* non hic naturæ significationem habet, sed honoris ac benevolentiae. Siquidem ea quasi monetur Valentinianus adolescentulus, et adhuc sub materna tutela constitutus, ut Theodosium filii amore ac veneratione prosequatur.

^f Cum Valentinianus adhuc tantum esset catechumenus, nec ei missæ fidelium adesse liceret, hæc munera non possunt intelligi de iis muneribus ac donis, quæ iidem fideles ut ex illis a sacerdote consecratis communicarent, offerebant: sed accipiendæ sunt de variis illis donariis, quæ ad templorum ornamenta, victum ministrorum, aliosque similes usus christiani jam inde a prisca temporibus conferebant. Unde Marcellinus calumniandi Romanos pontifices ansam arripiens, mirum esse negat, si pontificatus ab ipsis ambiatur: *Cum id adepti*, inquit, *futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, etc.* Cæterum quis non miretur non modo quam Ambrosius præ se fert, verum etiam quam in antistitibus aliis præfuisse testatur episcopalem fortitudinem? Felicia tempora, quæ tales sacerdotes edidere!

vilegia tua sacratæ Deo virgines non habent, et vindicant virgines Vestæ? Cur sacerdotes Dei requiris, quibus petitiones profanas gentilium prætulisti? Alieni erroris societatem suscipere non possumus.

15. Quid respondebis his verbis? Puerum esse te lapsum? Omnis ætas perfecta a Christo est; omnis Deo plena. Pueritia fidei non probatur: parvuli etiam Christum intrepido adversus persecutores ore confessi sunt.

16. Quid respondebis germano tuo? Nonne tibi dicet: Victum me esse non credidi, quia te imperatorem reliqui: mori non dolui, quia te hæredem habebam: imperio me decedere non ingemul; quia imperia mea, præsertim de religione divina, omnibus sæculis mansura credebam? Hos ergo titulos piæ virtutis erexeram, has de sæculo manuias, hæc B spolia de diabolo, has ego de adversario omnium exuvias offerebam, in quibus æterna victoria est. Quid mihi plus potuit meus hostis auferre? Abrogasti decreta mea: quod adhuc ille qui contra me levavit arma, non fecit. Nunc gravius telum corpore recipio, quod a fratre mea statuta damnantur. Meliore parte mei apud te periclitor; illa enim mors corporis, ista virtutis est. Nunc mihi abrogatur imperium, et quod est gravius, abrogatur a tuis, abrogatur a meis: et id abrogatur, quod in me etiam mei adversarii prædicarunt. Si volens acquisivisti, dampnasti fidem meam: si invitus cessisti, prodidisti tuam. Ergo, quod gravius est, et in te periclitor.

16'. Quid respondebis etiam patri, qui te majore dolore conveniet, dicens: De me, fili, 828 pessime judicasti, qui putasti quod ego gentilibus conveniam præstitissem: nemo ad me b detulit aram esse in illa Romana curia; nunquam tantum nefas credidi, quod in communi illo christianorum gentiliumque concilio sacrificarent gentiles, hoc est, insultarent gentiles præsentibus christianis, et iuviti christiani interesse sacrificii cogerentur. Multa et diversa crimina, me imperante, commissa sunt, ultus sum quæcumque sunt deprehensa: si quis tunc latuit, debet ergo dicere me probasse, quod ad me nemo detulerat? De me pessime judicasti, si mihi superstitio aliena, non fides mea servavit imperium.

a Omnes edit. ac plures mss., *Christo est. Omnis Deo plena pueritia fidei comprobatur*: ac locum h. l. restituere cod. Belv., Thuan., Reg. et Carol.: ut in textu. Ibi autem observa non obscuram allusionem ad Apostolicam illa I Cor. xiv, 20: *Notite pueri effici sensibus*, etc. Opportunum porro hoc tempus pagani ad sacrorum obtinendam restitutionem arbitrati sunt, non solum propter imperatoris pueritiam per quam regimini esse consuevit debitus: sed et propter Maximum tyrannum, a quo Italiæ eruentem bellum imminabat.

b Baronius ad an. 374 hæc verba magis rhetorico impetu ad delinendum Valentiniani pueri animum, quam ex veritate dicta existimat. Seniores enim illa ignorare non potuisse: nec sanè mirum, si dissimularit, cum leges etiam promulgaverit pro libertate ethniciæ religionis. Sed pace tanti viri, nequaquam videtur prudentiæ, quæ erat Ambrosius, illa dixisse quorum falsitatem non nesciret fore ab adversario

17. Unde cum id advertas, Imperator, Deo primum, deinde patri et fratri injurias irrogari, si quid tale decernas; peto ut id facias, quod salutis tuæ apud Deum intelligis profuturum.

c RELATIO SYMMACII URBIS PRÆFECTI.

Imperatoribus supplicat senatus nomine, ut veteres religiones instaurantur, ac reparentur ara Victoriæ, ut ad eam iurandum exigatur more antiquo; non enim superiores principes in eo imitandos, quod eam sustulere, sed in eo quod alios ritus non sustulerunt. Hoc ab eis Romam poscere, et profecto sine damno ærarii concedi posse: iniquum autem illud habendum, quod bona sibi legata Vestales sacrificique adire prohibeantur: quam rem dii ulli dicuntur immisca fame. Negat denique dicendum, quod peit, sumptum publicum: et orationem cohortando imperatores ad postulata sibi præstanda claudit.

1. t Ubi primum senatus amplissimus, semperque vester, subjecta legibus vitia cognovit, et a principibus piis vidit purgari famam proximorum temporum, boni sæculi auctoritatem secutos, evolvit diu pressum dolorem, atque d iterum me querelarum suarum iussit esse legatum: e cui ideo divi principis denegata est ab improbis audientia quia non erat justitia defutura, domini imperatores Valentinian, Theodosi, et Arcadii Inclyti, victores ac triumphatores, semper augusti.

2. e Gemino igitur functus officio, et ut præfectus vester gesta publica prosequor, et ut legatus civium mandata commendo. Nulla est hic dissensio voluntatum; quia jam credere homines desierunt f aulicorum se studio præstare, si discrepent. Amari, coli, diligi, majus imperio est. Quis ferat obvisse reipublicæ privata certamina? Merito illos senatus insequitur, qui potentiam suam famæ principis prætulerunt.

3. e Noster autem labor pro clementia vestra ducit excubias. 829 Cui enim magis commodat quod instituta majorum, quod patriæ jura et fata defendimus, quam temporum gloriæ: quæ tum major est, cum vobis contra morem parentum intelligitis nil licere? Repetimus igitur religionem statum, qui reipublicæ diu profuit. Certe numerentur principes

quam facillime revincendam. Et sane ut eidem principi ignorare non licuerit hanc illam aram in curia positam fuisse, maxime tamen credibile est de sacrificiis, quibus ibidem interesse adigebantur christiani, deque juramentis quæ ab his exigere solebant infideles, ad eum nihil delatum esse.

e Scripta anno 384.

d Discimus ex his verbis eundem Symmachum ab ethnicis senatoribus ante biennium electum fuisse, ut sacrorum suorum obtinere instaurationem conaretur: de qua Ambrosius superiori epist. num. 12.

e Cui ideo divi principis . . . semper augusti, hæc tota pericope in Rom. edit. jugulata est: quæ non solum in aliis edit. cunctisque mss. invenitur, verum etiam libellorum supplicum formula erat.

f Ita mss. et Rom. edit. Amerb. vero, Eras. ac Gill., *credere desierunt. Aliquorum ministri regum coguntur studio se præstare. At infra vet. edit. cum mss. longe plurimis, jura et facta.*

utriusque sectæ, utriusque sententiæ; ^a proximus A pes mei probabile iudicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.

4. « Quis ita familiaris est barbaris, ut aram victoriæ non requirat? Cauti in posterum sumus, et talium rerum ostenta vitamus. Reddatur tamen ^b saltem nomini honor, qui numini denegatus est. Multa victoriæ debet æternitas vestra, et adhuc plura debet. Aversentur hanc potestatem, quibus nihil profuit: vos amicam triumphis patrocinium nolite deserere. Cunctis potentia ista votiva est: nemo colendam neget, quam profitetur optandam.

5. « Quod si ^c hujus ominis non esset justa vitatio, ornamentis saltem curiæ decuit abstinere. Præstate, oro vos, ut ea quæ pueri suscepimus, senes posteris B relinquamus. Consuetudinis amor magnus est. Merito divi ^d Constantii factum diu non stetit. Omnia vobis exempla vitanda sunt, quæ mox remota didicistis. Æternitatem curamus famæ et nominis vestri; ne quid futura ætas inveniat corrigendum.

6. « Ubi in leges vestras et verba jurabimus? qua religione mens falsa terrebitur; ne in testimoniis mentiat? Omnia quidem Deo plena sunt, nec ullus perfidius tutus est locus: sed plurimum valet ad metum delinquendi etiam præsentia religionis urgeri. Illa ara concordiam tenet omnium, illa ara fidem convenit singulorum: neque aliquid magis auctoritatem facit sentiis nostris, quam quod omnia quasi juratus noster ordo decernit. Patebit ergo sedes profana perjuriis, et hoc inclyti princi-

pes mei probabile iudicabunt, qui sacramento publico tuti sunt.

7. « Sed divus Constantius idem fecisse dicitur. Cætera potius illius principis æmulemur: qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. **830** Corrigit enim sequentem lapsus prioris, ^e et de reprehensione antecedentis exempli nascitur emendatio. Fas fuit ut parens ille clementiæ vestræ in re adhuc nova non caveret invidiam. Num potest etiam nobis eadem defensione convenire, si imitemur, quod meminimus improbatum?

8. « Accipiat æternitas vestra alia ejusdem principis facta, quæ in usum dignius trahat. ^f Nil ille decerpit sacrarum virginum privilegiis, replevit nobilibus sacerdotia, Romanis ceremoniis non negavit impensas, et per omnes vias æternæ Urbis lætum secutus senatum, vidit placido ore delibra, legit inscripta fastigiis ^g deorum nomina, percontatus est templorum origines, miratus est conditores. Cumque alias religiones ipse sequeretur, has servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes ^h urbibus et cultus mens divina distribuit. Ut animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. ⁱ Accedit utilitas, quæ maxime homini deo asserit. Nam cum ratio omnis ^j in aperto sit, unde rectius quam de memoria atque documentis rerum secundarum cognitio venit numinum? Jam si longa ætas auctoritatem religionibus faciat, servanda est ^k tot sæculis fides, et sequendi sunt nobis parentes, qui secuti sunt feliciter suos.

9. « Romam nunc putemus assistere, atque his

^a Proximus, id est, Julianus: recentior, nempe Valentinianus; qui etiam sequenti sententia cum Valente fratre significatur nomine proximatorum. Adverte autem in hac Symmachi Relatione admodum desiderari prudentiam, quandoquidem non secus de suis numinibus ac sacrificiis cum imperatore christiano loquitur passim, ac si cum idolorum cultore loqueretur.

^b Pauci mss., saltem homini honor.

^c Reg. edit., hujus ominis non est etiam justa vitatio; ab his mss. aliquot hoc solo distant, quod pro non est etiam, legunt non esset: reliqui vero locum ita exhibent, hujus hominis non esset justa vitatio. Non satis recte. Porro aliam lectionem sequitur Onuphr. Paninus lib. de Civit., Rom. voces hujus hominis, mutans in hujus numinis, et ponens visitatio pro vitatio; indicans etiam alicubi scriptum, usitatio. Sed præstare putamus lectionem nostram, cujus hic est sensus: etsi justum non esset vitare malum onem, ^d quod ex dejecta Victoriæ ara ducitur, tamen, etc.

^e Ita edit. ac mss. omnes, excepto uno Long., ubi habetur Constantini factum. Baronius autem ad ann. 346 suadet legendum Constantis factum quasi exprobraret Symmachus imperium Constantis breve fuisse, ac propter vetita Deorum sacra eum a Magnentio de medio sublaturum. Quam conjecturam egregie hinc putat confirmari, quod infra subditur, Sed divus Constantius, cod. Long. Constantinus, etc. Idem ad ann. 356 eadem iterat atque asserit. Baronium sequitur Godefridus in leg. 2 et 3 de paganis, quas Constantis esse arbitratur; atque in hanc ultimam eo loci a Symmacho, Constantis facto, tacite Magnentii, deorum nempe sacra reddentis, factum opponi existimat. Deinde vero propositis Constantii tribus legibus, quæis templorum aditu, nec non usu sacrificiorum

interdicitur, in 3 tradit per hæc tempora, scilicet ann. 356 a Constantio aram Victoriæ dirutam esse, idque ex his Symmachi ac Ambrosii scriptis probari. Verumtamen eorum argumenta non sunt tanti, ut contra tot mss. et cunctarum edit. auctoritatem Constantium hic deseramus. Quid enim vetat, ne dicatur ipsius factum non diu stetit, sed quod illud proximus ejusdem Constantii successor Julianus antiquaverit? Deinde quod Constantii Symmachus iterum fecerit mentionem, id more Oratorum eadem subinde, cum sibi ex usu esse putant, iterantium, non abhorret. Huc adde quod infra dicitur: qui nihil tale esset aggressus, si quis ante se alius deviasset. Quo enim pacto ista Constantio et Symmachi mente convenirent, si latas a germano hac de re leges, atque a Magnentio sublatas intellexisset idem Constantius? Credibile ergo est nocturna tantum sacrificia a Constante fuisse prohibita, quæ Magnentius restituisse reperitur.

^e Rom. edit. sola, et deprehensionis antecedentis exemplo.

^f Marcellinus lib. xii, cap. 11, Constantii in Urbem ingressum commorationemque describit, ad quam haud dubie hoc loco alludere voluit Symmachus.

^g Mss. aliquot, Deum numina.

^h Ita omnes edit. mss.; autem fere ad unum omitunt negationem; nec pauci quoque dictionem cul-tus; cujus loco legit urbibus cunctis citatus jam supra Paninus.

ⁱ Epictetus Enchir. cap. 38: ὅπου γὰρ τὸ σὺμπερον, καὶ καὶ τὸ εὐσεβές. Uterque ergo pietatis fundamentum vult esse utilitatem: sed non eodem modo hanc definiunt.

^j Mss. aliquot, in aperto sit; unus, in operato sit.

^k Rom. edit. sola, totius sæculi fides.

vobiscum agere sermonibus : Optimi principes , patres patriæ reveremini annos meos , in quos me pius ritus adduxit. Utar ceremoniis avitis ; neque enim pœnitet. Vivam meo more , quia libera sum. Hic cultus in leges meas orbem redegit : hæc sacra Annibalem a mœnibus , a Capitolio Senonas repulerunt. Ad hoc ergo servata sum , ut longæva reprehendar ? Videro quod instituendum putatur ; sera tamen et contumeliosa emendatio senectutis.

10. « Ergo diis ^a patriis , diis indigetibus pacem rogamus. Æquum est quiquid omnes colunt , unum putari. Eadem spectamus astra , commune cœlum est , idem nos mundus involvit. Quid interest qua quisque prudentia verum requirat ? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum : sed hæc otiosorum disputatio est : ^b nunc preces , non certamina offerimus. »

§31 11. « Quanto commodo sacri ærarii vestri Vestalium virginum prærogativa detracta est ? Sub largissimis imperatoribus denegatur , quod parcissimi præstiterunt ? Honor solus est in illo velut stipendio castitatis. Ut vitæ earum capiti decus faciunt , ita insigne ducitur ^c sacrificii vacare muneribus. Nudum quodammodo nomen immunitatis requirunt ; quoniam paupertate a dispendio tutæ sunt. Itaque amplius laudi earum tribuunt , qui aliquid rei detrahunt ; siquidem saluti publicæ dicata virginitas crescit merito , cum caret præmio.

12. « Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. Fiscus honorum principum non sacerdotum damnis , sed hostium spoliis augeatur. Ullumne lucrum compensat invidia ? Et quia avaritia in mores vestros non cadit , hoc miseres sunt , quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub imperatoribus , qui alieno abstinent , qui resistunt cupiditati , ad solam detrahatur amittentis injuriam , quod desiderium non movet auferentis.

13. « Agros etiam virginibus et ministris ^d deficientium voluntate legatos fiscus retentat. Oro vos , justitiam sacerdotes , ut urbis vestræ sacris reddatur privata successio. Dictent testamenta securi , et sciant

^a Mss. non pauci , *diis patriis indigetibus* , quidam corrupte *indigentibus*. Sane quidem Virg. lib. 1 Georg. conjunctim ponit , *dii patrii indigetes* : at nihil impedit quominus duo hæc nomina Symmachus dividerit. Nam ut raro indigetis pro iisdem accipiantur , qui dicuntur a Græcis *θεοι πατριοι και ενχωριοι* , sæpe tamen pro heroibus in deos relatis , atque inter eos ^d degentibus sumuntur. Vide alias quoque ejusdem significationes apud Vossium in Etymol. Jos. Laurentium lib. 11 Polym. , dissert. 49 , atque alios.

^b Ita vel. edit. ac mss. exceptis paucis , ubi etiam legitur *nunc certamina* : Rom. autem edit. , *nos preces , non certamina*. Per certamina vero intelligi non debent pugnae armis commissæ ; sed concertationes illæ , quas proxime ante dicit esse *otiosorum*.

^c Rom. edit. sola , *sacerdoti vacare muneribus*.

^d *Deficientium* nomine illos appellat , quorum vita senectutis oneri cedit , quos Ambrosius *defectos* vocare solet , maxime enim obsignantur ab hujusmodi testamenta.

^e *Justa commoda* ideo dicit , quia nec hæreditatem integram , nec legata quælibet accipere servis licebat : sed vel peculium , id est , modicam pecu-

sub principibus non avaris stabile esse , quod scriperint. Delectet vos ista felicitas generis humani , cœpit causæ hujus exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones sub Romana jura non pertinent ? Quod nomen accipiet ablatio facultatum , quas nulla lex , nullus casus fecit caducas ? Capiunt legata liberti , servis testamentorum ^e justa commoda non negantur ; tantum nobiles virgines , et fatallium sacrorum ministri excluduntur prædiis hæreditate quæsitis. Quid juvat saluti publicæ castum corpus dicare , et imperii æternitatem cœlestibus fulcire præsidiiis , armis vestris , aquilis vestris amicas applicare virtutes , pro omnibus efficacia vota suscipere , et jus cum omnibus non habere ? Itaque melior est servitus , quæ hominibus impenditur. Rem publicam lædimus , cui numquam expedit ut ingrata sit.

14. « Nemo me putet solam causam religionum tueri : ^f ex hujusmodi facinoribus orta sunt cuncta Romani generis incommoda. Honoraverat lex parentum vestales virgines , ac ministros deorum , victu modico , justisque privilegiis. Stetit muneri hujus integritas usque ad degeneres trapezitas , qui ad mercedem vilium bajulorum sacræ castitatis alimenta verterunt. Secuta est hoc factum fames publica , et spem provinciarum omnium messis ægra decepit. Non sunt hæc vitia terrarum. Nihil imputamus astris. Nec rubigo segetibus obsuit , nec **§32** avena ^g fruges necavit : sacrilegio annus exaruit ; necesse enim fuit perire omnibus , quod religionibus negabatur.

15. « Certe si est hujus mali aliquod exemplum , imputemus tantam famem viribus annorum. Gravis hænc sterilitatem aura constrinxit : silvestribus arbutis vita producitur , et rursus ^h ad Dodonæas arbores plebis rusticæ inopia convolvavit. Quid tale provinciæ pertulerunt , cum religionum ministros honorum publicos pasceret ? Quando in usum hominum concussa quercus , quando vulsæ sunt herbarum radices , quando alternos regionum defectus deseruit fecunditas mutua ; cum populo et virginibus sacris

nixæ summam , vel pensionem aliquam , ut puta fructuum , vestium , etc. Nam *commoda* pro pensione quæ sacerdotibus , militibusve attribuantur , usurpari ex Suetonio , Juvenali atque aliis intelligimus.

ⁱ Vetus erat ac trita paganorum criminatio , ut imperium nullam pateretur calamitatem , quin eam christianæ religioni acceptam ferrent. Eleganter Tertullianus Apolog. cap. 40. *Si Tiberis , inquit , ascendit ad mœnia , si Nilus non ascendit in arva , si cœlum stetit , si terra movit , si fames , si lues ; statim christianos ad leonem*. Verum hæc calumnias præter eundem Tertullianum hoc ipso Apologetico , et Ambrosium nostrum sequenti dissertatione , alii quoque innocentis Christianorum defensores confutarunt , inter quos Augustinus editis libris de Civit. Dei palmam tulit.

^g Pauci mss. , *fruges negavit*.

^h Mss. nonnulli , *ad idoneas arbores*. Male ; sunt enim dodonææ arbores quercus , e quarum glandibus victitasse feruntur primi homines : ac proinde tanta fuisse fames significatur , ut mitiorum frugum defectu glandes esitare pauperes coacti sint.

communis esset annona? Commendabat enim terrarum proventus victus antistitum, et remedium magis, quam largitas erat. An dubium est semper pro copia omnium datum, quod nunc inopia omnium vindicavit?

16. « Dicit aliquis sumptuum publicum denegatum alienae religionis impendit. Absit a bonis principibus ista sententia; ^a ut quod de communi quibusdam tributum est, in jure fisci esse videatur. Nam cum respublica de singulis constet; quod ab ea proficiscitur, sit rursus proprium singulorum. Omnia regitis, sed suum cuique servatis: plusque apud vos justitia, quam licentia valet. Consultite certe munificentiam vestram, an haec publica velit existimari, quae in alios transtulistis? Semel honori urbis delata compendia desinunt esse tributivum: et quod a principio beneficium fuit, usu atque aetate fit debitum. Inanem igitur metum divino animo vestro tentat incutere, si quis asserit conscientiam vos ^b habere praebentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.

17. « Faveant clementiae vestrae sectarum omnium arcana praesidia: et haec maxime, quae majores vestros aliquando juverunt, vos defeudant, a nobis colantur. Eum religionum statum petimus, qui divo ^c parenti culminis vestri servavit imperium, qui fortunato principi legitimos suffecit haeredes. Spectat senior ille divus ex arce siderea lacrymas sacerdotum, et se culpatum putat more violato, quem libenter ipse servavit.

18. « Praestare etiam divo fratri vestro alieni consilii correctionem: tegite factum quod senatui displicuisse nescivit. Siquidem constat ideo exclusam legationem, ne ad eum iudicium publicum perveniret. Pro existimatione est temporum superiorum, ut non dubitetis abolere, quod probatum est principia non fuisse. »

833 ^d EPISTOLA XVIII.

Relationi Symmachi respondet AMBROSIIUS, et post conciliatam sibi VALENTINIANI benevolentiam, tria in eadem relatione praecipua capita aggreditur. Nam

^a Mss. aliquot, ut quod commune; reliqui, ac edit., ut quod de commune; vet. edit., olim de commune.

^b Nonnulli mss., habere praesentiam. Non recte; conscientiam enim habere praesentium, etc., idem est ac tam in culpa esse, quam si praebent, nisi detraxerint.

^c Rom. edit., parenti vestro culminis servavit, etc. Quod autem ait numinum suorum religionibus servatum Valentiniani senioris imperium, hoc eo sensu intelligendum est, non quod illas secutus fuerit, sed quod non aboleverit, sicut a Symmacho supra dictum est. Hanc etiam ob rem eundem principem commendat ethnicus Marcellinus lib. xxx, c. 9. Quia immo idem Valentinianus libertatem cuique sequendae religionis, quam elegerit, a se relictam, lege 9 de Maleficiis testificatur. Et hoc ipsum est cur de Valentiniano juniore Ambrosius in funebri ejusdem laudatione: *Quod patri defuerat, inquit, adjunxit: quod frater constituit, custodivit.*

^d Scripta a. n. 384.

^e Nonnulli mss., et christianissimo imperatori.

prosopopeia qua Roma priores suos ritus poteros fingebatur, alia ejusdem Romae contraria efflagitantis opponitur, cum Vestalibus et sacrificiis virginis sacrae et Christi sacerdotiae comparantur, ac tandem quod sublatis illis ceremoniis famem vitam fuisse dictitabatur, id vanum esse innotuitis argumentis demonstratur.

AMBROSIIUS episcopus beatissimo principi, ^e et clementissimo imperatori VALENTINIANO augusto.

1. Cum ^f vir clarissimus praefectus urbis Symmachus ad clementiam tuam retulisset, ut ara quae de urbis Romae curia sublata fuerat, redderetur loco; et tu, imperator, licet adhuc in minoris erit tirocinio florentibus novus annis, fidei tamen virtute veteranus obsecrata gentilium non probares; eodem, quo comperi, puncto libellum obtuli: quo licet comprehenderim, quae suggestioni necessaria viderentur; poposci tamen exemplum mihi relationis dari.

2. Itaque non fidei tuae ambigua, sed providae cautionis, et pii certus examinis, hoc sermone relationis assertioni respondeo, hoc usum petens, ut non verborum elegantiam, sed vim rerum ^g expectandam putes. Aurca enim, sicut Scriptura divina docet (Eccl. vi, 11), est lingua sapientium literaturae, quae phaleratis dotata sermonibus, et quadam splendentis eloquii velut coloris pretiosi corusco resultans, capit animarum oculos ^h specie formosi, visuque perstringit. Sed aurum hoc, si diligentius manu tractes, ⁱ foris pretium, iatus metallum est. Volve, quae, atque excute sectam gentilium: pretiosa et grandia sonant, veri effeta deficiunt: Deum loquuntur, simulacrum adorant.

3. Tria igitur in relatione sua vir clarissimus praefectus urbis proposuit, quae valida putavit: quod Roma veteres, ut ait, suos cultus requirant, et quod sacerdotibus suis virginibusque Vestalibus emolumenta tribuenda sint, et quod emolumentis sacerdotum negatis, famae secuta publica sit.

4. In prima propositione, flebili Roma quae sermone illacrymat, voleres, ut ait, cultus ceremoniarum ⁸³⁴ requirens. Haec sacra, inquit, ^j Anni-

^f Vir clarissimus non tam honori personae tribuitur, quam dignitatis titulus ac significatio est, ut jam alicubi observavimus. Adi etiam, si vacat, Alciaci lib. iii. Dispositionum.

^g Rom. edit., expendendam putes; reliquae, ac mss., expectandam putes, uvo Vat. cod. excepto, ubi expetendam.

^h Duo mss., specie formosa, visuque perstringit; unus, specie formositate perstringit; caeteri et edit., specie formosi, visuque, Rom. visuque perstringit.

ⁱ Foris pretium, supple, auri praese fert, Intus metallum, ars videlicet aut ferrum; ubi generis nomen pro viliori specie positum est.

^j Annibalem Carthaginiensium ducem Romano populo infensissimum neino pascit in summum periculum res Romanorum adduxisse: qui tandem Apulia: deliciis mollitus, et Fabii cunctatione debilitatus, Italia recedere coactus fuit, ac postmodum a Scipione Africano debellatus. Sequens vero cum e Celtica Gallia in Italiam transisset, urbem ipsam armis coeperunt; at Capitolium deluam capum custod-

balem a mōnibus, a Capitolio Senonas repulerunt. Itaque dum sacrorum potentia prædicatur, infirmitas proditur. Ergo Annibal diu sacris insultavit Romanis, et diis contra se dimicantibus, usque ad muros urbis vincendo pervenit. Cur se obsideri passi sunt, pro quibus deorum suorum arma pugnabant?

5. Nam de Senonibus quid loquar, quos Capitolii secreta penetrantes Romanæ reliquiæ non tulissent, nisi eos pavido anser strepitu prodidisset? En quales templa Romana præules habent. Ubi tunc erat Jupiter? An in anserem loquebatur?

6. Verum quid negem sacrorum ritus militasse Romanis? Sed etiam Annibal eosdem Deos colebat. Utrum volunt igitur, eligant. Si in Romanis vicerunt sacra, in Carthaginensibus ergo superata sunt: si in Carthaginensibus triumphata, nec Romanis utique profuerunt.

7. Facessat igitur invidiosa illa populi Romani querela: ^a non hanc Roma mandavit. Aliis illa eos interpellat vocibus: Quid me casso quotidie gregis innoxii sanguine cruentatis? Non in fibris pecudum, sed in viribus bellatorum tropæa victoriæ sunt. Aliis ego disciplinis orbem subegi. Militabat ^b Camillus, qui sublata Capitolio signa, cæsis Tarpeiæ rupis triumphatoribus, reportavit: stravit virtus, quos religio non removit. Quid de ^c Attilio loquar, qui militiam etiam mortis impendit? Africanus non inter Capitolii aras, sed inter Annibalis acies triumphum invenit. Quid mihi veterum exempla profertis? Odi ritus Neronum. Quid dicam ^d bimestres imperatores, et terminos regum cum exordiis copulatos? Aut forte ^e illud est novum, barbaros suis excessisse finibus? Numquid etiam illi christiani fuerunt, quorum miserabili novoque exemplo ^f alter captivus imperator, sub altero captivus orbis, ^g sefellisse quæ victoriam promittebant, suas ceremonias prodiderunt? Numquid et tunc non erat ara victoriæ? Pœnitet lapsus: vetusta canities pudendi sanguinis traxit ruborem. Non erubesco cum toto orbe longæva coperti. Verum certe est quia nulla ætas ad perdiscendum ^h sora est. Erubescat senectus, quæ emendare se

dia occupaturi, anserum gingritu detecti sunt, et a Manlio de Tarpeia rupe dejecti.

^a Omnes edit, non hæc Roma mandavit; mss. aliquot, non hanc rem mandavit; reliqui melius, non hanc, etc., supple querelam.

^b Camillus quinque dictator creatus est, et ob præclara in Remp. merita alter Romulus dictus. Hic collectis Romanorum reliquiis Senonas prædæ intentos fudit ac profligavit: quo potissimum nomine hic ab Ambrosio memoratur.

^c Attilius Regulus a Carthaginensibus, a quibus captus in bello fuerat, ad Senatum de permutandis captivis missus, cum eam permutationem efficaciter dissuasisset, Carthagem ad certissimam et crudelissimam mortem rediit.

^d Galbam, Othonem, Vitellium intelligit, quorum Galba septimo imperii mense occisus est, Otho nonagesimo quinto die, Vitellius octavo mense, tres certe annos trini principes in imperio non impleverunt, quod eleganti carmine comprehensum est ab Ausonio:

Galba senex, Otho lascive, famose Vitelli,
Tertia vos Latio regnantes nesciit ætas.

non potest. Non annorum ^e canities est laudata, sed morum (*Sap.* iv, ix). Nullus pudor est ad meliora transire. Hoc solum habebam commune cum **835** barbaris, quia Deum antea nesciebam. Sacrificium vestrum ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus quæritis Dei voces? Venite, et discite in terris cælestem militiam: hic vivimus, et illic militamus. Cæli mysterium doceat me Deus ipse, qui condidit: non homo, qui se ipsum ignoravit. Cui magis de Deo, quam Deo credam? Quomodo possum vobis credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?

8. Uno, inquit, itinere non potest perveniri ad tam grande secretum. Quod vos ignoratis, id nos Dei voce cognovimus. Et quod vos suspicionibus quæritis, nos ex ipsa sapientia Dei et veritate compertum habemus. Non congruunt igitur vestra nobiscum. Vos pacem diis vestris ab imperatoribus obsecratis, nos ipsis imperatoribus a Christo pacem rogamus. Vos manuum vestrarum adoratiæ opera, nos injuriam ducimus omne quod fieri potest, Deum putari. Non vult se Deus in lapidibus coli. Denique etiam ipsi philosophi vestri ista riserunt.

9. Quod si vos ideo Christum Deum negatis; quia illum ^h mortuum esse non creditis (nescitis enim quod mors illa carnis fuerit, non divinitatis, quæ fecit ut credentium jam nemo moriatur) quid vobis imprudentius, qui contumeliose colitis, et honorifice derogatis; verum enim Deum lignum putatis. O contumeliosa reverentia! Christum mori potuisse non creditis. O honorifica pervicacia!

10. Sed vetera, inquit, reddenda sunt altaria simulacris, ornamenta delubris. Reposcantur hæc a consorte superstitionis: christianus imperator aram solius Christi didicit honorare. Quid manus piæ et ora fidelia ministerium suis cogunt ⁱ sacrilegis exhibere? Vox imperatoris nostri Christum resultet, et illum solum, quem sentit, loquatur; quia *cor regis in manu Dei* (*Prov.* xxi, 1). Numquid imperator gentilis aram Christo levavit? Dum ea quæ fuerunt, reposcunt, exemplo suo admonent quantum christi

Nisi hoc potius referri velimus ad *Æl.* Pertinacem qui duobus mensibus et diebus 25 et ad Didium, qui duobus mensibus et quinque diebus in imperio fuisse: quod certius convenit cum spatio Ambrosiano. Ita Nannius.

^e Idem Nannius ad hæc verba: Id haud dubie, inquit, de Lic. Valeriano, et filio ejus Gallieno intelligendum, quorum pater captus a rege Persarum Sapore, cui ascensuro cervicem pro scabello subiciebat, in miserabili servitute consenuit: alter orbem terrarum luxu et nequitia perdidit; adeo ut trigenta tyranni provincias occupaverint, et feminæ quoque contra eum diadema sumpserint.

^f Mss. aliquot, sefellitque quæ victoriam promittebat. Minus commode.

^g Omnes edit. ac pauci mss., canities est laudanda.

^h Nonnulli mss., mortuum esse creditis; reliqui, et omnes edit... non creditis. Melius ut docent sequentia, Christum mori potuisse non creditis.

ⁱ Pauculi mss., sacrificiis exhibere.

stiani imperatores religioni, quam sequuntur, debeant A deferre reverentiæ; quando gentiles superstitionibus suis omnia detulerunt.

11. Dudum cœpimus, ^a et jam sequuntur exclusos. Nos sanguine gloriamur, illos dispendium movet. Nos hæc victoriæ loco ducimus, illi injuriam putant. Numquam nobis amplius contulerunt, quam cum verberari christianos atque proscribi ac necari juberent. Præmium fecit religio, quod perfidia putabat esse supplicium. Videte magnanimos. Per injurias, per inopiam, per supplicium ^b nos crevimus: illi ceremonias suas sine quæstu manere posse non credunt.

836 11. Habeant, inquit, ^c Vestales virgines immunitatem suam. Dicant hoc, qui nesciunt credere, quod possit esse gratuita virginitas: provocent lucris, qui diffidunt virtutibus. Quantas tamen illis B virgines præmia promissa fecerunt? Vix septem Vestales capiuntur puellæ. En totus numerus quem infulæ vitati capitis, purpuratarum vestium murices, pompa lecticæ ministrorum circumfusa comitatu, privilegia maxima, lucra ingentia, præscripta denique pudicitiae tempora coegerunt.

12. Attollant mentis et corporis oculos, videant plebem pudoris, populum integritatis, concilium virginitatis. Non vittæ capiti decus, sed ignobile ^d velamen usui, nobile castitati: non exquisita, sed abdicata lenocinia pulchritudinis: non illa purpurarum insignia, non luxus deliciarum, sed usus jejuniorum: non privilegia, non lucra: omnia postremo talia, ut revocari a studio putes, dum exercentur officia. Sed dum exercetur officium, studium C provocatur. Suis castitas cumulatur dispendiis. Non est virginitas, quæ pretio emitur, non virtutis studio possidetur: non est integritas quæcumque ^e in auctione nummario ad tempus licitatur compendio. Prima castitatis victoria est facultatum cupiditates vincere; quia lucri studium tentamentum pudoris est. Ponamus tamen subsidia largitatum conferenda virginibus. Quæ christianis munera redundabunt? quod tantas opes sufficiet ærarium? Aut si arbitrantur solis Vestalibus conferendum, non pudet, ut qui totum sibi sub imperatoribus gentilibus vindicarunt, iidem sub principibus christianis non putent nobis sortem debere esse communem.

^a Vet. edit., *Dum cœpimus, sequamur exclusos*; Rom. et mss. nobiscum consentiunt, nisi quod illa retinuit *sequamur*, ubi prope ad unum ponunt *sequuntur*.

^b Omnes edit., *nos credimus*; omnes mss., *nos crevimus*.

^c De Vestalibus vide quod a nobis observatum est ad lib. 1 de Virgin. cap. 4, num. 15. Quod autem infra dicitur *Vestales capiuntur*, allusio est ad illam pontificis novam virginem accipientis formulam: *Capio te, amata*.

^d Edit. ac pauci mss., *velamen, usui* (Rom. edit., *usu*) *nobile castitatis*; mss. plures et potiores ut in textu.

^e Omnes edit., *tamquam in auctione... sollicitatur*; omnes mss. nobiscum faciunt, nisi quod pro *auctione*, unus legit *actione*, alter *cautione*.

^f Volunt hic designari ab Ambrosio Valentiniani legem 20, de episcopis, etc., ad Damasum pont.

13. Sacerdotibus quoque suis et ministris queruntur alimenta publica non deberi. Quantus hinc verborum tumultus increpuit? At contra, nobis etiam privatæ successionis emolumenta ^f recentibus legibus denegantur, et nemo conqueritur; non enim putamus injuriam, quia dispendium non dolemus. Si privilegium quærat sacerdos, ^g ut onus curiale declinet, patria atque avita et omnium facultatum possessione cedendum est. Quomodo hanc gentiles, si haberent, ingravarent querelam, quod sacerdos ferias ministerii sui emat totius patrimonii sui damno, et privati universæ commoditatis dispendio usum publici mercetur obsequii: præterdens communis salutis excubias, domesticæ inopiæ se mercede soletur; quia ministerium non vendidit, sed gratiam comparavit.

14. Conferet causas. Vos excusare vultis ^h decurionem, cum Ecclesiæ excusare non liceat sacerdotem. Scribuntur testamenta templorum ministris, nullus excipitur profanus, nullus **837** ultimæ conditionis, nullus prodigus verecundiæ: soli ex omnibus clerico commune jus clauditur, a quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur: nulla legata vel gravium viduarum, nulla donatio. Et ubi in moribus culpa non deprehenditur; tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legaverit christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non ut querar, sed ut sciant quid non querar, comprehendere; malo enim nos pecunia minores esse, quam gratia.

C 15. Sed referunt, ea quæ vel donata vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata. Dicant et ipsi quis templis dona detraxerit, ⁱ quod factum est christianis. Quæ si facta essent gentilibus, redderetur potius quam inferretur injuria. Nunc cuncte demum justitia præterditur, æquitas postulatur? Ubi tunc erat ista sententia; cum direptis christianorum omnium facultatibus, ipsos vitales anhelitus inviderent, et nullis usquam negata defunctis inhiherent supremæ mercæ sepultura? Quos gentiles præcipitarunt, maria reddiderunt. Fidei ista victoria est, quod et ipsi jam facta majorum carpunt, quorum gesta condemnant. Sed quæ, malum! ratio, ut eorum munera petant, quorum gesta condemnant?

D Rom. destinatam, qua de facto clerici prohibentur a piis mulieribus, quæ se illis adjunxerint, testamento quidquam accipere. Quod autem Ambrosius detrimento, quod eadem lex clericis irrogabat, se non moveri testificatur, cum Hieronymo pulchre consentit: sed hic se graviter dolere non dissimulat, quod eidem legi causam præbuerit clericorum avaritia. Lege secundam ejusdem epistolam de vita clericorum.

^g De onere curiali dicitur commodius *epist. ad Theodosium*.

^h Intellige Theodosii leg. 104 de Decurionibus; de qua etiam erit dicendi locus ad epistolam antecitatam.

ⁱ Hanc ecclesiarum direptionem sub Juliano factam fuisse constat. De qua Sozom. lib. v Hist. cap. 5, Theodoret. lib. iii, cap. 12, et Tripart. Hist. lib. vi, cap. 52.

16. Nemo tamen donaria delubris, et ^a legata ^A haruspicibus denegavit: sola sublata sunt prædia; quia non religiose utebantur iis, quæ religionis jure defenderent. Qui nostro utuntur exemplo, cur non utebantur officio? Nihil Ecclesia sibi, nisi fidem possidet. Hos redditus præbet, hos fructus. Possessio Ecclesiæ ^b sumptus est egenorum. Numerent quos redemerint templa captivos, quæ contulerint alimenta pauperibus, quibus exsulibus vivendi subsidia ministraverint. ^c Prædia igitur intercepta, non jura sunt.

17. En quod factum, quæ triste piaret nefas, famem, ut aiunt, publica vindicavit; quia usui omnium proficere cepit, quod proficiebat commodis sacerdotum. Propterea ergo detractis, ut aiunt, arbusta exuta corticibus, succo miserabili deficientium ora ^B lambebant. Propterea ^d Chaoniam frugem glande mutantem, rursus in pecudum pastus, et ad infelicis victus alimenta revocati, concussa quercu, famem in silvis **838** ^e miseram solabantur. Nova videlicet prodigia terrarum, quæ numquam ante acciderant; cum superstitione gentilis toto orbe ferretur? Re vera quando ante ^f vacuis avenis seges avari vota ludit agricolæ, et spem rusticæ plebis quæsita sulcis frugis herba destituit?

18. Et unde Græcis ^g oracula habita suæ quercus, nisi quia remedium silvestris alimonie cœlestis religionis donum putarunt? Talia enim suorum munera credunt deorum. Quis dodonæas arbores, nisi gentium populus adoravit; cum ^h pabulum triste agri nemorum honore donaret? Non est verisimile quod ^C indignantes eorum dii id pro pœna intulerint, quod solebant placati conferre pro munere.

Quæ autem æquitas, ut paucis sacerdotibus dolentes victum negatum, ipsi omnibus denegarent; cum inclementior esset vindicta, quam culpa? Non est igitur idonea, quæ tantam ægritudinem mundi fal-

^a Pro legata auruspicibus legendum legata aris speciebus conficit Samuel Petit lib. iii Variar. lection. cap. 7, non injuria infelix criticus a Valesio vocatus. Certe ut omittamus mss. ac edit. consensum, lectio illa minime Ambrosiana est, nec rationes, quibus nititur, satis idoneæ. Locum expende, ac pronuntia.

^b Hanc legem, qua Ecclesiam omnem teneri hoc loco testatur Ambrosius, quam perfecte ipsemet impleverit, cognosces ex iis, quæ ad lib. ii Offic. cap. xv et 28 observavimus.

^c Mss. duo, Præda igitur intercepta. Et post secundum versum, ubi vet. edit ac mss. aliquamulti, quod; nonnulli quæ triste piaret nefas; melius edit. Rom. cum reliquis, quæ triste piaret nefas. Est quippe imitatio illius versus e lib. ii Æneid.

Effugiem statuere, nefas quæ triste piaret.

^d Hic mss. et edit. inter se conveniunt, excepto quod in illorum nonnullis dictio glande prætermittitur: sed tamen ulcus his verbis inest minime obscurum. Nam præter quam quod Ambrosium respexisse liquet ad versum illum ex i Georg.:

Chaoniam pingui glandem mutavit arista;
vox Chaonium ducitur a regione Epiri, in qua Dodone urbs condita erat. Non longe autem ab hac surgebat silva Jovi sacra, et tota quercina; unde Symmachus in Relatione, et Ambrosius infra quercus Dodonæas arbores vocant. Scribendum ergo vel

lensis causa constrinxerit; ut virentibus segetibus subito spes anni adulta moreretur.

19. Et certe ante plurimos annos templorum jura toto orbe sublata sunt: modone demum diis gentilium venit in mentem suas injurias ultum ire? Propterea nec assueto cursu Nilus intumuit, ⁱ ut Urbicorum sacerdotum dispendia vindicaret, qui non vindicavit suorum?

20. Esto tamen si superiore anno deorum suorum injurias vindicatas putant, cur præsentis anno contemptui fuere? Jam enim nec herbarum vulsis radicibus rusticana plebs pascitur, nec bæccæ silvestris explorat solatia; ^j nec cibum de sentibus rapit: sed operum læta felicitum, dum messes suas et ipsa miratus, explevit voti satietate jejunium: usurarios nobis reddidit terra proventus.

21. Quis ergo tam novus humanis usibus vices stupeat annorum? Et tamen etiam superiore anno plerasque novimus provincias redundasse fructibus. De Galliis quid loquar solito ditioribus? Frumentum Pannoniæ, quod non severant, vendiderunt: ^k et secunda Rhetia fertilitatis suæ novit invidiam; nam quæ solebat tutior esse jejunio, fecunditate hostem in se excitavit: Liguriam Venetiasque autumnis frumenta paverunt. Ergo nec ille sacrilegium annus exaruit, et iste fidei fructibus annus effloruit. Negent etiam quod largo fetu vineæ redundaverint. **839** Itaque et messem feneratam recepimus, et liberalioris vindemiæ beneficia possidemus.

22. Postremus superest et maximus locus, utrum ea quæ vobis profuerint, imperatores, restituere subsidia debeatis; ait enim: Vos defendant, a nobis colantur. Hoc est, fidelissimi Principes, quod ferre non possumus; quia exprobrant nobis vestro se nomine diis suis supplicare, et vobis non mandantibus, sacrilegium immane committunt, dissimulationem pro consensu interpretantes. Sibi habeant præ-Chaoniam fruge glandem mutantem, vel Chaonia frugem glande, etc.

^g Non pauci mss., miseram solabamur; et istic alluditur etiam ad Virgilianum illud e lib. jam citato: Concussaque famem in silvis solabere quercu.

^f Virg. lib. cit.:

Expectata seges vacuis elusit avenis.

^h Ita mss.; edit. autem, oracula habitæ. Utique ex Virg. lib. ii Georg. ubi legitur:

.....Atque habitæ Grajis oracula quercus.

De dodonæis porro quercubus hic agi constat; de quibus præter Virgilii commentatores ad versum citatum, consulere etiam licet Erasmus chil. 4, cent. 1, adagio 7.

ⁱ Omnes edit., pabulum triste sacri nemoris; omnes mss. ut nos in textu.

^j Quemadmodum Roma per antonomasiam Urbs, ita et Romanos sacerdotes hoc loco Urbicos vocat Ambrosius.

^k Nonnulli mss., nec cibus de sentibus sapit. Sequenti autem sensu parodia est ex illo Virg. Georg. i. Et ipsa suas mirantur Gargara messes.

^l Omnes edit., et secunda Rhetia; omnes mss., et secunda Rhetia. Hodie dividitur ea regio in superiorem et inferiorem: an autem Ambrosii ætate in primam et secundam distingueretur, nobis non constat. Vide situm ejus apud Ptolomeum lib. ii, et apud geographos recentiores.

sidia sua : suos si possunt, illa defendant. Nam si iis a quibus coluntur, auxilio esse non possunt; quomodo possunt vos defendere, a quibus non coluntur?

23. Sed majorum, inquit, servandus est ritus. Quid quod omnia postea in melius profecerunt? Mundus ipse, qui vel primum ^a coactis elementorum per inane seminibus, tenero orbe, concreverat, vel confuso adhuc indigesti operis caligabat horrore; nonne postea distincto cœli, maris, terrarumque discrimine, rerum formas quibus speciosus videtur, accepit? Exuta humentibus tenebris novum terræ stupere solem. Dies in exordio non refulget, sed in processu temporis incremento luminis micat, et calor exæstuat.

24. Luna ipsa, qua propheticis oraculis species Ecclesiæ figuratur, cum primum resurgens in menstruas reparatur ætates ^b, tenebris nobis absconditur: paulatimque cornua sua complens, vel e regione solis absolvens, clari splendore fulgoris irrutilat.

25. Exerceri in fructus terræ ante nesciebant: post ^c ubi imperare arvis sollicitus cœpit agricola, et informe solum vestire vinetis, silvestres animos domesticis mollitæ cultibus exuerunt.

26. Anni ipsius ætas prima, quæ nos usu parili coloravit ^d nutu gignentium: sed in processu lapsuris floribus vernali, postremis adolescit fructibus.

27. Nos quoque ævi rudes, sensus ^e habemus infantiam: sed mutati in annos ingenii rudimenta deponimus.

Dicant igitur in suis omnia manere debuisse principis; mundum tenebris obductum, quia splendore solis illuxerit, displicere. Et quanto gratius est animi tenebras depulisse, quam corporis, fideique iubar emicuisse, quam solis? Ergo **840** et mundi sicut omnium rerum ^f primæva nutarunt, ut venerabilis capæ fidei sequeretur senectus. Quos hoc movet, reprehendant messem; quia sera secunditas est: reprehendant vindemiam; quia in occasu anni

^a Componere, si lubet, totum hunc locum cum simili apud Virgilium Ecl. 6, et alterum ex altero petitum non distiteris.

^b Mss. aliquot, *tenebris noctis absconditur*.

^c Mutatus est etiam hunc locum Ambros. ex illo Virg. Georg. 1:

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis. Alios quoque versus e lib. II hic expressi sunt, quos ipse per te facile deprehendes.

^d Rom. edit., *nuda gignentium*; optimo sensu, sed mss. atque edit. vet. præsidis destituito. Idem vero est, *nutu gignentium* ac gignentium arbitrio seu lege.

^e Omnes edit., *habemus infantiam*; omnes prope mss., *habemus infantiam*.

^f Edit. cum paucis mss., *primæva viam nutarunt*; alii mss. magno numero, *primæva nituerunt*; reliqui melius, *nutarunt*, id est, præ infirmitate vacillarunt.

^g Rom. edit., *fides animarum, et in Ecclesia gratia*, etc.

^h Omnes edit., *id quod erat verum, jure prælatum*; mss. partim, *quod erat verum, fit jure prælatum*, partim... *injuriam prælatum*, partim etiam... *in jure prælatum*. Nec male forsitan legeremus... *id jure prælatum*.

A est: reprehendant olivam; quia postremus est fructus.

28. Ergo et messis nostra fides ^g animorum est; Ecclesiæ gratia meritorum vindemia est, quæ ab ortu mundi virebat in sanctis, sed postrema ætate se diffudit in populos, ut adverterent omnes non rudibus animis irrepsisse fidem Christi (nulla enim sine adversario corona victoriæ) sed explosa opinione, quæ ante convaluit ^h, quod erat verum, fit jure prælatum.

30. Si ritus veteres delectabant, cur in alienos ritus eadem Roma successit? Omitto absconditam pretio bimum, et pastorales casas auro degeneri renitentes. Quid, ut de ipso respondeam quod queruntur, captarum simulacra urbium, victosque deos, et peregrinos ritus sacrorum alienæ superstitionis æmuli receperunt? Unde igitur exemplum, quod ⁱ currus suos simulato Almonis in flumine lavat Cybele? Unde Phrygii vates, et semper invisæ Romanis non æquæ Carthagini numina? Quam ⁱ Cœlestem Afri, Mithram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis, non pro numinis varietate. Sic eadem esse et victoriam crediderunt, quæ utique munus est, non potestas: donatur, non dominatur, legionum gratia, non religionum potentia. Magna igitur dea, quam militum multitudo sibi vindicat, vel prætorum donat eventus?

31. Hujus aram strui in urbis Romæ curia petunt, hoc est, quo plures conveniunt christiani. Omnibus in templis aræ, ara etiam in templo victoriarum. C Quoniam numero delectantur, sacrificia sua ubique concelebrant. Quid est nisi insultare fidei, unius aræ sacrificium vindicare? Ferendumne istud, ut gentilis sacrificet, et christianus intersit? Hauriant, inquit, hauriant vel invito fumum oculis, symphoniam auribus, cinerem faucibus, thus naribus, ^k et aversantium licet ora excitata foci nostris favilla respingat. Non illi satis sunt lavaera, non porticus, non plateæ occupatæ simulacris? Etiamne in communi illo concilio non erit communis conditio? Obstringetur pia

ⁱ Mss. aliquot, *cursum suos*. Est autem Almo, ut Nannius observat, fluvius Romæ in prima regione, apud quem olim Romani sacra Cybelis faciebant eodem ritu, quo Galli sacerdotes in Phrygia. Tum subjectis de eodem fluvio nonnullis Ovidii ac Juvenalis versiculis, idem adjungit: Ad cujus similitudinem cum alibi sacra sunt, proximum fluvium Almonem esse fingunt; si quidem mos est, ut quæ in sacris haberi nequeant simulentur: quod perinde accipitur, ac si vera essent. Virg. IV, *Æneid*:

Sparserat et latices simulatos fontis Averni.

Hæc Nannius. Porro de sacris peregrinis, quæ Romæ adoptata tradit Ambrosius, eleganter quoque Leo pont. Rom. serm. 1, de Apostolis: *Cum pene omnibus, inquit, dominaretur gentibus, omnium gentium serviebat erroribus*, etc. Verumtamen facta sæpius edicta de pellendis ex Urbe religionibus peregrinis non ignoramus.

^j Sumptum est ex illo Herodoti, *ἐπιμαρτυρίασι δὲ καὶ τῇ οὐρανῇ θύειν παρὰ τοὺς Ἀσσυρίων μακρόντας καὶ Ἀράβιων, καλῶνσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀπποδίταν Μύλκτα, Ἀράβιοι δὲ Ἀλίττα, Περσῶν δὲ Μίθραν*. Iti Nannius.

^k Amerb. cum mss. non paucis, *et aversantium*; aliæ cum reliquis, *et aversantium*.

senatus portio obstentantium vocibus, adjurantium sacramentis. Si refutet, videbitur mendacium prodere: **34** si acquiescat, sacrilegium confiteri.

32. Ubi, inquit, in leges vestras et verba jurabimus? Ergo mens vestra, quæ legibus tenetur inclusa, ceremoniis gentium suffragium colligit, fidem stringit? Jam non solum presentium, sed absentium etiam, et quod est amplius, imperatores, fides vestra pulsatur; vos enim cogitis, si jubetis. ^a Constantius augustæ memoriæ nondum sacris initiatus mysteriis, contaminari se putavit, si aram illam videret. Jussit auferri, non jassit reponi. Illud auctoritatem facti habet, hoc præcepti non habet.

35. Nemo sibi de absentia blandiatur. ^b Præsentior est, qui se animis inserit, quam qui oculis protestatur. Plus enim est mente connecti, quam corpore copulari. Vos senatus cogendi concilii præsules habet, ^c vobis coit: vobis conscientiam suam, non diis gentium præstat: vos liberis suis, non tamen fidei suæ præfert. Hæc est caritas exoptanda, hæc est caritas major imperio, si fides tota sit, quæ servat imperium.

34. Sed fortasse aliquem moveat ^d ita fidelissimum principem destitutum: proinde quasi meritorum pretium eaducis æstimetur presentium. Quis enim sapiens non in orbe quodam atque circuito locata humanarum rerum novit negotia; quia non eandem semper successus habent: sed variant status, et mutant vices?

35. Quem beatiorem Cneo Pompeio Romana templa miserunt? At is cum tribus triumphis terrarum cinxisset orbem, pulsus acie, bello profugus, et sui terminis exsul imperii, Canopei ^e manu spadonis occubuit.

36. Quem nobiliorem Cyro Persarum totius Orientis terræ regem dederunt? Is quoque cum principes potentissimos adversantes vicisset, ^f victos reservasset, muliebribus armis susus interiiit. Et ille rex qui superatos etiam concessus honore donaverat, exsecto capite et intra utrem plenum cruoris, ^g satiari jussus, incluso, femineis imperiis ludibrio fult. Adeo in istius vitæ curriculo non paria paribus, sed longe diversa referuntur!

^a Cod. Long. et Læt., *Constantinus*. Sed omnino legendum *Constantinus*, de cujus baptismate scribit Socrates lib. II, cap. 47, et alii.

^b Ambrosius supra epist. 14, num. 6, *Quorum frequenter presentior absentia fuit*: et hæc sententia sancto Præsuli erat admodum familiaris.

^c *Vobis coit* in mss. fere omnibus desideratur.

^d Gratianus dubio procul hic designatur, de cujus morte ad Exposit. p. al. Lxi et quæ nos ibidem annotahamus.

^e Pompeium, amissa Pharsalica pugna, ad regem Ægypti perfluentem, cum e navi sua in Ægyptiam ingressus esset, Achilles regius eunuchus nefarie trucidavit, ut Plutarchus in illius Vita, Suetonius in Vitæ Jul. Cæsaris, atque alii commemorant. Canopeum autem spadonem vocat a Canopo Ægypti urbe, quæ ab Alexandria 120 stadiis distat erat.

^f De Cyro Persarum rege, qui devictum Cresum perhumaniter planeque regie tractaverat, a Thomyri capto et obruncato scripsit Herodotus libro I Histor.,

37. Quem etiam magis sacrificiis deditum, quam Carthaginensium ducem Hamilcarem reperimus? Qui cum toto prælii tempore inter acies positus dicimantes, sacrificium faceret; ubi partem suorum viciam esse cognovit, in ipsos quos adolebat, se precipitavit ignes: ut eos ^h vel corpore suo restingueret, quos sibi nihil profuisse cognoverat.

38. Nam de Juliano quid loquar? qui cum responsis haruspicum male credulus esset, ⁱ ademit sibi subsidia revertendi. Ergo in communi casu non est communis offensa; neminem etenim promissa nostra luserunt.

39. Respondi lacessentibus tamquam non lacessitus; refellendæ etenim Relationis, non exponendæ superstitionis mihi studium fuit. Te tamen, imperator, ipsa eorum relatio faciat cautiorem. Nam cum de superioribus principibus texuisset, quia prior eorum numerus ceremonias patrum coluit, recentior non removit; addidisset etiam: si exemplum religio veterum non facit, faciat dissimulationem proximorum; evidenter docuit quid et fidei tuæ debeas, ut gentilitii ritus non sequaris exemplum: et pietati, ut fratris statuta non violes. Si enim pro suis dumtaxat partibus eorum dissimulationem principum prædicarunt, qui cum essent christiani, decreta tamen gentilium minime removerunt: quanto magis amori debes deferre fraterno, ut qui dissimulare deberes, etiamsi quid forsitan non probares, ne fratris derogares statutis, et nunc teneas quod et fidei tuæ, et germanitatis necessitudini judicas convenire.

EPISTOLA XIX.

AMBROSIIUS a VIGILIO ad episcopatum recens allecto, ut sibi formam institutionis traderet, obsecratus, admonet ne fideles cum infidelibus patiatur inire conjugia; deterreat populum a fraudibus atque fenoribus: ad hospitalitatem vero illum hortetur: sed potissimum ut memorata christianorum cum gentilibus matrimonia efficacius prohibeat, historiam Samsonis universam decurrit atque edisserit.

AMBROSIIUS ^k VIGILIO.

1. Popsociasti a me institutionis tuæ insignia, quo-

^d Justinus lib. etiam I, atque alii.

^e *Satiari jussus* deest in mss. fere omnibus at contra in cunctis edit. invenitur.

^h Ita omnes mss. paucis exemptis, in quibus pro *restingueret* habetur *restringeret*: omnes vero edit. vel *cruore suo restingueret*.

ⁱ Hanc Juliani apostatæ bellum adversus Persas adorientis imprudentiam, qua combustis navibus sibi ac Romano exercitui redeundi spem intercepti, descriptam habes apud Sozomenum lib. VI, cap. I, Theodor. lib. III, cap. 25, et alios.

^j Scripta anno 385.

^k Rom. edit., *Vigilio fratri*; et infra, *insinuandum videtur*. Vigilum ad quem data est hæc epistola, non alium esse a Vigilio Tridenti episcopo jam in Admonit. ad lib. de Tobia indicavimus, nec a nobis hac in re quisquam disenserit. Ejus porro mortem Rom. Martyrol. VII kal. Julias annuntians, eum a paganis cum idololatriæ reliquias excindere conaretur, lapidibus obrutum tradit, in quo illi concinnunt colle-

niam novus accitus es ad sacerdotium. Et quoniam te ipsum ædificasti, ut oportuit, qui dignus habitus es tanto munere; quomodo et alios ædifices, significandum videtur.

2. Primum omnium cognosce Ecclesiam Domini tibi commissam; ideoque vitandum semper, ne quid obrepat offensionis, et fiat velut commune corpus ejus gentilium admixtione. Unde Scriptura tibi dicit: Ne accipias uxorem de filiabus Chanaanæorum, sed vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel, id est, domum sapientiæ; ^a et ejus tibi acquire copulam (Gen. xxviii, 1, 2). Mesopotamia autem regio est in partibus Orientis, quæ duobus maximis per ea locorum Euphrate **843** et Tigri fluminibus circumvenitur, ^b quibus origo est in Armeniæ locis. Influunt autem diverso meatu ^c in mare Rubrum; et ideo Mesopotamiæ nomine signatur figura Ecclesiæ, quæ maximis fluentorum prudentiæ irriguis atque justitiæ fecundat mentes fidelium, quibus sacri baptismatis, cujus typus præcessit in Rubro mari infundit gratiam, culpamque abluit. Doce ergo plebem, ut non ex alienigenis, sed ex domibus christianis conjugii quærat copula.

3. Nemo fraudet ^d mercenarium mercede debita; quia et nos mercenarii sumus Dei nostri, et ab eo mercedem laboris nostri exspectamus (Levit. xix, 13). Et tu quidem, o quicumque es negotiator, mercenario tuo mercedem pecuniariam negas, id est, vilem, caducam: tibi autem negabitur merces promissorum cœlestium: *Non fraudabis* ergo, ut Lex dicit, *mercenarium mercede sua* (Deut. xxiv, 14).

4. Non dabis pecuniam tuam ad usuram; quoniam scriptum est quod is qui pecuniam suam non dedit ad usuram, habitabit in tabernaculo Dei (Ps. xiv, 5); ^e nam ille supplantatur, qui usurarum captat

ctio Usuardi, et Acta in Mabillonii Præfat. in x suum seculum memorata. Unde in promptu est, cur a permittendis fidelium atque ethnicorum inter se connubiis Vigilium tantopere dehortatus fuerit Ambrosius.

^a Rom. edit. sola, *et de filiabus Laban tibi*, etc.

^b Mesopotamia ergo propterea dicitur hic terræ tractus, quod sit *μείος ποταμών*.

^c Rom. edit., *in mare Persicum*; sed præstat in geographiam errorem pati, quam ab omnibus mss. atque edit. delicere.

^d Eadem præcipiebat vir sanctus Constantio epist. 2, num. 12. Imo etiam christianis omnibus lib. de Tobia cap. 24, num. 92.

^e Ita mss. duobus tantummodo exceptis, ubi prima manu positum fuerat, *supplantator*, quod legitur in omnibus edit. Sed verisimilius est *supplantatur* activo sensu hic usurpari. Cæterum quod pecuniam dare jubet sine spe recipiendi, id quam simillimum est iis, quæ lib. de Tobia cap. 2, n. 8, cap. 14, n. 49, et cap. 16, n. 54, præcipiuntur.

^f Eodem sensu lib. de Tobia cap. 4, num. 13: *Quid vobis iniquius*, etc. Item cap. 3, num. 11: *Minus datis et plus exigitis*, etc. Denique cap. 14, num. 48: *Durum est repetere*, etc.

^g Citato lib. de Tobia cap. 2, num. 6: *Non tam cupiens commendatum reposcere*, etc.

^h Long. cod., *Populi sibi conciderunt fenora*: alii atque edit. ut in textu, nisi quod pro sæpe conciderunt, pauci mss. habent *se conciderunt*. Non alii porro

A emolumenta. Itaque vir christianus si habet, det pecuniam quasi non recepturus: aut certe sortem, quam dedit, recepturus. Habet in ea non mediocrem gratiæ usuram. Alioquin decipere istud est, non subvenire. ^f Quid enim durius, quam ut des pecuniam tuam non habenti, et ipse duplum exigas? Qui simplum non habuit unde solveret, quemadmodum duplum solvet?

5. Exemplo nobis sit Tobias, qui numquam requisivit pecuniam, quam dederat, nisi extremo vitæ suæ tempore (Tob. iv, 21); ^g magis ne fraudaret hæredem, quam ut depositam pecuniam cogeret ac recuperaret. ^h Populi sæpe conciderunt fenore, et ea publici exitii causa exstitit. Unde nobis sacerdotibus id præcipue curæ sit, ut ea vitia reseceamus, B quæ in plurimos videntur serpere.

6. Hospitem doce voluntarium magis quam ex necessitate esse oportere; ne in hospitio deferendo inhospitalem affectum animi sui prodat, et in ipsa hospitii susceptione per injuriam violetur gratia: sed magis excolatur officiorum usu, et aliquo humanitatis ministerio. ⁱ Non enim a te munera exigantur ditia, sed **844** officia voluntaria, plena pacis, et convenientis concordiæ; meliora sunt enim olera cum amicitia et gratia, quam si exquisitis dapibus adornetur convivium, si desit affectus gratiæ (Prov. xv, 17). Legimus peremptos gravi populos excidio propter violata jura hospitii (Judic. xx, 44). Propter libidinem quoque commissa bella atrocia (Gen. xxxiv, 25).

C 7. Sed prope nihil gravius quam copulari alienigenæ, ubi et libidinis et discordiæ incentiva, et sacrilegii flagitia conflantur. Nam cum ipsum conjugium ⁱ velamine sacerdotali, et benedictione sanctificari oporteat; quomodo potest conjugium dici, ubi non

populi hic indicantur, quam Chuni illi, de quibus lib. de Tobia cap. 14, num. 39, dixit Ambrosius *plures suis quam hostilibus jactibus interire*.

ⁱ Non alio plane sensu idem Ambrosius lib. 1 de Abraham cap. 5, num. 35: *Non opes a te hospes requirit*, etc.

^j Nihil magis omnibus notum, quam feminas apud ethnicos caput crocei coloris velamine, dum ad maritum ducebantur, obnubere consuevisse. Hoc etiam apud christianos a primis temporibus usu receptum esse discimus a scriptoribus Ecclesiasticis: sed ejus rei originem Tertullianus de Veland. Virg. cap. 11, atque Ambrosius lib. 1 de Abrah. cap. 9 referunt ad Rebeccæ imitationem, quæ conspecto marito, ad quem contendebat, extemplo velavit sese, quemadmodum Scripturæ divinæ memorant. Hac autem velatione significatum docet Ambrosius nuptiis præire debere verecundiam. Isidorus autem lib. 11 de Ecclesiast. Offic., cap. 19, subjectionem uxoris erga maritum signatam tradit. Porro quod Ambrosius utitur his verbis *velamine sacerdotali*, videtur indicare illud velamen a sacerdote ipso imponi solitum, quod non facile apud alium auctorem invenias. Quod vero ad benedictionem non modo illius usum in prima Ecclesia viginis ostendunt Innocentius I epist. ad Vetric., synodus IV Carthag. can. 13, Isidorus lib. 11 de Eccles. Offic. c. 19, et alii; sed etiam ante hos Tertullianus lib. 11 ad Uxorem c. 9, Syricus epist. 1 ad Himerium, cap. 4, ubi sic loquitur: *Illam benedictio, quam nupturæ sacerdos imponit, apud fideles*

est fidei concordia? Cum oratio communis esse debeat, quomodo inter dispares devotione potest esse conjugii communis charitas? Sæpe plerique capti amore feminarum fidem suam prodiderunt; ut patrum populus in Beelphegor. Unde Phinees, arrepto gladio, interfecit Hebræum et Madianiten feminam (Num. xv, 8), et mitigavit indignationem divinam, ne totus populus exstingueretur.

8. Quid de pluribus exemplis loquar? Ex multis unum proferam, et ejus commemoratione liqueat, quam perniciosum sit alienigenæ mulieris adscivisse copulam. Quis fortior, et ab incunabulis suis et munitior Dei spiritu, quam Nazaræus Samson? Et ipse proditus est, et ipse per mulierem non potuit suam tenere gratiam (Judic. xvi, 18 et seq.). Cujus generationis et vitæ totius seriem historico digestam stylo enarrabimus secundum sacri libri continentiam, quæ in hunc est modum, non verborum serie, sed sensu.

9. Multos per annos Hebræorum populum subditum Palæstini ac subjectum habebant; quoniam fidei prærogativam amiserat, qua victoriam patres adepti fuere. Non penitus tamen intercederat insigne electionis apud auctorem suum, et funiculus hæreditatis: sed quia rerum secundarum insolentia sæpe extollantur, dabat eos plerumque in potestatem hostium, ut more ingenii humani remedium malorum de cælo sibi quærent. Tunc enim Deo subditi sumus, cum adversis aliquibus urgemur: secundæ res mentem extollunt. Quod cum alias usu probatum sit, tum maxime in ea rerum conversione, qua rursus ad Hebræos a Palæstinis versa vice res mutata.

10. Namque cum diuturna injuria longæ subjectionis ita essent depressa Hebræorum **845** pectora, ut nullus virili ingenio ad libertatem animos tollere auderet, ortus est illis Samson divino oraculo prædestinatus, magnus vir, nec in pluribus numerandus, sed in paucis præstantissimus, et quod sine ulla controversia sit, viribus corporis omnium facile primus. Eoque ingenti admiratione nobis spectandus a principio, non illa quæ temperantiæ et sobrietatis jam inde ^a a pueritia vini abstentius præclara insignia dedit, nec illa quæ intonso capite Nazaræus sacra diu servavit custodia: sed ab adolescentia, quæ in aliis ætas mollior, in hoc egregia, atque supra humanum modum perfectæ virtutis stupenda facinora effecit: quibus divini oraculi mox aperuit fidem, quod non perfunctorie tanta eum anteisset gratia; ut descenderet angelus, per quem ortus ejus præter

cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur. Tertullianus autem benedictioni oblationem jungit: nec sane mirum, cum apud plerosque infidelis conjugium sine sacrificio non celebraretur.

^a Edit. et mss. nonnulli, a pueritia vini abstentia.

^b Edit. omnes, futuri regimen, mss. e contrario, futurum regimen; si tamen unum alterumve excipias, ubi habetur, futurus regimen, sed incongrue. Porro quod Palæstinus appellat, quos LXX et Vulg. versio dicunt Philistinii; in eo sequitur non Josephum modo, verum etiam textum hebraicum, cui versio quoque

A spem parentibus annuntiaretur, ^b futurum regimen et præsidium suis; nam gravibus jamdiu Palæstinorum imperiis afflictabantur.

11. Pater illi erat de tribu Dan timens Deum (Judic. xiii, 2 et seq.), haud ignobili genitus loco, præstans cæteris: mater utero sterilis, sed animi virtutibus haud infecunda; quæ propriæ hospitio mentis recipere meruit visionem angeli, mandatum tenuit, oraculum implevit. Nec tamen passa sine viro scire vel divinitatis secretum, insinuavit marito visum sibi hominem Dei, præclara specie, futuræ sobolis ferentem oracula: qua pollicitatione sese fidentem cum conjugis fidem promissorum cælestium participare. Quod ubi comperit, pie Deum precatus oravit; ut sibi quoque visionis ejus gratia tribueretur, dicens:

B Ad me, Domine, angelus veniat tuus.

12. Unde ego arbitror, non zelo mulieris, quæ esset spectabilis pulchritudinis, aliquid eum suspectum habuisse, ^c ut quidam existimavit: sed magis divinæ zelo gratiæ provocatum, conspectus sacri voluisse participari munere. Neque enim vitiis animi prave affectus, tantam apud Dominum invenisset gratiam, ut angelus in ejus domum revertetur: qui monitis iis quæ usus oraculi postulavisset, subito flammæ vehementis elevatus specie, sese recepit. Id formidolosum viro, mulier salubrius interpretata, in gaudium vertit, atque ademit sollicitudinem; eo quod prosperorum indicium, non adversantium sit visere Deum.

13. Talibus e cælo commendatus insignibus ubi primum adolevit, conjugio mentem intendit, sive quod vagam ac familiarem adolescentulis abhorret animo lubricæ libidinis consuetudinem: sive quia jam causa quærebatur, quemadmodum a cervicibus plebis suæ averteret Palæstinorum potentiam, duraque imperia. Pergens itaque (Judic. xiv, 4 et seq.) in Thamnatam (urbi hoc nomen est in illis positæ locis, quæ tunc temporis Palæstinorum incolis frequentabatur), virginem **846** aspexit, grata specie, et vultu decoro, et parentes proprios, quorum comitatu fultus gradiebatur, oravit ut eam in conjugium sibi poscerent. Verum illi ignorantes quod eo intentio vergeret, ut Palæstinis aut negantibus infestior foret, aut acquiescentibus, affectus inferendæ in subditos injuriæ demeretur; cum ex conjunctione æqualitas par, et gratia consortii jure accresceret, aut si quid offensum esset, longius ultionis studia procederent, quasi alienigenam declinandam arbitrabantur. Sed ubi flectere animum pignoris legiti-

Syriaca et Arabica consentiunt.

^c Non alius his verbis designatur quam Josephus; is enim lib. v Antiq. cap. 10, ubi eximiam matris futuræ Samsonis formam prædicavit, non multo post subjungit: ἦν δὲ καὶ μαυρώδης ὑπ' ἔρωτος ἐπὶ τῇ γυναικὶ καὶ διὰ τοῦτο ζηλότυπος ἀκρατῶς. Ac demum post factam primæ angeli apparitionis mentionem addit: ἡ δὲ τάνδρῃ παραγενομένη τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου ἐκτελεγήσατο, ἐκθαυμάζουσα τοῦ τε τοῦ κάλλος, τὸ μέγεθος, ὡς ἐπίγειον, ἐκ τῶν ἐπαινῶν εἰς ἐκπληξιν κατὰ ζηλοτυπίαν, περιστέλλεται, καὶ ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοιοῦτου πάθους κινεῖ μένει.

morum objectu frustra experti, in arbitrium ejus **A** *Quid fortius leone? Quid dulcius melle? Et ille respondit: "omne muliere aliquid perfidiosius: Nam si non domississet vitulam meam, nunquam intelligeretis parabolam meam; et statim descendit in Ascalonem et triginta viros peremit, quorum exuvias auferens, eos qui propositam questionem solverant, promisso munere donavit.*

14. Recepta itaque petitione, Samson cum sibi promissam reviseret, divertit, et paulisper de aggerede dedit; continuoque occurrit ei leo ferus de silva, agresti libertate savior. Comes nullus, telum in manibus haudquaquam suppeditabat: cedere pudor, et conscia virtus fiduciam dare. Rmentem in se brachiis amplexus necat, et lacertorum nodo exanimatum, præter aggerem supra silvestria germina projecit ac dereliquit. Locus erat lætus pabuli herbas graminae, vinetia consitus. Itaque apud dilectissimam sibi sponsam exuvias feræ credidit sine momento futuras; cum talium rerum tempora non terribilibus spoliis, sed mitibus gaudiis, et festa fronde fiant venustiora. Denique post eadem regrediens via, favum in utero leonis offendit, atque abstulit, ^a donum parentibus ac puellæ futuram; talia enim sponsam munera decent, ac degustato melle, favum prædictis edendum dedit, causam repressit.

15. Sed forte quadam die nuptialis festi celebrabatur convivium, ^b læta in epulis juventus motuis se ad ludum invitabat sermonibus; cum alius alium salsiore dicacitate perstringeret, sicut se hujusmodi usus habet, certamen lætitiæ accendebatur. Ibi tum questionem hujusmodi proposuit Samson juvenibus coepulantibus: *De manducante exivit esca, et de forti processit dulce*; absolventibus pollicens præmium, quasi mercedem sapientiæ, triginta sindones, et totidem stolas, secundum numerum virorum comessantium, aut multam ignorantibus.

16. Qui cum enodare implexa, et distinguere ambigua nequirent, mulierem ejus partim minis exagitando, partim fatigando precibus, eo impulere, ut a viro posceret questionis ejus absolutionem, insigne futurum conjugalis gratia in mercedem amoris. Atque ea seu animi territa, seu muliebri ingenio inflexa, veluti pio questu maritalis odii dolorem prætexere hoc cœpit, quod secretum viri consors totius vitæ ^c et conscia non comperisset, similibusque cæteris habita foret, cui arcanum viri proprii **847** non crederetur: *Odisti me, inquit, et non amasti, quam celasti usque adhuc.*

17. ^d Illisque et cæteris talibus invictus ad cætera animus, muliebris emollitus blanditiis, aperuit dilectæ propositam questionem, et illa civibus. **A** quibus vix tandem septimo die, qui præscriptus absolvendæ parabolæ fuerat, ante occasum solis comperita soluta sunt, atque in hunc modum relata:

^a Mss. aliquot, *donum parentibus puellæ.*

^b Josephus loco citato, τοῦ ποτοῦ προβαίνοντος, καὶ παιδίας οὐσίας, ὅσα φιλεῖ παρά τοῖς τοιαύτοις καιροῖς. Hinc animadvertit quam vetus fuerit miscendæ genalibus epulis verborum lasciviæ consuetudo, et unde thalassionis fescenninorumque carminum licentia ortum duxerit.

^c Omnes edit. et pauci mss., *et conspiciã*; cæteri, qui et melioris notæ, *et conspiciã.*

^d Omnes edit., *His atque talibus invictus certe ani-*

18. Abstinit autem conjugio puellæ, cujus perfidiam deprehenderat, atque in patriam donum sese recepit. Turbataque animi juvencula, quæ indignationem læsi, ferociam fortissimi fraudi sibi futuram justa formidine perborresceret, in alterius viri coecessit nuptias; quem tamen paranympum sibi Samson quasi fidum sodalem, cum duceret eam uxorem, adsciverat. Nec sic tamen, præterito licet conjugio, **B** offensionis periculum avertit. Namque (*Judic. xv, 1 et seq.*) ubi res prodita, volentique ad conjugem redire interclusa copia, quod pater eam alii viro nupsisse diceret, sororem sane ejus, si vellet, ducere liceret; stimulo injuriæ exulceratus, publicam excogitavit ultionem capessere domesticæ contumeliæ indignatione: correptisque trecentis vulpibus, adulta ætate, cum jam matura essent in agris frumenta, bipas sibi invicem caudam ad caudam ligavit, atque in medium earum ardentem inseruit facem, nodoque adstrinxit inexsolubili, et ultor injuriæ super manipulos messis dimisit frumentariæ, quam securant incolæ Palæstinorum. At illæ igni exterritæ, quæcumque præcipites convolvebantur, spargebant incendium, et exurebant spicas eorum. Quo dispendio commoti, quod omnes sibi locorum fructus interierant, factum principibus suis intimaverunt. Et illi miserunt viros in Thamnatam, qui mulierem quæ variato fidem conjugio mutaverat, ac totam ejus domum parentesque igni involvere; quod ea causa suæ vastitatis et injuriæ foret: nec oportuisse lædi vtrum pronuntiantes, qui posset malo publico se ulcisci.

19. Nec tamen Samson populis Palæstinorum delicti gratiam fecit, atque eo vindictæ fine contentus fuit: sed concidit eos strage maxima, plurimique eorum ferro interiit. Ipse autem concessit in Etam, ad torrentem in deserto. Petra illic erat munitio tribus Juda. Palæstini vero, ut qui eum non auderent laceßere, nec munitionis prærupta ardorque superare, tribum Juda denuntiatio adorsi urgere prælio, ^e cum justa referri cernerent, quod subditos **848** sibi et tributarios perditum iri nequaquam ^f verum et æquum atque ex usu videretur publico, pro alieno præsertim facinore: consulentes in me-

mus: at omnes mss. ut nos in textu, nisi quod nonnulli non ponunt *ad ante cætera.*

^e Josephus, οὐδὲ γυναῖκας εἶναι τι δολωότερον: quæ verba cum desint in sacris codicibus, ab eodem historico translulit sanctus Doctor.

^f Cum justa referri cernerent, desideratur in cunctis edit. sed e cunctis mss. restituitur.

^g Edit. et quidam mss., *justum et æquum.* Infra vero mss. nonnulli, *patratorum tanti flagitii.*

diūni, tradī sibi designatorem tanti flagitii postulareverunt, atque ita illis quod ab eo commissum, futurum sine noxa esset.

20. Qua præscripta sibi conditione, viri de tribu Juda tria millia ex suis congregantes ascenderunt ad eum, et præfato quod essent subditiū Palæstinorum, quibus sibi necessitas obediendi non ex arbitrio, sed ex periculi formidine maneret; facti sui invidiam retorquebant in eos, qui jus cogendi habebant. Tum ille: Et quæ, inquit, justitiæ forma est, genus Abrahamidarum, ut circumscriptæ primo conjugis, deinde abductæ perniciosa mihi vindicta sit, et sine periculo domesticam injuriam non licuerit ulcisci? Tantumne inclinatis animos ad turpe vernularum obsequium; ut executores vos alienæ præbeatis insolentiæ, atque in vosmet ipsos veritatis manus? Si pereundum est, quia dolorem habui liberum, juvat perire manibus Palæstinorum. Tentata domus, sollicitata uxor: si non licuit mihi vivere sine eorum fraude, saltem liceat mori sine eorum scelere. Retuli ego acceptam injuriam, non intuli? Vos astimate an digna vicissitudo fuerit. Illi de damno fructuum queruntur, ego de conjugis amissione: conferite manipulos messis, et sociam thori. Dolorem meum ipsi probarunt, cuius injurias vindicaverunt. Videte quo vos ministerio dignos putant. A vobis enim in mortem affici volunt, quem ipsi ultione dignum de iis, qui læserant, judicaverunt, et qui vindictæ præbuerunt ministerium. Sed si adeo subdita superhis colla geritis, tradite me hostium manibus; vos nolite occidere. Non mortem abnuo, ^a sed vestrum fugio contagium. Verum si formidine ceditis insolentibus, alligate vinculis manus: inermes licet, invenient sibi arma nodis solutæ. Certe conditioni impositæ satis futurum arbitrati sunt, si viventem in potestatem daretis.

21. Quibus illi auditis (*Ibid.*, 13 et seq.), quamvis tria millia virorum ascenderant, sacramentum dederunt quod a se vitæ ejus vis nulla irrogaretur; tantummodo patiens vinculorum esset, ut deditiōnem ejus patrarent, quo vacui fierent ejus, cuius arguebantur, facinoris.

22. Accepta itaque fide, spelæo egressus, deseruit petræ munitionem: ac duobus innexis funibus, ubi appropinquare accitos ad suscipiendum Palæstinorum validos videt, infrenuit spiritu, et universa dirupit vincula; atque arripiens maxillam asini

^a Vestrum fugio contagium, hoc loco ita interpretandum, caveo ne vos ex morte mea contagium peccati contrahatis.

^b Rom. edit., *Siagon loco nomen est. . . virtute egregia asini maxilla consummaverit.* Verum tametsi et in sacris paginis et apud Josephum locus ille *Maxilla et Elevatio maxillæ* vocitetur, tamen cum in omnibus mss. et antiq. edit. scribatur *Agon*, et nuncupationis causa reddatur certamen ibidem consummatum, mentione asininæ maxillæ prætermisssa, non dubitamus quin nostra lectio sit etiam Ambrosiana. Verisimile ergo est in illis Josephi verbis, ὁ Σιαγὼν καλεῖται ὡς διὰ τὴν Σαμφῶνος ἀνδραγαθίαν ἐπ' αὐτῷ γενομένην, Ambrosium legisse ὁ Ἄγων καλεῖται, etc. Porro quod subjicitur de Samsonis animo in victo-

A jacentem, percussit mille viros, fugavit alios grandi virtutis spectaculo; cum inermi et uni cederent armatorum agmina. Et qui cominus ausi fuerant congredi, facili negotio, nullo labore obtruncati; aliis fuga exitium dempsit. Unde hodieque ^b Agon loco **249** nomen est, quod ibi Samson gloriosum certamen ^c virtute egregia consummaverit.

23. Sed utinam quam fortis in hostem, tam moderatus in victoria fuisset. Verum quod facile usu venit, insolens rerum secundarum animus, qui debuit eventum pugnæ divino favori et præsidio deferre, sibi arrogavit, dicens: *In maxilla asinæ delei mille viros.* Nec aram statuit Deo nec hostiam immolavit: sed negligens sacrificii, assumptor gloriæ, ut triumphum suum perpetuo consecraret nomine, vocavit locum Maxillæ interfectionem.

24. Et mox siti graviter cœpit inardescere, et potus deerat, nec jam ferre ac tolerare poterat. Unde intelligens quod nihil tam facile esset ^d humanæ opis, quod sine divino adjumento non difficile foret, exclamavit atque obsecravit, ne sibi Deus omnipotens in offensam verteret, quod imprudenter incauto sermone sibi aliquid assignavisset. Quintetiā illam victoriam Deo deputabat dicens: *Tu dedisti in manū servi tui salutem magnam hanc, et nunc subveni; quia ecce morior siti, et in potestatem eorum de quibus tantum donasti triumphum, sitis necessitate adjudicar.* Quomodo Dei misericordia, cum projecisset ille maxillam, aperuit scissuram ejus, et fons erupit ex ea, et bibit Samson, et resumpsit spiritum, et vocavit locum ^e invocationem fontis, eo quod victoriæ jactantiam invocationis precibus emendasset: ita diversa judicia mature edita, quod et arrogantia cito offensam incurreret, et humilitas sine ulla offensione sese reconciliaret.

25. Verum ubi decursa serie bellum Palæstinorum composuit, et suorum declinans ignaviam, et hostilem despiciens animum, Gazam sese contulit: eā civitas erat in locis Palæstinorum, et habitabat illic in diversoria. Quod cognitum Gazei (*Judic.* xvi, 1 et seq.) haudquaquam dissimulatione præterierunt, sed festinantes circumdederunt diversorium ejus, et obsederunt universos aditus domus, ne fugam in nocte componeret. Itaque Samson cognito quid pararetur, compositas insidias noctis medio ^f prævertens, columnas domus manibus amplexus, materiem totam et culminis molem cervice

ria sua elato, nec non divini beneficii immemore, id ex eodem historico petiitum fuit.

^e Rom. edit., *virtute egregia, asini maxilla consummaverit.*

^d Ita vet. edit. ac mss. omnes, uno excepto, ubi habetur, *humano operi*, minime male: at Rom. edit. emendavit, *humanae opi*. Verum tamen *humanae opis* recte servari potest, modo sic construat, nihil humanæ opis, id est, humanarum virium, tam facile esset, quod, etc.

^e Rom. edit. sola, *invocationis fontem*. Hunc porro non ex ipsa maxilla, sed e vicina petra scaturivisse narrat Josephus.

^f Eadem edit. Rom., *prævertens, fores portæ urbis et utrosque postes manibus amplexus, materiem totam*

valida sustentans, in verticem montis altissimi transportavit, qui imminere urbi Chebron, quæ populis Hebræis incolebatur.

26. Sed cum libero et vago motu transgredederetur non solum regionis paternæ terminos, sed etiam morum limites, et majorum observatione præscriptos, eam sibi futuræ mox cladis pestem invenit. Namque parum fida expertus alienigenæ uxoris prima connubia, qui debuisset cavere vel postea, rursus Dalilæ mulieris fornicariæ copulam non declinavit; et cum eam diligeret impense, tentandi se causam dolis hostilibus præstitit. Ascendentes enim Palæstini **850** ad eam, polliciti sunt pecuniam viritum daturis mille et centum denarios, si proderet eis in quo ille fiduciam virtutis suæ constitutam haberet: quo cognito, circumveniri et capi posset.

27. At illa quæ semel se pecuniæ prostituerat, (*Ibid.*, 6 et seq.), astute satis^a et callide inter pocula et illecebras amoris quasi admirans fortitudinis ejus eminentiam, quærere hoc cœpit, quo tandem genere tantum præstaret reliquorum virtutibus; simul et quasi pavida atque sollicita orare, ut dilectæ suæ committeret, qui nexus astrictum alienæ potestati substerneret. Ille autem adhuc sobrius et fortis animi adversus delinimenta meretricia dolum dolo retulit, dicens quia si vitibus virentibus adhuc et non aridis alligaretur, infirmitate corporis adæquaret aliorum similitudinem. Quo Palæstini per Dalilam sibi comperto, cum vitea soporanti circumdedissent vincula, quasi de improviseo exitum, haud degenerem offendere notæ et solitæ fortitudinis; cum solutis nexibus, virtus libera multis licet, resisteret ac repugnaret.

28. Sed ubi parum processit, rursus Dalila^b quasi derisa et conquerens repetere artes suas, et fidem amoris poscere non prætermittebat. Cui Samson validus adhuc consilii, dolum ridentis, significavit ligatum se septem funibus, qui adhuc sine usu forent, venturum in potestatem hostium: sed et hoc frustra fuit. Tertio quoque tamquam de mysterio deprompsit, et jam^c lapsuro propior, si dissoluti essent crines septem capitis sui, et quasi in cubitum intexti, discederet ab eo virtus sua. Et hoc quoque lusit insidiarum fabricatores.

29. At postremum cum illud sibi toties procox **D**

et seram cervice, etc.; vet. edit. cum mss. omnibus, ut in contextu, nisi quod pro *materiem* unus ms. exhibet *maceriem*. Non satis recte, nam per *materiem* totam redduntur illa Josephi verba, ὅση τε ἄλλη περὶ ἀνδρῶν ἢ ξύλων. Cæterum ut vectes portæ omittit Ambrosius, ita etiam *culminis molem* solus memorat.

^a Rom. edit., quasi derisam conquerens.

^b Vet. edit. inter epulas et illecebras; Rom. cum mss. multo pluribus, *inter pocula et illecebras*; quinque mss., *interpolat et illecebras*; quos quidem non repugnantes hic sequeremur, nisi cum Josepho magis alii congruerent.

^c Belv. cod., *lapsui propior*. Quod autem infra ponitur *in cubitum*, videtur idem hoc esse ac *licio vivo in licium*; ut in Scriptura legitur; attamen erat

A mulier deploravisset, indignam se habitam dolens, cui comitteretur arcanum dilecti; et id quod pro remedio quæreret, ad prodicionem suspectari videret, lacrymis fidem coegit: simul quia debebatur invicte ad id tempus fortitudinis viro, ut ærumnam incideret, saucius animi secretum aperit: præterdum in se virtutem Dei, et esse Domino sanctificatum, secundum ejus præceptum comam pascere, quæ si attonderetur, desineret Nazaræus esse, et propria virtutis usum amitteret. Palæstini per mulierem comperta infirmitate viri, sceleris mercedem afferunt, ut prelio obnoxia, dolum patraret.

30. At illa meretriciis delinimentis fessum amoris in soporem compulit, et tonsore adhibito, septem crines capitis ejus admota novacula abscedit, continuoque interdicti prævaricatione vires minuit. Denique ex somno expergitus: *Faciám*, inquit, *sicut soleo: et excutiam me super adversarios*; sed nec animi sui alacritatem, nec virtutem agnovit: nec vigor erat, **851** nec gratia manebat. Itaque reputans se cum^d quod improvide se mulieribus credidisset, et calvi ratus tentare ulterius aliquid damnatum infirmitatis cæcitati oculos, vinculis manus præbuit, et compedibus innexus carcerem intravit multis sibi incognitum tempestatibus.

31. Et jam processu temporis (*Judic.*, xvi, 22 et seq.) crescere ei coma cœperat itaque cum esset celebre convivium, Palæstinorum conventui produciuntur de carcere Samson, ac statuitur in populi conspectu. Erant tria millia ferme hominum virilis ac muliebris sexus; et gravibus eum insultabant conviciis, circumagebant ludibriis, quod durius et ultra ipsam captivitatis speciem viro ingenitæ virtutis conscio tolerabatur. Nam vivere et mori naturæ functio, ludibrio esse probro ducitur. Cupiens igitur tantam contumeliam vel ultione solari, vel morte in reliquum prævertere, simulato quod propter infirmitatem corporis et nodos compedum sustentare sese nequiret; poposcit a puero, qui dirigebat vias ejus, ut admo-veret eum ad columnas proximas, quibus domus omnis suffulciebatur. Et admotus, utraque manu fulcra totius comprehendit ædificii, atque intentis ad festa sacrificii Palæstinis, quod Dagoni deo suo deferebant, per quem sibi adversarium suum datum in potestatem arbitrabantur, muliebris perfidiæ dolos beneficiis annumerantes cœlestibus, exclamavit ad

etiam vinculi genus, quod vocabatur ἀγκυρόδεσμος, quo respicere, potuit Ambrosius.

^d Omnes edit., *quam improvide se mulieri adversariorum credidisset, et calvatus tentare ulterius aliquid damatus infirmitatis nequiret, cæcitati oculos*; Eras. et Gill., *cæcatus oculos, vinculis*, etc.: mss. vero lectionem nostram exhibent magno consensu, nisi quod voces *calvi ratus* plerique compingunt in *calviratus*, quæ dicitio nulla est apud Latinos. Ut autem ultimam hanc partem facile assequaris, eam hoc modo interpretare: *calvi ratus*, id est, decipi se ratus: *tentare alterius aliquid*, hoc est, si tentaret, etc., denique *damnatum infirmitatis*, idem est atque, cum damnatus esset, etc.

Dominum dicens : Domine, adhuc semel memor pueri A tui esto, ut pro duobus oculis meis vindictam tribuas de nationibus; ne dent gloriam suis diis, quod ipsis iuuantibus, me in potestatem acceperint : nec vitam meam pluris facio. *Moriatur anima mea cum Pala-* stinis, ut agnoscat sibi infirmitatem meam non minus quam virtutem exitialem fuisse.

32. Concussit itaque columnas magna vi, ac dissolvit et comminuit eas : quas secuta ruina superioris culminis, et ipsum involvit, et universos, qui desuper aspectabant, præcipitavit. Ibi magna vis marium feminarumque promiscue exanimata, ^a et triumphus quæsitus perempto et supra omnes superiores victorias haud quaquam degenerare et decoloro exitu. Nam etsi inviolabilis ad id locorum et deinceps, atque incomparabilis in hac vita expertis belli B fuerit viris, tamen in morte se ipsum vicit, et insuperabilem gessit animum, ut contemneret, et **852** quasi pro nihilo haberet vitæ finem omnibus formidolosum.

33. Virtutis igitur fuit quod victoriarum numero diem clausit, nec captivum exitum, sed triumphalem invenit. Circumscripsum autem fuisse a muliere, naturæ potius quam personæ ascribendum; quia humana ^b conditio, quam culpa inferior; premitur enim et cedit illecebris flagitiorum. Itaque cum Scriptura ei testificetur quod plures in morte, quam in lumine vitæ istius positus occiderit, videtur ad adversariorum magis exitium captus, quam quo ipse dejectior fieret, aut minor esset : non est enim se expertus inferiorem, cuius sepultura præstantior, quam potentia fuit. Denique non telis, sed cadaveribus hostium pressus et humatus est, proprio tectus triumpho, clarum insigne relinquens posteris; eo quod populum suum, quem captivum invenerat, viginti annis in libertate iudicio suo rexit, et sepultus in patrio solo libertatis hæredem dimisit.

^a Mss. duo, et triumphus quietus; alii totidem, et triumphus magnus.

^b Omnes edit., conditio major, quam culpa inferior; nullo sensu vel absurde enuntiato : optime igitur omnes mss. dictionem major excluderunt, ut humana conditio dicatur culpæ obnoxia. Suffragantur correctioni nostræ etiam Josephi verba, in calce memorati jam sæpe loci ita loquentis : καὶ τὸ μὲν ὑπὸ γυναικὸς ἀλῶναι, οὐδὲ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων προσάπτειν ἥττον ἁμαρτημάτων οὕση, etc.

^c Non hac tantum epistola conjugia christianorum D cum alterius sectæ personis proscribuntur ab Ambrosio, verum etiam variis prioris voluminis locis, nimirum lib. II de Abraham cap. 9, num. 84, Exposit. in psal. cxviii, serm. 20, num. 48, et lib. VIII in Luc. num. 2. Magna vero controversia est inter veteres novosque scholasticos, utrum ea cultus, ut vocant, disparitate matrimonium non modo contrahendum impediri, sed etiam dirimi dissolvique contractum censeat Doctor noster. Affirmantem defendunt opinionem Gratianus P. Lombardus, atque alii : a negante autem stat Bellarminus, Estius, et cætera turba recentiorum. Hi porro potissimum ducuntur ea ratione, quod hæreticos quoque in eandem classem cum ethnicis ac Judæis cogat Ambrosius : atque adeo impedimentum illud usu potius et tacito consensu quam ulla lege dirimens factum esse iidem contendunt. Fatemur quidem non tam perspicue lo-

34. Hoc ergo exemplo liquet ^e alienigenarum consortia refugienda; ne pro charitate conjugii proditiōnis insidiæ succedant. Vale, et nos dilige, quia nos te diligimus.

^d EPISTOLA XX.

Narrat sorori quæ Mediolani per dies aliquot propter basilicam, quam Ariani petebant evenere, quomodo a Valentiniani ministris ipse fuerit compellatus, populus autem reclamaverit : deinde quomodo missis decanis ad basilicam invadendam, raptus fuerit a populo Castulus Arianus, cujus occasione, licet sua ipsius cura liberati variæ secutæ sunt condemnationes; post quæ iterum interpellatus imperatoris nomine sanctus præsul magna constantia respondet. Addit postridie occupata basilica, milites se ad catholicos transituros promississe, nec populum de fortitudine quidquam remisisse : tentationes Job et maxime quas a muliere passus legitur, huic tempori accommodatas : interim liberatam basilicam, sed notarium sibi dura nuntiasse, quibus nequiquam motus fuerit : postremo prophetiæ Ionæ ad res præsentis adaptationem, populi ob liberatam basilicam, et multam mercatoribus remissam gaudium, verbu Valentiniani ad comites, et suum ad Calligoni minas responsum subdit.

1. ^e Quoniam in omnibus fere epistolis sollicite quæris de Ecclesia, accipe quid agatur. Postridie quam accepi litteras tuas, quibus significaveras quod te exagitarent somnia tua, moles inquietudinum gravium cæpit moveri. Nec jam ^f Portiana, hoc est, extramurana **853** basilica petebatur, sed basilica nova, hoc est, intramurana, quæ major est.

2. Convenerunt me ^g primo principes virtutum viri, comites consistoriani, ut et basilicam traderem, et procurarem, ne quid populus barbarum moveret. Respondi quod erat ordinis, templum Dei a sacerdote tradi non posse.

cutum hac de re Ambrosium, ut nullus supersit dubii locus : atamen si testimonia ipsius jam indicata penitus introspectias, omnia ejusmodi connubiorum genera ab eo sic prohiberi comperies, ut pro nullis habenda esse satis significet. Quod vero ad principum constitutiones, Theodosii legem habemus an. 388 datam, quæ christianis ac Judæis inter se matrimonio coeuntibus adulterii pœnam, hoc est, capitalem, indixit. Cæterum ante illa tempora in eadem re varias variis locis consuetudines observari consuevisse credibile est.

^d Scripta anno 385.

^e Rom. edit. sola, Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori.

^f Mabillonius noster Itineris Ital. pag. 17 : Sancti Victoris Basilica, ævo Ambrosii extramurana, a conditore Portiana vocabatur.

^g Principes virtutum desideratur in multis mss. in nonnullis tamen et cunctis edit. reperitur. Forsitan autem principes virtutum non alii dicuntur ab Ambrosio, quam magistri militum, et principes agentium in rebus : de quorum officiis consule J. C. Bulegerum lib. III de Imperio Rom. cap. 42, et lib. VI, cap. 44. Comites vero consistoriani vocantur ii, qui principis consistorio intererant : de quibus idem Bulegerus lib. III de Imperat. Rom. cap. 2, et lib. II de Imperio Rom. cap. 9. Quibus etiam addere licet Godefridum in leg. de Comit. Consist.

3. Acclamatum est sequenti die in Ecclesia: A etiam ^a praefectus eo venit; coepit suadere vel ut basilica Portiana cederemus. Populus reclamavit. Ita tunc discessum est, ut intimaturum se imperatori diceret.

4. Sequenti die, erat autem Dominica, ^b post lectiones atque tractatum, dimissis catechumenis, symbolum aliquibus competentibus ^c in baptisterii tradebam basilicæ. Illic nuntiatum est mihi comperto quod ad Portianam basilicam de palatio ^d decanos misissent, et vela suspenderent, populi partem eo pergere. Ego tamen mansi in munere, ^e missam facere coepi.

5. Dum offero, raptum cognovi a populo Castulum quemdam, quem presbyterum dicerent Ariani. Hunc autem in platea offenderant transeuntes. Amarissime ^f flere, et orare in ipsa oblatione Deum coepi, ut subveniret, ^f ne cuius sanguis in causa Ecclesiæ fieret: certe ut meus sanguis pro salute non solum populi, sed etiam pro ipsis impiis effunderetur. Quid multa? Missis presbyteris et diaconibus, eripui injuriæ virum.

^a Erant varia praefectorum genera, de quibus citatus Buleng. de Imp. Rom. variis locis, sicut et Godefr. ; at cum *praefectus* simpliciter hic appellatur, intelligimus praefectum praetorio, cujus officium passim explicant iidem auctores.

^b *Post lectionem* videlicet sacrarum paginarum: atque tractatum, concionem scilicet, sive lectionis expositionem. Quod autem ait se competentibus tradidisse symbolum, jam quidem ad lib. 1 de Elia cap. 10, num. 34, quinam vocarentur competentes, explicuimus: quando vero symbolum acciperent, hoc loco discrete exprimitur, Isidorus quoque lib. 1 de Eccles. Offic. cap. 27, loquens de Dominica Palmarum: *Hoc autem die*, inquit, *symbolum competentibus traditur*. Sed non diu stetit eam consuetudinem hinc deducimus, quod Alb. Flaccus, dum agit de eadem re, non verbum *uitur*, sed *utebatur*, adhibet. Immo vero non ubique eandem diem tradendo symbolo etiam Ambrosius ætate attributam intelligimus ex Augustino. Expende ipsius Serm. 59, in Mathæum, Serm. 212, de Tradit. Symb., atque alios.

^c Rom. edit. cum mss. aliquot, *in baptisterii tradebam basilica*: alia edit. cum cæteris mss. ut in contextu. Notum vero est baptisteria, statim atque libertas Ecclesiæ affulsit, inferiori Ecclesiarum parti adungi coepisse. Adi hac de re Paulini epist. 52, ad Severum.

^d Godefridus ad leg. de Decanis eorum idem officium esse atque lictorum asserit: *Ideo*, inquit, *corripendis reis: velis item seu cortinis regis, locis fisco vindicatis, suspendendis operam decani navabant*. Quod ut ostendat, hunc ipsum locum allegat. Eundem etiam citat Bulengerus lib. vi, cap. 73, quem consule.

^e *Missam facere coepi* non de missione competentium, sed de sacrificio ipso dictum videtur. Nam aliqui verbo *coepi*, cum jam catechumenos dimississet, admodum improprie usus fuisset.

^f Vet. edit. et mss. non pauci, *ne hujus sanguis*. Non quidem absurde, si referatur ad Castulum; melius tamen Rom. edit. cum mss. aliquot, *ne cuius sanguis*. Primum auctorem hujus emendationis Costerium laudat Nannius: at tamen sibi suppuratum adhuc locum videri hanc ob rem ait, quod sanguis fieri Latine non dicitur. Proinde non *fieri*, sed *fluere* legendum putat. Gronovius, *Observat. in Eccle.* 25, Nannii scrupulum, allatis T. Livii testimoniis, removet. Verum is ipse dum pro *ne cuius sanguis* legendum censet, ne quis sanguis, acutius,

6. Condemnatione illius gravissimæ decernuntur: primo in corpus eorum mercatorum. Itaque sanctis diebus hebdomadis ultimæ, et quibus solebant debitorum laxari vincula, stridunt catenæ, imponuntur collo innocentium, ^g exiguntur ducenta pondera auri ^h infra totum triduum. Respondent aliud se tantum aut duplum, si peterentur, daturos, dummodo servarent fidem. Erant pleni carceres negotiatoribus.

7. Palatina omnia officia, hoc est, ⁱ memoriales, agentes in rebus, ^j apparitores diversorum comitum temperare a processu jubentur, specie qua seditioni interesse prohibebantur: honoratis multa minabantur gravissima, nisi basilicam traderent. Fervebat persecutio: ac si aperuissent portam, prorupturi in omne facinus videbantur.

8. Convenior ipse a comitibus et tribunis, ut *hæc* fieret matura traditio, dicentibus imperatorem jure suo uti, eo quod in potestate ejus essent omnia. Respondi, si a me peteret, quod meum esset, id est, suum meum, argentum meum, ^k quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum; quamquam

quam par sit, philosophatur.

^g Idem Ambrosius in psalm. cxviii, Serm. 15, num. 7, agens de oleo misericordiae: *Hoc oleum*, inquit, *lucet in Ecclesiæ solemnitatibus*. At potissimum in paschali solemnitate vinetos laxari olim solitos testatur Gregorius Nyss. *Orat. 3 de Resurrect.* Dom. Chrysostomus *Orat. 6 ad popul. Antioch.* et alibi, nec non alii Patres. Datæ sunt quoque in eandem rem leges plurimæ, ut puta 3, 4, 5, 6, 7 et 8, de Indulg. Crim. Sed sanctam nostram ad 3 et 4, quæ a Valentiniano I an. 367 et 368 latæ sunt, hic alludere facile deprehendas.

^h Ita mss. a quibus non recedunt edit. nisi quod pro *infra* exhibent *infra*, et quod vocem *totam* Rom. edit. jugulavit. Continuo vero post, ubi omnes edit. et pauci mss. *Respondent aliqui*; mss. plures potioresque praferunt, *Respondent aliud*.

ⁱ *Omnia officia*, id est, plurima, nimirum quæ hic significantur; licet etiam nonnulla forte relicuerit. Sunt autem *memoriales* qui serinio memoriae præsent, de quibus Buleng. lib. iv de Imperio Rom. cap. 15. *De agentibus in rebus* titulus est in Cod. Justin. lib. xii. Multa etiam mentio in Cod. Theod. præsertim lib. vi. Sunt qui generale nomen putent in eos relatum, qui res Cæsaris agunt, ut aut procuratores sint principis: aut commissarii per diversas provincias ad legatos, aucto imperio, dispersos; unde in libris posterioribus ducentarii quidam, alii centuarii leguntur. Ita Nannius ex Alciato, quam tamen sententiam refellens, ait divinare se agentes in rebus eos esse qui ordinem ducunt, hoc est, militares magistratus; idque ex legibus Theodosii ac Justiniani, ubi palatinæ militiæ iidem opponuntur, probari putat. *Apparitores* ii dicebantur, qui variis parebant magistratibus. De quibus Bulengerus lib. cit. cap. 17. *De comitibus* autem idem auctor tot locis agit, ut longius esset eos vel recensere. Præstat igitur eodem lectorem remittere sicut et ad Godefr. *De honoratis* tandem jam non nihil dictum est ad lib. ii de Officiis cap. 29, num. 150, quibus tantum addimus illos ad Alciato lib. Præterm. 1 deserviri, *qui palatinam dignitatem habent, administratione autem abstinent*; et a Nannio pro iisdem haberi, qui Romæ senatores, in municipiis decuriones vocabantur; quod ut ostendat, ex lib. xvi, tit. 4, leg. 44, Theodosii citat. Adi etiam Godefridum ad legem de officio jud. civil.

^j Quadam Paris., *Apparitores adversorum comitum*.

^k Vet. edit. cum mss. multo pluribus, *que hujus-*

omnia quæ mei sunt, essent pauperum : verum ea quæ sunt divina, imperatoris potestati non esse subjecta. Si patrimonium petitur, invadite : si corpus, occurrat. Vultis in vincula rapere? vultis in mortem? voluptati est mihi. Non ego vallabor circumfusionem populorum, nec altaria tenebo vitam obsecrans, sed pro altaribus gratius immolabor.

9. Horrebam quippe animo, cum armatos ad basilicam Ecclesiæ occupandam missos cognoscerem; ne dum basilicam vindicant, aliqua strages fieret, quæ in perniciem totius vergeret civitatis. Orabam ne tantæ urbis vel totius Italiæ busto superviverem. ^b Detestabar invidiam fundendi cruoris, offerebam jugulum meum. **855** Aderant Gothi tribuni, adorabar eos, dicens : Propterea vos possessio Romana suscepit, ut perturbationis publicæ vos præbeatis ministris? Quo transibitis, si hæc deleta fuerint?

10. Exigebatur a me, ut compescerem populum. Referebam in meo jure esse, ut non excitarum : in Dei manu, uti mitigaret. Postremo si me ^c in centorem putaret, jam in me vindicari oportere, vel abduci me in quas vellet terrarum solitudines. Illis dictis, illi abierunt : ego in basilica veteri totum exegi diem. Inde domum cubitum me recepi, ut si quis abducere vellet, inveniret paratum.

11. Ante lucem ubi pedem limine extuli, circumfuso milite occupatur basilica. Idque a militibus imperatori mandatum dicitur, ut si prodire vellet, haberet copiam; se tamen præsto futuros, si viderent eum cum catholicis convenire : alioquin se ad eum cætum, quem Ambrosius cogeret, transituros.

12. Prodire de Arianis nullus audebat; quia nec quisquam de civibus erat, pauci de familia regia, nonnulli etiam Gothi. Quibus ut olim ^d plastra sedes erat, ita nunc plastrum Ecclesia est. Quocumque femina ista processerit, secum suos omnes cætus vehit.

13. Circumfusam basilicam esse gemitu populi intellexi : sed dum leguntur lectiones, intimatur mihi plenam populi esse basilicam etiam novam : majorem videri plebem, quam cum essent omnes liberi : lectorem efflagitari. Quid plura? Milites ipsi, qui videbantur occupasse basilicam, cognito quod præcepissem, ut abstinerentur a communionis consortio, ad conventum hunc nostrum venire cœperunt. Quibus visis, turbantur mulierum animi, propripit se una. Ipsi tamen milites se ad orationem ve-

nisse, non ad prælium loquebantur. Clamavit aliqua populus. Quam moderate, quam constanter, quam fideliter posebat, ut ad illam pergeremus basilicam! In illa quoque basilica fertur quod populus presentem flagitabat meam.

14. Tunc ego huic adorsus sermonem suum : Audistis, filii, ^e librum Job legi, qui solemniter munere est decursum et tempore. Scivit ex usu huic librum etiam diabolus intumendum, quo virtus omnis suæ tentationis aperitur et proditur; et ideo se hodie motu majore concussit. Sed gratias Deo nostro, qui vos ita firmavit fide atque patientia. Unum Job miraturus ascenderam, omnes Job quos mirarer, inveni. In singulis vobis Job revixit, in singulis sancti illius patientia et virtus refulsit. ^f Quid enim præsentius dici potuit a christianis viris, quam id quod hodie in vobis Spiritus sanctus est locutus? Rogamus, Auguste, non pugnamus : non timeamus, sed rogamus. Hoc christianos decet, ut et tranquillitas pacis optetur, et fidei veritatisque constantia nec mortis revocetur periculo. Est enim **856** præsul Dominus, qui salvos faciet sperantes in se (*Psal. xvi, 7*).

15. Sed veniamus ad propositas lectiones. Videtis diabolo tentandi licentiam dari (*Job. i, 12*), ut honi probentur. ^g Invidet iniquus bonis profectibus, tentat diversis modis. Tentavit sanctum Job in patrimonio, tentavit in filiis, tentavit in dolore corporis. Fortior in suo corpore tentatur, infirmior in alieno. Et mihi meas divitias, quas in vobis habeo, volebat auferre, et hoc tranquillitatis vestræ patrimonium ^C dissipare cupiebat. Vos quæque ipsos mihi bonos filios gestiebat eripere, pro quibus ego quotidie instauro sacrificium : vos ruinis quibusdam publicæ perturbationis conabatur involvere. Duo igitur jam genera tentationis excepi. Et fortasse quia infirmior me Dominus Deus novit, adhuc in corpus meum non dedit potestatem. Etsi ipse cupiam, etsi offeram, adhuc me fortasse huic certamini impari judicat, et diversis exercet laboribus. Nec Job ab isto cœpit certamine, sed in hoc consummavit.

16. Tentatus est autem Job nullis coærcatis malorum, tentatus est etiam per mulierem, quæ ait : *Dic aliquod verbum in Deum, et morere (Job. ii, 9)*. Videtis quanta subito moveantur, Gothi, arma, gentiles, multa mercatorum, pœna sanctorum. Advertitis quid jubeatur, cum mandatur : Trade basilicam, hoc est : *Dic aliquod verbum in Deum, et morere*. Nec

modi; Rom. cum aliis quidvis hujusmodi.

^a Mss. prope ad unum, *voluntati est mihi*; melius omnes edit., *voluptati*, etc.

^b Id est, magis horrebam, ne invidia et offensio alieni sanguinis in me rediret, quam ne meus ipsius funderetur.

^c Omnes edit., *incentorem putarent... in quas velent*; omnes mss. *putaret* nempe imperator aut potius Justina ipsius mater.

^d Gothi Scythica gens creditur, qui in curribus degunt, *αυαζόβια*, et *αυαζαβίται* appellantur. Gothorum sedes tunc orientalem, hoc est, *Οοσιγοαθεν*, vulgo *Ostrogothen*; tunc occidentalem, hoc est, *Vuestgoethen*, vulgo *Visigoathen*, in mari Baltico ad Sue-

diam demonstrantur. Arbitror illis nomen inditum a bonitate, hoc est *goeth*, ut altera gens se a malitia, hoc est *quaeth*, appellaverunt Quædæ : ut Franci dicti sunt *vrii anchen*, hoc est, juvenes castros, nondum mariti. Ita Nannius. Invenitur ergo ab Ambrosio synaxes Arianorum fuisse ambulatorem.

^e Rom. edit., *librum Job hodie legi*.

^f Rom. edit. sola, *Quid enim præstantius?* At minima mutandum præsentius; idem enim est ac si scribas : Quodnam dictum ab anime sibi magis præsentem, et affectibus libero proferri potuit?

^g Omnes edit., *Invidet iniquus*; atque mss. nihilo deteriori sensu, *Invidet iniquus*.

solum dic adversum Deum, sed etiam fac adversum A Deum. Mandatur : Trade altaria Dei.

17. Urgemur igitur præceptis regalibus, sed confirmamur Scripturæ sermonibus, quæ respondit : *Tamquam una ex insipientibus locuta es (Ibid., 10)*. Non mediocris igitur ista tentatio; namque asperiores tentationes has esse cognovimus, quæ sunt per mulieres. Denique per Evam etiam Adam supplantatus est (*Gen. III, 6*); eoque factum, ut à mandatis cælestibus deviaret. Quo errore cognito, prævaricatoris conscientia reus latere cupiebat, sed latere non poterat; et ideo ait ei Deus : *Adam, ubi es (Ibid., 9)*? hoc est, quid eras ante? ubi nunc esse cœpisti? ubi te constitueram? quo ipse transgressus es? Agnoscis esse te nudum, quia bonæ indumenta fidei perdidisti. Folia sunt ista, quibus nunc velare te quæris. Repudiasti fructum, sub foliis Legis latere cupis, sed proderis. Recedere a Domino Deo tuo propter unam mulierem desiderasti, propterea fugis quem videre quærebas. Cum una muliere te abscondere maluisti, relinquere speculum mundi, incolatum paradisi, gratiam Christi.

18. Quid dicam quod etiam Eliam Jezabel cruenta persecuta est (*III Reg. XIX, 1 et seq.*)? quod Joannem Baptistam Herodias fecit occidi (*Matth. XIV, 3 et seq.*)? Singulæ tamen singulos, mihi quo minora longe merita, eo tentamenta graviora. Virtus infirmior, sed plus periculi. Succedunt sibi mulierum vices, alternantur odia, commenta variantur, seniores conveniuntur, **857** prætexitur regis injuria. Quæ ratio igitur est adversus hunc vermiculum **C** ^agravioris tentationis, nisi quia non me, sed Ecclesiam persequuntur?

19. Mandatur denique : Trade basilicam. Respondeo : Nec mihi fas est tradere, nec tibi accipere, Imperator, expedit. Domum privati nullo potes jure temerare, domum Dei existimas auferendam? Allegatur imperatori licere omnia, ipsius esse universa. Respondeo : Noli te gravare, Imperator, ut putes te in ea, ^b quæ divina sunt, imperiali aliquid jus habere. Noli te extollere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subditus. Scriptum est : Quæ Dei Deo, quæ Cæsaris Cæsari (*Matth. XXI, 21*). Ad imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiarum. Publicorum tibi mœnium jus commissum est, non sacrorum.

^a Ita mss. plures, et potiores : alii vero, *graviores tentationes* : quod ut congruè effici posset, edit. præmiserunt verbum *moveri*.

^b Imperatoribus in Ecclesiam resque divinas nullum jus esse jam supra dixerat sanctus Doctor, et infra quoque in suo ad Valentinianum libello denuo repetit. Hanc veritatem plurimi ac sanctissimi viri laboribus innumeris, et quandoque etiam sanguine proprio tutati sunt. Alii vero eam libris editis invicte propugnarunt, quos inter Facundus contra libr. Justin. Cæsaris *adversus tria capitula* de magnanimitate, qua Ecclesiæ jura ab episcopis defendenda sunt, validissimis disputat argumentis, sed præcipue lib. XII, quem consule.

^c Respondi : *Non tibi licet illam habere*, desunt in mss. prope omnibus. Verum cum non solum in cunctis edit. habeantur, sed etiam videantur sensui non

iterum dicitur mandasse imperatorem : Debeo et ego unam basilicam habere. ^c Respondi : Non tibi licet illam habere. Quid tibi cum adultera? Adultera est enim, quæ non est legitimo Christi conjugio copulata.

20. Dum hæc tracto, suggestum est mihi ^d cortinas regias esse collectas, refertam autem populo basilicam, præsentiam mei poscere; statimque eo converti sermonem meum, dicens : Quam alta et profunda oracula sunt Spiritus sancti! Matutinis horis lectum est, ut meministis fratres, quod summo animi dolore respondemus : *Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam (Psal. LXXVIII, 1)*. Et re vera venerunt gentes, et plus etiam quam gentes venerunt; venerunt enim Gothi, et diversarum nationum viri : venerunt cum armis, et circumfusi occupaverunt basilicam. Hoc nos ignari tuæ altitudinis dolebamus, ^e sed nostra imprudentia aliud opinabatur.

21. Venerunt gentes, sed vere in hæreditatem tuam venerunt; qui enim gentes venerunt, facti sunt christiani. Qui ad invadendam hæreditatem venerunt, facti sunt cohæredes Dei. Defensores habeo, quos hostes putabam : socios teneo, quos adversarios æstimabam. Completum est illud quod de Domino Jesu David propheta cecinit, quia *factus est in pace locus ejus*, et : *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium et bellum (Psal. LXXV, 3, 4)*. Cujus enim hoc munus, cujus opus, nisi tuum, Domine Jesu? Videbas ad templum tuum armatos venire : hinc gemere populum, et frequentem adesse, ^f ne basilicam Dei tradere videretur : inde vim militibus imperari. Mors ante oculos mihi; ne quid inter hæc furori liceret : inseruisti te, Domine, medium, et fecisti utraque unum (*Ephes. II, 14*). Compescuisti armatos, dicens profecto : Si ad arma concurritur, **858** si in templo meo ^g clausi commoventur, *quæ utilitas in sanguine meo (Deut. XXXII, 36)*? Gratias itaque tibi, Christe. Non legatus, neque nuntius, sed *tu, Domine, salvum fecisti populum tuum : conscidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia (Psal. XXXIX, 40, 42)*.

22. Hæc ego dicebam, miratus imperatoris animum studio militum, obsecratione comitum, precatu populi posse mitescere. Interea nuntiat mihi missum ^h notarium, qui mandata deferret. Concessi paululum, mandatum intimat. Quid tibi visum est,

parum necessaria, e textu expungenda non putavimus.

^d Cortinæ regiarum vela quædam erant, quæ alicubi suspendebantur, ut locus in fisco principis esse indicaretur.

^e Mss. aliquot; *sed nostra impudentia*. Non satis recte.

^f Omnes edit., *ne basilica Dei traderetur. Inde vim militibus, imperatori : mortem ante oculos*. Mss. ut in contextu, nisi quod pro *vim militibus*, etc., duo habent, *ut a militibus imperatoris mors ante oculos*. Unus ms., *Compescuisti armatos, duces et præfectos. Si arma concurrunt, si in templo meo clausi*, etc.

^g Ita mss.; edit. vero, *lis commovetur*. Minus concinne. Nonnulli mss., *gladii commoventur*. Infra vero ubi omnes mss. legunt, *miratus imperatoris*; habetur in omnibus edit., *ratus imperatoris*.

^h Tria erant officiorum genera, quæ ad perfe-

inquit, ut contra placitum faceres? Respondi: Quod A placitum sit ignoro, quidve temere factum dicatur, incertum habeo. Ait: Cur presbyteros ad basilicam destinasti? Si tyrannus es, scire volo; ut sciam quem admodum me adversum te præparem. Retuli dicens me nihil in præjudicium fecisse Ecclesiæ: eo tempore quo audieram occupatam esse a militibus basilicam, gemitum tantummodo liberiores habuisse, multisque adhortantibus ut eo pergerem, dixisse: Tradere basilicam non possum, sed pugnare non debeo. Postea vero quam cognoverim cortinas regias inde esse sublatas, cum me populus eo ire deposceret, direxisse presbyteros; me tamen noluisse ire, sed dixisse: Credo in Christo quod ipse nobiscum faciet imperator.

25. Si hæc tyrannidis videntur, habeo arma, sed B in Christi nomine: habeo offerendi mei corporis potestatem. Quid moraretur ferire, si tyrannum putaret? ^a Veteri jure a sacerdotibus donata imperia, non usurpata: et vulgo dici quod imperatores sacerdotium magis optaverint, quam imperium sacerdotes. Christus fugit, ne rex fieret (*Joan. vi, 15*). Habemus tyrannidem nostram. Tyrannis sacerdotis, infirmitas est: *Cum infirmor*, inquit, *tunc potens sum* (*II Cor. xii, 10*). Cavere tamen ne ipse sibi tyrannum faceret, cui Deus adversarium non excitavit. ^b Non hoc maximum dicere, quod tyrannus ego sim Valentiniani, qui se meæ legationis objectu queritur ad Italiam non potuisse transire. Addidi quia numquam sacerdotes tyranni fuerunt, sed tyrannos sæpe sunt passi.

24. Exactus est totus ille dies in mœrore nostro: scissæ tamen ab illudentibus pueris cortinæ regię. Ego domum redire non potui; quia circumfusi erant milites, qui basilicam custodiebant. Cum fratribus psalmos in ecclesiæ basilica minore diximus.

25. Sequenti die lectus est de more liber Jonæ, quo completo, hunc sermonem adorsus sum: Liber lectus est, fratres, quo prophetatur quod peccatores in pœnitentiam revertantur. Acceptum est ita, **359** ut speraretur in præsentem futurum. Addidi quod vir

renda secreta mandata utebantur imperatores, scilicet notarii, tribuni et comites. Verum tamen illæ dignitates nonnumquam in uno homine coalescebant: cujus rei plurima suggerit exempla Godefridus ad leg. 1 de Mandatis principum, et nos infra unum in Ambrosii libello reperiemus. Agit de notario Bulengerus lib. vi, cap. 5.

^a In antiquo fœdere a Samuele Saul et David uncti fuere, ac Salomon a propheta Nathan. Reges vero Saul et Ozias, cum sacerdotale munus usurpassent, in gravem Dei offensam inciderunt.

^b Hoc de priori legatione intelligendum, ut a nobis dictum est in Admonitione.

^c Edit. Rom., quod exactum de condemnatione fuerat.

^d Quænam præpositi cubiculi dignitas esset, explicat Bulengerus lib. iii de Imperio Rom. cap. 15. Et Godefr. lege de Præpos. S. cub. Quod autem pertinet ad insolentissimas hujusce eunuchi minas, nec non ad liberam ac generosam Ambrosii vocem, eas quidem lib. de Joseph., cap. 6, num. 33, idem sanctus tacite tangit, sicut et cruentum istius supplicium;

justus etiam offensam contrahere voluisset, ne vel spectaret, vel denuntiaret excidium civitati. Et quod lugubre esset illud dictum, contristatus quoque sit, quod aruisset cucurbita. Deum quoque dixisse ad prophetam: *Si tristis es pro cucurbita?* Respondisse Jonam: *Tristis*. Dixisse Dominum, si illud doleret quod exusta esset cucurbita, quanto magis sibi curæ esse oportere tantæ plebis salutem! Et ideo excidium, quod paratum toti urbi fuerat, removisse.

26. Nec mora, nuntiatur imperatorem jussisse, ut recederent milites de basilica: negotiatoribus quoque, ^c quod exacti de condemnatione fuerant, redderetur. Quæ tunc plebis totius lætitia fuit! qui totius populi plausus! quæ gratiæ! Erat autem dies quo sese Dominus pro nobis tradidit, quo in Ecclesia pœnitentia relaxatur. Certatim hoc nuntiare milites, irruentes in altaria, oculis significare pacis insigne. Tunc agnovi quod Deus vermem antelucanum percusserat, ut tota civitas servaretur.

27. Hæc gesta sunt, atque utinam jam finita! sed graviores motus futuros plena commotionis imperialia verba indicant. Ego tyrannus appellor, et plus etiam quam tyrannus. Nam cum imperatores comites obscarent uti prodiret ad Ecclesiam; idque petitu militum facere se dicerent, respondit: Si vobis jusserit Ambrosius, vincium me tradetis. Quid post hanc vocem superavit, considera. Quam vocem omnes cohorrerunt, sed habet a quibus exasperetur.

28. Denique etiam speciali expressione ^d Calligonus, præpositus cubiculi, mandare mihi ausus est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum? Caput tibi tollo. Respondi: Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris; ego enim patiar quod episcopi, tu facies ^e quod spadones. Atque utinam Deus avertat eos ab Ecclesia, in me omnia sua tela convertant, meo sanguine sitim suam ^f expleant!

360 ^e EPISTOLA XXI.

Excusat Ambrosius quod vocatus non venerit ad consistorium, asserent in causa fidei vel ecclesiastica judicare nisi sacerdotes neminem debere; nec se in

id tamen tanta cum modestia facit, ut nihil ab insultandi modo magis abhorreat. De supplicio autem ejus vide quæ ex Augustino diximus in ejusdem libri Admon.

^e Ita vet. edit. ubi post vocem *episcopi* subintellige *pati solent*; ac similiter post vocem *spadones* mente supplendum, *facere solent*. Qua oratione alludere potuit ad Achillam illum Ægyptium, a quo interemptum Pompeium libello in Relationem Symmachi designat Ambrosius. Porro edit. Rom. hic pro *spadones* ponit *spadonis* et continenter sola subjungit: *Minas tuas non timeo; carnem enim occidere potes, animam autem non potes. Vitam istam corporis potes eripere, meritum non potes extinguere. Anima namque quæ Deo subdita est, humanæ potestati non est subdita. An nocere te putas? Immo magnum mihi commodum præstas. Vitam adimis temporalem, ut succedat perpetua.*

^f Verbo *expleant* adjicit edit. Rom.: *Vale, soror in Domino.*

^g Scripta anno 386.

eo contumacem, quod injuriam ordini suo non inurat. A *Addit Auxentium forte Judæos aut infideles electurum judicum loco, id est, Christi inimicissimos: nec recusare quominus in Ecclesia vel in synodo de his disputaret: hæc demum se coram fuisse dicturum, nisi a coepiscopis et populo esset prohibitus.*

^a Clementissimo imperatori, et beatissimo Augusto VALENTINIANO, AMBROSIIUS episcopus.

1. Dalmatius ^b me tribunus et notarius mandato, ut allegavit, clementiæ convenit tuæ, postulans ut et ipse judices legerem, sicut elegisset Auxentius. Nec tamen expressit eorum nomina, qui fuerant postulati: sed id addidit, quod in consistorio esset futura certatio, arbitro pietatis judicis tuæ.

2. Cui rei respondeo, ut arbitrator, competenter. Nec quisquam contumacem judicare me debet, cum hoc asseram, quod augustæ memoriæ pater tuus non solum ^c sermone respondit, sed etiam legibus suis sanxit: In causa fidei vel ecclesiasticæ alicujus ordinis eum judicare debere, qui nec munere impar sit, nec jure dissimilis; hæc enim verba rescripti sunt, hoc est, sacerdotes de sacerdotibus voluit judicare. Quinetiam si alias quoque argueretur episcopus, et morum esset examinanda causa, etiam hæc voluit ad episcopale judicium pertinere.

3. Quis igitur contumaciter respondit elementæ tuæ? Ille qui te patris similem esse desiderat, an qui vult esse dissimilem? Nisi forte vilis quibusdam tanti imperatoris æstimatur sententia, cujus et ^d fides confessionis constantia comprobata est, et sapientiæ melioratæ reipublicæ profectibus prædicatur.

4. Quando audisti, elementissime Imperator, ^e in causa fidei laicos de episcopo judicasse? Ita ergo quadam adulatiōne curvamur, ut sacerdotalis juris simus immemores, et quod Deus donavit mihi, hoc ipse aliis putem esse credendum? Si docendus est episcopus a laico, quid sequetur? Laicus ergo dis-

^a In uno cod. Vat. et Lonq. hoc lemma præmittitur: *Libellus ejusdem Ambrosii ad Valentinianum imperatorem contra Auxentium.* Ipse quoque Ambrosius ita subscribit: *Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli, etc.*

^b Notarius ac tribunus imperatores ad secretoria mandata usos fuisse diximus in epist. superiore ad Marcellinam.

^c Sozomenus lib. vi, cap. 7, refert episcopis Hælesponti ac Bithyniæ a Valentiniano postulantibus, ut ad corrigendam fidei doctrinam convenire permetterent, imperatorem sic respondisse: *Mihi quidem in laicorum ordine constituto fas non est hujusmodi negotia curiosius scrutari: sacerdotes vero, quibus id curæ est, seorsum ubicumque valuerint, conveniant.* Quæ sane cum Ambrosii verbis pulchre concidunt. Sed his addere etiam liceret, quæ memorantur a Theodoro lib. iv, cap. 6, nec non quæ Marca lib. ii *Concordiæ*, cap. 6, et quæ super Ambrosii ordinatione disputat. Quod autem ad leges hic designatas, Baronius ad an. 369 censet indicatam esse ab Ambrosio Valentiniani legem 20, *Quorum appellationes.* Sed a Godefrido in eandem legem refertur. Verisimilius ergo putamus legem, de qua hic Ambrosius, jam non exstare. Alia vero habetur anno 376 data Gratiani nomine, nempe 23, qua jubetur, ut si qua sunt ex

putet, et episcopus audiat: episcopus discat a laico. At certe **361** si vel Scripturarum seriem divinarum, vel vetera tempora retractemus, quis est ^f qui abnuat in causa fidei, in causa, inquam, fidei episcopus solere de imperatoribus Christianis, non imperatores de episcopis judicare?

5. Eris, Deo favente, etiam senectutis maturitate provector, et tunc de hoc censebis quævis ille episcopus sit, qui laicis jus sacerdotatæ substernit. Pater tuus, Deo favente, vir maturioris avi, dicebat: Non est meum judicare inter episcopos; tua nunc dicit clementia: Ego debeo judicare. Et ille baptizatus in Christo inhabitem se ponderi tanti putabat esse judicii: clementia tua, cui adhuc emerenda baptismatis sacramenta servantur, arrogat de fide judicium; cum fidei ipsius sacramenta non noverit?

6. Quales autem elegerit judices, possumus existimationi relinquere, quando eorum nomina timet prodere. Veniant plane, si qui sunt, ad Ecclesiam: audiant cum populo, non ut quisquam judex resideat, sed ut unusquisque de suo affectu habeat examen, eligat quem sequatur. Agitur de istius Ecclesiæ sacerdote: si audierit illum populus, et potaverit melius disputare, sequatur fidem ejus: non invidebo.

7. Omitto quia jam ipse populus judicavit: taceo quia eum, quem habet, ^g de patre tuæ clementiæ postulavit: taceo quia pater pietatis tuæ quietem futuram spondit, si electus susciperet sacerdotium. Hanc fidem secutus sum promissorum.

8. Quod si de aliquorum peregrinorum assentatione se jactat, ibi sit episcopus, unde sunt ii, qui eum episcopatus putant nomine esse donandum. Nam ego nec episcopum novi, nec unde sit scio.

9. Ubi illud constituimus, Imperator, quod jam ipse tuum judicium declarasti; immo etiam dedisti ^h leges, nec cui esset liberum aliud judicare? Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi: *Leges*

quibusdam dissensionibus, levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia locis suis, et a sanctorum diocesanos synodis audiantur. Vide Godefridum in eandem legem.

ⁱ Hic alluditur ad generosam illud Valentiniani senioris factum, quo cum inter præfectos Juliani numeraretur, ministrum quemdam, a quo aqua lastrali aspersus fuerat, impacto in faciem pugno cecidit.

^k Non aliter quoque Athanasius, pag. 845, dicit: *Quando a condito ævo auditum est, quando judicium Ecclesiæ auctoritatem suam ab imperatore accepit?* etc.

^l Colb. codex, qui annat. Non bono sensu.

^m Quæ in Ambrosii electione magis singularia contigerunt, hic modestissime attinguntur. Ea fusius tractata reperies apud Paulinum in ejusdem Ambrosii Vita.

ⁿ Designat hoc loco sanctus Præsul leg. 4 de Fide catholica, quæ et Arianis in Ecclesias conveniendi licentiam dabat, et capitis poenam non solum iis qui eidem constitutioni per vim obsisterent, sed etiam iis qui supplices libellos imperatori adversus eandem offerrent, denuntiabat. Quæ ratione autem ea lex promulgata fuerit, eleganter descripsit Sozomenus lib. vii, cap. 13.

enim imperator fert, quas primus ipse custodiat. ^A Visne igitur experiar ut incipiant ii, qui iudices eliguntur, aut adversus tuam venire sententiam, aut certe excusare quod imperatoris tam severo et tam districto imperio non poterint obviare?

10. Sed hoc contumacis, non modesti est sacerdotis. Ecce, imperator, legem tuam jam ex parte rescindis: sed utinam non ex parte, sed in universum! legem enim tuam nollem esse supra Dei legem. Dei lex nos docuit quid sequamur, humanæ leges hoc docere non possunt. Extorquere solent timidis commutationem, fidem inspirare non possunt.

862 11. Quis erit igitur ille, qui cum legat per tot provincias uno momento esse mandatum, ut quicumque obviaverit imperatori, feriatur gladio: quicumque Dei templum non tradiderit, protinus occidatur? quis, inquam, est qui possit vel unus, vel inter paucos dicere imperatori: Lex tua mihi non probatur? Non permittitur hoc dicere sacerdotibus, permittitur laicis? Et iudicabit de fide, qui aut gratiam sperat, aut metuit offensam?

12. Deinde ipse committam, ut eligam iudices laicos, qui cum tenuerint fide veritatem, aut prorscribantur, aut necentur, quod lex de fide lata decernit? Ego igitur aut prævaricationi offeram homines, aut pœnæ?

13. Non tanti est Ambrosius, ut propter se deiciat sacerdotium. Non tanti est unius vita, quanti est dignitas omnium sacerdotum, ^a quorum de consilio ista dictavi, intimantibus ne forte etiam gentilis esset aliquis, aut Judæus, qui ab Auxentio esset electus, quibus traderemus de Christo triumphum, si de Christo iudicium committeremus. Quid illos aliud, nisi Christi injuriam audire delectat? Quid illis aliud potest placere, nisi (quod abiit) ut Christi divinitas denegetur? Cum his plane bene convenit Ariano, qui creaturam Christum dicit, quod etiam gentiles ac Judæi promptissime confitentur.

14. Hoc scriptum est in Ariminensi synodo: meritoque concilium illud exhorreo, sequens tractatum ^b concilii Nicæni, a quo me nec mors, nec gladius po-

terit separare. Quam fidem etiam parens clementiæ tuæ Theodosius beatissimus imperator et sequitur, et probavit. Hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ, et cum pia divini Spiritus confessione custodiunt.

15. Si tractandum est, tractare in Ecclesia didici: quod majores fecerunt mei. Si conferendum de fide, sacerdotum debet esse ista collatio, sicut factum est ^c sub Constantino augustæ memoriæ principe, qui nullas leges ante præmisit, sed liberum dedit iudicium sacerdotibus. Factum est etiam sub ^d Constantio augustæ memoriæ imperatore, paternæ dignitatis hærede: sed quod bene cœpit, aliter consummatum est. Nam episcopi sinceram primo scripserant fidem: sed dum velunt quidam de fide intra palatium iudicare, id egerunt, ut circumscriptionibus illa episcoporum iudicia mutarentur. Qui tamen inflexam statim revocavere sententiam. Et certe ^e major numerus Arimini, Nicæni concilii fidem probavit, Ariana decreta damnavit.

863 16. Si ad synodum provocat Auxentius, ut de fide disputet (licet non sit necesse ^f propter unum tot episcopos fatigari, qui etiam si angelus de cœlo esset, pacti Ecclesiarum non deberet præferri); cum audiero synodum congregari, et ipse non deero. Tolle igitur legem, si vis esse certamen.

17. Venissem, imperator, ad consistorium clementiæ tuæ, ut hæc coram suggererem; si me ^g vel episcopi, vel populus permisissent, dicentes de fide in Ecclesia coram populo debere tractari.

18. Atque utinam, imperator, ^h non denuntiaasses, ^C ut quo vellem pergerem! Quotidie prodibam, nemo me asservabat. Debuisti me, quo volueras, destinare, quem ipse omnibus offerebam. Nunc mihi a sacerdotibus dicitur: Non multum interest, utrum volens relinquant, an tradas altare Christi; cum enim reliqueris, trades.

19. Atque utinam liquido mihi pateret quod Ariani Ecclesia minime traderetur! sponte me offerenti tuæ pietatis arbitrio. Sed si ego solus interstrepo, cur etiam de aliis omnibus invadendis Ecclesiis est præceptum? Utinam confirmetur, ut Ecclesiis nul-

^a Illic intelligas episcopos statim post legem a Valentiniano latam, Ambrosii cura convenisse; ut in hoc rerum articulo viderent, ne quid Ecclesia caperet detrimenti.

^b Nicænae tantum synodi testimonio, non autem Constantinopolitanae, ideo fortassis utitur Ambrosius; quod hujus auctoritas non admitteretur in Occidente. Unde etiam non sine veri similitudine dixerimus, eum ad astruendam, quam obiter tangit, Spiritus sancti divinitatem, non ejusdem concilii canones, sed Galliarum Hispaniarumque confessionem proposuisse.

^c Hac de re Socrates lib. 1, cap. 22, ita loquitur: *Tunc igitur cum de pace et concordia abunde disse-ruisset*, Constantinus scilicet, deinceps ut de religionis nostræ dogmatibus accuratius disquirerent, *nimirum episcopi, eorum arbitrio potestatique reliquit*. Adi etiam Athan. Orat. adv. Arianos.

^d Codex Belv. et alii quatuor, *sub Constantino*: non satis recte, quemadmodum ex sequentibus intelligitur.

^e Edit. ultimæ Paris., *minor numerus*; quod cum

synodi Ariminensis historia minus cohæret. Etenim cum ibi primo Nicænam fidem magno consensu amplexi essent, postea vero, inflexi quos ad Constantium destinaverant legatis, propemodum omnes articulis Valentis subscripsissent; postremo tandem *major numerus* illatum hæc subscriptione fidei damnatum considerans, resipuit, ac formulam Arianae confessionis ejuravit. De quo consule quæ nos lib. 1 de Fide, cap. 18, num. 122, observavimus.

^f Sic etiam in Epistola ad Gratianum Aquileiensi concilio subjecta num. 3 legere est: *Quam vero grave fuisset, propter duos tantum in perfidia cariosos sacerdotes toto orbe essent Ecclesiæ summis sacerdotibus destitutæ!*

^g Mss. non pauci, *vel episcopi, vel populus remississent*.

^h Videtur imperator Ambrosio hanc optionem proposuisse per Dalmatium, ut vel in consistorium veniret ad defendendam adversus Auxentium suam dignitatem, vel eadem simul ac civitate ultro cederet: sed hoc utroque sanctum Præsulem ab episcopis et plebe catholica fuisse prohibitum.

lus molestus sit! Opto ut de me, qualis videtur, A sententia proferatur.

20. Dignanter igitur, Imperator, accipe quod ad consistorium venire non potui. ^a Ego in consistorio nisi pro te stare non didici: et intra palatium certare non possum, qui palatii secreta nec quaero, nec novi.

21. Ego Ambrosius episcopus hunc libellum obtuli clementissimo imperatori, et beatissimo augusto Valentiniano.

SERMO CONTRA AUXENTIUM

DE BASILICIS TRADENDIS.

Populi ob imperialem jussum sollicitudinem levaturus, responsum suum exponit, additque ad consistorium se non ivisse, quod basilicæ traditionem esset veritus. Tum adversariis ad disceptandum in Ecclesia provocatis, negat se armis exterreri: suoque de sacris vasibus responso memorato, paratum se ad certamina esse testatur. Eludi non posse Dei decretum, nec praesidium ipsius superari, sed in servis suis pati eundem velle. Cum ipse antea non fuerit captus, liquere quam inaniter hæretici tumultuentur. Deinde ubi Nabuthæ historiam, et Christi ingressum in Jerusalem rei præsentis accomodavit, Auxentii perstringit crudelem legem, solutisque Arianorum objectionibus, libenter se coram populo disputaturum prædicat: Auxentium vero jam a paganis, quos in iudices elegerat, damnatum, sicut et a Paulo et Christo ipso. Quod idem hæreticus ad Cæsarem provocaret, eum oblitum anni superioris: et Arianos, dum servis Christi constant invidiam, multo pejores esse Judæis: Ecclesiam enim non Cæsaris, sed Christi præferre imaginem. Sub quæ ubi pauca de suo responso et hymnis adjecit, se non inobedientem, at imperatorem Ecclesiæ filium, et Auxentium plusquam Judæum esse declarat.

1. Video vos præter solitum subito esse turbatos, atque asservantes mei. ^b Miror **864** quid hoc sit, nisi forte quia per tribunos me vidistis aut audistis imperiali mandato esse conventum; ut quo vellem, abirem hinc: et si qui vellent, sequendi potestatem haberent. Metuistis ergo ne Ecclesiam desererem, et dum saluti meæ timeo, vos relinquerem? Sed quid et ipse mandaverim, potuistis advertere: deserendæ Ecclesiæ mihi voluntatem subesse non posse; quia plus Dominum mundi, quam sæculi D

^a Ad hunc locum ita Nannius: *Tacite, inquit, illi objicit, quod pro eo ad Maximum legatus bis coactus sit contra decus episcopale in consistorio stare: semel eo destinatus pro pace, semel ut Gratiani fratris reliquias reportaret. Est autem consistorium tribunal imperatoris, ubi jus dicit. Hæc ille; verum in eo falsus est vir doctus, quod utramque Ambrosii legationem existimavit anteriorem huic epistolæ, cum tamen de prima sola id dici possit, ut in Admonitione demonstratum est.*

^b Mss. nonnulli, *miror quod hic fit... me vidistis alii, audistis alii*; quæ ultima verba in mss. plusculis sic efferuntur: cæteri autem ac edit. magis concinne ut in textu.

abduceret ab Ecclesia, carnem meam exturbari posse, non mentem: paratum me esse, ut si ille faceret, quod solet esse regis potestatis; ego sabirem, quod sacerdotis esse consuevit.

2. Quid ergo turbamini? Volens nunquam vos deceram, coactus repugnare non novi. Dolere potero, potero flere, potero gemere: adversus arma, milites, Gothos quoque lacrymæ meæ arma sunt; talia enim munimenta sunt sacerdotis. Aliter nec debeo, nec possum resistere: fugere autem et relinquere Ecclesiam non soleo; ne quis gravioris peccatæ metu factum interpretetur. Scitis et vos ipsi quod imperatoribus solem deferre, non cedere: supplicis me libenter offerre, nec metuere quæ parantur.

3. Unam essem securus quod Ecclesia hæreticis B minime traderetur? Ad palatium imperatoris irem libenter, si hoc congrueret sacerdotis officio; ut in palatio magis certarem, quam in Ecclesia. Sed in consistorio non reus solet Christus esse, sed iudex. Causam fidei in Ecclesia agendam quis abnuat? Si quis confidit, huc veniat: inclinatum jam vel imperatoris iudicium, ^c quod lata lege patefecit, quod impugnat fidem: vel sperata ambientium quorundam studia non requirat. Non committo, ut quisquam vendat injuriam Christi.

4. Circumfusi milites, ^d armorum crepitus, quibus vallata est Ecclesia, fidem non terrent meam: sed mentem exagitant, ne dum me tenetis, perniciosum aliquid vestræ oboriatur salutis. Ego enim jam didici non timere: sed vobis timere plus coepi. Sinite, quaeso, vestrum sacerdotem congregari: habemus adversarium qui accessit; adversarius enim noster *diabolus, sicut leo rugiens circuit, quaerens quem devoret*, ut apostolus dixit (1 Pet. v, 8). Accepit sine dubio, accepit (non fallimur, sed admonemur) tentandi hujusmodi potestatem; ne forte corporis mei vulneribus possim a fidei intentione revocari. Legistis et vos quia ^e multis his tentavit sanctum Job diabolus: ad postremum potestatem hujusmodi petiit, et accepit, ut tentaret corpus ejus, quod perfudit ulceribus.

865 5. Cum esset propositum ^f ut Ecclesiæ vasa jam traderemus, hoc responsi reddidi: me, si de meis aliquid posceretur, aut fundus, aut domus, aut atrium, aut argentum, id quod mei juris esset, libenter offerre: templo Dei nihil posse decerpere, nec tradere illud, quod custodiendum, non tradendum acceperim. Deinde consulere me etiam impera-

^c De hac lege abunde dictum in superiore epistola.

^d Rom. edit., *armorum strepitus*.

^e Omnes edit., *multis aliis tentavit*; mss. nonnulli, *multis tentavit*; alii multo plures, ac notæ potioris, *multis his tentavit*, nimirum corporis vulneribus. Nam quod subjungit *ad postremum potestatem*, etc., hujus tentationis probatio est, non alterius explicatio.

^f Erant in Ecclesiis duo vasorum genera, inauguratorum scilicet, quæ sacris mysteriis inserviebant, et eorum quæ propter pretium aut artem suam inter ornamenta numerabantur. Sed hæc fusius ad lib. III Offic. cap. 28, num. 136, explicata sunt.

toris saluti; quia nec mihi expediret tradere, nec illi accipere; accipiat enim vocem liberi sacerdotis, si vult sibi esse consultum, recedat a Christi injuria.

6. Hæc plena humilitatis sunt, et, ut arbitror, plena affectus ejus quem imperatori debet sacerdos. Sed quia *lucta nobis est non solum adversus carnem et sanguinem; sed etiam, quod gravius est, adversus spiritualia nequitiae, quæ sunt in caelestibus* (Ephes. vi, 12), tentator ille diabolus per ministros suos certamen auget, vulneribus corporis mei experiendum arbitratur. Scio, fratres, vulnera hæc, quæ pro Christo excipimus, non esse vulnera, ^a quibus vita non amittitur, sed propagatur. Sinite, quæso, esse certamen: spectatores vos esse decet. Considerate quia si quidem habet civitas vel atletam, vel alterius nobilis artis peritum, optat offerre certamini. Cur in majoribus rebus repudiatis, quod vel in minoribus velle consuestis? Non metuit arma, non barbaros, qui mortem non timet, qui nulla carnis voluptate retinetur.

7. Certe si Dominus huic nos certamini deputavit, frustra pervigiles tot noctibus et diebus custodias exhibuistis et excubias: implebitur Christi voluntas. Omnipotens enim noster est Dominus Jesus, hæc est fides nostra; et ideo quod fieri mandat, implebitur: ^b nec convenit nos divina obviare sententiæ.

8. Audistis quod ^c hodie lectum sit: Pullum sibi asinæ Salvator per apostolos jussit adduci, mandavitque ut si quis resisteret, diceretur: *Dominus operam ejus desiderat* (Luc. xix, 35). Quid si et nunc pullum istum asinæ, hoc est, ejus animalis quod gravem sarcinam portare consuevit, sicut est humana conditio, cui dicitur: *Venite ad me, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam: tollite iugum meum, quia leve est* (Matth. xi, 28); quid si inquam, pullum istum ad se modo jussit adduci, missis apostolis illis, qui jam exuti corpore incomprehensibilem oculis nostris angelorum speciem gerunt? Nonne si ab aliquo resistatur, dicent: *Dominus operam ejus desiderat*? Si resistat vel vitæ hujus cupiditas, si resistat caro et sanguis, si resistat conversatio corporalis; quia aliquibus forsitan grati videntur. Sed qui nos hic diligit, multo amplius diliget, si sinat fieri hostiam Christi; quia *dissolvi, et cum Christo esse multo melius: etsi manere in carne magis necessarium propter vos* (Philip. i, 23). Nihil est ergo quod vereamini, fratres dilectissimi; scio enim quia quidquid passus fuero, pro Christo patiar. Et **866** legi quod eos timere non debeam, qui possunt carnem occidere. Et audivi dicentem: *Qui perdidit ani-*

am suam propter me, inveniet eam (Matth. x, 39).

9. Ergo si vult Dominus, certum est quod nullus obsistat. Quod si adhuc nostra differt certamina, quid veremini? Servum Christi non custodia corporalis, sed Domini providentia seipere consuevit.

10. Turbati estis quia apertas reperistis geminas fores, quas captus oculis quidam, dum hospitium proprium repetit, patefecisse memoratur. In quo cognoscite quod nihil suffragetur humana custodia. Ecce unus qui videndi munus amisit, solvit vestra universa munimina, et custodias luit: Dominus autem suæ misericordiæ custodiam non amisit. Nonne ante biduum, ut meministis, etiam illud repertum est, quod a parte læva basilicæ ingressus quidam pervius fuit, quem putabatis clausum esse atque munitionem? Sepserunt nempe armati basilicam, explorabant hos atque illos aditus: cæcitate perfusi sunt, ut quod apertum erat videre non possent: itaque per plurimas noctes quod apertum fuerit, non ignoratis. Desinite ergo sollicitari; quia hoc erit, quod Christus jubet, et quod esse expedit.

11. Denique exempla vobis Legis proferam. Elisæus quærebatur a rege Syriæ, missus erat exercitus qui eum caperet, circumvallatus erat undique: cœpit timere ejus servulus; quia servulus erat, hoc est, non erat liberæ mentis et liberæ potestatis. Petivit aperiri ejus oculos sanctus propheta, et ait: *Respice, et vide quanto plures sint pro nobis, quam contra nos*. Et respexit, et vidit angelorum millia (IV Reg. vi, 14 et seq.). Advertistis igitur quod servulos Christi ii magis custodiant, qui non videntur, quam qui videntur. Sed et illi si custodiunt, vestris custodiunt orationibus advocati: legistis nempe eos ipsos, qui Elisæum quærebant, ingressos esse Samariam ^d ad eum ipsum, quem capere gestiebant: cui non solum non potuerunt nocere; sed ipsius adversus quem venerant, intercessione servati sunt.

12. Petrus quoque apostolus utriusque rei ^e vobis edat exemplum (Act. xii, 4 et seq.). Nam ubi eum Herodes quæsivit et cepit, ^f recepit in carcerem; non enim recesserat Dei servulus, sed steterat timor ignarus. Orabat pro eo Ecclesia, sed apostolus in carcere quiescebat, quod est iudicium non timentis. Missus est angelus qui dormientem excitaret, per quem Petrus productus e carcere, ^g mortem ad tempus evasit.

13. Idem Petrus postea, victo Simone, cum præcepta Dei populo seminaret, doceret castimoniam, excitavit animos gentilium: quibus eum quærentibus, christianæ animæ deprecatae sunt, ut paulisper cederet. Et quamvis esset cupidus passionis, tamen

^a Edit. omnes, quibus vita amittitur; mss. e contrario non amittitur. Melius, hic enim conjunctiones quippe vel utpote subaudiuntur.

^b Mss. aliquot, nec convenit vos divinæ, etc.

^c Hæc quidem lectio dominica Palmarum erat propria, sed cum eadem casu recitata infra dicatur, hæc eo die facta fuisse hinc non sequitur.

^d Mss. aliquot, duce ipso, quem. Minime male:

^e Rom. edit., vobis dedit exemplum.

^f Dubium esse putat Nannius an recipere in carcerem idem sit quod recondere seu retrudere. Attamen solemnitas in hac re juris formula est: siquidem Ulpianus D. leg. i de Custod. reor.: *Utrum in carcerem, inquit, recipienda sit persona*. Et Callistratus eodem tit. leg. *In eos: Cum recepti essent in carcerem, etc.*

^g Rom. edit., cum paucis mss., mortem evasit; aliæ cum cæteris cod. interponunt voces *ad tempus*.

contemplatione populi precantis inflexus est; rogabatur enim ut **867** ad instituendum et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muros egredi cepit, et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait: Domine: quo vadis? Respondit Christus: ^a Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum; Christus enim non poterat iterum crucifigi, qui carnem passione suscepta mortis exueat: *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quod autem vivit, vivit Deo* (Rom. vi, 10). Intellexit ergo Petrus quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte remeavit, interrogantibus Christianis responsum reddidit, statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum.

14. Videtis igitur quod in servulis suis pati velit Christus. Quid si et huic servulo dicit: *Illum volo manere, tu autem me sequere* (Joan. xxi, 22); et de hac arbore gustare vult fructum? Nam si illius cibus erat, ut faceret voluntatem Patris (Joan. iv, 34): itidem cibus illius est, ut nostris passionibus epuletur. Nonne, ut de ipso Domino sumamus exemplum, quando voluit, passus est: et cum quaereretur, inventus est? quando autem hora non venerat passionis (Joan. vii, 30), per medium quaerentium transibat, et videntes eum tenere non poterant? Quod utique evidenter ostendit quia quando Dominus vult, unusquisque invenitur et capitur: ^b quod autem differt, etiamsi quaerentium occurrat oculis, non tenetur.

15. Ergo ipse non quotidie vel visitandi gratia prodibam, vel pergebam ad martyres? non regiam palatii ^c praetexebam eundo atque redeundo? Et tamen nemo me tenuit, cum exturbandi me haberent, ut prodiderunt postea, voluntatem, dicentes: Exi de civitate, et vade quo vis. Expectabam, fateor, magnam aliquid, aut gladium pro Christi nomine, aut incendium: at illi delicias mihi pro passionibus obtulerunt; sed athleta Christi non delicias, sed passiones suas exigit. Nemo ergo vos turbet, quod aut carrum praeparaverunt, aut dura, ut videbatur sibi,

^a Ita vet. edit. et cuncti mss. paucis exceptis, ubi posterior aliqua manus Romam addidit, quam vocem etiam in textum admisit Rom. edit. Caeterum hujus Petro factae Christi apparitionis praeter Hege-sippum lib. iii, Ambrosium hoc loco, et Gregorium in psal. iv Poenit., vix alium ex antiquis reperias, qui meminerit. Quod vero ad Petri Romam adventum, ejusque de Simone Mago victoriam, utrumque tam multiplici Patrum veterum testimonio celebratur, ut nos puderet vel recensendis eorum nominibus immorari; cum tamen quosdam ex heterodoxis adhuc non pudeat rem a Calvino ipso et Blondello evidentiæ vi coactis agnitam et confessam inficiari.

^b Omnes edit., *Quando autem differt, etiamsi quaerentium manibus occurrat et oculis*; quippe mss. nobiscum faciunt, nisi quod ita legitur in uno Colb.,... *etiamsi quaeratur, quaerentium oculis non tenetur.*

^c *Praetexebam*, id est, non pertransibam, inquit Nannius, regiam palatii in itinere atque reditu? Ut intelligatur illum diverticula non quaesivisse, aut obliquisse iter, dum ad martyres tenderet, ne regiam

A Auxentii ipsius, qui se dicit episcopum, ore jactata.

16. Plerique narrabant percussores praemissos, poenam mortis esse decretam: nec illa timeo, et ista non desero. Quo enim abibo, ubi non omnia plena gemitus sint, atque lacrymarum; quando per Ecclesias jubentur ejici catholici sacerdotes, resistentes gladio feriri, ^d curiales **868** proscribi omnes, nisi mandatum impleverint? Et haec episcopi manu scripta et ore dictata, qui se ut probaret docissimum, vetus non omisit exemplum, legimus enim in propheta quod viderit falcem volantem (Zach. 5, 1): hanc imitatus Auxentius gladium volantem per omnes urbes direxit. Et Sathanas transfiguratur se in angelum lucis, et in malum imitatur ejus potentiam (II Cor. xi, 14).

B 17. Tu, Domine Jesu, uno momento mundum redemisti: Auxentius uno momento tot populos, quod in ipso est, trucidabit, alios gladio, alios sacrilegio? ^e Meam basilicam petit cruento ore, sanguinolentis manibus. Cui bene praesens respondit lectio: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas* (Psal. xlii, 16)? id est, non convenit paci et furori, non convenit Christo et Belial (II Cor. vi, 15). Meministi etiam quod lectum est hodie Nabuthe (22, q. 8, c. *Convenio*, § *Nabuthe*), sanctum virum possessorem vineae suae, interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret; ubi rex, succis vitibus, olus vile sereret, eumque respondisse: *Absit ut ego patrum meorum tradam haereditatem*; regem contritatum esse, quod sibi esset alienum jus relatione C justa pegatum, sed muliobri consilio deceptum. Nabuthe vites suas vel proprio cruore defendit (III Reg. xxi, 4 et seq.). Si ille vineam non tradidit suam, nos trademus Ecclesiam Christi?

18. Quid igitur a me responsum est contumaciter? Dixi enim conventus: *Absit a me ut tradam Christi haereditatem*. Si ille patrum haereditatem non tradidit, ego tradam Christi haereditatem? Sed et hoc addidi: *Absit ut tradam haereditatem patrum*, hoc est, haereditatem Dyonisii, qui in exilio in causa fidei defunctus est, haereditatem ^f Eustorgii confessoris, haereditatem Myroclis, atque omnium retro fidelium

praeteriret.

^d *Curiales* dicebantur hi, qui magistratibus atque officiis municipalibus fungebantur. De quibus vide Bulengerum de Imp. Rom. lib. vii, c. 3 et 5, et Godefr. Caeterum in ferenda lege pro Ariminensi concilio, quam ab Auxentio ipso dictatam, et scriptam esse affirmat Ambrosius, id contigisse testificantur Rufinus Hist. lib. ii, cap. 16, Gaudentius Praef. in Sermonibus, Sozomenus lib. vii Hist. Eccl. cap. 13, nimirum Benevolens Memoriae scriinii praefectum, cum illam dictare ac suscribere jussus fuisset, magna constantia recusasse, ac propterea ejectum esse in exilium a Justina.

^e Plures mss., *Misi basilicam*; alii et edit. omnes, *Meam basilicam*, hoc est, unam ex meis; erant quippe non paucae Mediolani.

^f In codicibus varie scribuntur nomina horum episcoporum; nam in quibusdam *Eustorgi*, et *Eustorgi*, pro *Eustorgii*, sicut et *Metrocli*, ac *Merocli*, pro *Myroclis* habetur. Fuit autem Myrocles, si credendum Ughello, octavus Mediolanensis episcopus, sin-

episcoporum. Respondi ego, quod sacerdotis est: quod imperatoris est, faciat imperator. Prius est ut animam mihi, quam fidem auferat.

19. At cui tradam? Præsens lectio Evangelii docere nos debet, quid petatur, a quibus petatur. Audistis nempe legi, quod cum Christus super pullum asinæ sederet, clamabant pueruli, et moleste ferebant Judæi (*Luc. xix, 35*). Denique interpellaverunt Dominum Jesum, dicentes ut faceret eos tacere; respondit: *Si hi tacuerint, lapides clamabunt (Ibid., 40)*. Deinde ingressus templum, ejecit nummularios, et cathedras, et columbas vendentes in templo Dei. Lectio nempe ista nulla **369** nostra dispositione recitata est, sed casu: quæ præsentibus bene aptatur temporibus. Semper ergo Christi laudes verbera perfidorum sunt. Et nunc cum laudatur Christus, dicunt hæretici quia seditio commovetur: dicunt hæretici quia his mors parabatur; et vere mortem habent in laudibus Christi. Quomodo enim laudes ejus ferre possunt, cujus infirmitatem prædicant? Itaque et hodie cum laudatur Christus, Arianorum amentia verberatur.

20. Geraseni præsentiam Christi ferre non poterant (*Luc. viii, 37*), isti pejores Gerasenis nec laudationem Christi sustinere possunt. Vident pueros Christi gloriam concinentes; quia scriptum est: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem (Psal. viii, 3)*. Irrident istam ætulatam fidei plenam, cum dicunt: *Ecce quid clamant?* Sed respondit iis Christus: *Si hi tacebunt, lapides clamabunt (Luc. xix, 35)*, hoc est, fortiores clamabunt, clamabunt et juvenes, clamabunt et maturiores, clamabunt et senes: isti lapides ad illum jam solidati lapidem, de quo scriptum est: *Lapidem quem reproboverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli (Psal. cxvii, 22)*.

21. His igitur laudationibus inhitatus templum suum Christus ingreditur, et flagellum præhendit, et ejecit de templo nummularios (*Juan. ii, 15*). Non patitur enim in suo templo pecuniæ esse vernaculos, non patitur in suo templo esse eos, qui vendant cathedras. Quid sunt cathedræ, nisi honores? Quid sunt columbæ, nisi simplices mentes, vel animæ fidem candidam et puram sequentes? Ego ergo inducam in templum, quem Christus excludit? Jubetur enim exire, qui dignitates vendit et honores: jubetur exire, qui vendere vult simplices mentes fidelium.

22. Ergo Auxentius ejecitur, Mercurinus excluditur. Unum portentum est, dup nomina. Etenim ne

vero sequamur vetustissimum catalogum in Museo Italico pag. 410 vulg. num, septimus a sancto Barnaba, qui recentissima manu exemplari ascriptus traditur. Eustorgius et apud Ughellum et apud Mabillonium decimus numeratur. At vero Dionysius, qui tantum tertio decimo loco in Italia Sacra ponitur, Eustorgium in citato Museo pone sequitur. Hunc eo quod Athanasium in synodo Mediol. damnare detrectasset, a Constantio ejectum in exsilium, in illo diem obiisse tradit Rufinus lib. i Hist. cap. 19, Socrates lib. ii, cap. 36, atque alii.

^a Mss. non pauci, et senes isti laudes, ad illum, etc.

A cognosceretur quis esset, mutavit sibi vocabulum; ut quia hic fuerat Auxentius episcopus Arianus, ad decipiendam plebem, quam ille tenerat, ^b se vocaret Auxentium. Mutavit ergo vocabulum, sed perfidiam non mutavit: exiit lupum, sed induit lupum. Nihil prodest quod mutavit nomen: quid sit agnosceatur. Alius in Scythiæ partibus dicebatur, alius hic vocatur: nomina pro regionibus habet. Habet ergo jam duo nomina; et si hinc alio perrexerit, habebit et tertium. Quomodo enim patietur ut maneat ei vocabulum ad tanti sceleris indicium: Minora fecit in Scythia; et ita erubuit, ut mutaret vocabulum: sceleratiora hic ausus est; et volet, quocumque perrexerit, nomine suo prodi? Tantorum populorum sanguinem manu sua scribes, et poterit consistere B animo?

23. Paucos excludebat Dominus Jesus de templo suo, Auxentius nullum reliquit. De templo suo Jesus flagello ejecit, Auxentius gladio: Jesus flagello, Mercurinus securi. Pius Dominus flagello **370** exturbat sacrilegos; nequam persecutor pios ferro. De quo bene dixistis hodie: *Leges suas secum ferat. Feret, etiamsi nolit: feret conscientiam suam, etsi non fert chartulam: feret sanguine inscriptam animam suam, etsi atramento inscriptam epistolam non feret. Scripta est, Juda, culpa tua graphio ferro et ungue adamantino, et scripta in pectore tuo (Jerem. vii, 1)*, hoc est, ibi scripta, unde processit.

24. Is mihi etiam audeat mentionem ^c facere tractandi, plenus sanguinis, plenus cruoris? Qui quos non potuerit sermone decipere, eos gladio putat esse feriendos, cruentas leges ore dictans, manu scribens, et putans quod lex fidem possit hominibus imperare. Non audivit et id quod hodie dictum est: *Quoniam non justificatur homo ex operibus Legis; (Galat. ii, 16)*, aut: *Per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam (Ibid., 19)*, id est, per legem spiritalem interpretationi Legis est mortuus corporali. Et nos per legem Domini nostri Jesu Christi moriamur huic legi, quæ sancit decreta perfidiæ. Non lex Ecclesiam congregavit, sed fides Christi. Lex enim non est ex fide: *Justus autem ex fide vivit (Galat. iii, 11)*. Justum ergo fides, non lex facit; quia non est per legem justitia, sed per fidem Christi. Qui autem fidem repudiat, et legis jura præscribit, ipse se testatur injustum, quia *Justus ex fide vivit*.

25. Hanc ergo legem quisquam sequatur, qua firmatur Ariminense concilium, in quo creatura dictus est Christus? Sed aiunt: *Misit Deus Filium suum*

^b Omnes edit., *se vocaret Mercurinum*; omnes mss., *Auxentium*. Et certe correctionem hanc sensus exigit. Id enim hoc loci indicat Ambrosius istum qui sub Mercurini nomine odiosus evaserat, ut in Arianorum Mediolanensium, quorum ultimus pseudoepiscopus Auxentius fuerat, animos nominis similitudine facilius irreperet, Auxentii nuncupationem adoptasse.

^c Rom. edit. sola, *facere retractandi*. Forte an pro iterum tractandi, quia jam anno superiore tractaverant. Sed non est, cur propterea quiddam inuletur.

factum ex muliere, factum sub Lege (Galat. iv, 4). A Ergo, *factum*, legunt, hoc est, creatum. Nonne hoc ipsum considerant, quod proposuerunt, quia factus dicitur Christus, sed *ex muliere*, hoc est, secundum partum Virginis factus est, qui secundum divinam generationem ex Patre natus est? Legerunt et hodie, quia *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum (Galat. iii, 13)*. Numquid maledictum Christus secundum divinitatem est? Sed quare maledictum dicatur, Apostolus te docet, dicens quia scriptum est: *Maledictus omnis, qui pendet in ligno (Ibid.)*, hoc est, qui in carne sua nostram carnem, in suo corpore nostras infirmitates et nostra maledicta suscepit, ut crucifigeret; non enim ille maledictus, sed in te maledictus. Denique habes alibi: *Qui peccatum non cognovit, sed pro nobis peccatum factus est; quia nostra peccata suscepit, ut sacramento suæ passionis aboleret (II Cor. v, 21)*.

26. Hæc ego, fratres, coram ipso apud vos plenius disputarem: sed certus non ignaros vos esse fidei, vestrum refugit examen, et gentiles quosdam quatuor aut quinque ferme homines elegit ^a cognitores sibi, si tamen aliquos elegit: quos vellem adesse in cœtu omnium, non ut de Christo judicent, sed ut majestatem audiant Christi. Tamen illi jam de Auxentio pronuntiaverunt, cui tractanti quotidie non crediderunt. Quæ major ejus condemnatio, quam quod **871** sine adversario apud iudices suos victus est? Ergo et ipsorum sententiam contra Auxentium jam tenemus.

27. Et quod gentes elegit, jure damnandus est; quia Apostoli præcepta dimisit, cum Apostolus dicat: *Audet aliquis vestrum adversus alterum habens negotium, judicari apud iniquos, et non apud sanctos? Aut nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt (I Cor. vi, 1, 2)?* Et infra ait: *Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratres: sed frater cum fratre iudicio contendit et hoc apud infideles (Ibid., 5, 6)?* Vides quia quod ille obtulit contra auctoritatem Apostoli sit. Vos eligite utrum Auxentium an Paulum sequi debeamus magistrum.

28. Sed quid dicam de Apostolo, cum ipse Dominus clamet per prophetam: *Audite me, populus meus. Qui scitis iudicium, quorum in corde lex mea est (Esai. li, 7)*. Deus dicit: *Audite me, populus meus. Qui scitis iudicium*; Auxentius dicit: *Nescitis iudicium*. Videtis quia jam Deum contemnit in vobis, qui sententiam cœlestis refutat oraculi? *Audite me*, inquit, *populus meus*, dicit Dominus. Non dicit: *Audite*, gentes. Non dicit: *Audite*, Judæi. Jam enim populus Dei qui fuerat, populus erroris est factus: et qui populus erroris erat, populus Dei esse cœpit, quia in Christum credidit. Iste ergo populus iudicat, cujus in corde lex divina est, non humana:

^a Cognitor sæpe ipse iudex est, qui causam cognoscit: sæpe procurator litis, cui apud iudicem præsentia a præsentem litigatore causa committitur: sæpe etiam is est, qui alios de statu suo disceptantes agnoscere se dicit, et eorum natalia, patriamque docet. Cic. in

lex non atramento scripta, sed spiritu Dei vivi: non in charta exarata, sed in corde signata: lex gratiæ, non cruoris (II Cor. iii, 3). Quis igitur vobis injuriam facit, qui recusat vestram, an qui eligit audientiam?

29. Conclusus undique, ad versutiam patrum suorum confugit. De imperatore vult invidiam commovere, dicens iudicare debere adolescentem catechumenum, sacræ lectionis ignarum, et in consistorio iudicare. Quasi vero superiore anno quando ad palatium sum petitus, cum præsentibus primatibus ante consistorium tractaretur, cum imperator basilicam vellet eripere; ego tunc aulæ contemplatione regalis infractus sim, constantiam non tenuerim sacerdotis, aut imminuto jure discesserim? Nonne meminerunt quod ubi me cognovit populus palatium petisse, ita irruit, ut vim ejus ^b ferre non possent; quando comiti militari cum expeditis ad fugandam multitudinem egresso obtulerunt omnes se neci pro fide Christi? Nonne tunc rogatus sum, ut populum ^c multo sermone mulcerem? sponderem fidem, quod Basilicam Ecclesiæ nullus invaderet? Et cum pro beneficio meum sit officium postulatam; tamen quod populus ad palatium venisset, mihi invidia commota est. In hanc igitur invidiam me redire desiderant.

30. Revocavi populum, et tamen invidiam non evasi: quam quidem invidiam ego temperandam **872** arbitror, non timendam. Quid enim timeamus pro Christi nomine? Nisi forte illud movere me debet, quod aiunt: Ergo non debet imperator unam basilicam accipere, ad quam procedat: et plus vult Ambrosius posse, quam imperator; ut imperatori prodeundi facultatem neget? Quod cum dicunt, apprehendere sermones nostros gestiunt, sicut Judæi qui Christum versuto sermone tentabant dicentes: *Magister, licet tributum dare Cæsari, aut non (Matth. xxii, 17)?* Semperne de Cæsare servulis Dei invidia commovetur? Et hoc ad calumniam sibi accessit impietas, ut imperiale nomen obtendat? Et isti possunt dicere quod eorum non habeant sacrilegium, quorum imitantur magisterium?

31. Et tamen videte quanto peiores Ariani sint, quam Judæi. Illi quærebant utrum solvendum putaret Cæsari jus tributum; isti, imperatori ^d volunt dare jus Ecclesiæ. Sed ut perfidi suum sequuntur auctorem; ita et nos quæ nos Dominus et auctor noster docuit, respondeamus. Considerans enim Jesus dolum Judæorum (*Ibid., 18 et seq.*), dixit ad eos: *Quid me tentatis? Ostendite mihi denarium*. Et cum dedissent, dixit: *Cujus imaginem habet et inscriptionem?* Respondentes dixerunt: *Cæsaris*. Et ait illis Jesus: *Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo*. Ergo et ego dico illis, qui mihi obji-

Verrem: Civem Romanum qui cognitores homines honestos daret, sublatum esse in crucem. Ita Nannius.

^b Mss. aliquot, *ferre non possem*.

^c Rom. edit. *sola, molli sermone*.

^d Mss. aliquot, *volunt dare*. Contrario sensu.

ciunt, *Ostendite mihi denarium* : Jesus Cæsaris denarium vidit, et ait : *Reddite Cæsari, quæ Cæsaris sunt, et quæ Dei sunt Deo*. Numquid de Ecclesiæ basilicis occupandis possunt denarium offerre Cæsaris ?

32. Sed in Ecclesia unam imaginem novi, hoc est, imaginem Dei invisibilis, de qua dixit Deus : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26); illam imaginem, de qua scriptum est; quia Christus *splendor gloriæ, et imago substantiæ ejus* (Hebr. 1, 3). In ista imagine Patrem cerno, sicut dixit ipse Dominus Jesus : *Qui me videt, videt et Patrem* (Joan. 11v, 9). Non enim hæc imago a Patre est separata, quæ unitatem me docuit Trinitatis dicens : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); et infra : *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt* (Joan. xvi, 15). Et de Spiritu sancto, dicens quia Spiritus Christi sit, et de Christo accepit, sicut scriptum est : *Ille de meo accipiet, et annuntiabit vobis* (Ibid., 14).

33. Quid igitur non humiliter responsum a nobis est ? Si tributum petit, non negamus.

^a Agri Ecclesiæ solvunt tributum : si agros desiderat imperator, potestatem habet vindicandorum ; nemo nostrum intervenit. Potest pauperibus collatio populi redundare : non faciat de agris invidiam, tollant eos, si libitum est imperatori : non dono, sed non nego. Aurum quærunt, possum dicere : *Argentum et aurum non quæro*. Sed invidiam faciunt, quia aurum erogatur. Nec ego hanc invidiam perhorresco. Habeo ^b ærarios : ærarii mei pauperes Christi sunt, hunc novi congregare thesaurum. **873** Utinam hoc mihi semper crimen ascribant, quia aurum pauperibus erogatur ! Quod si objiciunt quod defensionem ab iis requiram, non nego, sed etiam ambio. Habeo defensionem, sed in orationibus pauperum. Cæci illi et claudi, debiles et senes robustis bellatoribus fortiores sunt. Denique munera pauperum Deum obligant ; quia scriptum est : *Qui largitur pauperi, Deo fenerat* (Prov. xix, 17). Præsidia bellatorum divinam sæpe gratiam non merentur.

34. Hyinnorum quoque meorum carminibus deceptum populum ferunt. Plane nec hoc abnuo. Grande carmen istud est, quo nihil potentius. Quid enim potentius quam confessio Trinitatis, quæ quolidie totius populi ore celebratur ? Certatim omnes student fidem

^a Non mirum, si affirmet ab Ambrosio Ecclesiæ agros vectigales esse, ac tributum pendere imperatoribus ; extant siquidem in Cod. Theod. leges a Constantino, ejusque successoribus promulgatæ, puta lex 1 de Annona et tributis atque aliæ tit. de Episcopis et clericis, quibus Ecclesiæ possessiones vectigalibus subjiciuntur. Quod vero ad clericos, certum est eorum facultates tributo obnoxias fuisse, et plerumque etiam personas muneribus publicis, ut dicit Ambrosius contra Symmachum.

^b Ærarius, inquit Nannius, fieri dicebatur, qui plebeus a censoribus in Ceritum tabulas referebatur, ac per hoc ex albo centuriæ suæ expunctus, amplius æra mereri non poterat. Quod cum per imperatorem fieret, ære diruti nominabantur. Livius dec. tertię l. 9, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Sed et ærarii aliquando milites

fateri, Patrem et Filium et Spiritum sanctum norunt versibus prædicare. Facti sunt igitur omnes magistri, qui vix poterant esse discipuli.

35. Quid igitur obaudientius potest esse, quam ut Christi sequamur exemplum, qui *specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem* (Philipp. 11, 7, 8) ? Denique omnes per obedientiam liberavit : *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi* (Rom. v, 19). Si ergo ille obediens, accipiant obedientiæ magisterium, cui nos inhæremus, dicentes iis qui nobis de imperatore invidiam faciunt : *Solvimus quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo* (Math. xxii, 21). Tributum Cæsaris est, non negatur (23, quæst. 8, c. *Conventior, § Tributum*) : Ecclesia Dei est, Cæsari utique non debet addici ; quia jus Cæsaris esse non potest Dei templum.

36. Quod cum honorificentia imperatoris dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam ut imperator Ecclesiæ filius esse dicatur ? Quod cum dicitur, sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. ^c Imperator enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est ; bonus enim imperator quærit auxilium Ecclesiæ, non refutat. Hæc ut humiliter dicimus, ita constanter exponimus. Sed incendia aliqui, gladium, ^d deportationem minantur. Didicimus Christi servuli non timere. Non timentibus numquam est gravis terror. Denique scriptum est : *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum* (Psal. lxxiii, 8).

874 37. Satis igitur propositis responsum videtur. Nunc illos interrogo, quod Salvator interrogavit : *Baptismum Joannis de celo est, an ex hominibus* (Luc. xx, 4) ? Et non potuerunt respondere ei Judæi. Si baptismum Joannis non solverunt Judæi, Auxentius solvit baptismum Christi ? Non enim istud ex hominibus est baptismum, sed de celo, quod detulit nobis consilii magni Angelus (Esai. ix, 6), ut justificemur Deo. Cur igitur ^e rebaptizandos Auxentius fideles populos putat, baptizatos in nomine Trinitatis ; cum Apostolus dicat : *Una fides, unum baptismum* (Ephes. iv, 5) : et se hominum dicat adversarium esse, non Christi ; cum consilium Dei spernat, et condemnet baptismum, quod Christus nobis ad redimenda nostra peccata donavit (Luc. vii, 30).

^d dicebantur contrario sensu, qui æra accipiebant, qui *μιστοφόροι* dicebantur. Cicero ad Atticum, Milites non tam ærarii, quam ut appellantur ærati. Atque ita hic capitur : nam pauperes qui de stipendio Ecclesiæ vivebant, ærarios Christi appellavit.

^e Omnes edit., *Imperator enim bonus* ; omnes mss. omittunt *bonus*, licet in sequenti sententia ubique habeatur.

^d Deportatio sævissimum exilii genus est, ubi nimium quis in remota insula includitur.

^e Augustinus lib. de Hæres., cap. 49 : *Rebaptizari quoque, inquit, ab his, nempe Arianis, catholicos novimus, utrum non catholicos nescio*. Gregorius etiam Turon. Tempore Vandalicæ persecutionis iteratum ab Arianis baptismum testatur lib. 11, cap. 11, et alibi. Vide etiam Alexandrum dissert. 22, tom. vii Hist. Eccl.

* EPISTOLA XXII.

Inventione corporum Gervasii ac Protasii martyrum nuntiata, refert se ad populum illa dixisse : Caelos esse martyres, sicut et apostolos : diem quoque fuisse illorum confessionem : eosdem a Domino humiliatos, ac deinde suscitatos de terra ; idque eorum resurrectionem esse, cum tot miracula operati sint : gratias ob tantum praesidium Deo egisse, illudque amplificasse ex gestis Elisæi : tandem reliquiarum descriptionem, ac translationis consilium populari plausu excepta. Subjungit sequentis diei sermonem, quo, memorata Catholicorum lætitia, invidentiam Arianorum exagitavit, ostendens eos, dum evidenti miracula fidem negant, Judæorum similes esse, atque aliter credere, quam martyres crediderunt : dum vero Trinitatem quam dæmones confitebantur, non agnoscerent, ipsis dæmonis esse peiores.

^b Dominae sorori vitæ atque oculis præferendæ frater.

1. Quia nihil sanctitatem tuam soleo eorum præterire, quæ hic te geruntur absente ; scias etiam sanctos martyres a nobis repertos. Nam cum ego basilicam ^c dedicassem, multi tamquam uno ore interpellare cœperunt dicentes : Sicut Romanam basilicam dedices. Respondi : Faciam, si martyrum reliquias invenero. Statimque subiit veluti cuiusdam ^d ardor præ sagii.

2. Quid multa? Dominus gratiam dedit : formidantibus etiam clericis jussi eruderi terram eo loci, qui est ante cancellos sanctorum Felicis atque Naboris. Inveni signa convenientia : adhibitis etiam qui-

^a Scripta anno 386.

^b Sic edit. vet. ac. mss., nisi quod in horum nonnullis pro atque oculis legitur atque oculis, voci frater additur Ambrosius, et loco verbi præterire, ponitur in uno præmittere : at Rom. edit. totum id refluxit in hanc formam : Ambrosius episcopus Marcellinae sorori : Quoniam nihil eorum, quæ hic te absente geruntur, sanctitatem tuam celare soleo, scias etiam, dilectissima soror, etc.

^c Rom. edit. sola, dedicare vellem.... Sicut in Romana sic basilicam dedices : in hac vero secunda parte variant vet. edit. et mss. Ubi enim illæ cum paucis mss., Sic in Romana basilica dedices ; alii mss. exhibent partim : Sic in Romanam basilicam ; partim, Siccine Romanam basilicam dedices ; alii denum, sic et Romanam, aut, sicut Romanam basilicam dedices : quæ quidem lectio videtur omnium potissima. Sensus autem est, cum Ambrosius ecclesiam dedicasset, nec tamen reliquias in ea condidisset, populum illud ægre ferentem efflagitasse, ut ne hanc etiam ceremoniam prætermitteret, quam in Romana basilica consecratione non omiserat. Samuel Petitus lib. iii Observ. c. 8, ait nonnullos ex hoc loco duo colligere : primum fuisse Mediolani Romanam regionem, unde Romana basilica nominata sit ; alterum eam basilicam, de cuius dedicatione hic agitur, eandem esse ac Romanam. Utrumque evertere idem aggre ditur. Et secundum quidem per se caducum est ; namque ex serie liquido colligimus basilicam, in quam sanctorum Gervasii et Protasii ossa translata sunt, Ambrosianam esse, cum ex Paulino manifestum sit in Romana corpus beati Nazarii fuisse depositum. Quod vero nomen Romanae ex regione impositum ideo negat, quia non in Romana fuisse dicitur, sed ipsa Romana appellatur ; id quidem frigidius est, quam ut refutatione indigeat. Sed nec multo va-

A bus per nos manus imponenda foret, **375** sic sancti martyres aminere cœperunt ; ut, adhuc nobis silentibus, arriperetur urna, et sterneretur prona ad locum sancti sepulcri. Invenimus miræ magnitudinis viros duos, ut prisca ætas ferebat. Ossa omnia integra, sanguinis plurimum. Ingens concursus populi per totum illud biduum. Quid multa ? ^e Condivimus integra ad ordinem : transtulimus vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ : ibi vigiliæ tota nocte, manus impositio. Sequenti die transtulimus ea in basilicam, quam appellant ^f Ambrosianam. Dum transferimus, cæcus sanatus est. Talis mihi ad populum fuit sermo :

3. Cum tam effusam, tamque inauditam considerarem conventus vestri celebritatem, et divinæ gratiæ munera, quæ in sanctis martyribus refuserunt, imparem me, fateor, huic muneri judicabam ; nec fieri posse, ut sermone absolverem, quod vix possumus animo intendere, oculis comprehendere. Sed ubi sanctarum legi cœpit series Scripturarum, largitus est Spiritus sanctus, qui locutus est in prophetis, quo dignum aliquid tantæ cœtu et expectatione vestra, martyrumque sanctorum meritis proferramus.

4. Cæli, inquit, enarrant gloriam Dei (Psal. xviii, 3). Cum legitur hic psalmus, occurrit quod non tam elementa materialia, quam cœlestia merita dignum Deo præconium deferre videantur. Hodierno tamen fortuita lectione patuit qui cæli enarrant gloriam Dei. Aspiciate ad dextram meam, aspiciate ad sinistram reliquias sacrosanctas : ^g videte cœlestis con-

ditiores sunt, quas hujus nuncupationis rationes profert ; quod enim eam basilicam aut a ritu Romano, qui in eadem fors observaretur, aut a Petro, cui dedicata erat, Romanae fidei ac sedis primo parcente, Romanae suspicatur traxisse nomen, nos ejus suspicioni fidem negamus. Cum ergo constet hanc Ecclesiam ad eam portam quæ Romana vocabatur, constructam fuisse, verisimilius est eidem e vicinia nomen factum. Vide Herman. in Vita Ambrosii lib. iv cap. 17, Ughellum in Ital. Sacra, et alios.

^d Augustinus lib. ix Confess. cap. 7, has reliquias Ambrosio per visum revelatas dicit : et lib. xxii de Civit. Dei, cap. 8, eas per visionem manifestatas. Unde colligitur non modo per interiorem illum afflatum de illis admonitum esse sanctum præsulem, sed etiam per apparitionem. At non omnia hic memorari quæ contingere satis intelligitur ex eo quod subjicitur, Quid multa ?

^e Omnes edit., Condivimus integra, ad ordinem transtulimus : Vespere jam incumbente ad basilicam Faustæ. Quæ lectio cum claudicaret, Rom. edit. subjecit verbum venimus pro tibicine. Omnes vero mss. nobiscum faciunt, nisi quod Belv. habet, vigiliæ ad ordinem ; sed melius ceteri respuunt vigiliæ in quibus ad ordinem idem significat, ac per ordinem.

^f Basilica illa Ambrosiana dicebatur a conditore, et etiam nunc sancti Ambrosii majoris appellatur. Quam vero basilicam Faustæ appellat Ambrosius, ea nunc SS. Vitalis et Agricolaë titulo gaudet. At illa unde eruta sunt sacra Gervasii ac Protasii lipsana, quam SS. Naboris ac Felicis dicitur ait Paulino, jam vocabulo mutato sancti Francisci nominatur. De his adeas Ughellum, ubi de reliquiis quæ Mediolani asservantur disserit, et Mabilionium Itin. Ital. p. 15.

^g Ita omnes mss. paucis exceptis ubi pro videte ponitur videtis : omnes vero edit. videtis... spectantes, etc.

versationis viros, spectate animi sublimis tropæa. Isti sunt cœli, qui enarrant gloriam Dei; hæc opera manuum ejus quæ annuntiat firmamentum. Non enim eos secularis illecebra, sed divini operis gratia, ad firmamentum sacratissimæ passionis evexit: multoque ante morum virtutumque documentis annuntiavit in his martyrium, quod adversus lubricum sæculi hujus stabiles permanserunt.

5. Cœlum erat Paulus, qui ait: *Nostra conversatio in cœlis est* (Phil. iii, 20). Cœli erant Jacobus et Joannes: denique filii tonitruum nuncupantur (Marc. iii, 17); et ideo quasi cœlum Joannes Verbum apud Deum vidit (Joan. i, 1). Ipse Dominus Jesus perpetui luminis erat cœlum, cum enarraret Dei gloriam, sed eam quam nemo ante conspexerat. Et ideo dixit: *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit* (Joan. i, 18). Opera quoque manuum Dei si quæris, audi Job dicentem: *Spiritus divinus, qui fecit me* (Job xxxiii, 4). Et ideo adversus diaboli tentamenta firmatus, inoffensæ vestigium **876** constantiæ servavit. Sed veniamus ad reliqua.

6. *Dies, inquit, diei eructat verbum* (Psal. xviii, 3). Ecce veri dies, quos nulla caligo noctis interpolat. Ecce veri dies pleni luminis et fulgoris æterni, qui non perfunctorio sermone verbum Dei, sed intimo corde eructantur in confessione constantes, in martyrio perseverantes.

7. Alius psalmus lectus dicit: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, et humilia respicit in cœlo et in terra* (Psal. cxii, 5)? Respexit sane humilia Deus, qui lateentes sub ignobili cespite reliquias sanctorum martyrum suæ Ecclesiæ revelavit, quorum anima in cœlo, corpus in terra: *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem* (Ibid, 7); quos videtis ut eos cum principibus populi sui collocarit. Principes populi quos alios nisi sanctos martyres æstimare debemus, quorum ^a jam in numerum diu ante ignorati Protasius Gervasiusque præferuntur, qui sterilem martyribus Ecclesiam Mediolanensem, jam plurimorum matrem aliorum letari passionis propriæ fecerint et titulis et exemplis?

8. *Nec hoc abhorreat a vera fide: Dies diei eructat verbum* (Psal. xviii, 2), anima animæ, vita vitæ, resurrectio resurrectioni. *Et vox nocti indicat sciën-*

tiam, hoc est, caro carni, quorum passio veram fidei scientiam omnibus indicavit. Bonæ noctes, noctes lucidæ, quæ habent stellas. Sicut enim stella a stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum (I Cor. xv, 1).

9. Non immerito autem plerique hanc martyrum resurrectionem appellant; ^b videro tamen utrum sibi, nobis certe martyres resurrexerint. Cognovistis, immo vidistis ipsi multos a dæmonibus purgatos: plurimos etiam, ubi vestem sanctorum manibus contigerunt, iis quibus laborabant, debilitatibus absolutos: reparata ^c vetusti temporis miracula, quo se per adventum Domini Jesu gratia terris infuderat, umbra quadam sanctorum corporum plerisque sanatos cernitis. ^d Quanta oraria jactitantur! **B** quanta indumenta super reliquias sacratissimas et tactu ipso medicabilia reposcuntur! Gaudent omnes extrema linea contingere; et qui contigerit, salvus erit.

10. Gratias tibi, Domine Jesu, quod hoc tempore tales vobis sanctorum martyrum spiritus excitasti, ^e quo Ecclesiæ tuæ præsidia majora desiderat. Cognoscant omnes quales ego propugnatores requiram, qui propugnare possint, impugnare non soleant. Hos ego acquisivi tibi, plebs sancta, qui prosint omnibus, nemini noceant. Tales ego ambio defensores, tales **877** ^f milites habeo: hoc est, non sæculi milites, sed milites Christi. Nullam de talibus invidiam timeo, quorum quo majora, eo tutiora patrocinia sunt. Horum etiam illis ipsis, qui mihi eos invident, opto præsidia. Veniant ergo et videant stipatores meos; talibus me armis ambiri non nego: *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur* (Psal. xix, 8).

11. Elisæum Scripturæ divinæ series refert, cum ab exercitu Syrorum esset obsessus, dixisse timenti servulo, ne timeret: *quia plures, inquit, pro nobis sunt, quam contra nos* (IV Reg. vi, 16); et ut hoc probaret, petisse ut oculi Giezi aperirentur: quibus ille apertis, innumeros adessee vidi propheta exercitus angelorum. Nos etsi eos videre non possumus, sentimus tamen. Erant clausi isti oculi, quamdiu obruta sanctorum corpora delitescabant. Aperuit oculos nostros Dominus; vidimus auxilia, quibus sumus sæpe defensi. Non videbamus hæc, sed habebamus tamen. Itaque trepidantibus nobis quasi

^a Thuan. cod. solus, *quorum jam nomina, diu ante ignorata: sed cum cæteris mss., præferuntur*, ubi omnes edit. *proferuntur*.

^b Omnes edit. et pauci mss., *Videro*; nonnulli mss., *video et videbo; tamen utrum sibi, an nobis certi, quidam cæteri martyres; at reliquorum alii sic habent: Videro tamen utrum sibi, an nobis, certe martyres, etc.; alii tandem ut nos in textu.*

^c Ita mss. plures potioresque: alii vero et omnes edit., *vetusti corporis miracula.*

^d *Oraria* hoc loco dicuntur sudaria; nam alloqui sunt etiam oraria in sacerdotalibus indumentis.

^e Hic indicatur Justine augustæ persecutio, quemadmodum in Admonitione jam diximus. Cæterum obiter annotandum est sententiam infra positam,

nempe *Tales ego ambio defensores, factam Patrum memoria celebriorem, cum eam vexillo sanctorum Gervasii ac Protasii imaginibus insignito, et in publica supplicatione ad sedandam litem deferendo inscribi sanctus Carolus jussit, ut habetur in ejus Vita.*

^f *Pro milites habeo* legendum conjicit Latinus *milites aveo*. Verbum quidem *habeo* in mss. nonnullis deest, sed in multo pluribus, et cuicunque edit. reperitur. Ea vero quæ sequuntur, nempe *hoc est, non sæculi. . . invidiam timeo*, in edit. ommissa erant, sed ex omnibus mss. restituuntur. Iterum autem ubi omnes edit. ac pauci mss., *qui mihi invident; alii magno numero inserunt voculam eos, hæud incongrue.*

dixerit Dominus : *Aspicite quantos vobis martyres dederim : ita* ^a *reseratis oculis gloriam Domini speculamur, quæ est martyrum passione præterita, et operatione præsens. Evasimus, fratres, non mediocre pudoris sarcinam : patronos habebamus, et nesciebamus. Invenimus unum hoc, quo videamur præstare majoribus. Sanctorum martyrum cognitionem, quam illi amiserunt, nos adepti sumus.*

12. *Eruuntur nobiles reliquiæ e sepulcro ignobili, ostenduntur cælo tropæa.* ^b *Sanguine tumulus madet, apparent cruoris triumphalis notæ, inviolatæ reliquiæ loco suo et ordine repertæ, avulsum humeris caput. Nunc senes repetunt audisse se aliquando horum martyrum nomina, titulumque legisse. Perdiderat civitas suos martyres, quæ rapuit alienos. Etsi hoc Dei munus est; tamen gratiam quam temporibus sacerdotii mei Dominus Jesus tribuit, negare non possum : et quia ipse martyr esse non mereor, hos vobis martyres acquisivi.*

13. *Succedant victimæ triumphales* ^c *in locum, ubi Christus hostia est. Sed ille super altare, qui pro omnibus passus est. Isti sub altari, qui illius redempti sunt passione. Hunc ego locum prædestinaveram mihi; dignum est enim ut ibi* **878** *requiescat sacerdos, ubi offerre consuevit : sed cedo sacris victimis dexteram portionem; locus iste martyribus debebatur. Condamus ergo reliquias sacrosanctas et* ^d *dignis ædibus invehamus, totumque diem fida devotione celebremus.*

14. *Acclamavit populus, ut in Dominicum differretur diem martyrum depositio : sed tandem obtentum, ut sequenti fieret die. Sequenti die talis mihi ad populum iterum sermo fuit.*

15. ^e *Hesterno tractavi versiculum : Dies diei eructat verbum (Psal. xviii, 3), prout nostri captus tulit ingenii : hodie mihi non solum superiore tempore, sed præsentis quoque prophetasse videtur Scriptura divina. Nam cum diebus ac noctibus continuatam*

^a Rom. edit. sola, *reseratis oraculis*. Minus apposite.

^b Gregorius Turon. lib. i. Mirac., cap. 47, rem narrat, quam in historia SS. Gervasii ac Protasii proditam negat, sed sibi ait cujusdam narratione cognitam : nimirum cum inter sacra e camera decidens tabula in capita martyrum illisa esset, tamdiu sanguinem inde fluxisse, quoad omnia linteamina et vela Ecclesiastica affatim eo tingerentur.

^c Quid hoc loco expressius ad veram et corporalem Christi in altari sacro præsentiam probandam dici possit, sane non videmus. Omnia illius verba perpendant sectarii, et si quid eis insit sinceritatis ac bonæ fidei, rem fatebuntur.

^d Omnes edit ac pauci mss., *dignis ædibus*: contra vero plerique mss., *dignis sedibus*.

^e Hæc ultima pars ab hujus epistolæ corpore avulsa, inter sermones in omnibus edit, collocatur, sed quam inepte, penes lectorem esto judicium.

^f Mss. non pauci, *referre non possunt*. Nec plane sine sensu aliquo; potest enim *referre* sumi pro exprimere, ac talem voluptatem, qualem catholicis afferbat ea solemnitas, animo percipere.

^g Ita mss., at edit. inter *ut et nos inserunt ante tempus*.

^h Mss. aliquot; *voce prodantur*: aliorum autem quidam *probantur*; alii, ac edit., *probentur*. Et rursus

A videam sanctitatis vestræ celebritatem, istos esse dies prophetici carminis oracula declararunt, hesternumque hodiernum, de quibus opportunissime dicitur : *Dies diei eructat verbum*; et istas noctes, de quibus aptissime disputatur, quia *nox nocti indicat scientiam*. Quid enim aliud hoc biduo, nisi verbum Dei intimo eructastis affectu, et scientiam vos habere fidei probavistis?

16. Cui tamen celebritati vestræ, qui solent, invident. Et quia celebritatem vestram invidis animis ^f *ferre non possunt, causam celebritatis oderunt : atque in tantum amentię prodeunt, ut negent martyrum merita, quorum opera etiam dæmones confitentur. Sed hoc non mirum; siquidem tanta est incredulorum perfidia, ut tolerabilior sit diaboli plerumque confessio. Dicebat enim diabolus : Jezu, Fili Dei vivi, quid venisti ante tempus torquere nos (Matth. viii, 29)? Et cum hæc audirent Judæi; ipsi tamen Dei Filium denegabant. Et nunc audistis clamantes dæmones, et confitentes martyribus quod pœnas ferre non possint, et dicentes : Quid venistis, et ut nos tam graviter torqueatis? Et Ariani dicunt : Non sunt isti martyres, nec torquere diabolus possunt, nec aliquem liberare; cum tormenta dæmonum ipsorum* ^h *voce probentur, et beneficia martyrum remediis sanatorum, et absolutorum indicia declarentur.*

17. Negant cæcum illuminatum, sed ille non negat se sanatum. Ille dicit : Video, qui non videbam. Ille dicit : Cæcus esse desivi; et probat facto. Ipsi beneficium negant, qui factum negare non possunt. ⁱ *Notus homo est, publicis* **879** *cum valeret mancipatus obsequiis, Severus nomine, Ianius ministerio. Deposuerat officium, postquam inciderat impedimentum. Vocat ad testimonium homines, quorum ante sustentabatur obsequiis : eos indices suæ visitationis arcessit, quos habebat testes et arbitros cæcitatibus. Clamat quia ut contigit fimbriam de veste*

ubi omnes edit. et mss. nonnulli, *remediis cæcorum*; alii partim *remediis sanctorum*, partim *sanatorum* præferunt : quod magis placet.

ⁱ Nihil hoc miraculo certius aut magis testatum, non modo propter gravissimam Ambrosii auctoritatem, et adjuncta illius universis mediolanensibus, quos alloquebatur hic idem præsul, compertissima; verum etiam propter Augustini oculatum, sit verbo venia, testimonium, quod lib. xxii de Civit. Dei, cap. 8, et expressius adhuc Serin. in Natali mart. Gerv. et Prot. legere est. Idem etiam miraculum simul cum aliis, quæ memorantur in hac epistola, narrat, qui similiter oculatus testis esse potuit, Paulinus in Ambrosii Vita. Mirum igitur tantam fuisse Ariano pervicaciam, ut miracula tam evidentia pro commentitiis, immo etiam, ut Paulinus auctor est, pretio simulatis habuerint. Verumtamen ex iisdem Augustino atque Paulino cognoscimus perfidiam hæreticorum ea Martyrum manifestatione, sin minus fractam, saltem debilitatam fuisse, ac deferuisse persecutionem. Et hinc sane magis miramur inter nostri temporis heterodoxos, qui vix majorem in alium ullum e Patribus, quam in Ambrosium nostrum venerationem præ se ferunt, inventum tamen, qui veterem Ariano calumniam, licet sub quibusdani dicterlorum involuctis, renovaret.

martyrum, qua sacræ reliquiæ vestiuntur, redditum A sibi lumen sit.

18. Nonne simile istud est, atque illud quod in Evangelio legimus? Unius enim potentiam laudamus auctoris: nec interest utrum opus sit, an munus; cum et muneretur in opere, et operetur in munere. Quod enim aliis faciendum donaverit, hoc in aliorum opere nomen ejus operatur. Legimus ergo in Evangelio Judæos, cum viderent in illo cæco sanitatis remedium, requisisse parentum testimonium. Interrogabant: Quomodo videt filius vester? Cum ille diceret: *Cæcus cum essem, modo video* (Joan. v, 35). Hoc et iste dicit: Cæcus fui, et modo video: Interrogate alios, si mihi non creditis; interrogate extraneos, ne astipulari mihi parentes putetis. Detestabilior istorum quam Judæorum pertinacia. Illi cum dubitarent, vel parentes interrogabant: isti occulte interrogant, palam negant; jam non operi increduli, sed auctori.

19 et 20. Sed quæro quid non credant, utrum a martyribus possint aliqui visitari? Hoc est Christo non credere; ipse enim dixit: Et majora his facietis (Joan. xiv, 12). An ab istis martyribus, quorum merita jam dudum vigent, corpora dudum reperta sunt? Quæro hic utrum mihi, an sanctis martyribus invideant? Si mihi, numquid a me aliqua virtutes fiunt? numquid meo opere, meo nomine? Cur igitur mihi invident, quod meum non est? Si martyribus (restat enim ut si mihi non invident, martyribus invidere videantur), ostendunt alterius fidei fuisse martyres, quam ipsi credunt. Neque enim aliter eorum operibus inviderent; nisi fidem in his fuisse eam, quam isti non habent, judicarent. Fidem illam majorum traditione firmatam, quam dæmones ipsi negare non possunt; sed Ariani negant.

21. Audivimus hodie dicentes eos, quibus manus imponebatur, neminem posse^a esse salvum, nisi qui in Patrem et Filium et Spiritum sanctum credidisset: illum mortuum, illum funereum, qui Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis omnipotentem virtutem non crederet. Constat hoc diabolus, sed Ariani nolunt fateri. Dicit diabolus: Sic torqueatur, **880** quemadmodum ipse a martyribus torquebatur, qui Spiritus sancti deitatem negaret.

22. Non accipio a diabolo testimonium, sed confessionem. Invitus dixit diabolus, sed exactus et tor-

^a Omnes edit., esse salvum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum negaret, qui Trinitatis, etc.; mss. contra nullo excepto locum restituunt, ut in contextu.

^b Extorquet injuria, id est, cruciatus, et dolor. Sic lib. II de Abraham, cap. 8, num. 5, dometur injuriis, pro, labore ac verberibus.

^c Vel. edit., ut demoniacum; mss. nonnulli, ut dæmonium; alii plures, et Rom. edit., ut dæmonem.

^d Hæc translatio sacrarum reliquiarum in Martyrol. Rom. refertur XIII kal. Jul., de qua nos in admonitione.

^e Scripta anno 386.

^f Bedam aliosque nonnullos, qui non concilio Nicæno, sed Eusebio Cæsariensi decemnovalem cyclum attribuunt, Baronius ad annum 325 reprehendit Ambrosiani, hujusce loci auctoritate, cui etiam

tus. Quod nequitia supprimit, extorquet^b injuria. Cedit diabolus plagis, et adhuc cedere nesciunt Ariani. Quanta perpessi sunt, et quemadmodum Pharaoni, malis suis indurantur? Dicebat diabolus, ut scriptum legimus: *Scio te quis sis, tu es Filius Dei vivi* (Marc. i, 24). Dicebant Judæi: *Nescimus quis sit* (Joan. ix, 29). Dicebant hodie et superiore die vel nocte dæmones: *Scimus quia martyres estis*. Et Ariani dicunt: *Nescimus, nolumus intelligere, nolumus credere*. Dicunt dæmones martyribus: *Venistis perdere nos*; Ariani dicunt: *Non sunt dæmonum vera tormenta, sed ficta et composita ludibria*. Audivi multa componi, hoc nemo umquam fingere potuit, ut dæmonem se esse simularet. Quid illud, quod ita exagitari eos videmus, quibus manus imponitur? Ubi hic locus fraudi est? ubi suspicio simulandi?

23. Sed non ego ad suffragium martyrum usurpo vocem dæmoniorum. Beneficiis suis sacra passio comprobetur. Habet judices, sed purgatos: habet testes, sed absolutos. Melior vox est, quam sanitas loquitur eorum, qui debiles advenerunt: melior vox est, quam sanguis emittit; habet enim sanguis vocem canoram, quæ de terris ad cælum pervenit. Legistis dicente Deo: *Sanguis fratris tui clamat ad me* (Gen. iv, 10). Et hic sanguis clamat coloris indicio: *sanguis clamat operationis præconio: sanguis clamat passionis triumpho*.^d Satisfactum est petitioni vestræ, ut condendas hesterno in hodiernum diem differreimus reliquias.

e EPISTOLA XXIII.

Definiendi paschalem diem difficultate ac simul necessitate propositis, licitam esse dierum observationem, dum superstitio absit, probat, suumque consilium aperit. Ad hoc quænam consideranda, quoque pacto observanda Lex? Post quæ diem passionis ac diem resurrectionis distinguendos esse ubi demonstravit, difficultatesque diluit exemplo temporum superiorum; ad litteram nos non teneri declarat: et confirmata tota disputatione, virtutes celebrandæ paschæ necessarias perstringit.

Dominis fratribus dilectissimis episcopis per Æmiliam constitutis Ambrosius episcopus.

1. Non mediocris esse sapientiæ diem celebritatis definire paschalis et Scriptura divina nos instruit, et traditio majorum: qui convenientes^f ad synodum

Dionysii Exigui testimonium ex prima ejus epistola jungere potuisset. Verumtamen erroris Dionysium arguit Bucherius: Ambrosium autem in hac epistola minus clare locutum ex eo probat, quod infra circulum enneadecateridos non dicit aperte constitutum, sed his verbis utitur: *Si quis diligenter intendat, statuendum putarent*. Nos quidem Bucherio non assentimur in eo, quod ut Ambrosium quæ hic super Paschæ celebratione tradit, a Theophilo probet mutuatum fuisse, hanc epistolam an. 381 post Pascha, secundo post editum a Theophilo Alex. *Laterculum paschalem anno scriptam* affirmat; cum nobis probabilius videatur hanc ipsam eodem laterculo paschali antiquiorem esse. Quod vero ad enneadecateridem, cujus mentionem aliquam in Nicæna synodo factam, non negat ipsemet Bucherius, eam non

Nicænam, inter **881** illa fidei ut vera, ita admiranda decreta, etiam super celebritate memorata, congregatis peritissimis calculandi, decem et novem annorum collegere rationem, et quasi quemdam constituere circulum, ex quo exemplum in annos reliquos gigneretur. Hunc circulum enneadecaterida nancuparunt, sequentes illud, quod non debeamus vana quadam opinione super celebritate hujusmodi fluctuare: sed vera ratione comperta, ita omnium concurrat affectio, ^a et una nocte ubique sacrificium ^b pro resurrectione Domini deferatur.

2. Domini fratres dilectissimi, eo usque a vero nos deviare non convenit, nec vago ingenio discrepare, ut quædam necessitas celebritatis hujus omnibus sit imposita christianis; quando quidem ipse Dominus eum elegit diem, quo Pascha celebraret, qui cum observantiæ veræ ratione concurrat. Scriptum est enim: *Venit autem dies, in qua necesse erat Pascha immolari, et misit Petrum et Joannem, dicens: Euntes parate nobis pascha ut manducemus. At illi dixerunt: Ubi vis parvus? Et dixit ad illos: Ecce introeuntibus vobis in civitatem, occurret homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum, in quam intrat, et dicetis patrifamilias: Dicit tibi magister: Ubi est diversorium, ubi pascha cum discipulis manducem? Ipse vobis ostendet in superioribus locum magnum: ibi parate (Luc. xii, 10 et seq.).*

5. Advertimus igitur quod non ad terrena descendere, sed in superioribus locum magnum stratum quaerere debeamus, ut Domini pascha celebremus. Abluere etiam sensus nostros quadam spiritali aqua fontis æterni, et devotæ celebritatis tenere mensuram, nec opinione vulgari dies quosdam explorare lunares, cum apostolus dicat: *Dies observatis, et menses, et tempora, et annos; timeo ne sine causa laboraverim in vobis (Galat. iv, 10)*; nam incipit esse contrarium.

4. Sed aliud est observare gentilitio more, ut qua luna quid adorandum sit iudices, ut puta ^c quintam esse fugiendam, nihilque ea inchoandum: varios quoque cursus lunæ obeundis negotiis commendare,

ita definite decretam ac stabilitam putamus, ut plana fieret de celebrando Paschate controversia. In quam quidem opinionem non solum propter Ambrosii verba supra laudata adducimur, verum etiam propter eas difficultates, quas cum ex hac ipsa epistola, tum ex Cyrillo, Leone Magno atque aliis etiam postea emerissem certum est. Credimus igitur definitum a concilio, ut Pascha resurrectionis Græci ac Latini eodem die celebrarent; deinde ut ad Judæorum differentiam ea dies esset Dominica xiv lunæ Martii mensis proxime sequens; tertio ut circuli decemnovalis usus admitteretur: sed quædam tamen ad eundem usum necessaria non satis explicata fuisse, unde postea notæ difficultates. Ad hæc de re Franc. Balbi notas in hanc epistolam inter opuscula Nic. Fabri editas.

^a Observa veteris Ecclesiæ consuetudinem, qua sacrificium in privilegio paschatis eo ipso tempore offerrebat, quod Christi resurrectione consecratum est.

^b Mss. duo, pro resurrectione Domini offeratur.

A vel cavere quosdam dies, quemadmodum plerique ^d posteros dies vel Ægyptiacos declinare consueverunt. Aliud vero est observantiam religiosæ mentis intendere in eum diem, de quo scriptum est: *Hic est dies, quem fecit Dominus (Psal. cxviii, 24)*. Nam etiam scriptum sit quod pascha Domini quatuordecimo die mensis primi celebrari debeat, et vere quatuordecimam lunam ad celebrandam Dominicæ seriem passionis inquirere debeamus, tamen **882** ex hoc possumus intelligere, quod ad hujusmodi solemnitatem vel Ecclesiæ perfectio, vel claræ fidei plenitudo queratur, sicut dixit propheta, cum loqueretur de Filio Dei, quia *sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta, in æternum manebit (Psal. lxxxviii, 38)*.

5. Inde est quod et ipse Dominus, cum opera in B terris miranda fecisset, quasi jam fundata humanarum mentium fide, tempus passionis esse memoravit dicens: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum; ut Filius tuus clarificet te (Joan. xvii, 1)*. Hanc enim celebrandæ passionis claritudinem quesitam alibi docet dicens: *Ite, dicite illi vulpi: Ecce ejecto demonia hodie, et oras sanitates perficio, ^e et sequenti consummor die (Luc. xiii, 32)*. His utique consummatur Jesus, qui incipiunt esse perfecti, ut plenitudinem divinitatis et redemptionis ejus fide sua credant.

6. Ergo et diem et horam exquirimus, ut Scriptura nos instruat. Propheta etiam David dicit: *Tempus faciendi, Domine (Psal. cxviii, 126)*, petens accipere sensum ad cognoscenda Domini testimonia. Et Ecclesiastes quoque ait: *Omni rei tempus (Ecl. iii, 1; Hier. viii, 7)*. Jeremias clamat: *Turtur et hirundo, agri passerem agnoscerunt introitus sui (Jerem. viii, 7)*. Quid autem evidentius, quam de passione Domini dictum videri potest: *Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui (Ezai. i, 3)*? Agnoscamus ergo hoc præsepe Domini, in quo alimur, pascimur et reficimur.

7. Hoc igitur tempus præcipue scire debemus, quo per universum orbem consona sacræ noctis fundatur oratio; quia et tempore commendantur preces, sicut scriptum est: *Tempore accepto exaudi te, et*

^c De gentilium superstitionibus in quarti diei observatione tractavit Ambrosius lib. iv Hexaem., cap. 9, quod autem hoc loco dicit de luna quinta, id dubio procul referendum est ad illud Virg. ex i *Æneidos*:

Ipsa dies alios alfo dedit ordine luna
Felles operam: quintam fuge, etc.

^d Gill., *pastores dies*. Operarum lapsus, sed tamen qui in edit. Paris. anni 1586 receptus fuit. Posteros vero dies Bucherius ita explicat: *Posteri dies, inquit, qui postridis kal., non. vel idus erant, Romanis infamati habebantur (Gellius, lib. v, cap. 17)*. Quod ad Ægyptios pertinet, eorum Augustinus quoque in apostoli verba, quæ supra citantur ab Ambrosio, mentionem facit, sed quinam fuerint, non aperit. Cangius ad verbum *dies* varias recentiorum de iisdem diebus opiniones referens, singulis mensibus duos fuisse tradit aggrediendis rebus inauspicatos. Vide etiam Abulensem in Exod. xi.

^e Mss. duo, et tertio consummor die.

in die salutis adjuvi te (Esai. XLIX, 8). Hoc est tempus de quo apostolus dixit: *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis* (II Cor. 6).

8. Unde necesse fuit, quia etiam post Ægyptiorum supplicationes, et Alexandrinæ Ecclesiæ definitiones, ^a episcopi quoque Romanæ Ecclesiæ, per litteras plerique meam adhuc expectant sententiam, quid existimem scribere de die Paschæ. Nam licet futuri diei Paschæ inciderit quæstio, tamen etiam in reliquum quid tenendum videatur, aperimus; si qua quæstio talis incurrerit.

9. Duo autem sunt observanda in solemnitate Paschæ, quartadecima luna, et primus mensis, qui dicitur novorum. Itaque ne a veteri Testamento videamur discedere, ipsam de Paschæ celebrandæ diem capitulum recensentibus. Monet Moyses populum, **B** dicens custodiendum mensem novorum, cum primum esse mensem **883** prædicans; ait enim: *Hic mensis vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni: et facies Pascha Domino Deo tuo quartadecima die mensis primi* (Exod. XII, 11).

10. Lex nempe per Moysen data est: gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est (Joan. I, 17). Ipse ergo ^b qui Legem locutus est, postea veniens per Virginem novissimis temporibus, plenitudinem Legis consummavit; quia venit non legem solvere, sed implere (Matth. V, 17); et celebravit pascha hebdomade, in qua fuit quartadecima luna quinta feria. Denique ipsa die, sicut superiora docent, pascha cum discipulis manducavit: sequenti autem die, hoc est, sexta feria, crucifixus est, luna quintadecima. Sabbatho quoque magno illo sextadecima fuit: ac per hoc **C** septima decima luna resurrexit a mortuis.

11. Unde hæc lex paschæ nobis servanda est, utam quartadecimam observemus in die resurrectionis, sed in die magis passionis, aut certe aliis proximis superioribus diebus; quia resurrectionis celebritas die Dominica celebratur: Dominica autem jejunare non possumus; quia ^c Manichæos etiam ob istius diei jejunia jure damnamus. Hoc est enim in resur-

rectionem Christi non credere, si legem quis jejunii die resurrectionis indicat; cum Lex dicat pascha edendum cum amaritudine (Exod. XII, 8), hoc est, cum dolore, quod tanto sacrilegio hominum auctor salutis sit interemptus: die autem dominica exultandum Propheta docet, dicens: *Hic est dies, quem fecit Dominus; exultemus et lætemur in eo* (Ps. CXLVII, 24).

12. Ergo non solum passionis diem, sed etiam resurrectionis observari oportet a nobis; ut habemus et amaritudinis et lætitiæ diem: illo jejunemus, isto reficiamur. Unde si inciderit, sicut futurum est proxime, ^d quartadecima luna mensis primi die Dominica; quia neque Dominica jejunare debemus, neque tertiadecima luna die sabbati incidentē jejuniū solvere, quod maxime die passionis est exhibendum: in alteram hebdomadam celebritas paschæ est differenda. Siquidem sequitur quintadecima luna, qua passus est Christus, et erit secunda feria: tertia quoque feria erit sextadecima luna, qua Domini caro in sepulcro quævit; cum quarta etiam sexta septimadecima luna futura sit, qua Dominus resurrexit.

13. Cum igitur triduum istud sacrum in hebdomadam proxime incurrat ultimam, intra quod triduum et passus est, et quævit, et resurrexit, de quo triduo ait: *Solvite hoc templum, **884** et in triduo excitabo illud* (Joan. II, 14); quid nobis potest molestiam dubitationis afferre? Nam si ea res scrupulum movet, quia quartadecima luna non celebramus ipsam diem vel passionis, vel resurrectionis; ipse Dominus non quartadecima luna passus est, sed quintadecima, et septimadecima resurrexit. ^e Quod si movet, quia quartadecimam lunam transcentes, quæ die Dominica incidit, hæc est, quartadecimo kalendas Maii, sequenti Dominica instaurandam celebritatem suademus, auctoritas exstat hujusmodi.

14. Nam temporibus paulo superioribus, cum incidisset quartadecima luna mensis primi in Dominicam diem, sequenti altera Dominica celebrata solemnitas est. ^f Octogesimo autem et nono anno ex die imperii Diocletiani, cum quartadecima luna

^a Utrum vox episcopi cum adjectivo plerique et verbo expectant conveniat, an vero posita sit in gignendi casu et ad rō definitiones referatur, ambigi potest. Attamen ultimum nobis verisimilius est, cum et adverbii quoque proprium sit antecedenti orationi sequentem connectere, nec satis recte dici videatur plerosque episcopos Ecclesiæ Romanæ Ambrosianam adhuc expectare sententiam, nisi quis malit Ecclesiæ Romanæ hoc loco poni pro metropoleos Romanæ. Sed præterquam quod inusitatio est ea locutio, quæ causa esset, cur potius Mediolanensis quam Romani metropolitæ sententiam quærerent iidem antistites? Itaque vocem episcopi accipimus indefinite pro episcoporum; cum a plerisque pontificibus Romanis constitutiones de Paschali festo ante istud tempus editas constet. Quin immo eandem difficultatem, quæ Ambrosium nostrum ad scribendum hac de re compulerat, etiam postea rediisse ex epistola sancti Leonis ad Murcianum imperatorem cognoscere est. Utramque epistolam compara, et similitudinem inter illas non mediocre competies.

^b Nonnulli mss., qui per Legem locutus est.

^c De jejuniis Dominicæ diei a Manichæis obser-

vati solite, consule Augustini epistolam 36, ad Casulanum, num. 27 et 29. De quo etiam nonnihil habet Proterius in epistola ad Leonem.

^d Hic erat cardo difficultatis, de qua consultus fuerat Ambrosius, nimirum quod cum pascha incidere in XIV kal. Malas, utram in VII transferri posset debium erat propter rationes hic a sancto Ambrosio, et a Proterio in epistola citata, propositas. Ubi obiter animadvertes, quod in Admonit. ad lib. Elia et jejuni. a nobis dictum est de jejuniis sabbati sancti, plane confirmari.

^e Omnes mss., Quid si movet... qua die, etc.

^f Vet. edit., Octogesimo autem anno et nonagesimo tertio; Rom. edit. tantum resecauit et nonagesimo tertio, melius Franc. Balbus, et Bucherius, octogesimo autem et nono anno; quo etiam decemnovenalem, inquit Balbus, XII invenio: Fitteram domin. ampliatamque pascha in pridie kal. Aprilis. Hunc autem annum post reparatam salutem 573 fuisse tradit Bucherius. Et hæc utriusque emendatio etiam ex epistola Proterii, nec non ex æra Diocletiani, quam anno Christi 284 IV kal. Sept. institutam voluit confirmari.

esset nono kalendas aprilis, nos celebravimus pascha pridie kalendas Aprilis. Alexandrini quoque et Ægyptii, ut ipsi scripserunt, cum incidisset quarta-decima luna, ^a vigesimo et octavo die Phamenoth mensis, celebraverunt pascha quinta die Pharmuthi mensis, quæ est pridie kalendas aprilis, ac sic convenere nobiscum. Rursus nonagesimo et tertio anno a die imperii Diocletiani, cum incidisset quarte-decima luna in quartumdecimum diem Pharmuthi mensis, quæ est quinto idus aprilis, quæ erat Dominica die, celebratum est Pascha Dominica Pharmuthi vigesimo et primo die, qui fuit secundum nos ^b sextodecimo kalendas maii. Unde cum et ratio sit et exemplum, nihil super hoc movere nos debet.

15. Nunc illud est, quod enodandum videtur, quia plerique putant secundo mense nos celebravimus pascha, cum scriptum sit: *Custodi primum mensem novorum* (*Deut. xvi, 1*); quod non potest incidere, ut præter mensem novorum pascha celebrent, nisi qui quartamdecimanam lunam ita observant secundum litteram, ut non alio nisi ipso celebrent die. Denique futurum Judæi duodecimo, non primo mense celebraturi sunt pascha, hoc est, ^c decimo tertio kalendas aprilis, secundum nos: secundum Ægyptios autem vigesimo quarto die Phamenoth mensis, qui est non primus mensis, ^d sed duodecimus; primus

^a Ita Rom. edit. et mss. cum. epist. Proterii, et Balbi ac Bucherii supputatione: Vet autem edit., et *vigesimo et octavo die Pharmuthi*.

^b Vet. edit, non quinto decimo; restituit edit. Rom. nos *sextodecimo*. et certe manifestum est, priore dominica in v idus Aprilis incidente, proxime sequentem non in xv, sed in xvi kal. Maii incidere.

^c Edit. antiq., *tertio kal. April.* Rom. cum mss., *tertio decimo*, etc.; unde confirmari mutationem Pharmuthi in Phamenoth, de qua superius dictum est, observat Balbus.

^d Ita Rom. edit.; vet. autem, *sed duodecimus: et incipit sexto*. Mendose; certum enim est mensem Phamenoth incipere v kal. Martias et finire vii kal. April., ac proinde mensem Pharmuthi initium sumere a vi kal. ejusdem Aprilis. At illud animadvertendum videtur Ambrosium, cum Pharmuthi primum mensem appellat, intelligendum esse de primo novorum. qui primus anni erat secundum Legem: nam apud Ægyptios mensis primus *Thot* dicebatur, et nostro Septembri respondebat. Vide Lact. Firmianum lib. 1, cap. 6.

^e Edit. vet., *eum diem endecateride*; Rom., *eundem*, mensem nimirum, *Enneadecateridem*, Optima correctio; id enim hoc loci docet Ambrosius Nicænos patres propterea stituisse, ut circulus decemnovalis a mense novorum inciperet, atque in eum desineret; quia in eodem primum pascha olim a Judæis celebratum est.

^f Ex hoc potissimum loco astruunt chronologi Ambrosium e Patribus Latinis primum fuisse, a quo indictionum facta sit mentio. Verumtamen illud potiori jure collegissent ex lib. de Noe et Arca, cap. 17, num. 60, ubi earum usum non diu ante cœpisse satis insinuat. Dubitari autem hic potest, quam indictionem utroque loco designaverit; utrum Constantinopolitanam, quæ incipiebat kal. Septembris; an Constantinianam, cujus initium erat vii kal. ejusdem mensis; an tandem Romanam, Antiochenam vel aliam ex earum numero, quæ a scriptoribus commemorantur? Sed inter se satis conveniunt peritiores Ambrosium de Constantiniana intelligendum;

A enim mensis apud Ægyptios dicitur Pharmuthi, et incipit sexto kalendas aprilis, et finitur septimo kalendas maii. Ergo secundum Ægyptios primo mense celebraturi sumus Dominicam paschæ, hoc est, septimo kalendas maii, qui est dies trigesimus Pharmuthi mensis.

885 16. Nec absurdum arbitror, ut inde observandi mensis trahamus exemplum, ubi primum pascha celebratum est. Unde et majores nostri in tractatu concilii Nicæni ^e eundem Enneade cateridem, si quis diligenter intendat, statuendum putarunt, et ipsum mensem novorum recte custodierunt; quia in Ægypto hoc primo mense nova secantur frumenta: hic autem mensis et primus est secundum Ægyptiorum proventus, et primus secundum Legem, et octavus secundum consuetudinem nostram: ^f indictio enim Septembri mense incipit. Octavo igitur mense kalendæ Aprilis sunt: incipit autem mensis non secundum vulgarem usum, sed secundum consuetudinem peritorum ab æquinoxio, qui dies est duodecimo kalendas Aprilis, et finitur undecimo kalendas Maii. Inde maxime intra hos triginta et unum dies ^g sæpe celebrati paschæ dies.

17. Sed cum ^h ante sexennium celebravimus paschæ Dominicam undecimo kalendas Maii, hoc est, trigesimo die mensis, secundum nostram scilicet

cujus quidem institutio, quamvis rem obscurissimam esse affirmet Baronius, receptori tamen sententia tribuitur anno Domini 312, Constantino Magno imperante. Nec vero leve hujus opinionis argumentum est, quod Athanasius in lib. de Synodis agens de conventiculo Arianorum Antiochiæ habito, illud, præsentem Constantio, indictione xiv, coivisse declarat: et hinc qui Theodosio indictiones his Ambrosii locis persuasi attribuunt, liquido refelluntur. Porro indictionum crebra mentio fit in Cod. Theodos. quarum laterculum Codefridus exhibet statim initio. Vide etiam Chronicon Marcellini, et Alexandrinum, licet innumeris erroribus sædatum.

^g Tres mss., *sæpe celebratos*; unus qui et antiquissimus, ac omnes edit., *sæpe celebrati*; exceptis quibusdam Paris. ubi legitur, *sepe celebratur*. Cæterum quod ait Ambrosius *intra hos triginta et unum dies*, erratum etiam ibi videtur; sunt enim xxxii a xii kal. April. ad xi kal. Maii.

^h Scite advertit Balbus sequentia cum τϥ biennium quadrare non posse, nec enim ea convenire alii anno, quam 95 æræ Diocletiani, Christi vero 379. Unde colligit biennium ex eo factum quod scriptum fuerat *vi ennium*. Qua conjectura nihil probabilius. Nihilominus tamen Bucherius vulgarem retinet lectionem, annumque designatum per voces *ante biennium* Christi 363 fuisse arbitratur. Verum ea supputatio non cohæret cum eo quod de anni 387 pascha hic dicitur: *quod futurum est proxime*; cum hanc epistolam idem Bucherius scriptam anno 381 censeat. Et certe recurrense postmodum simili difficultate de paschate anni 355 sanctus Leo non ante annum 553 consulendus peritos existimavit. Quod autem Hermannus tradit fieri potuisse, ut alius cyclus a Victoriniano observaretur: et revera alium hoc ipso antiquiorem etiam a Bucherio editum esse, in quo pascha resurrectionis anni 384 ponatur xii kal. Maias, id est, xi, cum festum paschatis apud eum auctorem ab anno 378 semper uno die antevertatur. Sed idem canon tot mendis scatere deprehenditur, ut ei fidere non audeamus.

cet calculationem, moveri non debemus, si et proxime trigesimo die Pharmuthi mensis celebraturi sumus paschæ Dominicam. Verum si quis mensem secundum inde existimat, quia post triduum completi mensis, qui compleri videtur undecimo kalendas Maii, paschæ Dominica erit; illud consideret, quia quartadecima luna, quæ quæritur, quartadecimo kalendas Maii erit, hoc est, intra præscriptum mensis numerum. Lex autem diem passionis exigit intra primum mensem novorum debere celebrari.

18. Satisfactum est igitur secundum plenitudinem lunæ, cui ad complendum mensem supersunt tres alii dies. Non ergo in alterum mensem recidit, quando intra eundem mensem, qui primus est, pascha celebrabitur. Ad litteram autem nos teneri non oportere, licet consuetudo celebrandi pascha ipsa nos instruat; tamen et Apostolus docet, qui ait: *Pascha nostrum immolatus est Christus* (I Cor. v, 7). Sed et proposita lectio docet litteram non sequendam; sic enim habes: *Et facies pascha Domino Deo tuo quartadecimo die mensis primi* (Exod. xii, 18). Diem pro luna dicit; unde peritissimi quoque secundum Legem lunari cursu computant mensem: et ideo cum a pluribus nonis lunæ cursus incipiat, hoc est, dies primus, a vides nonas Maii adhuc ad mensem primum novorum computari posse. Ergo et juxta Legis sententiam primus hic mensis est. Denique μήνην lunam vocant Græci, unde μήνας Græce dicunt menses; et naturalis usus nationum exterarum lunam pro diebus appellat.

19. Alium autem diem passionis, alium resurrectionis celebrandum veteris quoque Testamenti series ostendit; sic enim habes: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis, ab ovibus et hædis sumetis, et erit vobis in observatione usque in quartadecimam mensis hujus, et occidatis illum* tota multitudo Synagogæ filiorum Israel ad vesperum, et sumet de sanguine ejus, et ponent super duos postes, et super limen ostii domus, in qua manducabunt eum inter semetipsos: manducabunt carnem hanc noctu igni assatam; et infra: *Et edetis illum cum sollicitudine; pascha est enim Domini et pertransibo in terram Ægyptiorum in nocte illa, et percussiam omne primitivum in Ægypto ab homine usque ad pecus, et in omni terra Ægypti faciam vindictam, ego Dominus. Et erit vobis sanguis in signo in domibus,*

^a Rom. edit., *Vides pridie nonas Maii*; vet., *Vides nonas Maii*. Commoda lectio; cum enim nova luna primi mensis, ut notat Balbus, ex Alexandrinorum cyclo incipere possit vel v April., sit ut nonæ Maii primo lunari mense includantur aliquando. Sed forte non putarunt Rom. editores nonas ad superiorem mensem pertinere posse; cum ex Festo nonæ dicantur a nova luna, quod incidat in eas lunæ principium: ex Macrobio autem, quod sint quasi exordium novæ observationis. At hujusmodi etymologiæ non sunt tanti. Et profecto recte hic ab Ambrosio dicitur, cum a pluribus nonis, etc., non autem ab omnibus.

^b Unus cod. Vat. *tota multitudo Synagogæ.*

^c Tres. mss., *et non erit vobis in plaga.*

^d Edit., *et vos, et filii Israel.*

^e Vet. edit. cum tribus mss., *sustinere, apparatus*

in quibus eritis ibi; et videbo sanguinem, et prætegami vos, et non erit in vobis plaga exterminii. Et contexam terram Ægypti, et erit dies hic vobis memorabilis et sollemnis, et diem festum ageris eum Domino in progenies vestras, legitimum sempiternum, diem festum ageris illum (Ibid., 5 et seq.).

20. Advertimus et passionis diem descriptum in jejunio, quia ad vesperum occidendus est agnus; licet ultimum tempus pro vespere possimus accipere secundum Joannem, qui ait: *Pueri, novissima hora est* (I Joan. ii, 18). Sed et juxta mysterium vespere diei constat occisum, quando tenebræ statim factæ sunt: et jejunium deferendum eo die verum est, quia ita edetis illum cum sollicitudine; jejunantibus enim sollicitudo adhæret. Resurrectionis autem die exsultatio refectionis est atque lætitiæ, quo die videtur exisse populus ex Ægypto, primitivis Ægyptiorum necatis. Quod posteriora evidentius docent, in quibus ait Scriptura, quia postquam fecerunt Judæi pascha, sicut præcepit Moyses, *factum est circa mediam noctem, et Dominus percussit omne primitivum in terra Ægypti, a primitivo Pharaonis. Et vocavit Pharaon Moysen et Aaron nocte, et dixit illis: Surgite et exite de populo meo, et vos et filii vestri: ite et servite Domino Deo vestro* (Exod. xii, 29-31). Et urgebant Ægyptii populum, festinantes quam celerime expellere. Denique sic profecti sunt Israelitæ, ut non occurreret sibi azyma fermentare; ejecerunt enim eos Ægyptii, et non potuerunt sustinere, quem apparatus sibi fecerant in viam.

21. Reseratum est igitur diem resurrectionis observandum post diem passionis, qui dies resurrectionis non quartadecima luna debet esse, sed postea, ut vetus loquitur Testamentum; quia dies resurrectionis, is cum egrediens populus de Ægypto, in mari et in nube baptizatus, ut Apostolus dicit (I Cor. x, 2 et seq.), mortem vicit, panem spiritalem accipiens, et potum de petra hauriens spiritalem: nec passionem Domini die Dominica posse celebrari: et si quartadecima luna in Dominicam incidit, adjungendam hebdomadam alteram, sicut et septuagesimo sexto anno ex die imperii Diocletiani factum est. Nam tunc vigesimo octavo die Pharmuthi mensis, qui est nono kalendas Maii, Dominicam paschæ celebravimus sine ulla dubitatione majorum. Simul etiam lunæ cursus et ratio suffragatur, quoniam vigesima prima luna prox-

sibi fecerant; Rom., *sustinere, nec apparatus sibi fecerunt*. Et certe suffragantur huic correctioni verba illa Exodi xii, *καὶ οὐχ ἠδυνθήσαν ἐπιμαίνας, οὐδὲ ἐπισαύρων ἐποίησαν*, etc. Verumtamen cum lectionem unus Vat. codex suppeditet ab illo textu haud multum recedentem, in textum recipiendam existimavimus.

^f Cod. Vat. unus, *quod dies passionis sunt, cum egrediens, etc.*

^g Omnes edit., *trigesimo die Pharmuthi mensis, qui est septimo kal. Maii*. Sed Balbus ac Bucherius emendationis locum indigere deprehenderunt, atque adeo reponendum *vigesimo octavo die... qui est ix kal. Maii*. Optima correctio; cum enim illic agatur de anno reparatæ salutis 360, aliter ea inter se cohærere nequaquam possunt.

num pascha celebrandum est ; nam usque ad vigesimam primam lunam consuevit extendi.

22. Ergo cum tot veritatis indicia concurrant, juxta majorum exempla festum publicæ salutis læti exultantesque celebremus, postes nostros ubi est ostium verbi, quod sibi Apostolus optat aperiri, ^a fide passionis Dominicæ colorantes (*Coloss. iv, 3*). De hoc ostio dicit etiam David : *Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circuitus labii meis (Psal. cxl, 3)*; ut nihil aliud nisi sanguinem Christi loquamur, quo mortem vicimus, quo redempti sumus. Flagret in nobis odor Christi. Ipsum audiamus, in illum et mentis et corporis oculos dirigamus, opera ejus mirantes, beneficia prædicantes : super limen ostii nostri sacræ redemptionis confessio resplendeat. Sumamus ferventi spiritu ^b sacramentum in azymis sinceritatis et veritatis, pia doctrina gloriam Patris ^c et Filii, et Spiritus majestatem individuum concinentes.

§§§^d EPISTOLA XXIV.

Exposito cur legationis suæ rationem reddat, quomodo in consistorium ingredi coactus, Maximi osculum recusaverit; et accusationes quibus hic ab eo se deceptum, et a Bautone immissos imperio barbaros criminabatur, in ipsum retorserit, narrat. Tum ubi retulit, qua libertate Valentiniani clementiam ejus crudelitati opposuerit, utque Gratiani corpus redderetur, insulterit, nec non post exprobratam tyranno Valentionis cædem fuerit ejectus, suam non tam de periculo suo, quam de Hygini exilio sollicitudinem subdit.

AMBROSII VALENTINIANO IMPERATORI.

23. Etsi superioris legationis meæ fides ita approbata sit tibi, ut ratio ejus a me non queratur, satis enim claruit eo ipso quod aliquot dies retentus sum intra Gallias, ^e mevolentia Maximo non recepisse, neque iis adstipulatum; quæ ad voluntatem ejus magis, quam ad pacem propenderent: denique non commississes secundam legationem, nisi primam probasses. Sed quia regredienti mihi decernendi secum imposuit necessitatem, ideo hac epistola expositionem legationis meæ insinuandam putavi; ne cujus-

^a Cod. Vat. unus, *fide passionis Dominicæ celebrantes.*

^b Cod. unus, *sacramentum imaginis sinceritatis.*

^c Ms. unus, *et Filii majestatem et Spiritus sancti individuum concinnitatem.*

^d Scripta anno 387.

^e Edit. Amerb. et mss. aliquot, *me violenti a D Maximo*; seq. edit., *me violentiam a Maximo*; neutrum congruo sensu; reliqui mss. partim *me volente a Maximo*, partim, *me volenti à Maximo*, vel *me volentia Maximo*, quæ vera lectio est. Sic enim Tacitus; *Hæc atque talia plebi volentia fuere.* Ita etiam Salust. Indicat igitur Ambrosius placentia Maximo se vel non admisisse, vel facturum se non promisisse; hic enim verbum *recepisse* utroque modo potest explicari. Rursus vero, ubi nos cum antiq. edit. et mss. pluribus, *ad pacem protenderent*: Rom. edit. et quidam mss., *propenderent*, unius *privtenderent*. Duo mss., *me voluntatem Maximi.*

^f Vet. edit. et mss. non pauci, *vir prius vana*; nonnulli, *veri prius vana*; nec incommodè, cum non sit insolens Ambrosio, ut veritatis vacua, imitatione Virgilii, appellet *veri vana*: bene tamen aliquot mss. ac

A quam sermo ^f veris prius vana intellexeret, quam reditus meus integra, et sincere veritatis expressa signaculo manifestaret.

2. Cum pervenissem Treviros, postredie processi ad palatium. Egressus est ad me vir ^g Gallicanus, præpositus cubiculi, eunuchus regios. Poposci ad eundem copiam, quæsitum num rescriptum haberem clementiæ tuæ. Respondi habere. Retulit non posse me, nisi in consistorio videri. Dixi non esse hunc morem sacerdotalem, certe esse aliqua de quibus serio ^h deberem cum suo principe confabulari. Quid plura? Consultuit eum, sed eadem referenda credidit; ut liqueret etiam priora ex illius arbitrio deprompta. Dixi tamen alienum id quidem a nostro munere, sed me recepto officio non defuturum; gratam mihi esse humilitatem in tuo præsertim, et quod verum est, fraternæ pietatis negotio.

3. Ubi sedit in consistorio, ingressus sum, assurrexit ut osculum daret. Ego ⁱ inter consistorianos steti. Hortari cœperunt alii, ut ascenderem: vocare ille. Respondi ego: Quid oscularis eam, quem non agnoveris? Si enim me agnovisses, non hoc loco videres. Commotus es, inquit, episcopo. Non, inquam, injuria, ^j sed verecundia, quod alieno consisto loco. Et prima, inquit, legatione ingressus es consistorium. Nec illud, inquam, mei erroris fuit: vocantis, §§§ non ingredientis vitium est. Cur, inquit, ingressus es? Quia, inquam, tunc ut inferiori pacem petebam, hunc ut æquali. Cujus, inquit, beneficio æquali? Respondi: Omnipotentis Dei, qui C Valentiniano regnum, quod dederat, reservavit.

4. Ad postremum erupit dicens: Quoniam me iusistis tu et ille ^k Bauto, qui sibi regnum sub specie pueri vindicare voluit, qui etiam barbaros mihi immisit: quasi ego non habeam, quos possim adducere; cum mihi tot millia barbarorum mittent, et annonas a me accipiant. Quod si ego tunc temporis quando venisti, non fuisset retentus, quis tibi obstitisset et virtuti meæ?

5. Ad hæc ego leniter: Non opus est, inquam, ut commovearis, cum causa nulla sit commotionis: sed

Rom. edit. ut in textu.

^g An per catachresin *vir* nominetur, qui vere fuerit eviratus; an vero quod *eunuchus* dicitur, nomen sit muneris ac dignitatis, non definimus. Vide quæ ad lib. de Joseph patriarcha, cap. 6 observavimus.

^h Rom. edit. sola, *secreto deberem.*

ⁱ Duo mss., *inter consistoria non fieri.*

^j Cum ex hoc Ambrosii exemplo, tum ex aliis virorum sanctitate ac modestia præcellentium cognoscimus honorem muneris ac dignitati suæ debitum tueri non vanitatis, sed magnanimitatis esse; modo non personæ tribuatur, quod specie dignitatis expetitur.

^k Bautonis comitis iterum sanctus noster tacuit epistola ad Theodosium. Ejus filiam Arcadio imperatori nupsisse tradit Philostorgius lib. xi Histor. Zozimus vero tam proluxa voluntate eundem laudat, ut fere suspitionem injiciat, quod idolorum superstitioni addictus fuerit. Hunc ipsum quoque non ætium esse arbitrabantur ab eo Bautone, qui tum temporis consulatum gerebat, cum ipsi panegyricam orationem Mediolani Augustinus pronuntiavit. ^l ipse scripsit lib. iii advers. Litt. Petil., cap. 25.

patienter audias, quæ referantur istis. Propterea et A ego veni, quia prima legatione, dum mihi credis, per me deceptum te esse asserebas. Gloriosum mihi est et hoc pro salute pupilli imperatoris. Quos enim episcopi magis, quam pupillos debemus tueri? Scriptum est enim: *Judicate pupillo, et justificare viduam, et eripite injuriam accipientem* (Esai. 1, 17); et alibi: *Judices viduarum, et patres orphanorum* (Ps. LXVII, 6).

6. Tamea non exprobrabo beneficium meum Valentiniano. Ut verum eloquar, ubi ego tuis legionibus obstiti, quomodo indueres in Italiam? Quibus rapibus? qua acie? quibus numeris? An vero corpore meo clausi tibi Alpes? ^a Utinam hoc meum esset! objectionem non timerem, non vererer criminationes tuas. Quibus promissis lusi te, ut paci B acquiesceres? Nonne intra Gallias juxta urbem Moguntiacam comes ^b Victor occurrit mihi, quem direxisti, ut pacem rogaret? In quo ergo te fessellit Valentinianus, qui prius pacem a te rogatus est, quam postularet? In quo te fessellit Bauto, qui devotionem imperatori exhibuit suo? An quia principem suum non prodidit?

7. In quo ego te circumscripsi? Qui ubi primum veri, cum diceres quod Valentinianus ad te quasi filius ad patrem venire deberet; responderim non esse æquum, ut aspero hiemis tempore puer cum matre vidua penetraret Alpes: sine matre autem tanto itineri debitis rebus committeretur? De pace ^c nobis legationem commissam, non de adventu ejus promissionem: spondere nos id non potuisse certum est, quod mandatum non erat: me certe nihil spondidisse, adeo ut diceres: Expectemus quid Victor responsi referat. Illum autem liquet, me retento, pervenisse Mediolanum; negatumque ei, **880** quod postulabat. De pace tantum conspirare studia, non de adventu imperatoris, quem moveri non oportet. Præsens eram, ubi Victor rediit. Quomodo ergo revocavi Valentinianum? Legati iterum missi ad Gallias, qui ejus adventum negarent, apud Valentiam Gallorum me reppererunt: milites utriusque partis, qui custodirent juga montium, offendi revertens. Quos ego tuos revocavi exercitus? quas de Italia reflexi aquilas? quos immisit barbaros Bauto comes?

8. Et quid mirum si hoc Bauto fecisset, Transrhe-

^a Quam sincero affectu Ambrosius Valentiniano proero operam suam in obeundis hisce duabus legationibus præstitit, idem ipse in ejusdem principis laudatione funebri commemorat, quam consule.

^b Victorem, cujus hic mentio fit, alium esse constat a Victore Maximi filio, quem Arbogastes a Theodosio post necem ejusdem Maximi in Gallias missus interfecit.

^c Plures mss., *vobis legationem promissam*; alii et edit. potiori sensu, *nobis... commissam*.

^d Rom. edit. cum paucis mss., *provinciarum*.

^e Verisimile est Hunnos, postquam una cum Gothicis a Theodosio, ut Zosimus lib. IV memorat, victi fuissent, pacem usque tunc coluisse cum Romanis: quod autem ad Alanos, Gratianus eam gentem adeo diligebat, ut a se propterea animos Roma-

nanus genere; cum tu mitteris imperio Romano barbarorum auxilia, et turmas translimitanas, quibus commeatus ^d provincialium tributa solvebant? Vide autem quid intersit inter tuas imitationes, et Valentiniani augusti pueri mansuetudinem. Tu flagitabas quod barbarorum stipatus agminibus Italiae te infunderes: Valentinianus ^e Hunnos atque Alanos appropinquantes Galliae per Alemanniae terras reflexit. Quid habet invidia, si Bauto barbaros cum barbaris fecit decernere? Quomodo dum tu militem Romanum occupas, dum is adversum se utrinque præterdit, in medio Romani imperii sinu ^f Juthungi populabantur Rhetias; et ideo adversus Juthungum Hannus accitus est. Idem tamen quia de finitimo proterebat Alemanniam, ^g et jam de vicinia mali urgebat Gallias; coactus est triumphos suos deserere, ne tu timeares. Confer utriusque factum. Tu fecisti incurvari Rhetias, Valentinianus suo tibi auro pacem redemit.

9. Aspice illum quoque, qui tibi ad dexteram assistit, quem Valentinianus, cum posset suum dolorem ulcisci, honoratum ad te redire fecit. Tenebat eum in suis terris, atque in ipso nuntio necis fraternali frenavit impetus: nec tibi vicem elsi non parilis dignitatis, ejusdem tamen necessitudinis retulit. Confer ergo, te judice, utriusque factum. Ille tibi ^h fratrem tuum viventem remisit, tu illi vel mortuum redde. Quid illi reliquias germani abnegas, qui tibi adversum se auxilia non negavit?

10. Sed vereris de exuviarum ⁱ reditu renovetur militibus dolor; hoc enim allegas. Quem viventem deseruerunt, eum defendent peremptum? Quid eum mortuum times, quem occidisti, cum posses servare? Hostem, inquis, meum peremi. Non ille tuus hostis, sed tu illius. Ille jam non sentit ^j defensionem, tu causam considera. Si quis adversum te hodie imperium in his partibus usurpandum prætet, quero utrum te hostem illius dicas, an illum tibi? **891** Nisi fallor, usurpator bellum inferat, imperator jus suum tuetur. Ergo quem non debueras occidere, ejus reliquias negas? Habeat Valentinianus imperator vel fratris exuvias pacis tuæ obsides. Et quomodo allegabas quod eum non mandaveris occidi, quem prohibes sepeliri? Poterit igitur credi quod ei non invideris vitam, cui etiam sepulturam invides?

11. Sed ad me revertar. Audio te queri quod senorum abalienaverit, dederitque Maximi usurpationi occasionem.

^k Quos Treb. Pollio Viringos seu Vitingos vocat, eosdem esse qui Juthungi ab Ambrosio hic appellantur, suspicari sese indicat Casanbovus in euni auctorem p. 221, num. 204.

^l Eras. et seq. edit., *et jam vicinia*; Amerb. et omnes mss., *et jam de vicinia*.

^m Quomodo hic vocatus fuerit, reticetur a sancto Præsule: at Marcellino nomen ei fuisse Pacatus in Panegy. Theodosii aperte prodit.

ⁿ Omnes edit., *defensionem, tuam causam* scripti cod. magno numero, *defensionem tuam. Causam considera*; Thuan. expungit *tuam*, cujus loco Reg. habet *tu causam*. Magis concinne.

ad Theodosium imperatorem potius contulerint, qui A sunt cum Valentiano imperatore. Quid igitur futurum sperabas, cum tu refugientes eos ad pœnam posceres, captos necares: Theodosius autem muneribus ditaret, donaret honoribus? Quos, inquit, occidi? Respondi ei, ^a Vallionem. At quem virum? qualem bellatorem? Hæccine fuit justa causa exitii, quod imperatori suo fidem servavit? Non ego, inquit, eum jussi occidi. Respondi: Hoc audivimus, quod occidi jussus sit. Sed, inquit, si ipse sibi vim non intulisset, jusseram eum deduci Cabillonum, et ibi vivum exuri. Respondi: Ergo propterea et illud creditum est, quod eum occideris. Quis autem sibi parcendum putaret, cum occisus sit bellator strenuus, miles fidelis, comes utilis? Ita tum discessi, ut se tractaturum diceret.

12. Postea cum videret me ^b abstinere ab episcopis, qui communicabant ei, vel qui aliquos, devios licet a fide, ad necem petebant; commotus eis jussit me sine mora regredi. Ego vero libenter, etsi me plerique ^c insidias evasurum non crederent, ingressus sum iter, hoc solo dolore percitus, quod Hyginum episcopum senem in exsilium duci comperi, cui nihil jam nisi extremus superesset spiritus. Cum de eo convenirem comites ejus, ne sine veste, sine ^d plumario paterentur extrudi senem, extrusus ipse sum.

13. Hæc est expositio legationis meæ. Vale, Imperator; et esto tutor adversus hominem pacis involucro bellum tegentem.

892 • EPISTOLA XXV.

STUDIO num sibi in reos sententiam ferre liceret, consulenti respondet ipsi quidem usum gladii esse per-

^a Nomen hujus comitis varie reperitur; omnes enim edit. scribunt *Balionem*: mss. nonnulli, *Bal-ionem*; alii demum longe plurimi, *Vallionem*. Optime sane. Ita namque de eodem Pacatus in Panegy. citato: *Vallio triumphalis... post amplissimos magistratus, et purpuras consulares, et contractum intra unam domum quemdam honorum senatum vita se abdicare compulsus est.*

^b Quod Ambrosius asserit se abstinuisse a communione episcoporum, qui cum Maximo sacrorum societatem conservabant, nihil miramur; quando ipsum quoque Maximum a communione, ut narrat Paulinus in ejus Vita, rescidit; divina ultione, nisi eum pœniteret, gravissimis verbis denunciata. Quod autem ad alios episcopos, quos hic indicat, haud dubie Ithacium, Idacium eorumque fautores intelligit, qui Priscillianum, devium a fide scilicet, usque ad capitale supplicium persecuti sunt; quemadmodum rursus epistola 26 significatur.

^c Forte an ad hoc periculum respiciebat Ambrosius, cum in funebri laudatione ejusdem Valentiani dolere se, quod minas a Maximo sibi intentatas evaserit, testatur.

^d *Plumarium*, id est, plumacea culcitra, ut paulo mollius fracta boni illius senis membra cubitarent. Cæterum suspicatur Baronius ad an. 387 hunc Hyginum eundem esse atque Adiginum Cordubensem episcopum, a quo primum antistites adversus Petilianum concitatos narrat Severus lib. II Hist. Verumtamen cum ex eodem historico, Adiginus ille, seu Iginus ut in sequentibus appellatur, priscilianistas admiserit in communionem, id cum Hygini nostri generositate non cohæret; nisi forte is exsilii propositi asperitate deterritus, priorem constantiam abje-

missum, ut tamen ulatur clementia, expedire. *Quam in rem Christi adulteram mulierem absolventis exemplum promit; et cur communio judicibus capitalibus neganda non sit, explicat.*

AMBROSII STUDIO.

1. Recognosco puræ affectum mentis, et fidei studium, et Domini nostri Jesu Christi timorem. De quo etiam ego vererest responsum referre: constrictum altero, quod est commissum vobis propter custodiam legum; altero autem propter misericordiam et gratiam, nisi de hoc Apostolicam haberes auctoritatem: *Quia non sine causa gladium portat, qui judicat (Rom. XIII, 4); Dei enim vindex est in eos, qui male agunt.*

2. Quod tamen etsi cognitum tibi foret, non otiose B sciscitandum putasti. Nam sunt, ^e extra Ecclesiam tamen, qui eos in communionem non vocent sacramentorum cœlestium, qui in aliquos capitalem sententiam ferendam æstimaverunt. Plerique etiam sponte se abinent: et laudantur quidem, nec ipsi eos possumus non prædicare: qui auctoritatem Apostoli eatenus observamus, ut iis communionem non audeamus negare.

3. Vides igitur quid auctoritas tribuat, ^b quid suadeat misericordia. Excusationem habebis, si feceris: laudem, si non feceris. Sed si non potueris facere; ⁱ nec tamen nocentes atterere squalore carceris, sed absolvere, plus quasi sacerdos probabo. Potest enim fieri ut causa cognita, recipiatur ad sententiam reus, qui postea aut indulgentiam sibi petat, aut certe sine gravi severitate, quod quidam ait, habitet in carcere. Scio tamen plerosque gentilium gloriari so-

cerit, quod Ambrosio adhuc in reditus itinere posito innotescere nequaquam potuerit.

^e Scripta post annum 385, et ante annum 387.

^f Edit., *Ambrosius episcopus Studio*; mss., *Ambrosius Studio*; Gem., *Studio*. Fuit autem Studiosus quidam comes R. P. an. 401, lege 17 de Bonis Proscrip. et P. U. anno 404, leg. 13 de Episc. Sed utrum idem ille fuerit, ad quem hæc et sequens epistola destinata sunt, definiti certo non potest.

^g Ita mss. summo consensu: vet. edit. a nobis minime discrepant, nisi negationem hoc modo inseuerissent, *nam non sunt*: at Rom. edit. negationem quidem rejecit, sed simul quoque exemit e textu sequentes voces, *extra Ecclesiam tamen*: perperam; etenim nimiam hanc severitatem non fuisse catholicorum verba inferius posita plane demonstrant: *Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices, etc.* Eandem rem etiam aperte definiit Innocentius I, epist. 5 ad Exuper., cujus verbis super sedemus. Verisimile ergo putamus non alios hic designari quam Novatianos, qui inter alia, quæ affectabant, rigidioris disciplinæ documenta, et illud adjecerint, ut judicem qui reum juste capitis condemnasset, ab altaris communione removerent.

^h Non pauci mss., *quid studeat misericordia?*

ⁱ Omnes edit. ac mss. longe plurimi, *nec tamen innocentes*; Gem. vero et Prat., *nec tamen nocentes*. Et sane sic legendum hunc locum evincit quod subditur, *plus quasi sacerdos probabo*; quando innocentes in vinculis teneri nemo non improbat. Interjectis vero non multis verbis, ubi omnes mss. ac vet. edit., *recipiatur ad sententiam reus*, inde Rom. edit. reseraverat, *ad sententiam*.

litos, ^a quod incruentam de administratione provinciali securim revexerint. Si hoc gentiles, quid christiani facere debent ?

4. Ad omnia tamen accipe responsum Salvatoris (*Joan. viii, 3 et seq.*). Nam cum adulteram reperissent Judæi, obtulerunt eam Salvatori, captantes ut si absolveret eam, **893** videretur Legem solvere, qui dixerat : *Non veni Legem solvere, sed adimplere* (*Matth. v, 17*) : si damnaret, videretur adversus finem venisse propositi sui. Hoc igitur prævidens Dominus Jesus, inclinato capite, scribebat in terra. Quid scribebat, nisi illud propheticum : *Terra, terra, scribe hos viros abdicatos* (*Jerem. xxii, 29*) ; quod de Jechonia descriptum est in Hieremia propheta ?

5. Cum Judæi interpellant, in terra scribuntur nomina Judæorum : cum adeunt christiani, non scribuntur in terra fidelium nomina, sed in caelo. In terra autem scribuntur abdicati a patre proprio, qui patrem tentant, et contumelias irrogant auctori salutis. Cum interpellant Judæi, inclinatur caput Jesus ; et quia non habet ubi reclinet caput suum, iterum erigit, quasi dicturus sententiam, et ait : *Qui sine peccato est, prior lupidet eam* (*Matth. viii, 20*). Et iterum inclinato capite, scribebat in terra.

6. Audientes illi exire cœperunt singuli, incipientes a senioribus (*Joan. viii, 7*) : vel quod ipsi plura habent crimina, qui diu vixerant : vel quia priores vim intellexerunt sententiae, quasi prudentiores, et cœperunt sua magis peccata deslere, qui alieni criminis venerant accusatores.

7. Recedentibus ergo illis, remansit solus Jesus, et elevans caput ad mulierem, ait : *Ubi sunt, qui te accusabant ?* ^b *Nemo te lapidavit ? Et illa respondit : Nemo. Dicit ei Jesus : Nec ego te damnabo. Vade, et vide amodo ne pecces* (*Ibid., 10, 11*). Non damnat, quasi redemptio ; corrigit, quasi vita : quasi fons, abluit. Et quia quando se inclinatur Jesus, ideo inclinatur, ut jacentes elevet ; ideo ait remissio peccatorum : *Nec ego te damnabo.*

8. Habes quod sequaris ; potest enim fieri, ut ille criminis possit habere spem correctionis : si sine baptismo est, ut possit accipere remissionem : si

^a Isti dicuntur Græce ἀναμάρτη imperium administrare, quale T. Vespasiani traditur, cujus vox est, se malle perire, quam perdere. Ita Nannius : quibus etiam addere potuisset a Capitolino dictum de Antonino Pio : *Solus omnium prope principum prorsus sine civili sanguine et hostili, quantum ad se ipsum pertinet, vixit.* Ἀναμάρτων quoque imperium Severo tribuit Lamprid., at falso titulo.

^b Rom. edit., *Nemo te condemnavit* ; aliæ cum mss. omnibus, *lapidavit.*

^c Canonice poenitentiae labores olim tanti tamque diuturni erant, ut non immerito pro capitali poena, tamquam mors quaedam importunior, subijci possent.

^d Omnes edit., *Studio* ; omnes mss., *Irenæo* : excipiendi tamen cod. Corb., Germ. et Ful., in quibus prætermissa prima sententia, continuatur cum epist. ad Bellicium, quæ in edit. antiq. 75, in Rom. vero 45 numeratur. Certum quidem est ex argumento non ad alium scriptam esse hanc epistolam, quam ad eum cui superior inscribitur : verum ex hoc ipso credibilis est ab editoribus pro *Irenæo* positum fuisse *Stu-*

A baptizatus, ^e ut poenitentiam gerat, et corpus suum pro Christo offerat. Quantæ sunt ad salutem viæ !

9. Et ideo majores maluerunt indulgentiores esse circa judices ; ut dum gladius eorum timetur, reprimetur scelerum furor, et non incitaretur : quod si negaretur communio, videretur criminis vindicata poena. Maluerunt igitur priores nostri, ut in voluntate magis abstinentis, quam in necessitate sit legis. Vale, et nos dilige ; quia nos quoque te diligimus.

894 EPISTOLA XXVI.

Argumento superioris epistolæ repetito, ad Judæos adulteram Christo sistentes redit, quibus episcopos reorum mortem prosequentes comparat. Hinc locum ubi oblata fuit mulier, exponens, de remissione peccatorum multa disputat. Postremo singulas ejusdem historicæ partes ex Evangelio recenset atque enucleat.

AMBROSIIUS ^d IRENÆO.

1. Etsi jam superiore epistola hanc, quam proposuisti, quæstiunculam absolverim ; tamen aliquid plenius requirenti tibi, ut filio, afferre atque excolpere non supersederim.

2. Ac semper quidem decantata quæstio, et celebris absolutio fuit mulieris ejus, quæ in libro Evangelii (*Joan. viii, 11*), quod secundum Joannem scribitur, adulterii rea oblata est Christo. Id enim Judæorum ^e commentata est tergiversatio ; ut si contra Legem absolveretur, contra Legem prolata Domini Jesu sententia teneretur : si autem damnata esset ex Lege, vacare Christi videretur gratia.

3. Sed vehementior facta est, posteaquam episcopi reos criminum gravissimorum in publicis judiciis ^f accusare, alii et urgere usque ad gladium supremamque mortem, alii accusationes hujusmodi et cruentos sacerdotum triumphos probare cœperunt. Quid enim aliud isti dicunt, quam dicebant Judæi reos criminum legibus esse publicis puniendos ; et ideo accusari eos etiam a sacerdotibus in publicis judiciis oportuisse, quos asserunt secundum leges oportuisse puniri ? Eadem causa est, sed numerus

D *dio*, quam pro *Studio* a scriptoribus *Irenæo* substitutum. Quare cum in ad quem datæ sunt eadem epistolæ, *Studius Irenæus* vocari potuerit, nihil prohibet quin prior priori vocabulo, posterior autem posteriori inscripta fuerit.

^e Edit. et quidam mss., *commenta est tergiversatio.*

^f Mss. Corb., Germ. et Ful., *accusarent alii et urgerent ... alii accusationes* ; Germ., *accusatores hujusmodi ... improbare cœperunt.* Veritati autem maxime congruum est, quod Hermannus lib. v Vitæ Ambr. cap. 4, et lib. vii cap. 1, nec non Thaumassinus tom. I part. 1, lib. ii, cap. 11, sentiunt, nimirum non alios episcopos hic designari, quam Ithacianos ; quippe quorum impulsu Maximus tyrannus Priscilianum jussit afflicti supplicio, ut Sev. Sulpicius lib. ii commemorat. Cæterum quantopere ab eorum crudelitate abhoruerit mitissimus Ambrosii animus non solum ex hac et superiori epist. patet, sed etiam ex iis quæ ab eodem tradita sunt in Psal. cxviii, serm. 8, num. 41, et lib. ii Offic. cap. 21.

minor, hoc est, non dispar iudicii quaestio, ^a sed A poenae dispar invidia. Unam Christus puniri ex Legge non passus est, isti minorem numerum asserunt esse punitum.

4. At quo loci hoc iudicat Christus? ^b Nam plerumque secundum qualitates locorum in quibus debebat famulos suos, disputationes suas formare dignatus est, ut in porticu Salomonis, hoc est, sapientis, deambulans loquebatur: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30); ut in templo Dei dicebat: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit* (Joan. vii, 16). Hoc quoque iudicium in templo positus exercet, sicut scriptum est in posterioribus; sic enim habes: *Hæc verba locutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo; et nemo apprehendit eum* (Joan. viii, 20). Quid est gazophylacium? Collatio fidelium, sumptus pauperum, requies egenorum, juxta quod sedens Christus, ut habes secundum Lucam, duo æra mulieris viduæ divitum muneribus censuit præferenda (Luc. xxi, 2), divino videlicet testimonio præferens opimæ præmiis largitatis ^c sedulæ liberalitatis affectum.

895 5. Qui tale habebat iudicium, videamus quid ipse juxta gazophylacium positus conferebat; non enim otiose viduam prætolit duo æra mittentem. Pretiosa ista paupertas est fidei opulenta mysterio. Ista sunt duo æra quæ Samaritanus ille Evangelicus ad ejus curanda vulnera, qui incidit in latrones, stabulario dereliquit (Luc. x, 35). Ergo et ista specie viduæ, in typo Ecclesiæ, hoc gazophylacium sacro conferendum putavit, quo pauperum sanarentur vulnera, peregrinorum jejunia sedarentur.

6. Unde et nunc quid Christus conferat, spiritaliter oportet expendere; dividebat enim populis argentum igne examinatum eloquiorum cælestium, et imaginis regniæ pecuniam populorum annumerabat affectibus (Psal. xi, 6). Nemo plus misit, quam qui totum donavit. Satiabat esurientes, replebat inopes, illuminabat cæcos, redimebat captivos, paralyticos erigebat, mortuos resuscitabat, et quod est amplius, conferebat absolutiones reorum, peccata donabat. Hæc sunt duo æra, quæ misit Ecclesia ^d posteaquam accepit a Christo. Quid enim sunt duo æra, nisi pretium novi et veteris Testamenti? Pretium Scripturæ fides nostra est; nam quod legitur, pro intelligentis æstimatur arbitrio. Remissio igitur peccatorum utriusque pretium Testamenti est, ^e quæ per agnum in typo annuntiata est, in veritate completa per Christum.

7. Ideo habes neque septem dierum purgationem sine trium dierum esse purgatione (Exod.

^a Vet. edit. ac mss. aliquot, *sed pene dispar invidia*.

^b Eodem plane sensu dixerat lib. iii de Spiritu sancto cap. 17: *Refert itaque advertere quo loci hæc Dominus disputaverit; frequenter enim ejus oracula ex locorum, in quibus diversatus est, qualitatibus æstimantur*.

^c Mss. Corb., Germ. et Ful., *sedulæ libertatis af-*

xi, 3). Septem dierum purgatio secundum Legem (Levit. xii, 2), quæ in specie præsentis sabbati spiritale sabbatum annuntiavit: trium dierum purgatio secundum gratiam, quæ Evangelii testificatione signatur (Luc. xxiv, 7); quia tertio die Dominus resurrexit. Ubi poena præscribitur, debet esse poenitentia peccatorum: ubi remissio donatur, gratia est. Præcedit poenitentia, sequitur gratia. Neque poenitentia ergo sine gratia, neque gratia sine poenitentia; debet enim poenitentia prius damnare peccatum, ut gratia possit abolere. Ideo typum Legis accipiens Joannes baptizavit in poenitentiam, Christus ad gratiam (Math. iii, 11).

8. ^f Septimus ergo dies Legis mysterium signal, octavus resurrectionis, sicut habes in Ecclesiaste: *Da partem illis septem, et illis octo* (Eccl. xi, 2). Nam et in propheta Osee logisti dictum ad eum: *Conduc tibi fornicariam quindecim denariis* (Ose. iii, 1); eo quod gomino ære veteris et novi Testamenti, hoc est, integro fidei pretio, mulier illa vago quodam et meretricio gentium convenarum comitatu sola conducitur.

9. *Et conduxi*, inquit, *eam gomor hordei, et semigomor, et nevel vini* (Ibid., 2). Per hordeum significat quia imperfectos vocaret ad fidem, ut perfectos redderet: per gomor intelligitur plena mensura, per semigomor semiplena mensura. Plena mensura in Evangelio est, semiplena in Legge, ejus plenitudo novum est Testamentum. Siquidem ipse Dominus ait: *Non veni Legem solvere, sed implere* (Math. v, 17).

10. Nec otiose quindecim anabathimorum **896** psalmus Davidicus legimus, et quindecim gradibus ascendisse solem, cum Ezechias Justus rex vite hujus acciperet comiteatum (Ezai. xxxviii, 8). Significabatur enim esse venturus sol justitiæ, (Malac. iv, 2), qui gradus quindecim veteris et novi Testamenti illuminaturus esset præsentis sæe lumine, quibus nostra fides ad vitam ascendit æternam. Unde et hoc quod hodie in Apostolo lectum est (Galat. i, 18), mysticum reor; eo quod quindecim diebus apud Petrum manserit: videtur enim mihi quod apostolis sanctis Scripturæ divinæ interpretationem sermonē secum vario conferentibus pleni luminis refulserit claritudo, ignorantie umbra decesserit. Sed jam veniamus ad mulieris hujus adulteræ absolutionem.

11. Oblata erat a Scribis et Pharisæis Domino Jesu adulterii rea (Joan. viii, 5 et seq.), et hac oblata fraude, ut si eam absolveret, Legem solvere videretur: sin vero damnalet, propositum sui mutaret adventus; quia peccata omnium remissurus advenit. Denique

fectum.

^d Thuan. eod., *posteaquam accepit Christum*.

^e Mss. quatuor, *quæ per annum in typo annuntiata est*, etc.

^f Vide quæ ab Ambrosio disputata sunt Exposit. in Luc. lib. vii, num. 49, et quæ ibidem annotavimus.

supra ait : *Ego non judico quemquam* (Joan. viii, 15). **A** *illa respondit : Nemo, Domine. Et ait ad illam Joas : Offerentes ergo eam, dixerunt : Hanc mulierem invenimus publice moechantem. Scriptum est enim in lege Moysis omnem moecham lapidari. Tu vero quid dicis de ea* (Levit. xx, 10)?

12. Quæ cum dicerent, Jesus inclinato capite, digito scribebat in terra. Et cum exspectarent, ut audirent eum, erigens caput dixit : *Qui sine peccato est, prior lapidet eam*. Quid tam divinum, quam ista sententia; ut is peccata puniat, qui exsors ipso peccati sit? Quomodo enim ferat alieni ultorem, et proprii criminis defensorem? Nonne se magis ipse condemnat, qui in alio damnat, quod ipse committit?

13. Hoc autem dixit, et scribebat in terra. Quid? Utique dicens : *Festucam, quæ in oculo est fratris tui, vides : trabem autem, quæ in oculo tuo est, non vides* (Matth. vii, 3). Libido enim velut festuca est, cito accenditur, prope consumitur : sacrilegium ^a perfidiæ, quo Judæi negabant propriæ salutis auctorem, sceleris magnitudinem personabat.

14. ^b Scribebat autem in terra digito, quo Legem scripserat (Exod. xxxi, 18). Peccatores in terra scribuntur, justi in cælo, sicut habes dictum ad discipulos : *Gaudete quia nomina vestra scripta sunt in cælis* (Jerem. xvii, 15). Secundo autem scripsit, ut gemino Testamento Judæos scias esse damnatos (Luc. x, 20).

15. Audientes autem hoc verbum, exierunt foras unus post unum, incipientes a senioribus, et sedebant cogitantes de se (Joan. viii, 6). Et remansit **C** solus Jesus, et mulier in medio stans. Bene ait quod exierunt foras, qui nolebant esse cum Christo. Foris littera est, intus mysteria. Sequebantur enim divinarum lectionum quædam velut arborum folia, non fructum; qui vivebant in umbra Legis, et solem justitiæ videre non poterant.

16. Denique discedentibus illis, remansit solus Jesus, et mulier in medio stans. Donaturus peccatum, solus remanet Jesus, sicut ipse ait : *Ecce venit hora, et jam venit, ut dispergamini unusquisque in sua, et me solum relinquantis* (Joan., xvi, 32); **897** non enim legatus, neque nuntius, sed ipse Dominus salvum fecit populum suum (Esai. lxiii, 8). Solus remanet; quia non potest hoc cuiquam hominum cum Christo esse commune, ut peccata condonet. **D** Solius hoc munus est Christi, qui tollit peccatum mundi (Joan. i, 29). Meruit et mulier absolvi, quæ recedentibus Judæis, remansit sola cum Jesu.

17. Elevans autem caput Jesus dixit mulieri : *Ubi sunt, qui te accusabant? Nemo te lapidavit? Et*

^a Quidam mss., *perfidie in salutis auctorem, etc.*

^b Tres mss., *Peccatoribus in terra scribitur, justis in cælo.*

^c Rom. edit. *posuit condemnari, condemnatam, condemnare, ubi reliquæ et cuncti mss., lapidavit, etc.*

^d Edit., *non quia innocens approbatur.*

^e Corb. et Ful., *corrigit gratia, quod poena non poterat : quibus verbis concludunt epistolam.*

Nec ego te damnabo; vade, et amodo vide ne pecces (Joan. viii, 10, 11). Vide, lector, divina mysteria, et clementiam Christi. Cum accusatur mulier, caput Christus inclinat : elevat autem, ubi deficit accusator; ita nullum damnari vult, absolvi omnes.

18. Breviter autem omnes hæreticorum interimitt questiones, dicendo : *Nemo te lapidavit?* qui dicunt Christum diem nescire judicii, vel qui ait : *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare vobis* (Matth. xx, 23); ecce et hic ait : *Nemo te lapidavit?* Quomodo utique interrogat, quod videbat? Sed interrogat nobis, ut cognosceremus non esse lapidatam. Est etiam humani affectus hæc consuetudo, ut interrogemus sæpissime, quod videmus. Et ideo mulier respondit : *Nemo, Domine; hoc est dicere : Quis potest lapidare, quam ipse non damnas? Quis potest alium sub tali sententiæ conditione punire?*

19. Cui respondit Dominus : *Nec ego te damnabo*. Adverte quomodo propriam sententiam temperavit; ut Judæi de absolute mulieris calumniari nihil possent, sed in se magis calumnia re-torquerent, si queri vellent : dimittitur enim mulier, non absolvitur : quia deerat accusator, ^d non quia innocentia probabatur. Quid ergo quererentur, qui priores a persecutione criminis et ab executione supplicii destiterunt?

20. Addidit autem devix : *Vade, et amodo vide ne pecces*. Emendavit ream, non crimen absolvit. Etenim severiore sententia culpa damnatur, si unusquisque crimen suum oderit, et in se incipiat condemnare delictum. Etenim cum reus occiditur, persona magis, quam culpa punitur : ubi vero culpa deponitur, absolutio personæ est poena peccati. Quid est ergo : *Vade, et amodo vide ne pecces?* hoc est : Ex quo te Christus redemit, ^e corrigit gratia, quam poena non emendaret, sed plesteret. *Vale, fili, et nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes, diligimus.*

898 † EPISTOLA XXVII.

Ægyptiorum abominaciones IRENÆUM docet peccata esse : hinc intelligi pietatem atque virtutem improbis displicere; ac proinde viros bonos contrariis instare studiis oportere. Hoc illustratur exemplo uzorum Jacob ad fugiendum patrem sequendumque conjugem consensum præbentium : qua in allegoria quidam præstare conveniat accedentes ad Ecclesiam declaratur.

AMBROSIIUS ^o IRENÆO salutem.

1. Moveri te significasti mihi, eo quod legeris :

† Scripta circa ann. 387.

^o Irenæus ille, ad quem tot Ambrosii epistolæ extant, quisnam fuerit, ambiguum est. Atamen eum diaconum, aut potius secundi ordinis sacerdotem fuisse conjicimus, tum quod epistola sequenti ei sacerdotalis vitæ præcepta tradit sanctus noster, tum quod ipsum de Scripturæ difficultatibus consultum ex epistola 53 deprehendimus. Quod autem Ambrosius eundem in epistolarum calce filium salu-

“ *Abominanda apud Ægyptios immolemus Deo* (Exod. viii, 26). Sed habuisti quo istud solveres; quia in Genesi scriptum est quod Ægyptii pastorem pecorum abominabantur (Gen. xlii, 34), non utique propter hominem, sed propter pecora. Illi enim aratro terram invertabant: Abraham autem, et Jacob, et postea Moyses et David^b pastores fuerunt, regalem quamdam in hoc munere disciplinam inducentes.

2. Oderant ergo Ægyptii^c immolata sacrificia, id est, perfecta studia virtutum, et plena disciplinæ. Quod ergo vitiosi oderunt, hoc apud bonos sincerum ac pium est. Opus virtutis detestatur^d luxuriosus, helluo refugit. Ægyptium itaque corpus, quod illecebras diligit, aversatur animæ virtutes, abominatur imperium, refugit virtutum disciplinas, B et omnia opera, quæ hujusmodi sunt.

3. Quæ ergo Ægyptius refugit, Ægyptius ille et non homo, hæc tu amplectere, qui habes humanitatis scientiam. Illa autem declina, quæ illi sequuntur atque eligunt; quoniam duo sibi ista congruere non possunt, prudentia et insipientia. Itaque sicut iis quæ in quodam censu imprudentiæ atque intemperantiæ sunt, abdicat se prudentia, abdicat continentia: ita eorum exsors omnis insipiens est atque incontinens, quæ in bonis atque in hæreditate sapientis viri sunt et continentis.

4. Denique sanctæ illæ tali conjugio Lia et Rachel, una laboriosa, altera aspiratio fortis, refugientes non generis necessitudinem, sed morum discrepantiam; cum viri exerciti Jacob sermone C edoctæ essent, quod vellet discedere, ut Laban et filiorum ejus invidiam declinaret atque ignaviam, responderunt: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri? Nonne sicut alienæ æstimamus ei? Vendidit enim nos, et devoravit pretium nostrum* (Gen. xxxi, 14, 15). Ecce primum, quia ignavus et invidus laboriosam et disciplinæ tenacem alienat a se ac defugit, seseque ~~899~~ cupit separare; quoniam eas oneri esse cernit sibi, putat se lucrum fecisse, quod alienavit eas, et hoc esse suum pretium judicat, eumque fructum voluptatis suæ.

5. Nunc audiamus quomodo quæ habet virtus, non

tal, nec non propter persecutiones ob Christi gloriam D constanti animo toleratas laudat; hinc forte non sine ratione colligatur eumdem inter clericos Mediolanenses tempore concitatæ a Justinia persecutionis vitam degisse.

^a Rom. edit., *Nam abominationes Ægyptiorum sacrificabimus Domino Deo*. Cod. Prat. et Gem., *abominata apud Ægyptios immolata Deo*; reliqui, ac vet. edit., *immolemus Deo*. Rursus vero eadem edit. Rom. cum uno cod. Vat. *quod studio solveres*: at cæteræ cum reliquis aptius, *quo istud solveres*.

^b Post vocem *pastores*, Rom. edit. sola repetit *pecorum*: ubi autem vet. ac mss. longe plurimi, *disciplinam induentes*; eadem Rom. cum duobus omnino cod., *disciplinam innuentes*. Non displiceret *ineuntes*; sed receptiori lectioni nihil detrahimus.

^c Ita vet. edit. et mss.: Rom. autem edit., *immaculata sacrificia*. Nimirum ex Philonis lib. de Profugis, ubi habes, *τῆλεα γὰρ καὶ ἄμωμα ἱερεῖα αἱ ἀρεταὶ*: quibus verbis similia etiam leguntur in lib. de Sacrif. Sed

habeat ignavia; aiunt enim: *Omnes divitiæ et gloria, quam tulit Deus patri nostro, nobis erit, et filiis nostris* (Ibid., 26). Merito, Deo arbitro, dicunt esse sublata, quia ipse est auctor bonorum, cujus gratia ignavi exuuntur; quia decorem hæreditatis divinæ capere improbi atque infirmi non queunt: ^e succedit autem intentus, et spiritum in se fortis habens. Quis autem fortis nisi solus Deus, qui omnia coerces et regit?

6. His ergo debetur hæreditas Dei. Unde et Esaias dicit: *Est hæreditas^f credentibus in Domino* (Isai. liv, 17). Et pulchre ait: *Est hæreditas*; ipsa enim sola hæreditas est, alia non est. Neque enim cæcus thesaurus hæreditas est, neque caduca omnia hæreditatis habent commodum: sola est illa hæreditas, in quibus est portio Deus. ^g Unde sanctus Domini dicit: *Portio mea Dominus* (Psal. clxxxviii, 57); et alibi: *Hæres factus sum testimoniorum tuorum* (Ibid., 111). Vides quæ possideat justus, mandata Dei, oracula ejus, præcepta ejus. In his dives est, in his pascitur, in his delectatur, quasi in omnibus divitiis.

7. Hæc ergo possidentes Lia et Rachel, opes patrias non requirebant, in quibus erat pecunia adultera, irrationalis species, et spiritalis expers vigoris. Denique quasi divites et liberæ non eum divitem, sed egentem arbitrabantur. Omnis enim bonarum et liberalium consors disciplinarum^h neminem insipientium divitem putat, sed inopem atque egenum, abjectum quoque; etsi regalibus divitiis affluat, et superbus auro suam jactet potentiam.

8. Fugienda est igitur talium societas, etiamsi qua C generis copulentur necessitudine: noxiæ sunt enim conversationes cum insipientibus, et inficiunt sobriam mentem ac decolorant; quia sicut adhæreas sancto sanctus eris, ita cum perversoⁱ perversus eris (Psal. xvii, 26, 27). Frequenter enim accidit, ut quis contra propositum suum intemperantem audiens, cum velit ipse continentiam disciplinam tenere, fuco insipientiæ coloretur, meritoque contrariæ sibi sunt et repugnantes disciplina atque insolentia.

9. Unde cum vir exercitatus earum sententiam quæreret, vocem emittunt probatæ Jam diuturno exercitio virtutis: *Numquid est nobis portio aut hæreditas in domo patris nostri* (Gen. xxxi, 14)? id est,

forte immolata sacrificia idem sunt hoc loco, ac perfecta; quandoquidem ad eorum spectabat perfectionem, ut mola salsa aspergerentur; unde immolandi tractum est verbum.

^d Omnes edit. ac mss. aliquot, *luxuriosus helluo, refugit Ægyptius: ita corpus* etc.; reliqui autem mss. qui et probatores, ut in textu. Quam quidem lectionem idem Philo in libro citato de Profugis, unde non pauca hæc translata sunt, confirmat. Sic enim ibi, *Τὸ φιλοκαθῆς ἀγύπτιον βδελύσσεται σῶμα*.

^e Ultimæ edit. Paris., *Succedit autem intus*. Non bono sensu.

^f Rom. edit. sola, *servientibus Domino*.

^g Rom. edit., *Unde David sanctus invitat*.

^h Tullius quidem paradoxo ultimo solum sapientem divitem esse disputat: sed eadem sententia apud Philonem quoque repetitur libro jam laudato, quem consulere.

ⁱ Vocibus *perversus eris*; addit Rom. edit., *sicut scriptum est*.

consulis nos utrum velimus ab eo recedere? ^a Quasi A vero non cognoveris quod nullam habeamus cupiditatem ejus societatis, neque nos ^b dulcis pluribus sæcularium divitiarum cupiditas teneat, aut luxuriæ lætitia? Hæc sunt quæ nos misera, ac nobis aliena duximus: hæc sunt **900** quæ plena inopiæ atque egestatis arbitramur.

10. Adjiciunt etiam causam secessionis, quia veram gloriam, et boni thesauri copias amisit Laban, ^c in quibus nascimur. Vigor datus est mentis, et bona moneta imaginis Dei et similitudinis; quia spiritalis moneta. Amisit, quia splendida magis sæculi elegit, quam vera et utilia vitæ suæ: quorum decor expertem divinorum honorum præterit; quoniam ille quæ putat pulchra, in iis se fallit ipsum et decipit. Unde audi ejus verba, et judica.

11. Secutus sanctum Jacob et filias suas; ne forte apud eas suorum vitiorum reperiret aliquid, et revocandi ad se haberet auctoritatem, coarguens justum, cum ratione esset redargutus, et nihil respondere ac referre posset, quo eum deberet tenere: Si *annuntiasses*, inquit, *mihî*. ^d *emisisses te* (*Ibid.*, 27). In quo prodidit quid justus fugerit, ne eum prosequeretur, ne deduceret, ne tali comitatu stipatus procederet. Primum quod multorum dominorum mancipio se subjicere non debuit; ut ab eo tamquam servulus dimitteretur. Deinde quia vir exercitio intentus, et quærens veram viam ad virtutem persequi, non hominem deductorem, sed oracula quæslvit cælestia. Quæ me, inquit, hinc præceperunt abire, et nunc militantur viantem.

12. Sed quomodo me dimisisses? An cum lætitia tua, quæ plena est mœstitudinis, cum tympanis scilicet atque organis ^e immoderata modulantibus, et sonis tibiarum suavibus insuavia resultantibus, sonis dissonis, crepitibus discrepantibus, vocibus mutis, cymbalis animam ferientibus? His me delectari posse credidisti? his revocari? Hæc sunt quæ ego fugi: nec vereor verborum tuorum invidiam. Fugi, ne me talia sequerentur, ne quid de tuis accipiens abirem.

13. Non enim talibus deductoribus ad Ecclesiam Christi pervenitur, ad quam tendebat Jacob; ut eo deduceret populorum copias, inveheret nationum divitias, posteritatem infunderet, fugiens umbras inaniam rerum, præferens insensibilibus simulacris virtutum spirantem decorem, plausibilibus præponens

seria. Vides enim quemadmodum convivia gentiles adornent, festa annuntient: sed ea piis mentibus infestiora sunt; quia iis plerique decipiuntur, dulcibus capiuntur epulis, capiuntur saltantium choris: dum jejunia nostra fugiunt, dum ea sibi aspera putant, dum corpori noxia et molesta arbitrantur.

14. An opinatus es quia aurum tuum desiderarem? Sed non habes aurum igne examinatum, quo justii probantur (*Psal.* xi, 7). An quia argentum cuperem? Sed non habes argentum, ^f qui non habes splendorem alloquii cælestis. Sed fortasse speravi quod adjiceres mihi ad obsequium servulos tuos? **901** Ego vero liberos quæro, fugio servos peccati. Sed forte comites itineris, et duces viarum necessarii fuerunt? Utinam sequi possent! ego illis monstrarem Domini vias. Sed qui Deum nescitis, vias ejus quomodo novistis? Vias ejus ingrediuntur electi Domino: non quicumque intrant eas, sed tamen nemo excluditur.

15. Sequatur qui paratus est, ingrediatur viam quæ ducit ad Mesopotamiam; ut qui eam petit, per aquas transeat, aquas Tigris atque Euphratæ, fortitudinis atque justitiæ, per lacrymas pœnitentiæ, baptismum gratiæ. ^g In ea est via exercitus Dei; omnes enim qui sunt in Ecclesia, Deo militant. In ea est grex ille insignis diversarum virtutum, quem Jacob sibi elegit; omnis enim sine signo anima, indocta et inerudita est, disciplinarum nescia: quæ autem insignita, eadem dives operum, et gratiarum opima.

16. Ad eam qui venit, iratum fratrem reconciliet prius. Ad eam qui venit, Sichimam pretiosam illam et actuosam inhabitet virtutum officinam, ubi læsa castitatis gravis est ultio. Ad eam qui venit, luctetur cum Deo; ut ad imitationem ejus se exerceat, ad humilitatem Christi et passiones ejus congregiatur. Tollat crucem suam, et Christum sequatur, (*Math.* xvi, 24). Denique bonus congressor non æmulatur, non inflatur; immo etiam benedicit conredientem sibi tali munere.

17. Sequamur ergo sanctum Jacob, et vias ejus; ut perveniamus ad eas passiones, ad eas congressiones, ^h perveniamus ad humerum, perveniamus ad patientiam matrem fidelium, et ad patrem Isaac, id est jucunditatis capacem, lætitiæ redundantem. Ubi jam patientia, ibi lætitia; quia post tribulationes patientia, patientia autem probationem operatur, in qua est

dum; hic enim respiciebat Ambrosius illa Philonis *κτύπων ἀνάθρων καὶ ἀλόγων*.

^f Eadem Rom. edit., quia splendorem alloquii cælestis abjecisti.

^g Omnes edit., in ea est virtus; omnes mss., in ea est via.

^h Vet. edit. et cunct. mss., Perveniamus ad murum; edit. Rom. Perveniamus ad humerum. Quam quidem correctionem non potuimus non retinere. Manifestum quippe est Sichimam hoc loco designari, quam vocem Ambrosius numquam non humerum interpretatur. Evolve superiori tomo lib. 1 de Abraham cap. 2, num. 5, et lib. 11, cap. 3, num. 8; lib. de Joseph cap. 3, num. 9; lib. de Benedict. Patriarch. cap. 3, num. 11, etc.

^a Mss. non pauci, Quasi vero nos cognoveris.

^b Ita vet. edit. et cuncti mss.; at Rom. edit. resecavit vocem pluribus.

^c Omnes edit. et mss. nonnulli, in quibus maximus vigor datus est... quia spiritalem monetam amisit, quia, etc. Sed præterquam quod triplo major numerus mss. lectionem nostram constituunt, ei etiam sensus perspicuitas patrociniatur.

^d Post emisisses te subjungit edit. Rom., cum lætitia et cymbalis. At melius illa prætermitti indicat subjecta dubitatio: Sed quomodo me dimisisses?

^e Rom. edit. sola, immodulata modulantibus: aliæ, ac mss., immoderata; horum nonnulli, immoderate modulantibus. Infra vero, ubi omnes edit., excepta Amerb., vocibus mutis; omnes prope mss. præferunt vocibus multis. Sed scriptorum imperitiæ hoc tribuen-

spes, de qua non confundimur; quoniam qui non fuerit confusus crucem Christi, nec Christus confundetur in eo (Rom. v, 3). Vale, fili, et non erubescas patrem interrogare, qui non erubescis in passionibus Christi gloriarī.

902^a EPISTOLA XXVIII.

Pythagoricum adagium, communem viam esse declinantem, petiit fuisse ex sacris paginis, indeque colligi a plebeia vita abhorreere debere sacerdotalem. Hinc Ambrosius Irenæum ut populares opiniones et cupiditates fugiat, ingrediatur Domini portus et viam arctam, atque ducentem ad superiora, calcet, excitat.

AMBROSIIUS IRENÆO salutem.

1. Pythagoricum mandatum^b in aliquorum scriptis prædicari invenimus, quod ille discipulos suos communem atque usitatam populo prohibuerit ingredi viam. Sed hoc unde assumpserit, non est incognitum. Nam cum^c ex populo Judæorum, ut plerique arbitrantur, genus duxerit, ex ejus disciplina derivavit etiam magisterii præcepta: meritoque magnus apud philosophos habitus;^d æqualem, ut aiunt, vix reperit. Legerat itaque in Exodo Moysi divino præceptum esse oraculo: *Solve calceamentum pedum tuorum (Exod. iii, 15)* Id etiam præceptum Jesu Nave (*Josue v, 16*), videlicet ut detritæ et popularis viæ deponerent pulverem, qui viam Domini ambulare desiderarent. Legerat præceptum eidem Moysi, ut montem cum sacerdotibus ascenderet, populus autem seorsum staret (*Exod. xxiv, 13, 16*). Separavit igitur sacerdotes a populo, et postea ipsum Moysen intra nubem introire præcepit.

2. Vides divisiones? Nihil in sacerdotibus plebeium requiri, nihil populare, nihil commune cum studio atque usu et moribus inconditæ multitudinis? Sobriam a turbis gravitatem, seriam vitam, singulare pondus dignitas sibi vindicat sacerdotalis. Quomodo enim potest observari a populo, qui nihil habet secretum a populo, dispar a multitudine? Quid enim in te miretur, si sua in te recognoscat, si nihil in te

aspiciat, quod ultra se inveniat, si quæ in se erulescit, in te quem reverendum arbitratur, offendant?

3. Supergradiamur igitur plebeias opiniones, et strata quædam gregalis conversationis, ac detritæ viæ orbitas declinemus, ac vulgaris semitæ solum, quam currit ille, cujus vita levior cursore, de quo dicitur: *Transiit, et non vidit (Job. ix, 25)*. Sed queramus nobis viam inaccessam sermonibus insolentium, inviam operibus imperitorum, quam nullus maculosus deterat, maculosus scilicet ignaviæ suæ sordibus, et fumo iniquitatis oblitus, tenebrisque et parietinis quibusdam animæ rinosus, qui nullam virtutis suavitatem gustaverit, aut certe limis eam spectandam magis quam directo affectu, et aperto sinu mentis suscipiendam arbitratus sit: et (quod plerique amant, qui sibi faceti atque urbani videntur, pulchritudinem sapientiæ in dedecus versutiæ transfigurantes) veram non intuens gratiam, tamquam in nocte positus, non credit in die viventibus; quia de numero Themanorum et Sabæorum est deficientium et averientium se a veritate de quibus dicit Job: *Videte vias Themanorum, et semitas Sabæorum; quæ confusionem incident, qui in civitatibus et ditibus spem habent. Ita et vos insurrexistis in me sine misericordia; unde viso vulnere meo, timele (Job. vi, 19 et seq.)*.

4. Has igitur devias semitas declinantium, et illum deficientium pulverem, qui propter suam appetentiam ceciderunt sæpè in deserto, derelinquamus. Convertamur autem, et sequamur sapientiæ viam, quam non calcaverunt filii glorificantium sæt et jactantium, quam^h interitio ignorat, mors nescit; quia Deus diræxit eam: *Abyssus dixit: Non est in me; mare dixit: Non est mecum (Job. xxviii, 14)*. Sed si queris viam sapientiæ et disciplinæ, colere Deum, atque ei subditum esse sapientia est: abstinere tantem a peccatis disciplina est.

5. Quid igitur nobis cum istius sæculi via, in qua est tentatio, immo ipsa vita hominis tentatio est, et exilior quam sermo fabularum, habitare in lateis de-

cripta unum, quod etiam inter Ausonii Idyllia reperitur exstare, in quo illud hemistichium habetur, ubi tamen reperit legitur, non reperis. Verum tamen non eo respexisse Ambrosium jure dixeris, sed vel ad Josephum qui lib. cont. Appion. eidem Pythagoræ pietatis ac sapientiæ palmam adjudicat, vel ad Ovidii testimonium lib. xv Transmut. de eodem Philosopho ita canentis:

Mente deos adit, et quæ natura negavit,
Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit.

vel denique ad alios quospiam antiquorum locos, ubi non infrequentes Pythagoræ laudes occurrunt.

^e Edit. ultimæ Paris., *transiit, et non vidi*. Et infra, ubi nos cum ant. edit. et pluribus potioribusque mss., *fumo iniquitatis*; Rom. edit. cum aliis mss., *fimo iniquitatis*. Non malo sensu. At verò quod pro *oblitus* quidam mss. preferunt, *obligatus* inicitæ est.

^f Rom. edit. et *fimo iniquitatis oblitus*.

^g Mss. aliquot, aut certe *lippis oculis*. Minus commode.

^h Nonnulli mss., *interior ignorat mors: nescit quia*, etc. Melius vero cæteri, et edit. ut in textu.

^a Scripta circa ann. 387.

^b Non alium hic intelligimus quam Philonem, qui initio libri *Quod omnis probus liber sit*, Pythagoream sententiam *ταῖς λαφοροῖς μὴ βαδίζεν ὁδοῖς*, quam *ἱερώτατον βίβιον* vocat, commode et eleganter explicat. Eandem quoque inter Pythagorea symbola refert Erasmus, et ex Hieronymo in eundem plane intellectum exponit. Qua autem ratione præceptum illud observarint Pythagorei, et maximus eorum numerus, quod in se aliorum hominum quos fugiebant, odium concitassent, internecione deletus fuerit, narant Laertius lib. viii, Justinus lib. xx, Arnobius lib. i advers. Gentes, et alii.

^c De Pythagoræ natali solo multa controversia est apud antiquos; ut discere licet ex Clemente Alex. lib. i Stromat., Diogene Laert. lib. viii, et aliis quibus addimus erudit. Huëtium lib. i Demonst. Evang. propus. 4, cap. 2. Quod vero plurima e Judæorum fontibus hausisse hic dicitur, nihil ea de re adjiciemus his, quæ priori tomo in psal. cxviii serm. v et alibi subnotavimus.

^d Ita vet. edit. et cuncti mss.; Rom. autem edit., *qualem vix reperis ullum*; quod ex Virgilii Epig. de sumptum esse addita marginali notula indicavit. Verum quidem est inter illa epigrammata Maroni as-

mibus, dies et noctes in lucris ponere, et de lucris A semper cogitare, et sicut mercenarios diurnam mercedem quærere, atque, ut cicadas aiunt, aura quadam pasci cupiditatum? Vere sicut cicadas, quia de die in diem vivunt, a questu rumpuntur suo. Quid enim aliud sunt homines nullius ponderis, nullius disciplinae, nisi ut videantur sicut cicadae, ad mortem nati diurnam, strepentes magis quam loquentes? Qui sub ardore ferventium cupiditatum se nuceant cantu sibi noxio, statimque occidunt, nullum fructum ferentes, nihil habentes gratiae. Horum igitur viae noxiae tortuosaeque serpentium, qui venenato lapsu corporis sese trahunt, atque b in spiram nequitiae sese colligunt, et erigere non queunt ad caelestia

6. Ingrediamur autem portas Domini, portas iustitiae, quas justus qui fuerit ingressus, constitetur Domino B (Psal. cxvii, 19). Sed haec paucorum ingressio, unde Dominus ait, quia *angusta porta, et arcta est via, quae ducit ad vitam; et pauci sunt, qui inveniunt eam* (Math. vii, 14). Lata autem porta et spatiosa via, qua multi gradiuntur, ad mortem dirigit, et viatores suos eo ducit.

904 7. Sit ergo via nostra angustior, virus exuberantior, trames pressior, fides sublimior, callis arctior, vigor mentis exundans, semitae rectae; quia inflexibilia sunt virtutum vestigia. Unde Salomon: *O qui dereliquerunt semitas rectas* (Prov. ii, 13)!

8. Sit gressus ad superiora; quia melius est ascendere. Denique, sicut lectum est hodie: *Vae vobis, qui descendunt in Aegyptum* (Esaï. xxxi, 1)! Non utique transire in Aegyptum eriminosum est: sed transire in mores Aegyptiorum, transire in eorum c perfidiae scævitate, et luxuria deformitatem. Qui eo transit, descendit: qui descendit, cadit. Declinemus haec Aegyptium hominem, et non Deum. Viriis enim tuis etiam ipse rex Aegyptiorum in potestatem est datus, cujus comparatione Moyses Deus aestimatus est, imperans regnis, subjiciens sibi potestates. Unde ei dictum legimus: *Faciame te in Deum regi Pharaoni* (Exod. vii, 1). Vale, et nos, ut facis, quasi filius dilige.

d EPISTOLA XXIX.

Pulchritudinem summi boni quendam suadet, fore ut

a Vet. edit., *questuque*; Rom., *questuque*; miss. omittunt copulam *que*, non incommode; sed minus concinne *questu* per diphthongum esserunt. Et enim hic non obscure alluditur ad illud Virg. ex lib. iii Georg. :

Et cantu querulae rumpent arbusta cicadae.

Quod autem easdem cicadas aura vitare asserit sanctus Praesul, etsi respicere potuerit aut ad Arist. lib. i de Hist. Animal., cap. 7; aut ad Plinii lib. ii, cap. 26, maxime vero ad Virg. Eclog. 5, ubi legimus :

Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae.

Certum tamen est imitationem hic Philonis esse excitato libro, *Quod omnis probus liber non longe ab initio*. b *Miss. aliquot. in sphaeram*; alii et edit., *in spiram*. Virg. lib. ii Georg. :

Squameus in spiram tractu se colligit anguis.

c Vet. edit. et miss. non pauci, *perfidiam, exced cupiditatem, luxuriam*; quidam, *aviditatem et luxuriam deformitatem*; Pratell. et Gem., *perfidiam et exced cupiditate, et luxuriam deformitate*; alii, ac Rom. edit.,

illa recreetur oculus noster, atque anima nutriatur spondens; eo quod hic animae cibus sit, cujus cognitionem sanctis Deus revelat, quemque David cupide indagavit. Hoc bonum diligenter tenendum esse; quando idem ipsum sit, quod annuntiaverunt Evangelistae, scilicet Christum. Hoc bonum qui cum desiderio hauserit, eum ad mysteriorum scientiam perventurum, et jam neglecturum quae sunt corporis, ad quod Apostolus nos adhortatur. Elevandam igitur animam ab affectibus, ut feratur ad bonum illud, in quo fons vitae est, et quo non nisi virtute perducimur. Verum perseverantiam ad id opus esse et constantiam.

AMBROSIIUS IRENÆO salutem.

1. Interlegendum, cum paululum requievissem animo, e quia lucubratione destiteram, versiculum illum cœpi tecum volvere, f quo vesperi in vigiliis usi fueramus: *Ὁραὶς καλλιπαρὰ τοῦς υἱοῦς τῶν ἀνθρώπων* (Ps. xlii, 3). *Ὁς ὄρατοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων αὐτῶν* (Isai. lxi, 7). Et vere nihil b speciosius illo summo bono, cujus etiam prædicatio speciosa est nimis, et maxime perseverantis sermonis processus, et quaedam apostolicæ prædicationis vestigia. Sed illa qui possunt? Quibus donavit Deus, non solum ut Christum annuntiarent, sed etiam pro illo paterentur.

2. Nos quantum possumus, intendamus illo animo, et in illo simus, illud animo teneamus, quod est pulchrum, decorum, bonum, ut fiat illuminatione ejus et fulgore speciosa anima nostra, et mens dilucida. Nam si oculi nostri cum aliqua obducuntur caligine, pascentur agrorum viriditate et specie memoris, vel collis 905 herbosi omnem inæqualitatem ægredientis obtutus repellunt, et quadam salubri specie pupillæ ipsæ atque orbes colorari videntur; quanto magis hic mentis oculus cum illud summum intuetur bonum, et in eo versatur, atque eo pasceatur, splendescit atque enitet, ut fiat illud quod scriptum est: *Tamquam adipe et pinguedine replatur anima mea* (Psal. xxi, 21)! Denique qui scienter agnoscit animas gregis sui, curam adhibet herbis campestribus, ut sint ei pascula plurima; herbis enim suavioribus et agni pinguiores sunt, et succus lactis

perfidiae scævitate; Albin., *cæcitate*, etc.

d Scripta circa ann. 387.

e Edit., *non quia innocens approbatur*.

f De primis vigiliis quæ statim prima noctis hora persolvebantur, hic locus est. De iisdem etiam loquitur Hieronymus epist. 7, ad Lucam, hisce verbis, *accensaque lucerna reddere sacrificium vespertinum, supple assuescat*. A lucerna autem dicebatur lucernarium, de quo Epiphanius in Anaceph., Basil. de Spiritu sancto cap. 29, et Chrysostomus hom. 19 ad Antioch. Porro de aliis duabus vigiliis quæ et media nocte, et sub orium solis agebantur, clarè loquitur Ambrosius lib. i de Abrah. cap. 9, lib. de Elia et Jejunio cap. 15, in psal. xxxvi vers. 25, et in cxxviii serm. 19.

g Hunc versum de corporea Christi specie vulgo interpretantur novi Theologi; cum veteres Patres eum de sola Interiori pulchritudine intellexerint, corporeæ formæ ignobilitatem ad humilitatem incarnationis pertinere existimantes. Qua de re consule Rigaltii dissertationem de Pulchritudine Christi.

salubrior. Quibus pascuis usi sunt divites illi, qui **A** manducaverunt et adoraverunt (*Psal.* xxii, 4); sunt enim bona fidei pascua in quibus collocatur sanctus Dei.

3. Est ergo et fenum, quo aluntur greges ovium, qui emittunt vellera sapientiæ, et dant amictum prudentiæ. Et fortasse hoc est fenum montanum, in quod verba descendunt prophetæ: *sicut nix super fenenum* (*Deut.* xxxii, 2); et quod diligenter colligit sapiens, ut sint ei oves ad vestitum, spiritualis utique velaminis (*Prov.* xxvii, 25). Habet ergo cibum suum et amictum anima, quæ illi summo bono adhæret, quod est divinum: quod apostolus Petrus suadet quærendum; ut per ejus cognitionis acquisitionem divinæ simus consortes naturæ (*II Petr.* 1, 4).

4. Hujus cognitionem aperit sanctis suis Deus **B** bonus, et donat hoc de thesauro suo bono, sicut testificatur lex sacra dicens: *Quia juravit Dominus a patribus tuis dare tibi et aperire thesaurum suum bonum* (*Deut.* xxxviii, 11, 12): de quo thesauro cælesti dat pluviam terræ suæ, benedicere omnia opera manuum tuarum. Hæc est pluvia eloquii Legis, quod irrorat animam illam fecundam et fertilem bonorum operum; ut habeat humorem gratiæ (*Deut.* xxxii, 2).

5. Hujus boni cognitionem quærebat David sicut ipse significat, dicens: *Unam petivi a Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationes Domini, et considerem templum ejus* (*Psal.* xxvi, 4). Denique hoc esse summum bonum subtextuit statim in eodem psalmo: *Credo videre bona Domini in terra viventium* (*Ibid.*, 13). **C** Hic enim quæritur, illic facie ad faciem plene videbitur. Hoc bonum in domo Dei est, in illo secreto ejus ac recessu. Unde iterum ait: *Replebimur in bonis domus tuæ* (*Psal.* lxxv, 5). Alibi quoque hanc summam esse benedictionis expressit, dicens: *Benedicte te Dominus ex Sion, et videas quæ bona sunt Hierusalem* (*Psal.* cxxvii, 5). Ideo beatus qui illic habitat in ingressu fidei, hospitioque mentis, devotionis habitaculo, conversatione virtutis.

6. In illo igitur simus, atque in eo maneamus, **D** de quo et Esaias dicit: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona* (*Esai.* lvi, 7)! Qui sunt qui evangelizant, nisi Petrus, nisi Paulus, nisi omnes apostoli? Quid evangelizant nobis, nisi Dominum Jesum (*I Cor.* 1, 4)? Hic est pax nostra, hic est bonum illud summum; quia ipse bonus ex hono, ex arbore enim bona bonus fructus legitur (*Math.* vii, 18). Denique et spiritus ejus bonus, qui ex ipso accipit, et deducit Dei servulos in viam rectam (*Psal.* cxlii, 10). Quis autem habens Spiritum Dei **906** in se, neget bonum, cum ipse dicat: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum* (*Math.* x, 15)? Hoc bonum veniat in animam nostram, in nostræ mentis viscera, quod propitius Deus dat pe-

^a Nonnulli mss., *patribus tuis, ut aperiret thesaurum.*

^b Rom. edit. sola, *de quo et Apostolus dicit.*

^c Quidam mss., *qui loquebatur, adsum, id est, qui*

sentibus se. Hic est thesaurus noster, hic est vita nostra, hic est sapientia nostra, justitia nostra, pastor noster, et pastor bonus, hic est vita nostra. Vides quanta bona in uno bono!

7. Hæc bona nobis prædicant Evangelistæ. Hæc bona requirens David, ait: *Quis ostendit nobis bona* (*Psal.* iv, 6)? Et ostendit ipsum esse bona, subjiciens: *Signatum est in nobis lumen vultus tui* (*Ibid.*). Quis autem lumen vultus Patris, nisi splendor gloriæ, et imago invisibilis Dei (*Hebr.* 1, 3), in quo et videtur et clarificatur Pater, sicut ipse clarificat Filium suum (*Joan.* xvii, 5)?

8. Ipse est ergo Dominus Jesus summum bonum, quod nobis annuntiatum a prophetis, prædicatum ab angelis, promissum a Patre, evangelizatum est ab apostolis (*I Tim.* iii, 16). Qui nobis tanquam maturitas advenit: nec solum tanquam maturitas, sed tanquam maturitas in montibus adest; ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consiliis sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus, qui primus Evangelizans bona adfuit. Unde et ait: *Ipse qui loquebar, adsum, id est, qui loquebar in prophetis* (*Hebr.* 1, 4), adsum in corpore, quod suscepi ex Virgine: adsum interior imago Dei, character substantiæ; et adsum ut homo. Sed quis cognoscit me? Hominem enim viderunt, sed operibus supra hominem crediderunt. An non ut homo, cum Lazarum fieret (*Joan.* xi, 35); et rursus supra hominem, cum eum resuscitaret? An non ut homo, cum vapularet; et rursus supra hominem, cum totius mundi peccatum tolleret (*Joan.* 1, 29)?

9. Ad istum igitur properemus, in quo summum est bonum; quoniam ipse bonitas, ipse patientia Israel, qui ad pœnitentiam te vocat; ne venias in iudicium, sed accipias remissionem peccatorum. *Agite, inquit, pœnitentiam* (*Math.* iv, 17). Ipse est de quo clamat Amos propheta: *Exquirite bonum* (*Amos* v, 14). Ipse est summum bonum, qui nullius indiget, et abundat omnibus. Facile abundat, in quo plenitudo divinitatis habitat corporaliter (*Coloss.* ii, 9). Facile abundat, de cuius plenitudine omnes accepimus, et in illo repleti sumus, ut dicit Evangelista (*Joan.* 1, 9).

10. Hoc igitur verum et summum bonum, **D** si illo concupiscibili suo et delectabili anima gustaverit, et duabus his hauserit affectionibus, excludens dolorem et formidinem, incredibiliter exæstuat. Osculata enim Verbum Dei, modum non capit, nec expletur, dicens: *Suavis es, Domine, et in jucunditate tua doce me justificationes tuas* (*Psal.* cxviii, 68). Osculata Dei Verbum, concupiscit super omnem decorem, diligit super omnem lætitiâ, delectatur super omnia aromata, cupit frequenter videre, sæpe intendere, cupit atrahi, ut sequi possit. *Unguentum, inquit, ezrinanum est nomen tuum* (*Cant.* 1, 2); propterea te diligimus

loquebatur, etc.

^d Mss. aliquot, *sicut illo; quidam, in illo, concupiscibili suo.*

adolescentule, propterea certamus, sed comprehendere te non possumus. Attrahere nos, ut possimus currere, ut odore unguentorum tuorum accipiamus virtutem sequendi.

907 11. Festinat etiam interna mysteria videre, ipsam requiem Verbi, ipsam boni illius summi habitationem, et lucem ejus, et claritatem. In illo sinu ac recessu patrio festinat audire sermones ejus; et cum audierit, super omnem suavitatem accipit. Docet te Propheta, qui gustavit, et ait: *Quam dulcia faucibus meis verba tua, super mel et favum ori meo (Psal. cxviii, 113)!* Quid enim aliud desiderat anima, quæ semel suavitatem Verbi gustaverit, quæ semel claritatem ejus viderit? Moyses in monte positus quadraginta diebus Legem accipiens, cibum corporis non requirebat (*Exod. xxxiv, 28*): Elias ad illam festinans requiem, rogabat ut acciperetur a se anima sua (*III Reg. xix, 4*): Petrus aspiciens et ipse in monte Dominicæ resurrectionis gloriam, nolebat descendere, dicens: *Domine, bonum est nos hic esse (Math. xvii, 4)*. Quanta igitur illa divinæ substantiæ gloria, quanta Verbi bona, in quæ concupiscunt et angeli prospicere (*I Petr. i, 12*)!

12. Anima igitur quæ illud videt, corpus hoc non requirit, minimamque sibi familiaritatem cum eo esse debere intelligit, renuntiat sæculo, abducit se a vinculis carnis, exiit omnibus voluptatum istarum nexibus. Denique Stephanus Jesum videbat, et lapidari non formidabat; immo cum lapidaretur, non pro se, sed pro illis a quibus perimebatur, rogabat (*Act. vii, 55 et seq.*). Paulus quoque raptus usque ad tertium cælum, cum corpore esset, an sine corpore, nesciebat: raptus, inquam, in paradysum, usum proprii jam non sentiebat corporis: et audiens verba Dei, quomodo ad corporis infirmitates descenderet, erubescere (*II Cor. xii, 2*).

13. Itaque sciens quid vidisset in paradiso, vel quid audisset, clamabat dicens: *Quid adhuc velut videntes de hoc mundo decernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia ad corruptelam ipso usu (Coloss. ii, 20 et seq.)*. Volebat enim nos ^a in figura esse istius mundi, non in possessione atque usu; ut ita utamur hoc mundo tamquam non utamur, tamquam prætereuntes, non tamquam residentes: ambulantes tamquam in imagine sæculi, non in cupiditate, ^b ut velocissima disputatione ipsam imaginem hujus mundi transeamus. Denique ipse fide ambulans, non specie, peregrina-

^a Subobscurus sermo, inquit Nannius: sensum hunc opinor: Volebat nos versari in mundo, quasi in re imaginaria, et quæ nulla soliditate subsisteret. Puto enim illum allusisse ad illud primæ ad Corinth. cap. vii: *Præterit enim figura hujus mundi; nam postea addit; Ambulantes tamquam in imagine sæculi. Ita ille.*

^b Edit. Eras. et Gill. cum duobus mss., *velocissima dispositione*; Rom., *velocissima præteritione*; Amerb. et cæteri mss.,... *disputatione*. Commodo sensu; nihil enim aliud exprimit Ambrosius, nisi velle se quam paucissimis verbis de imagine mundi disputare. Iterum autem post duos versus, ubi nos

Abatur a corpore, aderat Domino; et cum esset in terris, non in terrenis, sed in cælestibus conversabatur.

14. Ergo anima nostra, quæ Deo vult appropinquare, elevet se a corpore, semper illi summo adhæreat, illi bono quod est divinum, quod est semper, et quod erat ab initio, et quod erat apud Deum, hoc est, Dei Verbum. Ipsum est illud divinum, *in quo vivimus, et sumus, et movemur (Act. xvii, 28)*. Ipsum est quod erat in principio, ipsum est quod est: *Dei enim Filius Jesus Christus c in vobis, inquit, est: in quo non fuit, Est et Non; sed Est in illo fuit (II Cor. i, 19)*. Ipse dixit Moysi, **908** ut diceret: *Qui est, misit me (Exod. iii, 14)*.

15. Cum hoc igitur anima nostra sit, et sit (si fieri potest) semper; ut et nostrum possit quis dicere: *Anima mea in manibus tuis semper (Psal. cxviii, 109)*. Erit autem, si non in carne sit, sed in Spiritu: erit, si se terrenis non misceat. Cum enim ad carnalia reflectitur, tunc ei illecebra obrepit corporis, tunc ira et indignatione exæstuat, tunc mœstitia afficitur, tunc ^d supinatur per arrogantiam, tunc dolore affligitur.

16. Hæ sunt ægritudines animæ graves, quibus plerumque ad mortem cogitur; dum oculi ejus cæcantur, ut non videant veræ lumen gloriæ, et divitias æternæ hæreditatis. Quod si eos ad Deum semper intendat, accipiet a Christo fulgorem sapientiæ; ut illuminatum in agnitione Dei habeat obtutum, videat illam spem nostræ vocationis, aspiciat illud quod ^c est bonum, et placitum, et perfectum. Quod enim bonum, complacitum Patri: quod complacitum, perfectum; sicut habes in Evangelio, ubi dicit Dominus: *Diligite inimicos vestros, ut imitemini Patrem, qui pluit super justos et injustos (Math. v, 44 et seq.)*; quod est utique bonitatis. Et postea concludit, dicens: *Estote perfecti sicut Pater vester, qui in cælis est, perfectus est (Rom. xiii, 10)*. Charitas enim perfecta est: denique plenitudo Legis est. Quid autem tam bonum quam charitas, quæ malum non cogitat?

17. ^e Et ideo terras fugito, in quibus invidia est, ubi ambitio, ubi contentio. Boni ergo illius capacem se anima tua præbeat; ut supra nubes volet, sicut aquila renovetur, sicut aquila pennas emittat; ut renovatis ^f alarum remigiis, alta petere non reformidet, hanc habitationem relinquat: terrenum enim habitaculum gravat animam (*Sap. ix, 15*). Exuat vetera, abjiciat erroris desideria, abluat oculos suos;

cum pluribus mss. et edit., *aderat Domino*; Rom., *sed aderat Domino*; unns mss. exhibet, *adhæserat Domino*; alter, *adhærebat Deo*.

^c Rom. edit., *qui in vobis est, non fuit, inquit, in eo*; vet. autem ac mss. ut in contextu, nisi quod pro *in vobis*, vet. edit. præferebant, *in nobis*.

^d Describit vultum superbi, qui os sublime in cælum erigit: contrarius est demissus, qui vultum in terram dejicit. Ita Nannius.

^e Cod. Reg., *Et ideo terrena fugito*.

^f Cum id avibus alæ sint, quod remigium navibus; hinc ducta est a poetis, et maxime a Virgilio, ista metaphora, unde illam transtulit Ambrosius.

ut videat illum fontem veræ sapientiæ, illum fontem vitæ æternæ, qui affluit atque exundat omnibus, nullius indigens. Quis enim dedit illi, cum *ex ipso, et per ipsum, et in ipso* omnia sint (Rom. XI, 35)?

18. Vitæ igitur fons est summum illud bonum, ex quo vivendi substantia ministratur omnibus: ipsum autem in se habet vitam manentem. A nullo quasi inops accipit: largitur bona aliis, non altunde assumit sibi; neque enim nostri indiget. Unde et ait ex persona hominis: *Quoniam honorum meorum non indiges* (Psal. xv, 2). Quid ergo pulchrius, quam ei appropinquare, ei adhærere? ^a quæ major voluptas est? Quod is qui viderit, et de fonte aquæ vitæ gratis gustaverit, quid potest aliud desiderare? quæ regna? quas potestates? quam pecuniam? cum advertat quam miseræ etiam hic regum conditiones sint, quam mutabiles imperii status, quam exigua vitæ hujus spatia, quanta in ipso imperio servitû; cum ad aliorum, non ad suum vivant arbitrium.

19. Quis autem peccator ad vitam æternam transit, nisi virtutum fultus percussor, quod receptum omnibus, solis divitibus impossibile pronuntiatur (Matth. xix, 26)? Non ergo his uti beatum est, sed illud videre, quo ista despicias, ^b et vana veri refellas, atque inania et cassa judices, illam nulæ veritatis pulchritudinem diligas, quæ has sæculi fucosissimas vanitates redarguat.

20. Erige igitur oculos, anima, tuos; hinc oculos, de quibus tibi Verbum Dei dicit: *Corde nos cepisti, soror mea sponsa, corde nos cepisti uno ab oculis tuis* (Cant. iv, 9). Ascende in palmam, vince sæculum, ut teneas Verbi altitudinem. Imaginem istam mundi foris relinque, foris malitiam: introduce autem bonitatem mentis, quæ habet gratiam in ligno vitæ; si laverit stolam suam, et ingrediat in civitatem, quæ vera est gratia sanctorum, in qua est Dei tabernaculum, circa quod Scribæ Domini ^d præstant, ubi non dies, aut sol, aut luna lumen ministrant: sed ipse Dominus lumen est, totam illam civitatem illuminans (Apoc. xxi, 23); est enim lux mundi (Joan. viii, 12): non utique lux visibilis, sed animarum, quæ in hoc mundo sunt, intelligibilis claritudo, quibus se splendenti lumine rationabilis infundit prudentiæ, ^e prædicatur in Evangelio (Luc. xxiv, 32), incorporeæ virtutis inflammans vapore secreta mentium animorumque penetralia.

21. Si quis igitur incola esse cœperit illius civitatis supernæ, incola videlicet conversatione ac moribus, non discedat ab ea, non exeat; non reflectat vestigium, non corporis dico, sed mentis vestigium,

^a Edit. vet., *Que major voluptas est, quam quod is qui viderit... gustaverit? Quid potest, etc.*: his etiam accedit, Rom. nisi quod habet, *quam cum quis id viderit*: melius verò exarati cod. quos et sequimur.

^b Mss. aliquot, *et velut vana refellas*; quidam, *et vana veris* (unus, *vere*) *refellas*; rectius alii, et omnes edit., *et vana veri, etc.*, de qua locutione jam diximus.

^c Græcum verbum *ἐκκαρδιώσας*, quod hic vertitur ab Ambrosio, majorem quamdam emphasin habere observat Nannius; cum idem sonet atque excordiasti: quod vetus interpres reddidit, *Vulnerasti cor*

A non revertatur retro. Retro luxuria, retro impuritas est. Denique ascendens ad montem Loth, retro reliquit sodomitana flagitia: quæ autem respexit retro, non potuit ad superiora evadere (Gen. xix, 30). Non ergo pedes tui retro, sed mores non revertantur. Non fiant manus tuæ remissæ, et devotionis tuæ ac fidei genua dissoluta. Non fiat voluntatis tuæ recidiva infirmitas, non ullus intercursus criminum. Sed ingressus es, mane: pervenisti, consiste: *salvans salva animam tuam* (Gen. xix, 17).

22. Ascendens directum attolle gradum, nullus inde tuto redit. Hinc via, inde ruina est. Hinc ascensus, inde præcipitium. Ascendendi quidem labor, sed descendendi periculum: sed potens est Dominus, qui te fundatam illic custodiat septem propheticis muris et apostolicis turribus. Ideo tibi dicit Dominus: *Intrate, calcate, quia assistit vindicta* (Joel iii, 13). Intus, non foris simus. Et in Evangelio Dei Filii dicit: *Qui est in tecto, non descendat vasa sua tollere* (Luc. xvii, 34). Non utique de hoc tecto dicit, sed de illo: *Expandit cælum sicut cameram* (IV Esdr. xvi, 60).

23. Intus ergo esto, intra Hierusalem, intra ⁹¹⁰ animam tuam pacificam, mitem atque tranquillam. Non exeat de ea, neque descendas vasa tuam istud, aut honoribus, aut divitiis, aut arrogantia atollere. Intus esto, ut per te alienigenæ non transeat, peccata animam tuam non transeat, vane operationes et ^f cogitationes inanes: non transibunt autem, si sanctificaveris bellum pro devotionis et fidei certamine, pro veritatis studio adversus passionum illicebas, et semporis arma Dei adversum spirituales nequitas, et astutiam diaboli, qui pertentat sensus nostros fraude ac dolo; ^g quem mansuetus bellator facile proterit, qui non serat jurgia, sed sicut decet servum Domini, cum modestia fidem doceat, et eos qui adversantur, redarguat. De hoc dicit Scriptura: *Qui mansuetus est, bellator exurgat* (Joel iii, 9), et infirmus dicat: *Omnia possum in eo, qui me confortat* (Phil. iv, 13).

24. Hac fide fretus etiam qui infirmus est, prevalebit, et erit sancta anima ejus, et stillabunt ei montes prophetici (Joel iii, 13), vel apostolici delcedinem, et colles fluent lac: qualis ille ^h *lactis*, qui factis potum Corinthiis dabat (I Cor. in, 2); et ⁱ *fluent ei aquæ de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus: vel de ventre ejus aquæ vivæ, spirituales videlicet quas fidelibus suis Spiritus sanctus ministrat, qui etiam animam tuam dignetur rigare, et abundet in te fons aquæ salientis in vitam æternam.*

meum, etc.

^d Præstant, id est, ante alios tentoria sua figunt, et eos custodiis suis cingunt, ut scite annotavit Nannius, et jam alicubi a nobis observatum esse meminimus.

^e Edit., *et ut prædicatur in Evangelio.*

^f Plerique mss., *cogitationes inanes non transibunt: unus, non transeat, si dalem sanctificaveris: concinuis vero ali et edit. ut nos in textu, nisi quod vet. edit. habent, suscitaveris, pro sanctificaveris.*

^g Nonnulli mss., *quem manens vetus bellator.*

(*Joan. iv, 14*). Vale, et nos ^a ut filios dilige; quia A nos te ut parentes diligimus.

b EPISTOLA XXX.

Docet non habitandum in locis depressis more luxuriosorum, sed sanctorum instur in editioribus, ubi ædificandum est templum Domino, scilicet in propriis montibus. A luxuriosis non ædificari hoc templum, cujus fastigium æquitatis ope metimur. Quinam sepulcra negantur sibi condere, et ascendere in domum Dei; quove pacto ad struendam eam, qua minis, qua promissis excitantur?

AMBROSIUS IRENÆO salutem.

1. Ubi superiorem absolvi epistolam, et perferendam tibi tradidi, venit in mentem illud quod Dominus in manu Aggæ prophetæ locutus est dicens: B *Si tempus vobis est ut habitetis c in domibus cæclatis* (*Aggæ. i, 4*)? Quid ergo istud est, nisi in superioribus habitandum, non in vallestribus et subterraneis habitaculis? Qui enim infra terram habitant, non possunt ædificare templum Dei, et dicunt: *Non venit tempus ut ædificetur domus Domini* (*Ibid., 2*); simul quia ^d luxuriosorum est hypogæa querere, captivum frigus æstivum, eo quod resoluti delictis æstus aliter ferre ac tolerare non queant, et ideo requirant umbrosa penetralia: vel quod desidiosi ignava sub terris agant otia: deinde quod tenebrosa illos et opaca delectent magis, quibus 911 operiri flagitia sua credant, secundum illud: *Tenebræ circumdant me ut parietes, quem vereor* (*Ecc. xiiii, 26*)? Sed frustra hæc sperant, cum profunda abyssi et abscondita Deus C cernat, et omnia deprehendat, antequam fiant (*Sap. viii, 8*).

2. At non Elias in hypogæis, non Elisæus habitabant. Denique alter mortuum viduæ filium tulit ad superiora, in quibus consueverat sedere, et ibi eum resuscitavit (*III Reg. xvii, 22*): alteri quoque Summitis illa magna mulier, ut Scriptura testificatur (*IV Reg. iv, 16 et seq.*), in superioribus hospitium paravit, et ibi concipiendæ sobolis, quia non habebat, meruit prærogativam, ejusdemque resuscitati pignoris vidit miracula. Quid de Petro dicam, qui ^e ad horam sextam ascendens in superiora, baptizandarum gentium cognovit mysteria (*Act. x, 9 et seq.*). At vero parricida Absalon in valle Regis sibi tituleam statuit, et in fossam projectus est, cum D esset peremptus (*II Reg. xviii, 17*). Ergo sancti ascendunt ad Dominum, flagitiosi ad vilita descendunt;

^a Ultima edit. Paris., *ut filios dilige... ut parentem diligimus*: sensu præpostero.

^b Scripta circa ann. 387.

^c Legitur in Græco, *ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐν ὑψίστοις*, id est, in domibus cæclatis; unde Nannius existimat Ambrosium per voces *in domibus cæclatis* significatum voluisse in illis ædibus subterraneas cellas existisse. Nihilominus tamen idem agnoscit infra dictum ab Ambrosio, *domos cæclatas, et argentam cæclatum*.

^d Hypogæa, inquit Nannius, loca subterræstria, ubi canpones et meretrices stabulari solent, quæ ob similitudinem tubilium ferarum lustra Romanis appellantur. Meretrix certe *χαρὰν* et *χαρὰν*

sancti in montibus, criminosi in vallibus; *Deus enim montium est, et non c Deus vallium* (*III Reg. xx, 20*).

3. Qui ergo illic, id est, in domibus habitabant vallestribus, in quibus non habitat Deus; domum Dei in se habere non poterant; hanc enim Dominus quærebat ab illis domum, ut semet ipsos ædificarent, atque intra se Dei templum vivis fidei lapidibus attollerent. Neque enim terrenorum parietum constructiones, et silvestrium ^e ligna culminum desiderabat, quæ cum fuissent, manus dirueret hostilis: sed illud templum quærebat, quod in hominum conderetur montibus, quibus dicendum foret: *Vos estis templum Dei* (*I Cor. iii, 16*); in quo habitaret Dominus Jesus, et unde ad redemptionem universorum procederet, ut in utero Virginis sacra reperiretur aula, in qua Rex habitaret cælestium, et corpus humanum Dei templum fieret; quod etiam, cum solutum esset, in triduo resuscitaretur.

4. Sed hanc domum luxuriosi non ædificant, qui cæclatas inhabitant domos (*Aggæ. i, 4*), et carlato argento delectantur; sordet enim illis purum argentum, ita et istis sordet simplicis habitationis locus (*Esai. v, 8*). Sinuant spatia domorum, et adjiciendo adjiciunt, conjungentes domum ad domum, et villam ad villam, effodiunt terram; ut elementum quoque eorum cedat habitaculis, et quasi terræ filii intra ejus recondantur iterum, et abscondantur alvo. Isti plane sunt, de quibus dicit Hieremias: *O qui ædificant domum suam non cum justitia* (*Jerem. xxii, 15*)! Qui enim cum justitiâ ædificat, non in terrenis ædificat, sed in cælestibus.

5. *Ædificasti, inquit, domum, metire superiora ejus, perfastigia distincta fenestris, et contignata cedro et illita minio* (*Ibid., 14*). Metitur autem superiora, qui contemplatus judicium Dei, judicat judicium humilis, et judicium pauperis. Qui autem 912 in avaritiam intendit, et in sanguinem innocentis, non ædificat superiora cum judicio, nec mensuram tenet; quia non habet Christum: nec aspirare sibi divinæ flatus explorat gratiæ, nec pleni luminis splendorem requirit: nec illita minio habet cœnacula, cui non potest dici: *Sicut reticula coccinea labia tua* (*Cant. iv, 3*).

6. *Non sepelietur, inquit, hujusmodi* (*Jerem. xxii, 19*); qui enim vivum se sub terram infodit, et tantquam in sepulcro sepelivit, eripuit sibi mortuo requiem sepulchræ. Depositus itaque in valle corporali delæctationum, non invenit sepulcrum, de quo

nominatur.

^e Amerb. cum mss. aliquot, *ad horam nonam*. Quod autem subditur *ascendens in superiora*, ibi vetus consuetudo Judæorum indicatur, superiorem ædium partem, cum oraturi erant, conscendentium.

^f *Deus vallium* his vocibus subjungit Rom. edit., *Inquit ergo: Ponte jam corda vestra in vias vestras, ascendite in montem. Sed sine ullo scripti editivæ cœclatis suffragio.*

^g Nonnulli mss., *lignorum culmina*. Sed retinenda cæterorum, et edit. lectio, cum *ligna culminum* hic idem significet, ac ligna montium.

possit resurgere. Hujusmodi ergo vir, nec templum A Deo ædificat; quia non novit tempus correctionis suæ. Quomodo enim possunt tales homines templum ædificare, qui quasi feræ ac bestię in spelæa ferarum et bestiarum latibula sese receptant, atque in foveas se serpentium more demergunt, et consuetudine fraudulentæ vulpis infodiunt?

7. Sed nec sepulcrum sibi condit, qui ante tempus moritur; vivens enim, mortuus est (I Tim. v, 6): nec audit vocem Aggæi, id est, ^a epulantis, ut interpretatio declarat; quoniam non ingreditur tabernaculum Dei, in voce exsultationis et confessionis, sonus epulantis (Psal. xli, 5). Quomodo enim vocem ejus audit, qui opera ejus non videt? Nam si videret, audiret verbum, quod in ejus manu factum est, delectatus ejus actibus, quibus mansavit, et apertum est ei, et descendit in ejus animam; ut epuletur in eo sinceritatis et ^b veritatis cibos.

8. Ergo quia non audivit, sit iterum in manu Aggæi verbum, ^c et dicit: Surgite de cælatis et depressis malitia domibus, et ascendite in montem Scripturarum cœlestium, et cædite lignum sapientiæ, lignum vitæ, lignum cognitionis: et dirigite vias vestras, ordinate actus vestros; ut habeant ordinem suum debitum, qui necessarius et utilis est ad ædificandam Domini domum (Aggæ. 1, 8).

9. Nam si non feceritis, nec cælum dabit rorem suum (Ibid., 10), id est, sermo cœlestis, qui sicut ros descendit super fenum, non temperabit fervidos corporalium motus passionum; nec ignita restinguet diversarum spicula cupiditatum: nec terra ejus, id est, ^d anima, fructus dabit; eo quod arescat, nisi repleatur irriguo verbi Dei, et perfundatur rore cœlesti, spiritalis ubertate gratiæ.

10. Et quia sciebat desides esse habitantes in hypogæis, et voluptatum gurgustii: ^e Excitabo, inquit, illis spiritum Zorobabel de tribu Juda, et Jesum Josedech sacerdotem magnum (Ibid., 24); ut incitentur ad ædificationem divini domus. Nisi enim Dominus ædificaverit sibi domum, in vanum laboraverunt qui ædificant eam (Psal. cxxvi, 1). Ipse est Zorobabel jugis redundantia, ut pote fons vitæ, et Verbum **913** Dei, per quod omnia, et ex quo omnia, et omnia in ipso (Coloss. 1, 16, 17). Hæc dicit redundantia: Si quis sitit, veniat ad me, et bibat (Joan. vii, 37), hoc est, profluvium indeficientis meatus. Profluvium quoque nocturnum ^f legimus Zabulon, quod est propheticum: sed jam et ipsum hujus fluenti

^a Aggæum vulgo interpretantur festivum, solemnem et gyransem: sed forte illud vocabulum reddidit Ambrosius per *τὸ epulantem*, quod solemnitatum non minima pars in epulis solet esse posita.

^b Vet. edit. et mss. non pauci, *veritatis cibos*. Non satis recte, nisi quis *τὸ epuletur* passive accipiat, pro manducetur.

^c Rom. edit. sola, et dicit: ascendite in montem, cædite ligna, et ædificate domum; quasi dicat: Surgite, etc.

^d Edit. Rom., *anima germina sua dabit*.

^e Ita vet. edit. ac mss. nisi quod illæ omittunt Jesum ante Josedech: at Rom. edit. sic emendavit: *Excitavit, inquit, illis Dominus spiritum Zorobabel...*

infusione resplenduit, per quod evanuit illud profluvium vanitatis in Jesabel, quæ inimica veritati, et adversaria prophetarum eloquiis, ita dilacerata est canum morsibus; ut nullum ejus superesset vestigium, sed toto corpore suo cum omnibus posteritatis suæ insignibus exstingeretur (IV Reg. ix, 33 et seq.). Ipse igitur Zorobabel ex tribu Juda, ipse Jesus magnus sacerdos, et tribu designatus et nomine: duo significari videntur, et unus exprimitur; quia idem quasi potens natus ex potente, quasi redemptor ortus ex virgine, in utriusque idem naturæ diversitate dividuæ, unius Filii Dei veritatem gigas salutaris implevit.

11. Excitaturus ^g itaque a mortuis Zorobabel sanctum, ait: *Adhuc semel ego movebo cælum, et terram, et maria, et desertum* (Aggæ. ii, 22). Moverat ante hæc, cum de Ægypto liberaret populum suum (Exod. xiv, 22 et seq.), quando in cælo columna erat ignis (Exod. xiii, 21), terra inter fluctus, murus in mari, via in aqua, in deserto messis quotidiana frugum cœlestium multiplicabatur, petra solvebatur in fontes aquarum: sed movit et postea in passione Domini Jesu (Luc. xxiii, 44); quando cælum teæbris obductum, sol refugit, petræ scissæ, tumuli aperti, mortui resuscitati, draco victus in fluctibus suis vidit pisces hominum, non solum navigantes in mari, sed etiam ambulantes sine periculo.

12. Desertum quoque motum, quando infructuosus nationum populus messe cœpit devotionis et fidei flavescere; et cœsusque deserti, et gentium commotio facta est ut apostolorum quos direxit ad gentes vocandas, tanta esset et tam vehemens prædicatio: ut in omnem terram exiret sonus eorum, et in finem orbis terræ verba eorum (Ps. xvii, 5). Tanta, inquam, commotio deserti, ut plures filii fierent desertæ, quam ejus quæ habebat virum (Esai. liv, 1); et floret desertum, ut lilium (Esai. xxxv, 1): introirent electa gentium ad residuos populi; quo reliquæ salvæ fierent per electionem gratiæ (Rom. xi, 6).

13. *Et replebo*, inquit, ^h domum hanc argento meo et auro (Aggæ. ii, 8); eloquiis cœlestibus, quæ sunt sicut argentum igne examinatum (Psal. xi, 7), et veri claritate luminis, sicut auro spiritali in sanctorum occultis mentibus refulgente. Has divitias confert Ecclesiæ suæ, quibus intelligibiles thesauri replentur, et gloria ⁱ augetur domus super priorem gloriam, quam populus habuit ^j electus.

14. Pax enim et tranquillitas animæ super omnem et spiritum Jesu filii Josedech sacerdotis magni.

^f Vet. edit., *legimus, quod est Zabulon, id est, propheticum; sed etiam et ipsum*; Rom., *legimus quod est propheticum, et ipsum*: at mss. magno consensu nobis suffragantur.

^g Rom. edit. sola e textu eximit *τὸ a mortuis*.

^h Rom. edit., *domum hanc gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, et meum est aurum, Replevi ergo argento, etc.*

ⁱ Quidam mss., *augetur domus superiore gloria*.

^j Eadem edit., *Hoc enim est quod sequitur: Magna erit gloria domus istius novissimæ super primam, dicit Dominus exercituum: et in loco isto dabo pacem. Pax enim, etc.*

domus gloriam est; quia pax superat omnem sensum (Aggæi ii, 10). Hæc est pax (Philip. iv, 7) super pacem, quæ dabitur post tertiam commotionem cœli, maris, terræ, deserti; quando destructi omnes Potestates et Principatus. Cœlum enim et terra transibunt (Matth. xxiv, 35), et omnis istius mundi figura: et unusquisque in romphæa insurget ad fratrem suum, id est, **914** verbo penetrante medullas animæ (Heb. iv, 12); ut destruat quicquid est contrarium, curus ex Ephræm, et equus ex Hierusalem, ut Zacharias dixit (Zach. ix, 10). Et sic erit pax per omnia, nullis obstantibus corporis passionibus, aut incredulæ mentis impedimentis; ut fiat in omnibus omnia Christus, subdita Patri exhibens corda universorum (I Cor. xv, 28).

15. Unde et ad ipsum solum mystice dicitur: **B** Sumam te, Zorobabel, et ponam te sicut signaculum; quia te elegi (Aggæi ii, 24). Etenim cum fuerit anima nostra pacifica, ut dicatur ei: Convertere, convertere Sunamitis (Cant. vi, 12); quod pacificam significat, et ut tuo nomine utar *εἰρηναῖον*; tunc accipiet in se sicut signaculum Christum; id est, imaginem Dei, ut sit ad imaginem; quoniam qualis cœlestis, tales et cœlestes (I Cor. xv, 48). Et oportet nos portare imaginem cœlestis, id est, pacem.

16. Atque ut sciamus verum esse, habes in Canticis, in ultimo jam perfectæ animæ dici, quod et tibi dicat Dominus Jesus: Pone me ut signaculum in brachium tuum (Cant. viii, 6); ut luceat pax in corde tuo, et in operibus tuis Christus, et formetur in te sapientia, et justitia, et redemptio. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

• EPISTOLA XXXI.

Quærenti IRENÆO num eos qui statim a pueritia, et eos qui jam ætate proveciores crediderint, diversa charitate Deus diligit; respondet sanctus Præsul in Scriptura Deum Synagogæ, quæ prius fidelis fuerat, lapsum doluisse; postea tamen charitatem suam transtulisse ad Ecclesiam, ut per duas uxores David, nec non Moysis de muliere captiva locum significatur.

AMBROSIIUS IRENÆO salutem.

1. Differentiæ charitatis utrum sit aliqua apud Deum, eorum qui a pueritia crediderint, et eorum qui juventutis **b** aut posterioris ætatis processu, prudenter requirendum putasti; nam hoc quoque Scriptura divina non prætermisit, neque intactum reliquit. Siquidem Dominus Deus noster ad Joel prophetam non otiose ait: Lamentare ad me super Sponsam **c** præcinctam sacco in virum ejus virginalem (Joel i, 9), dolens Synagogam, quæ antea virginitate sua desponsata Dei Verbo foret, vel animam certe quæ

A de bonis meritis decidisset; ita offendiculum incidisse peccatorum flagitiis, ut odia contraheret, et inquinamento impietatis, ac perfidiæ obsoleta sordibus, miserabili esset despectui, longe mutata ab illius Sponsæ gratia, quæ ante meruerat audire: Sponsabo te mihi in fide et justitia et misericordia (Ose. ii, 19).

2. Nec immerito lamentabilis pronuntiatur, quæ tantorum munerum amiserat pretium, et virtutum dotalium tam grave subierat dispendium, ut ei virginalis Sponsus eriperetur. Nostris enim meritis Verbum Dei nobis aut vivit, aut moritur; nam si bona studia atque opera nostra sint, vivit atque operatur in nobis Dei Verbum: si tenebræ cogitationes operationesque nostræ sint, occidit nobis sol justitiæ (Malac. iv, 2). **915** Et ideo lamentandum præcepit pro ea anima. Nam sicut illis gratulandum et epulandum est, cum quibus Sponsus est; ita illi animæ lugendum, cui Sponsus fuerit ereptus, sicut de apostolis scriptum est in Evangelio: quoniam cum auferetur ab eis Sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus (Matth. ix, 15).

3. Ergo et hæc anima habebat ante lætitiæ et exultationem, cum haberet *παρθεναῖκὸν λόγον*. Et ideo non jejunabat, quia dies erant epularum et refectio- nis; cum adesset Sponsus, invehens quibus aderat, **e** ubertatis affluentias, cœlestis alimentum copias, vini rigatus, quo corda hominum lætificantur: sed posteaquam Sponsum factis suis amisit, jubetur in cilicio agere pœnitentiam peccatorum suorum, et deslere semetipsam; quia mortuus est et crucifixus pro ea Christus, qui est *παρθεναῖκὸς λόγος* (Psal. ciii, 15).

4. Si a prima ætate convenit, nec alterius anima hæc videtur experta copulam; sed a principio virginalem fidei suæ florem Christo dicavit, atque ipsi primis fœderata pietatis mysteriis sacros juvenula cultus recepit; ipsa est Israelitica anima **f** veteris prosapiæ ex genere patriarcharum, quæ si inoffensum fidei servasset curriculum, magni meriti foret Sponsa Verbi virginalis, tamquam illa quæ apprehendit justitiam, et obviabit illi quasi mater, et quasi mulier a virginitate suscipiet illam (Eccl. xv, 2).

5. Altera quoque est acquisita ex gentibus, et utraque Sponsa unius Verbi, quod est magnum mysterium. Idque tibi demonstratur in libro Regnorum (I Reg. xxv, 39); si quidem David duas uxores habuit Achinaam Jezrabelitem, et Abigæam acquisitam sibi postea: illam rigidiores, istam misericordiæ plenam et gratiæ, hospitalem ac liberalem animam, quæ revelata facie Patrem vidit, speculata ejus gloriam; quæ suscepit divinum illum paternæ gratiæ rorem, ut habet nominis interpretatio. Quid

in textu, paucis exceptis, in quibus habes, *ubertatis affluentia, cœlestis alimentum copia vini rigatus*; cod. Long., *vino rigatus*. Hoc ultimum non satis apte, cum *rigatus* sit in quarto casu pro, *rigationes*.

f Duo mss., *veritatis prosapiæ*; melius alii totidem, *veritatis prosapia*; unus, *pietatis prosapiæ*. Minus eleganter.

a Scripta circa ann. 387.

b Rom. edit., *aut provecioris ætatis*.

c Mss. aliquot, *præcinctam ac super virum*; edit., *præcinctam sacco super virum*.

d Mss. nonnulli, *de bonis mentis*.

e Omnes edit. et mss. aliquot, *ubertatis affluentiam cœlestis alimentum, copia vini rigatus*; alii mss. ut nos

autem ros Patris, nisi Dei Verbum, ^a quod humore fidei atque iustitiæ infudit corda universorum?

6. Pulchre igitur huic animæ verus dicit David, quod illi Abigææ dictum est: *Benedictus Dominus Deus Israel, qui misit te hodie huc obviam mihi, et benedicti mores tui* (*Ibid.*, 52 et seq.). Et iterum dicit ei: *Ascende in pace in domum tuam. Vide, jam audivi vocem tuam, et reveritus sum faciem tuam* (*Ibid.*). Denique in Canticis etiam hæc verba sunt Sponsi ad Sponsam: *Ostende mihi faciem tuam, et insinua mihi vocem tuam* (*Cant.* II, 14).

7. Et tunc quidem dimissa est, quoniam alterum habebat virum, qui dicebatur Hebraice Nabal, ^b Latine insipiens, durus, inhospitalis, inhumanus, ingratus qui officia nesciret referre: sed posteaquam defunctus est vir ejus, solutam a lege viri accepit ^B eam sibi in uxorem propheta David. Per ejus copulam ^c Ecclesiæ creditur ex gentibus significantur mysteria, quæ amisso viro, cui ante juncta fuerat, transivit **916** ad Christum, censu pio dives, humilitatis et fidei, misericordiæ quoque dotata patrimonio.

8. Sed hoc loco non ista deploratur, sed illa Achiziam, quæ fuit male fortis in fratrem; et ideo illi frater factus est in commotionem. Unde ex persona eorum dictum est: *Posuisti nos in parabolam in gentibus, commotionem capitis in populis* (*Psal.* XLII, 12). Quam nutantem inveniens diabolus, sicut leo diruit, et jucunditatem ejus abstulit (*Mich.* IV, 4): vineam ejus et ficum evertit, sub quibus solebat ante requiescere, et arescere fecit fructus ejus.

9. Quos aridos miseratus, atque alibentes siccitate nimia, dicit ad prophetam Deus: *Lamentare ad me super Sponsam præcinctam cilicio, et super virum ejus virginalem* (*Joel* I, 9), id est, super animæ hujusmodi vel Synagogæ virum mortuum. Cui loco alio expostulans dicit (*Ose.* IV, 6), eo quod oblita propositi sui, oblita charitatis, immemor gratiæ, devia disciplinæ, superiorem uxoris affectum amiserit. Meritoque suis eam sermonibus redarguit, memorans et retexens ejusdem blanditias, et pietatis vocabula: Non sicut domesticum me vocabas, et patrem et initiatorum virginitalis tuæ.

10. Ergo huic animæ cui per intemperantiam ejus mortuum est Dei Verbum, et ille *παρθενικός λόγος* occidit, ^d luctum incidit, intercessorem adhibet; ut vocetur ad pœnitentiam, quo possit mereri misericordiam. Illa autem quæ bona intellectu, et decora in aspectu valde, sicut Abigæa acquisita sibi erat in prælio; devictis adversariis, et mortuo viro, qui valatus nequitias spiritualibus repugnabat ac resistebat, ne sibi speciosa uxor adimeretur (*I Reg.* XXV, 50): quasi victor et diligens Sponsus jucunditatem confert et gratiam, emundans eam ab omnibus pulchritudi-

nis ejus impedimentis, et exuens vestimentis captivitatis; ut depositis omnibus capitis sui capillis, id est, peccatorum crinibus, qui quasi superflui nostro in corpore videntur: *Quoniam si vir comam nutriat, ignominia est illi* (*I Cor.* XI, 54); in unitate fidei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi studeat occurrere (*Ephes.* IV, 13); ut omnem deponat animi perturbationem, et charitate fundata augeatur in Domino Jesu, ^e et universo acquirat incrementum corpori.

11. Hæc est anima illa, quam Lex demonstrat tibi in specie mulieris bonæ, quam si videris in præda, et concupieris accipere in uxorem tibi: *Induces, inquit, eam in domum tuam* (*Deut.* XXI, 11 et seq.); ut tota ei committas interiora domus tuæ, omnium tuorum viscerum possessionem, absteras ejus superflua, tondeas lapsus; et novacula non satis acuta, ne faciat dolam, tuarum exuvias passionum, atque inanes sensus recidas. Ideo ait: *Rades ejus caput*; quo nulla obstacula patiantur oculi sapientis, qui sunt in capite ejus. *Et sedebit, inquit, triginta diebus in domo tua* (*Eccles.* II, 14), peccata propriæ deplorans nativitalis, et commenta **917** nequissimi patris diaboli, qui vult congregare, quæ non generavit (*Jerem.* XVII, 11); ut hujus mystici numeri purificatione mundata, conjugii claves adipiscatur.

12. Et pulchre ait: *Postea intrabis ad eam*; ut totus ingrediaris in animam tuam, atque intra ipsam te colligas, et in ea habites, apud eam commoreris, in ipsa tibi sit omnis conversatio; ut sis non in carne, sed in spiritu, et proponas adjungere eam tibi ad consortium vitæ, sciens quoniam communicabit tecum de bonis; et perfunctus ejus gratia dicas: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam* (*Sap.* VIII, 19). Et illa tibi respondeat: *Assumam te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus, quæ me concepit* (*Cant.* III, 4). Bona mater animarum Hierusalem illa, quæ in cælo est.

13. Erit ergo uxor tua, et inveniens te osculabitur te. *Et si postea displicerit tibi* (*Deut.* XXI, 14); quod castiget corpus suum, et servituti redigat, non patieris eam servire, id est, voluptatibus corporis, nec subjicies eam carni, sed liberam permanere patieris: nec alienabis eam, hoc est enim vendere: nec contemnes eam, sed permittes servire eam Deo suo in castitate fidei, et bonorum operum sobrietate. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

† EPISTOLA XXXII.

Perdici fallacia et libidine adumbrari Satanam tradit. Quomodo hic clamando sibi congregaverit populos, et eos Christus etiam clamando ad se revocaverit? quoniam pacto id cum perdici natura conveniat? Sub quæ colligit non incassum Christum clamasse,

^a Cod. Boyer., quod Inimice gratie et fidei.

^b Amerb. et sex mss., Latine insipientia.

^c Cod. Boyer., Ecclesiæ creduntur significata mysteria. Et rursus pro censu pio dives, idem habet, censu præditus.

^d Ultima edit. Paris., luctum incidit.

^e Omnes edit. et nonnulli mss., et universa acquirat incrementa corpori; alii mss. plures et potiores, et universo acquirat incrementum; quidam, incrementa, corpori.

^f Scripta circa ann. 387.

ac postquam diabolus omnino spoliatus fuerit, tunc **A** stultum illum, quem Deus elegit, satrum futurum.

^a AMBROSIIUS IRENÆO salutem.

1. Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit (Jerem. xvii, 11). ^b Licet enim mihi de superioris sine epistolæ, sequentis mutuari exordium. Celeberrima quæstio; et ideo ut possimus eam absolvere, quid de natura avis istius habeat ^c historia, consideremus. Nam et hoc considerare non mediocri prudentiæ est, siquidem et Salomon cognovit naturas animalium, et locutus est de pecoribus, et volatilibus, et de reptilibus, et de piscibus (III Reg. iv, 33).

2. Dicitur itaque avis ista plena esse doli, fraudis, fallaciæ, quæ decipiendi venatoris vias calleat, atque artes noverit, ut eum a pullis avertat suis; omniaque tentamenta versutiæ **918** non prætermittere, **B** quo possit venantem abducere a nido et cubilibus suis. Certe si insistere adverterit, tandem illud, quamdiu soboli fugiendi signum tribuat et potestatem. Quam ubi evasisse senserit, tunc se et ipsa subtrahit, et lubrica arte deceptum insidiantem relinquit.

3. Fertur etiam promiscuæ esse permixtionis, ^d ut in feminas cum summo certamine mares irruant, et vaga calescant libidine. Unde impurum et malevolum et fraudulentum animal adversario et circumscriptori generis humani, fallacissimoque, et impuritatis auctori conferendum putatur.

3. Clamavit ergo perdix, ^e qui a perdendo nomen accepit, Satanas ille, qui Latine Contrarius dicitur. Clamavit in Eva primum (Gen. iii, 4, 5), clamavit in **C** Cain, clamavit in Pharaon (Exod. v, 2), Dathan, Abiron, Core (Num. xvi, 2). Clamavit in Judæis, quando petierunt sibi fieri deos, cum Moyses Legem acciperet (Exod. xxxii, 1). Clamavit iterum, quando de Salvatore dixerunt: Crucifigatur, crucifigatur; et: Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth.

^a Ita mss. magno numero, et vet. edit.; cod. autem Vat. unus Long. ac Lat. et cum his Rom. edit., Ambrosius Sabino, quam inscriptionem jam jam excutiemus.

^b Rom. edit. sola, liceat mihi de superioris ad Irenæum de incarnationis Dominicæ sacramento contra Apollinarium epistolæ sine, etc. Manifestum autem est istac ab editoribus ea mente interpolata esse, ut indicarent hujusce epistolæ initium referri oportere ad finem illius, quæ sic desinit, derelictus est... perdix, qui clamavit, ut congregaret quæ non peperit, etc. Hujus quidem ultimæ in ant. edit. inscriptio legitur **D** Irenæo: sed cum eandem epistolam non modo concti fuis., verum etiam ipsamet edit. Rom. Sabino inscriptam exhibeant; mirum est cur in eadem edit. dicatur exarata Ad Irenæum. Contigisse porro videtur, ut quemadmodum quæ ad Sabinum est ille in vet. edit. inscripta fuit ad Irenæum, quia editores eam huic ipsi destinatam putarunt, ad quem hæc nostra; non aliter etiam hanc, quæ de agitur, tres memorati mss. inscriptam Sabino exhibent, quod librarii illam eidem destinatam fuisse, ad quem alia illa sibi persuaserint. Sed illas diversis scriptas at arbitremur, facit vel ipsa ratio, quæ in utraque servatur; in illa enim agitur cum Sabino, quasi cum viro eximii cujusdam meriti atque auctoritatis, in hac autem familiaris cum Irenæo, quippe quem etiam filii vocabulo compellare in subscriptione non

xxvii, 23, 25). Clamavit, quando sibi regem fieri postulaverunt; ut recederent a Domino Deo rege (I Reg. viii, 5). Clamavit in omni vano et perfido.

4. His vocibus congregavit sibi populos, quos non creaverat; Deus enim hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit (Gen. i, 27), et diabolus sibi hominem vocis suæ fraude sociaverat. Congregavit sibi nationum populos, faciens divitias non cum judicio. Unde in proverbio est de divite avaro, quia perdix iste congregat divitias non cum judicio. At vero meus Jesus quasi iudex bonus cum judicio omnia agit, qui venit, sicut scriptum est, dicens: Ego loquor justitiam et ^f iudicium salutis (Esai. lxxiii, 1).

5. Ea igitur gratia deprædatus est perdicem illam diabolus, abstulit ei male congregatas divitias multitudinis, revocavit ab errore animas gentium, mentesque nationum deviantium. Et quia diaboli voce deceptos sciebat, et ipse ut vincula nexusque veteris erroris solveret, clamavit primum in Abel, cujus clamavit vox sanguinis (Gen. iv, 10). Clamavit in Moysæ, cui dixit: Quid clamas ad me (Exod. xv, 45)? Clamavit in Jesu Nave (Josue i, 4). Clamavit in David, qui ait: Clamavi ad te, salva me (Psal. cxviii, 146). Clamavit et in omnibus prophetis. Unde et ad Esaiam dicit: Clama; et ille ait: Quid clamabo (Esai. xl, 6)? Clamavit in Salomone, convocans cum altissima ^g prædicatione sapientiæ: Venite, edite de **919** meis panibus, et bibite vinum quod miscui vobis (Prov. ix, 5). Clamavit etiam in corpore suo, sicut scabærus in ligno (Habac. ii, 11). Clamavit ut insidiatorem falleret et circumveniret, dicens: Deus, Deus meus, quare me dereliquisti (Matth. xxvii, 46)? Clamavit ut dispoliaret, respondens latroni: Amen, amen, dico tibi, hodie necum eris in paradiso (Luc. xxiii, 43). Itaque ubi clamavit Jesus, continuo perdix ille a congregatis in dimidio diem suorum derelictus est.

dubitaverit sanetus noster. Itaque cum multo major numerus mss. et omnes vet. edit. eandem hanc epistolam ad Irenæum datam significant, cæteraque prima hujusce verba cominade referri queant ad illa superioris num. 11, et commenta nequissimi diaboli, qui vult congregare quæ non generavit; eidem ordinem suum et inscriptionem restituenda esse putavimus.

^e Intellige Hystor. Anim. Aristotelis, ubi lib. ix, cap. 6, vel Hyst. Natur. Plinii, ubi lib. x, cap. 33, subjecta perdicis in venatores astutia describitur. Nonnulla etiam hæc de re tradit Basilius hom. 8 in Hexæm., et plura hom. 13 Exhort. ad Bapt. Multa similiter Aldrovandus lib. xiii Ornithol. et Huetius in Observat. ad Origen. Comment. pag. 16 et 17, quos consule.

^d Ms. Colb., ut in mares vetuli feminas.

^e Hanc perdicis etymologiam a recentioribus conlectam dicit Aldrovandus; unde intelligas eum in hunc Ambrosii locum non incidisse. Quod autem illam ridiculam esse idem contendit, non refragamur; cum ad Ambrosii propositum satis fuerit eam ipsius ætate receptam esse. Dalechampius in Plinium dictam ait a verbo πέρδιαι, et alii alias ejusdem vocis origines excogitarunt.

^f Rom. edit. sola, iudicium salutaris.

^g Omnes edit., prædicatione ad sapientiam; Vat. unus, prædicatione ac sapientia; melius cæteri mss. ut in contextu.

6. Unde et quidam naturæ perdicis etiam istud aptandum putarunt, eo quod aliena diripiat ova, et foveat suo corpore, atque hac sua fraude partus alienos studeat acquirere. Sed (quod aiunt, ^a cornici oculum; habent enim et volatilia suas artes) ubi istud adverterit, cuius aut singula ova direpta, aut cubile fuerit invasum, aut sollicitata soboles ^b errore similitudinis, speciei simulatione decepta, etsi infirmior viribus, induit se atque armat verusitia; et cum labor omnis impensus nutrimentorum educantem exhauserit, atque adolescere pulli cœperint, tunc vocem emittit, et quadam pietatis tuba prolem advocat. Quæ naturali quodam auditu excitata agnoscit parentem, et simulantem deserit. Ita cum vult congregare quæ non peperit, amittit quos nutriendos putavit.

7. Non superfluo igitur et Jesus clamavit; ut quia totius mundi populus voce perdicis, blanditiis, arte, specie deceptus ab auctore proprio deviaverat, lubricas artes secutus, veri parentis voce revocatus fallacem relinqueret, atque in dimidio dierum ejus fraudulentum desereret, id est, ante hujus finem sæculi, cui nos eripuit Dominus Jesus, et ad vitam æternam vocavit. Itaque nunc mortui mundo, vivimus Deo (*Rom. vi, 8*).

8. Cum igitur perdis iste penitus a falsis filiis derelictus fuerit, tunc erit stultus ille, quem elegit Deus, et sapientem confudit, salvus; quoniam quæ stulta sunt mundi, elegit Deus. Ideoque si quis videtur sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat, ut sit sapiens (*I Cor. i, 27*). Vale, filii, et nos dilige, ut facis; quoniam nos te diligimus.

^c EPISTOLA XXXIII.

IRENÆO vereri se ne quis ex loco Scripturæ de duabus uxoribus duas in eodem homine animas esse arbitretur, significanti; scribit varias ibidem indicari animæ qualitates; in amabili enim animam voluptati deditam adumbrari, in odibili vero severiores virtutes consecretantem; hujus autem unius primogenitos esse eum ex altero loco, tum ex eo etiam qui fuit propositus, intelligi.

AMBROSIIUS IRENÆO salutem.

1. ^d Superiore epistola scripsimus liberandam ab adversariis animam nostram, et cum ea indissociabilis vitæ subeundum consortium. Et quia sermo iste nobis de Deuteronomio (*Deut. xxi, 16*) exemplum assumpsit assertionis suæ, quo loci subjectum est **920** de viro, qui duas uxores habebat, unam

^a Edit., *cornicis oculum*; mss., *cornici oculum*, quomodo etiam Tullius orat. pro L. Flacco. Videtur autem Ambrosius proverbium Græcum, de quo Macrobius lib. vii Saturn. meminit, induere; scilicet cornix cornici oculum effodit, id est, callidus callidi artem, qua sibi fraudem facere moliebatur, astutiori arte deludit. Vide Adag. Eras. chil. 1, cent. 3, prov. 75.

^b Ita Eras. et seq. edit. cum mss. aliquot: Amerb. autem cum aliis nonnullis, *erroris similitudine, speciei simulatione*: Colb. unus *specie simulationis, decepta*; Prat. vero, et Gem., *errori, similitudine, specie,*

odibilem, alteram amabilem; non perfunctorie motus videris, ne forte duas animas istum sibi adscivisse aliquis intelligat: quod fieri nequaquam potest.

2. Verum ipse non ignoras quod interdum Scriptura cum allegoriam dicit, alia ad speciem Synagogæ, alia ad Ecclesiæ refert: alia ad animam, alia ad Verbi mysterium, alia ad diversas species et qualitates animarum: quæ discernit, qui dijudicat spiritu. Unde sequenti capitulo Legis non duas animas, sed diversas qualitates unius animæ comprehensas esse arbitror. Est enim amabilis animæ species, quæ concupiscit voluptaria, quæ laborem fugit, compunctionem declinat, judicium Dei negligit. Ideo amabilis, quia dulcis et suavis ad tempus videtur, quæ mentem non afficiat, sed oblectet. At illa altera tristior, quæ zelo Dei conficiatur, sicut uxor severa scortari comparem suum nolit, non patitur, non sinat, nihil indulgeat corpori, nihil voluptati et delectationi relaxet, abdicet occulta dedecoris, dura laborum sequatur, gravia periculorum.

3. Si igitur pepererint ei ambæ, non poterit, inquit, primitivum filium amabilis in hæreditatis institutione præponere primitivo filio odibilis; cum sciat odibilis filium primitivum esse. In quo non tam prælationem simpliciter significari puto, quasi inter primitivos duos, quam expressionem solum odibilis filium primitivi habere prærogativam. Primitivus enim primogenitus est, sancti autem primogeniti sunt; quia *omnis masculus adaperiens vulvam, sanctus Domino vocabitur* (*Exod. xiii, 2*; *Luc. ii, 23*). Non tamen omnis primogenitus sanctus; non enim sanctus Esau, qui utique primogenitus.

4. Sancti autem primogeniti sunt; denique habes in Numeris: *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito, qui aperit vulvam, a filiis Israel. Mihi enim in quo die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi omne primogenitum Israel* (*Num. iii, 12*). Ergo levitas pro primogenitis accepit, quasi sanctos; sanctos enim primogenitos esse cognoscimus ex epistola ad Hebræos scripta, in qua habemus: *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Hierusalem, et decem millibus angelorum; et Ecclesiæ primitivorum* (*Hebr. xii, 22*). Ergo sicut primogeniti Ecclesiæ sancti, sic et levitæ; quoniam ipsi quoque primogeniti. Non enim nascendi ordine sancti, sed sanctificationis munere; Levi enim tertius filius fuit Liæ, non primus utique (*Gen. xxix, 34*).

simulatione decepta. Quæ quidem lectio non displicet.

^c Scripta circa ann. 387.

^d Superiore epistola non *quæ* superiore, sed tantum penultima; cum illam inter et eam quæ hic incipit, alia videatur fuisse interjecta, ut in Admonit. ostensum est.

^e Hunc locum etiam in lib. ii de Cain et Abel, cap. 2, num. 7, tractatum reperies. Utrum vero ad eum librum, an ad hanc epistolam Ambrosius de eodem Numerorum loco in libro de Benedict. Patriarch. disserens, lectorem remisit, in Admonit. examinavimus.

5. Qui autem sanctificatur, ipse aperit vulvam. Quam vulvam? Audi dicentem: *Erraverunt peccatores ab utero* (Psal. LVII, 4). Quia intellexisti primogenitum, qui aperit vulvam; intellige uterum bonæ matris, a quo non errant sancti, sed peccatores. Levitæ autem auferuntur de medio **921** Israel; quia nihil habent commune cum populo, cuius primogenita sæcularia destruantur. Primogenita enim sæculi alterius matris sunt, a cuius utero segregatus Paulus est, cum ad gratiam vocaretur Dei (Galat. I, 15). Et ideo de medio populi segregatus, Verbum recepit, quod est medium in corde nostro. Unde et illud dictum est: *Medius autem vestrum stat, quem vos non videtis* (Joan. I, 26).

6. Non otiosus itaque nobis a Lege in Legem excursus fuit, ut primogenitum non esse amabilis illius, id est, remissioris et voluptariæ filium doceremus; quamvis propositi capituli verba hoc exprimant, dicente Scriptura: Non poterit filium amabilis a primitivum præponere, cum sciat filium odibilis primitivum esse (Deut. XXI, 17). Ille est vere primitivus, qui sanctæ matris sanctus est partus; sicut illa vera mater, a cuius utero non errant veri filii, sed peccatores. Ergo ille non veræ matris filius, non primitivus verus, sed quasi primitivus jvatur sumptu, ne egeat; non ut dives sit, honoratur: hic autem dupla ex omnibus accepit, ut abundet; sicut etiam in Genesi habes patriarchas a fratre suo Joseph geminæ singulos stolæ donatos munere, cum remitterentur ad patrem (Gen. XLV, 22),^b ut significarent patri repertum Joseph, quem defunctum esse crederat pater.

7. Primogenitus itaque hæreditatis accepit prærogativam, dicente Scriptura: *Hic est initium filiorum ejus, et huic debentur primogenitalia* (Deut. XXI, 18). A primogenito igitur Dei Filio primogeniti sancti, et ab illo initio (quia ipse est (Apoc. I, 8) initium et finis) initium sanctus nuncupatur, initium filius, cui debetur primitiarum prærogativa, secundum illud ad Abraham dictum: *Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac* (Gen. XXI, 10).

8. Quod magis ad hæreditatem virtutum, quam pecuniæ spectare divino oraculo docetur, dicente Domino: *Omnia quæcumque tibi dixerit Sarra, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen* (Ibid., 12). Quæ erat alia in Isaac, nisi sanctitatis hæreditas, quæ nobilitaret patrem? Et filium quidem ancillæ super nationes præfecit, quasi simpla

^a Ita omnes edit. ac plerique mss. non male tamen Prat. et Gen., *primitivo præponere*.

^b Omnes edit. et mss.; nonnulli, *ut significarent fratrem*; alii tamen plures ac probatiores, *ut significarent patri*.

^c Scripta circa ann. 387.

^d Congerit Ambrosius fere omnium philosophorum opiniones de anima. Siquidem Xenocrati anima mens est nullo corpore, Zenoni ignis, Aristoteli quinta quædam essentia, quam entelechiam nominat, Aristoxeno corporis intentio quædam, Empedocli cordi affusus sanguis, Euripidi Deus, Pythagoræ

A conferens patrimonii: filio autem Sarraë dupla dedit, cui non solum temporalia, sed etiam superna et perpetua collata sunt. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

c EPISTOLA XXXIV.

HORONTIANUM *an anima, de qua prave sentiunt philosophi, cælestis substantiæ sit, querentem primo remittit ad libros Esdræ; tum dignitatem ejus ostendens Pauli testimonio, qua ratione ibidem omnis creatura ingemiscere, ac rursus liberanda esse dicitur, explicat.*

AMBROSIIUS HORONTIANO salutem.

1. Quæsisisti a me utrum anima cælestis esse videatur substantiæ; ^d non enim aut **922** sanguinem, aut ignem, aut nervorum harmoniam animam putas, aut vulgus philosophorum interpretatur: aut, ut illa patricia quædam eorum prosapia Platonis disputat, quod ipsum se movet, et non movetur ab alio, ipsa tibi anima videtur: vel certe ut Aristoteles acri ingenio quintum quoddam elementi genus induxit, probasti, id est *ἰντελέχουαν*, ex quo componeres et velut fingeres animæ substantiam.

2. De quo tibi ^e Esdræ librum legendum suadeo, qui et illas philosophorum nugas despexerit; et abditiore prudentia, quam collegerat ex revelatione, perstrinxerit eas substantiæ esse superiores.

3. Apostolus quoque etsi ^f non expresse, tamen intelligendum nobis reliquit, quasi bonus magister, et spiritalis agricola, occultis doctrinæ seminibus excitans discipulorum ingenia, quod animæ nostræ potioris creaturæ sint, et cujusdam præstantissimæ naturæ. Cum enim dicit, quia *vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe; quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei* (Rom. VIII, 20 et seq.); ostendit non mediocrem animarum esse gratiam, quarum vigore et virtute in adoptionem filiorum Dei assurgit humanum genus, habens in se quod ad similitudinem et imaginem Dei tributum est sibi. Animæ enim neque tactu aliquo comprehenduntur, neque visu corporeo videntur; et ideo præferunt illius incorporeæ et invisibilis naturæ similitudinem, et supergrediuntur substantia sua corpoream et sensibilem qualitatem. Quæ enim videntur, temporalia sunt, temporalia significant, temporalibus agglutinantur; illa autem quæ non videntur, æterno illi et summo adhærent bono, atque in ipso vivunt, et sunt, et moventur (Act. XVII, 18); nec ab eo, si boni consulunt, se patiuntur separari ac dividi.

numeri, Dicæarcho nomen inane, Democrito atomi. Hæc P. Nannius; quibus etiam præmisit relatam a sancto Præsule Platonis sententiam ex lib. V de Legibus petitam esse. Adisis quoque lib. de Noe et Arca, cap. 25, num. 92, et Ciceronem lib. I Quæst. Tuscul.

^e Liber IV Esdræ hoc loco indicatur, de cujus auctoritate actum reperies in Admonit. ad lib. de Bono Mortis.

^f Eras. et seq. edit., *non expressit.*; Amerb. et omnes mss., *non expresse*.

4. Unaquæque ergo anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quæ tamen terrenæ hujus habitationis consortio non degeneraverit, ingemiscit gravata corporis hujus conjunctione; quia corruptibile corpus gravat animam (II Cor. v, 4), et inclinat terrenum habitaculum mentem multarum cogitationum (Sap. ix, 15): simulque cognoscens quia per fidem ambulat, non per speciem, peregrinari vult de corpore, et adesse ad Dominum (II Cor. v, 7).

5. Advertamus igitur quomodo vanitati creatura subjecta sit (Rom. viii, 20), non ex voluntate sua, sed ex divino arbitrio, quo dispositum est animas corporibus conjungi oportere propter spem earum; ut dum sperant bona, dignas se præsentent cœlesti remuneratione: Omnes enim nos oportet adesse ad tribunal Christi; ut referat unusquisque propria corporis (II Cor. v, 10). Ideo uniuscujusque anima prævideat rependenda sibi merita conversationis suæ. Et pulchre ait, propria corporis (Rom. viii), id est, quod suscepit regendum; ut si bene rexit, præmiium referat, propter quod in spe subjecta est: et si **923** male, supplicium; quia non speravit in Deum, nec ad illam adoptionem filiorum, et ad veræ libertatem affectavit gloriæ.

6. Docuit igitur Apostolus quod humani generis creatura subjecta vanitati sit. ^a Quid enim tam homo, quam anima ejus? De consortibus ejus dicit: Cum sumus in corpore isto, ingemiscimus gravati (II Cor. v, 4). Sed et David dicit: Homo vanitati similis factus est (Psal. cxliii, 4); et: Universa vanitas, omnis homo vivens (Psal. xxxviii, 6). Vita itaque hominis in hoc sæculo vanitas est. Huic vanitati subjecta est anima. Itaque sanctus cum facit quæ sunt corporis, non sponte facit, non volens, sed propter eum qui subjevit in spe (Rom. viii, 20), ^b facit ut ei pareat. Ab hoc igitur exemplo animæ progrediamur ad creaturas reliquas.

7. Propone tibi solem, lunam, et stellas, quæ cœli lumina etsi præclaro fulgent nitore, creaturæ

^a Omnes edit., *Quid enim tam subjectum vanitati, quam homo, et quam anima ejus*; omnes mss., *quid enim tam homo, quam anima ejus*. Haud incommode; hinc enim homo probatur vanitati obnoxius, quod ejus anima, in qua maxime consistit, eidem subdita sit.

^b Rom. edit. sola, *facit in spe, ut ei, etc.*

^c Quædam edit. Paris., *dispositione creatoris....* D *quo vestiuntur: itaque die, etc.*

^d Vet. edit. cum mss. Reg., *objectum afferunt terræ*; mss. non pauci, *objectu afferunt terræ*; in quorum tamen aliquot verbum *afferunt* prætermittitur, cujus loco non male substituitur in uno Vat., *ut ferant*; sed nihilò deteriori sensu Rom. edit. cum mss. quatuor, *objectu affertur terræ*. Continuo vero post, ubi vet. edit. ac mss., *vel cum e regione ejus, Rom. edit. reponit, vel cum e regione lune*: at rursus paucis interjectis, *pro oriuntur ipsi: sed ut ait, ut habent edit. vel ut mss. partim, oriuntur ipsis, partim oriuntur ex eis, et ut ait*; unus codicum Vat. restituit, *oriuntur eclipses, etc.* Denique locum Psalmistæ, qui exhibetur in ant. edit. et cunctis mss. *luna novit occidens suos*, edit. Rom. ex sacris codicibus effert his verbis: *Facti lunam in tempora, sol novit, etc.*

sunt tamen, et ad quotidianum ministerium vel surgunt, vel occidunt, servientes e dispositioni creatoris æterni, ministrantes splendorem, quo vestiuntur, atque die nocteque emicant. Quoties sol iste obliquitur nubibus, quoties ^d objectu aufertur terræ, vel cum e regione ejus luminis sui radius fuerit reperiendus, oriuntur eclipses, et ut ait Scriptura: Luna novit occasus suos (Psal. ciii, 19). Novit quando pleno orbe suo luceat, quando exinanito. Stelle quoque nebulis obductæ vanescunt, quæ sustinent ministerii hujus mundani usus, non sponte utique, sed in spe; ^e quia sperant etiam hujus laboris gratiam ab eo, qui subjecit eas. Ideoque propter eum sustinent, id est, propter ejus voluntatem.

8. Nec mirum si patienter sustinent, cum sciunt dominum suum, et creatorem omnium sive quæ in cœlo, sive quæ in terra sunt, suscepisse nostri corporis fragilitatem, nostræ conditionis servitatem. Cur ergo illa servitatem corruptionis suæ non patienter sustineant; cum Dominus omnium pro toto mundo se humiliaverit usque ad mortem, servi formam suscepit (Philip. ii, 7), peccatum mundi, maledictum etiam pro nobis factus sit (Galat. iii, 13)? Illius ergo imitantes bonitatem cœlestes creaturæ licet ingemiscant, quod mundi hujus vanitati subjectæ sint, consolantur se tamen quod liberabuntur a servitute corruptionis, in libertatem gloriæ; cum filiorum **924** Dei adoptio venerit, quæ est universorum redemptio: Cum enim intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus erit (Rom. xi, 26). Cui enim non ignoscet populo, qui ignoscit etiam illi persecutori suo, qui dixit: Crucifige, crucifige eum (Joan. xix, 6); et: Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Matth. xxvii, 25)? Sed quia vanitati etiam cœlestis subjecta creatura est (Rom. viii, 20), licet istud in spe, etiam horum perfidiam et temeritiam, vanitate hujus mundi lapsam, pertinere ad veniam patietur veritatis pietas, et redemptio universitatis.

9. Ergo ut concludamus, et ille tantus ac talis sol,

^e Hic locus præbuit nonnullis occasionem, ut Ambrosium cœlo et sideribus rationales animas secundum Origenis opinionem attribuere existimarent. Qua de re consuli potest Dion. Petavius, lib. i de Opificio sex dier. cap. 12, et Dan. Huetius, lib. ii Origen. quæst. 8. Verum præterquam quod responderet ab aliquibus hinc a sancto Doctore quandam fieri prosopopœiam, advertere operæ pretium est non paucos illis temporibus existisse, qui rationali anima præditos esse globos cœlestes arbitrarentur, in quarum hypothesi et sententia, quæ nondum ab Ecclesia damnata erat, hoc loco loquitur Ambrosius: at eidem hanc opinionem non pro vera et certa habitam esse hinc intelligas, quod sequenti epistola alias proponit, et Florontiano, ut quam potissimum censuerit, sequatur, liberum relinquit. Non possumus autem que fuerit sancti Præsulis hac de re sententia, melius aliunde colligere quam ex lib. ii Hexaem. cap. 4, num. 17, ubi distincte negat cœlos ac firmamentum tamquam spirituales quasdam virtutes Deum laudare, sed tantummodo quasi opera mundi. Locum expende, et cum simili apud Basilium Hemil. 3 in Hexaem. compara.

et illa luna quam noctis tenebræ non operiunt, et ille stellæ quæ sunt ornamenta cœli, servitutum corruptionis nunc sustinent; quia corruptibile omne corpus: siquidem et cœli peribunt, et cœlum et terra præteribunt (*Math. xxiv, 35*). Postea autem et sol et luna et cætera stellarum lumina requiescent in gloria filiorum Dei; quando erit *Deus in omnia in omnibus* (1 *Cor. xv, 28*): qui et in te et in nobis sit per suam plenitudinem et misericordiam.

10. An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Joannis (*Apoc. iii, 1 et seq.*),^a non ingemiscere credimus; cum adhibentes pœnarum et excidiorum ministri?^b Qui habentes vitam beatam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suæ statu recurrere, quam nostrorum peccatorum pœnis ultricibus interpolari. Etenim qui gaudent unius peccatoris redemptione (*Luc. xv, 10*), utique tantorum peccatorum ærumnis ingemiscunt.

11. Si igitur etiam cœlestes creaturæ et Potestates servitutum corruptionis sustinent, sed in spe, ut pro nobis postea et nobiscum lætentur; etiam nos passiones hujus temporis futuræ spe et expectatione consolemur gloriæ. Vale, filii, et nos dilige; quia nos te diligimus.

925^c EPISTOLA XXXV.

In hac epistola queritur primo, cur cum in verbis Apostoli non omnis creatura dicatur corruptioni obnoxia, congemiscere tamen omnis dicatur: postea ex iis quæ ibidem sequuntur, de Spiritu adoptionis, de magnitudine præmiorum cœlestium, de sanctorum genu, primitiis Spiritus, adoptione filiorum, ac spe salvante disseritur.

AMBROSIIUS HIRONTIANO.

1. Superior epistola tuæ inquisitioni respondit; hæc meæ responsionis portio est, quæ non solvat, sed implet superiore. Nam dum ulteriora recensio, movit me, fateor, quia addidit: *Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit* (*Rom. viii, 20*); cum in priori capitulo sine adjectione dixerit: *Quia creatura vanitati subjecta est*. Non enim omnem creaturam, sed creaturam subjectam dixit. Et iterum ait:

^a Quamvis reprobos angelos ad exigendas criminum pœnas Deus potissimum adhibeat, quasi justitiæ suæ fectores ac satellites, unde legimus *psal. lxxvii, vers. 49, immissiones per angelos malos*; bonis tamen quandoque ad hoc ministerium utitur, ut non solum ex variis locis Apocalypsis intelligimus, verum etiam e *lib. IV Regum, cap. xix*, et *Daniel. cap. x*. Quod autem testatur Ambrosius eosdem Angelos ingemiscere, id eo sensu accipiendum est, quo sequenti epistola significat hos ipsos corpori Ecclesiæ compati, tamquam membra superiora inferioribus membris laborantibus. Hac autem compassione illorum non impediti felicitatem Augustinus cum alibi non semel, tum in *lib. de Civit. Dei* pluribus locis docet, ac post eum agmen Theologorum.

^b Mss. aliquot, *Qui non habentes*. Minus commode. Infra vero, ubi ant. edit. cum mss. multo pluri-

Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis (*Ibid., 21*). Tertio autem addidit quod omnis creatura congemiscat (*Ibid., 22*).

2. Quid sibi igitur vult ista adjectio; nisi forte quia non omnis creatura subjecta vanitati est: et quia non omnis vanitati subjecta est, non omnis a servitute corruptionis liberabitur? Quid enim^d liberetur, quæ a subjectione vanitatis et a servitute corruptionis ejus expers atque immunis sit? Omnis autem congemiscat non in suo, sed in nostro labore, et^e comparturiat illum fortasse spiritum salutis, spiritum jucunditatis, expectans adoptionem filiorum Dei; ut communem de redemptione humani generis consequatur lætitiæ et exultationem. Aut propter charitatem igitur suam omnis ingemiscit nostrum laborem, aut propter membrum sui corporis, cujus caput Christus est. Sed sive ita ut diximus, sive simpliciter subjectam creaturam omnem dixerit congemiscere et comparturire, ut voles intellige.

3. Nunc illud consideremus quod adjecit: *Non solum autem illa, sed etiam nos primitiis spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum expectantes, redemptionem corporis nostri* (*Rom. viii, 25*). Quid sit adoptio filiorum superior pagina docet; et ideo exponendi sensus gratia ad superiorem recurrendum est paginam.

4. Qui spiritu, inquit (*Ibid., 13*), facta carnis mortificat, vivet. Nec mirum si vivat, cum Filius Dei fiat, qui habet Spiritum Dei. Adeo est Filius Dei, ut non accipiat spiritum servitutis, sed spiritum adoptionis filiorum; eoque ut testimonium spiritui nostro sanctus Spiritus reddat quod sumus filii Dei. Testimonium autem hoc est Spiritus sancti, quod ipse est qui clamat in cordibus nostris: *Abba pater*, sicut ad Galatas scriptum est (*Galat. iv, 6*). Sed et illud grande testimonium quod filii sumus Dei; quia sumus hæredes Dei, cohæredes autem Christi: cohæres autem est ejus, qui conglorificatur ei; ^f conglorificatur vero illi, qui patiendus pro ipso, compartitur ei (*Rom. viii, 16 et seq.*).

926⁵ 5. Et ut nos hortetur ad passionem, adjungit (*Ibid., 18*) quia omnia quæ patimur, minora sunt et indigna quorum pro laboribus tanta rependatur futurorum merces bonorum, quæ revelabitur in no-

^d bus, *interpolari*, edit. Rom. cum aliis cod. pauculis præfert, *interpellari*. Sed tam sæpe ait Nannius, in his libris occurrit *interpolari pro interpellari*, ut dubium sit, num S. Ambrosius promiscue illis utatur.

^e Scripta circa ann. 387.

^f Omnes edit. et mss. nonnulli, *Quid enim liberetur; quæ vanitatis, et corruptionis*; alii mss. complures, *Quid enim liberetur, quæ vanitatis et a servitute corruptionis*: at locum restituit cod. Albin. ut in textu.

^g Græcum verbum *ἀδύνα* et parturio et doleo significat: ad utramque significationem hic alludit S. Ambrosius, quæ in Latina dictione parturio non est. Ita Nannius.

^h Edit. ac plures mss., *conglorificatur vero ille*; alii cod., *conglorificatur vero illi*, quod gradationem efficit magis concinnam.

bis; cum ad Dei imaginem reformati gloriam ejus facie ad faciem aspicere meruerimus.

6. Et ut magnitudinem revelationis futuræ extoleret, addidit quod et creatura hanc revelationem expectet filiorum Dei, quæ nunc vanitati subjecta est non sponte, sed in spe; quia sperat de Christo gratiam ministerii sui: vel quia et ipsa liberabitur a servitute corruptionis; ut assumatur in libertatem gloriæ filiorum Dei, ut sit una libertas creaturæ, et filiorum Dei, cum revelata fuerit eorum gloria. Verum nunc dum revelatio procrastinatur, congemiscit omnis creatura expectans adoptionis et redemptionis nostræ gloriam, parturiens jam illum spiritum salutis, et volens liberari a vanitatis servitio.

7. Cui conjunxit Apostolus etiam sanctorum gemitum, qui habent primitias Spiritus; nam et ipsi ingemiscunt. Quamvis enim de suo merito securi sint, tamen quia futura est adhuc redemptio totius corporis Ecclesiæ, compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur corporis sui, quomodo alia membra, licet superiora, non compatiuntur membris unius corporis laborantibus?

8. Unde puto dixisse Apostolum (I Cor. xv, 28), quia tunc et ipse Filius subjectus^a erit, qui ei subjecit omnia: qui enim adhuc laborant, nondum subjecti sunt, in quibus fortasse adhuc sitit Christus, adhuc esurit, in quibus nudus est; eo quod non impleant verbum Dei, non induant Christum, qui est indumentum credentium, amictus fidelium. Sed et illi in quibus æger est, adhuc medicina indigent; et ideo nondum subditi; subjectio enim ista virtutis est, non infirmitatis: denique in fortibus et facientibus mandatum Dei, subjectus est Dei Filius. Nunc autem magis in iis laborat, qui non subveniunt laborantibus, quam in illis, qui sibi postulant subveniri. Hæc est pia interpretatio et vera subjectionis Domini Jesu, qui ideo se subjiciet, ut sit Deus omnibus in omnia.

9. Sensum Apostolicum percurramus: nunc consideremus qui sunt primitias Spiritus habentes. (Rom. viii, 13). Et ideo Legem interrogemus quid sit quod primitiarum vel initii nomine declaraverit. *Initia*, inquit, *aræ et lacus tui non fraudabis* (Exod. xxii, 29); et infra: *Initia primitiarum tuarum inferes in domum Domini Dei tui* (Exod. xxxiv, 26). Aliæ sunt primitiæ, aliæ decimæ: primitiæ majoris gratiæ, sanctificationis observantissimæ. Ideo placuit Abel, quia non est suum munus moratus, qui de pri-

^a Rom. edit. sola, *subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia.*

^b In margine Rom. edit. annotabatur lib. ii de Cain et Abel cap. 4, et re vera ibi num. 5 et 6, nonnulla de primitiis atque initiis mystice disputantur. Nobis tamen credibilius est Doctorem nostrum Horontiano hic polliceri se fusius aliquando hac de re ad eum conscripturum, quam eodem illum remittere. Sententiam porro hujus loci Ambrosiani Nannius enarrat in hunc modum. Hanc differentiam S. Ambrosius facit inter primitias et initia, quod primitiæ sint ex messe, initia ex tritura: primitiæ cum aristis sint, initia puro semine constant: quod primum me-

mitivis ovium obtulit (Gen. iv, 4). Licet aliqui distantiam velint esse inter primitias et primogenita, id est, quæ primo nascuntur; eo quod collectis seminibus, quasi ex omnibus initia offerantur aræ: tamen de messe quod primum tollitur, id offertur⁹²⁷ Domino, sed de hoc alias. Sanctificari autem videtur primitiarum munere tota aræ messis, sed ipsæ sanctiores primitiæ sunt.

10. Similiter sancti primitiæ sunt Domini, præcipue apostoli; primum enim Deus posuit in Ecclesia apostolos, qui et pleraque prophetarunt, et evangelizarunt Dominum Jesum; quia primi receperunt eum (I Cor. xii, 28). Recepit eum Simeon propheta (Luc. ii, 28), Zacharias propheta, Joannes filius ejus, Nathanael, in quo dolus non erat (Joan. i, 47); et ideo sub ficu requiescebat: Joseph, qui dicebatur justus, qui sepelivit eum (Luc. xxiii, 53). Isti sunt primitiæ fidei nostræ; sed tamen eadem cæterorum natura seminum, quæ primitiarum, licet in aliquibus minor gratia: *Potens est enim Deus ex lapidibus filios Abraham excitare* (Matth. iii, 9).

11. En tibi exemplum de ipso Domino Jesu. In resurrectione mortuorum primogenitus ex mortuis dicitur (Coloss. i, 18). Eundem ipse Apostolus primitias significavit dicens: *In Christo omnes vivificantur, unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt* (I Cor. xv, 22). Eadem in illo corporis veritas, quæ in nobis: sed tamen et primogenitus ex mortuis dicitur, quia primus resurrexit: et primitiæ; quia sanctior omnibus fructibus, qui etiam cæteros consortii sui fructus sanctificavit. Ipse etiam initium eorum qui ad imaginem, quasi imago invisibilis Dei (Coloss. i, 15), in quo secundum divinitatem nihil corporeum, nihil temporale; quia splendor est gloriæ paternæ, et imago substantiæ ejus. (Hebr. i, 3). Produximus sermonem epistolarem, dum volumus quid sint primitiæ significare.

12. Primitiæ ergo nostræ apostoli, electi ex omnibus^c præsentis scilicet tunc temporis fructibus, quibus dictum est: Et majora his facietis; fudit enim se in eos gratia Dei (Joan. xiv, 12). Isti, inquam, ingemiscabant, expectantes redemptionem totius corporis, et adhuc ingemiscunt; quia multorum est labor, qui adhuc fluctuant. ^d Ut si aliquis ad superiora se littoris subsistat et adhuc medio corpore cædatur fluctibus, ingemiscit et comparturii, donec totus evadat. Ingemiscit utique, qui adhuc nobis dicit:

titur, primitiæ: quod primum excusso frumento ex tritura colligitur, initia vocat. Hoc quoque adjici potest, initia tum proprie vocari, quia Deo initiata sint et consecrata; sic primitias esse in concipiendis votis, initia in reddendis. Hæc ille.

^c Rom. edit. hinc exemerat vocem *præsentis*, quæ et in cæteris, atque in mss. omnibus occurrit, nec sensui omnino videtur inutilis. Dictionem vero *scilicet* e præcipuis cod. huic adjunximus.

^d Eadem Rom. edit., *Et si aliquis ad superiora se subrigat; aliæ ac ms. Et si; mss. non pauci melius, Ut si aliquis subsistat; Albin. cod. sustollat, si vel uno alio fulciretur, jure cæteris præferendus.*

Quis infirmatur, et ego non infirmor (II Cor. xi, 29)?

13. Non ergo nos moveat, quod ita scriptum est : *Qui primitias Spiritus habentes, ipsi intra nos ingemiscimus, adoptionem filiorum expectantes, redemptionem corporis nostri* (Rom. viii, 23); sensus enim apertus est, eo quod primitias Spiritus habentes ingemiscunt, adoptionem filiorum expectantes : quæ adoptio filiorum, redemptio totius corporis est, quando facie ad faciem quasi Dei filius per adoptionem videbit illud divinum et æternum bonum ; est enim adoptio filiorum in Ecclesia **928** Domini, quando clamat Spiritus, *Abba pater* (Galat. iv, 6); sicut habes ad Galatas. Sed illa erit perfecta, quando resurgent omnes in incorruptione, honore, gloria, qui mereantur Dei faciem videre ; tunc enim vere redemptam se humana iudicabit conditio. Unde Apostolus gloriatur dicens : *Quia spe salvi facti sumus* (Rom. viii, 24). Solvat enim spes, sicut et fides, de qua dicitur : *Fides tua te salvum fecit* (Luc. xviii, 42).

14. Ergo creatura quæ non sponte, sed in spe vanitati subjecta est (Rom. viii, 20), spe salvatur, sicut et Paulus, cum sciret lucrum sibi esse mori, ut cum Christo esset solutus corpore, permanebat in carne propter eos quos Christo acquireret (Philip. i, 21). Spes autem quid est, nisi futurorum expectatio? Unde ait : *Spes autem quæ videtur, non est spes* (Rom. viii, 24). Non enim quæ videntur, sed quæ non videntur æterna sunt : *Nam quod videt quis, quid sperat?* Videmus enim tenere ea, quæ videmus ; quomodo ergo quæ tenemus, speramus? nihil igitur eorum quæ sperantur, videtur : *Oculus enim non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Deus diligentibus eum* (I Cor. ii, 9).

15. Ergo si sperari non potest quod videtur, non bene habent aliqui : *Nam quod videt quis quid, et sperat.* ^a Nisi forte sic : *Nam quod videt quis, quid et sperat, vel quid expectat?* Quia illud verum est, quia id speramus, quod non videmus ; et ideo quamvis abesse videatur a nobis, expectamus illud per patientiam : *Expectans enim expectavi Dominum, et respexit me* (Psal. xxxix, 2). Ideo ergo expectamus patienter, quia *bonus est Dominus sustentibus eum* (Thren. iii, 25). Et videtur convenire, quia reddidit per patientiam : Expectamus quæ speramus, et non videmus. Multum enim facit, qui sperat ea et expectat, quæ non videntur ; et propterea quod intendat mentem ad illud omne quod est, sustinet.

16. Pulchre autem dicitur : *Spes autem quæ videtur, non est spes* (Rom. viii, 24) ; de potestatibus istius sæculi, de dignitatibus, de divitiis. Vides nescio quem fascibus præminentem et curribus, nihil habet spei

in curribus, qui videntur. Nec in ipso cœli elemento spes est, sed in Domino cœli. Nec ^b Chaldæus in stellis spem habet, quas observat ; nec dives in possessionibus, nec avarus in usuris : sed ille spem habet, qui in eum spem suam ponit, quem non videt, id est, in Domino Jesu, qui medius nostrum stat, et non videtur (Joan. i, 26). Denique *oculus non vidit, nec auris audivit, quæ præparavit Dominus diligentibus eum.*

929^c EPISTOLA XXXVI.

Roganti quemnam spiritum Paulus scripserit postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus, respondetur non alium denotari nisi Spiritum sanctum, qui et orationes nostras dirigit, et gemit pro delictis nostris, gemitu inenarrabili, hoc est, cœlesti.

AMBROSII HORONTIANO.

1. Concatenantur sibi epistolæ nostræ, ut tamquam inter præsentem videamur sermonem cædere : ita ego ex tua interrogatione, tuque ex mea explanatione epistolis scribendis materiam damus.

2. Moveri enim te indicasti de quo spiritu dictum sit : *Quia postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus* (Rom. viii, 26). Superiora igitur repetamus ; ut lectio manifestet, quod quærimus : *Similiter*, inquit, *et Spiritus adjuvat infirmitatem nostræ orationis* (Ib.). Nonne tibi videtur Spiritus sanctus, quia adiutor nobis est, sicut ille cui dicitur : ^d *Adiutor meus es tu, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus* (Ps. xxvi, 9).

3. Quis enim alius spiritus, qui possit docere Paulum quid oraret? Docet autem Spiritus Christus, sicut et Christus, orare discipulos suos (Luc. xi, 1). Quis autem post Christum doceret, nisi Spiritus ejus, quem ipse misit, ut doceret, et dirigeret nostras orationes : oramus enim Spiritu, oramus et mente (I Cor. xiv, 15). Ut bene mens possit orare, præcedit Spiritus, et deducit eam in viam rectam (Psal. cxlii, 11) ; ne obrepant carnalia, ne minora, ne etiam majora viribus : *Unicuique enim datur manifestatio Spiritus ad utilitatem* (I Cor. xii, 7). Denique scriptum est : *Petite magna, et parva adjicientur vobis. Petite cœlestia, et terrena adjicientur* (Mat. vi, 33).

4. Ergo vult nos majora petere, non in terrenis morari. Ille autem scit quid tribuat, *dividens singulis, prout vult* (I Cor. xii, 11). Dicit enim interdum, sciens mensuram, quam nos ignoramus : *Non potestis hæc modo accipere. Peto mihi passionem martyrii, Spiritus sanctus promptus est* (Matth. xxvi, 41) : *sed videns infirmum carnis meæ, ne dum majora cupio, minora amittam, dicit : Non potes hæc accipere. Quales occasiones habui : et de ipso prope fine revocatus sum? Novit enim bonus medicus quæ esca cui*

^d Nonnulli mss. *Adiutor meus esto.*

^e Omnes edit. ac mss. nonnulli, *spiritus promptus est* : sed plures ac potiores addunt *et sanctus* ; quæ vox cum serie orationis minime pugnat.

^f Legationes suas ad Maximum tyrannum, sicut et Justinæ persecutionem : de qua si quæ scripsit sanctus Antistes, attentius perlegas, fateberis non illum martyrio, sed martyrium illi defuisse.

^g Ambrosianum hunc locum contende cum Augusti-

^a Ita omnes mss. at edit., nisi et forte sic intelligas. Paucis vero interpositis, ubi omnes edit. ac plures mss., *Quia illud verum est*, legitur in mss. aliquot, *Quid aliud? Verum est*, etc.

^b Chaldæorum vanitatem superiori tomo ita frequenter impugnat Ambrosius, ut magis expeditum nobis videatur lectoris ad indicem remittere, quam eos locos hic recensere.

^c Scripta circa annum 387.

apta sit infirmitati, et cui tempori ad profectum va-
letudinis. Interdum opportunitas escæ sanitatem red-
dit: quod si importune aliquis accipiat, aut non
convenientem, implicatur periculo.

5. Ergo quia nos nescimus quid oremus, et quo-
modo oporteat, postulat ^a pro nobis Spiritus sanc-
tus (Rom. viii, 26); est enim Spiritus advocati nostri
Jesu: et postulat gemitibus ineffabilibus; dolet enim
pro nobis et Christus (Esai. lxi, 4). Et Deus Pater
dicit: **930** *Ventrem meum doleo* (Jerem. iv, 19). Et
frequenter indignantem eum legimus et dolentem.
Gemit autem, ut auferat peccata nostra, doceat nos
agere pœnitentiam. Est enim pius gemitus, et ple-
nus auctoritatis, de quo dicit Propheta: *Et gemitus
meus non est absconditus a te* (Psal. xxxvii, 10). Non
enim latebat ut Adam, sed dicebat: *Ecce ego pastor,*
et grex iste quid deliquit? Ego peccavi, in me vindica
(I Par. xxi, 17).

6. Ex hoc igitur gemitus Spiritus Dei; ^b et ille
Prophetæ gemitus, bene ineffabilis; quia cœlestis.
Ea enim quæ in cœlo audivit Paulus (II Cor. xii, 4),
ineffabilia audivit; ut fari ea homines non debeant:
sed quæ occulta hominibus, Deo nota sunt. Novit
enim omnia, qui scrutator est cordis: sed illa scruta-
tur, quæ mundavit Spiritus (Rom. viii, 27). Novit
ergo Deus quid postulet Spiritus ^c et quæ Spiritus
sapientiæ sit; quæ interpellat pro sanctis, sicut
habet: *Quia et Spiritus interpellat pro nobis* (Ibid.);
pro quibus enim Christus passus est, et quos sangui-
ne mundavit suo, pro iis interpellat et Spiritus. Vale,
et nos ut filius dilige; quia nos te diligimus.

^d EPISTOLA XXXVII.

Cum SIMPLICIANUS AMBROSIO testatus esset eum utiliter
facturum, si quid ex Apostolo dissereret apud po-
pulum, ipsius voluntati se hoc daturum spondet sanc-
tus vir, maxime cum amicum in eo iudicem sibi fu-
turum noscat. Itaque mittit ad eum, quod eodem
absente disputaverat, scilicet libertatem nostram in
sapientia positam esse: quam sententiam a philoso-
phis ambitiose jactatam dicit. Hanc tamen a Patri-
bus proditam cum ex Salomone astruit, tum exem-
plis Jacobi ac Josephi. Ex his ostendit non venditione
servum, at sapientia liberum quemque fieri. Hinc

nianis aliquot, maxime vero cum his e lib. 1 ad
Simplic. quæst. 2, et lib. de Dono Persev. c. 14,
ubi de congruentia vocationis divinæ disputatur; et
non mediocrem inter præceptorem, ac discipulum
doctrinæ affinitatem reperies.

^a Mss. aliquot, *pro nobis; Spiritus est enim advocati;* reliqui, et omnes edit. ut nos in textu, nisi quod
vel. edit. ac mss. non pauci vocem Spiritus autē ad-
vocati prætermittunt.

^b Nonnulli mss., *et ille profecto gemitus.*

^c Pauci mss., *et qui Spiritus sapientiæ sit.*

^d Scripta circa ann. 587.

^e Thuan. unus, *Feliciano*; sed aliorum, atque edit.
retinenda inscriptio est.

^f Edit. Gill. *internus sermo crederetur.*

^g Rom. edit. sola, *de Psalmistæ mysteriis, vel de
Pauli quod eorum profundum ipsi suis expo-
nant sermonibus.* Manifestum autem est non alio con-
silio hæc et similia ab editoribus Rom. interpolata

*demonstrato quis fibor, an secus, cum solum defuit
sui juris esse, qui non cogitur; unde colligit servire
cum libertate interdum jungi. Sub hæc sequuntur
vere liberorum quædam exempla et descriptiones,
quibus subditur libertate hunc demum frui, qui vivit
ex legibus. Deinde nonnullis contra philosophos dis-
putatis, eorum heroibus Christianos opponit. Ac
tandem ubi confirmavit eos, qui pravis affectibus
serviunt, liberos non esse; quomodo membra nostre
justitiæ serviant, docet.*

AMBROSIIUS • SIMPLICIANO salutem.

1. Proxime cum veteris amoris usu familiaris
inter nos sermo caderetur, delectari te insinuasti
mihi, cum aliquid ^g de Pauli apostoli scriptis coram
populo ad disputandum assumerem; quod ejus pro-
fundum in consiliis vix comprehendatur, sublime in
sententiis audientem erigat, disputantem accendat:
tum quia in perisque ita se ipse suis exponat sermo-
nibus, ut is qui tractat, nihil inveniat quod adjiciat
suum; ac si velit aliquid dicere, grammatici magis
quam disputatoris fungatur munere.

931 2. In eo tamen quoniam et veteris affectum
amicitiæ, et quod plus est, paternæ gratiæ amorem
recognosco (nam vetustas habet aliquid cum pluri-
bus consociabile, patrius amor non habet) tum quia
non jejune me fecisse jam, quod postulas, arbitratus
es, parebo voluntati tuæ, admonitus præsertim, et
provocatus exemplo meo, quod mihi non difficilli-
mum; quia non magnum aliquem, sed me ipsam
imitabor, cum in meos non magnos aliquos usus re-
vertor.

3. Et de consiliis quidem, cum beate vitæ imago
atque effigies nostro sermone exprimeretur, putamus
eam factam complexione, ut pluribus fortasse aliis,
tibi certe amanti nostri non improbemur; licet diffi-
cilius sit tuo iudicio, quam plurimum non displicere:
sed iudicii pondus affectu ablevas, coque mihi blan-
dior.

4. Hæc autem epistola, quoniam te absentem ^h of-
fendit, de sententiis Pauli est apostoli, qui nos a
servitute in libertatem vocat dicens: *Prelio empti
estis, nolite fieri servi hominum* (I Cor. vii, 23), tes-
tandens libertatem nostram ⁱ in cognitione esse sa-

luisse in hac epistola, nisi ut illam inter expositiones
Psalmorum intruderent. Quod porro ad locorum quo-
rundam Paulinorum obscuritatem, eodem plane mo-
do de illa loquitur Augustinus in epist. ad Rom. Quia
et Petrus ipse epist. II, cap. 3, vers. 16, eandem
agnoscit.

^h Rom. edit. sola, *offendit, de psalmo est civ, qui
hodie lectus est, et de sententiis, etc.*

ⁱ Omnes edit., *in Christi esse sapientiæ; mss. fre-
quentissimi, in Christo esse sapientiæ; unicus Boyer
et edit. Eras. ac Gill. ad marginem, in cognitione
esse sapientiæ.* Neque vero germanam hanc lectionem
esse dubitamus, alias ex voce *cognitione* in antiquo
exemplari exesa profuississe existimantes. Nam sive
legas in *Christo sapientiæ*, quod sensum efficit parum
congruum, sive in *Christi sapientiæ*, quod paulo con-
cinnius videtur; quoniam pacto subjungeret sanctus
Doctor hanc sententiam magna contentione jactatam
esse a Philosophis. Atqui e contrario libertatem in

pietitæ. Quæ sententia magno a philosophis fluctuata atque jactata est disputationis molimine, dicentibus quia omnis sapiens liber, omnis autem ^a insipiens serviat.

5. Sed multo hoc prius David filius dixit, qui ait: *Stultus sicut luna mutatur* (*Eccl. xxvii, 12*). Sapiens enim non metu fraugitur, non potestate mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur; ubi enim sapientia, ibi virtus animi, ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus: nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrinæ, sed manet perfectus in Christo, fundatus charitate, radicatus fide. Sapiens ergo defectus rerum ignorat, ^b et varios animi casus nescit: sed fulgebis sicut sol justitiæ, qui in regno Patris sui fulget **B** (*Matth. xiii, 43*).

6. Unde tamen hoc plenius hauserit Philosophia, de qua Patrum disciplina et prudentia, consideremus. Nonne primus Noe, cum advertisset quia insipienter filius suus Cham riserat nudatum patrem, maledixit ei, dicens: ^c *Maledictus Cham, servus domesticus erit fratribus suis* (*Gen. ix, 25*); et præposuit ei fratres ejus dominos, qui sapienter patris senectutem honorandam putarant?

7. Nonne etiam fons ille disciplinarum omnium Jacob, ubertatem disputationis hujus omnium pectoribus infudit, qui sapientiæ merito prælatus est fratri seniori (*Gen. xxvii, 29*)? Denique pater pius, **932** qui inter duos filios affectu certare paterno, ^d sed discreparet iudicio (affectus enim necessitudine defertur, meritis autem iudicia formantur) cum divideret alteri gratiam, alteri misericordiam: sapienti gratiam, insipienti misericordiam; quia ad virtutem se propriis viribus erigere non poterat, nec spontaneum gressum attollere, benedixit eum, ut serviret fratri suo, et esset ipsius servus, ostendens ita ^e deteriorem esse servitute insipientiam, ut remedio ei servitus sit; quia stultus regere se non potest, et nisi moderatorem habeat, præcipitur propriis voluntatibus.

8. Diligens ergo pater ^f et consulens, servum cum fratre sui fecit, ut ejus regeretur consilio. Ideo inconsultis populis sapientes quique adhibentur rectores, qui plebeiam insipientiam vigore proprio regant; ut potentis specie dominantur, quo **D**

cognitione sapientiæ positam, seu solum sapientem esse liberum stoici magno ambitu venditaverunt. Versatur in hac materia Paradoxum § M. Tollit, et 6 non in multum diversa. Clemens Alex. lib. iii. Pedag. c. 6, solum christianum divitem astruit: Philo quoque omnem probum potiri libertate demonstrat edita commentatione sub eodem titulo, ex quo non pauca in hanc epistolam transtulit Ambrosius noster, quemadmodum in lib. i de Jacob et Vita beata cap. 7 et 8, et lib. ii, cap. 1 et 3, ubi tractatur idem argumentum, quedam etiam mutavimus. ^a

^a Rom. edit., *insipiens servus*. At sequenti versu pro *David filius dicit*, mss., inulto plures legunt, *David dicit*; aliquot autem, *Salomon dicit*. Quam ob

A vel invitos auctoritate potestatis subjiciant ad obediendum prudentioribus, et obsequendum legibus. Imposuit igitur insipienti velut indomito jugum, et cui in gladio suo vivendum dixerat, libertatem negavit; ne temeritate laboretur, præfecit ei fratrem, cujus auctoritate et moderatione subjectus proficeret ad conversionem. Et quia servitus habet discretionem (est enim necessitatis infirmior, voluntatis fortior; quia pulchrius est bonum, quod non ex necessitate fit, sed ex voluntate) ideo ei primo jugum imposuit necessitatis, postea benedictionem ei voluntariæ subjectionis impertivit.

9. Non igitur natura servum facit, sed insipientia: nec manumissio liberum, sed disciplina. Denique Esau liber natus est, et servus factus est: Joseph **B** venditus in servitum est (*Gen. xxxvii, 28*), et electus est ad potestatem (*Gen. xli, 41*); ut suis emptoribus imperaret. Non dedignabatur tamen obsequium sedulitatis, sed tenebat virtutis fastigium, conservabat libertatem innocentiam, integritatis auctoritatem. Unde pulchre psalmista ait: *In servum venundatus est Joseph: humiliaverunt in compedibus pedes ejus* (*Psal. civ, 18*). *In servum*, inquit, *venundatus est*, non servus factus. *Humiliaverunt pedes ejus*, non animam ejus.

10. Quomodo enim humiliata est anima, de qua dicit: *Ferrum pertransiit anima ejus*? Nam cum aliorum animas peccatum transeat (ferrum enim peccatum est, quod est penetrabile) Joseph sancti anima ita non patuit peccato, ut magis peccatum ipsa penetraret. Denique nec herilis illecebræ flexus est delinimento, nec immerito flammæ non sensit libidinis, quia **933** majore divinæ flagrabat ardore gratiæ. Unde et hoc pulchre de eo dictum est: *Quia eloquium Domini ussit eum* (*Psal. civ, 19*); quo restinxit ignitas diaboli sagittis.

11. Quomodo hic servus, qui erudit principes populi in illa frumentaria dispensatione; ut futuræ inopiæ consulerent et providerent? Aut quomodo servus, qui totam terram acquisivit, et universum populum Ægyptiorum in servitum redegit (*Gen. xlvii, 20*)? Non ut conditionem servitii ignobilis irrogaret, sed ut tributum constitueret, præter possessionem tamen sacerdotalem, quam a tributis immunem reservavit; ut apud Ægyptios quoque inviolabilis haberetur religio sacerdotalis.

rem porro Salomoni Ambrosius tribuat Ecclesiasticum, diximus tomo I, pag. 807. De plagis vero philosophorum tot tamque multis locis cum eodem priori tomo, tum etiam hoc ipso disputat, ut eis recensendis arbitremur supersedendum.

^b Omnes edit., *varium animum nescit*; mss. vero plurimi, *varios animi casus*; quidam etiam, *motus nescit*; alii nonnulli, *varius animi*; Boyer., *varius esse animi, nescit*. Haud incommode.

^c Rom. edit. sola, *Maledictus Chanaan*. Et certe scribunt LXX, *ἐπιζατάρατος Χάμ*, quos hoc loco, sicut et alibi secutum constat Ambrosium.

^d Vet. edit., *sed discreparet iudicio*.

^e Eadem edit., *deteriorem esse insipientiam*; sed cur sublata sit vox *servitute*, nihil causæ est.

^f Mss. aliquot, *et consolans servum eum, etc.*

12. Non fecit igitur eum servum venditio; nam utique negotiatoribus erat venditus: verum si pretium species, multos invenies qui emerunt sibi puelulas formæ elegantioris, quarum amore capti, turpi servitio sese dederunt. Videbatur Apeme concubina Darii regis sedens ad dexteram ejus, auferens de capite ejus diadema, et suo imponens vertici, palmis faciem ejus sinistra manu verberans: quam rex aperto ore intuebatur, gaudens si quando arrideret ei mulier: quod si ea indignaretur, miserum se atque afflictum putaret; ut potestate submissa, a blanditias obtexeret, et conciliari sibi eam deprecaretur (III Esdr. iv, 29, 30).

13. Sed quid ista magno allegamus ambitu? Non videmus plerumque in potestatem piraticam vel immanium barbarorum redactos parentes a filiis b redimi pecunia? Numquid leges pecuniæ potiores quam leges naturæ? Numquid c in servitute accersitur pietas? Plerique emptores leonum sunt, et tamen non dominantur leonibus: sed ita subjiciuntur versa vice, ut si exasperatos eos excutere cervice toros viderint, fugiant et delitescant. Nihil ergo præjudicat pecunia, quæ plerumque sibi dominos emit: nihil tabulæ auctionales, quibus emptor frequenter adjudicatur atque addicitur. Contractus non mutat genus, nec sapientiæ libertatem adimit. Denique famulo sapienti multi, ut scriptum est (Prov. xvii, 2), serviunt liberi: et est servus intelligens, qui regat dominos stultos.

14. Quem ergo magis liberum censes? Sola est C sapientia libera, quæ divitibus pauperes præficit, et quæ servos propriis fenerare dominis facit: fenerare non pecuniam, sed intellectum: fenerare talentum illius Dominici æternique thesauri, qui numquam corrumpitur, cujus et usura pretiosa est: fenerare illud intelligibile eloquiorum argentum cælestium, de quo Lex dicit: *Fenerabis gentibus, tu autem non mutuaberis* (Deut. xv, 6). Quod Hebræus feneravit gentibus, ipse autem non accepit a populis doctrinam, sed tradidit: cui aperuit Dominus thesaurum suum, ut gentes pluvia sermonis sui faceret 934 humescere, et fieret princeps gentium, ipse autem supra se principem nullum haberet.

15. Liber est ergo qui sapiens est, pretio emptus oraculorum cælestium, illo auro, illo argento sermonis divini: pretio emptus sanguinis (non enim minimum est emptorem agnoscere) pretio emptus gratiæ, qui audit et intellexit dicentem: *Qui sititis, ite ad*

a Codex Boyer., *Blandiens furorem obtexeret.*

b Ita edit. et mss. longe plurimi, nisi quod omititur in omnibus edit. et paucis mss. vox *pecunia*; cod. vero Boyer. locum sic effert, *redimi. Numquid pecuniæ subjacent leges naturæ? Numquid in servitute accersitur pietas?*

c Vet. edit., *in servitute accrescit pietas.*

f d Boyer. cod., *aureum de Æthiopia, et topazion.*

e Duo mss., *qui dominum litigatorem, unus, licitatore. Neutrum cominodè; idem enim est, licitatore non pertulit, ac qui emptus in auctione non fuit. Quod autem additur, tollentem digitum non vidit, ibi tangitur prisca consuetudo, qua qui emebant, digi-*

A aquam; et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate (Esai. lv, 1).

16. Liber est ille, qui progrediens in bellum, si viderit mulierem bonam aspectu, et depradatas opes inimicorum suorum, repertam illic concupierit eam, demptis superfluis, et indumento captivitatis detracto, in uxorem sibi copulaverit, jam non servam, sed liberam (Deut. xxi, 10, 11); intelligit enim famulatui prudentiam et disciplinam non subjacere. Ideoque Lex dicit: *Non venundabitur pecunia* (Ibid., 14); omne enim pretiosum non est ea dignum. Et Job dicit: *Attrahere sapientiam in interiora* (Job. xxvii, 18). Non illi comparabitur a Æthiopiæ topazio, quod auro habetur argentoque pretiosius.

17. Sed non ille solum liber, e qui dominum licitatore non pertulit, aut tollentem digitum non vidit, sed ille magis liber, qui intra se liber est, qui legibus naturæ liber est, legem sciens naturæ prescriptam esse moribus, non conditionibus; et mensuram officiorum consentaneam non hominis arbitrio, sed naturæ disciplinis. Utrum igitur iste liber tibi tantummodo, an quidam censor videtur, et perfectus moribus? Unde vere ait Scriptura quia pauperes divitum præpositi erunt, et privati utique administrantium (Prov. xxii, 7).

18. An tibi liber videtur, qui pecunia suffragium sibi emit? qui plausum populi magis, quam judicium requirit prudentium? Ille ergo liber est, qui popularibus auris movetur; ille qui reformidat sibilum vulgi? Sed non ista libertas, quam manumissus accipit, f et palma lictoris donatus acquirit. Non enim munificentiam, sed virtutem libertatem esse arbitror: quæ non suffragiis defertur alienis, sed magnanimitate propria vindicatur ac possidetur. Sapiens enim semper liber est, semper honoratus, semper qui præsit legibus. Denique justo non est posita lex, sed injusto (I Tim. i, 9); justus enim ipse sibi lex est, non habens necesse longius sibi accersere formam virtutis, quam corde inclusam gerat, scriptum habens opus legis in tabulis cordis sui, cui dictum sit: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus* (Prov. v, 15). Quid enim nobis tam proximum, quam Dei verbum? Hoc est verbum in corde nostro, et in ore nostro, quod non videmus et tenemus.

19. Sapiens ergo liber, quoniam qui ea facit, quæ vult, liber est. Sed non omnis e bona voluntas, sed sapientis est omnia quæ bona sunt velle; 935 odit enim malum, quia quod bonum est, elegit. Ergo si quod bonum est elegit, arbiter electionis, et eligens tum in ascensus testimonium elevabant. Cicero Verr. 3: *Accurrunt ad tempus emptores, digitum tollit.*

f Putat Nannius palmam lictoris idem esse ac prætoris vindictam apud Horatium. Erat autem vindicta, sive, ut alii vocant, festuca, quædam virga cujus extremo, sive prætor, sive jussu ejusdem lictor, caput illius, qui asserebatur in libertatem, tangebat; malum tamen palma significari domini seu lictoris manum, qua illi alapam manumittendo infligebant: de quo Vide lib. ii, Phædri fab. 36.

e Rom. edit., *bonæ voluntatis, sed sapientis tantum est*; aliæ cum omnibus omnino mss. ut nos in textu.

operationis liber est; quia quod vult facit: liber ergo sapiens. Sapiens omnia quæ facit, bene facit. Qui autem bene facit omnia, recte facit omnia: qui vero recte facit omnia, utique inoffense, et irreprehensibiliter, et sine damno et commotione sui facit omnia. Cui igitur hoc subest, ut inoffense faciat omnia, faciat irreprehensibiliter, faciat sine commotione sui, sine damno; nihil insipienter facit, sed sapienter omnia. Qui autem sapienter facit, nihil habet quod metuat; metus enim in peccato est. Ubi autem nulla formido, ibi libertas: ubi libertas, ibi potestas faciendi quod vult: solus ergo sapiens liber est.

20. Etenim qui neque cogi potest, neque prohiberi, is nequaquam servus: sapientis autem est neque cogi neque prohiberi: non est igitur servus sapiens. Prohibetur enim, qui non fungitur iis, quæ desiderat: quæ autem desiderat sapiens, nisi ea quæ virtutis et disciplinæ sunt, sine quibus esse non potest? In ipso enim sunt, nec divelluntur ab eo. Quod si divelluntur, jam non sapiens, qui sit sine virtutis usu ac disciplina, quibus ipse se fraudet, si non sit voluntarius virtutis interpres. Quod si cogitur, manifestum est quod invitus faciat. In omnibus autem factis aut a virtute correctiones sunt, aut a malitia prolapsiones, aut media, aut indifferentia. Virtutis non coactus, sed voluntarius exsecutor est sapiens; quoniam omnia quæ placent, agit malitiæ fugitans, nec somnium ejus admittit. Indifferentibus ita non movetur, ut nullis momentis sicut vulgus hominum huc atque illuc inclinetur, sed tamquam in statera mens ejus æqua lance pendeat; ut neque ad voluptaria propendeat, neque omnino ad ea, quæ sunt aversanda, vel leviter studium inclinet suum, sed immobilis maneat affectu. Unde liquet quia nihil invitus facit sapiens, neque cogitur; quia si servus esset, cogere-
retur: liber igitur est sapiens.

21. Apostolus quoque sic definit dicens: *Non sum ego liber, non sum apostolus* (I Cor. ix, 1)? Sed adeo liber, ut cum subintrassent quidam tentare libertatem ejus, nec ad horam, ut ipse ait (*Galat. ii, 5*), cederet subjectioni, ut veritas Evangelii prædicaretur. Qui ergo non cessit, volens prædicavit. Ubi voluntas, ibi merces voluntatis: ubi necessitas, ibi obsequium necessitatis. Melior ergo voluntas quam necessitas. Velle ergo sapientis est, parere et servire insipientis.

22. Hæc etiam est Apostoli definitio dicentis: *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est* (I Cor. ix, 17). Sapienti igitur merces defertur, sapiens autem ex voluntate facit: liber itaque secundum Apostolum sapiens. Unde et ipse clamat: *Vos enim in libertatem vocati estis, tantum ne libertatem in occasionem carnis detis* (*Galat. v, 13*). Sequestrat a lege Christianum, ne invitus videatur legi succumbere: **936** vocat in Evangelium, quod volentes et prædicant et operantur. Judæus sub Lege, Christianus per Evangelium: in Lege servitus, in Evangelio libertas, ubi cognitio

^a Hoc Sophoclei versus exemplum ex Philone cum

A sapientiæ. Omnis ergo qui Christum recipit, sapiens: qui autem sapiens, liber: cum igitur Christianus et liber et sapiens.

23. Docuit me tamen Apostolus quod ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber, inquit, essem omnium ne servum feci; ut plures lucrificerem* (I Cor. ix, 19). Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum gratiæ, habere charitatem? Libertas enim liberum facit hominibus, charitas amicum Deo. Unde ait Christus: *Vos autem dixi amicos* (*Joan. xv, 15*). Bona charitas, de qua dicitur: *Per charitatem Spiritus servite invicem* (*Galat. v, 13*). Servivit et Christus, ut omnes liberos faceret. *Manus ejus in cophino servierunt* (*Psal. lxxx, 7*): qui non rapinam est arbitratus esse se æqualem Deo, formam servi accepit (*Phil. ii, 6*); et omnia omnibus factus est, ut omnibus salutem afferret (I Cor. ix, 22). Cujus imitator Paulus, et quasi sub Lege erat, et quasi sine Lege vivebat pro eorum utilitate, quos cupiebat lucrari: et infirmis volens fiebat infirmus, ut eos confirmaret: et currebat, ut comprehenderet: et corpus suum castigabat, ut potestates aereas in Christo triumpharet.

24. Est ergo sapienti et servire libertas. Unde colligitur quia stulto et imperare servitus est; et quod pejus est, cum paucioribus præsit, pluribus dominis et gravioribus servit. Servit enim propriis passionibus, servit cupiditatibus suis, quarum dominatum nec nocte potest fugere, nec die; quia intra se dominos habet, intra se servitium patitur intolerabile, Gemina enim servitus est, altera corporis, animarum altera: domini autem corporis quidem homines, animarum autem malitiæ et passiones, a quibus sola animi libertas sapientem vindicat; ut servitio ei liceat exire.

25. Quæramus igitur illum vere sapientem, vere liberum, qui quamvis sub plurimorum dominatu degat, libere dicit: *Quis est, qui mecum judicio contendat? Tu solus manum tuam a me abstine, a cujus conspectu non potero me abscondere; et timor tuus non me percellat* (*Job xiii, 19 et seq.*).

26. Quem secutus David rex ait: *Tibi soli peccavi* (*Psal. l, 6*). Regali enim subnixus fastigio, quasi legum dominus legibus reus non erat, soli Deo obnoxius tenebatur, qui dominus est potestatum.

D 27. Alium audi liberum: *Mihi autem pro minimo est, ut a vobis dijudicer, aut ab humano die: sed neque me ipsum dijudico; nihil enim mihi sum conscius . . . qui autem dijudicat me, Dominus est* (I Cor. iv, 3, 4). Vera libertas hominis spiritualis, quia dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur, nec a quocumque creaturæ particeps, sed soli Deo se subditum novit, qui solus sine peccato est (I Cor. ii, 15), de quo dicit Job: *Vivit Dominus, qui sic me iudicat* (*Job xxvii, 2*); solus enim ille potest judicare justum, cujus in conspectu cælum non est mundum, nec stellarum pura et clara lumina.

28. Quis est qui ^a Sophoclea in medium ferat aliis plurimis mutuatus videtur Ambrosius; at inter

937 carnina dicentia: Jupiter mihi præest, nullus autem hominum? Quanto antiquior Job, quanto vetustior David? Agnoscant ergo de nostris se habere, quæcumque præstantiora locuti sunt.

29. Quis igitur sapiens, nisi qui ad ip-sa pervenit divinitatis secreta, et manifestata sibi cognovit occulta sapientiæ? Solus igitur sapiens, qui duce Deo usus est ad cognoscenda veritatis cubilia, et mortalis homo immortalis Dei hæres et successor est factus per gratiam, et quidam jucunditatis particeps, sicut scriptum est: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo levitæ præ consortibus tuis (Psal. XLIV, 8).*

30. Si quis igitur propius ea introspectat rerum negotia, cognoscet ^a quanta sapienti adjumenta, et quanta in ipsis insipienti refragia sint; quod huic adjumento libertas, illi impedimento servitus sit. Insurgit enim sapiens quasi victor debellatis a se ac triumphatis libidine, timore, ignavia, mœstitudine, cæterisque vitis; donec ea de possessione suæ mentis eliminat, et omnibus terminis finibusque suis propulset atque arceat: quoniam dux cautior novit excursus cavere laiocinantium, et quædam ^b furta belli, quæ iniquissimi animæ nostræ adversarii ignitis ^c sæpe pertentant spiculis; sunt enim nobis quædam et in pace prælia, et in bello pax. Unde et ille ait: *Foris pugnæ, intus timores. Sed in his omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos (II Cor. VII, 5).* ^d Dicit quidam neque angustiis, neque persecutionibus, neque fame, periculo, morte terretur (*Rom. VIII, 37*).

31. Qui verò hæc timet, qui mortem reformidat, quomodo non servus? Servit profecto, et miseram qui lem servitutem; nihil enim sic animam ad omnem servitutem dejecit, quomodo formido mortis. Quomodo enim se erigat abjectus et vilis sensus atque ignobilis, demersus in omnem infirmitatis voraginem vitæ hujus cupiditate? Vide quam servus: *Abcondam me, inquit, et ero gemens et tremens super terram; et erit, omnis qui invenir me, occidet me (Gen. IV, 14).* Itaque quasi servus signum accepit, nec sic tamen necem potuit evadere. Servit igitur peccator formidini, servit etiam cupiditati, servit avaritiæ, servit libidini, servit malitiæ, servit iracundiæ, et videtur hujusmodi sibi liber: sed magis servit, quam si sub tyrannis positus.

32. Illi autem liberi sunt, qui legibus vivunt. Lex autem vera sermo rectus, lex vera non insculpta tabulis, nec arte incisa, sed impressa mentibus, atque infixata sensibus; quando sapiens non sub lege, sed

utrumque illud occurrit discriminis, quod Judæus ille profana exempla plura commemorat, quam sacra; et eadem illa vixquam ad veram virtutem pertinentia laudet atque amplificet; Ambrosius autem cum in profanis referendis multo parcior sit, tum etiam illa scripserat deprimat, ut eis Judæorum aut christianorum facta dictave anteponat. Ita hoc loco Sophoclem, quem olympiade tantum 92 vixisse constat, beato Job, quem multi censent scriptorum omnium antiquissimum, posteriorem dicit, ut illam ex hoc accepisse ostendat.

^a Pauci mss., quanta sapientiæ adjumenta.

^b Stratagemata intellige, quæ furta belli vociat,

ipse sibi lex est, opus legis in corde suo continens, naturali sibi stylo et quadam inscriptione formatum (*Rom. II, 14, 15*). Tantumne igitur cæcitatibus est, et non videamus manifestas rerum expressiones, et virtutum imagines? Et **938** quam indignum, ut populi integri obediant humanis legibus, quò sint libertatis participes: sapientes autem veram legem naturæ expressam ad imaginem Dei, veramque rationem signiferam libertatis negligant et derelinquant; cum in ea tanta libertas sit, ut parvuli servire vitis nesciamus, alieni ab frã, exsortes avaritiæ, ignari libidinis! Quam miserum igitur, ut qui nascuntur in libertate, moriamur in servitute!

33. Sed hoc fit levitate animi, atque infirmitate morum; quia curas inanes volvimus, et operamur supervacua: sapientis autem cor, actumque et opus iudicatum esse decet atque immobile. Hoc docuit Moyses, quando manus ei graviores fiebant, ita ut vix sustineret eas Jesus Nave. Ideoque vincebat populus, quando non perfunctoria gerebantur opera, sed plena ponderis atque virtutis, non nutantis animi, nec titubantis affectu, sed fundatæ mentis stabilitate (*Exod. XVII, 12*). Ergo sapiens extendit manus suas, stultus autem contrahit, sicut scriptum est: *Quia stultus complexus est manus suas, et voravit viscera sua (Eccles. IV, 5)*, carnalia magis cogitans quam spiritalia. At non filia Juda, quæ expandens manus clamavit ad Dominum: *Tu scis quia falsum testimonium adversus me dicunt (Dan. XII, 43)*. Melius est arbitrata non peccare, sed et incidere in calumniis accusantium, quam peccatum subire sub impunitatis velamine. Ea ergo contemptu mortis servavit innocentiam. Sed nec filia Jephthe, quæ votum patris de immolatione sua proprio atque hortatorio firmavit assensu (*Judic. XI, 36*).

34. Non enim ego de contemptu mortis libros philosophorum depromo, aut gymnosophistas Indorum, quorum præ cæteris Calani laudatur responsum Alexandro, cum eum juberet sequi: *Qua me, inquit, laude dignum Græciam petere possis, si possum cogi facere quod nolo? Et verè plenus auctoritatis sermo, sed magis mens plena libertatis. Denique et epistolam scripsit.*

^c Calanus Alexandro.

35. ^c Amici persuadent tibi manus et necessitatem inferre Indorum ^e philosophis, nec in somnis quidem videntes nostra opera. Corpora enim transferes de loco ad locum: animas non coges facere, quod no-

imitatus Sallustium atque Virgilium pluribus locis

^c Pauci mss., semper tentant spiculis.

^d Edit., dicit quia (*Rom.*, hoc quia) neque angustiam . . . neque periculo mortis; mss. vero nobiscum faciunt excepto Boyer. qui suffragatur editionibus.

^e Mss. aliquot et vet. edit., Indorum philosopho. At paucis interjectis, ubi omnes mss. ac vet. edit., Corpora enim transferes, etc., edit. Rom. locum sic esset: Corpora transferes . . . animos non magis coges facere quod nolunt, quam saxa, etc. Porro etiam a Philone propositum est lib. cit. Calani philosophi exemplum, de quo Plutarchus in Alexandro magno etiam agit.

lunt, non magis quam saxa et ligna vocem emittere. **A** ^a Maximus ignis viventibus corporibus dolorem inurit, et gignit corruptionem: super hunc nos stimus; viventes enim exurimur. Nō hēst rex, neque princeps, qui extorqueat nobis facere, quod non proposuimus. Nec similes sumus Græciarū philosophorum, qui verba pro rebus meditati sunt ad opinionis celebritatem: nobis res sociarū verbis, et verba rebus: res celerēs, et sermones breves: in virtute nobis libertas beata est. ^b

36 et 37. Præclara verba, sed verba: ^b præclara **939** constantia, sed viri: præclara epistola, sed philosophi. Apud nos autem et puellæ de mortis appetentia sublimes usque ad cælum erexerē virtutum gradus. Quid Theclam, quid Agnem, quid Pelagiam loquar, quæ tamquam nobilia ^c vitulina pullantes, ad mortem quasi ad immortalitatem festinaverunt? Inter leones virgo exsultavit, ^d et rugientes bestias spectavit intrepida. Et ut nostra cum Indorum gymnosophistis conferamus, quod ille verbis gloriatus est, sanctus Laurentius factis probavit; ut vivus extireretur, et flammis superstes diceret: Versa, mahuca. Haud degener Abrahamidarum, et Machabæorum concertatus puerorum, quorum alii super flammis cauebant: alii cum exurerentur, non rogabant, ut parceretur: sed invehebantur, ut amplius persecutor inflammaretur (II Macch. vii, 5 et seq.). Liber igitur sapiens.

38. Quid autem sublimius sancta Pelagia, quæ vallata persecutoribus; priusquam tamen hi eorum conspectum veniret, aiebat: Volens morior, nemo me continget manu, nemo oculo protërvo violabit virginem, mecum seram pudorem, mecum incolumem verecundiam: nullum prædones lacrom suæ capient insolentiæ. Pelagia Christam sequetur, libertatem nemo auferet, nemo captivam videbit liberam fidem, insignemque pudicitiam, et prosapiam prudentiæ. Quod servum est, hic manebit, nullos hi usus debitum. Magna igitur pite virginitatis libertas, quæ septa agnibus persecutorum. Inter maxima pericula integritatis et vitæ nequaquam inclinata est.

39. At non ille cui dominatur ira, subjicitur enim jugo peccati: homo etiam iracundus peccatam effodit (Prov. xxix, 22): Qui autem peccatum facit, servus est peccati (Joan. viii, 34). At non ille liber, qui servit avaritiæ; non potest enim possidere vas suum. **D** Non ille liber, qui serviens desideris et voluptati-

^a Rom. edit. sola, *Maximum ignis . . . dolorem gignit et corruptionem.*

^b Eadem edit., *præclara constantia, et viri præclara epistola: multo concinnius alia, æmss. ut nos in textu.* Clarum enan est eo loco positum, *sed viri*, ut ei puellarum, de quibus mox agetur, opponatur constantia, et magnanimitas. Videtur porro Ambrosius dissimulare quod Cicero, Valerius Max., Plutarchus et alii de morte Calani prodiderunt, quem vivum in ardentem pyram conscendisse memorant. Sed cum superbie et ostentationi hæc mors tribuenda sit, non mirum est eam pro nihilo duxisse sanctum Præculem.

^c Metaphora ab arboribus petita, in quibus stolones, et surculi pullant, quæ *μοχλούματα νομισθάν-*

bus, vago stultat errore. Non ille liber, qui curvatur ambitu; servit enim alieno imperio. Sed ille liber, qui potest dicere: *Omnia mihi licent, e sed nōh omnia mihi utilis; omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigat potestate. Esca ventri, et venter escis* (I Cor. vi, 12). Ille liber, qui ait: *Quid enim libertas nostra judicatur ab infideli conscientia* (Ibid., 15)?

40. Libertas igitur ^f sapienti, non insipienti convenit; quoniam qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei, qui dat imprudenti claritatem (Prov. xxvi, 8): se ipsum vulnerat, sibi que potius, dum intorquet jaculum, affert periculum. Certe sicut tormento acetatur, et geminatur malum saxi ruita; sic insipientis in libertate ruita vehementior est. Recidenda igitur insipienti potestas, non adhibenda libertas est; servitus enim ei convenit. Ideoque addit: *Spinæ nascuntur in manu ebriosis, servitus autem in manu imprudentis* (Ibid., 9); quia sicut ille suis vulneratur pœculis, ita insipiens suis factis. Ne bibendo se peccato **940** inserit, iste operando se culpæ adjudicat, et factis suis trahitur in servitutem. Videbat se Paulus in captivitatem trahi a lege peccati (Rom. vii, 25); et ideo ut liberaretur, confugit ad libertatis gratiam.

41. Non sunt igitur liberi insipientes; quibus dicitur: *Nōhē fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. In freno et chamo maxillas eorum constringe, qui non appropinquent tibi. Multa flagella peccatorum* (Psal. xxxi, 9 et seq.); quia multis flagellis opus est, ut eorum imprudentia coerceretur. Disciplina hæc exigit, non inclementia. Denique *qui parciat baculo suo; odit filium suum* (Prov. xiii, 24): simul quia unusquisque gravius suis peccatis flagellabit. Gravia enim delictorum pondera, gravia criminum verbera, sicut onus gravantur grave, et infingunt animæ cicatrices; et potiores faciunt mentis ulcera (Psal. xxxvii, 5, 6).

42. Deponamus igitur tum gravem servitutis sarcinam, renuntiemus luxuriæ ac deliciis, quæ nos quibusdam astringunt nexibus cupiditatum, et vitio collis ligant. Nihil enim prosumt delicta stulto: et quicumque a pueritia dederit se deliciis, manebit in servitute: ut vivens mortuus sit. Recidatur ergo luxuriosus, et delicta recedant: et si quis fuit luxuriosus, valeat superioribus. Recisa enim vinea fructum affert, semiputata frondescit, neglecta luxuriat. Ideoque scriptum est: *Tamquam agricult-*

ur a Græcis. Cæterum exempla hic et infra posita sancto Doctore per quam familiaria sunt, ut non opus sit de illis quidquam adjungere. De Pelagia tantum admonemus, quæ sub *linen lib. ni de Virg.* observata sunt, adiri posse.

^d Amerh. et Rom. edit. cum mss. non paucis, *rudentes bestias expectavit*; Eras. et Gill., *prodeuntes bestias expectavit*; aptius mss. aliquot, *rugientes bestias spectavit*; unus, *aspectavit*.

^e *Sed non omnia mihi utilis: omnia mihi licent, ex mss. Boyeriano restituta sunt.*

^f Ultimæ edit. Paris., *sapienti convenit, omisso non insipienti.*

^g Codex Boyer. solus, *diritior resecuritur.*

tura homo imprudens, et tamquam vinea homo egens A sensu; si reliqueris eum, desertus erit (Prov. xxiv, 30). Colamus ergo corpus hoc nostrum, castigemus illud, redigamus in servitutem, non illud despiciamus.

43. Sunt enim ^a membra nostra arma justitiæ, sunt et arma peccati. Si elevantur, arma justitiæ sunt, ut peccatum in his non dominetur: si mortuum ^b fuerit corpus nostrum peccato, non regnabit in eo culpa, et erunt membra nostra a peccato libera. Non obediamus igitur cupiditatibus ejus, neque exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato. Si videris mulierem ad concupiscendum eam, membra tua arma peccati sunt. Si locutus es ad sollicitandam eam, lingua tua et os tuum membra peccati sunt. Si abstulisti terminos a patribus positos, membra tua arma peccati sunt. Si festinasti velocioribus pedibus ad effundendum innocentium sanguinem, membra tua arma iniquitatis sunt.

44. Contra, si vidisti egenum, et induxisti in domum tuam, membra tua arma justitiæ sunt. Si eripuisti injuriam accipientem, vel eum qui ducebatur ad mortem, si scidisti chirographum debitoris, membra tua arma justitiæ sunt. Si confessus es Christum (arma enim intellectus (Prov. xiv, 7) ^c labia sapientiæ) labia tua membra justitiæ sunt. Qui potest dicere: *Oculus eram cæcorum, pes claudorum, pater infirmorum* (Job xxix, 15), membra ejus membra justitiæ sunt.

941 45. Ergo liberati a peccato, quasi pretio empti sanguinis Christi, non subjiciamur servituti hominum vel passionum. Non erubescamus peccatum nostrum fateri. Vide quam liber, qui poterat dicere: *Non reveritus sum multitudinem populi; ut non annuntiarem in conspectu omnium peccatum meum* (Job. xxxi, 33). Qui enim confitetur Domino, exiit a servitute; *Justus enim accusator est sui in principio sermonis* (Prov. xviii, 17). Non solum liber, sed etiam justus: sed justitia in libertate est, et libertas in confessione; simul enim ac confessus quis fuerit, absolvitur. Denique *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei* (Psal. xxxi, 5). Mora ergo absolutionis in confitendo est, confessionem sequitur peccatorum remissio. Sapiens est igitur, qui confitetur: liber, cui peccatum dimissum est, nulla jam contrahens æra peccati. Vale, et nos dilige, ut facis; quia D et ego te diligo.

^d EPISTOLA XXXVIII.

Sapientem esse divitem, neque hic ullum sexum excipere didicisse ex Petri epistola, cujus locus enucleatur. Pacem aliasque virtutes divites esse, divitumque

^a Forsitan non ingratum fuerit, si quæ sequuntur usque ad numerum ultimum, conferre libuerit cum iis, quæ in lib. 1 de Jacob et Vita beata, cap. 3, num. 10, disseruntur.

^b Ita cod. Boyer.; cæteri vero, et omnes edit. prætermiserunt, *corpus nostrum*. Haud bono sensu.

^c Rom. edit. et pauci mss., *labia sapientis*; vet. et mss. multo plures, *labia sapientiæ*; fortasse sapientia; nam Græcus habet *ὄπλα δὲ ἀλοθάρως χεῖλη σοφῆς*.

ordini Enoch atque Eliam annumerandos. Post quæ Achab et Nubthe inter se comparatis, propositum problema confirmatur.

AMBROSIIUS SIMPLICIANO salutem.

1. Videbatur proxime in disceptationes incidisse philosophiæ, cum de apostoli Pauli epistola sumentes exordium, tractarem quod omnis sapiens liber. Verum postea, cum Petri apostoli epistolam legerem, adverti quod omnis sapiens etiam dives: nec sexum exceperit, qui feminas ornatum omnem non in pretiosis monilibus, sed in bonis moribus habere scripserit: *Non enim, inquit, extrinsecus capillorum implicatio, aut auri circumpositio, aut habitus vestimentorum ornamentum, sed ille absconditus cordis homo* (I Petr. iii, 3, 4).

2. Duo sunt igitur et esse hominem in homine, et illum esse divitem, qui sibi nullarum divitiarum usum requirat. Pulchre autem cordis hominem dixit, eo quod totus sapientiæ sit absconditus, sicut ipsa sapientia, quæ non videtur, sed intelligitur. Nemo ante Petrum tali expressione usus est, ut diceret cordis hominem; exterior enim homo plurima in se membra habet: interior autem cordis homo totus plenus sapientiæ est, plenus gratiæ, plenus decoris.

3. *In incorruptione, inquit, quieti et modesti spiritus, qui est ante Deum dives* (Ibid.). Et vere dives, qui in conspectu Dei potest dives videri, in cujus conspectu terra exigua, mundus ipse angustus est: sed solum illum Deus divitem novit, qui sit dives æternitate, qui non opum, sed virtutum fructus recondat. Quis autem ante Deum dives, nisi quietus et modestus spiritus, 942 qui numquam corrumpitur? Nonne tibi videtur dives, qui habet pacem animi, tranquillitatem quietis; ut nihil concupiscat, nullis exagitetur cupiditatum procellis, nec vetera fastidiat, et nova quærat, et semper desiderando, fiat in summis divitiis inops?

4. Ea est ^f pax vere dives, quæ superat omnem mentem (Philip. iv, 7). Dives pax, dives modestia, dives fides; *Fideli enim totus mundus possessio est* (Prov. xvii, 6): dives simplicitas; sunt enim et divitiæ simplicitatis, quæ nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, aut frudulentum putat, sed puro se fundit affectu.

5. Dives bonitas, quam si quis servaverit, pascitur in divitiis cœlestis hæreditatis; et ut antiquioribus exemplis Scripturæ utamur: *Beatus, inquit, ^d ir, quem arguit Dominus. Admonitionem autem Dei ne recusaveris.... In jame liberabit te a morte, in prælio de manu ferri liberabit te, et a flagello linguæ te ab-*

^d Scripta circa ann. 387.

^e Ita mss. et edit., nisi quod Rom. præfert, *Quorum non sit, inquit, etc.*; ms. vero Boyer. totum locum his verbis reddit: *Non, inquit, extrinsecus capillorum intricatio, aut auri compositio, aut vestimentorum habitus ornamentum est, sed interior absconditus cordis homo.*

^f Nonnulli mss., *pax vera dives*; Boyer., *pax vera et dives*: melius tamen cæteri, ac edit. ut in textu.

condet.... *Feræ bestiae pacificae erunt tibi, et scies* A quod in pace erit domus tua (*Job. v, 47*). Mitigatis enim carnis hujus vitiiis, et passionibus, quæ militare adversus animam solent, tabernacula tua sine perturbatione erunt, domus sine offensione, semen sine defectu, a posteritas sicut odor agri pleni, sepultura sicut messis. Siquidem quando alii b suum defectum arbitrantur, tunc acervus tritici tui supernis maturus infertur c apothecis.

6. Merito justus semper fenerat, iniquus indiget. Ille d justitias fenerat, fenerat mandatum Dei pauperibus et egenis : at vero insipiens et quod putat se habere, nequaquam possidet. An putas illum possidere, qui thesauro suo die ac nocte incubans, avara et misera torquetur sollicitudine? Ille vero eget, et si aliis dives videtur, sibi pauper est ; quia non ulitur eo quod habet, qui adhuc alia rapit, alia desiderat : ubi enim nullus cupiditati modus, qui fructus divitiarum? Nemo est dives, qui quod habet, secum hinc auferre non potest : quod enim hic relinquitur, non nostrum, sed alienum est.

7. Dives Enoch, qui quod habuit secum transtulit, et omnem illum bonitatis suæ censum caelestibus intulit receptaculis (*Gen. v, 25*) : qui ideo *rap-tus est, ne cor ejus malitia mutaret* (*Sap. iv, 11*). Dives Elias, qui virtutum suarum thesauros curru igneo sublimis sedibus æthereis invexit (*IV Reg. ii, 11*). Et tamen iste non mediocres divitias hæredi reliquit, quas ipse non amitteret. Quis hunc pauperem vel tunc dixerit, cum victus quotidiani indigens alimonia, mitteretur ad viduam, ut pasceretur ab ea ; quando ad ejus vocem cælum claudebatur et aperiebatur, quando ad ejus verbum hydria farinae et vas olei non deficiebat per triennium, sed abundabat : nec minuebatur usu, sed replebatur (*III Reg. xvii, 9 et seq.*)? Quis illum pauperem dixerit, ad cujus voluntatem descendebat ignis (*IV Reg. i, 14*), quem invia aliis flumina non concludebant (*IV Reg. ii, 8*), sed in 943 suum fontem recurrebant ; ut sicco propheta transiret pede?

8. Duos finitimos vetus historia describit (*III Reg. xxi, 1 et seq.*), regem Achab, et pauperem Nabuthen ; quem horum pauperiore, quem ditioem credimus? Alter regali fulcro divitiarum præditus, inexplibilis insatiabilisque opibus suis, exiguum pauperis vineam desideravit : alter e despiciens animo βασιλέων τὰς

a Alluditur ad *Gen. xxvii, 27* : *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, etc.*, nec non ad *Job v, 26* : *In-gredieris in abundantia sepulcrum, sicut infertur acervus tritici, etc.*

b Codex Boyer., *suum fructum arbitrantur.*

c Ubi aliquid reponitur, ait Nannius, apotheca dicitur : nunc autem pharmacopularum officinas ita appellamus.

d Rom. edit., *justitias fenerat mandato Dei* ; alie, ac mss., *justitias fenerat mandatum Dei*. In solo Boyer. geminatur *fenerat*, quod saltem in aliis sub-intelligitur.

e Amerb. cum mss. non paucis, *aspiciens animo.*

f Divitem eum esse definit Cicero loco cit., *cui tanta possessio est, ut ad liberaliter vivendum facile contentus sit, qui nihil querat, nihil appetat, etc.* Maxime vero

πολυ χρύσους τύχας, imperialesque gazas, suo erat contentus palmitē. Nonne videtur hic magis dives, hic magis rex, f qui sibi abundabat, suas regebat cupiditates ; ut nihil alienum concupisceret? ille autem egentissimus, cui aurum suum vile, alienus palmes pretiosissimus æstimabatur? Sed qua ratione s egentissimus, cognosce : quia divitiæ injuste congregatæ evomuntur (*Job xx, 15*) ; radix autem justorum manet (*Prov. xii, 12*), et ut palma floret (*Psal. xci, 13*).

9. An non egentior paupere is, qui tamquam umbra præterit (*Psal. cxliii, 4*)? Hodie impius exaltatur, cras non erit, nec invenietur aliquis locus ejus (*Psal. xxxvi, 35, 36*). Quid est itaque divitem esse, nisi abundare? Quis autem abundat, qui sit animo contractior? Qui autem animo contractior, utique angustior : quæ igitur in angustiis abundantia? Non ergo dives, qui non abundat. Unde pulchre David : *Divites, inquit, eguerunt, et esurierunt* (*Psal. xxxiii, 10*) ; quoniam cum haberent Scripturarum thesauros caelestium, eguerunt qui non intellexerunt, et esurierunt qui nullum spiritualis gratiæ gustarunt cibum.

10. Nihil igitur effectu sapientis ditius, nihil insipientis egentius. Nam cum regnum Dei pauperum sit (*Matth. v, 3*), quid esse locupletius potest? Et ideo præclare Apostolus : *O altitudo, inquit, divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei* (*Rom. xi, 33*)! Præclare etiam David, qui in via testimoniorum caelestium, quasi in omnibus divitiis, delectabatur (*Psal. cxviii, 14*). Expresse Moyses, qui ait : *Nephtalim satiætas accipientium* (*Deut. xxxiii, 23*). Nephtalim, h abundantia significatur Latina interpretatione, vel dilatatio. Ibi ergo abundantia, ubi satiætas : ubi autem fames cupiditatum, ubi inexplibilis appetentia ; ibi utique paupertas. Sed quia vix ulla rei pecuniariæ vel mundi hujus cupiditas satiætatē habet ; i ideo addidit : *Et replebitur benedictione* (*Ibid.*).

11. Secundum hæc Petrus apostolus definit non in auro et argento et indumentis seminarum esse ornamentum, sed in occulto cordis homine atque abscondito. (*I Pet. iii, 3*) ; unde nulla se exuat cultum pietatis, ornatum gratiæ, vitæ æternæ hæreditatem. Vale, et nos dilige ; quia nos te diligimus.

944 i EPISTOLA XXXIX.

D *Faustinum propter sororis mortem hominum consortium*

ab ejus argumentandi ratione in eo discrepat Ambrosius, quod pro veterum Romanorum exemplis, quæ ille adhibet, hic nullis utitur nisi e divina Scriptura petitis.

s Cod. Boyer., *egentissimus? Quia divitiæ congregatæ pereunt; radix enim, etc.*

h Idem cod. Boyer., *Latinae interpretationis significatione abundantiam vel dilationem significat*. Quod vero ad hunc significatum, in eo alluditur ad illa verba citati loci ex *Deut.* : *Nephtali abundantia perfruetur, et plenus erit benedictionibus*. Nam aliqui rectius interpretantur idem vocabulum comparationem, retorsionem ac tortuositatem, ut vulgo solent.

i Boyer. solus, *ideo de justo dicitur.*

j Scripta haud multo post ann. 387.

fugientem arguit, hoc ipsi sorori injurium, ac interitum non hominibus solum, sed et civitatibus communem esse monens. Nihil ergo illi jam deberi nisi precēs; vetare siquidem Apostolum, ne quem secundum carnem jam cognoscamus, at novam creaturam. Quænam illa sit, et quomodo illum solari Ambrosius ipse teneatur, expenditur.

AMBROSIIUS FAUSTINO salutem.

1. Acerbo te doliturum dolore obitum germanæ tuæ non ignorabam; non tamen ut a nobis te ablegares, sed ut nobis te redderes: nam et si minus jucunda solatia mœrentibus, tamen nonnumquam necessaria sunt. Tu autem abiisti in secreta montium, et inter ferarum diversaris spelæa, omni humanæ conversationis usu abdicato, et quod gravius est, iudicio tuo.

2. Tantumne de te commeruit germana tua, ut propter quam excellere apud te debuit conditio humana, quæ tam egregiam feminam tulit, propter eam apud te minoris prærogativæ sit? Illa certe vita excedens, hoc se mulcebat solatio, quod te sibi superstitem dereliqueret, parentem nepotibus, præsulem parvulis, auxiliatorem desitutis: tu ita te et nepotibus et nobis abnegas, ut consolationis illius fructum non sentiamus. Illa te chara pignora vocant non ad dolendum, sed ad consolandum; ut cum te vident, matrem sibi non credant obiisse: in te eam recognoscant, in te ejus præsentiam teneant, in te vitam ejus sibi manere arbitrentur.

3. Sed doles quod dudum florentissima repente occiderit. Verum hoc nobis commune non solum cum hominibus, sed etiam cum civitatibus, terrisque ipsis est. Nempe de Bononiensi veniens urbe a tergo Claternam, ipsam Bononiam, Mutinam, Rhegium derelinquebas, in dextera erat Brixillum, a fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipso adhuc nomine sonans, ad lævam Apennini inculta miseratus, et florentissimorum quondam populorum castella considerabas, atque affectu relegabas dolenti. Tot igitur semirutarum urbium cadavera, terrarumque sub eodem conspectu exposita funera non te admonent unius, sanctæ licet et admirabilis femine, decessionem consolabiliorē habendam; præsertim cum illa in perpetuum prostrata ac diruta sint: hæc autem ad tempus quidem erepta nobis, meliorem illi vitam exigit?

4. Itaque non tam deplorandam, quam prosequendam orationibus reor: nec mœstificandam lacrymis tuis, sed magis oblationibus **945** animam ejus Domino commendandam arbitror.

^a Nonnulli mss. ac vet. edit., usu abdicatus.

^b Cod. Boyer., non credant abesse.

^c Imitatio est Servii Sulpitii ad Ciceronem de obitu Tullii filii: *Ex Asia rediens, cum ab Ægina Megaram versus navigarem, cæpi regiones circum circa prospicere: post me erat Ægina, ante Megara, dextra Pyrens, sinistra Corinthus, quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Cæpi egomet mecum cogitare: Hem! nos hominuculi indignamur, si quis nostrum interit, aut occisus est; cum in uno loco tot oppidorum cadavera*

A 5. Verum forte asseras securum te de meritis ejus ac fide; nequire tamen ferre desiderium, quod eam jam non videas secundum carnem, idque tibi summo dolori sit. Nec illud te movet Apostolicum, quod ait: *Quia neminem novimus ex hoc secundum carnem. Et si cognovimus secundum carnem Christum, sed nunc jam non novimus* (II Cor. v, 16)? Caro enim nostra perpetua esse ac diuturna non potest; necesse est occidat, ut resurgat: necesse est resolvatur, ut requiescat, et ut fiat quidam finis peccati. Et ideo multos cognovimus secundum carnem, sed nunc jam non novimus. Ipsum Dominum Jesum cognovimus, inquit Apostolus, secundum carnem: *sed nunc jam non novimus*. Jam enim carnis deposuerat exuvias, jam specie hominis non videbatur, jam B pro omnibus mortuus erat, et omnes in illo mortui; sed ut per ipsum renovati, et vivificati spiritu, jam non sibi, sed Christo vivant. Unde et alibi ait idem Apostolus: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus* (Gal. ii, 20).

6. Meritoque qui ante cognoverat secundum carnem Christum, jam operationes ejus invisibiliter agnoscens, jam non carnem ejus, sed potentiam scrutans, qui ante persecutor discipulos hominis, et pedissequos carnis infestis odiis urgebat, postea doctor gentium factus, veneratores majestatis ejus ad prædicationem Evangelii instruere atque informare cœperat. Et ideo addidit: *Si quis in Christo nova creatura* (II Cor. v, 17), id est, qui perfectus in Christo, nova creatura est; quoniam qui caro est, C imperfectus est. Denique ipse Dominus ait: *Non permanebit spiritus meus in istis hominibus, quoniam carnes sunt* (Gen. vi, 3). Istalis itaque non est in Christo: sed si quis in Christo est; nova creatura est, non naturæ novitate formatus, sed gratiæ. Vetera itaque quæ secundum carnem erant, transierunt: facta sunt nova omnia. Quæ illa, nisi quæ Scriba doctus in regno cœlorum novit (Matth. xiii, 52), similis illius patrisfamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera, neque vetera sine novis, neque nova sine veteribus? Ideo et Ecclesia dicit, quia *nova et vetera servavi tibi* (Cant. vii, 13). Sed transierunt vetera, id est, Legis mysteria abscondita, in Christo facta sunt omnia nova.

7. Hæc est nova creatura, de qua Apostolus ad Galatas ait: *In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed nova creatura, per quam jam renovata caro floret, et fructum invenit gratiæ, quæ ante inveterati flagitii spinas habebat* (Gal. v, 6). Quid ergo est quod mœrcanus, si jam ad ani-

projecta jaceant! Ita Nannius.

^d Ms. Boyer. lacrymis tuis animam, sed magis oblationibus citis commendandam arbitror. Observabis obiter Ambrosium hoc loco sicut et alibi non semel consuetudinem orationum atque oblationum pro mortuis faciendarum testificari.

^e Codex Boyer. solus, de meritis ejus ad fidem.

^f Mss. nonnulli, et fiat quidam, etc. Boyer. solus, necesse est ut fiat quosdam fines peccato.

^g Cod. Long., quod mereamur; non satis recte.

mam dicitur : *Renovabitur sicut aquilæ juvenus tua* (Psal. cii, 5)? Quid est quod ingemiscamus pro mortuis, cum jam reconciliatio mundi apud Deum Patrem facta sit per Dominum Jesum (II Cor. v, 18)?

8. Quoniam ergo Christi beneficia tenemus, **946** cum apud omnes, tum apud te pro Christo legatione fungimur (Ibid., 20); ut noveris irrevocabilia ejus esse dona, ut credas, quod semper credidisti : nec nimio mœrore tuam in dubium adducas sententiam; quia idæo peccatum factus est Dominus Jesus, ut tolleret peccatum mundi (Joan. i, 29); et essemus in illo omnes justitia Dei (II Cor. v, 21) : jam non culpæ obnoxii, sed justitiæ remuneratione securi. Vale et nos dilige; quia nos te diligimus.

^a EPISTOLA XL.

Ab imperatore audiri se postulat, affirmans in principe **B** laudari facilitatem; tacere se sine utriusque periculo non posse; nec regibus displicere libertatem; illum vero, quamvis pius sit, decipi posse; sententiam de synagoga reparanda esse periculosam, cum episcopum martyrio vel prævaricationi exponat. In hanc rem exemplo Juliani proposito, rescripti causæ reselluntur, maxime quod Judæi plures usserint ecclesiis. Hinc agitur de Valentianorum, qui gentilibus pejores declarantur, fano, ac donariis, quæ dicebantur sublata, extenuatis, januam ad calumnias Judæis aperiri, triumphumque de Christo dari demonstratur. Hac de re allegorica instituitur Domini expostulatio; postquam deterretur Maximi exemplo Theodosius, neve Judæos aut hereticos ulcisci velit, admonitus, denuo stimuletur ad clementiam.

^b Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori THEODOSIO AUGUSTO AMBROSIIUS EPISCOPUS.

1. Exercitus ^c semper jugibus fere curis sum, Imperator beatissime : sed numquam tanto in æstu fui, quanto nunc; cum video cavendum ne quid sit, quod ascribatur mihi etiam de sacrilegii periculo. Itaque peto ut patienter sermonem meum audias. Nam si indignus sum, qui a te audiar; indignus sum, qui pro te offeram, cui tua vota, cui tuas committas preces. Ipse ergo non audies eum, quem pro te audiri velis? Non audies pro se agentem, quem pro aliis audisti? Nec vereris judicium tuum, ne cum indignum putaris, quem audias, indignum feceris, qui pro te audiatur?

2. Sed neque imperiale est libertatem dicendi denegare, neque sacerdotale, ^d quod sentias, non dicere. Nihil enim in vobis imperatoribus tam populare et tam amabile est, quam libertatem etiam in iis

^a Scripta sub fin. anni 388.

^b Ita omnes edit. et mss. longe plurimi : nonnulli tamen solum præligunt : *Ambrosius Theodosio imperatori*. Hujus porro epistolæ Paulinus meminit, ejusque scribendæ occasionem, materiam atque exitum narrat, de quibus omnibus in ejusdem tempore assignando satis disputatum est in Admonitione.

^c Mss. aliquot, *Exercitibus semper jugibus, seu curis sum, imperator beatissime, deditus*. Haud male quidem; alii tamen plures. et omnes edit. nobis patrocinantur. nisi quod Rom. edit. exponit adverbium *semper*.

^d Omnes edit. et quidam mss., *quod sentiat non*

diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt. Si quidem hoc interest inter bonos et malos principes, quod boni libertatem amant, servitutem improbi. Nihil etiam in sacerdote tam periculosum apud Deum, tam turpe apud homines, quam quod sentiat, non libere denuntiare. Siquidem scriptum est : *Et loquebar in testimoniis tuis in conspectu regum, et non confundebar* (Psal. cxviii, 46); et alibi : *Fili hominis, speculatorem te posui domui Israel, in eo, inquit, ut si avertatur justus a justitiis suis, et fecerit delictum; quia non distinxisti ei, hoc est, non dixisti quid sit cavendum, non retinebitur memoria justitiæ ejus, et sanguinem ejus de manu tua exquiram. Tu autem si distinxeris justo, ut non **947** peccet, et ipse non peccaverit, justus vita vivet; quia dixisti ei : et tu animam tuam liberabis* (Ezech. iii, 17-19).

3. Malo igitur, Imperator, bonorum mihi esse tecum, quam malorum consortium; et ideo clementiæ tuæ displicere debet sacerdotis silentium, libertas placere. Nam silentii mei periculo involveris, libertatis bono juvaris. Non ergo importunus indebitis me intersero, alienis ingero : sed debitis obtempero, mandatis Dei nostri obedio. Quod facio primum tui amore, tui gratia, tuæ studio conservandæ salutis. Si id mihi vel non creditur, vel interdictum : dico sane ^e diviniæ offensæ metu. Nam si meum periculum te exueret, patienter me pro te offerrem, sed non libenter; malo enim te sine meo acceptum Deo esse et gloriosum periculo. Sin autem silentii mei dissimulationisque culpa et me ingratat, nec te liberat; **C** malo importunior me, quam inutilior aut turpiorem judices. Siquidem scriptum est, dicente sancto apostolo Paulo, cujus non potes doctrinam refellere : *Insta opportune, importune; argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina* (II Tim. iv, 2).

4. Habemus ergo et nos cui displicere plus periculi sit; præsertim cum etiam imperatoribus non displiceat suo quemque fungi munere, et patienter audiat unumquemque pro suo suggerentem officio; immo corripatis, si non utatur ^f militiæ suæ ordine. Quod ergo in iis libenter acceptis, qui vobis militant, num hoc in sacerdotibus potest molestum videri; cum id loquamur, non quod volumus, sed quod jubemur? Scis enim lectum : *Cum stabitis ante reges et præsides, nolite cogitare quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini : non enim vos estis qui loquamini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis* (Matth. x, 19, 20). Et tamen si in causis *dicere*.

^e Reg. cod., *hoc est, non distinxisti*. Et infra, *quia distinxisti*. At vice versa ubi idem codex cum aliis multo pluribus et cunctis edit., *si distinxeris justo*, mss. Prat. ac Gem. legunt, *si dixeris justo*.

^f Duo mss., *si dixeris justo*.

^g Reg. cod. solus, *divinæ offensæ memor*. Nam si *...tu hauseris*.

^h Prorsus et in principio hujus epistolæ (nempe his verbis, *qui obsequio militiæ*) videtur militiam ponere non tantum pro castrensi stipendio, sed pro quavis functione, ministerio, et officio. Hæc Nannius.

reipublice loquar, quamvis etiam illic iustitia servanda sit, non tanto astringar metu, si non audiar: in causa vero Dei quem audies, si sacerdotem non audias, cujus majore peccatur periculo? Quis tibi verum audebit dicere, si sacerdos non audeat?

5. Novi te pium, clementem, mitem, atque tranquillum, fidem ac timorem Domini cordi **948** habentem: sed plerumque aliqua nos fallunt. Habent aliqui zelum Dei, sed non secundum scientiam (*Rom. x, 2*). Ne igitur hoc etiam fidelibus animis obrepat, cavendum arbitror. Novi pietatem tuam erga Deum, lenitatem in homines: obligatus sum beneficiis tuarum indulgentiarum. Et ideo plus metuo, amplius sollicitor; ne etiam ipse tuo me postea iudicio condemnes, quod mea aut dissimulatione aut adulatione prolapsionem non evitaveris. Si in me peccari viderem, non deberem tacere; scriptum est enim: ^a Si frater tuus in te peccaverit, corripe illum primo, deinde increpa, duobus aut tribus testibus (*Math. xviii, 15 et seq.*). Si te non audierit, dic Ecclesie. Causam ergo Dei tacebo? Quid igitur sit, quod meam tuam consideremus.

6. Relatum est a ^b comite orientis militarium partium incensam esse synagogam, idque auctore factum episcopo. Jussisti vindicari in ceteros, synagogam ab ipso exedificari episcopo. ^c Non astruo expectandam fuisse assertionem episcopi; sacerdotes enim turbarum moderatores sunt, studiosi pacis, nisi cum et ipsi moventur injuria Dei, aut Ecclesie contumelia. ^d Sit alioquin iste episcopus ferventior in exustione synagogae, timidior in iudicio: non vereris, im-

^a Reg. cod. solus: *Quod si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum: si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos; ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum. Quod si non audierit eos, dic Ecclesie. Advertis ergo, imperator, quod causam Dei dissimulare non queam. Quid igitur? Causam Dei, etc.*

^b Cedrenus in Hist. hunc magistratum appellat *Honoratum praefectum*, nimirum Constantinopolis, ubi hanc actionem contigisse memorat. Sed in rei veritatem tam multa peccat, ut ejus haberi possit nulla ratio. Valesius in Amniam. Marcellinum, pag. 4, de comite Orientis agens: *Ceterum*, inquit, *cum haec civilis potestas fuerit, miror sanctum Ambrosium in epistola ad Theodosium haec scribere: relatum est a comite Orientis militarium partium... sed hunc nodum solvent peritiores. Fuit sane in eo solvendo felicior Godofredus; hic enim in Chronol. Cod. Theod. et in Comment. in leg. 9 de Judaeis docet eum qui ab Ambrosio dicitur comes Orientis militarium partium, quem lex citata titulo comitis et magistri utriusque militiae per orientem signat, ut distinguatur ab altero comite orientis civilium partium, quem describit Zosimus lib. v. Bullengerus lib. iv de imp. Rom. cap. 25, quamvis duas illas dignitates non videatur satis distinguere, attamen ad comitem orientis militiam quoque pertinuisse, clare indicat hisce verbis: *Quia Persae Armeniam et Mesopotamiam vestabant, comes orientis vir spectabilis ei cum exercitu impositus, vicarius praefecti praetorio. Et paulo post: Comes et magister militum per Orientem illustris. L. viii de Metatis.* Idem vero sequenti cap. duos comites rei militaris fuisse in Oriente tradit, quem consule. Haec porro abunde Valesii diluunt dubitationem. Quod autem Godofredus contra Baronium hanc epistolam anno*

A perator, ne acquiescat sententiae tuae; ne praevaretur, non times?

7. Non etiam vereris, quod futurum est; ne verbis resistat comiti tuo? Necessae erit igitur ut aut ^e praevariatorem aut martyrem faciat: utrumque alienum temporibus tuis, utrumque persecutionis instar, si aut praevariari cogatur, aut subire martyrium. Vides ^f quo inclinet causae exitus. Si fortem episcopum putas, caveto martyrium fortioris: si inconstantem, declina lapsum fragilioris: plus enim astringitur, qui labi infirmum coegerit.

8. Hac proposita conditione, puto dicturum episcopum quod ipse ^g ignes sparserit, turbas compulerit, ^h populos conduxerit; ne amittat occasionem martyrii, et pro invalidis subjiciat validiorem. ⁱ O beatum mendacium, quo acquiritur sibi aliorum absolutio, sui gratia! Hoc est, imperator, quod poposci et ego; ut in me **949** magis vindicares: et si hoc crimen putares, mihi ascriberes. Quid mandas in absentes iudicium? Habes praesentem, habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incenderim, certe quod ego illis mandaverim; ne esset locus in quo Christus negaretur. Si objiciatur mihi, cur hic non incenderim? Divino jam cremari coepit iudicio: meum cessavit opus. Et si verum quaeritur, ideo segnior fui, quia non putabam hoc vindicandum. Quid facerem, quod nullo ultore sine praemio foret? Tangunt haec verecundiam, sed revocant gratiam; ^j ne fiat quo Dei summi contrahatur offensio.

9. Esto tamen, nemo episcopum ad hoc munus conveniat; rogavi enim clementiam tuam: et licet

393 scriptam contendit, jam ante examinavimus suo loco.

^k Aliquot mss., non assero. Dictionem vero *assertionem*, quae pone sequitur, Nannius exponit in hunc modum: *Assertionem*; id est, defensionem. Metaphora inde sumpta, quod in causa liberali assertorem sive vindicem adesse oportebat, quo alterius libertatem, qui in servitutum petebatur, assereret. Ita ille. Sed forte verius ac simplicius dixeris *assertionem* sive affirmationem episcopi testimonium esse, quo remne illam fecisset, an secus, declararet. Est autem in verbis *Non astruo* quaedam praeteritio rhetorica, qua, quod maxime dicitur, dici negatur.

^l Omnes edit. ac mss. plerique, *Sit aliquis*: alii nonnulli, *Sit aliquibus*. Reg. et Latini conjectura, *Sit alioquin*.

^m Praevariari Nannius idem hic esse vult, atque in idololatriam incidere: praevariatorem quoque eundem dici, quem nunc apostatam vocant; cum in litteris profanis praevariator is sit, qui cum reo colludit, et causam adversario prodat.

ⁿ Mss. aliquot, *quo inclinentur causae, vel quo inclinet causa*.

^o Eliberitanæ synodi an. 505 habitæ canon. 60 prohibuit, ne quis ob idolum contractum interemptus, in martyrum catalogum admitteretur. Verum ea exustio, de qua hic agitur, talionis lege, et jure gentium, ut infra dicitur, non videbatur illicita.

^p Vet. edit., *populos concluserit*.

^q O beatum mendacium! eodem sensu hoc intellege, quo ab Ecclesia canitur: *O felix culpa!* propter effectum scilicet; per se enim mendacium semper malum est. Adi, si lubet, quæ nos priori tomo lib. i de Abraham cap. 8, num. 74, annotavimus.

^r Omnes edit., *ne fiat opus*: at mss. c contrario omittunt *opus*.

ipse hoc revocatum adhuc non legerim, revocatum tamen constituamus. Quid si alii timidiore, dum mortem reformidant, offerant ut de suis facultatibus repararetur synagoga; aut comes ubi hoc comperit primo constitutum, ipse de christianorum censu exædificari jubeat? Habebis, imperator, comitem prævaricatorem, et huic vexilla committes victricia, huic labarum, hoc est, a Christi sacratum nomine, qui synagogam instauret, quæ Christum nesciat? Jube labarum synagogæ inferri, videamus si non resistent.

10. Erit igitur locus b Judæorum perfidiæ factus de exuviis Ecclesiæ: et patrimonium, quod favore Christi acquisitum est christianis, hoc transferretur ad donaria perfidorum? Legimus templa idolis antiquitus condita c de manubiis Cimbrorum, de spoliis reliquorum hostium. Hunc titulum Judæi in fronte synagogæ suæ scribent: Templum impietatis factum de manubiis christianorum.

11. d Sed disciplinæ te ratio, imperator, movet. Quid igitur est amplius? disciplinæ species, an causa religionis? Cedat oportet censura devotioni.

12. e Non audisti, imperator, quia cum jussisset Julianus reparari templum Hierosolymis, divino, qui faciebant repurgium, igne flagrarunt? Non caves ne etiam nunc fiat? Adeo a te non fuit jubendum, ut Julianus hoc jusserit!

950 13. Quid tamen movet? Utrum quia quodcumque ædificium publicum exustum est, an quia synagogæ locus? Si ædificio incenso moveris vilissimo (quid enim in tam ignobili castro esse potuit), non recordaris, imperator, quantorum Romæ domus

præfactorum incensæ sint, et nemo vindicavit? Immo si quis imperatorum voluit factum severius reprehendere, ejus magis qui tanto est percussus dispendio, f causam gravavit. Quid igitur dignius, ut Callinici castrum in parte aliqua ædificiorum incendium, an urbis Romæ vindicandum æstimaretur, si oporteret tamen? g Constantinopoli dudum domus episcopi incensa est, et filius clementiæ tuæ intercessit apud patrem; ut et suam, hoc est, filii imperatoris injuriam, et domus sacerdotalis incendium non vindicaret. Non consideras, Imperator, ne et hoc cum vindicari jusseris, ipse iterum interveniat, ne vindicetur? Sed bene illud acquisitum est a patre filio; dignum erat enim, ut suam injuriam prius ipse donaret. Bene illud cum gratiæ distinctione divisum est, ut et filius pro sua, et pater pro filii injuria rogaretur. Hinc nihil est quod filio reserves, et vide ne quid Deo deroges.

14. Non est ergo causa tantæ commotioni idonea; ut propter ædificii exustionem in populum tam severe vindicetur: multo autem minus quia synagoga incensa est, perfidiæ locus, impietatis domus, amentiarum receptaculum, quod Deus damnavit ipse. Sic enim legimus per os Hieremiæ, dicente Domino Deo nostro: *Et faciam domui, ubi invocatum est nomen meum super ipsam, in qua confiditis vos, et loco quem dedi vobis et patribus vestris, h sicut feci Selon: et projiciam vos a facie mea, sicut projecit fratres vestros omne semen Ephraem. Et tu noli orare pro populo isto, et noli postulare illis misericordiam, et neque accesseris ad me pro illis: quia non exaudiam te. Aut non vides quid isti faciunt in civitatibus Juda (Jerem. vii, 14 et seq.)?*

posuit moveat, minus commode.

e Sensus est, ut ait Nannius: Non audisti, imperator, eos qui purgabant arenam, a parietinis et caducam materiam eruderant, ut ibi novum templum jussu Juliani consurgeret, cœlesti igne combustos esse. Nam in Theodoretum lib. iii Eccles. Hist. cap. 20, legitur ignem ex fundamentis erupisse et concremasse operarios. Hæc ille: quibus addere potuisset testem hac parte omni exceptione majorem Ammianum lib. xxiii, cap. 1, et auctorem Hist. Tripart. lib. vi, c. 43.

f Long. cod., *causam curavit*. Cæterum castrum Callinicum in Osdroena orientis provincia situm fuisse Godofredus loco citato auctoritate Ammiani, Zosimi ac Notitiæ imperii tradit.

g Discimus ex Socrate lib. v, c. 17, incensam esse Nectarii domum, idque Theodosio Augusto et Cynegio coss. accidisse, hoc est, ipso anno, quod huic epistolæ assignamus. Neque vero nobis officit, quod Ambrosius dudum incensam dicit eandem domum; perinde enim hoc loco agit, ac si quis quempiam judicio defendens, qui commissio per imprudentiam homicidio, statim pœnam subire cogeretur, eum cum alio qui eadem ante sex menses ex insidiis perpetratam impune tulisset, ita compararet: Sententiam in hunc insontem jam vos tulistis, cum in scelestum illum, a quo dudum civis immaniter trucidatus est, nihil dum gravius decreveritis. In quo videtis ab usu communi nihil recedere.

h Ita mss.; edit. autem Amerb. cum LXX interpret. scribit *Selo*: Eras. et sequentes cum Vulg. vers. *Silo*. Infra vero pro *fratres vestros*, mss. nonnulli habent, *patres vestros*.

a Vocibus *Christi sacratum nomine*, Rom. edit. adjicit *signum*. Sed præterquam quod hanc vocem nulla alia edit. aut mss. agnoscit, labarum proprie signum non erat, id est, e solida materia non erat, sed velum augustale. Hujus instituendi occasionem, non secus ac ejusdem formam abunde describit Eusebius lib. i Vitæ Const., cap. 31, ex quo eandem descriptionem certatim posteriores historici prodiderunt. Cum autem idem Eusebius ibidem lib. ii, cap. 8, electos a Constantino commemorat ex protectorum numero viros 50, quorum hoc unum erat officium, ut vexillum illud, quod alternatim humeris sustinebant, circumstantes satellitio suo tuerentur: quos Theodosius junior λαβωρον, sic enim Græci labarum dicunt, præpositos vocari, et e scholis domesticorum assumi jubet in una ex legibus cod. Theod.; mirum fortasse videri queat, cur Ambrosius, istis omissis, mentionem absentis comitis hic instituat. Verumtamen fieri potest, ut Theodosius aut discedens ab Oriente huic comiti vexillum illud reliquerit, aut post victoriam ipsum cum eodem redire voluerit; quemadmodum Silicium post mortem Arcadii Constantinopolim proficiscentem illud idem vexillum secum tulisse auctor est Sozomenus, lib. ix, cap. 4.

b Quidam mss., *Judæorum gentis perfidæ*.

c Pauculi mss., *de manibus Cimbrorum... de manibus christianorum*. Non satis recte; sunt enim manubie aut pecuniæ ex præda hostili vendita comparatæ, aut præda ipsa. De Cimbris autem a Mario deletis consule Flori lib. iii, cap. 3, et Patereuli lib. ii, atque alios.

d Reg. cod. unus, *disciplina et ratio*; cæteri et edit. inter se conveniunt, nisi quod Rom. pro *movet*

Deus se pro illis prohibet rogari, quos tu vindicandos putas.

15. At certe si jure gentium agerem, dicerem a quantas Ecclesie basilicas Judæi tempore imperii Juliani incenderint. Duas Damasci, quarum una vix reparata est, sed Ecclesie, non 551 synagogæ impenditis: altera basilica informibus horret ruinis. Incensæ sunt basilicæ Gazis, Ascalonæ, Beryto, et illis fere locis omnibus, et vindictam nemo quæsit. Incensa est basilica et Alexandria a gentilibus et Judæis, quæ sola præstabat cæteris. Ecclesia non vindicata est, vindicabitur synagoga?

16. Vindicabitur etiam Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus gentilium? Licet gentiles duodecim deos appetent, b isti triginta et duos Æonas colant, quos B appellant deos. Nam et de ipsis comperi relatum et præceptum, c ut in monachos vindicaretur, qui prohibentibus iter Valentinianis, quo psalmos canentes ex consuetudine usque veteri pergebant ad celebritatem Machabeorum martyrum, moti insolentia incenderunt fanum eorum in quodam rurali vico tumultuarie conditum.

17. d Quanti se offerre habent tali optioni; cum meminerint tempore Juliani illum, qui aram dejecit, et turbavit sacrificium, damnatum a iudice fecisse martyrium? Itaque nunquam alias ille iudex, qui audivit eum, nisi persecutor habitus est; nemo illum congressu, nemo illum unquam osculo dignum putavit. Qui nisi jam esset defunctus, timerem, Imperator, ne in eum tu vindicares, quamquam vindictam cælestem non evaserit, e suo superstes hæredi.

18. Sed refertur cognitionem mandatam iudici, scriptumque eo quod non ferre debuerit, f sed vindicare: requirenda quoque sublata donaria. Omittam alia: incensæ sunt a Judæis Ecclesiarum

a Consule super his basilicarum incendiis Gregorii Nazian. Orat. 19 in Julian., Chrysostomi orat. 4 tom. I, Cyrillum Alex., et alios.

b Rom. edit. *triginta Æonas colant*. Et re vera totidem agnoscunt Irenæus lib. 1 advers. Hæreses, Tertullianus advers. Valent., Epiphanius Hær. 31, Theodoretus, Paulinus in Vita Ambr. et Augustinus de Hæres. cap. 11. Sed cum ultimus hic proditum a Valentinianis asserat omnes illos Æonas ex Bytho et Sige generatos, movet consensus mss. et vet. edit. ut utrumque ab Ambrosio aliis 30 annumeratum arbitremur. Certe ipsemet lib. de Incarn. Doim. cap. 4, num. 2, ubi eandem horum hæreticorum insaniam tangit, Æonum numerum non exprimit. Porro per duodecim illos deos, qui superiori versu memorantur, Nannius recte intelligit consentes deos, quod Jovis consilii interesse crederentur, ita nominatos, ac suo quemque mensi præfectos. Horum nomina efferuntur hoc disticho apud Ennium:

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

c Hic multa occurrunt, quæ pertinent ad Ecclesiasticam disciplinam: nimirum publicarum supplicationum antiquitas, celebritas monasticæ institutionis, ne denique Machabeorum martyrum prisca veneratio, quam etiam plurimi sermones Patrum Græcorum ac Latinorum in eorundem natalibus habiti contestantur.

d Omnes edit., *Quot se offerre... illum quia aram;*

A basilicæ, et nihil redditum est, nihil repetitum, nihil quæsitum. Quid autem habere potuit synagoga in castro ultimo; cum totum quidquid illie est, non multum sit, nihil pretiosum, nihil copiosum? Quid deinde incendio potuit e rapi Judæis insidiantibus? Artes istæ sunt Judæorum volentium calumniari; ut dum ista queruntur, mandetur extra ordinem militaris censura iudicii, mittatur miles fortasse dicturus quod hic aliquando ante tuum, Imperator, dixit adventum: Quomodo poterit nos Christus juvare, qui pro Judæis adversus Christum militamus? b qui mittimur ad vindictam Judæorum? Suos perdidit exercitus, nostros volunt perdere.

952 19. In quas præterea non prosiliant calumnias, qui etiam Christo falsis testimoniis calumniati sunt? In quas non prosiliant calumnias homines et circa divina mendaces? Quos non auctores seditionis fuisse dicant? Quos non appetant, etiam quos non recognoscant; ut. catenatorum ordines innumeros spectent de christiano populo, ut captiva videant colla plebis fidelis, ut condantur in tenebras Dei servuli, ut feriantur securibus, dentur ignibus, tradantur metallis, ne poena cito transeat?

20. Hunc dabis triumphum Judæis de Ecclesia Dei? hoc tropæum de Christi populo? hæc gaudia, Imperator, perfidis? hæc celebritatem Synagogæ, hos luctus Ecclesie? Referet Judæorum populus hanc solemnitatem in dies festos suos; et inter illos profecto numerabit, quibus aut de Amorrhæis, aut de Chanaanæis triumphavit, aut de Pharao rege Ægypti, aut de Nabuchodonosor regis Babylonie manu liberari potuit. Adde hanc celebritatem, significans se de Christi populo triumphum egisse.

21. Et cum ipsi Romanis legibus teneri se negent, ita ut crimina leges putent; nunc velut Romanis legibus se vindicandos putant. Ubi erant istæ leges,

omnes mss., *Quant se offerre*; sed plures tantum, *illum qui aram*; unus etiam Reg. ante vocem *illum* exhibet nomen *Capitolium*. Verumtamen si opinio Baronii ad an. 382, nec non Hermannii lib. v Vita Ambr. cap. 13, admittenda est, quæ certe probabilis admodum nobis videtur, Emilianus appellabatur hic ipse marty. Etenim eidem uterque attribuit, quæ de Emilianis Dorostoritani martyrio Hieronymus in Chronico tradidit, sicut et Theodoretus lib. in Hist. cap. 7, ubi iudici nomen fuisse Capitolino scribit. Quod vero subdit neminem eidem iudici osculum postea non negasse, de iis oculis potissimum intelligimus, quibus iusserunt Apostoli christianos inimicem salutare, quæque præsertim in sacrarum celebratione singuli singulis offerebant. Qua de re adis Baronium ad an. 45, Albaspinæum in Observat. et lib. II de Veteri Politia cap. 15 et seq., card. Bonani lib. II de Rebus liturg. cap. 16, atque alios.

e Hæres hic, ait Nannius, non qui in jus defuncti successit, sed successurus esse sperabatur: ut intelligas filium ante patrem mortem obiisse.

f Ita mss. longe plurimi; alii autem nonnulli, et omnes edit., *sed vindicare. Requirenda... donaria, et omittam alia. Incensa sunt*, etc. Innuiter autem ab Ambrosio Ecclesiam illis temporibus numerosa pretiosarum rerum ac vasorum suppellectile abundasse.

g Nonnulli mss., *rapi Judæis insipientibus*.

h Omnes edit., *Qui mittantur ad vindictam Judæorum suos*, etc.; omnes mss. melius, ut in textu.

cum incenderent ipsi sacratarum basilicarum culmina? Si Julianus non est ultus Ecclesiam; quia prævaricator erat: tu, Imperator, ulcisceris synagogæ injuriam, quia christianus es?

23. Et quid tecum posthac Christus loquetur? Non recordaris quid David sancto per Nathan prophetam mandaverit (II Reg. vii, 8 et seq.)? Ego te de fratribus tuis minorem elegi, et de privato imperatorem feci. Ego de fructu seminis tui in sede imperiali locavi. Ego tibi subjeci nationes barbaras, ego tibi pacem dedi, ego tibi inimicum tuum in potestatem tuam captivum deduxi. Frumentum non habebas ad exercitum alimoniam, ipsorum hostium manu patefecisti tibi portas, aperui horrea: dederunt tibi hostes tui comæatus suos, quos sibi paraverant. Ego perturbavi hostis tui consilia, ut se ipse nudaret. Ego ipsum usurpatorem imperii ita vixi, ac mentem ejus ligavi, ut cum haberet adhuc fugiendi copiam, tamen cum omnibus suis tamquam metueris, ne quis tibi periret, ipse se clauderet. ^a Ego comitem ejus atque exercitum ex **953** altera parte naturæ, quos ante disperseram, ne ad belli societatem eirent, ad supplementum tibi victoriæ congregavi. Ego exercitum tuum ex multis indomitis ^b convenam nationibus, quasi unius gentis fidem et tranquillitatem et concordiam servare præcepi. Ego cum periculum summum esset ne Alpes infida barbarorum penetrarent consilia, intra ipsum Alpium vallum victoriam tibi contuli, ut sine damno vinceret. Ego ergo te triumphare feci de inimico tuo, et tu de plebe mea das meis inimicis triumphum.

23. Nonne propterea Maximus destitutus est, qui ante ipsos expeditionis dies, cum audisset Romæ synagogam incensam, edictum Romam miserat, quasi vindex disciplinæ publicæ? Unde populus christianus ait: Nihil boni huic imminet. Rex iste Judæus factus est: ^c defensorem istum disciplinæ audivimus, quem mox Christus probavit, qui pro peccatoribus mortuus est (Rom. v, 6). Si de sermone hoc dictum est, quid de ultione dicetur? Ille

^a Intelligo, inquit Nannius, classem navarchi, quem Maximus bello maritimo præfecerat, tempestate disjectam fuisse. Sunt enim qui duas naturæ partes appellent, terram et aquam: aerem et ignem non esse elementa, sed elementata; nata nimirum aliunde, non autem primordia, aut semina rerum naturæ. Ita Nannius. Caterum hic multa tanguntur historię capita, quæ cum narrationibus historicorum ejusdem ætatis conferre non fuerit supervacaneum. Vide similiter quæ ad psal. lxi, num. 62, observavimus.

^b Pauci mss., *convenam nationibus*.

^c Tota illa pericope, *defensorem istum... pro peccatoribus mortuus est*, in uno cod. Reg. desideratur: forte non male.

^d Long. cod., *Scythiæ*; mellus alii, atque edit. *Siciæ*, quod nomen male scribitur in edit. *Siciæ*; erat enim *Siscia* sedes episcopalis non ignobilis in Pannonia superiore. Infra vero, ubi omnes edit. ac multo plures mss., *et quo victus offendit*; alii aliquot præ se ferunt, *te quoque victus offendit*.

^e Sensus nonnihil obscurus ob verborum trajectionem, quæ ut facilius explicentur, ita ordinanda sunt: *tu plus diligas, cui plus collatum est*.

A igitur statim a Francis, a Saxonum gente, in Sicilia, ^d Sisciæ, Petavione: ubique denique terrarum victus est. Quid pio commune cum perfido? Abolenda cum impio sunt etiam impietatis exempla. Quod illi nocuit, quo victus offendit; hoc non sequi debet, sed damnare, qui vicit.

24. Itaque illa tibi non quasi ingrato recensui, sed quasi jure collata numeravi; ut his admonitus, ^e cui plus collatum est, plus diligas. Denique hoc respondentem Simoni dixit Dominus Jesus: *Recte judicasti* (Luc. vii, 44). Statimque conversus ad mulierem quæ pedes ejus unguento unxit, typum Ecclesiæ gerens, ait Simoni: *Propter quod dico tibi: remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus diligit* (Ibid., 47). Hæc est mulier quæ in domum Pharisæi intravit, et ejecit Judæum, Christum autem acquisivit. Ecclesia enim Synagogam exclusit: cur iterum tentatur, ut apud Christi famulum, hoc est, de pectore fidei, de domo Christi Synagoga excludat Ecclesiam?

25. Hæc ego, Imperator, amore et studio tui in hunc sermonem contuli. Debeo enim beneficiis tuis, ^f quibus me petente, liberasti plurimos de exiliis, de carceribus, de ultimæ necis pœnis; **954** ut malle debeam pro salute tua etiam offensionem tui animi non timere (nemo majore fiducia vitur, quam qui ex affectu diligit: nemo certe debet lædere, qui sibi consulit) ne tot annorum conceptam ^g cujuscumque sacerdotis gratiam uno momento amittam. ^h Et tamen non damnum gratiæ deprecor, sed salutis periculum.

C 26. Quamquam quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum non putes, quod in hunc diem nemo quæsit, nemo umquam vindicavit? Grave est fidem tuam pro Judæis periclitari. Gedeon cum occidisset sacratum vitulum (Judic. vi, 31), dixerunt gentiles: *Di ipsi injuriam suam vindicent*. Quis habet Synagogam vindicare? Christus quem occiderunt, quem negaverunt? An Deus Pater vindicabit eos, qui nec Patrem recipiunt, dum Filium non receperunt? Quis habet Valentianorum hære-

^f Hoc temporibus relatam de Eugenio victoriam secutis Hermannus attribuit, atque multos sancti Antistitis rogatu ab exilio, et extremo supplicio liberatos esse. Verum præterquam quod ex Orosio et Pacato Theodosium victoria sua elementer usum ipse agnoscit, jam advertimus Ambrosium multa hujusmodi impetrasse a Theodosio. Et certe episcoporum esse, ut pro miseris imperatores conveniant, non semel a nobis observatum est apud Ambrosium, et ex pluribus Augustini epistolis advertas licet.

^g Omnes edit., *cujuscumque sacerdotii*; mss. e contrario prope ad unum, *cujuscumque sacerdotis*. Quibus prior lectio magis arriserit, ita intelligant: Ne mihi comparatam sacerdotio meo, quodcumque illud sit, sive dignum sive indignum, gratiam et favorem amittam. Lectionem vero posteriorem posuimus interpretari illo sensu: *Ne cujuscumque sacerdotis*, id est, omnium episcoporum gratiam, qua jam a tot annis principum adversus reos indulgentiam obtinere solent, amittam.

^h Colb. cod., *Et tamen donum gratiæ deprecor. Sed salutis periculum quantum est, Imperator, ut quærendum aut vindicandum, etc.* Infra vero pro fidem tuam, idem ms. habet, *fidem nostram*.

sim vindicare : ^a quam pietas tua quomodo vindicat, A cum eos excludi jusserit, nec conveniendi usurpare copiam (IV Reg. xxii, 2)? Si Josiam tibi objiciam regem Deo probatum, hoc in istis damnabis, quod in illo probatum est.

27. Certe si mihi parum fidei defertur, jube adesce quos putaveris episcopos : tractetur, Imperator, quid salva fide agi debeat. Si de causis pecuniariis comites tuos consulis, quanto magis in causa religionis sacerdotes Domini æquum est consulas !

28. Consideret clementia tua quantos insidiatores habeat Ecclesia, quantos exploratores : levem rimam si offenderint, figent aculeum. Secundum homines loquor : cæterum ^b plus hominibus Deus timetur, qui etiam imperatoribus jure præfertur. ^c Si amico aliquis, si parenti aut propinquo deferendum existimat, recte ego et deferendum Deo, et eum præferendum omnibus judicavi. Consule tibi, Imperator, aut patere me consulere mihi.

29. Quid respondebo postea, si compertum fuerit, data hinc auctoritate, aliquos christianorum aut gladio, aut sustibus, aut plumbeis necatos? Quomodo hoc purgabo factum? Quomodo excusabo apud episcopos, qui nunc quia per triginta et innumeros annos ^d presbyteri quidam 955 gradu functi, vel ministri Ecclesiæ retrahuntur a munere sacro, et curiæ deputantur, graviter gemunt? ^e Nam si qui vobis militant, certo militiæ tempore servantur; quanto magis etiam eos considerare debetis, qui Deo militant! Quomodo, inquam, hoc excusabo apud episcopos, qui queruntur de clericis, et impressione C gravi vastari scribunt ecclesias?

^a Reg. cod. unus, *quamquam præ cæteris ipse tua quomodo vindicas, cum eos excludi jusseris*; reliqui mss. et omnes edit. ut in textu, nisi quod pro *quomodo*, quidam cod. legunt, *quoquo modo*. Cæterum exstant plures leges in Cod. tit. de Hæret. quibus omnium hæreticorum conventicula prohibita sunt, licet illic Valentiniani speciatim non nominantur.

^b Mss. non pauci. *Cæterum plus omnibus, etc.*

^c Mss. aliquot, *si amico suo aliqui, si parenti aut propinquo; deferendum Deo, et eum, etc.*

^d Non pauci mss., *presbyterii quidam, etc.* Curia porro officium clericis maxime onerosum erat, quandoquidem ad illud tributorum, ac publicorum ædificiorum cura pertinebat. Onerosius tamen adhuc fuisset, si spectacula profana curare clericos oportuisset, ut Innocentius I, decretali sua ad Victric. Rothom. cap. 13 edit. Quesn., item epist. 4 ad Nucern. cap. 3, et epist. 23 ad episc. synodi Tolet., videtur significare. Probabilius tamen est intelligendum esse eundem pontificem de laicis curialibus, quos vetat in clericali gradu adoptari. Saltem dubitare non licet clericos profanis illis ministeriis nequitiam fuisse obnoxios, dum hæc scriberet Ambrosius noster : nam aliqui nunquam tam leviter rem adeo indignam præterissent. Quod ad alia curiarum munera, eorum immunes clericos esse voluerat Constantinus Magnus lege 2 de episcop. Verum non modo Julianus apostata omnes clericorum immunitates resciderat, ut Sozomenus lib. v, cap. 5, sed et alii quoque imperatores easdem partim revocaverant, partim variis appositis conditionibus restrinxerant, ut discere est ex variis legibus Cod. Theod. Vide pariter supra epist. 18, num. 13 et 14.

^e Reg. codex, *Nam si quis vobis militat, certo se militiæ tempore tuelur... considerari oportet*; reliqui

30. Hoc tamen in notitiam clementiæ tuæ pervenire volui; de hoc, ut placet, arbitrio tuo consulere et temperare dignaberis : illud autem quod me angit, et jure angit, exclude atque ejice. Ipse facis, quidquid fieri jussisti : aut si ille facturus non est, malo te magis esse clementem, quam illum non fecisse, ^f quod jussus est.

31. Habes in quibus Domini adhuc debes circa imperium Romanum invitare et emereri clementiam; ^g habes quibus amplius, quam tibi spes : illorum gratia, illorum salus te in hoc sermone ^h conveniat. Timeo ne causam tuam alieno committas judicio. Integra adhuc tibi sunt omnia. In hoc me ego Deo nostro pro te obligo, ⁱ nec verearis sacramentum. Numquid Deo displicere poterit quod pro B ejus emendatur honorificentia? Nihil mutaveris certe in illa epistola, sive missa, sive nondum missa est : dictari jube aliam, quæ plena fidei, plena pietatis sit. Tibi integrum est emendare, mihi non est integrum dissimulare.

32. ^j Antiochenis tuam donasti injuriam, inimici tui ^k filias revocasti, nutriendas apud affinem dedisti, matri hostis tui misisti de ærario tuo sumptus. Hæc tanta pietas, tanta erga Deum fides hoc facto obfuscabitur. Tu igitur qui armatis pepercisti hostibus, et servasti inimicos tuos; ne, quæso, tanto studio putes vindicandum in christianos.

33. Nunc te, Imperator, rogo, ut non aspernanter acceperis me et pro te et pro me timentem; sancti enim vox est : *Ut quid factus sum videre contritionem populi mei* (1 Mach. ii, 7), ut offensam incurram Dei? Ego certe quod honorificentius fieri

et edit. satis conveniunt, nisi quod in his habetur, *Nam cum ii qui, etc.* Fornerius parte iii, select. 7, pro *serventur*, ut erat in edit., sive *servantur* ut legunt plerique mss., emendandum putat *feriantur*, haud incongrue. Cæterum hoc loco Ambrosius indicat leg. 88 de Decurion. et legem 100 ejusdem tituli, quibus post quinquentium armatae militiæ, aut 50 annos palatinæ dignitatis, immunitas ab hæc muneribus conceditur. Adi similiter leg. 12 de Privil. eor. qui in sacr., etc., qua ipsemet Theodosius palatinæ militiæ tempus ad 40 annos redegit.

^f Codex Reg., *quod tu jusseris.*

^g Intellige Theodosii liberos hic designari.

^h Omnes edit. ac plerique mss., *conveniat meo, ne causam*; Colb. unus, *conveniat. Moneo ne causam, Reg. ut nos in textu.*

ⁱ Scilicet sacramentum custodire interdum contra officium est, quemadmodum tradit ipsemet sanctus Doctor lib. i de Offic. cap. 50, num. 264.

D ^j Antiochiæ per seditionem eversas esse Flaccillæ imperatricis atque etiam Theodosii statuas Zosimus, Sozomenus aliique scriptores litteris commendarunt. Hujus porro facinoris occasione cum maximo in metu essent Antiochenenses, ad eos consolandos pulcherrimas orationes de Statuis habuit Chrysostomus adhuc presbyter. Sed converso tandem ad mitiora consilia Theodosio, idem Chrysost. Orat. 20 ad Antioch. egregie ipsius clementiam commendavit.

^k Mss. Belv., Thuan. et Carol., *filios revocasti nutriendos, etc.* Quæ quidem lectio si vera esset, eo laude dignior haberetur Theodosius, qui contra propriam securitatem masculis hostis sui liberis pepercisset. Verumtamen præter Victorem, quem ab Andragathio interemptum narrat Zosimus, virilem prolem Maximo fuisse non reperimus.

potuit, feci; ut me magis audires in regia, ne, si necesse esset, audires in Ecclesia.

956 ^a EPISTOLA XLI.

Sororem ut de iis quæ synagogæ ac fani supra dictorum causa evenerant, certiores faciat, refert quemadmodum loco Hieremiæ de sacerdotum verbis, explicato, Evangelicam lectionem enarraverit, ostenderit illic Domini misericordiam commendari, cujus idem a nobis exigit imitationem, ac docuerit qua ratione evangelicam peccatricem Dominicos pedes lavando, tergendo, unguendo atque osculando referamus; alioqui nos prophetiæ reprehensionem, fore obnoxios; denique quo modo sermone converso ad Theodosium, tandem ut revocaret edictum, obtinuerit.

^b FRATER SORORI.

1. Sollicitam sanctitatem tuam esse adhuc scribere dignata es mihi, eo quod sollicitum me esse scripserim; unde miror quod litteras non acceperis meas, quibus refusam mihi scripseram securitatem. Nam cum ^c relatum esset synagogam Judæorum incensam a christianis, auctore episcopo, et Valentinianorum conventiculum; jussum erat, me Aquileiæ posito, ut synagoga ab episcopo reædificaretur, et in monachos vindicaretur, qui incendissent ædificium Valentinianorum. Tum ego, cum sæpius agendo parum proficerem, epistolam dedi imperatori, quam simul misi; et ubi processit ad Ecclesiam, hunc sermonem habui:

2. In libro prophetico scriptum est: *Sume tibi baculum nucinum (Jerem. 1)*; et qua ratione hoc dixerit Dominus prophetæ, debemus considerare; non otiose etenim scriptum est; quandoquidem et ^d in Pentateucho legimus quod virga nucina Aaron sacerdotis, cum diu reposita fuisset, effloruit (*Num. xvii, 8*). Nam videtur per virgam ^e significare quod directa esse debeat prophetia vel sacerdotalis auctoritas; ut non tam delectabilia, quam utilia persuadeat.

3. Ideoque nucinum baculum sumere jubetur propheta, quia memoratæ pomum arboris amarum in cortice, durum in testa, intus est fructuosum; ut ad ejus similitudinem propheta quoque amara et dura prætendat, et denuntiari tristia non reformidet. Similiter etiam sacerdos, quia præceptio ejus etsi ad tempus aliquibus amara videatur, et tamquam virga Aaron reposita diu in auribus dissimulantium; tamen aliquando cum æstimatur aruisse, florescit.

^a Scripta anno 388.

^b Rom. edit. in qua primum vulgata fuit hæc epistola, eam inscribit: *Ambrosius episcopus Marcellinæ sorori*; cod. Reg. in quo solo eamdem licuit reperire, simplicius præfigit, *Frater sorori*. Cæterum hanc ipsam epistolam tam distincte tamque expresse signat Paulinus, ut dubitare, quin vere Ambrosiana sit, nulli possimus.

^c Ita Reg. cod.; at in Rom. edit legitur: *Relatum esset imperatori Synagogam Judæorum in partibus Orientis incensam.... et Valentinianorum lucum.... qui incendissent locum.*

^d Rom. edit., in *heptateucho*, qua voce in psal. quoque cxviii, serm. 21, num. 12, usus est Ambrosius, ubi vim ejusdem vocabuli explicuimus. Pentateuchus vero quinque librorum Moysis complexio est.

4. Unde et Apostolus ait: *Quid vultis, in virga veniam ad vos, an in charitate, spirituque mansuetudinis (1 Cor. iv, 21)*? Prieus enim virgam dixit, et tanquam **957** virga nucina percussit errantes, ut postea consolaretur eos spiritu mansuetudinis. Itaque quem virga sacramentis abdicavit cælestibus, eundem mansuetudo restituit. Discipulo quoque talia præscripta dedit, dicens: *Argue, obsecra, increpa (II Tim. iv, 2)*. Duo dura, unum mite: sed ideo dura, ut etiam ipsa molliret; quia sicut ægris redundantanti felle corporibus ciborum aut potus amaritudo dulcescit, et contra epularum suavitas amaritudini est: ita ubi animus est saucius, ^f voluptariæ fote adulationis ægrescit, et rursus correctionis temperatur amaritudine.

5. Hæc de prophetica lectione libata sint: Evangelii quoque lectio quid habeat consideremus: *Rogavit quidam pharisæus Dominum Jesum, ut manducaret cum illo; et ingressus domum Pharisæi, discubuit. Et ecce mulier, quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quod Jesus accubuit in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti: et stans retro secus pedes ejus, ^g lacrymis cæpit rigare pedes ejus (Luc. vii, 36 et seq.)*. Et reliqua recitavit usque ad locum: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace*. Quam simplex, subjuncti, in verbis, quam profunda in consiliis Evangelii lectio! Itaque quia magni consiliarii sermo est, altitudinem ejus consideremus (*Esai. ix, 6*).

6. Dominus noster Jesus Christus judicavit magis homines beneficiis alligari posse, et provocari ad ea ^h quæ sunt recta facienda, quam metu: plusque charitatem proficere, quam formidinem ad correctionem. Itaque præmisit gratiam, veniens per Virginis partum; ut in baptismo peccata donaret, quo sibi faceret gratiores. Deinde si competentia ⁱ gratis viris officia reponeremus, ipsius gratiæ remunerationem futuram omnium in hac muliere declaravit. Nam si tantummodo prima debita nobis remisisset, videretur cautior, quam indulgentior; correctionisque ^j providentior quam remunerationis magnificentior. Angusti animi sola astutia est, ut illiciat: Deo autem convenit, ut quos invitaverit per gratiam, eosdem gratiæ ipsius incrementis provehat. Ideoque nobis et ante donat per baptismum, et post bene servientibus uberiora largitur. Ita ergo Christi beneficia et incentiva virtutis et præmia sunt.

^e Rom. edit., significat quod directa esse debeat prophetica, etc.

^f Rom. mss., voluntariæ.... correptionis.

^g Reg. codex, *Lacrymis rigabat pedes ejus*: post quæ ommissis, et reliqua recitavit usque ad locum, totam evangelici textus seriem ad finem usque capituli prosequitur. Et hæc decursa subdit, *Quam simplex in verbis, etc.*

^h Idem codex, *quæ sunt recta, quam metu; plusque charitate proficere, quam formidine, etc.*

ⁱ Ibid., *gratiarum in nos officia desponderemus, forte rependeremus.*

^j Ita codex manu exaratus: at Rom. edit. hæc tantum habet, *providentior. Angusti namque animi est, ut illiciat, non autem oromoveat. Ideoque, etc.*

7. ^a Sed nemo vocabulum feneratoris horrescat. Fuimus ante sub feneratore duro, qui nisi morte debitoris expleri ac satiari nequiret (*Luc. 7, 41*). Venit Dominus Jesus, vidit ^b gravi nos obligatos fenore. Nemo fenus suum patrimonio innocentiae suae poterat exsolvere: de meo, unde me liberarem, habere non poteram, novum genus absolutionis mihi detulit; ut creditorem mutarem, quia fenus unde solverem, non habebam. Debitores autem nos non natura, sed culpa fecerat; peccatis enim nostris æra gravia contraximus, **958** ut essemus obnoxii, qui eramus liberi; debitor enim est, qui aliquid accepit de feneratoris pecunia. Peccatum vero a diabolo est: tamquam in ejus patrimonio has habet impius opes; sicut enim Christi divitiarum virtutes sunt, ita diaboli opes crimina sunt. Redegerat humanum genus in perpetuam captivitatem ^c obnoxiae hæreditatis gravi fenore, quod obæratu auctor ad posterum de fenerata successione transmiserat. Venit Dominus Jesus, mortem suam pro morte omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit universorum.

8. Mutavimus ergo creditorem, non evasimus; immo evasimus, manet enim debitum, fenus intercidit, dicente Domino Jesu *qui in vinculis sunt: Exite; et his qui in carcere sunt: Procedite*; dimissa sunt ergo peccata vestra (*Esai. xlix, 9*). Omnibus igitur dimisit, nec quisquam est, cui non relaxarit. Sic enim scriptum est, quia donavit omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti (*Coloss. ii, 13, 14*). Cur nos aliorum tenemus chirographa, et volumus exigere aliena, qui nostrorum utimur indulgentia? Qui donavit omnibus, ab omnibus exigit; ut quod unusquisque sibi dimissum meminit, alii ipse dimittat.

9. Vide ne graviores causas incipias habere fenerator, quam debitor: sicut ille in Evangelio, cui Dominus suus dimisit ^d omne debitum, ille postea a conservo suo cepit exigere, quod ipse non solverat; unde iratus dominus ejus de ipso summis exegit injuriis, quod ei ante donaverat (*Matth. xviii, 27 et seq.*). Caveamus ergo ne nobis hoc accidat, ut non remittendo, quæ nobis debentur, incipiamus et illa solvere quæ remissa sunt nobis; ita enim scriptum est, dicente Domino Jesu: *Sic et vobis faciet Pater meus, qui in caelis est, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris* (*Ibid. 34*). Dimittamus ergo pauca, quibus plura donata sunt: et intelligamus eo nos Deo acceptiores fore, quo etiam plura donamus; quia hoc gratiores Deo sumus, quo nobis dimissa sunt.

10. Denique interrogatus a Domino pharisæus: *Quis, inquit, eum plus diligit?* Respondit: *Æstimo quia is cui plus donavit.* Cui Dominus dixit: *Recte*

^a Præmittit edit. Rom., *Erant duo debitores eundem feneratori*, quod in codice Reg. prætermittitur.

^b Regius codex, *gravi obligatos ære funereo*; forte melius legas, *fenereo*.

^c Rom. edit., *obnoxia hæreditas*; non satis recte: at rursus quod legit *obæratu*, ubi scriptus codex præfert, *operatu*, anteponenda est.

A judicasti (*Luc. vii, 42, 43*). Laudatur Pharisæi iudicium, sed arguitur affectus. De aliis bene iudicat: sed quod de aliis opinatur, ipse non credit. Audis laudantem Judæum Ecclesie disciplinam, ejusque veram gratiam prædicantem, honorantem sacerdotes Ecclesie, ^e hortaris ut credat, renuit; ita quod in nobis laudat, ipse non sequitur. Non ergo plena ejus laudatio est, quia audivit a Christo: *Recte judicasti*; nam et Cain recte obtulit, sed non recte divisit: ideoque dixit illi Deus: *Si recte offeras, non recte autem divides: peccasti, quiesce* (*Gen. iv, 7*). Ergo et hic recte **959** obtulit, quia iudicat Christum a christianis amplius diligendum; quia multa nobis peccata donavit: sed non recte divisit, quia putavit quod peccata hominum posset ignorare, qui hominibus peccata dimitteret.

11. Ideoque ait Simoni: *Vides hanc mulierem? Intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis suis rigavit pedes meos* (*Luc. vii, 44*). Omnes unum corpus Christi sumus, cui caput Deus, membra autem nos sumus (*I Cor. xii, 12*): alii fortasse oculi, ut prophetæ: dentes: ut apostoli, qui Evangelicæ prædicationis cibum nostris infudere pectoribus; meritoque scriptum est: *Oruli ejus hilares a vino, et dentes candidiores lacte* (*Gen. xlix, 12*). Sunt et manus ejus illi, qui videntur executores bonorum operum. Sunt et venter ejus, qui vires alimonie pauperibus largiuntur. Sunt ergo et pedes ejus aliqui: atque utinam merear ejus esse calcaneum! Aquam igitur mittit in pedes Christi, qui etiam ultimis quibusque peccata concedit; et dum plebeios liberat, Christi tamen lavat vestigium.

12. Mittit et ille aquam in pedes Christi, quia peccatorum colluvione mundat conscientiam suam; ambulat enim Christus in pectoribus singulorum. Cave igitur ne pollutam habeas conscientiam, et pedes Christi incipias inquinare. Cave ne spinam in te improbitatis offendant, quia ejus in te deambulantis calcaneum saucietur (*Luc. vii, 44*). Nam ideo aquam pedibus Christi non dedit pharisæus, quia mundum a colluvione perfidie animum non habebat. Unde enim suam mundaret conscientiam, qui aquam non suscepit Christi? Ecclesia autem et aquam habet, et lacrymas habet: aquam baptismatis, lacrymas poenitentiae. Fides namque, quæ superiora peccata deplorat, nova cavere consuevit. Ergo Simon pharisæus, qui aquam non habebat, utique et lacrymas non habebat. Quomodo enim haberet lacrymas, qui poenitentiam non gerebat; quoniam vero non credelat in Christum, nec habebat lacrymas? Nam si habuisset, lavisset oculos suos; ut Christum videret quem adhuc, cum simul accumberet, non videbat. Nam si vidisset, non utique de ejus potestate dubitasset.

^d Eadem edit., *omne debitum. Nam quia ille... non solverat, iratus Dominus ejus de ipso exigit, quod, etc.* Sed non erat cur jugaretur summis injuriis; nam jam non semel audivimus per injurias Ambrosium tormenta et cruciatus significare.

^e Reg. codex, *hortaris ut credat, et quod in nobis; etc.*

13. Non habebat capillos pharisæus, qui Nazaraeum scire non poterat: habebat Ecclesia, quæ Nazaraeum quærebat. Capilli veluti in superfluis corporis aestimantur; tamen si ungantur, bonum reddunt odorem, et ornamento sunt capiti: si non ungantur oleo, ingravant; ita et divitiæ oneri sunt, si his uti nescias, si non aspergas iis Christi odorem. Si vero alas pauperes, laves eorum vulnera, illuviemque detergas; tersisti utique pedes Christi.

14. *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos* (Ibid., 45). Osculum utique insigne est charitatis. Unde ergo Judæo osculum, qui pacem non recognovit, qui pacem a Christo non accepit dicente: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27)? Non habet Synagoga osculum; habet Ecclesia, quæ expectavit, quæ dilexit, quæ dixit: *Osculetur me ab oculis oris sui* (Cant. i, 4); diurnæ enim cupiditatis ardorem, quem adventus Dominici expectatione adoleverat, osculo ejus volebat stillanter extinguere, hoc explere sitim suam manere. Ideoque sanctus Propheta ait: *Os meum aperies, et annuntiabit laudem tuam* (Psal. l, 17). Qui ergo laudat Dominum Jesum, osculatur eum: qui laudat, credit utique. Denique ipse David ait: *Credidi, propter quod locutus sum* (Psal. cxv, 10); et supra: *Repletur os meum laude tua, et cantem gloriam tuam* (Ps. lxx, 8).

15. De specialis quoque gratiæ Infusione eadem te Scriptura docet, quod osculetur Christum, qui accipit Spiritum, dicente propheta sancto: *Os meum aperui, et attraxi Spiritum* (Psal. cxviii, 131). Osculatur ergo Christum, qui constitetur illum: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. x, 10). Osculatur vero pedes Christi, qui Evangelium legens, Domini Jesu gesta cognoscit et pio miratur affectu; ideoque religioso osculo velut quedam deambulantis Domini lambit vestigia. Osculamur ergo Christum eommunionis osculo: *Qui legit, intelligat* (Matth. xxiv, 15).

16. Unde hoc Judæo osculum? Qui enim non credidit in adventum ejus, nec in passionem credidit. Quomodo enim credit passum, quem venisse non credidit? Non ergo habebat osculum pharisæus, nisi forte Judæi proditoris. Sed nec Judas habebat, ideoque cum Judæis promissum osculum, tanquam signum proditoris vellet ostendere, dicit ei Dominus: *Judas, osculo Filium hominis tradis* (Luc. xxii, 48): hoc est, osculum offers, qui non habes osculi charitatem: osculum offers, qui nescis osculi sacramentum. Osculum non labiorum quæritur, sed cordis et mentis.

17. Sed dicis: Osculatus est Dominum. Verum osculatus est labiis. Hoc habet osculum populus Ju-

dæorum, ideoque dictum est: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Matth. xv, 8). Ergo non habet osculum, qui fidem et charitatem non habet; osculo enim vis amoris imprimitur. Ubi non est amor, non est fides, non est dilectio; quæ potest esse suavitas osculorum?

18. Ecclesia autem non cessat osculari pedes Christi; et ideo non unum, sed multa in Canticis canticorum exigit oscula (Cant. i, 4), quæ velut sancta Maria ad omnes ejus est intenta sermones, omnia ejus verba excipit; cum legitur Evangelium, vel propheta, et omnia ejus dicta conservat in corde suo (Luc. ii, 51). Sola ergo Ecclesia habet oscula quasi sponsa; osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii. Unde Judæo oscula, qui non credit in Sponsum? Unde Judæo oscula, qui Sponsum adhuc venisse non novit?

19. Nec solum oscula non habet, sed nec oleum habet, quo ungat pedes Christi (Luc. vii, 46); nam si haberet oleum, cervicem utique suam ante molliret. Denique Moyses dicit: *Populus hic dura cervix est* (Exod. xxxiv, 9); et Dominus ait quod levita et sacerdos præterierunt, nec quisquam eorum oleum aut vinum illius a latronibus percussis vulneribus infudit (Luc. x, 34, 35): non enim habebant quod infunderent; nam si habuissent oleum, suis quoque vulneribus infudissent. Sed clamat Esaias: *Non est malagma imponere, neque oleum, neque alligaturam* (Esai. i, 6).

20. Ecclesia autem habet oleum, quo suorum vulnera fovet; ne duritia vulneris alte serpat: habet oleum, quod accepit absconse. Hoc oleo Aser pedem suum lavit, sicut scriptum est: *Benedictus filius Aser; et erit acceptus fratribus suis, et intinget in oleo pedum suum* (Deut. xxxiii, 24). Hoc ergo oleo ungit Ecclesia cervices suorum, ut suscipiant jugum Christi: hoc oleo unxit martyres, ut sæcularem ab eis pulverem detergeret: hoc oleo confessores unxit; ne labori celerent, ne succumberent fatigati, ne astu mundi istius vincerentur: ideo unxit eos, ut spiritali ipso oleo refrigeraret.

21. Synagoga hoc oleum non habet, quæ olivam non habet, quæ non intellexit illam columbam, quæ ramum oleæ detulit post diluvium (Gen. viii, 11). Illa enim columba postea descendit, cum Christus baptizaretur, et mansit super eum, sicut in Evangelio testatur Joannes dicens: *Quia vidi Spiritum descendentem de caelo quasi columbam, et mansit super eum* (Joan. i, 32). Quomodo ergo vidit columbam, qui non vidit eum, super quem Spiritus quasi columba descendit?

22. Ecclesia igitur et lavat pedes Christi, et capillis suis tergit, et oleo ungit, et perfundit un-

manu exaratus... imprimitur, hoc est, non extrinsecus tantum ostenditur, sed etiam transmittitur, ac transfunditur.

^e Post verbum *accepit*, Rom. edit. adverbium; *absconse* non agnoscit.

^f Regius codex, *ut his spiritale oleum refrigeraret.*

^g Rom. edit., *et ideo ungit.*

^a Rom. edit., *quæ Nazaraeum quærebat.*

^b Regius codex, *sanctus ait: Os meum aperui, et annuntiavi.*

^c Idem codex, *Osculemur Christum*, etc., ubi observabimus vestigium religiosi illius silentii, quo Eucharistiæ mysterium a priscais Patribus, quoties coram non initiatis verba faciebant, occultabatur.

^d Rom. edit., *Vis amoris exprimitur: aptius codex*

guento; quia non solum saucios curat, et lassos fovet; verum etiam suavi gratiæ odore respersit: nec divitibus tantum ac potentioribus, sed etiam plebeïæ familiæ viris eandem transfundit gratiam, æqua omnes lance examinat, omnes eodem sinu suscipit; eodem gremio fovet.

23. Semel mortuus Christus est, semel sepultus est: et nihilominus quotidie vult in pedes suos mitti unguentum. In quos ergo Christi pedes mittimus unguentum? Pedes Christi illi sunt, de quibus ipse dicit: *Quod uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* (*Math. xxv, 40*). Hos pedes illa mulier Evangelica refrigerat, hos lacrymis suis irrigat (*Luc. vii, 38*); quando infirmis peccatum remittitur, culpa lavatur, donatur indulgentia. Hos pedes osculatur ille, qui etiam infimos plebis sacræ diligit. Hos pedes unguento ungit ille, qui etiam tenuioribus mansuetudinis suæ gratiam impertit. In his se martyres, in his apostoli, in his ipse Dominus Jesus honorari indicat.

24. Vides quam moralis Dominus sit, ut exemplo sui te ad pietatem provocet: moralis est etiam, cum arguit. Denique accusans Judæos ait: *Popule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi. Quia e duxi te de terra Ægypti, et de domo servitutis liberavi te* (*Mich. vi, 3, 4*)? Et addidit: *Et misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam* (*Num. xxiii, 2 et seq.*). In mente habeto quid cogitaverit in te Balac, hoc est, ille magicæ artis opem quærens; sed tamen eum tibi non permisi nocere. Deprimebaris utique in peregrinis exulans terris, gravibus **962**^a urgebaris oneribus: misi ante faciem tuam Moysen et Aaron et Mariam, et primum ille, qui spoliaverat exulem, spoliatus ipse est (*Exod. xiv, 29*). Tu, qui amiseras tua, acquisisti aliena, liberatus ab hostibus circumvallantibus, atque inter aquas medias tutus stragem vidisti inimicorum tuorum, cum eadem unda, quæ te circumfusa provexerat, hostem refusa demergeret. Nonne cum tibi per desertum venienti alimenta deessent, altricem tibi pluviam, et comineatus, quocumque pergeres, circumfluos ministravi (*Exod. xvi, 4 et seq.*)? Nonne te, debellatis inimicis omnibus, in regionem Botryonis induxi (*Num. xiii, 24*)? Nonne ipsum Sehon Amorrhæorum regem (*Num. xxi, 26*), hoc est, superbium, exasperantium^b ducem: nonne regem Hai viventem tibi tradidi, quem suffixum ligno ac sublatum in cruce maledicto vetere condemnasti (*Josue viii, 23 et seq.*)? Quid dicam cetera quinque regum agmina, quæ debitas tibi terras negare contendebant (*Josue x, 26*)? Et nunc pro his omnibus quid aliud a te quæritur, homo, nisi ut facias iudicium et justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo tuo (*Mich. vi, 8*)?

^a Codex manu exaratus, urgebaris fraudibus.

^b Idem codex, ducem viventem tibi obtuli, quem suffixum, etc.

^c Reg. codex, ego et sublato illo tuarum partium rege superiore.

^d Id. Reg. codex, odoribus, sic est qui honorat ultimos.

^e Quidquid ab hoc numero ad sequentem usque

25. Ad ipsum regem David, illum piæ atque mansuetum, qualis per Nathan prophetam exposulatio? Ego, inquit (*II Reg. xii, 7 et seq.*), te minorem elegi de fratribus tuis: ego te mansuetudinis replevi spiritu: ego te per Samuelem, in quo ego eram, et meum nomen, unxi in regem. ^c Ego te, sublato illo rege superiore, quem malus spiritus exagitabat, ut persequeretur sacerdotes Domini, de exsule feci triumphatorem. Ego de semine tuo in throno tuo non prius hæredem quam consortem locavi. Ego tibi feci etiam alienigenas subditos, ut tibi serviant, qui te impugnabant: et tu servientes mihi in potestatem deduces inimicorum meorum: et tu auferes quod erat servuli mei, in quo et tibi peccatum inuritur, et habebunt de quo mei adversarii glorientur?

26. Ergo imperator, ut jam non solum de te, sed etiam ad te verba convertam; quoniam advertis quam graviter Dominus convenire soleat, quo gloriosior factus es, eo amplius auctori tuo deferendum noveris. Scriptum est enim (*Deut. ix, 4*): Cum te induxerit Dominus Deus tuus in terram alienam et manducaveris fructus alienos, non dicas: Virtus mea et justitia mea hoc mihi dedit; sed Dominus donavit Deus, sed Christus misericordia sua contulit; et ideo corpus ejus, hoc est, Ecclesiam diligendo, aquam da pedibus ejus, osculare pedes ejus (*Joan. xii, 3*): ut non solum absolvas eos, qui in peccatis deprehensi sunt, verum etiam pace tua dones concordiam, et quieti relaxes. Mitte unguentum in pedes ejus, ut tota domus in qua Christus recumbit, tuo repletur unguento, omnes recumbentes cum eo gaudeant tuis^d odoribus, hoc est, sic honora ultimos, ut eorum absolutione gaudeant angeli, sicut super uno peccatore pœnitentiam agente (*Luc. xv, 10*); lætentur apostoli, delectentur prophetæ. Non enim possunt dicere oculi manui: *Operam tuam non desideramus; aut caput pedibus: 963* Non estis mihi necessarii (*I Cor. xii, 21*). Ergo quia omnes necessarii sunt, tuere omne corpus Domini Jesu; ut ipse quoque regnum tuum celestis sua dignatione custodiat.

27. ^e Ubi descendi, ait mihi: De nobis proposuisti. Respondi: Hoc tractavi, quod ad utilitatem tuam pertineret. Tunc ait: Re vera de synagoga reparanda ab episcopo durius statueram, sed emendatum est. Monachi multa scelera faciunt. Tunc Timasius magister equitum et peditum cœpit adversum monachos esse vehementior. Respondi ei: Ego cum imperatore ago, ut oportet; quia novi quod habeat Domini timorem: tecum autem aliter agendum, qui tam dura loqueris.

28. Deinde cum aliquamdiu starem, dico imperatori: Fac me securum pro te offerre, absolve animum meum. ^f Cum assideret, annueretque, non

comprehenditur, ex ms. reg. restituitur. Et certe præter argumenti seriem, similitudinemque dictionis, etiam quæ Paulinus de sancti Præsulis cum imperatore ac ejus purpuratis colloquio memorat, hæc Ambrosiana esse persuadent.

^f Regius cod., Cum assideret, non tamen aperte... dixit se emendaturum. Stare cœpi. Lege, Instare cœpi.

tamen aperte polliceretur, atque ego stare, dixit A se emendaturum rescriptum. Statim dicere cœpi, ut omnem cognitionem tolleret; ^a ne occasione cognitionis comes aliqua christianos attereret injuria. Promisit futurum. Aio illi: Ago fide tua; et repetivi: Ago fide tua. ^b Age, inquit, fide mea. Et ita ad altare accessi, non aliter accessurus, nisi mihi plene promisisset. Et vere tanta oblationis fuit gratia, ut sentirem etiam ipse eam Deo nostro ^c commendatiorem fuisse gratiam, et divinam præsentiam non defuisse. Omnia itaque ex sententia gesta sunt.

d EPISTOLA SYRICII PAPÆ AD MEDIOLANENSEM ECCLESIAM.

Mediolanenses docet diaboli factum invidia, ut novæ hæreses irreperent in Ecclesiam. Quam perniciosæ illæ sint, prodit; et in conventu ecclesiastico eorum auctores, quorum singillatim nomina recensentur, damnatos refert.

^e SYRICIUS ^o Mediolanensi Ecclesiæ.

1. ^e Optarem semper, fratres charissimi, dilectionis et pacis vestræ sinceritati gaudia nuntiare, ita ut vicissim discurrentibus litteris ^f sospitatis vestræ juvaremur judicio. At ^g vero quia **964** non patitur quiete nos vacare ab incursione sua hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitix adversarius, luxuriæ magister, crudelitatibus pascitur, ^h abstinencia punitur, odit jejunia, ministris suis prædicantibus, ⁱ dum dicit esse superflua, spem non habens de futuris, Apostoli sententia percussus dicentis: *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur* (1 Cor. xxv, 52).

2. ^e O infelix audacia! o desperatæ mentis astutia! Jam incognitus sermo hæreticorum intra Ecclesiam cancri more serpebat, ut occupans pectus,

^a Rom. edit., *ne hujus occasione cognitionis comites aliqua christianos injuria afficerent. Promisit facturum. Magis ardidit lectio ms. quam et sequimur.*

^b Reg. cod., *Age, inquit. Ita ad altare, etc.*

^c Idem ms., *commendatiorem fuisse, et divinam, etc.*

^d Scripta exeunte anno 589, vel ineunte 590.

^e In codice Canonum et Constit. Eccl. Rom. Quesnellii opera primum evulgato hæc et sequens epistola editæ sunt cum variis etiam lectionibus, quæ hic a nobis exhibebuntur. Hæc ergo istius apud illum habetur inscriptio, *ad omnes episcopos Italiæ* (Thuan. ms., *ad diversos episcopos*) *super damnationem Joviniani, et reliquorum hæreticorum virginitati derogantium.* Sed ab edit. Operum Ambr. et Conciliorum Labb. in quibus idem lemma præstigitur, non recedimus.

^f Quesn., *sospitatis indicio juvaretur.*

^g Edit. Ambr. et Conc., *quia non patitur nos quietos ab incursione sua vacare.* His accedit edit. Rom. nisi quod pro *non quia* posuit, *numquam.* Lectio Quesn. concinnior est, quam amplectimur.

^h Ita Rom. edit. et Quesn.; Vet. autem edit. et Conc., *abstinencia puniendus;* quidam Rom. cod., *punitur.* Non male; verum antecedenti membro, si quid conjecturis indulgeremus, pro voce *crudelitatibus*, libentissime reponeremus, *crudelitatibus*, cui mutationi suffragatur et sensus ratio et scripturæ affinitas; unde similes scriptorum lapsus in mss. haud infrequenter deprehendimus.

ⁱ Rom. edit. sola, *eadem dicit esse superflua. . . . sententia percussus.* Per ministros autem diaboli hic

totum hominem præcipitaret in mortem: et nisi Dominus Sabaoth laqueum, quem paraverant, dirupisset, scena tanti mali, et hypocrisis publicata multorum simplicium corda traxisset in ruinam; quia facile ad deteriorem partem mens humana traducitur, ⁱ malens per spatiosa volare, quam per arctæ viæ iter cum labore transire.

3. ^e Qua de re necessarium satis fuit, dilectissimi, quæ hic gesta sunt, ad vestram conscientiam cognoscenda mandare; ne ignorantia sacerdotis cujuspian pessimorum hominum Ecclesiam irrumpentium sub religioso nomine contagio violaret, sicut scriptum est, Domino dicente: *Multi veniunt ad vos in vestimentis ovium, intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos* (Matth. vii, 15, 16). ^k Hi sunt videlicet, qui sub vestium vilitate christianos sese jactant; ut sub velamento pii nominis gradientes, domum orationis ingressi, sermonem serpentinx disputationis effundant: *ut sagittent in obscuro rectos corde* (Psal. x, 3), atque ^l a veritate catholica avertendo, ad suæ doctrinæ rabiem diabolico more traducant, atque ovium simplicitatem defraudent.

4. ^e Et quidem multarum hæresum malignitatem ^m ab apostolis nunc usque didicimus, et experti probavimus: sed numquam ⁿ tales canes Ecclesiæ mysterium latratibus fatigaverunt, quales isti nunc subito irrumpentes, doctrina perfidix pullulata, hostes fidei, qui cujus sint discipuli, verborum fructibus prodiderunt. Namque cum alii hæretici singula sibi genera quæstionum male intelligendo proposuerint convellere atque concerpere de divinis institutionibus: isti non habentes vestem nuptialem, sauciant catholicos, novi ac veteris Testamenti, ut dixi, continentiam pervertentes, ^o et **965** spiritu diabolico interpretantes, illecebroso atque ficto sermone indicantur Jovinianus, et ejus asseclæ, adversus quorum errores libros duos, ac tres Apologias conscripsit Hieronymus. In illorum librorum priore, cap. 2, eosdem errores enumerat: quos Augustinus quoque strictim recenset lib. de Hæresibus, cap. 82. Idem præterea variis Operum suorum locis multa, quæ Joviniani hæresim spectent, tradit, ut puta lib. ii de Nupt. et Concup. cap. 23, ac lib. similiter ii, nec non cap. 23 Retract., atque alibi.

ⁱ Ita vet. edit. atque etiam Rom. nisi quod verbo *volare* substituit *ambulare.* Labb. et Quesn., *volens per spatiosa volitare:* prior in marg., *per spatiosam viam volitare.*

^k Vet. edit., *ii vid. qui quasi utilitate Christi nosse se jactant;* Rom. et Labb.,... *qui sub Christianos sese jactant:* omnium optime Quesn. ut nos in textu.

^l Omnes edit. ac Labb. in textu, *veritatem catholicam vertendo,* Rom. *pervertendo:* nobiscum vero faciunt Labb. in margine, et Quesn. in corpore, nisi quod ille legit, *antevertendo.*

^m Rom. edit. et Labb. in marg., *ab apostolicis nunc usque temporibus.* At continuo post, ubi eadem edit. Rom. cum Labb. et Quesn. habet, *probavimus,* vet. edit. ferunt, *abrogavimus.*

ⁿ Thuan. cod., *tales Ecclesiæ myst. latratibus fatigaverunt.* Et non multo post, ubi nos cum Quesn., *pullulata,* vet. edit. et Labb. ponunt, *volluta;* Rom., *polluti;* meliuscule.

^o *Et spiritu diabolice interpretantes* ex Labb. et Quesn. restituimus.

^a aliquot christianos cœperunt jam vastare, atque suæ dementiæ sociare, ^b non intra se continentes nequitie suæ virus : verum electi eorum blasphemias suas conscriptione temeraria prodiderunt ; et desperatæ mentis furore conciti , passim in favorem gentilium publicaverunt.

5. ^c Eorum autem insania a fidelibus christianis, viris genere optimis, religione præclaris, ad incam humilitatem subito per scripturam horrificam videtur esse perlata ; ut sacerdotali iudicio detecta, divinæ legi contraria spiritali sententia deleatur. Nos sane nuptiarum vota non aspernanter accipimus, ^d quibus velamine intersumus : sed virgines, quas nuptiæ creant, Deo devotas majore honorificentia honoramus.

6. ^e Facto igitur presbyterio, constitit doctrinæ nostræ, id est, christianæ legi ^e esse contrariam eorum sententiam. Unde Apostoli secuti præceptum, quia aliter quam quod accepimus, ^f annuntiabant, excommunicavimus (*Galat.* 1, 8). Omnium ergo nostrum tam presbyterorum et diaconorum, quam totius etiam cleri unam scitote fuisse sententiam, ut Jovinianus, Auxentius, Genialis, Germinator, Felix, Prontinus, Martianus, Januarius et Ingeniosus ; qui incentores novæ hæresis et blasphemix inventi sunt, divina sententia et nostro iudicio in perpetuum damnati extra Ecclesiam remanerent.

7. ^g Quod custodituram sanctitatem vestram non ambigens, hæc scripta direxi per fratres ^h et presbyteros meos Crescentem, Leopardum, et Alexandrum, qui religiosum officium fidei spiritu possint adimplere ferventes.

^h EPISTOLA XLII.

Synodus Mediolanensis laudat Syricium, quod Ecclesiam a lupis defenderet. Hos adversus virginitatem, simulata conjugii defensione, ævire; cum huic illam præferri jubeat Paulus. Idem hæretici e Virgine Christum negantes nasci potuisse, scripturæ testimoniis refelluntur. Paucis additis de laude viduitatis et abstinentiæ, quibus isti infesti erant, ipsos utpote Manichæos anathemate ab se confixos testantur Patres.

^a Quesn. solus, aliquantos Romanos cœperunt, etc.

^b Vel. edit. ommissa negatione non ante intra se post vocem virus, ita prosequuntur: Verum illecti blasphemias suas... passim in furorem gentilium publice a fidelibus, etc. Rom. edit. ommissa similiter negatione, locum ita emendat, præferentes se tanquam electi, blasphemias tamen suas conscriptione temeraria publicaverunt... passim in favorem gentilium se prodiderunt. Labb. priam partem habet, ut vel. edit. Quesn. secundam in hæc verba, passim furorem gentilium publicaverunt : nos vero priorem hujus partem, et illius posteriorem in textu exhibemus.

^c Ita Quesn. nisi quod ex aliis edit. retinui, divinæ legi : reliquæ edit. non agnoscunt, Eorum autem insania ; sed leviculæ sunt aliæ illarum varietates, nec sensum reddunt satis congruum.

^d Rom. edit. sola, qui velamini intersuimus : at eadem simul ac vel., sed virginum nuptias Deo devotas, etc. Melius vero Labb. et Quesn. ut nos in textu. Ceterum de velamine nuptiali, seu flammeo jam alibi diximus.

^e Edit. omnes Ambr. et Conc., esse contraria. Unde, etc. Quid autem sit, facto presbyterio Nan-

A Domino dilectissimo fratri SYRACIO PAPÆ, ⁱ AMBROSIO, SABINO, BASSIANO, et cæteri.

1. Recognovimus litteris Sanctitatis tuæ boni pastoris excubias, ^j qui fideliter commissam **966** tibi januam serves, et pia sollicitudine Christi ovile custodias (*Joan.* x, 7 et seq.), dignum quem oves Domini audiant et sequantur : et ideo ^k quia hosti oviculas Christi, lupos facile deprehendes, et occurras quasi providus pastor, ne isti moribus perfidiæ suæ ^l rali-que ululatu Dominicum ovile dispergant.

2. Laudamus hoc, Domine frater nobis dilectissime, et toto concelebamus affectu. Nec miramur si luporum rabiem grex Domini perhorruerit, in quibus Christi vocem non recognovit. Agrestis enim ululatus est nullam virginitatis gratiam, nullum castitatis ordinem servare, promiscue omnia velle confundere, diversorum gradus abrogare meritorem, et paupertatem quamdam cœlestium remunerationum inducere : quasi Christo una sit palma, quam tribuit ; ac non plurimi abundant tituli præmiorum.

3. Simulant ¹ se isti donare conjugio. Sed quæ potest laus esse conjugii, si nulla virginitatis est gloria? Neque vero nos negamus sanctificatum a Christo esse conjugium, divina voce dicente : *Erunt ambo in carne una* (*Math.* xix, 5), et in uno spiritu : sed prius est quod nati sumus, quam quod effecti ; multoque præstantius ^m divini operis mysterium, quam humanæ fragilitatis remedium. Jure laudatur bona uxor, sed melius pia virgo præfertur, dicente Apostolo : *Qui jungit virginem suam, bene facit : et qui non jungit, melius facit ; hæc enim cogitat quæ Dei sunt, illa quæ mundi* (*1 Cor.* vii, 38). Illa conjugilibus vinculis colligata est, hæc libera vinculorum : illa sub lege, ista sub gratia. Bonum conjugium, per quod est inventa posteritas successione humana : sed melior virginitas, per quam regni cœlestis hæreditas acquisita, et cœlestium meritum reperta successio. Per mulierem cura successit, per virginem salus evenit. Denique speciale sibi donum virginitatis Christus elegit, et integritatis munus exhib-

nus exponit : Quasi dicas, inquit, habito senatu : est enim *πρεσβυτήριον* seniorum congregatio, et *γεγονία* senatorum apud Lacedæmonios. Erant enim presbyteri in Ecclesia, quod senatores in republica. Utrisque nomen iditum a graviore ætate.

^f Vel. edit. Ambr. et Conc., annuntiabant omnium nostrum... una suscitata fuit sententia ; Rom. edit. una lata fuit sententia ; Labb. in marg., unam faciem constat esse sententiam : optime Quesn. ut in contextu. ^g Labb. ac Quesn., et compresbyteros... adimplere ferventi.

^h Scripta circa ann. 389.

ⁱ Ita Labb. et Quesn. Vel. autem edit., Ambrosius episcopus, Bassianus episcopus, et cæteri ; Rom. vero, Ambrosius episcopus, Bassianus, et cæteri episcopi.

^j Labb. et Quesn., qui diligenter, etc.

^k Quesn. solus, quia in ostio contra oviculas, etc. Thuan., quia nos, qui inter te, forte qui in corte, oviculas Christi, et lupos, etc.

^l Sic. edit. Rom. cum Labb. : Quesn. vero. se ist non damnare conjugia. Sed vel. edit. a voce quasi reliqua vitiosissime ac sine sensu exhibebant.

^m Quesn. et Oxon., divini operis ministeriam.

buit, atque^a in se representavit, quod elegit in matre. A

4. Quanta dementia funestorum latiatum, ut iidem dicerent^b Christum ex Virgine non potuisse generari, qui asserunt ex muliere, editis humanorum pignorum partibus, virgines permanere? Aliis ergo præstat Christus, quod sibi, ut dicunt, præstare non potuit? Ille vero **967**^c etsi carnem suscepit, etsi homo factus est, ut hominem redimeret, atque a morte revocaret; inusitato tamen, quasi Deus, itinere venit in terras, ut quemadmodum dixerat: *Ecce facio omnia nova* (*Esai. XLIII, 19*); partu etiam immaculatæ Virginis nasceretur, et sicut scriptum est, ut crederetur nobiscum Deus. ^d Sed de via perversitatis produntur dicere: Virgo concepit, sed non virgo generavit. Potuit ergo virgo concipere, non potuit virgo generare; cum semper conceptus B præcedat, partus sequatur?

5. Sed si doctrinis non creditur sacerdotum, credatur oraculis Christi, credatur monitis Angelorum dicentium: *Quia non est impossibile Deo omne verbum* (*Luc. I, 37*). Credatur^e Symbolo apostolorum, quod Ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat. Audivit Maria vocem angeli, et quæ ante dixerat: *Quomodo fiet istud* (*Ibid., 34*)? non de fide generationis interrogans, respondit postea: *Ecce ancilla Domini, contingat mihi secundum verbum tuum* (*Ibid., 38*). Hæc est Virgo, quæ in utero concepit: virgo, quæ peperit filium. Sic enim scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium* (*Esai. VII, 14*); non enim concepturam tantummodo virginem, sed et parituram virginem dixit.

^a Omnes Ambr. edit., in se præsentavit; optime Labb. et Quesn., in se representavit.

^b Eam hæresim, qua Mariam post conceptum quidem virginem remansisse profitebantur, non autem post partum, reticet Syriacus in epistola; forte quod illam in Urbe proseminare ausi non fuerant Jovinianistæ. Atqui ejus meminit Augustinus de Hæres. cap. 8 et lib. I in Jul. cap. 2. Hanc infra impugnat Ambrosius iisdem argumentis, quibus utitur non solum in lib. de Institut. Virg. cap. 8 et 9, atque in Luc. lib. II, num. 75; sed etiam in lib. de Mysteriis, et in epist. ad Vercell. Cæterum generatio hic passim usurpatur pro ipso partu, quæ tamen proprie idem est atque conceptio; cum generare non magis fominatum, quam marium sit.

^c Vet. edit., qui carnem suam suscepit, etsi homo factus est; Labb., qui sic carnem suscepit, etsi, etc. Rom. sic carnem suscepit, sic homo factus; nobis vero Quesn. lectio potior est.

^d Ita omnes Ambr. edit. Labb. et Thuan. codex: Quesn. vero prætulit, Sed devii a via veritatis.

^e Symbolum a Græco *σμβάλλειν* dici non ambigitur. Sed hujus verbi duplex significatio est, altera quæ ad animum, altera quæ ad corpus refertur. Primo modo *σμβάλλειν* idem est, ac conjicere seu judicare: atque ita symbolum nihil est aliud, quam indicium et quasi arria quædam, qua se christiani dignoscant, et distinguant ab hæreticis, quemadmodum milites se ab hostibus tessera militari solent distinguere. Secunda ejusdem verbi significatio est, cum sumitur pro conferre ac congerere; unde symbolum ex eo dictum volunt, quod singuli apostolorum post ascensionem Domini ad constituendam fidei formulam convenientes, quod sentiebant, in unum contulerint, atque ita symbolum composuerint. Utramque originem tradit Rufinus: sed in ultima acriter a re-

6. Quæ autem est illa porta sanctuarii, porta illa exterior ad Orientem, quæ manet clausa; et nemo, inquit, ^f *pertransibit per eam, nisi solus Deus Israel* (*Ezech. XLIV, 2*)? Nonne hæc porta Maria est; per quam in hunc mundum redemptor intravit? Hæc porta justitiæ, sicut ipse dixit: *Sine nos implere omnem justitiam* (*Matth. III, 15*). Hæc porta est beata Maria, de qua scriptum est quia *Dominus pertransibit per eam, et erit clausa* (*Ezech. XLIV, 2*) post partum; quia virgo concepit et genuit.

7. Quid autem incredibile si contra usum originis naturalis peperit Maria, et virgo permanet; quando contra usum naturæ mare vidit et fugit, atque in fontem suum Jordanis fluentia remearunt (*Psal. CXXII, 5*)? Non ergo excedit fidem quod virgo peperit, quando legimus quod petra vomuit aquas (*Exod. XVII, 6*), et in muri speciem maris unda solidata est (*Exod. XIV, 22*). Non ergo excedit fidem quod homo exiit de virgine, quando petra ^g fontem profluum scaturivit (*Num. XX, 11*), ferrum super aquas natavit (*IV Reg. VI, 6*), ambulavit **968** homo super aquas (*Matth. XIV, 26*). Ergo si hominem unda portavit, non potuit hominem ^h virgo generare? At quem hominem? De quo legimus: *Et mittet illis Dominus hominem, qui salvos faciet eos, et notus erit Dominus Aegyptiis* (*Esai. XIX, 20*). In veteri itaque Testamento ⁱ virgo Hebræorum per mare duxit exercitum: in novo Testamento virgo regis, aula cælestis electa est ad salutem.

8. Quid autem? etiam viduitatis attexamus præconia, cum in Evangelio post Virginis celeberrimum

centioribus impugnatur. Horum præcipua argumenta sunt, 1° quod symboli mentio in Actis apostol. nulla occurrat, 2° quod priorum trium Ecclesie sæculorum Patres de eodem alte sileant, 3° denique quod prima symbola in verbis nonnihil dissideant. Unde colligunt non apostolos ipsos, sed priscos episcopos symbolum e præcipuis fidei capitibus conflassisse. Hanc item secare non est nostri officii: sed non possumus quin hic dicamus et vocem symboli et significationem antiquissimas esse in Ecclesia; siquidem non modo apud Augustinum, Serm. 59, 212 et 214, Hieronymum epist. ad Pammach., et Ambrosium, non ~~hæc~~ loco, ejus mentio fit; verum etiam apud Tertullianum lib. de Veland. virg. circiter initium, lib. de Præscript. cap. 13, et lib. advers. Praxeam. Non porro dissimulandum ab Hieronymo scribi de hoc symbolo quod ab apostolis traditum non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus; unde non leve ducitur argumentum adversus eos, qui ab ipsis apostolis compositum et litteris mandatum esse contendunt. Cæterum quod ait Ambros. apostolicum symbolum ab Ecclesia Romana intemeratum custodiri, hoc ipsum eodem plane modo Rufinus asseverat. Quando vero sacra illa tessera olim traderetur competentibus, atque ab eisdem repeteretur, explicatur in epist. ad Marcell. n. 4.

^f Quesn. solus, *pertransivit eam, sed solus Deus Israel pertransivit eam*. Et infra, *pertransivit eam, et erit clausa; quia virgo*, etc.

^g Ita edit. Rom. et Quesn., a quibus Labb. non recedit, nisi quod legit, *pro fonte flumen*, etc. Vet. autem edit. corrupte et absurde locum efferebant.

^h Omnes edit. et Quesn., *virgo generare, atque hominem, de quo*, etc. Multo concinnius Labb. quem hic sequimur.

ⁱ Rom. edit. et Quesn., *virga Hebræorum*; melius

partum Anna vidua subrogetur, quæ vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua, et hæc vidua annorum octoginta quatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis et obsecrationibus serviens die ac nocte (Luc. 11, 36, 37).

9. Et merito ab illis viduitas despicitur, quæ solet observare a jejunia, quibus se dolent isti aliquo tempore esse maceratos, et propriam ulciscuntur injuriam, quotidianis quoque convivii usuque luxuriæ laborem abstinentiæ propulsare desiderant. Qui nihil rectius faciunt, quam quod ipsi suo se ore condemnant.

10. ^b Sed et metuunt ne in istis illud jejunium reputetur. Eligant quod volunt: si aliquando jejuna-verint, gerant ergo boni facti sui penitentiam: si numquam, suam ergo ipsi intemperantiam et luxuriam consteantur. ^c Et ideo dicunt Paulum luxuriæ magistrum fuisse. At quis erit sobrietatis magister, si fuit ille luxuriæ, qui castigavit corpus suum, et servituti redegit, atque jejuniis multis se debitam Christo observantiam detulisse memoravit (I Cor. 11, 27); non ut se suaque laudaret, sed ut nos quid sequeremur, edoceret? Ille ergo luxuriam docuit, qui ait: *Quid adhuc velut viventes de hoc mundo discernitis? Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia in corruptelam* (II Cor. vi, 5)? Qui etiam ait: *Non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et diligentiam carnis, non in desiderii erroris: sed in Spiritu, quo renovamur*, esse vivendum (Coloss. 11, 19 et seq.).

11. Si parum est quod Apostolus dixit, audiant Prophetam dicentem: *Et cooperui in jejuniis animam meam* (Psal. lxxviii, 11). Ergo qui non jejunat, in-

vet. edit. ac Labb., *virgo Hebræorum*, nimirum soror Moysis. Rursus vero ubi vet. edit., *virgo generis*, et Rom., *virga regis*; Labb. et Quesn. rectius legit, *virgo regis*; ut Ambrosius in Exhort. ad Virgin. et lib. de Instit. Virg. non semel.

^a Quod Ambrosius Jovinianum ejusque socios jejuniis carnem suam macerasse testificatur, eo respicit, quod aliquamdiu in monasterio Mediolani sanctis illis exercitiis operam dederat, quorum eos jam pœniteret. Hinc est quod Epicureorum nomine subinde appellantur ab Hieronymo et Augustino.

^b Quesn., *Sed Deum metuunt, ne in istis illud jejunium reputet.*

^c Idem Quesn., *et iidem dicant Paulum.*

^d Quesn. solus, *nudus ejectus*. At continuo post vet. edit. ponunt: *Niniven amor jejunii liberavit*; ubi idem Quesn. cum Rom. et Labb. legit, ut in contextu.

^e Quesn., *dignum pretium... ideo huc quoque venerunt.*

^f Baronius ad annum 389 hoc sancti Ambrosii loco fretus, Jovinianum his temporibus aliqua ex parte sensisse cum Manichæis affirmat. Verum tamen cum Jovinianus catholicus, ex eo quod Deiparam etiam post partum virginitatem suam conservasse profiterentur, calumniam hæresis Manichæorum conflaret, uti apud Augustinum, lib. 1 in Julian. cap. 2, legere est; multo credibilis videtur non aliud Joviniano hic obijci a sancto Doctore, quam consecutionem ex ejus erroribus, ut in disceptationibus fieri solet. Atque ita crimen quod ille orthodoxis perperam intentabat, in semet jure merito retortum sensit.

^g Quesn., *ex virgine venerit Christus.*

tectus est, et nudus, et patet vulnere. Denique si Adam se texisset in jejuniis, non fuisset ⁹⁶⁹ nudus effectus (Gen. 11, 7). Ninive se a morte jejuniis liberavit (Jonæ 11, 5). Et ipse Dominus ait: *Non ejicietur hoc genus dæmoniorum, nisi per orationem et jejunium* (Matth. xvii, 20).

12. Sed quid plura apud magistrum atque doctorem? cum jam ^e dignum præmium retulerint illi perfidiæ suæ, qui ideo usque huc venerunt, ne superesset locus, in quo non damnarentur; qui vere se ^f Manichæos probaverant, non credentes quia ^g ex Virgine utique venisset. Quænam hæc est supparavorum Judæorum amentia? Si venisse non creditur, nec carnem creditur suscepisse: ergo in phantasmate visus est, in phantasmate crucifixus est. Sed nobis in veritate crucifixus est, in veritate redemptor noster est.

13. Manichæus est qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est illis remissio peccatorum: sed est impietas Manichæorum, quam et ^h clementissimus execratus est imperator, et omnes qui illos viderunt quasi quædam contagia refugerunt; sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, ⁱ Leopardus, et Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium execratione damnatos, Mediolanensi ex urbe ^j quasi profugos repulerunt.

14. Itaque Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martianum, Januarium, et Ingeniosum, quos sanctitas tua damnavit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos. Incolumem te et florentissimum Deus noster tueatur omnipotens, domine dilectissime frater.

^k Item subscriptio.

^l Quodnam imperatoris edictum hic indicetur, ambiguum est. Occurrunt quidem tres leges in Cod. Theod. tit. de hæreticis, quarum prima Manichæis, ne conventus ullos faciant, prohibetur: secunda vero et tertia idem hæretici pelli jubentur. Ad primam illam cum a Valentiniano seniore jam ab anno 372 data fuerit, hunc Ambrosii locum non pertinere in confesso est: sed eum ad secundam, quæ 15 kal. Jul. an. 389 fuit constituta, referendum autem Baronium; cum Godofredus e contrario eundem locum de tertia lege, cui annus 391 assignatur, intelligendum esse contendat. Verum tamen hujus firmitatem debilius est, quam ut eo niti possimus: opinionemque Baronii certiores esse ducimus, ut in Admonitione observatum est. Quod vero idem Cardinalis leg. 1 de Monachis anni 390 contra Jovinianistas latam arbitratur, cum illa solos orientis monachos respiceret, nec multo post fuerit revocata, eam horum hæreticorum causa datam non esse manifestum est. Quod ad leg. 53 de Hæret. anno 412 factam, qua Jovinianum *plumbo contusum* in insulam Boam deportari jubetur, non solum ea videtur Hieronymi, a quo Jovinianus anno 403, quo scribebat in Vigilantium, vita functus significatur, testimonio contraria: verum etiam cum Godofredi, a quo tamen pro legitima habetur, Chronol. in Cod. Theod. aperte pugnat.

^m Ita omnes edit., Ambr. atque Labb., at præmittitur *Leopardus* a Quesn.

ⁿ Quesn. solus, *quasi profugos reliquerunt*. Sed paulo post idem Quesn. cum Labb. legit *Plotinum*, ubi Ambrosii edit. exhibebant *Protinum*.

^o Rom. edit., *Subscriptio. Ego Ambrosius Mediol.*

Eventius episcopus saluto Sanctitatem tuam in A Domino, et huic epistolæ subscripsi.

Maximus episcopus.

Felix episcopus.

Bassianus episcopus.

Theodorus episcopus.

Constantius episcopus.

Ex jussu domini episcopi Geminiani, ipso præ-
sente, Aper presbyter subscripsi.

970 Eustasius episcopus, et omnes ordines sub-
scripserunt.

^a EPISTOLA XLIII.

HORONTIANO roganti cur homo rebus aliis, quibus longe præcellit, conditus fuerit posterior, nec rei hujus vel Ambrosius ipse vel Moyses rationem deprompserit; ubi respondit Moysen conjecturas suas miscere noluisse libris divinis, addit se congruas causas propositurum. Utilitur ergo exemplo convivii, quod hominis causa sit paratum: deinde certaminis, cujus homo athleta futurus varias pugnas inire debeat: demum id in more esse prædicat, ut præstantissima in principio et fine collocentur; unde cum cælum primo loco creatum sit, hominem ultimo creati docuerit. Hujus cum cælo comparatio, postquam dotes eidem concessæ aperiuntur, nec non ipsius in elementa et bestias imperium: ex quibus alias creaturas congrue præmissas elicitur.

AMBROSIUS HORONTIANO.

1. Moveri te insinuasti mihi, lecto Hexaemero, quod ipse scripsi, quia cum tantum divinæ Scripturæ serie, vel stylo sermonis mei collatum adverteres homini, quantum nulli in hac terra animantium, prius omnia vel volatilia, vel terrestria, vel quæ^b in aquis sunt, produxerit terra vel aqua, quam homo, propter quem illa creata sunt, generaretur; ejusque rei rationem de me requirere, quam et Moyses siverit, et ego non ausurim attingere.

2. Et forte ille oraculi interpretis divini, consilio conticuerit; ne cœlestis dispositionis arbitrum se et consiliarium præstare videretur; aliud est enim loqui quod infundebatur a Dei spiritu, aliud voluntatem Dei interpretari: nos autem non quasi interpretes Dei, sed quasi ex usu humano rationis seminaria colligentes, cæstimamus posse nos ex eo quod hu-

episc. subscripsi. Event. episc. Cenetensis saluto..... D
Maximus episc. Emonensis, Felix episc. Jadrensis, Bassianus episc. Laudunensis, Theodorus episc. Octodurensis, Constantius episc. Arausicanus, Sabinus episc. Placentinus. Ex jussu.... Eustathius episc. et omnes ordines subscripserunt. Sed cum nomina sedis singulorum episcoporum in Antiq. edit., in Labb. et Quesn. desiderentur, non leve argumentum est ea repetita esse ex concilio Aquil. maxime cum duo episcopi, quibus hic sedes non tribuitur, in eodem concilio non reperiantur. Omnes aliæ edit. satis inter se congruunt, nisi quod Eustasius geminatur in vet. edit. et Labb. ac pro omnes Ordines in eodem Labb. et Quesn. ponitur omnes ordine.

^a Scripta circa annum 389.

^b Nonnulli mss., in aquis sunt, quæ produxerat terra vel aqua, ad quam causam propter quem illa creata sunt, ultimus generaretur. Elegantius vero cæ-

mano usui in cæteris rebus ipse Dominus infuderit, opinari quoniam decuit hominem postremum creari.

3. Etenim qui convivium adornat, ut ille Evangelicus dives (oportet enim (*Luc. xiv, 16 et seq.*) divina divinis conferamus, quo melius colligere possimus), utique omnia prius præparat, tauros et saginata occidit, et tunc amicos ad cœnam invitat. Prius ergo quæ leviora sunt, parantur, et tunc rogatur honorator. Unde et Dominus homini 971 ante animalium cæterorum præparavit epulas, tunc ipsum quasi amicum ad suum vocavit convivium; et vere amicum, quasi charitatis divinæ participem, et hæredem gloriæ. Denique ipsi dicit: *Amice, quomodo huc venisti ad nuptias (Math. xxii, 12)?* Præcedentia ergo, ministeria sunt; amicus, qui postremus rogatur.

B 4. Accipe aliud. Quid est mundus, nisi quidam agon plenus certaminum? Unde et in Apocalypsi Dominus ait: *Vincenti dubo coronam vitæ (Apoc. II, 10)*; et Paulus ait: *Certamen bonum certavi (II Tim. iv, 7)*; et alibi: *Nemo nisi qui legitime certaverit, coronatur (II Tim. ii, 5)*. Hujus agonis instaurator utique omnipotens Deus est. Qui igitur agonem suscipit in hoc sæculo, nonne omnia præparat quæ agoni sunt necessaria: et tunc athletas vocat, paratis præmiorum infulis, certaturos ad coronam; ne moram patiat qui vicerit, sed præmio donatus recedat? Præmia ergo hominis terrarum fructus sunt, et cœli lumina: illa ad vitæ præsentis usum, hæc ad spem vitæ æternæ.

C 5. Quasi athleta igitur postremus ingreditur in agonem: erigit ad cælum oculos, videt quia et cœlestis creatura vanitati subjecta est non sponte, sed propter eum qui subiecit eam in spe (*Rom. viii, 20*). Videt quia omnis creatura congemiscit, exspectans redemptionem. Videt quia omnis manet labor. Erigit oculos, d videt coronas luminum, lunæ et stellarum globos considerat: *Quoniam justi, qui vicerint, erunt sicut stellæ in cælo (Dan. xii, 3)*; et castigat corpus suum, ne sibi adversetur in certamine: ungit oleo misericordiæ, exercet diurna virtutis palæstra, e pulvere se oblitit, stadii metam currit non quasi in incertum, ictus dirigit, lacertos excutit, sed non in vacuum: percutit adversarium, quem non videt; quia illum solum attendit, cui cedunt omnes, etiam qui non videntur, in cujus nomine potestates aeris di-

teri, et omnes edit. ut in contextu. Cæterum obiter lectorem admonebinus non pauca esse in hac epistola, quæ ex Philonis lib. de Mundi Opificio hauserit Ambrosius. Sed eadem illa in formam pietati et christianæ religioni magis accommodatam convertit sanctus Doctor.

^c Edit. ac duo mss., existimamus posse.

^d Vel allusum ad coronam Ariadnes, vel in genere sidera hic illic quasi flores sparsa coronas appellat; nimirum unde coronæ stellantes fieri possunt. Ita Nannius.

^e Omnes edit. ac mss. aliquot, *pulvere se oblitit stadii, currit*, etc.; mss. Belv. et Albin., *pulvere se oblitit, stadio currit*; Lætien., *stadium currit*; Prat. denique ac Gem. ut in textu. Quid porro sit *pulvere se oblinere* diximus ad lib. De Elia et jejuniis, cap. 21, n. 79.

vertebantur. Ille ergo ictum librat, et Christus percussit: ille calcem levat, et Christus in vulnus dirigit. Denique etsi non videbat Paulus quos cæderet, non quasi aeram tamen cædebat (I Cor., ix, 26); quia in Christi prædicatione omnes spirituales nequitias, quæ sibi adversabantur, convulnerat. Non immerito ergo postremus homo ingressus est stadium, cui parabatur corona; ut enim præcederet cælum, quasi sui præmium.

6. Sed non solum adversus nequitie spiritualia, quæ sunt in cælestibus, sed etiam adversus carnem et sanguinem lucta nobis (Ephes. vi, 12). Lucta adversus satietatem, lucta cum ipsis frugibus terræ, lucta cum vino, quo etiam vir justus inebriatus est (Gen. ix, 21), quo etiam integer Judæorum exercitus supplantatus est (Exod. xxxii, 6): lucta cum feris bestiis, lucta cum volatilibus cæli, quibus caro saginata non redigitur in servitutem: lucta cum periculis itinerum, periculis fluminum, ut ait Paulus (II Cor. xi, 29): lucta cum virgultis arborum, quibus cædebantur apostoli (Act. xvi, 22) **972** Vides quanta certamina. Terra ergo ^a exercitium est hominis, cælum corona. Aut quasi amicum igitur præcedere debuerunt ministeria, aut ^b quasi athletam præmia.

7. Specta aliud. In omnibus rebus præstantiora sunt principia et finis. Si domum consideres, potiora omnibus fundamenta et culmina: si agrum, satio et messis, plantatio et vindemia. Quam jucunda insitiva arborum, quam fructus votivi! Ita ergo et cælum primo est conditum, novissimus homo, quasi quedam cælestis in terris creatura. Nam et si corpore cum bestiis confertur, animo tamen cælestibus **C** annumeratur; sicut enim portavimus imaginem terreni, ita portamus et imaginem cælestis (I Cor. xv, 49). Quomodo non cælestis, qui ad imaginem et similitudinem factus est Dei (Gen. i, 26)?

8. Recte ergo in constitutione mundi primum cælum, et novissimum cælum, in quo quod ultra cælum est, Deus cæli est. Denique de eo magis accipitur: *Cælum mihi thronus* (Esa. lxvi, 1); non enim Deus supra elementum sedet, sed in corde hominis. Unde et Dominus ait: *Veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus* (Joan. xiv, 23). Principium ergo operis mundani cælum, finis homo.

9. Cælum de mundo, homo supra mundum: illud enim mundi portio, iste paradisi incolæ, Christi possessio. Cælum incorruptibile putatur, et præterit; homo corruptibilis habetur, et incorruptionem induit: illius ^c figura perit, iste quasi immortalis resurgit; utrumque tamen manus Domini fecerunt secundum Scripturæ auctoritatem. Sicut enim de cælis legimus: *Et opera manuum tuarum sunt cæli* (Psal. ci, 26); ita

^a Exercitium idem quod palæstra, inquit Nannius; locus nimirum ubi pugiles sese exercent. Aut alludit ad illud Gen. iii, *Emisit illum Dominus ut exeret terram*. Ille ille.

^b Itæ omne mss.; at edit. e contrario, *quasi athletam corona et præmia*.

^c Rom. edit., *illius figura præterit*.

^d Eadem. Rom. edit., *Et paraverunt me*.

^e Eadem edit., *De cognitione sua*. Non recte ut superiora illa indicant, *cujus et genus sumus*.

et homo dicit: *Manus tuæ fecerunt me*, ^d et *plasmaverunt me* (Psal. cxviii, 75); similiter quoque: *Cæli enarrant Dei gloriam* (Psal. xviii, 1); et ut cælum stellarum fulget splendoribus, ita et homines meritorum luminibus micant, quorum opera coram Patre suo lucent, qui est in cælis (Math. v, 16). Firmamentum cæli supernum illud, hoc quoque non dissimile firmamentum, de quo dictum est: *Super hæc petram ædificabo Ecclesiam meam* (Math. xvi, 18): illud firmamentum elementorum, hoc virtutum. Jam illud præstantius: suxerunt oleum de firma petra (Deut. xxxii, 13); petra enim caro Christi, quæ cælum et totum mundum redemit (I Cor. x, 3).

10. Quid illa attexam, et quasi toto stadio te urgeam, quod hominem Deus divinæ fecit consortem naturæ, sicut in epistola Petri legimus (II Petr. i, 4)? Unde non immerito quidam ait: *Cujus et genus sumus* (Act. xvii, 28); dedit enim nobis ^e de cognatione sua, et rationalis scilicet naturæ, ut quæramus illud divinum, quod non longe est ab unoquoque nostrum, in quo et vivimus et sumus et movemur.

11. Cum itaque contulisset homini quod est gratiarum maximum, quasi charissimo et domestico amanti concessit ea, quæ in hoc mundo sunt omnia (Gen. i, 28); ut nullius indigeret, quod esset necessarium vel ad vitam, vel ad bonam vitam. **973** Quorum alia ministraret ^f abundantia copiarum terrestrium ad voluptatis perfunctionem: alia cognitio secretorum cælestium, quæ mentem inflammaret hominis amore et desiderio disciplinarum, per quas ad sublime illud divinorum penetralium possumus pervenire. Utrumque igitur præstantissimum, ut et subjectas haberet omnes mundi opes, omnia volatilia, terrestria, etiam pisces, et usum maris, tamquam rex elementorum, ac sine labore, sine indigentia ad imitationem et similitudinem venerandi auctoris abundaret omnibus, atque in summa degeret copia, et vias sibi aperiret, gradusque admoveret, per quos ad cæli ascendat regiam.

12. Cujus difficilis itineris ^g viatorem facile reperies illum virum, qui ita sit animi inductione formatus ac voluntate, ut minima sibi cum suo corpore sit familiaritas, neque in ullum ingrediatur vitiorum contubernium, nullis assentantium ^h pumicetur sermonibus: neque in rotis secundorum temporum positus, humiles fastidiat, mœsta fugiat, sanctorum laudes excutiat atque elevet, neque gloriæ ardore aut pecuniæ præsumptæ, spei omnem exurat cupiditatem. Cujus animum non inlectat mœstitia, non frangat injuria, nulla sollicitet suspicio, ⁱ libido non excitet, non expugnent passiones corporis, non inquietet ra-

^f Nonnulli mss., *abundantiam... ad voluntatis perfunctionem, alia cognitionem, etc.*

^g Omnes edit., *viatorem non facile reperiet*: mss. fere omnes concinnius expungunt negationem.

^h Metaphora est a lapide pumice, quo artifices ad lævigandum ac poliendum uti solent, quod adulatores blandiendo atque palpando ferme imitantur.

ⁱ Edit. Eras. ac seq., *non exagitet*. Amerb. et mss., *non excitet*.

nitatum appetentia, voluptatum gratia. Jam si ad jungas virtutes, castimoniam, sobrietatem, ac temperantiam, facile refrenare potens sit immoderatos impetus levium passionum, mensuramque imponat delectationibus suis et cupiditatibus, æquitate ambigua distinguat, tranquillitate mentis dubia componat, et velut compositis omnibus corporis et mentis jurgiis, quasi bonus arbiter inoffensam teneat exterioris hominis atque interioris concordiam, placidans eos in semet ipso, ac si causa exigat, nullus eum malus consiliarius a revocet metu a passionis corona; is plane non solum quasi amicus, sed etiam quasi filius assumetur a patre, ut divitiis gloriæ et hereditatis ejus adipiscatur.

13. Merito ergo postremus, quasi finis naturæ formatus ad justitiam, Inter cætera animantia justus arbiter. Et si licet exemplum arcessere, sicut inter homines finis legis est Christus ad justitiam omnium credenti (Rom. x, 4), et nos tanquam junventa contemplatione Domini; sic enim Propheta ait: κτηνώδης ἐγενήθην παρά σοι, id est, junventum æstinatus sum apud te (Psal. lxxii, 23).^b Et quæ tamen comparatio, cum ille pereuntes redemerit, nos immolentus? ille servos ad libertatem vocaverit, nos liberis irrogemus captivitatem? Sed quis similis Deo (Psal. lxxxviii, 9)?

974 14. Processit tamen postremus creaturarum omnium homo, specie gratus, mente sublimis; ut omni esset creaturæ miraculo. In quo ad similitudinem æterni Dei^c ὁὐς esset invisibilis, humana specie amictus. Hic est ὁὐς animæ vigor, principatum animæ et corporis sibi quasi rector vindicans. Quem etiam si non vident animalia cætera, tamen reformidant; sicut nos Deum,^d quem non videmus, timeamus; et eo plus metuimus, quia non videmus.

15. Namque ut ad imaginem ejus et similitudinem, sicut scriptum est (Gen. i, 26), præsumamus dicere, cum ille se fundat majestatis suæ plenitudine, et videat omnia, cælum, aërem, terram, mare, complectens universa et penetrans per singula; ut eum nihil prætereat, et nihil sit quod non consistat in eo, atque ex ipso pendeat, et ipsius plenum sit, sicut ipse ait: Cælum et terram ego compleo, dicit Dominus (Jerem. xxiii, 24), ita ὁὐς hominis videt omnia et non videtur, habens sui invisibilem substantiam, disciplinis et consiliis ac sensibus comprehendit la-

tentia, penetrat occulta maris atque omnium diffusa terrarum latibula, utriusque scrutator naturæ, ad similitudinem Dei summi quem imitatur et sequitur, cujus imago pro exiguis portionibus in singulis figuratur; elevans quoque se in aërem et ejus nubilosa prætergrediens, ad cæli alta se dirigit studio cognitionis, et ardore sapientiæ; ubi paulisper stupescit admiratione stellarum cælestium, et luminum delectatus claritate, prospiciens desuper mundana ista, conferens quoque se ad hesperum atque arcturum, et cæteros illos ἀκασίς^e κλαυίτας, et videns quod inoffensus ille sit error, quem sine errore quo magis omnia obeant, intexere atque oberrare videantur; majore se cupiditate attonit ad ipsam gremium Patris, in quo est unigenitus Dei Filius enarrans secreta Dei, et facte ad faciem postea relevanda (Joan. i, 18). Nunc tamen quibus dignatur, ex parte demonstrat, atque in ænigmate simulque de Spiritu et vultu suo splendorem luminis, more torrentis effundit; ut eo illuminatus dicat: Et erat ignis flammigerans in ossibus meis, et dissolutus sum undique et ferre non possum (Jerem. xx, 9). Et David ait: De vultu tuo judicium meum prodeat (Psal. xvi, 2).

16. Hoc igitur mentis vigore, ut revertar inde digressus sum, quo et externa subigit, et separata et distantia videt, et validiora viribus animalia subicit, tantam cæteris venerationem sui infudit; ut certatim quasi regi obediant, voci ejus obsecudent. Et cum sint irrationabilia, rationem agnoscant et disciplinam eam imprimant, quam natura non tribuit. Denique videntes seræ ejus mansuetudinem, ejus imperio^f mansuescunt. Sæpe suspenderunt morsus suos, revocante bono vocis humanæ. Videmus innoxio canum dente lepores sine vulnere capi, leonés quoque ipsos, si vox hominis resultaverit, prædam dimittere: pardos atque ursos incitari^h ac revocari vocibus: equos plausu hominum fremere, silentio mollire cursum, denique sæpe sine verbere prætereunt verberatos, ita vehementius illos incitat linguæ flagellum.

17. Quid vero de muneribus loquar? Nutrit aries vellera, ut placeat homini: atque in fluvio mersatur, ut nitorem augeat. Oves quoque meliora pabula legunt, ut suaviore succo lactis feta distendant ubera: subeunt partus dolores, ut homini sua mu-

^a Quidam mss. et omnes edit., *revocet metus a passionis corona.*

^b Præt. cod. ac Gem., et *æqua tamen comparatione.*

^c Miratur Nannius, cur S. Ambrosius Græcam vocem retinuerit. An quia Latini varie hanc effrunt, cum eam modo mentem, modo animum interpretantur? An quod etymon Græcum illi magis placuerit, quod ὁὐς ἀπό τοῦ ὄσιν, hoc est, ab intelligendo sit dictus, cum mens a meminisse, animus ἄνεμος appellatus sit? quorum verborum vim naturamque ὁὐς probe explet. An quia Anaxagoras omnia dixerit materia et ὄσιν conservari? Verum non erat cur tam anxie disputaret vir eruditus; hic enim locus non alio referendus est, quam ad Philonis imitationem, qui citato libro eodem plane modo philosophatur.

^d Omnes edit. ac pauci mss., *quem quia non videmus*; alii plures, ac potiores mss. excludunt *quia*; non enim ideo Deum timeamus, quia eum non videmus, sed quia justum atque omnipotentem scimus.

^e Præt. et Gem., ἀκασίς, atlantides. Sed hæc ultima vox glôsa est, quæ in textu ejectione locum irrepsit, namque explicat Ambrosius, cur planetæ, id est, stellæ erraticæ, erroris tamen sint immunes, nimirum quia eorum inoffensus (pessime Amerb. cum plerisque mss., *inensus*) ille sit error, etc.

^f Mss. aliquot, *quo magis omnia obeant.*

^g Mss. aliquot, *et disciplina eam imprimant, supple rationem.*

^h Nonnulli mss., *ac revocari: vocari vocibus equos; plausu hominum fremere, silentio molliri, cursu denique, etc.:* haudquaquam male.

nera ferant. ^a Tauri depresso sulcis per totum diem A aratro gemunt. Cameli præter subeundi oneris obsequia, tondendos se exhibent, ut arietes; quo velut regi diversa animalia tributum suum conferant, pendantque vectigal annuum. Equus tanto se jactans equite ^b glomerat gressus superbos, atque ad domini ascensum dorsa sinuatus, herili terga substernit sedili. Sed ne forte adhuc moveat quod novissimus homo factus sit, idem equus nos doceat non ad contemptionem referendum esse, sed honorem. Portat posteriorem suum, nec despiciit, sed reformidat, et per diversa eum suo circumfert labore. Uno momento homo longinqua obit, circumerrat distantia, ^c tum equis singularibus, tum quadrigis triumphalibus.

18. Et quoniam triumphales memoravi quadrigas, B necesse est atque iam iis currus Eliæ, quibus per aera vectus est (IV Reg. II, 11); elephantorum, quibus homo victor assistens, cum sit postremus, priores regit. Sic quoque gubernator navis in puppi sedet, et totam navem gubernat. Unde puto illud non otiosum esse in Evangelio, quod Dominus Jesus in puppi dormiebat: denique excitatus imperavit vento et mari, et sedavit tempestatem (Matth. VIII, 24), ostendens ideo se novissimum venisse, quia gubernator venerit. Unde apostolus ait: *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale* (I Cor. XV, 45, 46); et addidit: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis* (Ibid., 47).

19. Recte ergo novissimus quasi totius summa operis, quasi causa mundi, propter quem facta sunt omnia; quasi omnium habitator elementorum inter feras vivit, cum piscibus natat, super aves volat, conversatur cum angelis, terram inhabitat, et cælo militat, sulcat mare, aere pascitur, cultor soli, viator profundi, piscator in fluctibus, in aere auceps, in cælo hæres, Christi cohæres. Hæc secundum industriam (Rom. VIII, 17).

20. Accipe etiam quod supra hominis substantiam. Moyses in imo ambulavit mari (Exod. XIV, 29), in **976** summo apostoli (Joan. XXI, 8). Habacuc sine pennis volavit (Dan. XIV, 35). Elias in terra vicit, et in cælo triumphavit (IV Reg. II, 11). Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus. D

^d EPISTOLA XLIV.

Moysem, quæ inter Deum ac mundum distinctio sit,

^a Virgilianum esse observat Nannius; ex hoc scilicet Georg.:

Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere. . . .

^b Et hoc, inquit idem Nannius, Virgilianum:

Insultare solo, et gressus glomerare superbos.

Ubi Servius, id est, ut cum disciplina incedat.

^c Cum scilicet uno equo ad cursum utuntur, quales Græci vocant celetes: non binos trahunt, ut desultores: non jugis innectunt, ut in bigis, et quadrigis fit. Ita Nannius.

^d Scripta circa annum 389.

recte indicasse; eum illum impassibilem atque invisibilem, hunc corruptibilem corporeumque significavit. Sex dies orbis creationi non eo attribui, quod tempore Deus indigeat, sed ut dispositio exprimeretur. Declaratur septenarii dignitas, cui tamen octonarius antefertur, ut pote qui sit novi testamenti numerus, ut ille veteris. Exponitur in hanc rem Osee locus, et continuata ejusdem ogdoadis commendatione, in laudes fœderis novi desinit epistola.

AMBROSII HORONTIANO.

1. Divisionem egregie advertisti propheticam, vel potius divinam; non enim sua Moyses, sed infusa et revelata sibi scripsit, ea præcipue quæ sunt de constitutione mundi: quæ divisio operatorem atque opera distinxit (Gen. I, 1 et seq.). Nam cum aliud impassibile esset, aliud passionis receptabile; quod erat impassibile, ad Deum operatorem retulit: quod autem passibile sine anima, sine motu proprio, motum et animam et figuram a creatore accipiens suo, deputavit huic mundo. Quem factum non oportuit sine gubernatore, et quodam patre indefensum relinqui. Et ideo invisibilem Deum visibilis hujus mundi rectorem esse et quasi tutorem, apertissime describit. Quod ergo invisibile, sempiternum: quod autem videtur, temporale (II Cor. IV, 18).

2. Sex itaque diebus factum mundum exprimit, non quod Deus tempore indigerit ad constitutionem ejus, cui intra momentum suppetit facere, quæ velit (dixit enim (Psal. CXLVIII, 5), et facta sunt); sed quia ea quæ sunt, ordinem quaerunt: ordo autem et tempus et numerum plerumque exigit. Illud quoque præcipue, quoniam nobis ad operandum formam daturus, numerum dierum servavit et tempora: nos enim tempore indigemus, ut aliquid materialius agamus; ne præcipitemus consilia atque opera nostra, ne ordinem prætermittamus. Cum enim Deum legimus, ut Scriptura ostendit (Psal. CIII, 24), cum sapientia et quodam consilio et dispositione omnia fecisse ^e et ordine; consentaneum est rationi, ut primo cælum faceret, quod est pulcherrimum; oportet ut eo primum oculos erigamus, illo nobis contendendum esse arbitremur, illam sedem terrenis omnibus præferendam putemus.

3. Sex itaque diebus mundum creavit, septimo die requievit ab operibus suis (Gen. II, 2). Bonus septimus numerus, ^f quem non Pythagorico et cæterorum philosophorum more tractamus, sed secundum formam, et divisiones gratiæ spiritali; septem

^e Vet. edit. ac plures mss., et ordine ut primo cælum faceret.

^f Certum est Pythagoræos, ut observavit Stobæus, lib. I Ecl. Physic. cap. 11, omnium philosophorum addictissimos fuisse scientiæ numerorum. Platonici quoque magnam eorumdem rationem habuisse reperiuntur; unde factum est, ut antiqui Patres, qui fere sectam illam philosophiæ amplectebantur, in explicandis numeris non perfunctorie versari consueverint. Multus in his est Ambrosius, ut ex Indicibus utriusque tomi voce numerus cognoscas licet. Hoc autem unum libet adjicere ipsum et hæc epistola, et aliis locis non pauca imitatum e Philonis libro de Mundi Opific., et lib. I Legis Allegor. circa initium.

enim virtutes principales sancti Spiritus propheta Esaias complexus est (*Esai. xi, 2*). Hæc hebdomas, **977** sicut ipsa Patris et Filii et Spiritus sancti venerabilis Trinitas, sine tempore, sine ordine, auctor numeri, non sub numeri lege devincta. Itaque sicut ad æternæ Trinitatis gratiam cælum, terra, maria formata, sicut sol, luna et stellæ: ita etiam ad illum septenarium virtutum spiritalium circuitum atque orbem operationis divinæ vigore præstantem, septenarium quoddam ministerium planetarum creatum advertimus, quo hic mundus illuminatur. Quorum concurrere fertur militia ad earum numerum, ^a quas inerrabiles ferunt stellas, et, ut Græci dicunt, ἀπλανείς. Septentrio quoque inde latine nomen accepit, quod septem in eo fulgor stellarum irradiet, in quem maxime gubernatores, quasi ducem feruntur intendere.

4. Descendit hæc de cælo in terras prærogativa: nam ut transeam septiformem capitis nostri gratiam, in oculis duobus, auribus et naribus binis, ore quoque per quod magnam suavitatem percipimus; quantum istud miraculi, ^b quod septimo mense in plerisque origo legitima formatur, et qui fuerit editus, vitalis generationis curricula sortitur? Octavo autem mense interdicta naturali lege pariendi cernimus tempora, ac si forte lethalis necessitas partus claustra laxaverit, periculum pariter generantis prope-retur et pignoris.

3. Sed tamen ille septimanus, etsi bene nascatur, ad labores nascitur: qui autem octavo die regenerationis sortitur mysteria, consecratur per gratiam, et ad hæreditatem regni cœlestis vocatur. Magna in virtutibus Spiritus sancti hebdomadis gratia, eadem tamen hebdomadam sonat, ogdoaden consecrat. In illa sonus, in ista fructus est; ideoque octavo die soluta paradiso reddidit Spiritus gratia, quos extorres sua fecerat culpa.

4. Novit ogdoaden istam, quam octavam Latine dicimus, vetus Testamentum; siquidem ait Ecclesiastes: *Da partem illis septem, et illis quidem octo* (*Eccles. xi, 2*). Hebdomas veteris Testamenti est octava novi, quando Christus resurrexit, et dies omnibus novæ salutis illuxit. Ille dies, de quo ait propheta: *Hic dies, quem fecit Dominus, exultemus et lætemur in eo* (*Psal. cxvii, 24*); quo die se fulgor plenæ atque perfectæ circumcisionis humanis peccatoribus infudit. Propterea et vetus Testamentum dedit partem octavæ in circumcisionis solemnitate. Sed illa adhuc in umbra latebat: venit sol

^a Nonnulli mss., *quas inenarrabiles*. Non bene, ut subjecta dicitio ἀπλανείς clare demonstrat.

^b Agellius, lib. III, cap. 16, agens de temporis varietate in puerperis, ex medicis ac philosophis scribit *gigni hominem septimo rarer, numquam octavo, sæpe nono, sæpenumero decimo mense*. Ipsum consule, sicut et quæ diximus in psal. cxviii, serm. 15, num. 16.

^c Quidam mss., *quo relexit omnibus, etc.* Non incongrue.

^d Ms. Prat. in glossa, *æphy*; Gem. in textu, *noe-phy vel rini*. Neutrū commode. Hunc autem locum

A justitiæ (*Malac. iv, 2*), et consummatione passionis propriæ revelavit sui luminis radios: quos relexit omnibus, et vitæ claritatem aperuit æternæ.

5. Isti ergo sunt septem et octo, de quibus et Osee dicit quod eo numero conduxerit sibi, et adquisierit fidei plenitudinem; sic enim habes: *Et abii, et con-duxi mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et semicoro hordei, et nevel vini* (*Ose. iii, 2*). **978** Conducendam autem ei meretricem Dominus præceperat in superioribus: itaque manifestum est quod conduxit eam, qui etiam mercedis quantitatem expressit. Quindecim autem argentei ex septem et octo constant: hebdomadam itaque et octavam significant. Duorum igitur Testamentorum, id est, plenæ fidei pretio ^e Prophetia consummationem accepit fidei, Ecclesia plenitudinem; primo enim Testamento Israel acquisitus est populus, secundo nationum et gentium. Fide ergo plena conducitur meretrix, vel ex gentibus copulam sui quærens, vel ex adultero Judæorum populo, qui dominum suum et auctorem virginalis fidei dereliquerat, conventus suos totius orbis spatio diffundens.

6. Quod autem dixit: *In coro et in semicoro hordei*; in coro niensuræ plenitudo est, in semicoro semi-plena mensura. Plenitudo in Evangelio, ^f semi-perfectio in lege; sicut legimus, dicente Domino: *Non veni legem solvere, sed implere* (*Matth. v, 17*). Et alibi, habemus, dicente Domino per Michæam prophetam, *quia tunc pax erit in terra Israel, cum venerit Assyrius in terram ejus, et insurrexerunt in eum septem pastores, et octo morsus hominum* (*Mich. v, 5*). Tunc enim plena pax est fideli populo ab omnibus tentationibus et vanitatibus absoluto, cum mundi hujus vanitatem excluderint de cordibus nostris pax et gratia: pax veteris, gratia novi Testamenti.

7. Septem pastores præcepta legis sunt, quibus grex adhuc quasi irrationabilis in virga Moysi per desertum ductus et gubernatus est (*Exod. iv, 20*). Octo morsus hominum mandata Evangelii et Domini oris alloquia: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (*Rom. x, 10*). Boni morsus, per quos vitæ æternæ munus gustavimus, peccatorum remissionem in Christi corpore devorantes. In veteri Testamento amarus morsus est mortis, propterea dictum est: *Devoravit mors prævalens* (*Esai. xxv, 8*). In novo Testamento suavis morsus est vitæ, quæ merem absorbit, propterea apostolus ait: *Devorata est mors in victoria sua. Ubi*

sic transfert Hieronymus: *Et fodi eam mihi quindecim argenteis, et coro hordei, et dimidio coro hordei*; LXX vero: *Et conduxit eam mihi quindecim argenteis, et gomor hordei, et nevel rini*. Sic Ambrosiana interpretatio ab utroque nonnihil variat. Ubi in glossa ait, gomor et eorum ejusdem esse mensuræ, nimirum triginta modiorum, et nevel esse dimidium cori. Hæc P. Nannius.

^e Mss. aliquot, *propheta consummationem*. Et infra, *ex adulterino Judæorum populo*

^f Rom. edit. sola, *semiplotio in lege*.

est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus (1 Cor. xv, 54, 55)?

8. Atque ut apostolicis utamur testimoniis, ubi hominem fecit Deus, requievit ab omnibus operibus suis in die septima (Gen. ii, 2). Sed quia populus Judæorum per contumaciam contempsit mandata Dei sui, ait Dominus: *Si introibunt in requiem meam* (Hebr. iv, 3). Et ideo aliam Deus præfinit diem, de qua dicit: *Hodie si vocem meam audieritis* (Psal. xciv, 8). Duos enim dies comprehendit Scriptura generales, heri et hodie; de quibus dicit: *Imitami fidei Jesu Christi. Heri et hodie ipse est, et in sæcula* (Hebr. xiii, 7, 8). In superiore die promissio est, in consequenti solutio. Sed quia hesternæ die neque Moyses, neque Jesus Nave populum induxit in requiem, hodiernæ die Christus induxit, cui 979 dixit Pater: *Ego hodie genui te* (Psal. ii, 7); per suam enim resurrectionem Jesus populo requiem comparavit. Requies nostra Dominus est Jesus, qui ait: *Hodie tecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Requies enim in cælo, non in terra est.

9. Quid igitur opus est ut explorem^b ortus signorum atque obitus, quorum ad exortum duris^c inaratæ vomeribus findantur novales, vel ad occasum læta messis recumbat (Apoc. xxi, 16)? Una mihi stella abundat pro omnibus, stella splendida et matutina: cujus ad exortum seminata est non frugum, sed martyrum seges; quando Rachel ploravit^d filios suos (Jerem. xxxi, 15), ut lacrymis ablutos suos, pro Christo offerret infantulos. Cujus stellæ obitus^e non cremiorum insensibilium, sed spirantium defunctorum triumphales manipulos de tumulis resuscitavit.

10. Celebratur itaque hebdomas, eo quod per septem ætatum cursus vita hominum usque ad senectutem transcurritur, sicut^f Hippocrates, medicinæ magister, scriptis explicuit suis. Prima ætis infantia est, secunda pueritia, tertia adolescentia, quarta juvenus, quinta virilis ætas, sexta ævi matura,

septima senectus. Est ergo infans, puer, adulescens, juvenis, vir, veteranus, senex.

11. Solon autem decem fecit ætatum ordines per annos septenos; ita ut prima ætas infantia usque ad emissionem sit dentium, quibus conficiat cibum, sermonemque distinguat, ut possit^g effabilis videri: pueritia quoque usque ad annos pubertatis procedit, et genitalia tentamenta: adolescentia usque ad barbæ lanuginem: juvenus usque ad perfectæ virtutis processum: quinta ætas virilis est, apta copulis conjugalibus per totam hebdomadam: sexta quoque hebdomas virili deputatur ætati, et ad prudentiæ processum habili, et ad agendum strenuæ: septima quoque hebdomas, et octava ævi maturum, et^h sensu vigentem, et sermonem item non insuavis alloquii gratia præditum produunt: nona hebdomas reliquias adhuc habet aliquas virium, lingua ac sapientia mollior: decima vero hebdomas mensuram implet, ad quam is qui pervenire potuerit, non immaturo temporum cursu pulsabitⁱ mortis sera vestibula.

12. Ergo Hippocrates et Solon vel septem ætates, vel hebdomadas ætatum norunt. In illis se hebdomas præferat: octava autem unam et 980 perpetuam ætatem invehit, qua excrescimus in virum perfectum, in agnitione Dei, fidei plenitudine, in qua legitime ætatis mensura impletur (Ephes. iv, 13).

13. Est etiam in visceribus nostris hebdomadis explorata gratia; ferunt enim septem quoque esse in nobis interiora viscera, stomachum, cor, pulmonem, lien, hepar, renes duos. Septem quoque exteriora, caput, posteriora, ventrem, binas manus, et binos pedes.

14. Præstantissima hæc, sed obnoxia dolori. Quis autem dubitet majus esse octavæ munus, quæ totum renovavit hominem, ut jam nihil possit dolere? Itaque septima mundi ætas conclusa est; octava illuxit gratia, quæ fecit hominem jam non hujus mundi esse, sed supra mundum. Jam enim non

^a Ita plerique mss. et vet. edit.: Rom. æro et Thuan. codex: *Quorum imitami fidei: Jesus Christus heri, et hodie, ipse est in sæcula.*

^b Ex Virgilianis verbis, inquit Nannius, hoc deformatum est:

Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
Nec frustra signorum obitus, speculamur et ortus.

^c Edit., *inaratæ*. . . *novales*; mss. contra, *inaratæ*. . . *novales*; ex illo videlicet libri i Georg.:

Alteras idem terras cessare novales.

^d Ambrosium libenter sanctorum Innocentium mentioque facere hinc intelligas, quod non solum lib. ii in Luc., num. 49, eorum cum laude meminit; sed et lib. i Offic. cap. 41, num. 213, ubi nonnulla subnotavimus, quæ consulenda.

^e Rom. edit., *non cremiorum sensibilibus*; cæteræ, et omnes mss., *non cremiorum* (mss. aliquot, *gremiorum*) *insensibilibus*. Quid autem per cremium significetur, Nannius exponit in hæc verba: Cremium a cremendo dictum: volunt nonnulli grammatici cremium id esse, quod dum in sartagine cibus frigitur, circa margines combustum adhæret, allegant.

que illum locum psal. ci: *Et ossa mea sicut cremum aruerunt*. Ubi LXX habent, *καὶ τὰ ὀστά μου ὡς κρημνίου συνεφύγασαν*. Hesiychius autem *κρημνίου ἔβλον ἔκρημνόν*, hoc est, torrem, interpretatur. Illic autem sine omni dubitatione cremia busta significant, hoc est, ossa quæ ex ustrina sepulchrali residua supersunt, quæ aliquando reliquias appellamus.

^f Quæ de variis hominis ætatibus ex Hippocrate ac Solone hic disseruntur, ea quidem Ambrosius mutuatus est e lib. Philonis de Mundi Opif., sed ita tamen ut ad christianum sensum adaptaret.

^g Nonnulli mss., *affabilis videri*. Et infra paulo plures, *genitalia testamenta*. Non prorsus male, siquidem testamenta sumi possunt eodem sensu ac signa atque indicia; recepta tamen lectio potior est.

^h Vet. edit. ac pauci mss., *sensu vigentem, et sermonem non insuavis*, etc. Rom. edit. cum aliis quibusdam mss., *sensu vigentem, sermone, et non insuavis*, etc. Nohiscum vero faciunt reliqui mss. nisi quod pro *sermone* item, nonnulli præferunt, *sermone mitem*, et ante vocem *insuavis* tollunt negationem; haud bono sensu.

ⁱ Tres mss., *mortifera vestibula*; unus, *mortis severæ vestibula*.

vitam nostram, sed Christum vivimus: *Nobis enim vivere Christus, et a mori lucrum. Itaque jam non in carne, sed in fide vivimus Christi* (Philip. 1, 21). Apostolus dicit: *Unde colligimus quia conclusus est mundi dies* (Galat. 11, 2). Denique novissima hora venit Dominus Jesus, et pro nobis mortuus est, et omnes in illo mortui sumus, ut vivamus Deo (I Joan. 11, 18). Non ergo nos qui eramus, vivimus: sed vivit Christus in nobis (II Cor. v, 15).

15. Abiit ergo hebdomas, venit octava. Abiit heri, venit hodie: illud hodie quod promissum est, quo admoniti sumus vocem Dei audiendam et sequendam. Abiit ergo ille dies Testamenti veteris, venit dies novus, quo Testamentum consummatum est novum, de quo dicit: *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et confirmabo domui Israel et domui Juda Testamentum novum: non secundum Testamentum, quod feci patribus illorum in die, qua apprehendi manum ipsorum educere illos de terra Aegypti* (Hebr. viii, 8). Et qua ratione mutatum sit Testamentum adjicit: *Quoniam ipsi non manserunt, inquit, in Testamento meo. et ego neglexi eos, dicit Dominus* (Ibid., 9).

16. Abierunt sacerdotes Legis, Legis tribunalia: accedamus ad sacerdotes novum (Hebr. iv, 14), ad sedem gratiae, visitatorem animarum nostrarum, sacerdotem non secundum Legem mandati carnalis creatum, sed secundum virtutem infatigabilis electum (Hebr. vii, 16). Non enim ipse sibi honorem praeripuit, sed electus a Patre est (Hebr. v, 4), sicut ipse Pater ait: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. cix, 4). Novus ergo sacerdos videmus quid obtulerit. Abi sacerdotes pro se offerebant, **981** et pro populo suo: hic quia non habuit peccatum, ut pro se offerret, pro universo mundo se obtulit, et per sanguinem suum intravit in sancta.

17. Hic est ergo sacerdos novus, et nova hostia non ex Lege, sed supra Legem; advocatus mundi, lux saeculi, qui dixit: *Ecce venio, et venit* (Apoc. xii, 7). Ad quem accedamus in abundantia fidei adorantes et obsecrantes et sperantes in eum, quem non videmus oculis, sed affectu tenemus: cui est omnis honor semper et gloria. Vale, fili, et nos dilige; quia nos te diligimus.

^a Ita vet. edit. ac mss. non pauci: Rom. autem edit., *mori lucrum. Et alibi itaque, etc.*: mss. vero alii bene *μηδὲ, mori lucrum, a peccato est fuga. Itaque, etc.*

^b Rom. edit., *et consummabo. . . ut educerem illos, etc.*

^c Amerb. cum mss non paucis, *mutatum sit tamen, adjicit.*

^d Coq. Prat. et Gem., *Adierunt sacerdotes Legis; Gem., regis tribunalia.*

^e Rom. edit. sola, *virtutem insolubilem*; vet. edit. cum mss. aliquot, *virtutem infatigabilem*; reliqui cod. ut in contextu, nisi quod Prat. et Gem. exhibent, *virtutem infatigabilis vitae*; sed in aliis melius subintelligitur *testamenti*, quae vox in antecedenti membro exprimitur, *mandati.*

^f Scripta circa annum 389.

EPISTOLA XLV.

Sabino sciscitanti an de paradiso scripsisset Ambrosius, quaeve ipsius de illo esset sententia, respondet; leviterque perstricta secundum historiam loci descriptione, ad mysticam transit expositionem. Itaque ubi docuit in principali animae portione paradisum esse, quid per ea quae illic existerent, significetur; quidve in serpente infirmitas, imitantave edocet; et quanta sit humana infirmitas, imitantave in eum Dei charitas semper fuerit, declarato, nos ad fugiendam sensuum delectationem hortatur.

AMBROSIUS SABINO.

1. Lecto Hexaemero, utrum paradisum subterxerim, requirendum putasti, et quam de eo habere sententiam, significandum, idque velle te studiose cognoscere. Ego autem jam dudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos.

2. Sententias autem de eo diversas esse plurimorum comperi. Nam Josephus (*Lib. 1 Antiqq., cap. 2*), ut pote historiographus, locum dicit refertum arboribus virgultisque plurimis, irrigari etiam flumine, quod dividatur in quatuor fluvios. Collecta etenim in unum congregatione aquarum, non se penitus exinanivit terra, et fraudavit irriguis suis: sed hodieque in fontes prorumpit, et deducit meatus fluminum, quibus pignora sua, quasi pia mater, plenis lactat uberibus.

3. Alii alias, omnes tamen congruunt in paradiso (*Gen. 11, 9*), et lignum vitae radicum, et lignum scientiae, quae discernat bonum et malum, cetera quoque ligna plena vigoris, plena vivificationis, spirantia, et rationabilia. Ex quibus colligitur paradisum ipsum non terrenum videri posse, non in solo aliquo, sed in nostro principali, quod animatur et vivificatur animae virtutibus, et infusione Spiritus Dei.

4. Denique Salomon in spiritu paradisum in homine esse evidenter declaravit. Et quia mysteria exprimit vel animae et Verbi, vel Christi et Ecclesiae, ideo ait de virgine anima, vel Ecclesia quam volebat virginem castam assignare Christo (II Cor. xi, 2): *Paradisus clausus, soror mea sponsa, paradisus clausus, fons signatus* (*Cant. iv, 12*).

5. Paradisus Graece, Latine hortus dicitur. Denique Susanna in paradiso erat, et sic legitur Latine

^a Philo Judaeus lib. de Mundi Opific. pag. 35: *κατὰ δὲ τὸ θεῖον παράδεισον ἐμφύχα καὶ λογικὰ τὰ φυτὰ πάντ' εἶναι συμβέλλει, etc.*

^b Rom. edit. sola, *paradisum in nostro principali, quod animatur. . . et infusione Spiritus, posse rideri. Denique, etc.* Non est autem dubium quin invecata fuerit isthaec mutatio, ne paradisi terrestri veritatem Ambrosius negare videretur. Verum ea nihil opus fuerat; historiae siquidem veritatem ubique aut agnoscit, aut supponit beatus Doctor: quemadmodum lib. 11 de Paradiso, cap. 2, num. 1, observatum est. Nam alioqui quo pacto hic affirmaret omnes congruere ligna fuisse *spirantia et rationabilia*, si hoc intelligeret excluso naturali sensu, quo a pluribus illud intelligi non ignorabat? Et certe multa sunt sub finem hujus epistolae, quae a sancto Doctore secundum historiam dici obscurum non est.

(Dan. xiii, 7). Et Adam in paradiso erat, et sic legimus (Gen. ii, 8). **982** Ergo non te moveat quod alii codices Latini hortum habent, alii paradisum.

6. Ibi ergo est casta uxor, ubi virgo. Licet virgo excepta habeat claustra et signacula sua, sed utraque in paradiso; ut adversum æstus corporis et carnis flagrantiam refrigeretur virtutum umbraculis.

7. Ergo paradisos in principali nostro est, silvens plurimarum opinionum plantariis: in quo principaliter lignum vitæ constituit Deus, id est, pietatis radicem; ea est enim vitæ nostræ substantia, si Domino et Deo nostro deditus cultus deferatur.

8. Constituit etiam scientiæ boni et mali seminarium; homo enim solus in cæteris animantibus terrenis habet scientiam boni et mali. Alia quoque illic plantaria diversa, quorum fructus virtutes sunt.

9. Sed quia scientiæ capax hominis affectus cognitus est Deo, quod citius ad astutiam inclinaretur, quam ad summum prudentiæ (neque enim iudicem, qui fines certos in anima nostra constituit, operis sui qualitas latere poterat), eliminare voluit astutiam de paradiso, quasi providus auctor nostræ salutis, et vitæ studium, et disciplinam pietatis infundere; ideoque præcepit homini ab omni ligno, quod est in paradiso, esse gustandum, de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum (Gen. iii, 2, 3).

10. Sed quia creatura omnis passioni obnoxia, ideo delectatio, sicut serpentino illapsu, humanis irrepsit affectibus. Itaque non immerito sanctus Moyses delectationem serpentis figuravit similitudine; prona est enim in ventrem sicut serpens, non pedibus incedens, aut ullis elevata cruribus, sed sinuoso flexu totius velut corporis sui lubrica. Ei terra cibus est sicut serpenti, quoniam escam nescit cœlestem; corporalibus enim pascitur, atque in varias mutatur species cupiditatum, et ^a tortuosis angulatur anfractibus. Venenum in dentibus habet, quibus unusquisque se eviscerat luxuriosus, belluo internecat, abliguritor perimit. Quantos ruperunt vina, dissolvit ebrietas, distendit cruditas?

11. Nunc intelligo qua causa Dominus Deus insufflavit in faciem hominis: ibi enim sensus omnis, ibi sedes atque illecebra delectationis, in oculis, auribus, naribus, atque in ore; ut sensus nostros adversus delectationem fortiores faceret (Gen. ii, 7). Hæc ergo nobis, sicut serpens astutiam infudit; non enim delectatio, sed labor et diuturna meditatio cum Dei gratia dat perfectam prudentiam.

12. Tamen quia serpentis fraudibus involuta est

^a Allusum hoc verbo *angulatur* ad etymon anguis, quod se circummagat, et voluminibus implicet, quæ a Prudentio Ciceroneque Meandri appellantur. Ita Nannius.

^b Germana huic loco reperies In ps. xxxvii, n. 8, et in ps. cxviii, Ser. 6, n. 15.

^c Ita omnes edit.; contra vero mss. prope ad unum, *cæterorumque concreta*; duo, *cæterarumque*.

^d Rom. edit., *si magnes lapis*: vet. autem, et cuncti mss., *si magnetis*; quidam, *magnetes, lapis*. Hoc porro exemplo, quod sicut et non pauca alia ex Philonis lib. de Opific. mundi huc translaturum est,

A humani generis hæreditas, ^b in eo astutiam serpentis sequamur; ut caput nostrum non projiciamus in pericula, sed præ cæteris integrum custodiamus: *Caput autem nostrum Christus est* (I Cor. xi, 3). Hoc maneat incolune, ut serpentis venena **983** nobis non possint nocere: *Bona est enim sapientia cum hæreditate* (Eccl. vii, 12), id est, cum fide; quoniam est hæreditas credentibus in Domino.

13. Quod si primus ille homo, qui cum Deo loquebatur in paradiso positus (Gen. ii, 15), labi tam facile potuit, ex terra creatus virgine, quæ ad verbum Dei formata et creata recenti fuerat exortu, nondum ea parricidali ^c cædiūque concreta sanguine, flagitiis et dedecore polluta, nondum carne nostra damnata maledicto obnoxie hæreditatis; B quanto facilius postea lubrica ad peccandum via majus advexit humano generi præcipitium, cum deterior tolerabiliori per vices generationis successerit?

14. Etenim ^d si magnetis lapis tantam naturæ vim habet, ut ferrum ad se trahat, et transfundat se in illius speciem, ita ut plerisque experiri volentibus cum plures annulos ferreos ad eum lapidem admoveverint, omnes pari teneat modo: deinde si ei annulo cui adhæserit lapis, alium admoveas annulum, et rursus per ordinem singulis substituas; licet in omnes penetret per ordinem, ex illo lapide vis naturæ, tamen priores nexu vehementiore constringit, posteriores remissiore: quanto magis humani generis conditio atque natura ex puriore statu in deteriori lapsa est, ^e quando nequiores attigit!

15. Nam si per eas species minuitur natura, quæ non sunt culpæ capaces; quanto magis per animos atque artus labe pollutos scelerum virtus ejus hebetatur! Unde quia excreverat malitia, abolita innocentia fuerat, non erat qui faceret bonitatem, non erat usque ad unum (Psal. xiii, 1): venit Dominus, qui reformaret naturæ gratiam, immo augetet; ut ubi superabundavit peccatum, superabundaret gratia. Ergo liquet et quia auctor hominis Deus, et quod Deus unus, non multi dii: sed unus qui mundum operatus est; et unum, non multos mundos, sicut dicunt philosophi.

16. Primum igitur mundum creavit, deinde habitatores mundi, cui totus mundus patria foret. Nam si hodie quocumque accesserit sapiens, ubique civis D est, ubique sua intelligit, nusquam se peregrinum, nusquam hospitem judicat; quanto magis ille primus homo totius erat mundi incola, et, ut Græci dicunt, *κοσμοπολίτης*, opus Dei recens, confabulator assiduus,

originalis peccati contagium per concupiscentiæ propagationem transfundi haud ambigue declarat: qua etiam ratione Augustinus funestam illam hæreditatem contra Julianum ubique explicat, ad pacem illud, quod excogitarunt theologi recentiores, nunquam confugiens. Quid etiam quod Philo ipse lib. cit. eandem concupiscentiam omnium humani generis malorum fontem atque originem esse agnoscit? Ipsum consule pag. 35.

^e Mss. aliquot, *quanto nequiores*: commodius vero alii, et omnes edit., *quando nequiores*.

^f *κοσμοπολίτης*, id est, mundi civis, inquit Nannius.

civis sanctorum, complantatus virtutibus, prepositus omnibus terrenis animantibus, marinis, volatilibus, totum mundum suam possessionem putabat : quem Dominus tuebatur, ut opus suum, neque ut bonus parens atque auctor deserebat ! Denique eo usque creatum fovit, **984** ut abdicatum redimeret, eliminatum reciperet, mortuum passione Filii sui unigeniti resuscitaret. Est ergo hominis auctor Deus, et diligit opus suum operator bonus, nec derelinquit bonus Pater, quem etiam, sicut dives paterfamilias, censu propriæ hæreditatis redemit.

17. Caveamus ergo ne hominem istum, id est, σοῦν, mulier illa, id est, passio sensuum nostrorum delectatione et ipsa decepta atque illusa effeminet, et circumscriptum in leges suas et sententiam trahat. Fugiamus delectationem sicut serpentem : multas artes habet, et maxime in homine. Nam alia animantia cibi aviditate capiuntur ? homo quanto plures sensus oculorum auriumque habet, tanto majora pericula. Vale, et nos dilige, ut facis ; quia nos te diligimus.

^a EPISTOLA XLVI.

Ambrosius Sabino scribit maledicum Apollinuristam publice fuisse confutatum : sese cum eo, etsi servilem in Christum formam non admitteret, humaniter egisse : at illa verba, Deum scilicet Patrem Filii esse et Dominum creaturæ, quæ illi comprimis displicebant, cum verbis Davidicis convenire. Post quæ eundem Filium sine injuria divinitatis factum non modo servum, verum etiam maledictum, opprobrium atque peccatum multiplici Scripturæ testimonio demonstrat.

^b AMBROSIIUS SABINO.

1. Quem scripsisti maledici sermonis seminatore, ^c levissimus est, qui jam veneni sui mercedem recepit. Siquidem responsum est ei publice ; et quod privatim severat, palam messuit. Ego autem vanum ante et invisorem tantum habebam : at ubi iste sermo ad aures pervenit meas, statim respondi quod eum virus infecerit Apollinaris, qui non potest audire quod Dominus noster Jesus pro nobis servitute suscepit in istius corporis susceptione ; cum Apostolus clamet quod formam servi acceperit (*Phil. ii, 7*). Hoc munimentum, hæc sepes est fidei nostræ ; qui hæc destruit, destruetur ipse, sicut scriptum est : *Quia destruentem sepe mordebit serpens (Eccl. x, 8)*.

2. Equidem primo leniter mandavi ei : Qua ratione bonam rem malo animo facis ? Ego enim bene-

Ita nonnulli philosophi de sua patria responderunt, interrogati cujates essent ; unde et illud poetæ natum est :

Omne solum forti patria est, ut piscibus æquor.

Porro superioris responsi non alium auctorem indicat Nannius, nisi Socratem, de quo Eras. chil. 2, cent. 2, adag. 93.

^a Scripta circa ann. 389.

^b Vet. edit., *Ambrosius Irenæo* ; Rom. cum mss., *Ambrosius Sabino episcopo*, nisi quod ex his multo plures omittunt *episcopo*. Neque tamen minus certum est Sabinum illum ea dignitate ornatum fuisse, cum non alius a Sabino existerit Placentino antistite, qui Synodo Aquileiensi interfuisse reperitur, et cu-

ficio annuero, si quis mea legens scripta, dicat mihi quo videatur moveri. Primum quia et in iis quæ scio, falli possum. ^d Multa aurem prætereunt, multa quibusdam aliter sonant : pulchrum est, si fieri potest, cavere omnia. Deinde quia non debeo moleste ferre, cum de apostolicis et ipsis Evangelicis Dominicisque verbis plerique multas quæstiones serant ; **985** si etiam in meis scriptis reperiant, de quo disputandum putent : plerique enim studio indulgent suo, ut iste qui propterea orbem circuevit, ut quæreret quem reprehenderet, non quem sibi imitandum arbitra-

3. Hic igitur ut arroderet aliquid de meis scriptis, eam sibi amplam viam reperit, quoniam eo loci ubi dixit Dominus Jesus : *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ (Matth. xi, 25)* ; diximus ideo dictum, ut nos intelligamus ^e patrem filii esse, et dominum creaturæ. Quamquam in psalmo evidenter Dominum dixerit Patrem Filius : *Viderunt me, et moverunt capita sua : adjuva me, Domine, Deus meus (Psal. cviii, 25, 26)*. Etenim secundum formam servi locutus, dominum vocavit, quem Patrem noverat, æqualis in Dei forma, servum secundum carnis substantiam se prædicans ; servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est.

4. Advertis igitur primum pro tua admirabili prudentia ea quæ in Evangelio dicuntur, ad Evangelii tempus referri, quo Dominus Jesus inter homines humana specie conversabatur ; nunc enim secundum hominem jam non novimus Christum (*II Cor. v, 16*).

5. Sit ita visus et cognitus veteribus, jam transierunt vetera, et omnia nova facta sunt (*Ibid., 17*). Omnia tamen ex Deo, qui nos sibi per Christum reconciliavit ; eram enim mortui, et ideo unus pro omnibus servus factus est (*Philip. ii, 7*). Quid dicam, ^f servus ? Peccatum, opprobrium, maledictum factus est. Dixit enim Apostolus : *Quia pro nobis peccatum factus est (II Cor. v, 21)*, quia *maledictum factus est (Galat. iii, 13)* Dominus Jesus. Dixit quia cum sibi subjecerit omnia, tunc et ipse subjectus erit. Dixit et Petrus : *In nomine Jesu Nazareni surge, et ambula, in Actibus apostolorum (Actor. iii, 6)*. Dixit ibi quia *glorificavit puerum suum Jesum (Ibid., 13)*, et nemo calumniatur de tempore. In Apocalypsi autem et agnus dictus est a Joanne (*Apoc. v, 12*) ; dictus est in psalmo *vermis, et non homo (Psal. xxi, 17)*. Hæc omnia factus est, ut nostræ obtunderet mortis acu-

jus cum Ambrosio familiaritatem hujus ad eum plures testantur epistolæ. Hanc quasi ad Sabinum scriptam citantur Leo Magnus *epist. 134*, alias *97*, et Lcontius Byzantinus.

^c Mss. aliquot, *verissimus est* ; unus, *scelerissimus, forte sceleratissimus*.

^d Amerb. et pauci mss., *multæ jure prætereunt* ; Eras. et Gil. cum aliis, *multa aurem* (Rom. edit., *multa autem*) *prætereunt*.

^e Conferatur hic locus cum alio lib. v de Fide, cap. 8, num. 102, et non difficulter intelligetur eundem indicari ab Ambrosio.

^f Ita mss. ad unum : edit. autem voci *servus* addunt *factus est* ; et infra post verbum *ambula*, jugulant hæc voces, in *Actibus apostolorum*.

leum, nostram servitutem tolletet, maledicta, peccata, opprobria deleret (1 Cor. xv, 55).

5. Hæc et alia, quæ consulenti quidam, et multa plura a te scripsisti relata, cum Scriptura divina habeat (Exod. xvi, 18), quemadmodum quisquam dubitabit dicere^a quæ pie scripta sunt, quoniam ad gloriam Christi spectant, non ad immutationem? Nam cum de dono ejus, hoc est manna, dictum sit quia et qui minus collegit, non diminuit: et qui plurimum, non ampliavit; num potuit ipse vel minus vel augeri? Quid enim in eo immutatum est, quod nostram servitutem, nostras infirmitates susceperat? Erat humiliatus, erat in servi forma, sed idem in gloria Dei Patris. Erat vermis in cruce, sed idem dimittebat peccata etiam persecutorum suorum. Erat opprobrium, **986** sed idem majestas Domini, sicut scriptum est: *Et videbitur majestas Domini, et videbit omnia caro salutem Dei* (Esai. xl, 5). Quid amisi, cui nihil minus est? Non habebat quidem speciem neque decorem, sed habebat plenitudinem divinitatis. Infirmus aestimabatur, sed non destiterat esse Dei virtus. Videbatur, ut homo, sed fulgebat in terris majestas divina et Patris gloria.

6. Unde pulchre Apostolus ejusdem verbii repetitione usus est, dicens de Domino Jesu: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens* (Philipp. ii, 6, 7). Quid est in Dei forma, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione? Ergo cum esset in plenitudine divinitatis, exinanivit se, et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ: sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque forma. Unde et David dicit: *Speciosus forma præ filiis hominum* (Psal. xlv, 3).

7. Concluditur Apollinarista, nec quæ se vertat, habet, suis clauditur retibus. Ipse enim dixerat: Formam servi accepit, ^b non servus lectus est. Iterum ergo interroga, quid est in forma Dei? Respondet: In natura Dei. Sunt enim, ait Apostolus, qui non sunt natura dii (Philipp. ii, 7). Quæro quid sit, formam servi accipiens (Galat. iv, 8)? Sine dubio perfectionem naturæ et conditionis, ut dixi, humanæ, ut esset in hominum similitudine. Et pulchre non carnis, sed hominum dixit similitudinem; quia in carne eadem. Sed quia sine peccato erat solus, omnis autem homo in peccato, in specie hominis videbatur. Unde et propheta ait: *Et homo est, et quis cognoscat eum* (Jerem. xvii, 9)? Homo secundum carnem, sed

^a Rom. edit. sola, quia pie scripta sunt: at infra cum aliis, unde potuit; ubi nos cum mss. non potuit. Sed edit. Rom. particulam num transtulit post immutatum est.

^b Leonis epistola, non servus locutus est; sed melius edit. ac mss. Ambrosiani, lectus est. Hoc autem præcipuum fuisse constat erroris Apollinaristarum firmamentum, quod hic validissime ab Ambrosio nostro evertitur. Nec tamen existimandum est Ambrosio contraria docuisse Adrianum papam I in sua ad concilium Francoford. epistola, cum Dominum servi nomine appellandum negat, vel idem concilium,

ultra hominem secundum divinam operationem. Unde cum leprosum tangeret, homo videbatur: sed ultra hominem, cum emundaret. Et cum Lazarum fieret mortuum (Matth. viii, 3), quasi homo sebat: sed supra hominem erat, cum mortuum juberet vincis pedibus exire (Joan. xi, 33, 44). Homo videbatur, cum penderet in cruce: sed supra hominem, cum reseratis tumulis, mortuus resuscitaret (Matth. xxvii, 52).

8. Nec sibi blandiatur virus Apollinaris, quia ita legitur: *Et specie inventus est ut homo* (Philipp. ii, 7); non enim negatus est homo Jesus, cum alibi ipse Paulus de eo dicat: *Mediator Dei et hominum homo Christus Jesus* (1 Tim. ii, 5), sed confirmatus est. In enim est usus et moris Scripturæ: sic significare, sicut et in Evangelio legitur: *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre* (Joan. i, 1). Sicut ergo quasi unigenitus dicitur, et non abnuitur unigenitus Dei Filius; ita ut homo dicitur, et perfectio fuisse in eo hominis non negatur.

987 9. Cum esset igitur in forma servi, humiliatus usque ad mortem, erat tamen in Dei gloria. Quid ei igitur obfuit servitus? Servus autem factus legitur, quia legitur factus ex Virgine: et creatus in carne; omnis enim creatura servit, dicente Propheta: *Quia universa creantur tibi* (Psal. cxviii, 91). Unde et Deus Pater ait: *Inveni David servum meum, in oleo sancto unxi eum. Ipse vocabit me: Pater meus es tu, Deus salutis meæ. Et ego primogenitum ponam eum* (Psal. lxxxviii, 27, 28); et in alio psalmo: *Custodi animam meam; quoniam sanctus sum: saluum fac servum tuum* (Psal. lxxxv, 2); et infra in eodem psalmo: *Da potestatem puero tuo, et saluum fac filium ancillæ tuæ* (Ibid., 16). Congessi enim Patris et Filii voces; ut ei non argumenta humana, sed divina responderent oracula.

10. Alibi inquit: *In manus tuas commendo spiritum meum* (Psal. xxx, 6); et: *Statuisti in loco specioso pedes meos* (Ibid., 9); et: *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium* (Ibid., 12). Et in eodem psalmo: *Illustra faciem tuam super servum tuum* (Ibid., 17). Per Esaiam quoque dicit ipse Filius Dei: *Ex utero matris meæ vocavit Dominus nomen meum, et posuit os meum ut gladium acutum, et sub tegumenta manus meæ protexit me. Pasuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua texit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel* (Esai. xlii, 2, 3). Dicitur enim Dei Filius et Israel, sicut alibi: *Jacob puer meus, Israel dilectus meus* (Esai. xliiv, 1). Solus

ubi ait ex Augustino: *Dominus noster etiam in forma servi non servus, sed in forma etiam servi Dominus fuit.* Et enim sic illa intelligenda sunt, ut opponantur hæresi Elipandii atque aliorum, Christum adoptione tantum Dei Filium, ac proinde non alienam et libere susceptam servitute, sed propria et naturali servum esse blasphemantium. Quod toto cælo ab Ambrosiano mente abhorret.

^c Hanc ipsam objectionem cum eodem plane responso reperire est Sermon. 18 in Psalm. cxviii; verum adversarii, quod ibidem impugnat, homini parci.

enim vere Deum Patrem non solum vidit, sed etiam enarravit (Joan. 1, 18).

11. Et sequitur : *Ita te glorificabor. Et ego dixi : In vacuum laboravi, et in nihilum dedi vires meas ; ideo iudicium meum ante Dominum, et dolor meus ante Deum meum.* Et nunc sic dicit Dominus, qui *fixit me servum ex utero sibi ad congregandum Jacob et Israel (Esai. xlii, 4, 5).* Quis congregavit Dei populum, nisi Christus? Quis glorificatus est ante Dominum? Quis est Dei virtus? Cui dixit Pater : *Magnam tibi est vocari te puerum meum?* Et cui dicit : *Ecce posui te in testamentum generis mei, in lucem gentium ; ut sis in salutem usque ad extremum terræ (Ibid., 6)?* De quo etiam per os Ezechiel locutus est, dicens : *Suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David, et erit eorum pastor : et ego Dominus ero illis in Deum, et David in medio eorum princeps (Ezech. xxxiv, 23, 24).* David utique rex jam defunctus erat, et ideo verus David, verus humilis, verus mansuetus, verus manu fortis Dei Filius, hoc annuntiatur nomine : qui etiam in Zachariæ prophetæ libro significatur, dicente Deo Patri : *Ecce ego mittam servum meum, Oriens nomen est ei (Zach. iii, 8).* Numquid quia habebat vestimenta sordida, ideo fulgorem divinitatis suæ sol justitiæ non habebat?

12. Et quid plura? An infirmius putamus servitium esse quam peccatum, quam maledictum, **388** quam opprobrium, quam infirmitates, quas pro nobis suscepit, ut a nobis averterentur? Factus est enim hæc omnia; ut universa vacuaret. Sed hæc ideo non recipiunt, quod servus, opprobrium, peccatum, maledictum factus sit; ^a quia Verbum et carnem unus asserunt esse substantiæ, et dicunt: Ergo quia nos redemit, servus dictus est, et peccatum debuit dici. Nec advertunt quod hæc Christi gloria sit, quia servitutem suscepit in corpore suo, ut libertatem omnibus redderet: peccata nostra portavit, ut mundi peccatum tolleret.

13. Servus, peccatum, maledictum factus est, ut tu peccati servus esse desisteres, et te divinæ sententiæ maledicto absolveret. Ille ergo maledictum suscepit tuum: *Maledictus enim omnis, qui pendet in ligno (Galat. iii, 13).* Ille maledictum in cruce factus est, ut tu benedictus esses in Dei regno. Ille dehonestatus et depretiatus est, nec aliquid æsti-

atus. Ille dicebat: *In vacuum laboravi (Esai. xlii, 4);* per quem meruit Paulus dicere: *Non in vacuum laboravi (Phil. ii, 16);* ut honi operis fructum, et Evangelicæ prædicationis gloriam suis conferret servulis, per quam universi sarcina laboris absolventur.

14. His igitur auditis, derelictus est in dimidio dierum suorum perdix, qui clamavit ut congregaret quæ non peperit (Jerem. xvii, 11), et oppressus est voce Domini Jesu. Denique ^b adornat fugam. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

° EPISTOLA XLVII.

SABINO cur librum apertius perscriptum ipsi miserit, causam reddens, quamobrem scribere quam dictare malit, explicat. Hinc illum ad mutuum epistolarum usum invitat, quanta inde redeat utilitas, patefaciens.

AMBROSIIUS SABINO.

1. Transmisi petitum codicem scriptum apertius atque enodatus, quam ea scriptura est, quam dudum direxi; ut legendi facilitate nullum iudicio tuo afferatur impedimentum. Nam exemplaris liber non ad speciem, sed ad necessitatem scriptus est; ^d non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus volumus aliis graves esse ac molesti; tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam prouunt, et profluo cursu feruntur.

2. Nobis autem quibus curæ est senilem sermonem ^e familiari usu ad unguem distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo; ut non tam ^f deflare aliquid videamur, quam abscondere: neque alterum scribentem erubescimus, sed ipsi nobis conscii sine ullo arbitro, non solum auribus, sed etiam oculis ea ponderemus, quæ scribimus. Velocior est enim lingua quam **389** manus, dicente Scriptura: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis (Ps. xlii, 2).*

3. Sed forte dicas, quia velocitatem ad scribentem retulit, Non te fallit tamen id significari, quod scribæ velociter scribentis celeritas sola possit linguæ propheticæ excipere sermones. Apotolus quoque Paulus sua scribebat manu, sicut ipse ait: *Mea manu scripsi vobis (Galat. vi, 11);* ille propter honorificentiam, nos propter verecundiam.

4. Tamen dum adhuc habes de libris iudicium, interludamus epistolis, quarum eju modi usus est,

^c Scripta circa ann. 390.

^d Illic satis conveniunt cum illis Paulini verbis: *Nec operam declinabat scribendi propria manu libros, nisi cum aliqua infirmitate attenuaretur.* Quod autem præter curam excolendi styli, aliam causam cur ipse scriberet, subiungit, nimirum et alienæ fatigationi parceret; id quidem eximiam Viri sancti humanitatem pulchre declarat. Hieronymus autem necti se dictare solitum non uno loco testificatur. Neque ignota res est, dictante Origene, plures simul antiquarios, quibus sumptum suppeditabat alius Ambrosius, excipere consuevisse.

^e Belv. codex, *familiaris: ad unguem, etc.* Minus commode.

^f *Deflare*, hoc loco idem est, ac subito impetu quidquid in buccam venerit, effundere.

^a Refellitur hic error ab Athanasio epist. ad Epict., ab Epiphano Hæres. 77, ab ipso etiam Ambrosio lib. de Incarn. Domini. Sacr. cap. 6, nec non ab aliis, quorum ibidem, atque in Admonit. ad eundem librum abunde fecimus mentionem.

^b Hunc hæreticum postquam Mediolano Placentiam venisset, a Sabino cuiusdam ipsum consulentiæ rogatu consutatum fuisse, atque eam rem ad Ambrosium ab eodem episcopo delatam censet Hieronymus. Atqui series epistolæ indicare potius videtur Apollinaristam Placentiam venisse Mediolanum; et Ambrosium eorum quæ isthic exegerant, a Sabino literis præmonitum, eidem vicissim, quæ in eadem causa Mediolani facta fuerant, rescripsisse. Quam quidem opinionem hæc ultima verba plane confirmant.

ut disjuncti locorum intervallis, affectu adhæreamus: **A** movet, priusquam foras prodeat, unde jam revocandi in quibus inter absentes imago refulget præsentia, et collocatio scripta separatos copulat: in quibus etiam cum amico miscemus animum, et mentem ei nostram infundimus.

5. Jam si, ut hortaris, aliquid et de veteribus scripturis redoleat in epistolis, non solum animi conglutinari videntur per veræ doctrinæ profectum, sed etiam plenioris colloquii species et forma exprimi, ut inter quærendi et respondendi mutuas vices assumpta concertatio in unum conducere, et coram videatur amicos locare, qui tali se lacessunt et complectuntur munere.

6. Quid autem majorum nostrorum exempla proferam, qui epistolis suis fidem infuderunt populorum mentibus, atque ad integros et confertos scripserunt **B** populos: et præsentem se esse, cum absentes scriberent, significarunt, dicente sancto Apostolo (1 Cor. v, 3), quia absens erat corpore, sed præsens spiritu; non solum cum scriberet, sed etiam cum iudicaret? Denique absens per epistolam condemnabat, et idem absolvebat per epistolam; epistola enim Pauli quædam effligies erat ejus præsentia, et forma operis.

7. Non enim ut aliorum epistolæ, *graves*, inquit, *et fortes, præsentia autem corporis infirma, et sermo contemptibilis* (II Cor. x, 10); talis et Apostoli: sed talis hujus epistola, ut talis esset forma præcepti, qualis esset operationis substantia: *quia quales sumus*, inquit, *verbo per epistolam absentes, tales et præsentem sumus in opere* (Ibid., 11). Imaginem præsentia suæ in epistolis expressit, ^a fructum et testimonium in opere significavit. Vale, et nos dilige, ut facis; quia nos et te diligimus.

390 ^b EPISTOLA XLVIII.

SABINUM, ut libros suos severo expendat examine, obsecrat, et quæ commoda hinc oriantur, exponit; subiungens tamen duritiem verborum tolerandam esse, dum fidei professio integra sit, suas variis hæresibus fidei professiones opponit: ac demum se in posterum scribendis epistolis maxime operam daturum spondet.

AMBROSIIUS SABINO.

1. Remisisti mihi libellos, quos tuo iudicio probatior habeo. Ideo nisi alios non iudicii favore delectatus, sed promissa a te, et petita a me veritate illectus: malo enim tuo corrigatur iudicio, si quid **D**

^a Ita plerique mss.; nonnulli tamen, et omnes edit., *fructum testimonii*, etc.

^b Scripta circa annum 390.

^c Hæc verba huc translata sunt ex epist. 9 lib. III, Epist. Cicer., ubi sic habetur: *Longi subsellii, ut noster Pompeius appellat, iudicatio et mora.*

^d Non sine laude a plerisque memorata sunt verba hæc Ambrosiana, sed in primis a Baronio in Martyr. Rom., ubi de sancto Sabino agitur.

^e Vet. edit., *sermones vellica*; Rom. cum scriptis cod., *sermones vellica*. Est autem vellicare manu tentare utrum aliquid alicui valide cohæreat, aut facile possit avelli. Unde clarus fit metaphoricus sensus, quo hic ponitur.

^f Fuit antiquis ea consuetudo, ut qui libros aliorum examinandos acciperent, quid tolli, quidve mu-

ta nulla facultas sit; quam laudari a te, quod ab aliis reprehendatur. Itaque arbitrum te eorum quæ postulas rogavi; neque enim legi a te mea, quæ nonnullam tribuo in vulgus, sed in tuæ calculum venire sententiæ desideravi. ^e Non erit longi subsellii ista iudicatio et mora, ut dictum est antiquitus. Facile est tibi de nostris iudicare.

2. Ego certe huc invitatu tuo prodeundum petavi: tuum est liquido decernere, et scrutanter discutere, quæ corrigas; ne tibi vitio vertant ea, quæ nobis potuerunt obrepere. Nescio quo enim modo præter imprudentiæ caliginem, quæ me circumfudit, ^d unumquemque fallunt sua scripta, et aures prætereunt; atque ut filii etiam deformes delectant, **B** sic etiam scriptorem indecores sermones sui palpant. Incautius plerumque aliquid promittitur, aliquid accipitur malevolentius, aliquid exit ambiguum: tum quia alieno examinanda iudicio, non pro nostra debemus magis, quam pro aliena opinione trutinare, et discutere omnes scrupulos malevolentia.

3. Assumit igitur benevolentem animo aurem veritatis, et pertractata omnia, ^e sermones vellica; si in iis non forenses blanditiæ, et suaviora verba, sed fidei sinceritas est, et confessionis sobrietas. ^f Notam appone ad verbum dubii ponderis, et falsis statera; ne quid pro se esse adversarius interpretetur. Esto ut revincatur, si congrédi cœperit: male se habet liber, ^g qui sine assertore non defenditur. Ipse igitur pro se loquitur, qui procedit ^h sine interprete: noster hic tamen non egredietur a nobis, nisi a te acceperit auctoritatem. Itaque cum eum fide tua prodire jusseris, committetur sibi.

4. Tamen quoniam *non in sermone est regnum Dei* (1 Cor. iv, 20), sed in virtute; verbum si offenderit, virtutem professionis interrogato. Professio autem fidei sententia est, quam adversum Sabellianos et Arianos ita ⁱ a maioribus traditam tenemus, **391** ut Patrem Deum, et Filium ejus unigenitum, et Spiritum sanctum veneremus: hanc Trinitatem unam esse substantiæ, majestatis, divinitatis: in hoc nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizare nos, quemadmodum scriptum est (*Matth. xxviii, 19*): Filium itaque cœternum Patri suscepisse carnem, natum de Spiritu sancto et Virgine Maria, æqualem **D** Patri secundum divinitatem in Dei forma, id est, in

tari oporteret, appositis quibusdam notis indicarent. Horatius de Arte poet.:

..... Imcomptis allinet atrum
Transverso calamo signum.

^g Thuan. codex, *qui suo assertore*; Non satis commode.

^h Interpres hic est, quem vulgo mediatorem dicimus, hoc est, conciliatorem. Cicero in Verrem: *Aut qui sequestres, aut interpretes corrumpendi iudicii esse solent. Idem in epistolis: Quo ego interprete notissimum ad Lepidum usus sum.* Ita Nannius.

ⁱ Quanti faceret Ambrosius veteres Ecclesiæ traditiones a nobis jam aliquoties observatum est, sed hunc etiam locum indicare non gravabimur. Quod autem spectat ad Sabellianos, Arianos, ac Phouinit-

omni plenitudine divinitatis, quæ in illo habitat, ut **A** Certe pro arbitrio accerso, quos volo, atque adjungo mihi, quos magis diligo, aut quos aptiores arbitror: nemo interpellat, nemo interpolat. Tunc ergo te magis teneo, et de Scripturis confero, et prolixiorem simul sermonem cædimus.

5. Ergo et adversus Photinum hæc nobis sententia est: adversus Apollinarem autem legitima circumspicio; et confiteamur sicut in Dei forma nihil ei defuit divinæ naturæ et plenitudinis, ^a sic in illa forma hominis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo judicaretur: qui ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim decebat, ut qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit, non totum redemit: si non totum redemit, fefellit igitur, qui dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed quia *impossibile est* **B** *mentiri Deo* (*Hebr. vi, 18*), non fefellit: ergo quia ita venit, ut totum redimeret, et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanæ perfectionis.

6. Nostra sententia hujusmodi est, ut meministi. Si verba alicubi movent, non præjudicant fidei; etenim sermonem dubium mens non dubia obumbrat, et defendit a lapsu.

7. Hæc tecum prolusimus, quæ in libros nostrarum epistolarum referam, si placet, atque in numerum reponam; ut tuo commendentur nomine, et tuis ad nos, et nostris ad vos litteris augeatur mutuus amor per Dominum: ut ita legas, quod judices; et quod moverit, scribas ad me: amor enim verus constantia probatur. Placet jam quod senibus usu **C** facilius est, quotidiano et familiari sermone epistolas texere; et si quid de Scripturis divinis obvium inciderit, attexere. Vale, frater, et dilige amantem tui; quia plurimum te diligo.

^c EPISTOLA XLIX.

Numquam minus se solum esse, quam cum solus sit amico scribens; solitudinis bona exemplis docet; maxime quod tunc liceat præsentem scripturis habere Deum, et ei mentem nostram patefacere.

AMBROSIIUS SABINO.

1. Quoniam tibi quoque complacuit nostrarum usus epistolarum, ^d in quibus quidam inter absentes præsentium sermo est, pergam frequentius te in meis scriptis et cum **992** solus sum, alloqui. ^e Numquam enim minus solus sum, quam cum solus **D** esse videor: nec minus otiosus, quam cum otiosus.

nos, de commentis atque erroribus eorum ad lib. de Fide ac de Incarn. satis diximus.

^a Apollinaristarum præcipuum hunc errorem fuisse, quod a Christo humanam animam vel susceptam negarent, vel sine mente ac ratione susceptam contenderent, observavimus ad lib. de Incarn. Sacr. cap. 2, num. 11. Quo etiam lib.; cap. 7, Ambrosius illud ipsum, quo hic utitur, adhibet argumentum.

^b Rom. edit., *mentiri Deum*; Græcè similiter *ψεύσασθαι Θεόν*. Attamen propter mss. ac vet. edit. consensum existimamus hyperbaton ab Ambrosio hic factum esse ita restituendum, Deo impossibile est mentiri.

^c Scripta circa annum 390.

2. Sola erat Maria, et loquebatur cum angelo (*Luc. 1, 28*). Sola erat quando supervenit in eam Spiritus sanctus, et virtus Altissimi obumbravit eam. Sola erat, et operata est mundi salutem, ^f et concepit redemptionem universorum. Solus erat Petrus, et totum per orbem consecrandarum gentium cognovit mysteria (*Act. x, 10 et seq.*). Solus erat Adam (*Gen. 11, 9*), et non est prævaricatus; quia mens ejus adhærebat Deo. Postquam vero ei mulier adjuncta est, non potuit inhærere mandatis cœlestibus; et ideo se abscondebat, quando Deus deambulabat in paradiso (*De Pœnit., dist. 2, cap. Quando Adam*).

3. Et nunc deambulat in paradiso Deus (*Gen. 11, 8*), quando divinas Scripturas lego. Paradisus est Genesis liber, in quo virtutes pullulant patriarcharum: paradisus Deuteronomium, in quo germinant Legis præcepta; paradisus Evangelium, in quo arbor vitæ bonos fructus facit; et æternæ spei mandata diffundit per universos populos.

4. Audiens itaque: *Diligite inimicos* (*Matth. v, 44*); audiens: *Dimitte omnia tua, et sequere me* (*Matth. xix, 21*); audiens: *Qui te percutit in maxilla, præbe ei et alteram* (*Luc. vi, 29*); et hæc non faciens, et vix diligens eum, qui me diligit, non dimittens quæ habeo, injuriam acceptam ulcisci volens, et sublatum mihi extorquere; cum Scriptura dicat etiam aliud, id est, plus quam petatum aut ereptum est, concedendum, video me contra mandata Dei facere. Et aperiens oculos conscientiæ, deambulare mihi Deum præsentem recognosco: cupio me abdere, cupio velare; sed nudus sum Deo, apud quem nuda et intacta sunt omnia (*Hebr. iv, 13*). Erubescens itaque tegere pudenda facinorum desidero, quasi membra mei corporis: sed quia Deus omnia videt, quia loliis obumbratus, latebris tectus appareo, puto me abscondi; quia corpore amictus sum. Ipsa est tunica pellicea, cum qua Adam de paradiso ejectus est (*Gen. 11, 23*), nec a frigore tutus, nec tectus ab opprobrio, sed et injuriæ et **D** culpæ patens.

5. Liquet igitur ex his, quia soli cum sumus,

^d Rom. edit., *in quibus quidem*. Minus apposite.

^e Actum est de hoc paradoxo lib. III Offic. cap. 1, num. 2; ubi et nos unde petatum fuit, indicavimus. Non omitemus autem hoc loco Franc. Petrarcham lib. *de Vita Solit.*, sect. 3, cap. 2, quam cordi Ambrosio solitudo fuerit, commemorare, ejusque suburbanum secessum describere; ubi hoc ipsum epistolæ hujus testimonium citat.

^f Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque; Rom. vero cum aliis cod. nonnullis, *et concepit Redemptorem*. Sed eodem modo redemptionem concepisse Maria dici utique potest, quo dicitur salutem operata, in quantum scilicet mediatorem ac reparatorem mundo peperit. Qui quidem loquendi modus minime infrequens est apud Ambrosium.

Apocalypsi scriptum est Johannis evangelistæ, dicente Domino Jesu ad Angelum Ecclesiæ Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, manducare immolata, et fornicari; ita habes et tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.* (Apoc. II, 14, 15). Quo apparet inde Manichæorum sacrilegia Manasse, qui miscet atque adjungunt^a sacrilegium turpitudini.

15. Ergo nec Deus injustus nec mutabilis ejus sententia: deprehendit enim mentem ejus et occulta cordis; et ideo tentavit eum quasi divinum, non elegit quasi prophetam. Et utique vel tantorum oraculorum gratia et revelationum sublimitate converti debuit: sed animus nequitiae plenus verba prompsit, non fidem detulit, consiliis infirmare cupiens, quod annuntiarat futurum. Et quia oracula fraudare non poterat, consilia fraudulenta subministrabat, quibus^b levis populus Judæorum tentati quidem sunt, sed non expugnati; unius enim viri sacerdotis justitia solutum est omne facinorosi hominis consilium (Num. xxv, 11), multoque mirabilis per unum hominem potuisse liberari exercitum patrum, quam potuisse decipi.

16. Hoc munusculum sanctæ menti tuæ transmissi; quia vis me aliquid de veterum scriptorum interpretationibus paginare. Ego autem assumpsi epistolas familiari sermone attexere, redolentes aliquid de patrum moribus; quarum gustum si probaveris, post hæc hujusmodi mittere non verecundabor. Malo enim senilibus verbis de supernis rebus hallucinari tecum; **997** quod Græce dicunt ἀδολεσχῆσαι: εἰς ἔληθεν ἄρ' ἰσαὰκ εἰς τὸ πιδίον ἀδολεσχῆσαι, ^a veniente Rebecca futuræ Ecclesiæ animo videns mysteria: malo, inquam, hallucinari tecum verbis senilibus, ne videar^c artem deseruisse, quam concitatoribus deflare aliquid jam nec studiis nostris aptum nec viribus. Vale, et nos dilige; quia ego te diligo.

† EPISTOLA LI.

Adventum ejus non ingrato affectu s; declinare, sed ne tacere cogeretur, aut offensionis causam præberet. Iracundum esse Theodosium, sed ex se placabilem: ne igitur eum commoveret, valetudinem excusasse. Ingenuisse episcopos cædem Thessalonicensem, proinde in eluenda illa sanctorum imitandam pœnitentiam,

^a Quænam sint turpitudines, quibus adjunctum a Manichæis sacrilegium asserit Ambrosius, explicatur ab Augustino lib. de Hæres. cap. 46.

^b Edit. cum mss. aliquot, quibus *leves populi Judæorum tentati*. Alii mss. plures ac probatiores, quibus *levis populus Judæorum tentati*; minime male.

^c Cum imperite et parum distincte Græca verba scribantur in cod. manu exaratis, eam lectionem ex illis expresserat Amerbachius, quæ non modo barbara, sed etiam omni sensu destituta esset. Quapropter ut manifesto ulceri medicinam Erasmus exhiberet, hanc sententiam quasi germanam substituit, Græce dicunt, ἀδολεσχίας γρηραδαίαις περί τῶν ἀνω ἀδολεσχίσθαι. Verum non satisfecit Romanis editoribus; si quidem, non paucis vocibus trucidatis, has tantum nobis exhibuerunt, Græci dicunt ἀδολεσχῆσαι. Cæterum curiosius characteres, queis hic locus in ms. Reg. exaratur, examinantibus vera lectio detegitur, quam restituimus. Porro de voce ἀδολε-

sine qua peccatum non tollitur. Diabolum qui ei inviderit, vincendum. Non audere se, illo præsale, offerre sacrificium, a quo etiam divinitus fuerit deterritus: at ipsam pœnitentiam sacrificium esse. Quod factum ejus non præverterit, dolere se, quippe qui eum vere diligit.

Augustissimo imperatori THEODOSIO AMBROSIO episcopus.

1. Et veteris amicitiae dulcis mihi recordatio est, et beneficiorum, quæ crebris meis intercessionibus summa gratia in alios contulisti, gratiæ memini. Unde colligi potest quod non ingrato aliquo affectu adventum tuum semper mihi antebac exoptatissimum declinare potuerim. Sed qua causa hoc fecerim, breviter expediam.

2. Soli mihi in tuo^s comitatu jus naturæ ereptum videbam audiendi, ut et loquendi privarer munere; motus enim frequenter es quod ad me pervenissent aliqua, quæ in consistorio tuo statuta forent. Ego ergo expers communis usus sum, cum dicat Dominus Jesus nihil esse occultum, quod non manifestetur (Luc. viii, 17). Verecundia igitur, qua potui, satisfeci imperiali arbitrio; et prospexi ne aut ipse causam commotionis habeas, cum id egerim, ne quid ad me de imperialibus deferatur statulis: aut ego cum fuero præsens, aut non audiam per metum omnium, et quasi conviventis famam subibo: aut ita audiam, ut mihi aures pateant, vox intercludatur; ut audita non possim eloqui, ne eos qui in suspicionem conditionis venerint, lædam in periculo.

3. Quid igitur facerem? Non audirem? Sed aures non possem cera veterum fabularum claudere. Prederem? Sed quod in tuis jussis timerem, in meis verbis deberem cavere; ne **998** quid cruentum committeretur. Tacerem? Sed quod miserrimum^b foret omnium, alligaretur conscientia, vox eriperetur. Et ubi illud? Sed si sacerdos non dixerit erranti, ^s qui erraverit, in sua culpa morietur, et sacerdos reus erit pœnæ, quia non admonuit errantem (Ezechiel iii, 19)?

4. Accipe illud, imperator auguste. Quod habes fidei studium, non possum negare; quod Dei timorem, non diffiteor: sed habes naturæ impetum,

et ejus significatione tractavit Ambrosius lib. de Isaac et anima, cap. 1, num. 1, et in Psal. xviii, num. 13 et 14, atque alibi.

^d Vet. edit., ut *emittente Rebecca*; Rom. et nonnulli mss., ut *veniente Rebecca*. Sed in aliis mss. concinnius ut omittitur.

^e Omnes edit. et pauci mss., *artem desisse*; alii alii, *artem dedisse*; melius cæteri, *artem deseruisse*, interpretandi nempe scripturam, ut aliquid proprio Marte lucubraret.

^f Scripta circa annum 590.

^g Comitatus, ut Nannius observat, est familia imperatoris, cum officariis et stipulatoribus, quæ olim cohors dicebatur.

^h Vet. edit., *forte omnium*; Rom. *foret omnium*; multo melius. Quapropter cum in emendanda hac epistola destituamur auxilio mss., nihil potius nobis videtur, quam ut ejus editionis lectionem retineamus, quam præstare aliis arbitrabimur.

quem si quis lenire velit, cito vertes ad misericordiam : si quis stimulet, in majus exsuscitas, ut eum revocare vix possis. Utinam si nemo mitigat, nullus accendat ! Libenter eum committo tibi : ipse te revocas, et pietatis studio vincis impetum naturæ.

5. Hunc ego impetum malui cogitationibus tuis secreto committere, quam meis factis publice fortassis movere. Itaque malui officio meo aliquid deesse, quam humilitati : et requiri in me ab aliis sacerdotis auctoritatem, quam a te desiderari in me ^a amantissime honorificentiam ; ut represso impetu, integra esset consilii eligendi facultas. Prætendi ægritudinem corporis re vera gravem, et nisi a viris mitioribus vix levandam : vel emori tamen maluissem, quam adventum tuum biduo, aut triduo non expectarem. Sed quid facerem, non erat.

6. Factum est in urbe Thessalonicensium quod nulla memoria habet, ^b quod revocare non potui, ne fieret ; immo quod ante atrocissimum fore dixi, cum toties rogarem : et quod ipse sero revocando grave factum putasti, hoc factum extenuare non poteram. Quando primum auditum est, ^c propter adventum Gallorum episcoporum Synodus convenerat ; nemo non ingemuit, nullus mediocriter accepit : non erat facti tui absolutio in Ambrosii communionem, in me etiam amplius commissi exaggeraretur invidia, si nemo diceret Dei nostri reconciliationem fore necessariam.

7. An pudet te, Imperator, hoc facere quod rex propheta, auctor Christi secundum carnem prosapia fecit David ? Illi dictum est, quia dives qui haberet plurimos greges, unam pauperis ovem propter adventum hospitis eripuit et occidit ; et cognito quod in hoc ipse argueretur, quia ipse fecisset, ait : *Peccavi Domino* (II Reg. XII, 13). Noli ergo impatienter ferre, Imperator, si dicatur tibi : Tu fecisti istud, quod David regi dictum est a propheta. Si enim hoc sedulo audieris, et dixeris : *Peccavi Domino* ; si dixeris regale istud propheticum : *Venite adoremus, 999 et procidamus ante eum ; et ploremus ante Dominum nostrum, qui fecit nos* (Psal. xciv, 6) ; dicetur et tibi : Quoniam poenitet te, dimittit tibi Dominus peccatum tuum, et non morieris (II Reg. XII, 13).

8. Iterum cum plebem numerari jussisset David, percussus est corde, et dixit ad Dominum : *Peccavi vehementer, quod fecerim hoc verbum, et nunc, Domine, aufer iniquitatem servi tui, quod deliqui vehementer* (II Reg. xxiv, 10). Et missus est iterum ad eum Nathan propheta, qui ei trium optionem conditionum offerret, ut quam vellet, eligeret : famem

A tribus annis in terra, aut tribus mensibus fugere a facie inimicorum suorum, aut triduo mortem in terra. Et respondit David : *Angustiae sunt tria hæc vehementer ; verumtamen incidam in manu Domini ; quoniam nullæ misericordiae ejus nimis : et in manus hominis non incidam* (Ibid., 14). Culpa autem erat, quoniam voluit scire numerum totius plebis, quæ secum erat : quod scire Deo soli debuit reservare.

9. Et cum, inquit, mors fieret in plebe, ipso primo die ad horam prandii cum vidisset David percutientem angelum in plebem, ait David : *Ego peccavi, et ego pastor malignum feci, et hic grex quid fecit ? Fiat manus tua in me, et in domum patris mei* (Ibid., 17). Itaque poenituit Dominum, et jussit angelo ut parceret plebi, sacrificium autem offerret David ; erant enim tunc sacrificia pro delictis, hæc nunc sunt sacrificia poenitentiae. Itaque ea humilitate acceptior Deo factus est : non enim mirandum peccare hominem : sed illud reprehensibile, si non se cognoscat errasse, non humillet Deo.

10. Job sanctus et ipse potens in sæculo, ait : *Peccatum meum non abscondi, sed coram plebe omni annuntiavi* (Job. xxxi, 33). Ipsi immani regi Saul dixit Jonathas filius suus : *Noli peccare in servum tuum David* (I Reg. xix, 4) : et : *Ut quid peccas in sanguinem innocentem occidere David sine causa* (Ibid., 5) ? Quia etsi rex erat, peccabat tamen, si occideret innocentem. Denique etiam David cum jam regno potiretur, et audisset Abner innocentem occisum a Joab duce militiae suæ, ait : *Innocens sum ego et regnum meum amodo et usque in æternum a sanguine Abner filii Ner* (II Reg. III, 28) ; et jejunavit in dolore.

11. Hæc ideo scripsi, non ut te confundam, sed ut regum exempla provocent, ut tollas hoc peccatum de regno tuo : tolles autem humiliando Deo animam tuam. Homo es, et tibi venit tentatio, vince eam. Peccatum non tollitur nisi lacrymis et poenitentia. Nec angelus potest, nec archangelus ; Dominus ipse, qui solus potest dicere : *Ego vobiscum sum* (Matth. xxviii, 20) ; si peccaverimus, nisi poenitentiam deferentibus non relaxat.

12. Suadeo, rogo, hortor, admoneo ; quia dolori est mihi, ut tu qui pietatis inauditæ exemplum eras, qui apicem clementiæ tenebas, qui singulos nocentes non patiebaris periclitari, 1000 tot periisse non doleas innocentes. Etsi in præliis felicissime egeris, etsi in aliis quoque laudabilis ; tamen apex tuorum operum pietas semper fuit. Id tibi invidit diabolus, quod habebas præstantissimum. Vince eum, dum habes adhuc unde possis vincere. Noli peccato tuo aliud

controvertitur. Eam esse autumat Baronius, in qua Jovinianus ejusque sectatores condemnati sunt. Hermannus autem licet in Elucidationibus profiteatur se nihil quo illa opinio vel astruatur vel destruat advertere ; lib. tamen VII, cap. 1, Vitæ Ambr. censet episcoporum illum conventum propter Ithacianos, et Felicem diocæsi Treverensi ab eis impositum coivisse : sed nec ullum sententiæ suæ firmamentum ipsemet profert. De hac vero ultima synodo iterum a nobis dicendum erit.

^a Ita omnes edit. sed locus nobis nonnihil suspectus est corruptionis ; forte tamen non difficulter sanandus, si pro *amantissime*, substituat *amantissimo*.

^b Promiserat Ambrosio Theodosius injuriam suam Thessalonicensibus se donaturum, sed purpuratorum suorum instinctu rursus ad ultionem animum reflexerat, ut docet Paulinus in Ambrosii Vita.

^c Rom. edit. sola, *cum propter*, etc. Sed sine adverbio *cum* nihilo pejus sensus constare potest. De qua porro Synodo intelligenda sint subjecta verba,

peccatum addere; ut usurpes, quod usurpasse multis A militatem, illa contemptum : Dei enim vox est, quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facio quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam*, inquit, *malò quam sacrificium* (Matth. ix. 13).

13. Ego certe in omnibus aliis licet debitor pietati tuæ, cui ingratus esse non possum, quam pietatem multis imperatoribus præferebam, uni adæquabam : ego, inquam, causam in te contumaciæ nullam habeo, sed habeo timoris : a offerre non audeo sacrificium, si volueris assistere. An quod in unius innocentis sanguine non licet, in multorum licet ? Non puto.

14. Postremo scribo manu meâ, quod solus legas. Ita me Dominus ab omnibus tribulationibus liberet; quia non ab homine, neque per hominem, sed aperte mihi interdictum adverti. Cum enim essem sollicitus, b ipsa nocte qua proficisci parabam, venisse quidem visus es ad Ecclesiam; sed mihi sacrificium B offerre non licuit. Alia prætereo, ut potui cavere : sed pertuli amore tuo, ut arbitror. Dominus faciat ut omnia cum tranquillitate cedant. Multifarie Deus noster admonet, signis cœlestibus, prophetarum præceptis : visionibus etiam peccatorum vult nos intelligere; quo rogemus eum, ut perturbationes auferat, pacem vobis imperantibus servet, fides Ecclesiæ et tranquillitas perseveret, cui prodest christianos et pios esse imperatores.

15. Certe vis probari Deo. Omnis rei tempus, ut scriptum est : *Tempus*, inquit, *faciendi, Domine* (Eccles. iii, 1); et : *Tempus beneplaciti Deus* (Psal. cxviii, 126). Tunc offeres, cum sacrificandi acceperis facultatem, quando hostia tua accepta sit Deo. Nonne me delectaret habere gratiam imperatoris, C ut secundum voluntatem tuam agerem, si causa pateretur ? Et simplex oratio sacrificium est : hæc veniam refert, illa offensionem; quia hæc habet hu-

a Illic episcopalem auctoritatem officiosa indulgentia temperat beatus Ambrosius. Alibi vero illum severius egisse animadvertimus cum Valentiniano juniore, dum eum aditu Ecclesiæ prohibendum ab episcopis, ejusque dona rejicienda minitatus est. Immo vero et Theodosium ipsum acerbius increpavit, cum eundem in Ecclesiam per vim ingredi velle suspicatus esset, ut narrat Paulinus in ipsius Vita. Sed sanctis episcopis id moris erat, ut et adversus humiles ac resipiscentes indulgentiam præ se ferrent, et severitatem distringerent in contumaces. Unde Cyprianus, epist. 55, antiq. edit. : *Si qui autem sunt, inquit, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minis regredi posse... pro certo habeant contra tales clausam stare Ecclesiam Domini.*

b Non omnia somnia sive nocturnas visiones rejiciebant antiqui Patres, quin immo non modo Ambrosium de multis apparitionibus tamquam divinitus immixtis subinde loqui animadvertimus, sed etiam Cyprianum pluribus locis, Augustinum in libris de Civit. Dei, atque alibi, Gregorium in lib. iv Dialog. et in Homiliis, aliosque benemultos quos præmittimus.

c Ambigi potest cujusnam Gratiani hic fiat mentio. Et certe vir quidem eruditissimus scripsit non pridem ex hoc Ambrosii loco nec non ex verbis Gregorii Nyss. præter Honorium et Arcadium Theodosii filios par alterum, de quibus auctores ferme sileant, se reperisse, Gratianum scilicet et Pulcheriam. De Pulcheria quidem, quam Baronius

quod malit ut fiat mandatum ejus, quam deferatur sacrificium. Clamat istud Deus, ad populum Moyses annuntiat, ad populos Paulus prædicat. Id facio quod intelligis in tempore plus facere. *Misericordiam*, inquit, *malò quam sacrificium* (Matth. ix. 13). Quare non illi magis sint Christiani, qui peccatum condemnant suum, quam qui defendere putant? *Justus enim in exordio sermonis accusator est mi* (Prov. xviii, 17). Qui se accusat cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit.

16. Utinam, Imperator, etiam apte mihi potius credidissem, quam consuetudini tuæ. Cum puto quod cito ignoscis, cito revocas, ut sæpe fecisti; et tu præventus es, et ego non declinavi, quod cavere non debueram. Sed gratias Domino, qui vult servos suos castigare, ne 1001 perdat. Istud mihi commune est cum prophetis, et tibi erit commune cum sanctis.

17. An ego c Gratiani patrem non oculis meis præferam? Debent veniam sanctis aliis pignora la. Dulce mihi nomen antetuli, quibus amorem communiter detuli. Amo, diligo, orationibus prosequor. Si credis, sequere; si, inquam, credis, agnosce quod Deum præfero. Beatissimus et florentissimus cum sanctis pignoribus fruaris tranquillitate perpetua, Imperator auguste.

d EPISTOLA LII.

TATIANQ CAUSAM CUR IN JUDICIO CAPI NEPTE SUBEUNDO timeat, sublata gratulatus, ei ut facilem se ad componendum præbeat, suadet.

e AMBROSIIUS TITIANO.

1. Venit tibi innocens victoria, ut sine voti abu-

alique multi agnoscent, nulla controversia est: verum de Gratiano haud ita expeditum fuerit pronuntiare. Etenim locus Gregorii, qui sub finem Orationis in funere Flaccillæ habetur, et quo ille auctor quatuor liberos, tres masculos scilicet ac filiam unam, Theodosio diserte attribui sibi persuadet; ita explicari commode potest, ut e tribus liberis, duos qui virilis sexus essent, marito Flaccilla reliquerit, tanquam ad imperii defensionem idoneos: ipsa vero solam filiam sibi retinuerit. Quod autem Ambrosius hoc loco dicit de Gratiano, non de vero et per sanguinis propagationem nato filio intelligatur, necesse est; cum imperatores ætate proveciores juniorum quamquam alieno semine procreatorum parentes, et juniores eorumdem seniorum principum filios dici consuevisse passim indicetur ab Ambrosio. Sic epist. 17, n. 12, Theodosium Valentiniani secundi patrem appellat; sic epist. 24, n. 7, Maximum tyrannum conquestum refert, quod ad se Valentinianus non venerit quasi filius ad patrem, sed multo clarius epist. 53, num. 5, eundem Valentinianum etsi jam vita functum vocat filium Theodosii. Et hinc collige quomodo Gratiani pater hic dici possit Theodosius.

d Scripta circa annum 392.

e Rom. edit. sola, *episcopus Titiano*. Titianus autem ille, seu Tatianus (ita enim vocatum in Cod. Theod. atque alibi reperimus) magni meriti ac auctoritatis fuit, qui dignitatem præfecti prætorii gessit sub Theodosio imperatore, sub quo etiam filius ejus Proculus sive Proculus præfecti Constantinopolis

ritudine potiaris victoriae securitate; Rufinus enim ex magistro officiorum factus est in consulatu praefectus praetorio: ac per hoc ^a plus posse coepit, sed tibi jam nihil obesse; est enim aliarum praefectus partium. ^b Quam gaudeo vel illi, ut amico; quia honore auctus, invidia levatus est: vel tibi, ut filio; quia liberatus es ab eo, quem tibi graviozem iudicem arbitrabare; ut si de negotio defuiveris cum tua nepe, pietatis tuae sit, non formidinis.

2. Ideoque promptior esto decisioni, cujus et spes potior, et fructus est. Spes, quia pater ^c neptis tuae, qui de illius sententia sibi plurimum blandiebatur, jam quod de eo speret, non habet; ille enim alia curat, praeterita negligit, vel cum illo, quod tunc gerebat, deposuit officio: iste negotii sui meritum, non sententiae patronum considerat. Et fructus jucundior est, ut tibi referatur decisionis gratia, qui potueris jam spernere, et non spreveris, pietatem spectans necessitudinis, non stimulum offensionis. Vale, et nos dilige, ut filius; quia nos te, ut parentes, diligimus.

1002 ^d EPISTOLA LIII.

Causam silentii sui aperiens, VALENTINIANI obitum maxime propter summam ejus in Deum pietatem atque in se benevolentiam laudet. Deinde nuntiato ad ejusdem sepulturam sibi praesto esse marmor, ut ea sororum illius causa maturetur, suadet.

AMBROSIIUS THEODOSIO imperatori.

1. Silentium meum rupit sermo clementiae tuae; nihil enim in tam tristibus rebus melius facere in animam induxeram, quam si fieri posset, me ipsam oblere. Sed quia in recessu aliquo delitescere et sacerdotio exire non poteram, vel silentio intra me latebam.

2. Doleo enim, fateor, dolore acerbo, non solum quod immatura aetate Valentinianus augustus decesserit, sed etiam ^e quod informatus fide, ac tuis institutis tantam devotionem erga Deum nostrum induerat, atque tanto in me incubuerat affectu, ut quem ante persequebatur, nunc diligeret: quem ante ut adversarium repellebat, nunc ut parentem pu-

munere ornatus est. Verum cum uterque in odium Rufini incidisset, hic patrem in exilium pelli, filium vero capitali supplicio affici curavit, ut narrat Zozimus lib. iv.

^a Ultimae edit. Paris., plus esse coepit. Quod porro Rufinus ex magistro officiorum praefectus praetorio in consulatu factus dicitur, hinc intellige illum maximis imperii dignitatibus cumulatum fuisse. Bullengerus, lib. i de Imperat. Rom., cap. 18, agit de Consulibus; lib. i de Imperio Rom. cap. 15, de Magistro Offic., et lib. iii, cap. 2, de Praefecto praetorio. Caeterum tot ac tam multiplices ejus honores, quominus facinorum suorum poenas lueret, non prohibuerunt. Qua de re adi Philostorgii lib. xi, et alios.

^b Edit. Rom., Congaudeo vel illi, etc.

^c Amerb., et mss. prope ad unum, neptis tuae. Quid de illis sentias. Sibi plurimum, etc. Sed veram lectionem exhibent aliae edit.

^d Scripta anno 392.

^e Illis mirum in modum conveniunt, quae ab eo-

laret. Quod ego non pro recordatione injuriae veteris exprompsi, sed pro testimonio conversionis. Illud enim alienum, hoc suum, quod a te infusum sibi ita tenuit, ut matris persuasionem excluderet. Ille se a me nutritum praeferebat, ille ut sedulum patrem desiderabat, ille simulato a quibusdam adventus mei nuntio, impatienter praestolabatur. Quin etiam illis ipsis publici doloris diebus, ^f cum sanctos et summos sacerdotes Domini intra Gallias haberet; ut a me tamen sacramenti baptismatis initiaretur, scribendum arbitratus est: quod etsi non rationabiliter, amabiliter tamen erga me suum studium testificatus est.

3. Hunc ergo nominatim anhelam spiritu, secretisque mentis atque animi visceribus amplectar? Hunc mihi mortuum putem? Immo mihi magis mortuum. Quis ego Domino deferebam gratias, quod ita in me conversus esset, quod ita emendatus, quasi senioris ejusdem aetatis mores induisset: quos clementiae tuae, quod eum non solum regno reddidisses; sed etiam, quod est amplius, instituissem fidei et pietatis tuae disciplinis? Hunc ergo non doleam, avi integram, antequam sacramentorum quae 1003 desideravit, adipisceretur gratiam, repentina obisse morte? Refrigerasti animum, quod etiam ipse dignatus es ferre testimonium meo dolori. Te, Imperator, arbitrum teneo affectus mei, te meae mentis interpretem.

4. Sed fieri tempora alias non doerunt: nunc de sepultura ejus, quoniam scripsit clementia tua ita hic ^h procurandam. Si exors recessit baptismatis, quid cognoverim, nunc repressi. Est hic porphyreticum labrum pulcherrimum, et in usus hujusmodi aptissimum; nam et Maximianus Diocletiani socius ita humatus est. Sunt tabulae porphyreticae pretiosissimae: ⁱ quibus vestiatur operculum, quo regalia exuviae claudantur.

5. Hoc fuerat praeparatum, sed expectabatur rescriptum clementiae tuae: cujus perceptione recreatae sunt sanctae filiae tuae, filii tui ^j Valentiniani sorores, quae se gravibus afficiunt modis; et amplius exagitantur, quod diu nihil scriberetur sibi. Unde iis non parum accessit solatii, sed dum inhumatae sunt reli-

dem Ambrosio dicuntur in fanebri laudatione hujus ipsius Valentiniani, maxime sub fine orationis. Neque etiam ab his discrepant ea, quae scribit Theodoretus lib. v Hist. cap. 15. Nec non Suidas in Excerpt. Vit. Caesar. ubi de juniore Valentiniano.

^f In Galliis ea tempestate florebat episcopi vitae saetimoniam eminentissimi, ut patet Martinus Turo-nensis, Delphinus Burdegalensis, Victoricius Rotho-magensis, et alii.

^g Omnes edit., magis vivum; omnes mss., magis mortuum. Haud malo sensu; idem enim est, ac si diceret: Illa omnia efficiunt, ut eum mihi ereptum magis sentiam.

^h Edit. procurandum. Sed exors.... non repressi; mss. contra ut in textu; nisi quod haud pauci habent cum edit., non repressi.

ⁱ Ita plerique mss.; edit. vero et alii quidam mss., quibus vestiebatur operculum, labri videbant.

^j Justa et Grata Valentiniani hujus sorores in virginitate perseverarunt.

quæ, nequaquam sibi parcunt; videntur enim sibi A germani sui quotidianum funus tenere. Et re vera cum sine fletu magno ac sine dolore gravi numquam sint; tamen quotiescumque eo accedunt, exsanguis revertuntur. Et ipsis igitur consulatur, et charissimis exuviis, si acceleretur sepultura, ne æstivo penitus solvantur calore; vix enim superiorem ætatem transegimus.

6. Mandatum tuum servo et commendo Domino. Diligat te Dominus, quia tu Domini servus diligis.

^a EPISTOLA LIV.

Remissam apparitori offensam, nec non Faustini tussim recrudescentem Eusebio nuntiat.

AMBROSIIUS ^b EUSEBIO.

1. Apparitor ^c præfecturæ, qui propter operas Portuenses offensam contraxerat, jam in portu navigat. Opportune autem advenit; nam simul ^d ut accepi litteras tuas, vidi præfectum, rogavi pro eo: ignovit illico, jussit retrahi epistolam, quam de facultatibus ejus publicandis dictaverat. Quod si tardius venisset, nemo magis probasset inexplicabile illud opus esse portus reformandi, quam iste, qui **1004** illic naufragium fecerat, nisi te habuisset gubernatorem; ut aliter non posset inde nisi nudus exire.

2. Faustinus parvulus tussi laborat, ^e ad sanctam sororem curatum venit, et venit sponte; expertus enim est melius sibi ventrem curari. ^f Denique et me medicum putat, exspectat prandium. Itaque hic bis ad diem curatur, et cœperat pulchre valere: sed dum eum nimio amore abstinere gestiunt, tussire de ventre plus cœpit; et laborabit adhuc, nisi ad medicamenta sua revertatur. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

^g EPISTOLA LV.

EUSEBII SOBOLUM PARTIM APUD SE REMANSISSE, PARTIM AD

^a Scripta circa annum 392.

^b Eusebii Bononiensis episcopi memoria in Martyr. Rom. ponitur vi kal. Octobres. Idem in Aquil. conc. memoratur pag. 801, ubi nos alium non videri ab eo, quem Ambrosius initio lib. de Instit. Virg. laudat, submonuimus. Sed illum, ad quem hæc et subsequens epistola destinantur, ab eo existimamus esse diversum, ut dictum est in Admon. ad lib. de Inst. Virg. Quod ergo in mss. aliquot et edit. in lemmate scribitur *Eusebio episcopo*, id errori eorum ascribimus, qui ex utroque Eusebio unum fecerunt. Certe in sequente epistola episcopus non salutatur, nec in ambarum sine vocatur frater, quo nomine episcopos alloqui solet Ambrosius.

^c Apparitor, apparere, et apparitum quid sint, quamque varii hujus nominis officiales, et quibus olim paruerint magistratibus, diligenter explicat Bulengerus lib. vi de Imp. Rom. cap. 17. Idemque de apparitoribus præfecti prætorio, e quibus erat is, de quo hic agitur, nonnulla refert. Adverte porro quam lepide ludat Ambrosius noster in proverbiiis a portu derivatis, nimirum accommodando reparandorum portuum redemptori has paræmias, *in portu navigare, et in portu impingere vel naufragium facere*, de quibus Eras. chil. 1, cent. 1 adag. 46, et chil. 1, cent. 5, adag. 76.

^d Quædam edit. exhibent, *ut accepit.... jussi retrahi*. Neutrum apposite.

^e Ad sanctam sororem, id est, sanctimoniam

illum profectam esse commemorans, duos Faustinos accommodatis familiæ Noachi benedictionibus exornat; et salutanti Valentiniano Chanaan et Nembro personas aptat.

AMBROSIIUS ^h EUSEBIO.

1. Faustinus uterque tibi redditus est, nobis utrumque Ambrosium pignus resedit. Ipse habes quod primum in patre, et quod jucundissimum est in filio minore; quia et virtutis apicem tenes, et humilitatis exhibes gratiam: nos quod medium inter patrem et juniorem filium. Tecum summa totius domus, ⁱ et perpetui vocabuli Jugis successio: apud nos parca mediocritas, quæ et de summo peccat, et in posteriore subsistat. Tecum igitur requies utriusque nostrum, quæ cum invicem nobis refunditur, omnem animi abstergit sollicitudinem. Tecum is qui et moribus et operibus suis et sobole tali invenit gratiam apud Dominum nostrum. Tecum is qui inter mundi hujus procellas ^j spiritalem nutrit columbam, quæ ei fructus afferat pacis (*Gen. viii, 11 et seq.*), uncta olivo integritatis. Tecum is qui ædificavit aram Deo, quem benedixit Deus et filios ejus, dicens: *Crescite, et multiplicamini* (*Gen. ix, 9*); cum quo testamentum pacis statuit suæ; et sit ei et filiis ejus in progeniem æternam.

2. Habes igitur hæredem divinæ benedictionis, consortem gratiæ, ^k participem justitiæ. Sed vide, quæso, ne iste noster Noe agricola, bonus plantator feracis vineæ, cum fuerit amoris **1005** et gratiæ tue inebriatus poculo, tamquam crapulatus a vino, diutius quieti indulgeat: ac si forte indormierit, excitet eum Sem nostri desiderium.

3. Est et ibi Japhet junior ex fratribus (*Gen. ix, 23*), qui pietatis reverentia patrem induat, quem pater et dormiens videat, nec umquam de pectore dimittat suo, quin semper oculis et complexu teneat,

virginem; qua de re dicitur seq. epist.

^l Omnes mss., *et medicum putat*; sed in omnibus edit. *me reperitur*.

^m Scripta circa annum 392.

ⁿ Non est dubium quin hic Eusebius idem placeat, ad quem inscribitur superior epistola, pater Faustini alterius, ejus vero qui tussi laborare nuntiatus est, avus. Utrumque autem hic designari nemo dubitet: verum haud mediocriter erravit P. Nannius, dum *Ambrosium pignus* ita exponit, quasi ipsemet Ambrosius noster cum alio Ambrosio, patre suo nimirum, significetur. Atqui certum est non nisi de Ambrosio puero et Ambrosia virgine, ejus gratia liber de Instit. Virg. editus fuit, hoc dictum esse. Idem etiam non aliter hallucinatur, dum sequentem sententiam perinde accipit, ac si *Vir sanctus per voces in patre patrem suum Ambrosium, et per rō in filio minore Parthenium fratrem suum minorem intelligeret*. Sed quis somniet Ambrosii nostri avum fuisse hunc Eusebium. Hæc apinæ sunt ac meræ nugæ.

^o Codex Vind., *et perpetua vocabuli*; edit. Rom., *et perpetuitati vocabuli*: melius reliqui mss. ac edit. ut in textu.

^p Ambrosiam intellige, de qua in Admon. lib. de Inst. Virg. a nobis dictum.

^q Ita edit. vet. ac plures mss. at Rom. edit. cum aliis quibusdam mss., *principem justitiæ*.

atque evigilans intelligat, quæ ei fecerit filius suus A junior. Qui latitudo Latine dicitur, eo quod in labiis ejus diffusa gratia sit, et in moribus; propter quod benedixit eum Dominus, quia ipse ^a tamquam Bononiam retrorsum rediens patrem texit pio charitatis velamine (*Gen. ix, 26*), et detulit pietati honorem, de quo et pater ait: *Lætificet Deus Japhet in domibus Sem (Ibid., 27)*. Unde et in enumeratione generationum (*Gen. x, 1 et seq.*) præfertur seniori fratri, in benedictione substituitur: præfertur propter honorem nominis, substituitur propter prærogativam senioris ætatis, et honorificentiam naturæ debitam.

4. Sem autem dicitur latine nomen. Et bene hic noster Ambrosius bonum nomen, in cujus domibus ^b dilatetur Japhet; quia potius est nomen bonum super multas divitiarum copias (*Prov. xxii, 1*). Sit ergo et B iste benedictus, et gratia ejus super aurum et argentum, sit in portione ejus semen Abrahæ, ^c sit benedictio omnis in posteritate et omni familia justi viri. Sed maledictus nemo, benedicti omnes; benedictus enim Saræ fructus.

5. Salutant te Ambrosii, salutat Parthenius dulcissimus, salutat Valentinianus paratus ad humilitatem; quod Hebraice Chanaan dicitur, quasi puer fratris sui, ^d cui et nomine suo cessit. Et ideo tamquam Nembroth gemini gigas nominis, venator egregius super terram, de quo dictum est: *Tamquam Nembroth gigas venator ante Dominum (Gen. x, 9)*. Namque ingenio subrusticus, viribus validus, quos ingenio æquare non potest, viribus superat; ut Comacinas rupes gestare secum, ^e et faciem, tauro C propior, vultu videatur exprimere, posthabitu se indignatus, et paterno exutum vocabulo, metropolitanum virum Bononiensi subditum; quia infantia nescit blanditias, et de nutricis gremio se ^f illæsus excussit. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

1006 § EPISTOLA LVI.

Dolet AMBROSIIUS contentiōibus Evagrii ac Flaviani

^a Vet. edit., *tamquam bonus*; Rom. adjecit, *nepa*, forte quia subjicitur in textu, *retrorsum rediens*, quod nepos seu cancro convenit. Vera tamen lectio est mss., *tamquam Bononiam*, quidam *Bononia*, non satis recte, cum hic agatur de Faustino puero qui una cum patre rediit Bononiam. Et continuo pro *lætificet*, eadem Rom. edit. posuit *lætificet*: quod non displiceret, si vel unus ms. suffragaretur.

^b Ita Rom. edit. cum mss. multo pluribus: vet. autem cum uno vel altero, *lætetur Japhet*.

^c Edit. vet. ac pauci mss., *sint benedictione*; Rom. edit. *sit benedictus omnis*; mss. magnò numero, ut in textu.

^d Nonnulli mss., *cui et nomine successit*.

^e Edit. quædam Paris., *et faciem tauri proprio vultu*. Sensus quidem apertus, sed mss. et aliis edit. contrarius. Et sane vera lectio est, quam amplectimur; alluditur enim ad illud Virg. lib. iii Georg.:
Et faciem tauro propior; quæque ardua tota.

faciem autem posuit Ambrosius pro externa regionis specie, atque asperitatis imagine. Porro *Comacinas rupes* Nannius eam Alpium partem esse conjicit, quæ Como imminet, quo coloniam Pompeius Strabo deduxit, pater Pompei Magni: sed hæc, inquit, divinatio est.

Capuanum concilium finem afferre non potuisse. Flavianum, quod imperatori preces obtulerit, incusat: sed ita tamen ut hoc ipsius juri nolit officere. Postremo Theophilum quomodo judicium hoc a Capuana synodo illi commissum exercent, monet; ut ea de re imprimis ad Romanum pontificem referat suadens.

AMBROSIIUS THEOPHILO.

1. Non habet quod urgeat ^a Evagrius, et habet quod metuat Flavianus, ideoque refugit examen. Dent fratres veniam dolori justo; quia propter ipsos universus orbis concutitur, et illi tamen nostro non compatiuntur dolori. ⁱ Perstringi saltem se æquanimiter ferant ab iis, quos vident sua per tantorum curricula temporum vexari intentione. Inter hos etenim duos nihil, quod ad Christi pacem pertineat, eligentes gravis toto orbe stabat discordia.

2. Cui bonæ pacis naufragio sancta synodus Capuensis tandem obtulerat portum tranquillitatis; ut omnibus per totum Orientem daretur communio catholicam consentientibus fidem, et duobus istis tuæ sanctitatis examen impertiretur, fratribus et sacerdotibus nostris Ægyptiis pariter consentientibus; quia hoc verum judicium futurum arbitrati sumus, quod neutri parti sociata communione, aliquo favore propenderet.

3. Cum ex his igitur ^j æquissimis synodi constitutis sperarem jam remedium datum, sinemque allatum discordiæ, scribit sanctitas tua iterum fratrem nostrum Flavianum ad precum auxilia, et imperialium rescriptorum suffragia remeavisse. Frustra ergo tantorum sacerdotum fusus labor, iterum ad hujus sæculi judicia revertendum, iterum ad rescripta, iterum vexabuntur sacerdotes senes, transfretabunt maria, iterum invalidi corpore patriam peregrino mutabunt solo, iterum sacrosancta altaria deserentur, ut in longinqua proficiscamur, iterum pauperum turbæ episcoporum, quibus ante onerosa

^f Ita omnes edit. ac plures mss., aliorum autem nonnulli, *in ultus*; nonnulli, *inultus*, magis apposite.

^g Scripta anno 392.

^h De dissidio Ecclesiæ Antiochenæ ob Meletii atque Paulini ordinationes moto, deque pacto novum antistitem in alterius demortui locum non sufficiens per Flaviani consecrationem violato Ambrosius aliquid jam delibavit epist. 13, num. 4, et epist. 14, num. 3, ubi nos etiam nonnihil annotavimus. Eandem autem turbarum continuatione factum est, ut Paulinus antequam moreretur, Evagrius sibi successorem adoptaret, et nullo alio adjutus episcopo inauguraret; qua utraque re cum in sacros canones peccatum sit, non mirum est utrumque sibi diffidisse, in æmuli autem vitiosa ordinatione spem collocasse. Consulendi porro de hoc schismate Socrates lib. v, cap. 5 et 15, Sozomenus lib. ii, cap. 31, atque alibi; sed hic ultimus apertius Flaviani fautorem se proficitur.

ⁱ Mss. aliquot, *Præstringi saltem*. Infra vero intentione idem significari ac contentione et pervicacia commode Nannius observavit.

^j Omnes edit. ac mss. nonnulli, *æquissimæ synodi... finemque oblatum discordiæ*; alii cod. magno numero, ut in textu, nisi quod pro *allatum*, in mss. quibusdam habetur, *ablaturum*; non recte.

paupertas non erat, ^a externæ opis egentes, compelluntur inopiam gemere, aut certe victum inopum itineris usurpare.

1007 4. Interea solus exlex Flavianus, ut illi videtur, non venit, quando omnes convenimus. Fenerator et debitor invicem sibi occurrunt, isti sibi non possunt occurrere: solus exsors Flavianus, ut ipse vult, sacerdotalis consortii, qui nec imperialibus decretis, nec sacerdotum conventul præsentiam faciat sui.

5. Nec tamen etiam hoc moti dolore, fratri Evagrio donamus speciem bonæ causæ, qui eo defensibilior sibi videtur, quod eum refugit Flavianus, aut quod habere se alterum arbitratur æqualem, uterque alienæ magis ordinationis vitiis, ^b quam suis fretus. Quos tamen nos in meliorem vocamus viam; ut nullum eos suis potius bonis, quam alieno vitio defendi.

6. Qua de re quoniam propriis texulsti litteris posse typum reperiri aliquem, quo possit auferri fratrum discordia, cum sancta Synodus cognitionis jns unanimi tui, cæterisque ex Ægypto consacerdotibus nostris commiserit: iterum oportet fratrem nostrum Flavianum convenias; ut si in eo perseveraverit, quo veniendum non putet, salvis concilii Nicæni, sed etiam synodi Capuensis statutis, illibata pace universorum ita consulas, ut non videamur

^a Ultimæ edit. Paris., *externæ opis egentes*. De sequenti porro sententia Nannius ita scribit: « Rectum ne sit valde mecum ambigo, ut hic sensus, collatione pauperum viaticum conquirunt; nihil enim hic victus itineris, nisi viaticum. Quid si legas pro *inopum* inopem; ut aut cogantur inopiam gemere, aut si non gemant, ferre? Eo descendere; nisi *usurpare* proprie diceretur, cum quæ nostra non sunt, occupamus: quod tum fit, cum sacerdotes pauperibus victum in sui usum detrahunt. Bene autem emendavit Costerius pro *gerere gemere*. » Hæc ille.

^b Ita omnes edit. et quidam mss. alii autem plures, *quam sui fretus*. At nobis utrumque haud parum suspectum est. Quis enim *suis* aut *sui* vitiis fretus dici possit. Sed hic etsi nullum sub-idium afferant mss., omissam tamen a scriptoribus vocem *bonis*, quæ proxime sequitur, sententia satis declarat.

^c Adverte quam antiquum sit majores causas ad pontificis Romani judicium remittere, et consule super hoc Innocentii primi, ac Leonis item primi epistolæ, sicut et Marcæ Concordiam, atque alios.

^d Paris. quædam edit., *adipiscantur*; cardinalis de Cosa, *comprobamus*; reliquæ edit. ac mss., *adipiscamur*.

^e Huic epistolæ in cunctis edit. præfigebatur, *Ambrosius Theophilo et Anysio*, in Rom. additur, *episcopis*: at horum loco ponitur in mss. omnibus, *De Bonoso episcopo*. Excipe tamen Carolik. ac Thuan. in quibus subjungitur, *Ambrosius Theophilo*. Quærendam igitur an hæc eadem epistola vere Ambrosii sit, et ad quos data. Et primo quidem præter omnium edit. duorumque mss. ut diximus consensum, doctrinæ et argumentorum, quæ hic proponuntur, perfecta cum indubitatis quibusdam Ambrosii scriptis affinitas eam sancto Antistiti videtur astruere. Verumtamen cum multo pleriumq. mss. consensus opponatur edit. auctoritati, cumque in his litteris Doctoris nostri mentio fiat in hæc verba, *cum Bonoso.... misisset ad fratrem nostrum Ambrosium*, veri multo similis est ad alio quopiam scriptis fuisse.

A destruere quod ædificatum est: *Si enim quod ædificavi, destruo, prævaricatore me ipse constituo; ac si quæ destruxi, iterum ædificem* (Gal. II, 18). Servetur ergo impertitæ pacis gratia inter universos, et nihilominus declinatio partis alterius frustrandi effectum habere non possit.

7. Sane referendum arbitramur ^e ad sanctum fratrem nostrum Romanæ sacerdotem Ecclesiæ; quoniam præsumimus ea te judicaturum, quæ etiam illi displicere nequeant. Ita enim utile erit consultam sententiæ, ita pacis et quietis securitas; si id vestro statuatur consilio, quod communioni nostræ dissensionem non afferat; **1008** ut nos quoque, accepta vestrorum serie statutorum, cum id gestam esse cognoverimus, quod Ecclesia Romana haud dubie comprobaverit, læti fructum hujusmodi examinis ^d adipiscamur.

EPISTOLA DE CAUSA BONOSI

EX CAPUANE SYNODI DECRETO JUDICANDA.

Sciscitantibus quid in Bonosi causa esset statuendum respondet auctor suum jam non esse de illa iudicium, sed eorum ipsorum, ut pote quibus illud a Capuano consensu demandatum sit. Addit tamen Bonosum merito reprehensum de Mariæ filiis eique unicum fuisse paucis astruit.

1. ^e De ^e Bonoso direxistis episcopo, quibus vel

Quapropter non temere fecerunt illi, qui illas Ambrosio adjudicarunt. Atqui non mediocriter iidem inter se dissentiunt in ipsarum auctore deliniendo. Holstenius in *Collatione Romana* illa ascribit Syricio: sed utrum mss. aliorum auctoritatem, an vero Baronii conjecturam secutus, ei propriam quoque adjectam voluerit, incertum manet. Easdem quasi a Damasci profectas citat Jac. Almainus in lib. de Auctor. Ecclesiæ, nec in hoc ab eo Cajetanus in Apologia libri de comparat. auctor. Papæ et Conc. discrepat. Atqui utrumque chronologiæ ratio falsi convincit; non secus ac Nic. de Cusa lib. II de Concordia Cath. cap. 18, ubi multis ex eadem epistola propositis, subjungit: *Fuit, credo, ille papa* (cujus nomen in ms. suo non reperiri supra testatur) *S. Damasus, qui hæc rescripsit, quoniam ut ex immediate sequenti epist. 75 habetur, tunc Damasus illis temporibus fuit*. At illa verba, quæ ibidem hic auctor laudat, cum petita sint ex epist. 17, n. 10, quam datam constat an. circ. 384, ejus conjecturæ haudquaquam favent. Non ergo etiam audiendus Rob. Cocus, qui lib. III, cap. 14, illam eidem pontifici addidit, et ita affirmatam in conc. Basil. ex Eneæ Silvii lib. I memorat. Quid vero si quis memoratam epistolam alterius ejusdem ex Italia metropolitani esse voluerit? Quid si ipsiusmet Ambrosii, sed scribentis nomine alicujus synodi post Capuanam habitæ, cui præfuerit? Nos sane in tam densis tenebris nihil definimus. Quod porro ad eos quibus destinata est eadem epistola, quamvis Theophilus in omnibus edit. jungatur Anysio; et in duobus mss. solus ponatur; cum tamen in cæteris, nec non a Cesano et Almaino retineatur, manifestum est illius nomen non alio re præmissum esse a librariis, quam quia superior inscripta est ad Theophilum. Et certe ejus diocesis erat remotior, quam ut commode Bonosi causam ipse decideret. Sed neque ad Anysium solam datam arbitramur illam epistolam, alioqui quomodo ad eum de ipso scriberetur, qui cum episcopo Thessalonicensi, etc.? Non male igitur inscriptionem eidem

pro veritate, vel pro modestia nostram sententiam A sciscitari voluistis. Sed cum hujusmodi fuerit concilii Capuensis iudicium, ut finitimi Bonoso atque ejus accusatoribus iudicēs tribuerentur; et præcipue Macedones, qui cum episcopo Thessalonicensi, de ejus factis^a vel scriptis cognoscerent, advertimus quod nobis iudicandi forma competere non posset. Nam si integra esset hodie Synodus, recte de iis, quæ comprehendit vestrorum scriptorum series, decerneremus. Vestrum est igitur, qui hoc recepistis iudicium, sententiam ferre de omnibus, nec refugiendi vel elabendi, vel accusatoribus, vel accusato copiam dare; vicem enim Synodi recepistis, quos ad examinandum Synodus elegit.

2. † Denique cum Bonosus episcopus post iudicium vestrum misisset ad fratrem nostrum Ambrosium, qui ejus sententiam consuleret, interdixit sibi Ecclesiam irumpere atque ingredi; responsum est ei, quod nihil temerandum foret, sed omnia^b modeste, patienter, ordine gerenda, neque contra sententiam vestram tentandum aliquid; ut quod videretur vobis justitiæ convenire, statueretis, quibus hanc Synodus dederat auctoritatem. Ideo primum est, ut si **1009** iudicent quibus iudicandi facultas est data; vos enim totius, ut scripsimus, † Synodi vice decernitis; nos quasi ex Synodi auctoritate iudicare non convenit.

3. † Sane non possumus negare de Mariæ filio iure reprehensum, meritoque vestram sanctitatem abhoruisse, quod ex eodem utero virginali, ex quo secundum carnem Christus natus est, alius partus effusus C sit. Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam iudicasset tam incontinentem fore, ut illud genitale Dominicæ corporis, illam aulam regis æterni, concubitus humani seminis coinquinaret. Qui enim hoc astruit, nihil aliud nisi perfidiam Judæorum astruit, qui dicunt eum non potuisse nasci ex Virgine. Jam si hanc accipiant a Sacerdotibus auctoritatem, ut videatur Maria partus fuisse plurimos, majore studio veritatem fidei expugnare contendunt.

4. † Et ubi est illud, quod scriptum est, dicente Domino ad matrem de Joanne Evangelista: *Mulier,*

fecit citatus Holstenius: *Dilectissimis fratribus Anyasio et cæteris episcopis per Illyriam constitutis*: Casanus vero et Almainus asserunt responsum esse ad eorum scripta, quibus Bonosi iudicium a Capuano concilio fuerat demandatum. Postremo hæc epistola in edit. omnibus ita incipit: *Accepi literas vestras de Bonoso episcopo*: contra vero in cunctis mss. hoc illius initium est: *De Bonoso direxistis*, nimirum epistolas; plures tamen legunt, *direxit*, sed isti male.

^a Omnes edit. ac mss., vel cognoscerent: alii vero nonnulli expungunt *et vel*: at Long. vocem scriptis solus retinet. Quod autem ad hunc Bonosum spectat, de illo fuse a nobis dictum est ad lib. de Instit. Virg. cap. 5, num. 33, et cap. 10, num. 65, ejus rei monuisse lectorem hic sufficiat.

^b Non pauci mss., *modeste, patienter ordine*; alii atque edit. ut in textu. Hic autem forte mirabitur aliquis iudicium Bonosi eisdem iudicibus, a quibus jam damnatus fuerat, a Capuana synodo remissum esse. Verum credibile est priorem sententiam non fuisse, ut vocant, defi-

Ecce filius tuus; et rursus ad Joannem de Maria: *Ecce mater tua* (Joan. xix, 26, 27)? Quid sibi istud vult, quod cum in cruce Dominus positus peccatum mundi tolleret, pronuntiavit etiam de integritate materna? Aut quid aliud dicitur, nisi ut claudat sua ora perfidia, et obmutescat; ne matrem Domini aliquo audeat temerare convicio? Testis est ergo idem arbiter, idem materni pudoris assertor, quod desponsata fuerit viro tantummodo Joseph; nulla tamen conjugalis coitus consuetudine thori jura cognoverit (Matt. i, 18): neque enim eam suscepturam ex Joseph filios a viri consortio separare voluisset.

5. † Sed si hoc parum est, addidit testimonium Evangelista, dicens quod *suscepit eam Discipulus*^d in sua (Joan. ix, 27). Numquid ergo divortium fecit? Numquid a viro abduxit atque abstulit? Ergo qui hoc legit in Evangelio, quomodo quasi naufragus titubat et fluctuat?

6. † Hoc ergo testamentum filii est de matris integritate, hæc Mariæ locuples integri pudoris hæreditas, hic totius finis consummationis. Denique hoc dixit, et *emisit spiritum* (Ibid., 30), consummans omne mysterium bono fine pietatis.

7. † Legimus etiam et omnia percurramus, vel de eo quod fratri nostro et coepiscopo Basso in consortium regendæ Ecclesiæ datus est Senecio, vel de cæteris, unde vestræ normam exspectamus sententiæ. »

1010 † EPISTOLA LVII.

EUGENIO cur eum Mediolani non exspectaverit, expliat: deinde iis quæ sub Valentiniano et Theodosio relationis Symmachi occasione facta fuerant, retentis, eundem tyrannum quod sumptus idolorum templis concedendo, nec Dei timorem, nec aliorum de se existimationem ante oculos habuerit, libere obtulit; oppositoque ipsius prævaricationi Hebræorum exemplo, hanc ait fuisse causam cur ad eum non rescripserit; se tamen in posterum libertate, quam apud alios principes adhibuerit, cum eodem usuram.

Clementissimo Imperatori EUGENIO AMBROSIIUS episcopus.

1. † Secessionis mihi causa timor Domini fuit, ad

nitivam. Et potuit etiam fieri ut primis iudicibus alios synodus adjungeret. Sed cum ejusdem synodi acta exciderint, nihil nisi hæsitanter proponi potest. At tamen multa Launois tomo I, epistola ad Sambævium de illo concilio disputat, nimirum indigna quæ consulantur.

^c Mss. nonnulli, *Synodi vice discernitis*.

^d Omnes edit. ac pauci mss., *in suam*, subintellige matrem: at alii plures potioresque, *in sua*, ex Græco scilicet *εἰς τὴν ἑαυτῆς*; quomodo non semel in Ambrosio citari jam ante vidimus. Non ingratum autem fuerit argumenta quibus hic perpetua Mariæ integritas vindicatur, cum iis quibus eandem citatis locis libri de Instit. Virg. propugnat Ambrosius, sedulo componere; sic enim facile advertetur non tantopere allucinatos illos, qui utramque scriptionem eidem auctori adjudicant.

^e Scripta sub unum anni 392, vel initium 393.

^f Ambrosium, audito Eugenii adventu, Bononiam se recepisse, indeque causam secessus sui eidem significasse auctor est Paulinus in ejus vita, et nos in

quem omnes actus meos, quantum queo, dirigere, A neque umquam ab eo mentem deflectere, nec pluris facere cujusvis hominis, quam Christi gratiam consuevi. Nemini enim facio injuriam, si omnibus Deum præfero; et confidens in ipso, non vereor vobis imperatoribus dicere, quæ pro meo captu sentio. Itaque quod apud alios imperatores non tacui, nec apud te, clementissime Imperator, tacebo. Atque ut ordinem rerum custodiam, strictim recensebo, quæ ad hoc spectant negotium.

2. Retulerat vir amplissimus ^a Symmachus, cum esset præfectus Urbis, ad Valentinianum augustæ memoriæ imperatorem juniorem, ut templis, quæ sublata fuerant, reddi juberet. Functus est ille partibus suis pro studio et cultu suo. Utique etiam ego episcopus partes meas debui recognoscere. Dedi libellos ^b imperatoribus duos, quibus significarem sumptus sacrificiorum christianum virum non posse reddere: et non fuisse quidem me auctorem, cum tollerentur; auctorem tamen fieri, ^c quominus decernerentur: deinde quia dare eos ipse simulacris videretur, non reddere. Quod enim ipse non abstulerat, non quasi ipse reddebat: sed arbitrato proprio largiebatur ad superstitionis impensas. Postremo si fecisset, aut non veniret ad Ecclesiam, aut si veniret, futurum ut aut sacerdotem non inveniret, aut inveniret sibi in Ecclesia resistantem. Nec ad excusationem obtendi posse, quod esset catechumenus; cum non liceat etiam catechumenis sumptus idolis subministrare.

3. Lecti sunt libelli mei in consistorio, aderat amplissimus honore magisterii militaris ^d Bauto comes, et Rumoridus, et ipse ejusdem dignitatis gentilium nationum cultui inserviens a primis pueritiæ suæ annis. Valentinianus tunc temporis audivit suggestionem meam, nec fecit aliud, nisi quod fidei nostræ ratio posebat. Acquisierunt etiam comiti suo.

1011 4. Postea etiam ^e clementissimo imperatori Theodosio coram intimavi, atque in os dicere non dubitavi, cui intimata senatus legatione hujusmodi, licet non totus senatus poposcerit, insinua-

Admonitione. ad Exhortat. Virgin. observavimus.

^a Hujus Relationem col. 823, et sequentibus editam habes.

^b Rom. edit., *imperatoribus duos*; Reg. codex, in quo uno invenimus hanc epistolam, *imperatoribus duos*. Forte an quod eorumdem libellorum exempla Theodosio quoque deferri curaverit, aut certe quod ea quæ uni imperatori offerebantur, ejus collegis etiam censebantur oblata, quemadmodum a nobis alibi observatum est. Hi porro duo libelli nihil aliud sunt quam epistolæ 17 et 18 supra exhibitæ.

^c Eadem edit., *quominus decernerentur debere, quia dare pretia sacrificiorum*; cod. Reg. ut in textu. Rationes autem quibus apud Valentinianum, epist. 17, usus reperitur, hic quasi in fasciculum revocat.

^d Bauto nempe idolorum cultui addictum fuisse hic non liquido indicat S. Ambrosius; annotavimus tamen ad epist. 24, num. 4, laudes quibus eum Zoizimus prosequitur, ferme suspicionem injicere alienum eum fuisse a christianis sacris. Quod si verum non sit, ejus virtutem singularem exstitisse dicendum erit, quæ a tanto christianorum obtracatore

tionem meam tandem assensionem detulit, et sic aliquibus ad ipsum non accessi diebus, nec moleste tulit; quia non pro meis commodis faciebam, sed quod et ipsi, et animæ meæ proderat, in conspectu regis loqui non confundebam (*Psal. cxviii, 46*).

5. Iterum Valentiniano ^f augustæ memoriæ principi, legatio a senatu missa intra Gallias, nihil extorquere potuit: et certe aberam, nec aliquid tunc ad eum scripseram.

6. Sed ubi clementia tua imperii suscepit gubernacula, compertum est postea donata illa esse ^g præcellentibus in republica, sed gentilis observantiæ viris; et fortasse dicatur, Imperator auguste, qui ipse non templis reddideris, sed bene meritis de te donaveris. Verum nosti pro Dei timore agendum esse constanter, quod etiam pro libertate frequenter fit non solum a sacerdotibus; sed etiam ab his qui vobis militant, aut in numero habentur provincialium. Te imperante, petierunt legati, ut templis redderes, non fecisti: iterum alteri postulaverunt, renisus es; et postea ipsis, qui petierunt, donandum putasti.

7. Etsi imperatoria potestas magna sit, tamen considera, Imperator, quantus sit Deus: corda omnium videt, conscientiam interiorum interrogat, novit omnia, antequam fiant, novit interna pectoris tui (*Act. 1, 24; Dan. xiii, 42*). Ipsi falli vos non patimini, et Deum ^h vultis celare quidquam? Hoc non cecidit in animum tuum? Quamvis enim illi agebant tam perseveranter, nonne tuum fuit, Imperator, pro Dei summi et veri et vivi veneratione perseverantius obsistere, et negare, quod erat in injuria sacræ legis?

8. Quis invidet, quoniam quæ voluisti, aliis donavisti? Non sumus scrutatores vestræ liberalitatis, nec aliorum commodorum invidi; sed sumus interpretes fidei. Quomodo offeres dona tua Christo? Pauci æstimabunt quid feceris; omnes, quid volueris: quidquid illi fecerint, tuum erit: quidquid non fecerint, suum. Etsi es imperator, Deo subditus magis esse debes. Quomodo sacerdotes Christi tua munera dispensabunt?

9. Fuit hujusmodi quæstio temporibus superiori-

fuerit approbata.

^e Id Baronius conjicit evenisse anno 388, cum post Maximum devictum rediit Mediolanum Theodosius, ad ethnicorum postulata benigne audienda post tantam victoriam, ut ipsi sibi persuadebant, magis paratus.

^f Theodosio in Orientem regresso, novos libellos circ. an. 592 Valentiniano, cujus adolescentiam tandem expugnatos sese credebant, obtulerunt; sed casu conatu, ut hic, et in ejusdem imperatoris funebri laudatione testatur Ambrosius. Et hinc agnoscinus diversissimos hosce libellos a Paulino in Ambrosii vita male confundi.

^g Flaviani atque Arbogastis comitum precibus atque auctoritati ab Eugenio concessa esse privilegia illa scribit Paulinus.

^h Reg. cod., *vultis celare? Non cecidit in animum tuum quidquam. Si illi agebant, etc.* Sed hoc etiam modo idem hic locus a Paulino refertur, a quo alia similiter nonnulla ad verbum ex hac epistola descripta sunt.

bus; et tamen fidei patrum ipsa cessit persecutio, et gentilitas detulit. Nam (II *Mach.* iv, 18 et seq.) cum ageretur a agon quinquennalis in civitate Tyro, et ad spectandum venisset Antiochiæ rex sceleratissimus, Jason b ordinavit sacrorum procuratores, ut ab Hierosolymis Antiochenses ferrent 1012 drachmas argenti trecentas, et illas darent ad sacrificium Herculis: verum patres non gentilibus dederunt pecunias, sed viris fidelibus missis, c protestantur non erogari ad deorum sacrificium, quia non congruebat, sed in alios sumptus dari. Et pronuntiatum est, quia ille ad sacrificium Herculis missum dixerat argentum, suscipi quidem debere in id, quod erat missum: sed quia illi, qui detulerant, resistebant pro studio et cultu suo; ut non sacrificio proficerent, sed aliis necessitatibus, traditæ sunt pecuniæ ad constructionem navium: etsi coacti miserunt, d non tamen ad sacrificium, sed ad alios sumptus reipublicæ.

10. Denique e qui attulerant, utique potuissent tacere: sed lædebant fidem, quia sciebant quo deferrentur; et ideo miserunt viros timentes Deum, qui agerent, ut non templo, sed ad impensas navium, quæ missa fuerant, deputarentur. Ipsi enim crediderunt pecunias, qui causas agerent sanctæ legis: iudex rerum effectus fuit, qui absolvit conscientiam. Si positi in aliena potestate, sic præcavebant, quid te oportuerit facere, o Imperator, dubitari non potest. Tu utique quem nemo cogebat, nemo habebat in potestate, debuisti ab sacerdote consulere.

11. Ego certe quando tunc restiti, etsi solus restiti, tamen non solus volui, nec solus id suasi. Quoniam igitur meis vocibus et apud Deum et apud omnes homines teneor; aliud mihi non licere intellexi, aliud non oportere, nisi ut consulerem mihi; quia non potui tibi credere inodeste. Certe diu pressi, diu tibi dolorem, nulli quidquam intimum putavi; dissimulare mihi nunc non licet, tacere liberum non fuit. Ideo etiam in primordiis imperii tui scribenti non rescripsi, quia istud prævidebam futurum. De-

a Olympicos ludos intellige olim in Græcia celeberrimos, qui propterea quinquennales appellabantur, quod celebrarentur quinto quoque anno. Hos autem non solum in Elide, sed alibi etiam institutos ex Eusebio, Xiphilino atque aliis discere est.

b Reg. cod., *ordinavit spectatores Antiochenos, qui ab Hierosolymis ferrent drachmas. Et ille quidem misit ad sacrificium, etc.*

c Idem cod., *expostularunt non erogari ad sacrificium.... licet ille ad sacrificium Herculis missum dixerit.... debere quod erat missum.*

d Non tamen ad sacrificium, deest in cod. Reg.

e Ita edit. Rom. ms. autem Reg., *Denique et obtulerunt, utque potuerant tacere, etc.*

f Scripta circa annum 393.

g Paulinum Burdigalæ in Aquitania natum pauci ambigunt, nec Baronius ipse refragatur. Unde nihil erat, cur hujus loci verba magnus Cardinalis a scriptoribus transposita fuisse suspicaretur, atque adeo sic ordinanda: *Paulinum splendore generis nulli secundum, in partibus Aquitaniæ venditis facultibus. Sed sincerum esse locum non modo consensus mss. atque edit. evincit, verum etiam ipsamet verborum sententia. Non enim iste negatur eundem Paulinum tam*

niq̄ue reposcenti litteras, cum ipse non rescriberem, dixi: Hæc causa est, quod extorquendum ei arbitror.

12. Tamen ubi causa emersit officii mei, pro his qui sollicitudinem sui gerebant, et scripsi et rogavi; ut ostenderem in causis Dei timorem mihi justum inesse, nec pluris me facere adulationem, quam animam meam: in his vero, in quibus vos rogari decet, etiam me exhibere sedulitatem potestati debitam, sicut et scriptum est: *Cui honorem, honorem: cui tributum, tributum* (Rom. xiii, 7). Nam cum privato detulerim corde intimo, quomodo non deferrem imperatori? Sed qui vobis deferri vultis, patimini ut deferamus ei, quem imperii vestri vultis auctorem probari.

1013 f EPISTOLA LVIII.

PAULINI et THERASIE post distributas egenis suas facultates secessum narrat, nec non futuras ob eam causam paganorum criminationes, quorum superstitionem ac cæcitate luget. Tum nihil pro religione turpe ducendum exemplis probans, saltationem Davidis, Eliæque nuditatem mystice explicat, et defendit.

AMBROSIIUS SABINO episcopo.

1. Paulinum splendore generis in partibus e Aquitaniæ nulli secundum, venditis facultatibus tam suis, quam etiam conjugalibus, in hos sese induisse cultus ad fidem comperi; ut ea in pauperes conferat, quæ redegit in pecuniam: et ipse pauper ex divite factus, tamquam deoneratus gravi sarcina, domui, patriæ, cognationi quoque valeat, quo impensius Deo serviat. Elegisse autem secretum affirmatur Nolanæ urbis, ubi tumultum fugitans ævum exigit.

2. Matriona quoque virtuti et studio ejus proxime accedit, neque a proposito viri discrepat. Denique transcriptis in aliorum jura suis prædiis, virum sequitur, et exiguo illic conjugis contenta cespite h solabitur se religionis et charitatis divitiis. i Soboles eis nulla, et ideo meritorum posteritas desiderata.

3. Hæc ubi audierint j proceres viri, quæ loquen-

paterno quam materno genere ex majoribus Romanis ortum duxisse, cum senatorii ordinis utrimque esset: sed ei propriam patriam assignat Ambrosius. Si tamen ex mente Baronii exponendus esset hic idem locus, hyperbaton in eo admitteremus, figuram scilicet auctori nostro minime insolentem.

h Rom. edit. cum paucis mss., *solatur se religionis et simplicitatis divitiis*; vet. edit. cum reliquis cod. ut in contextu, nisi quod pro *charitatis*. Long. habet, *castitatis*. Per cespitem autem indicat sanctus Doctor exiguum aliquod prædium Paulino et conjugi ejus alendis vix idoneum.

i Paulinus natum sibi in Hispania filium, sed eundem die octavo e vivis raptum, Compluti in Mariyrum basilica sepultum esse in poem. 52 testificatur.

j Non levis augur hoc loco fuit Ambrosius. Paulini secessum invidiosissime traduxerunt profani homines, quemadmodum vel ex Ansonii epistolis ad Paulinum hac de re scriptis, nec non ex hujus ad illum responsis intelligimus. Verum e contrario generosum illud hujusce tanti viri propositum summis laudibus extulerunt Ambrosius, Hieronymus, Augustinus atque alii.

tur? Ex illa familia, illa prosapia, illa indole, tanta A præditum eloquentia ingrassæ a senatu, interceptam familiæ nobilis successionem: ferri hoc non posse. Et cum ipsi ^a capita et supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiant sacra; si forte christianus vir attentior sacrosanctæ religioni, vestem mutaverit, ^b indignum facinus appellant.

4. Eundem doleo tantam esse ^c in mendacîo observantiam, in veritate negligentiam; ut confundantur plerique attentiores ad sacrosanctam religionem videri, non considerantes vocem dicentis: *Qui me confusus fuerit coram hominibus, confundar et ego eum coram Patre meo, qui est in cælis* (Marc. viii, 38). Sed non confusus est Moyses, qui cum esset ascitus in domum regiam, thesauris Ægypti opprobrium Christi præferendum putavit. Non confusus est David, qui ante Arcam testimonii coram omni populo saltavit (II Reg. vi, 20). Non confusus est Esaias, qui nudus et discalceatus ibat per populos, oracula clamans cælestia (Esai. xx, 2).

5. Quid utique tam deformæ visibili spectaculo, **1014** quam histrionicis sinuare gestas, et femineo usu mollire membra? Deliciarum comes et luxuriæ ludibrium est lascivâ saltatio. Quid illud quod ipse cecinit dicens: *Omnes gentes, plaudite manibus* (Psal. xlvii, 2)? Nempe si corporalia consideremus, tamquam muliebribus intermixtum choreis putamus eum concrepare manibus, et turpi plaudere. Nam et de Ezechiel dictum est: *Plaudite manu, et percutite pede* (Ezech. vi, 11).

6. Sed hæc quæ corporeo aspectu sunt turpia, sacrosanctæ religionis contemplatione ^d reverenda sunt; ut qui ista reprehendant, ipsi in laqueis reprehensionis animas suas inducant. Denique reprehendit Michol saltantem David, et ait ad eum: *Quid honorificatus est hodie rex Israel; quia denudatus est hodie ante oculos puellarum suarum? Et respondit ei David: Coram Domino ludam, qui elegit me pro patre tuo, et pro universa domo ejus; ut constitueret me regem super populum suum Israel. Et ludam coram Domino, et denudabor adhuc sic, et ero nugax ante oculos tuos, et cum puellis, quibus dixisti me denudatum, honorificabor* (II Reg. vi, 20 et seq.).

7. Non erubuit igitur David femineas opiniones, nec opprobria apud mulieres subire pro religionis obsequio verecundatus est. Ludebat enim Domino **D** puer suus; et ideo amplius placuit, quia ita se hu-

^a Isidis, quæ aliis Io, aliis Ceres dicitur, cultus olim in Ægypto, maxime autem Alexandria celebrabatur. Ejus sacra cum Romam inde translata essent, Urbe tandem ob cultus ac ceremoniarum turpitudinem expulsa fuerunt Pisone atque Gabinio coss. sed postmodum iterum revocata, ut discimus ex Apolog. Tertulliani cap. 6. Non solum autem capitis ac superciliorum, sed etiam totius corporis crines abradebant, ut deæ Osiridis conjugis mortem lugenti dolorem testarentur suum: quæ res in causa fuit, cur christiani imperatores, ne mulieres decalvarentur, multis legibus prohibuerint. Plura de Iside habentur apud Diodorum Sic. lib. 1, Apuleium Milesiar. cap. ultimo, Plutarchum lib. de Iside et Osiride, et alios.

^b Mss. aliquot, indignum facinus clamant.

milliavit Deo, ut regale posthaberet fastigium, et altitudin exhiberet Deo quasi servulus ministerium. Denique illa quæ saltationem hujusmodi reprehendit, sterilitatis damnata, non dedit sobolem regiam, ne superbos crearet: et quod verum est, nullam est adeptâ posteritatis suæ meritorumque successionem.

8. Quod si quis adhuc dubitat, accipiat Evangelicum testimonium; dixit enim Dei Filius: *Cantabimini vobis, et non saltastis* (Math. xi, 17). Derelicti sunt itaque Judæi, qui non saltaverunt, qui nescierunt manibus suis plaudere: adscitæ sunt gentes, quæ spiritalem Deo plausum dederunt. *Stultus enim complexus est manus suas, et devoravit viscera sua* (Eccles. iv, 5), id est, corporalibus se implicavit negotiis, et devoravit viscera suâ, sicut mors prævalens; et ideo non inveniet vitam æternam: sapiens autem attolens opera sua, ut lucerent coram Patre suo, qui in cælis est (Math. v, 16); non absumpsit, sed elevavit viscera sua usque ad resurrectionis gratiam. Hæc gloriosa sapientis saltatio, quam saltavit David; et ideo usque ad **1015** sedem Christi sublimitate spiritalis saltationis ascendit, ut videret atque audiret dicentem Dominum Domino suo: *Sede a dextris meis* (Psal. cii, 1).

9. Ergo si non absurde ^e cecidisse nobis hanc de saltatione interpretationem judicas, non supersedes adhuc lectionis labore (Esai. xx, 2); ut etiam de Esaiâ mecum recenseas, quod benetibi cognitum est illum non ludibrose, sed gloriosissime denudatum esse in conspectu populorum occurrentium, utpote quæ oracula Domini ore proprio resultabat.

10. Sed forte aliquis dicat: Non igitur erat turpe, ut vir ^f nudus per omnia iret per populos; cum ei et virilis sexus et muliebris occurreret? Non ipsa spectes offendebat oculos omnium, et maxime mulierum? Nonne ipsi nos inspicere nudos plerumque reveremur? Denique idcirco indumentis operiantur genitalia hominum, ne deformi visu obtutum, aciemque perstringant oculorum intuentium.

11. Acquiesco et ego: sed considera quæ figura sit facti hujus, quidve prætendat species hujusmodi; eo quod ita nudi ambulabant pueri Judæorum et virgines in captivitate deducti: *Sicut puer, inquit, meus Esaias, vadit nudus et excalciatus* (Ibid., 3). Potuit quidem hoc et sermone exprimere, ^g sed exemplo acerbare maluit; ^h ut species ipsa plus incuteret

^e Mendacium hic vocat idolum aut cultum idoli, phrasi ecclesiastica: quod alio nomine vanitatem appellant. Reg. xvi: *Provocantes Deum in vanitatibus suis*. Psal. iv: *Ut quid diligitis vanitatem et queritis mendaciam*. Hier. viii: *Quare ad iracundiam me provocaverunt in sculptilibus suis et vanitatibus*. Ita Nannius.

^d Nonnulli mss., revelanda sunt.

^e Mss. aliquot, cecinisse nobis, minus concinne.

^f Omnes edit. et pauci mss., nudus omnino iret.

^g Quidam mss., sed exemplo acerbare.

^h Species, inquit Nannius, ipsius rei conspectus visioque est, ab antiquo verbo *specere*, quod *videre* significat.

horroris, et quod in prophetæ corpore aversabantur, A in se pertimescerent. In quo igitur horror gravior turpitudinis, in corpore prophetæ, an in perfidorum peccato, quod tantam meritis suis ærumnam incidit captivitatis?

12. Quid si in prophetico corpore nihil opprobrii? Ille enim corporalibus non intendebat, sed spiritalibus. Namque in excessu mentis non dicit: *Audiam quid loquar; sed, quid loquatur in me Deus* (*Psal. lxxxiv, 9*). Neque attendit utrum nudus, an vestitus sit. Denique Adam ante peccatum nudus erat (*Gen. ii, 25*), sed nudum se nesciebat, quia erat indutus virtutibus: posteaquam vero peccatum commisit, nudum se esse vidit, et textit. Noe nudatus erat (*Gen. ix, 21*), sed non erubescibat, quia erat plenus futunditatis, et spiritalis lætitiæ. Denique qui eum risit ut nudum, ipse mansit perpetuæ obnoxius opprobrio turpitudinis. At vero Joseph ne turpiter nudaretur, vestem reliquit, et nudus aufugit (*Gen. xxxix, 12*). Quis igitur turpis, illa quæ vestem alienam tenuit, an is qui suam exiit?

13. Sed ut plenius liqueat quia non se, neque quæ juxta pedes sunt, prophetæ aspiciunt, sed cælestia; lapidabatur Stephanus, et videbat cælos apertos, et Jesum ad dexteram Dei stantem (*Act. vi, 55*): et ideo lapidum ictus non sentiebat, corporis non considerabat vulnera; sed oculis erat Christo affixus, illi adhærebat. Ergo et Esaias nudum se non conspicebat, sed divinæ vocis organum se præbebat (*Esa. xx, 2*); ut promeret quod in eo loquebatur Deus.

1016 14. Sed esto ut se videret, poterat non facere quod jubebatur? Poterat turpe arbitrari, quod imperabat Deus? Sara quia risit, incredulitatis coarguta est (*Gen. xviii, 2*): Abraham laudatus; quia fir verbo Dei non hæsitavit: et donatus remuneratione maxima, quia jubentis Deo pie posse fieri credidit etiam a parricidium (*Gen. xv*).

15. Illic igitur quid verecundiæ esset prophetæ, ubi aliud gerebatur, et aliud figurabatur? Judæi propter flagitia sua destituti a Domino Deo, cœperant vinci ab adversariis suis, conferre se volebant ad Ægyptios; ut sibi essent præsidio adversum Assyrios, qui redire magis ad fidem, si boni consulerent, debuissent. Iratus Dominus significat vanam illos spem gerere, qui offensam Domini putarunt majore peccato levandam; cum illi ipsi vincendi forent, in D quorum auxiliis populus Judæorum consideret: hoc secundum historiam.

^a Id est, ut Mannius observat, illi mactationem; omnis enim cædes in cognatos parricidium dicitur, et in eos qui titulum patris patriæ emeruerunt.

^b Mss. aliquot, *immerserit volutabris; unns etiam, immerserit voluptatibus.*

^c Scripta circa annum 393.

^d Severi Neapolitani episcopi nomen sanctorum albo inscribitur pridie kal. Maii, ejus etiam perhonorificæ mentio fit apud Symmachum quamvis ethnicum, lib. vi, epist. 51. Hunc autem ipsum esse ad quem Ambrosiana hæc epistola destinatur, post Baronium tradidit Ughellus tom. VI *Italiæ sacræ*, ac Bollandistæ ad memoratam diem; ubi ejusdem sancti

16. Figurâ autem illa, quia in Ægyptiis confidit qui luxuriis deditus est, mancipatus lasciviæ. Nemo autem se luxui committit, nisi qui recedit a præceptis Dei veri. Ubi autem cœperit quis luxuriari, incipit deviare a fide vera. Ita duo committit maxima crimina, opprobria carnis, et mentis sacrilegia. Ergo qui non sequitur Dominum Deum suum, ingurgitat se luxuriæ ac libidini, pestiferis corporis passionibus. Qui autem se ingurgitaverit atque immerse- rit hujusmodi volutabris, perfidiæ laqueos incurrit: *Sedit enim populus manducare et bibere* (*Exod. xxxii, 6*), et feri sibi deos poposcit. Unde docet Dominus quoniam qui duobus istis flagitiorum generibus dederit animam suam, exiit indumento, non vestis lætitiæ, sed viviæ virtutis; cujus amictus non temporalis, sed æternus est. Vale, et nos dilige; quia nos te diligimus.

EPISTOLA LIX.

Nuntiatio Jacobi presbyteri recessu ex Perside in Campaniam, hujus plagæ tranquillitatem laudat, tumultus quæ Mediolanum agitabatur, illi opponens.

AMBROSIIUS ^d SEVERO episcopo.

1. Ex ultimo ^e Persidis profectus sinu Jacobus frater et compresbyter noster, Campaniæ sibi ad requiescendum littora, et vestras elegit amœnitates. Advertis quibus in locis ^f quasi ab hujus mundi vacuum tempestatibus suppetere sibi posse præsumserit securitatem, ubi post diuturnos labores reliquum vitæ exigat.

2. Remota enim vestri ora littoris non solum a C periculis, sed etiam ab omni strepitu tranquillitatem infundit sensibus, et traducit animos a terribilibus, et sævis curarum artibus ad honestam quietem; ut illud commune omnium specialiter vobis videatur congruere et convenire, quod ait David de sancta Ecclesia: *Ipsa 1017 super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam* (*Psal. xliii, 2*). Et nimia liber animus a barbarorum incursibus, et præliorum acerbitatibus, vacat orationibus, inservit Deo, carat ea quæ sunt Domini, fovet illa quæ pacis sunt et tranquillitatis.

3. Nos autem objecti ^g barbaricis motibus, et bellorum procellis, in medio versamur omnium molestarum freto, et pro his laboribus et periculis graviora colligimus futuræ vitæ pericula. Unde de nobis propheticum illud concinere videtur: *Pro laboribus vidi tabernacula Æthiopum* (*Habac. iii, 7*).

4. Etenim in istius mundi tenebris, quibus obum-

episcopi vitam edidere.

^e Utrum hæc verba de quadam ipsiusmet sinu Persici ora, an de remotiore Persidis regione intelligenda sint, non liquet.

^f Plerique mss., *quasi ad hujus mundi vacuum.*

^g Baronius, quem in hoc Ughellus alique recentiores, nec non etiam Bollandi continuatores secuti sunt, hunc locum ad Maximi tyranni bellum pertinere contendit, contra vero auctor vitæ Ambrosii vernacula lingua editæ, eadem verba ad Eugenii adventum in Italiam referenda defendit. Quæ de re satis diximus in Admonitione.

bratur veritas futuræ perfectionis; ^a cum annum tertium et quinquagesimum jam perduxerim in hoc corpore situs, in quo tam graves jamdudum sustinemus gemitus, quomodo non in tabernaculis Æthiopum tendimus, et habitamus ^b cum habitantibus Madian? Qui propter tenebrosi operis conscientiam dijudicari etiam ab homine mortali reformidant (*Psal. cxix, 5*): *Spiritualis enim dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur* (I Cor. II, 15). Vale, frater, et nos dilige, ut facias; quia nos te diligimus.

• EPISTOLA LX.

PATERNUM filio neptem ex filia uxorem tradere cogitantem a proposito ipsa nominum consideratione deterret. Id legi divinæ congruum negat, itemque pietati ac Cæsareis constitutionibus: tum solutis quibusdam objectiunculis, easdem nuptias non expedire confirmat.

AMBROSIIUS PATERNO.

1. Paterni quidem unanimi mei salutationem legi, ^d sed consultationem haudquaquam paternam; ut velis filio neptem copulare ex filia: sed nec avo te, nec patre dignam. Itaque quid consulueris, considera; omne enim quod agere volumus, prius nomen facti ejus interrogemus, et tunc utrum laude an vituperatione dignum sit, æstimabimus. Verbi gratia, misceri mulieri quibusdam voluptas est, ^e medicorum etiam pueri corporibus utile ferunt: sed considerandum utrum conjugii, an extraneæ; deinde nuptæ, an innuptæ. Si quis **1018** desponsata sibi et tradita utatur, ^f conjugium vocat: qui alienæ expugnat pudorem, adulterium facit, cujus vel solo nomine reprimatur plerumque tentandi audacia (27, q. 2; c. *Quis desponsata*). Hostem ferire victoria est, reum æquitas, innocentem homicidium: quod si quis ^g

^a Nonnulli mss., cum ad annum.... jam produxerim.

^b Rom. edit., cum tabernaculis Cedar.

^c Scripta circa annum 393.

^d Non pauci mss., consolationem, haud satis recte. Hujus autem epistolæ propositum Nannius exponit in hunc modum: «Olim licebat patrum filiam ex fratre in uxorem ducere, ut patet ex fragmentis Ulpiani, cujus verba hæc sunt: *Inter cognatos autem ex transverso gradu olim quidam usque ad quartum gradum matrimonium contrahi non poterant, nunc autem ex tertio gradu licet uxorem ducere; si tamen fratris filia, non etiam sororis filia, aut amita, aut matertera, quamvis eodem gradu sit. Hoc genere connubii primus inter Romanos usus est Cl. Cæsar Agrippina fratris filia in uxorem ducta.* Nunc autem Paternus in pari gradu idem jus putavit, quæsitivque quod licitum erat patruo, num idem liceret avunculo: si incestæ nuptiæ non erant cum fratris filia, non videri etiam incestas cum sororis filia. Quod S. Ambrosius hac epistola refellit.» Hæc ille. Sed nihil est in tota epistola, unde colligere liceat istam Paterno fuisse dubitationis causam: contra vero omnes series clamant Doctorem nostrum haud minus illicitas habuisse nuptias patruo cum fratris filia, quam avunculo cum sororis.

^e Edit. aliquot Paris., medicorum etiam periti, non bene; medicorum enim pueri a Græcis ipsi medici appellantur; ut jam alicubi observavimus.

^f Rom. edit. sola, conjugio vacat: verum nulla causa est, cur ab aliis ac mss. omnibus recedatur.

^g Edit. ac. mss. nonnulli, percipiat animo; Bely.,

A perscipiat animo, revocat manum. Ergo etiam tu quid consulas, quæso tecum retractes.

2. Conjugium vis inter filios nostros componere. Quæro utrum pares copulandi, an impares sint? Sed, nisi fallor, compares appellari solent. Boves qui jungit ad aratrum, equos ad currum, pares eligit, et ut ætas conveniat et forma, nec natura ^b discrepet, nec decoloret diversitas. Tu copulare paras filium tuum, et neptem ex filia, hoc est, ut accipiat sororis suæ filiam, diversa licet matre quam socrus editus. Interroga nominum religionem: nempe avunculus iste illius, illa hujus ⁱ neptis vocatur. Nec ipse te revocat sonus nominum; cum hic avum resonet, illa hoc nomen ad avunculum, quod ad avum referat? Quanta deinde etiam reliquorum confusio vocabulorum?

B Idem avus et socer vocabere, ea quoque tibi neptis et nurus diverso nomine nuncupabitur. Mutuabuntur etiam fratres diversa vocabula, ut illa socrus fratris sit, iste gener sororis. Nubat avunculo suo neptis, et immaculorum pignorum charitas illecebrosus amore mutetur.

3. Super hoc igitur meam a sancto viro episcopo vestro ⁱ expectari sententiam dicis. Non opinor, neque arbitror. Nam si ita esset, et ipse scribendum putasset: non scribendo autem significavit quod nequaquam hinc dubitandum arbitraretur. Quid enim est, quod dubitari queat; cum lex divina etiam ^k patruales fratres prohibeat convenire in conjugalem copulam, qui sibi quarto sociantur gradu? Hic autem gradus tertius est, qui etiam civili jure a consortio conjugii exceptus videtur.

4. Sed prius sacræ legis scita interrogemus; præterdis enim in tuis litteris, quod permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimetur, eo quod non sit prohibitum. Ego autem et probi-

præcipiat animo: Colb., præcipiat amicum; reliqui, ut in textu.

^b Mss. aliquot, discopulet, nec discoloret. Non absurde autem monet Nannius Ambrosium allusisse ad illud Ovidii:

Quam male inæquales veniunt ad aratra juvenci,
Tam premitur magno conjuge nupta minor.

ⁱ Observat Casaubonus in *Spartianum* pag. 6, num. 12, vocem *neptis* ab Ambrosio in hac epistola positam et pro filii filia veteri significato, et pro filia fratris recenti usurpatione, quæ tandem sola invaluit apud Italos et Gallos. Addimus vero Præsulem nostrum, dum nominum consideratione propositum conjugium dissuadet, imitatum videri Sophoclis ac Senecæ tragedias, in quibus Oedipi cum Jocasta matre conjugium, propositis affinitatum quæ hic confundebantur, vocabulis, execratione dignum ostenditur. Priorem consule Oedipi Tyranni ultimo actu, posteriorem autem Thebaidis primo.

^j Omnes edit., expectari sententiam non opinor; omnes mss. e contrario, ut nos in textu.

^k Qui ex duobus fratribus nascuntur, fratres patruales, sororesque patruales appellantur. Cicero in Philip. Sed enim si alter sit masculus, altera sit femina, qui ex duobus fratribus, sive altero fratre, sive altera sorore nascuntur, æque fratres patruales vocantur, a digniore transumpta significatione; et sic etiam maritos vocamus, cum et uxorem, viamque ejus intelligimus. Ita Nannius. Cæterum quæ lex divina hic indicetur ab Ambrosio, nobis non succurrit.

bitum assero; quia cum leviora interdicta sint de patruelibus fratribus, **1019** multo magis hoc quod arctioris est plenum necessitudinis, interdictum arbitror. Qui enim leviora astringit, graviora non solvit, sed alligat.

5. Quod si ideo permissum putas, quia specialiter non est prohibitum; nec illud prohibitum sermone Legis reperies, ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet, quia non est prohibitum? Minime; interdictum est enim naturæ jure, interdictum est lege, quæ est in cordibus singulorum: interdictum est inviolabili præscriptione pietatis, titulo necessitudinis. Quanta hujusmodi invenies non esse interdicta lege per Moysen edita, et tamen interdicta sunt quadam voce naturæ!

6. Multaque sunt, quæ licet facere, sed non expedit; omnia enim licent, sed non expediunt (I Cor. vi, 12): omnia licent, sed non ædificant. Si ergo etiam ab iis nos revocat Apostolus, quæ non ædificant; quomodo faciendum putamus, quod et non licet Legis oraculo, et non ædificat, discrepante pietatis ordine? Et tamen illa ipsa vetera, quæ fuerant duriora, temperata sunt per Evangelium Domini Jesu: *Transierunt vetera, ecce facta sunt nova* (II Cor. v, 17).

7. Quid tam solemne quam ^a osculum inter avunculum et neptem, quod iste quasi filix debet, hæc quasi parenti? Hoc igitur inoffensæ pietatis osculum suspectum facies de talibus cogitando nuptiis, et religiosissimum sacramentum caris pignoribus eripies.

8. Sed si divina te prætereunt, saltem imperatorum præcepta, a quibus ^b amplissimum accepisti honorem, haudquaquam prætereire te debuerunt. Nam Theodosius imperator etiam patruelles fratres et consobrinos vetuit inter se conjugii convenire nomine, et severissimam pœnam statuit, si quis temerare ausus esset fratrum pia pignora; et tamen illi invicem sibi æquales sunt: tantummodo quia propinquitatis necessitudine et fraternæ societatis ligantur vinculo, pietati eos voluit debere, quod nati sunt.

^a Romanis olim moris fuisse, ut cognati cognatas suas, nisi si quæ famosæ erant, osculo salutarent, ex Cicerone observat Adrianus Turnebus lib. xxix Adversar. cap. 27.

^b Paternum hunc magnis dignitatibus ornatum fuisse isthæc Ambrosii verba declarant. Quapropter non absurde conjectant ii, qui eundem hunc esse putant, ad quem cum titulo comitis Sacri Largit. destinata est lex 14 Theodosii *de Metallis*, necnon epistolæ quinque Symmachi in ejus libro v inscribuntur. Excidit porro quæ hic indicatur, Theodosii constitutio: sed ejus mentio sit in duabus filiorum ejus legibus, quarum altera quæ est 3 de incestis nuptiis, ab Arcadio lata est, altera, *Si nuptiæ ex rescripto petantur*, ab Honorio. Sed et alii quoque ejusdem prohibitionis meminerunt: nimirum Libanius orat. de Angariis edita a Godefredo, August. lib. xv de Civ. Dei cap. 16, Paulus Diac. lib. xiii, et alii.

^c Hoc scilicet objiciebatur et citata lege Honorii, cujus verba sunt, *exceptis his, quos.... supplicare non vetuit*. Hujus certe relaxationis exemplum habes apud Symmachum lib. x, epist. 11 seu 14, Jureti Auctuarii. Vide similiter Cassiod. lib. vii Variar. Form. 46.

9. Sed dicis ^e alicui relaxatum. Verum hoc legi non præjudicat; quod enim ^d in commune statuitur, ei tantum proficit, cui relaxatum videtur, longe diversa invidia. Illud tamen licet in veteri Testamento legimus, ut aliquis uxorem suam sororem diceret; istud inauditum, ut quisquam neptem suam in uxorem accipiat, et conjugem dicat.

1020 10. Jam illud pulcherrimum, quod negasti neptem tuam avunculo suo tuo filio ^e propinquo semini convenire; quia non agnationis copuletur necessitudine. Quasi vero et uterini fratres, id est, diverso patre, sed eadem matre geniti, possint diverso sexu inter se in conjugium convenire; cum et ipsi agnationis jus habere non queant, sed cognationis tantum sibi titulo connexi sint.

11. Unde oportet ab ea discedas intentione, quæ etiamsi liceret, tamen tuam familiam non propagaret: debet enim ^f tibi filius noster nepotes, debet etiam neptis charissima pronepotes. Vale cum tuis omnibus.

¶ EPISTOLA LXI.

Cur Mediolano secesserit, ac mature eodem redierit, declarato, gratisque Deo propter opem THEODOSIO præstitam actis, voluntati ejusdem principis obsecraturum se pollicetur. Cujus pietatem summe commendans, ut clementia utatur petit.

^h AMBROSIIUS THEODOSIO imperatori.

1. Arbitratus es, beatissime imperator, quantum ex augustis litteris tuis comperi, me longe abesse ab urbe Mediolanensium; ⁱ quia res tuas crederem a Deo destitui. Sed non ego ita imprudens, aut virtutis et meritorum tuorum immemor abfui, ut non præsumerem cœleste auxilium pietati tuæ adfore, quo Romanum imperium a barbari latronis immanitate et ab usurpatoris indigni solio vindicares.

2. ^j Festinavi igitur illico reverti, posteaquam illum, quem jure declinandum putaveram, jam abesso cognovi; non enim ego Ecclesiam Mediolanensem

^d Paris. quædam edit., *in communione*; aliæ et cuncti mss., *in commune*. Verum neutra vox satis probatur, nisi verbo *statuitur* præfigatur negatio. Iterum autem ubi omnes edit., *diversa injuria*; ex omnibus mss. restituimus, *diversa invidia*.

^e Omnes edit. *propinquo semine*: mss. vero partim, *propinqui semini*, partim, *propinqui semine*, alii demum complures, *propinquo semini*. At continuo post cum legeretur in edit. Eras. et seq., *agnationis ei legitimo jure, sed cognationis copuletur*, etc., Amerb. cum omnibus mss. efferunt, ut in textu.

^f Mss. aliquot, *tibi filia et filius noster*, etc.

^g Scripta circa annum 394.

^h Ita codex Reg., edit. autem Rom., *Augustissimo imperatori Theodosio Ambrosius episcopus*.

ⁱ *Quia res tuas destitui*, hoc desideratur in cod. Reg., sed cum videatur sententiæ integrali necessarium, et satis frequenter in omittendo peccent librarii, loco movendum neutiquam duximus. At vero sequenti versu pro *ita impudens*, aptius e mss. restituitur, *ita imprudens*.

^j Reg. codex, *Festinavi reverti.... declinandum putaveram, Mediolano abisse cognoveram*.

dereliqueram Domini iudicio mihi commissam: ^a sed ejus vitæ præsentiam, qui se sacrilegio miscuisset. Redii itaque circiter kalendas Augustas, ex illo die hic resedi. Hic me, Augusto, clementiæ tuæ apices repererunt.

3. Gratias Domino Deo nostro, qui fidei tuæ pietati que respondit; et formam ^b veteris restituit sanctitatis; ut videremus nostro tempore, quod in Scripturarum lectione miramur, tantam in præliis divini auxilii fuisse præsentiam, ut nulli vertices montium adventus tui cursum retardarent, non hostilia arma impedimentum aliquod afferrent.

1021^d. Pro his gratias me censes agere oportere Domino Deo nostro: faciam libenter conscius meriti tui. Certum est placitam Deo esse hostiam, quæ vestro offertur nomine, et hoc quantæ ^e devotionis et fidei est! Alii imperatores in exordio victoriæ arcus triumphales parari jubent, aut alia insignia triumphorum: clementia tua hostiam Deo parat, oblationem et gratiarum actionem per sacerdotes celebrari Domino desiderat.

5. Etsi ego indignus atque impar tanto munere et tantorum votorum celebritati; tamen quid fecerim scribo. Epistolam pietatis tuæ mecum ad altare detuli, ipsam altari imposui, ipsam gestavi manu, cum offerrem sacrificium; ut fides tua in mea voce loqueretur, et apices Augusti sacerdotalis oblationis munere fungerentur.

6. Vere Dominus propitius est Imperio Romano; quandoquidem talem principem et parentem principum elegit, cujus virtus et potestas in tanto imperio constituta culmine triumphali, tanta sit humilitate subnixæ, ut virtute imperatores, humilitate vicarit sacerdotes. Quid exoptem? quidve desiderem? ^d Omnia habes: ex tuis itaque summam votorum capessam, pius es, Imperator, clementiam habes maximam.

7. Opto tamen tibi etiam atque etiam incrementa pietatis, qua nihil Dominus præstantius dedit; ut per tuam clementiam Ecclesia Dei sicut innocentium pace et tranquillitate gratulatur, ita etiam ^e reorum absolutione lætetur. Ignosce maxime his, qui non ante

^a Eugenium significat post concessam instaurandi sacrilegis paganorum ceremonias licentiam adventantem Mediolanum, de quo adventu vide epist. 57, ad eundem Eugenium, quæque nos illie e Paulino in Ambrosii vita observavimus.

^b Rom. edit., veteri restituit sanctitati. Hoc autem loco designat Ambrosius miracula prorsus insolita, quibus Theodosii victoriam de Eugenio tyranno Deus illustravit: de quibus agetur apertius sequenti epistola.

^c Ita codex Reg., at edit. Rom. devotionis et fidei indicium est... in commemorationem victoriæ: minus elegant.

^d Rom. edit.; Omnia habes, et ut summam, etc.

^e Ultimæ edit Paris., in eorum absolutione. Non recto sensu. Infra vero ubi edit. Rom. perquam apposite, qui non ante peccarunt, id est, qui antea cum Maximo non rebellarunt; Reg. cod. habet nihilo deterius, qui etiam in te peccarunt. Et his quidem verbis desinit epistola in eo codice; non displicet tamen exitus, quo fitur in edit. si modo voculam amen

peccarunt. Dominus clementiam tuam conserveat, Amen.

† EPISTOLA LXII.

Quod pridem ad Theodosium non scripserit, excusat; seque ad eum mittere diaconum significans, ut ipsius preces pro quibusdam in Ecclesiæ asylum receptis admittat velit.

^a Annosio Theodosio imperatori.

1. Quamvis proximè scripserim augustæ clementiæ tuæ etiam secundo, mihi tamen non satis fuit velut pari vice sermonis officium reddidisse; cum beneficiis clementiæ tuæ tam frequentibus oppugnatis anim, ut nullis officiis possim compensare quæ debeo, beatissime atque augustissime Imperator.

2. Itaque ut prima occasio non prætermittenda **B** fuit, qua per cubicularium tuum clementiæ tuæ gratias agerem, et alloquii mei officium **1022** repræsentarem; maximè ne desidiæ putaretur fuisse potius quam necessitatis, quod tempore superiore non scripserim. Itaque requirenda mihi causa fuit, qua pietati tuæ deferrem debitum salutationis obsequium.

3. Merito autem ad præferendam epistolam meam alium manum ^b Felicem diaconum misi, simul ut mei vicem officii ⁱ repræsentaret, memoratum quoque pro his qui ad matrem pietatis tuæ Ecclesiam, petentes misericordiam, confugerunt; quorum lacrymas sustinere non potui, quin adventum clementiæ tuæ meis obsecrationibus prævenirem.

4. Grande est quod petimus, sed ab eo cui Dominus inaudita et admiranda concessit, ab eo cujus clementiam novimus, et obsidem pietatem tepemus. Unde plus exspectare nos confitemur; quoniam ut te virtute vicisti, ita etiam tua te vincere debes pietate. Victoria enim tua antiquo more vetustisque miraculis, qualis sancto Moysi, et sancto Jesu Nave, et Samueli, atque David, non humana æstimatione, sed cœlestis gratiæ ^k effusione tibi collata censetur: hic pietatem æqualem poscimus, cujus merito tanta victoria ipsa quæsitæ est.

† EPISTOLA LXIII.

Vercellensem Ecclesiam episcopo propter intestinas contentiones diutius orbatam dolens, concordiam

inde amoveas.

^f Scripta sub fine anni 394.

^g Ita codex Reg.; edit. autem Rom., Clementissimo principi, ac beatissimo imperatori Theodosio augusto Ambrosius episcopus.

^h Felicem huic eundem esse, qui postea ad regendam Bimonensium Ecclesiæ clavum adscitus fuit, communis nec parum probabilis opinio est.

ⁱ Rom edit., repræsentaret et memoriam.

^j Reg. cod., qui adventum clementiæ tuæ nostris obsecrationibus prævenirent. Sed edit. lectio potior est.

^k Idem cod., effusione censetur. Victoriæ parvo illam de Eugenio tyranno relatam a Theodosio imperatore his Ambrosii litteris causam dedisse narrat Paulinus, ut in Admon. observatum est. Ceterum cum de prodigiis, quæ Theodosianis partibus subsidio fuerunt, nonnihil ad Expos. Psal. xxxvi. num. 25, notaverimus hoc loco nihil addimus.

^l Scripta anno 396.

qua Eusebius olim fuerat electus, laudat; utque A
Christum in medio sui stantem habere eadem Ec-
clesia studeat, suadet. Hinc invocatur in Sarmatio-
nem et Barbatianum, qui e monasterio profugit,
abstinentiam ac virginitatem quas abjecerant, aliis
invidebant. Addit reparatum esse mundum absti-
nentia; et hæreticos illos Epicuro ipso detriores:
horumque doctrina hominem converti in pecudem,
immo infra nonnulla animalia dejici. Laudantur me-
moratæ virtutes, et observandæ proponuntur. Quæ
dotes in eligendo episcopo considerandæ: quan-
tumve periculum si vel eligatur indignus vel digno
non obediatur? Divinam esse debere electionem,
electum vero alienum ab iracundia et continentia præ-
cellentem. Quam eximius requiratur in Vercellensi B
Ecclesia, ubi cum vita clericali monastica conjuncta
fuerit ab Eusebio. Hujus ac Dionysii laus et cleri-
calis monasticæque vitæ comparatio. Post quæ Ver-
cellensibus pulcherrima virtutum præcepta dantur.

^a AMBROSIIUS servus Christi vocatus episcopus Ver-
cellensi Ecclesiæ, et his qui invocant nomen Domini
nostri Jesu Christi. Gratia vobis a Deo Patre et uni-
genito Filio ejus adimpleatur in Spiritu sancto.

1. Conficior dolore quia Ecclesia Domini, quæ est
in vobis, ^b sacerdotem adhuc non habet, ac sola nunc
ex omnibus Liguriæ **1023** atque Æmiliæ ^c Venetia-
rumque vel ceteris finitimi Italiae partibus hujus-
modi eget officio; quod ex ea alia sibi Ecclesiæ pe-
tere solebant, et quod verecundius est, mihi ascri-
bitur ^d vestra intentio, quæ affert impedimentum.
Nam cum sint in vobis dissensiones, quomodo pos-
sumus aliquid aut nos decernere, aut vos eligere, aut
quisquam acquiescere; ut inter dissidentes suscipiat
hoc munus, quod inter convenientes vix sustinetur?

2. Hæc illa est confessoris institutio, hæc justo-
rum soboles patrum, qui sanctum ^e Eusebium quem
numquam ante cognoverant, posthabitis civibus,
simul ut viderunt et probaverunt: tantumque inter-
fuit, ut probaretur; quantum, ut videretur? Merito
vir tantus evasit, quem omnis elegit Ecclesia: me-

^a Hæc inscriptio abhorreere videtur ab Ambrosii
consuetudine, quem alia simili nusquam alibi usum
reperias. Et hanc quidem facile tribueremus auda-
ciæ librariorum, nisi in omnibus omnino cod. inve-
niretur. Quamobrem verius existimamus eam idcirco
a sancto Præsule adhibitam, quod Ecclesiæ sibi
subditæ pastoralis modo scribendum putaverit.

^b Non Eusebii jam diu defuncti, sed Limenii,
quem una cum Ambrosio Aquileiensi concilio sub-
scripsisse vidimus, obitu tunc temporis vacabat se-
des Vercellensis.

^c Qui ex his verbis epistolam hanc Ambrosio
abjudicandam censent, nihil sane vident; non enim
illa de Venetiis urbe, quæ nondum constructa erat,
intelligenda: sed de Venetiis regione, quam non so-
lum scriptoribus multo antiquioribus cognitam constat,
verum etiam commemorat ipsemet Ambrosius
epist. 18, num. 21.

^d Intentio, ut Nannius observat, hic nihil aliud
est quam contentio, id est, animorum in sua ejus-
que opinione pertinacia. Hæc autem Ambrosio impu-
tabatur, quod pro sua metropolitani auctoritate illam

rito creditum quod divino es-et ^f electus iudicio,
quem omnes postulavissent. Convenit igitur ut se-
quamini exemplum parentum, præsertim cum a
sancto confessore institutos tanto meliores patribus
esse oporteat, quanto vos ^g melior doctor instituit
atque erudit; modestiæque vestræ et concordie
insigne edere, ut congruat assensu ad postulandum
sacerdotem.

3. Etenim si juxta Dominicam sententiam, quod
duobus convenerit super terram, de omni re quam-
cumque petierint, fiet, inquit, illis a Patre meo,
qui in cælis est; ubi enim sunt duo vel tres congregati
in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum (Matth.
xviii, 20): quanto magis ubi plena est in nomine
Domini congregatio, ubi universorum postulatio con-
gruit, dubitare nos nequaquam oportet, ibi Domi-
num Jesum et voluntatis auctorem, et petitionis
arbitrum fore, et ordinationis præselem, vel largi-
torem gratiæ!

4. Facite ergo vos dignos videri, quorum in
pecto Christus sit. Ubi enim pax, ibi Christus; quia
pax Christus (Ephes. ii, 14): ubi justitia, ibi Chri-
stus; quia Christus justitia (I Cor. i, 30). Sit in medio
vestrum, ut videatis eum: ne dicatur et vobis: *Me-
ditus autem vestrum stat, quem vos non videtis* (Joa. i,
26). Non illum viderunt Judæi, in quem non cre-
diderunt: nos illam devotione conspiciamus, fide
cernimus.

5. Stet igitur in medio vestrum, ut aperiantur
vobis cæli, qui enarrant gloriam Dei, ut voluntatem
ejus faciatis, et operemini opus ejus (Psal. xviii, 2).
Qui videt Jesum, cæli ei aperiantur, sicut aperti
sunt Stephano dicenti: *Ecce video cælos apertos, et
Jesum stantem ad dexteram Dei* (Act. vii, 55). Stabat
Jesus quasi advocatus: stabat quasi sollicitus, ut
1024 Stephanum athletam suum certantem ju-
varet: stabat quasi paratus, ut coronaret suum mar-
tyrem.

6. Stet igitur et vobis, ut eum non timeatis seden-
tem; sedens enim judicat, sicut Daniel dicit: *Throni
positi sunt, et libri aperti sunt, et antiquus dierum*

sopire et componere teneretur.

^e Vercellensium episcoporum, qui quidem perve-
nerint ad nostram memoriam, primum esse hunc
Eusebium Ughellus lib. iv Ital. sac. litteris prodit.
Cujas fuerit non dicitur ab Ambrosio, sed Hieronymus
Sardum fuisse testificatur in hæc verba: *Euse-
bius natione Sarduus, et ex lectoris urbis Romanæ Ver-
cellensis Ecclesiæ episcopus, ob confessionem fidei a
Constantio principe Scythopolim et inde in Cappadociam
relegatus, sub Juliano imperatore ad Ecclesiam
reversus... mortuus est Valentiniano et Valente regnan-
tibus.* Hunc ipsum obitum idem in Chronicis ponit
anno 6 eorundem imperatorum, quem incidere in
annum repar. sal. 574 docet Baronius.

^f Hic electionem et postulationem apte distinguit
sanctus noster; ut nimirum illam cleri, hanc populi
fuisse significet; quemadmodum epist. 15, num. 12,
utramque liquido separavit, de sancto Acholio ita
loquens: *a Macedonibus obsecratus populis, electus a
sacerdotibus.*

^g Codex Gem., melior auctor instituit.

sedit (Dan. vii, 9). In octogesimo autem et primo psalmo scriptum est: *Deus stetit in congregatione deorum: in medio autem deos dijudicat* (Psal. LXXXI, 1). Sedens igitur iudicat, stans dijudicat; et iudicat de imperfectis, inter deos autem dijudicat. Stet vobis ut defensor, ut bonus pastor; ne vos lupi incursent graves.

7. Quo non otiose nostra admonitio deflectit; audio enim venisse ad vos ^a Sarmationem et Barbatianum vaniloquos homines, qui dicant nullum esse abstinentiæ meritum, nullam frugalitatis, nullam virginitatis gratiam, pari omnes æstimari pretio, delirare eos qui jejuniis castigant carnem suam, ut menti subditam faciant. Quod numquam fecisset, numquam scripsisset ad instituendum alios Paulus apostolus, si deliramentum putasset. Gloriatur itaque dicens: *Sed castigo corpus meum, et servituti redigo; ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar* (I Cor. ix, 27). Ergo qui non castigant corpus suum, et volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur.

8. An quidquam tam reprobum, quam quod ad luxuriam, ad corruptelam, ad lasciviam provocat; quam incitamentum libidinis, illecebra voluptatis, incontinentiæ fomes, incendium cupiditatis? Quæ istos Epicureos nova schola misit? Non philosophorum, ut ipsi aiunt, sed imperitorum, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant, castimoniam nulli usui esse ducant. Fuerunt nobiscum, sed non fuerunt ex nobis (I Joan. ii, 20); neque enim pudet dicere, quod dicit evangelista Joannes. Sed hic positi primo jejunabant, intra monasterium continebantur: nullus erat luxuriæ locus, interdicta ludibriose disputationi licentia.

9. Hoc delicati non potuerunt ferre. Abierunt foras: deinde volentes redire, non sunt recepti; ^b pleraque enim audieram, quæ deberem cavere: monueram, nihil profeceram. Effervescentes itaque disseminare talia cœperunt, quibus incentores essent vitiorum omnium miserabiles. Perdiderunt utique quod jejunaverunt: perdididerunt quod se aliquo continuerunt tempore. Nunc itaque diabolico studio invident aliorum operibus bonis, quorum ipsi fructu exciderunt.

10. Quæ virgo audiat nullum præmium esse

^a Duos hosce apostatas monachos jam perstrinxit sanctus Ambrosius Enarr. in psal. xxxvi, num. 49, ubi tacito eorum nomine, quam simillima iis, quæ hic dicuntur, in illos scribit. Eorum autem hæresis ex tetro Joviniani fonte ortum ducebat, de cujus erroribus agit, epist. 42 ad Syricium.

^b Ita vet. edit. et mss. nisi quod horum nonnulli habent *plerumque* pro *et pleraque*: illæ vero pro *deberem* ponunt *deberent*; sicut etiam Rom. edit. quæ præterea effert, *caveri. Monueram, nihil profeci.* Intelligitur autem ex istis verbis Ambrosium per se hujus monasterii, in quo vixerant Sarmation ac Barbatianus, curam gerere, tametsi ei sacerdotem quoque præfecisset, ut testatur Augustinus lib. de Moribus Eccl. Cath. cap. 33, quocumque idem lib. viii Confess. c. 6 de eodem asceterio memorat, conferranda sunt.

^c Edit. omnes, ac pauci mss., *cum conceperit*: alii

1025 integritatis, et non ingemiscat; absit enim ut facile credat, certe ut non studia deponat, et intentionem suæ mentis inflectat? Quæ vidua ^c cum compererit nullum esse fructum viduitatis, mallet servare fidem conjugii, et in tristibus degere, quam se credere lætioribus? Quæ conjugii districta vinculo, si audiat quod nullus honos castitatis sit, non possit incuriosa tentari corporis aut mentis facilitate? Et ideo Ecclesia quotidie in lectionibus sacris, in sacerdotum tractatibus laudem pudicitiae, gloriam integritatis personat.

11. Frustra ergo dicit Apostolus: *Scripti vobis in epistola, ne commisceamini fornicariis* (I Cor. v, 9). Et ne forte ^d dicant: Non de omnibus mundi nos dicimus fornicariis, sed dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius; sed qualiscumque vita ejus accepta sit Deo; et ideo addidit Apostolus: *Non utique fornicariis hujus mundi*; et infra: ^e *Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, aut idolis serriens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum quidem sumere. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, judicare* (Ibid., 10-12)? Et ad Ephesios: *Fornicatio autem, et omnis immunditia, et avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos* (Ephes. v, 3). Et statim subinfert: *Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei* (Ibid., 5). De baptizatis utique dictum liquet; ipsi enim accipiunt hæreditatem, qui baptizantur in morte Christi, et consepeliuntur cum ipso, ut cum ipso resurgant (Rom. vi, 3). Ideo hæredes Dei, cohæredes Christi sunt: hæredes Dei; ^f quia transcribitur in eos Dei gratia: cohæredes Christi; quia renovantur in vitam ipsius: hæredes quoque Christi; quia datur illis per mortem ipsius tamquam testatoris hæreditas.

12. Isti igitur magis sibi debent attendere, qui habent quod possint amittere, quam qui non habent. ^h Isti majore agere custodia, isti cavere vitiorum illecebras, erroris incitamenta debent, quæ maxime ex cibo potaque oriuntur. Denique *sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere* (Ezod. xxxii, 6).

13. Ipse quoque Epicuru quem isti sibi magis

mss. elegantius, *cum compererit*. Et infra cod. Reg. *fidem conjugii.... aut mentis fragilitate.*

^d Rom. edit., *dicant non de omnibus mundi nos dicere fornicariis, sed quod qui fuerit.... non debeat fornicarius, qualiscumque, etc.*; omnes vero aliæ, ac mss. ut in contextu. Hic autem error, quo qui baptizatus semel fuisset, negabatur peccare posse, etiam a Joviniano defendebatur, quemadmodum cognoscimus ex August. lib. de Hæres. cap. 82.

^e Rom. edit., *si qui frater nominatur, est fornicator.*

^f Omnes edit. ac mss. nonnulli, *quod est idololatra*; reliqui magno numero, *quod est idololatria.*

^g Rom. edit., *quia transmittitur*; aliæ cum mss. prope ad unum, *quia transcribitur.*

^h Ita vet. edit. cum mss. pluribus potioribusque: at Rom. cum aliis nonnullis, *egere custodia.*

sequendum quam apostolos putant, assertor voluptatis, etsi neget ^a invetricem mali esse voluptatem, non negat tamen ex ea fieri quædam, ex quibus generentur, mala: denique nec luxuriosorum vitam reprehensibilem videri, quæ repleatur delectationibus; nisi vel doloris, **1026** vel mortis quatiatur metu. Atque hic quam alienus a vero sit, etiam hinc deprehenditur, quod voluptatem in homine Deo auctore creatam asserit principaliter, sicut ^b Philomarus ejus sectator in epitomis suis disputat, et hujus ^c allegat Stoicos esse auctores sententiæ.

14. Sed hoc divina Scriptura redarguit, quæ serpentis insidiis atque illecebris ^d infusam Adæ atque Evæ voluptatem docet (*Gen. iii, 1 et seq.*). Siquidem ipse serpens voluptas sit, et ideo variæ ac lubricæ, et velut veneno quodam corruptelarum infectæ passionibus voluptatis sint. Appetentia igitur voluptatis constat deceptum Adam excidisse a mandato Dei, et fructu gratiæ. Quomodo igitur voluptas ad paradysum revocare nos potest, quæ sola nos paradiso exiit?

15. Unde et Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores ^e reddere, certaturus jejunavit (*Matth. iv, 2*); ut sciremus quia aliter illecebras mali non possumus vincere. Denique ipse diabolus primum tentamentorum suorum spiculum de voluptate intorsit, dicens: *Si Filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant* (*Ibid.*, 3). Unde ait Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei*, et noluit facere cum posset, ut magis lectionis studio quam voluptati intendere nos salutari præcepto doceret. Et quia isti jejunandum negant, qua causa Christus jejunaverit, astruant; nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium. Denique in posterioribus docuit non facile malum posse, nisi nostro vinci jejunio, dicens: *Hoc genus dæmoniorum non ejicitur, nisi in oratione et jejunio* (*Matth. xvii, 20*).

16. Quid etiam sibi vult Scriptura, quæ docet jejunasse Petrum, et jejunanti atque oranti de baptizandis gentibus revelatum mysterium (*Act. x, 10*); nisi ut ostenderet etiam ipsos sanctos, cum jeju-

^a Nonnulli mss., *invertricem mali*. Cæterum de eo quod Epicurus ab aliis philosophis, maxime vero a sanctis patribus corporeæ voluptatis patronus habeatur, licet acriter defendatur a multis auctoribus, dictum a nobis est ad lib. i *Offic. cap. 13, num. 50*. Hic autem illud unum adjicietur Ambrosium quiddam hoc loco de Epicuri opinionibus memorat, id ex ejus epistola ad Menæceum a Diogene Laert. lib. x proposita, vel, ut Gassendus existimat, e Demarcheli libro esse mutuatum.

^b Mira est in hoc nomine scribendo varietas: edit. vet. præferunt *Philuminaris*, Rom. *Philomarus*; mss. vero *Filominus*, nonnulli *Filuminus*. Cum porro inter Epicureos nullum sic appellatum reperire sit, haud in viti crederemus eundem esse, quem Diogenes Laert. initio Philodemum nominat, et cujus etiam meminit Cicero lib. ii de *Frib.*, at similiter non sine aliqua diversitate; cum ipsius edit. ac mss. quidam habeant *Polydemum*; alii vero *Philodamum*: quem Gædareum illum esse arbitratur Gassendus, cujus apud Strabonem lib. xvi mentio exstat.

^c Edit. vet., *allegat historicos*; Rom. et omnes mss., *allegat Stoicos*.

PATROL. XVI.

nant, tunc fieri præstantiores? Denique Moyses cum jejunaret, Legem accepit (*Exod. xxxiv, 28*). Et ideo Petrus cum jejunaret, edoctus est novi Testamenti gratiam. Daniel quoque jejunii merito ora clausit leonem, futurorumque temporum vidit negotia (*Dan. xiv, 32; ix, 2 et seq.*). Aut quæ nobis salus esse potest, nisi jejunio eluerimus peccata nostra; cum Scriptura dicat: Jejunium, et eleemosyna ^f a peccato liberat (*Tob. xii, 8*)!

17. Qui sunt ergo hi præceptores novi, qui meritum excludant jejunii? Nonne gentilium vox ista est dicentium: *Manducemus et bibamus*. Quos bene irridet Apostolus dicens: *Si secundum hominem pugnavi Ephesi ad bestias, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? Manducemus **1027** et bibamus; cras enim moriemur* (*I Cor. xv, 32*), hoc est: Quid mihi profuit usque ad mortem contentio, nisi ut hominem ^g redimerem meum? Quia frustra redimitur, si nulla est spes resurrectionis. Ac per hoc, spe omni resurrectionis amissa, manducemus et bibamus: non amittamus fructum præsentium, qui futurorum nullum tenemus. Illorum præ est cibus et potibus indulgere, qui nihil post mortem suam sperant.

17. Denique Epicurei dicunt assertores voluptatis, ^h quia mors nihil ad nos; quod enim dissolvitur, insensibile est: quod autem insensibile, nihil ad nos. Quo demonstrant corpore se tantum, non mente vivere: nec animæ fungi, sed carnis solius munere, qui secessionem animæ corporisque dissolvi munus suæ vitæ omne existiment, perire merita virtutum, atque animæ omnem vigorem, totos se deficere cum corporis sensu, nihil reliquiarum superesse animæ, cum ipsum corpus non statim resolvatur. Prius ergo dissolvitur anima quam corpus; cum secundum suam opinionem vel carnem et ossa considerare debeant, quæ post mortem supersunt: secundum veram autem assertionem negare non debeant resurrectionis gratiam?

18. Merito ergo hos redarguens Apostolus, monet nos ne talibus labamur opinionibus, dicens: *Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala.* ⁱ So-

^d Mss. aliquot partim, *infusam illatamque Evæ voluptatem*, partim, *infusam illam tamquam Evæ voluptatem*; cæteri, et omnes edit. ut in contextu. Infra vero ubi edit. et quidam mss., *voluptatis sint*. *Appetentia igitur voluptatis*; complures mss. exhibent, *voluptatis sint appetentia*. *Igitur voluptate*, etc.

^e Nonnulli mss., *reddere certaturos, jejunavit*.

^f Gem. codex, *a pœna liberat*.

^g Ita omnes, edit. ac pars mss. reliqui autem mss. *redimerem eum, qui frustra*. Iterum vero, ubi nos cum mss. aliquot, et Rom. edit., *resurrectionis amissa*; vet. edit. cum mss. aliis præferunt, *redemptionis amissa*.

^h Habetur ista sententia in Epicuri epist., ad Menæceum, et adhuc liquidius in ejus *Ratis sententiis*; unde hanc ipsam refert Laertius. Cæterum de opinione hujus philosophi circa mortalitatem animæ, idem plane quod Ambrosius, testantur etiam Hieronymus lib. ii contra Jovin. et Augustinus lib. vi Confess. cap. 16, atque alii bene multi.

ⁱ Septem. mss. *Sobrii estote et justi*; cæteri et omnes edit., *Sobrii estote juste*. Melius, quandoquidem habetur in textu Apostoli, *ἐπιψαρε δικαίως*.

38

brii estote iuste, et nolite peccare (I Cor. xv, 33); ignorantiam enim Dei quidam habent. Bonum ergo sobrietas; quia peccatum ebrietas est.

19. Quid quod ille ipse Epicurus defensor voluptatis, cuius ideo frequentem facimus mentionem, ut hos aut gentiliū discipulos, et epicuream probeamus sectam sequi: aut illum ipsum, quem ipsi philosophi a suo excludunt consortio tamquam patronum luxuriæ, tolerabiliorem his esse doceamus? Clamat ergo ille, ut ^a Demarchus asserit, quia non potationes, neque comensationes, nec filiorum soboles, nec feminarum copulæ, nec piscium copia aliorumque huiusmodi, quæ splendido usui parantur convivii, suavem vitam faciunt, sed sobria disputatio. Denique addidit quod in copiis convivii moderate utantur, qui non immoderate eas querunt. Succo solo et pane vel aqua qui libenter utitur, despuit deliciarum epulas; quia multæ ex his generantur molestiæ. Etiam alibi dicunt: Non immoderatæ epulæ, non potationes voluptatis suavitatem generant, sed continens vita.

1028 20. Cum igitur illos abdicaverit philosophia, hos non excludit Ecclesia? Si quidem et illi, ^b quod malæ causæ habent, se assertionibus suis impugnant frequenter. Nam etsi principalis eorum sententia sit quod nullam suavitatem voluptatis putent, nisi quæ cibo potuque percipiatur; tamen intelligentes in tam reprehensibili definitione versari se sine summo dedecore non posse, ac deseri ab omnibus, furo quodam probabilium disputationum eam colorare voluerunt; adeo ut diceret quidam ex iis: Dum studemus delectationi per epulas et cautus, amisimus eam quæ per verbi, quo solo salvi esse possumus, infunditur perceptionem.

21. Nonne isti dispares, discolores in hac multiformi disputatione nobis videntur? Quos adeo Scriptura condemnat, ^c ut non præterierit eos, quos Apostolus redarguebat, dicente Luca in Actibus apostolorum, qui eum librum historico stylo scripsit: Quidam autem epicurei et stoici philosophi disputabant cum eo, et quidam dicebant: *Quid sibi vult hic*

^a Quod e Demarcho hic refert Ambrosius, legitur quoque in epist. ad Menæceum jam non semel citata. Id a Gassendo lib. iii de Vita episc. observatum est, ubi ejusdem Demarchi mentio negatur alibi, quam apud Doctorem nostrum, usquam fieri. Sed oppido quam probabile est non alium hunc esse ab Hermacho Epicuri discipulo, qui eidem in secta et disciplina successit, et plures libros edidit in Platonem et Platonicos, ut ex Diog. Laertio cognoscere est. Et certe non ita inter se discrepant Hermachus atque Demarchus, ut non unum pro alio facile a scriptoribus accipi possit.

^b Eras. et seq. edit., *quod malam causam habeat*; Amerb. et omnes mss., *quod malæ causæ habent*. Non incommode; idem enim signat, ac quod in malis causis sit, solet, etc.

^c Mss. aliquot, *præterierit quod eos Apostolus*. Infra vero ubi omnes edit. et mss. longe plurimi, *historico stylo*; nonnulli habent, *stoico stylo*. Perperam, alibi enim ab Ambrosio stylum beati Lucae historicum esse observatum est.

^d Ita omnes edit. ac plures mss. excepta Rom. edit. ubi habetur *muliere sua*; mss. alii etiam non pauci pro *Damari* legunt partim *Damali*, partim *Da-*

seminiverbius? Alii autem: *Novorum demaniorum videtur pronuntiator esse* (Act. xvii, 18).

22. Ex hoc tamen numero non immunis gratia abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius Areopagites ^d cum Damari uxore sua, aliisque multis crediti. Itaque illi doctissimorum et eloquentium cæcis simplici disputatione victos se esse credentium exemplo manifestarunt. Quid igitur sibi isti volunt, qui tentant eos pervertere, quos acquisivit Apostolus, quos redemit Christus sanguine suo? ^e Quod asserunt baptizatos intendere non debere virtutum disciplinis, nihil illis obesse comensationes, nihil voluptatum affluentiam, insipientes esse eos qui iis careant: virgines oportere nubere, filios facere; similiter et viduas iterare, quod semel male virili admixtione expertæ sint; etiamsi se continere possunt, errare eas quæ nolint iterare copulam.

23. Quid ergo? Placet ut hominem exuentes, induamus pecudem: et expoliantes Christum, vestiamur aut supervestiamur amicus diaboli? Sed cum ipsi doctores gentium ne honestatem quidem cum voluptate copulandam putaverint, eo quod pecudem viderentur cum homine includere: ^f nos ut belluinos usus humano infundamus pectori, et rationabili menti inscribamur irrationabiles ritus ferarum?

24 et 25. Quamquam multa genera sint animarum, **1029** ^g quæ amissio pari, concubitu indulgere nesciant, et tamquam solitariæ vitæ ævum exigant: plurima quoque herbis vescantur simplicibus, ^h nec alias nisi fonte puro sitim restinguere noverint: canes quoque videas frequenter interdicto cibo temperare solitos; ut jejuna fame ora suspendant, si imperetur abstinentiæ. Ab hoc igitur revocantur homines, quod didicerunt per hominem etiam quæ non prævaricari bestiæ?

26. Quid autem pulchrius abstinentiæ, quæ facit etiam juventutis annos senescere; ut fiat morum spectus? Namque ut redundantia ciborum ac temulentia etiam maturior ætas calescit; ita mitigatur juventutis ferocitas epularum parciniq̃a, ⁱ irrigo-

male. Adeo librariis proclive erat in propriis nominibus peccare. Non hic solum solum, sed alibi quoque Damarii Dionysii areopagitæ conjugem facit Ambrosius.

^e Omnes edit., *Quid est quod asserunt*; cum mss. omittunt, *quid est*, ac nonnulli pro *quod asserunt*, habent, *qui asserunt*. Infra vero ubi omnes edit. et plures mss., *virili admixtione*, in quibusdam cod. legitur, *virili omissione*. Non malo sensu.

^f Rom. edit. sola, *nos et belluinos usus humano infundemus pectori, et rationabili menti inscribemus*. Non male quidem, sed haud minus elegans est nostra lectio; quippe quæ exclamatio cum quadam stomachatione exprimitur.

^g Turturem indicat sanctus Præsul, quam toto cap. 19 lib. i Mexæm. ob tam insignem continentiam pulchre commendat, strictius vero Serm. 19 in Psal. cxviii. num. 13. et alibi.

^h Edit. Amerb., *nec alias nisi fonte*; Eras. et seq. *nec alio*, etc.; mss. vero prope ad unum, ut in textu. Infra etiam ubi omnes edit. et quidam mss., *canesque videamus*; mss. multo plures nobiscum faciunt.

ⁱ Omnes edit. *irrigoque fontis*; et exterior (Rom., *Eti exterior*) *ignis aquæ infusione*; mss. nonnulli;

que fontis. Exterior ignis aquæ infusione extinguitur, non mirum si etiam interior æstus corporis fluviali potu ^a refrigeratur; cibo enim flamma alitur ac deficit. Siquidem fenum, stipula, lignum, oleum, atque hujusmodi alimenta ignis sunt, quibus pascitur: ea si detrahas, vel non suggeras, etiam ignis sopitur. Similiter ergo vapor corporis cibo alitur aut minuitur: cibo excitatur, cibo solvitur. Luxuria igitur mater libidinis est.

27. Quid quod naturæ conveniens temperantia est, atque illi divinæ legi, quæ in ipso rerum ortu omnium fontes potui, fructus arborum essi dedit? Vinum post diluvium justus ad tentationem sui reperit (*Gen. ix, 20*). Utamur ergo temperantiæ naturali cibo, utinamque possimus! Sed quia non omnes fortes, ideo Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates* (*I Tim. v, 23*). Non ergo propter voluptatem bibendum est, sed propter infirmitatem. Pro remedio igitur parcus, non pro deliciis redundantius.

28. Denique Elias, quem Dominus ad virtutis erudiebat perfectionem, ad caput suum ^b collyridam et vas aquæ reperit, et ideo in virtute escæ illius quadraginta diebus jejunavit (*III Reg. xix, 6*). Patres nostri, cum mare transirent pedibus, aquam, non vinum bibebant (*Exod. xvii, 6*). Daniel et Hebræi pueri patrio cibo, et aquæ potu, ille furorem leonum repressit, illi ardentem ignem innocio videre tactu circa membra sua pasci (*Dan. i, xiv, iii*).

29. Et quid de viris loquar? Judith luxurioso ^c Holophernis haudquaquam inflexa convivio, solo titulo sobrietatis desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exiit, ducem militiæ suis manibus occidit (*Judith xiii*). Exemplum evidens, quod et illum terribilem populis bellatorum virum luxuria sua emollivit, et hanc feminam temperantia cibi fortiolem **1030** viris fecit. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit. Esther regem superbum suis inclinavit jejuniis (*Esth. iv, 16*). Anna ^d octoginta quatuor annos in viduitate sua jejuniis et obsecrationibus in templo die ac nocte serviens, Christum agnovit (*Luc. ii, 37*), quem Joannes abstinentiæ magister et quidam novus terrarum angelus annuntiavit (*Matth. iii, 4*).

30. O stultum Elisæum ^e qui silvestribus grumis

irriquoque fonte exterior ignis atque infusione; alii ^d nobis patrocinantur.

^a Læt. codex, refrigeratur, ac deficit; cibo enim flamma alitur, siquidem, etc.

^b Græcis κολύριον et κολύριον, panis est subcinericius, de quo vide Vossii Etym. in voce Collyrium.

^c Vet. edit. et mss. aliquot, Holopherni haudquaquam inflexit, (mss., inflexi) convivio; ceterorum aliqui, Holophernis haudquaquam infelici delectata convivio; alii ac Rgw. edit. ut in textu. Sed et pro lacertis virilibus, in quibusdam legitur, lacerti viribus. Non ita male.

^d Codex Remig. et Reg., octoginta tres.

^e Vet. edit. ac mss. nonnulli, qui sylvestribus ramis. Rom. edit. glumis; optime cæteri mss., qui sylvestribus grumis. Nam quiddid minutum est grumus dicitur, unde ipsemet Ambrosius lib. de Elia et

et amaris pascebat prophetas (*IV Reg. iv, 39*)! immemorem Scripturarum Esdras, qui memoria Scripturas reddidit (*II Esdr. viii, 2*)! insipientem Paulum, qui gloriatur in jejuniis (*II Cor. xi, 27*); si nihil prosunt jejunia!

31. Sed quomodo non prosunt, quibus vitia purgantur? Quæ si deferas cum humilitate, cum misericordia, ut Esaias Spiritu divino locutus est, ossa tua pinguescent, et eris sicut hortus ebrius (*Esai. lviii, 41*). Pinguescit igitur anima tua, virtutesque ejus spiritali adipe jejunii, et fructus tui multiplicantur ubertate mentis tuæ; ut sit ^f in te sobrietatis ebrietas, sicut illud est poculum, de quo ait Propheta: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est* (*Psal. xxii, 5*)!

32. Sed non illa solum laudabilis, quæ parca est ciborum temperantia, sed etiam illa quæ concupiscentiæ. Denique scriptum est: *Post concupiscentias tuas ne eas, et a voluptate tua vitare. Si dederis animas tuas concupiscentiis, gaudere eris inimicis tuis* (*Eccl. xviii, 30*); et infra: *Vinum et mulieres apostatare faciunt etiam sapientes* (*Eccl. xix, 2*). Unde et Paulus etiam in ipsis conjugii temperantiam docet (*I Cor. vu, 2 et seq.*); est enim velut quidam adulter incontinens in matrimonio, qui legem Apostolicam prævaricatur.

33. Quid autem loquar quanta sit ^h virginitalis gratia, quæ meruit a Christo oligi, ut esset etiam corporale Dei templum, in qua corporaliter, ut legimus (*Coloss. ii, 9*), habitavit plenitudo divinitatis? Virgo genuit mundi salutem, virgo peperit vitam universorum. Sola ergo non debet esse virginitas, quæ omnibus in Christo profuit? Virgo portavit, quem mundus iste capere ac sustinere non potest. Qui cum ex Mariæ nasceretur utero, ⁱ genitalis tamen septum pudoris, et intemperata virginitalis conservavit signacula. Itaque in Virgine Christus reperit, quod suum esse vellet, quod sibi omnium Dominus assumeret. Per virum autem et mulierem carq̄ ejecta de paradiso, per virginem juncta est Deo.

34. Quid de altera Moysi sorore Maria loquar, quæ feminei dux agminis, pedes transmisit pelagi freta (*Exod. xv, 20*)? Quo munere autem venerabilis Thecla etiam leonibus fuit; ut ad pedes **1031** prædæ suæ stratiæ impastæ bestiæ ^j sacrum deferrent jejunium; nec proci oculi virginem, nec ungue viola-

Jejun. cap. 6, num. 18, in eandem sententiã ait: *Vitis agrestis grumulis mensas onerabat.*

^f Edit., in te sobria ebrietas.

^g Cod. Læt., Gem. et Big., a voluptate tua vitare.

^h Omnes edit., virginitalis gloria; omnes mss., virginitalis gratia.

ⁱ Ita mss. prope universi; nonnulli tamen et edit., genitale tamen, etc; obiter autem animadvertit quam aperte pronuntiet de Mariæ post partum integritate etiam corporea, et consule quæ nos ad lib. ii in Luc. num. 57, nec non ad epist. 42, n. 4, observavimus.

^j Rom. edit., sacro deferrent jejunio; reliquæ ac mss., sacrum deferrent jejunium, quidam differrent, minime male, cum idem hic esset, ac producerent. Theclæ porro exemplum, sicut et subjecta ratiocinia quæ sint Ambrosio in causa simili familiaria, supervacaneum putamus admonere.

rent aspero; quoniam et ipso aspectu virginitatis violatur sanctitas.

35. Denique qua reverentia virginitatis locutus est sanctus Apostolus: *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino* (I Cor. vii, 25). Præceptum non habet, consilium habet; non enim præcipitur, quod supra legem est: sed magis dato suadetur consilio. Nec auctoritas præsumitur, sed demonstratur gratia: nec a quocumque demonstratur, sed ab eo qui misericordiam Domini meruit. Horum ergo meliora quam apostolorum consilia? Apostolus ^a dicit: *Consilium do; isti dissuadendum putant, ne qua studeat virginitati.*

36. Cujus quantam laudem brevi versiculo propheta expresserit, vel potius Christus in propheta, debemus cognoscere. *Hortus, inquit, clausus soror mea Sponsa, hortus clausus, fons signatus* (Cant. iv, 12). Christus hoc dicit ad Ecclesiam, quam vult esse virginem, sine macula, sine ruga. Bonus hortus virginitas, quæ plurimos boni ferat fructus odoris. *Hortus clausus*; quia undique vallata est muro castitatis. *Fons signatus*; eo quod virginitas sit fons et origo pudicitiae, quæ inviolata custodiat integritatis signacula: in quo fonte imago Dei luceat; quia cum munditia corporis congruit etiam puritas simplicitatis.

37. Nec potest dubitare quisquam quod Ecclesia virgo sit, quam etiam in Corinthiis despondit apostolus Paulus (I Cor. vii, 26), virginem castam assignare Christo. In superiore igitur epistola dat consilium, et existimat bonum esse munus virginitatis; ut nullis instantis sæculi turbetur necessitatibus, nulla illuvie coinquinetur, nullis exagitetur procellis: in posteriore sponsor est Christo, quod virginitatem Ecclesiae in illius plebis consignare possit integritate (II Cor. xi, 2).

38. Responde mihi nunc, Paule, qua ratione propter instantem necessitatem des consilium (I Cor. vii, 26)? Quoniam *qui sine uxore est, sollicitus, inquit, est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo* (Ibid., 32). Et addidit: *Et mulier innupta et virgo cogitat quæ sunt Domini; ut sit sancta corpore et spiritu* (Ibid., 34). Habet igitur murum suum adversus mundi hujus turbines, et ideo septo divinx ^b munita protectionis nullis sæculi flabris inquietatur. Bonum ergo consilium; quia in consilio utilitas est, in præcepto laqueus. Consilium invitat voluntarios, præceptum astringit invitos. Si qua ergo secuta fuerit consilium, et eam non poenituerit, acquisivit utilitatem: si quam vero poenituerit, non habet quod accuset Apostolum; ipsa enim de infirmitate sua judicare debuit: et ideo sibi voluntatis suæ rea est, cujus graviore quam ferre posset, laqueo se ac nodo ligavit.

39. Itaque tamquam bonus medicus, qui et fortibus stabilitatem virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demon-

^a Mss. non pauci, dicit: *Consilio, isti dissuadendum.*

strat remedium: *Qui infirmus est, 1032 olera manducet* (Rom. xiv, 2), accipiat uxorem: qui validior est, fortiorem ^c virtutis cibum expetat. Meritoque adjunxit: *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: et qui non jungit, melius facit. Mulier vincla est legi, quanto tempore vir ejus vivit. Quod si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino. Beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium; puto enim, et ego Spiritum Dei habeo* (I Cor. vii, 38 et seq.). Hoc est consilium Dei habere, explorare diligenter omnia, et quæ meliora sunt, suadere; quæ tiora, demonstrare.

40. Providus ductor multas ostendit vias, ut qua vult unusquisque, quam sibi accommodam arbitrat, incedat; dummodo occurrat, quo possit in castris prætere. Bona virginitatis via, sed sublimis et ardua validiores requirit. Bona etiam viduitatis, non tam difficilis, ut superior: sed confragosa et aspera cautiore exigit. Bona etiam matrimonii, plana et directa longiore circuitu ad castra sanctorum pervenit, ea plurimos recipit. Sunt ergo virginitatis præmia, sunt merita viduitatis, est etiam conjugali pudicitiae locus. Gradus singularum sunt et incrementa virtutum.

41. State igitur in corde vestro, ne quis vos subruat, ne quis possit subvertere. Docuit nos Apostolus quid sit stare, hoc est, quod Moysi dictum est: *Locus enim in quo tu stas, terra sancta est* (Exod. iii, 5); nemo enim stat, nisi qui fide stat, nisi qui fixus stat sui cordis sententia. Alibi quoque legimus: *Tu autem hic sta mecum*. Utrumque ad Moysen a Domino dictum est, et: *Ubi tu stas, terra sancta est* (Deut. v, 31); et: *Hic sta mecum*, hoc est, mecum stas, si stes in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra secunda sanctitatis, et optima virtutum messibus.

42. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui, ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui. Tu rubus, ego ignis: ignis in rubo, ego in carne. Propterea ignis, ut tibi luceam, ut tuas spinas, ut tua peccata consumam, et meam tibi demonstrem gratiam.

43. Stantes ergo in corde vestro lupos fugate ab Ecclesia quærentes prædam tollere. Non sit in vobis desidiu, non sit pravum os, lingua amarior. Nolite in concilio vanitatis sedere; scriptum est enim: *Non sedi in concilio vanitatis* (Psal. xxv, 4). Nolite audire detrahentes de proximis; ne dum auditis alios, provocemini; ut et ipsi derogetis proximis, et dicatur unicuique vestrum: *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas* (Psal. xlix, 20).

44. Sedentes detrahunt, stantes autem Dominum

^b Paris. quædam edit., *munita perfectionis.*

^c Mss. aliquot, *virtutis cibum expectet.*

benedicunt, quibus dicitur : *Ecce nunc benedicite Dominum, omnes servi Domini, qui statis in domo Domini* (Psal. cxxxiii, 1). Qui sedet, ut de corporeo usu loquar, ^a quasi otioso resolvitur corpore, atque **1033** intentionem mentis relaxat. Stat autem speculator providus, explorator impiger, pervigil custos, qui præterdit in castris. Bellator quoque strenuus ^b ante exspectatum stat in agmine, qui vult adversarii consilia prævenire.

45. Qui stat, *videat ne cadat* (I Cor. x, 12). Qui stat, obtreclare nescit; otiosorum etenim fabulæ sunt, quibus obtreclatio seritur, malignitas proditur. Unde ait Propheta : *Odio habui congregationem malignorum, et cum impiis non sededo* (Psal. xxv, 5). Et in trigesimo sexto psalmo, ^c quem præceptis refert moralibus, in principio statim posuit : *Noli B malignari inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem* (Psal. xxxvi, 1). Malignitas plus nocet quam malitia; quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam: sed absconditam malevolentiam. Difficilius autem caventur occulta, quam quæ sunt cognita. Unde et Salvator noster ^d a spiritibus malignis cavendum admonet, quod nos blandarum specie voluptatum capiant, carterarumque rerum simulatione; cum ad ambitionem, honorem, avaritiam, divitias, ad superbiam potentiae lenocinia præterdunt.

46. Itaque cum in omni actu, tum maxime in episcopi petitione abesse debet malignitas, in quo vita formatur omnium; ut placido et pacifico iudicio præferatur vir omnibus, qui eligatur ex omnibus, et C qui medeatur omnibus: Etenim *mansuetus homo, cordis medicus est* (Prov. xiv, 30). Cujus se medicum etiam Dominus in Evangelio locutus est, dicens : *Non opus est sanis medicus, sed iis qui male habent* (Matth. ix, 12).

47. Bonus medicus, qui infirmitates nostras suscepit, sanavit ægritudines; et tamen iste, sicut est scriptum, non se honorificavit fieri summum sacerdotem: sed qui locutus est eum, Pater dixit : *Filius meus es tu, ego hodie genui te* (Hebr. v, 5 et seq.). Sicut et alibi dicit : *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Qui quoniam typus futurus erat sacerdotum omnium, ideo carnem suscepit; *ut in diebus carnis suæ preces et supplicationes Deo Patri cum magna voce et lacrymis offerret: et ex D iis quæ passus est, quamvis esset Filius Dei, discere videretur, obedientiam, quam nos doceret, ut nobis fieret auctor salutis* (Ibid.). Denique consummatis

passionibus, tanquam consummatus ipse, sanitatem dedit omnibus, peccatum tulit omnium.

48. Ideo et Aaron sacerdotem ipse elegit (Num. xvii, 8), ut non humana cupiditas in eligendo sacerdote præponderaret, sed gratia Dei, non voluntaria oblatio: nec propria assumptio, sed celestis vocatio; ut is offerat munera pro peccatis, qui possit affici pro peccantibus: quia et ipse, inquit, gestat infirmitatem. Non sibi quis honorem debet sumere, sed vocari a Deo, sicut et Aaron; et ita Christus non exegit, sed accepit sacerdotium (Hebr. v, 2, 3).

1034 49. Denique cum ab Aaron per genus ducta successio, generis magis teneret hæredes, quam Justitiæ consortes; propterea ad typum illius Melchisedech, quem in veteri testamento legimus, verus Melchisedech, verus rex pacis, verus rex justitiæ venit; hoc enim habet nominis interpretatio, *sine patre, sine matre, sine generationis enumeratione, neque initium dierum, neque finem vitæ habens* (Hebr. vii, 2, 3): quod et ad Filium Dei refertur, qui matrem in illa divina generatione nescivit, patrem in hoc virginis Mariæ partu ignoravit; ex Patre solo natus ante sæcula, ex Virgine sola ortus in hoc sæculo, initium dierum habere utique non potuit, qui erat in principio. Quomodo autem vitæ finem haberet, qui vitæ auctor omnibus est? *Ipse principium et finis omnium* (Apoc. i, 8). Sed refertur et ad exemplum, ut tamquam sine patre et sine matre sacerdos esse debeat; in quo non generis nobilitas, sed morum ^f eligatur gratia, et virtutum prærogativa.

50. Sit in eo fides, et morum maturitas: non alterum sine altero, sed utrumque in uno cum bonis operibus conveniat et factis. Unde nos apostolus Paulus eorum vult esse imitatores, qui per fidem, inquit (Hebr. xi, 9 et seq.), et patientiam possident re-promissiones Abraham, qui per patientiam promissæ sibi benedictionis meruit accipere et possidere gratiam. Imitatores nos sancti Aaron David propheta debere esse admonet, qui eum inter sanctos Domini ad imitandum nobis constituit, dicens : *Moses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter invocantes nomen ejus* (Psal. xcvi, 6).

51. Dignus plane vir qui sequendus proponatur omnibus; nam cum dira mors propter contumaces in plebem serperet, medium se inter viventes morientesque objecit; ^g ut mortem statueret, nec plures perirent (Num. xvi, 48). Vere vir mentis et animi sacerdotalis, qui se pro Domini grege quasi

^a Edit. vet. cum paucis mss., *quasi otio resolvitur corpore*; Rom. *corporis*; alii mss. partim, *quasi otio resolvitur corpora*; partim ut nos in textu.

^b Rom. edit., *ante exspectatum prælium*. Minus commode; ibi enim intelligitur tempus, estque manifesta imitatio versus Virg. e lib. iv Georg.:

Ante exspectatum positus stat in ordine castris.

quem jam retulimus ad locutionem isti similem lib. de Fuga sæculi cap. 8, num. 47.

^c Ita omnes edit. ac mss. aliquot; alii vero, *quem*

præceptis, nonnulli, in *præceptis refert moralibus*.

^d Mss. Big. et Gem., *a spiritualibus malignis*.

^e Non pauci mss., *sine generatione* (Reg., *sine genealogia*) *sine numeratione*; alii cod. scripti ac editi, ut in textu.

^f Mss. aliquot, *eligatur, gratia virtutum. Prærogativa sit in eo fides*, etc.

^g Edit. Eras. et seq., *ut sisteret*; Amerb. et mss. maximo numero, *ut statueret*: qua locutione Ambrosiun etiam alibi non semel usum vidimus.

pastor bonis pio obiectet affectu. Itaque infregit aculeum mortis, impetum tenuit, transitum negavit. ^a Pietas meritum adjuvit, quia pro ipsis se obtulit, qui resistebant.

52. Discant igitur dissidentes ^b timere Domini commotionem, sacerdotes placare. Quid? Dathan et Abiron et Core nonne propter dissensionem hiatus terræ absorbit (*Ibid.*, 35)? Nam cum instigassent Core et Dathan et Abiron ducentos ^c quinquaginta viros adversus Moysen et Aaton, ut separarent se ab iis, insurrexerunt illi dicentes: *Satis sit vobis quod tota Synagoga, omnes sancti, ^d et in ipsis Dominus* (*Ibid.*, 3).

53. Unde iratus Dominus locutus est ad omnem Synagogam. Consideravit et novit Dominus qui sunt ejus (*H Tim.* n, 19), et sanctos adduxit ad se: et quos non elegit, non adduxit ad se. Et jussit Dominus, ut eligerent sibi arulas, et incensum ponerent Core et omnes, qui cum eo insurrexerant adversum Moysen et Aaron sacerdotes Domini; ut qui electus esset a Domino, ipse **1035** sanctus confirmaretur inter levitas Domini.

54. Et dixit Moyses ad Core: *Audite me, filii Levi, numquid hoc pusillum est vobis, quod separavit vos Deus a synagoga Israel, et adduxit vos ad se, ut ministraretis ministeria Tabernaculi Domini* (*Num.* xvi, 9 et seq.)? Et infra: *Queritis sacerdotio fungi, sic tu et omnis synagoga tua congregata ad Deum? Et Aaron quid est, quia murmuratis de eo?*

55. Consideratis igitur, quæ offensionis causæ exstiterint, quod sacerdotio fungi indigni vellent, et propterea dissiderent, quod immurmurarent improbantes in sacerdotis sui electione iudicium Dei: propterea totum populum metus ingens corripuit, præcæ terror ^b involvit universos. Obsecrantibus tamen omnibus, ne paucorum insolentia omnes perirent, designantur sceleris rei, et a totius populi corpore ducenti quinquaginta cum auctoribus suis separantur viri, immugiens terram in medio plebis scinditur, aperitur in profundum sinus, abripiuntur noxii, et ita ab omnibus mundi hujus ablegantur elementis; ut nec aerem haustu, nec cælum visu, nec mare tactu, nec terram continentarent sepulcro.

56. Cessavit poena, non cessavit malitia: et hoc ipso immurmuratio exorta populi, quod per sacerdotes perisset populus. Qua indignatione Dominus perdidisset omnes, nisi Moysi et Aaron primo precibus inflexus, post etiam objectu sacerdotis sui Aaron maluisset ingratos majorè veniæ pudore donare iis, quorum abnuebant gratiam.

57. Ipsa prophetissa Maria, quæ cum fratribus pede transierat freta maris, quia Æthiopiæ myste-

rum adhuc nesciens, immurmuraverat adversus fratrem Moysen, sepræ maculis inhorruit; ut vix tanto esset absoluta contagio; nisi Moyses rogasset (*Num.* xii, 10 et seq.). Quamvis ad typum Synagoge illa refertur admurmuratio, quæ Æthiopiæ istis, id est, Ecclesiæ ex gentibus sacramentum ignorans; quoditiano immurmurat convicio, et invidet ei plebi, cuius fide etiam ipsa exuatur a perfidiæ suæ lepra, secundum quod legimus, quia *cæcitas ex parte in Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (*Rom.* xi, 25).

58. Et ut advertamus quia in sacerdotibus divina magis quam humana operatur gratia, una ex multis, quas Moyses per Tribus acceperat et reconsiderat virga Aaron floruit: atque ita divini iudicii manus spectandum in sacerdote populus advertit, ac desinit parem sibi humano iudicio vindicare gratiam, qui ante parem sibi prærogativam competere arbitratur. Virga autem illa quid aliud ostendit, nisi quod numquam sacerdotalis marcescat gratia, et in summa humilitate habeat in suo munere commissæ sibi aurem potestatis, vel quia id quoque ad mysterium refertur? Nec otiose prope exitum vitæ Aaron sacerdotis hoc factum putamus. Declarari videtur populus senior, sacerdotalis longævæ infidelitatis vetustate cæriosus, quod ultimis temporibus imitatione Ecclesiæ **1036** reformatus ^f in studia fidei et devotionis, emortuum jam tot sæculis reditiva gratia florem remittat.

59. Quid autem illud significat, quod post defectum Aaron non universo populo, sed soli Moysi qui est in sacerdotibus Domini, imperavit Deus ut exuviis Aaron sacerdotis stictum ejus indueret Eleazarum (*Num.* xx, 26); nisi ut cognosceremus ^g quod sacerdos sacerdotem consecrare debeat, et ipse eum induere vestimentis, hoc est, virtutibus sacerdotibus: ac tunc si nihil ei deesse indumentorum adverterit sacerdotalium, et apte quadrare omnia, sacris eum adhibeat altaribus? ^h Supplicatorum enim pro populo, eligi a Domino, et probari debet a sacerdotibus; ne quid sit, quod in ipso graviter offendant, cuius officium est pro aliorum offensa intervenire. Neque enim medioeris virtus sacerdotalis est, cui cavendum non solum ne gravioribus flagitiis sit affinis, sed ne minimis quidem; ut sit promptus ad misericordiam, promissum non remordeat, lapsum revocet, compatiatur dolori, mansuetudinem teneat, pietatem diligat, iram repellat vel decoquat: sit quidam stivus plebis excitandæ ad devotionem, mirificandæ ad tranquillitatem.

60. Vetus dictum est: Assuesce unus esse; ut vita tua quamdam picturam exprimat, eandem ser-

^a Non pauci mss., *pietatis meritum*.

^b Mss. etiam complures, *timere Domini, commotionem sacerdotis placare*.

^c Nonnulli mss., *quadraginta viros... omnes sancti et ipse Dominus*.

^d Nonnulli mss., *et ipse Dominus*.

^e Codex Gem., *invasit universos*.

^f Quidam mss., *in studia fidæ devotionis*.

^g Episcopalem consecrationem non nisi, a sacerdotibus, hoc est ab episcopis fieri oportere expressis verbis ostendit sanctus Doctor, nec ambigue etiam quam parum juris populo in episcopali electione semper fuerit, dum nullas illius partes hic commemorat, satis innuit.

^h Pauci mss., *Supplicator enim pro populo*.

vans semper imaginem, quam acceperit. Quomodo potest unus esse, qui nunc iracundia inflammatur, nunc indignatione gravi exæstuat, nunc vultu excandescit, nunc pallore immutatur, per momenta varius et discolor? Sed esto, sit naturæ irasci, aut plerumque causæ; hominis est tamen temperare iracundiam, non leonino a raptari furore, ut non norit mansuescere, clamores non serere, nec acerbare familiæ jurgium; scriptum est enim: *Vir iracundus effodit peccatum* (*Prov. xv, 18*). Non est unus duplici corde, non est unus qui se cohibere nescit in iracundia, de quo pulchre David ait: *Irascimini, et nolite peccare* (*Psal. iv, 5*). Non iram imperat, sed indulget naturæ: quam homo prævenire non potest, mitigare potest. Ergo etsi irascimur, affectus noster motum recipiat secundum naturam, non peccatum præter naturam. Quis enim ferat, si ipse se gubernare nequeat, qui alios gubernandos receperit?

61. Ideoque Apostolus formam dedit, quia et episcopum esse oportet irreprehensibilem (*1 Tim. iii, 2*); et alibi ait: *Oportet enim episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundam, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum* (*Tit. i, 7 et seq.*). Nam quomodo conveniunt sibi dispensantis misericordia, et cupientis avaritia?

62. Hæc posui, quæ cavenda acceperim: virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui unius uxoris virum (*Ibid.*) præcipiat esse, non quo exsortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est), sed ut conjugali castimonia servet b ablutionis suæ gratiam: neque iterum **1037** ut filios in sacerdotio creare Apostolica invitetur auctoritate; habentem enim

^a Ita omnes inss., at contra omnes edit., *raptari furore, non norit assuescere clamore, non serere, etc.*
^b Codex Vall., *absolutionis gratiam.*

^c Big. cod., *unius uxoris dici potest baptismum habitæ, rectius alii, ut nos in textu. Operæ autem pretium fuerit, quæ hic de monogamia et continentia sacerdotali traduntur, cum his quæ disputantur lib. 1 Offic. cap. 50, num. 257 et 258, componere, nec non observationem a nobis illic subjectam consulere.*

^d Rom. edit. et pauci mss., *in concilio Nicæni tractatu*; alii mss. aliquot, *in concilio Nicæno tractatus*; reliqui, et vet. edit., *in concilio Nicæni tractatus*; sic ut etiam legitur in ant. edit. Gratiani, et aliorum. At vero quoquo modo legimus hunc locum, difficultate sua non carebit. Etenim cum canones concilii Nicæni tantum 20 habeantur, in quorum nullo de bigamis ad clericatum non admittendis quidquam dicitur, quid his verbis indicet Ambrosius, incertum est. Baronius et qui eum sequuntur, cuneum sibi videntur huius modo invenisse, dum præter hos 20 canones dicunt alios quosdam ab eadem synodo conditos esse, qui ad ætatem nostram non pervenerint. Verumtamen, pace tantorum virorum, inquisitio Alrorum antistitum qui temporibus Bonifacii ac Zozimi, missis Alexandriam atque Antiochiam ad querendos eosdem canones legalis, tantum 20 receperant: vetera ejusdem synodi exemplaria, in quibus totidem inventiuntur, nam quod 22 habet Rufinus, nihil est, cum ille 4 e duobus divisio effecerit: postremo testimonia Theodoretii lib. 1, cap. 8, et Hincmarii Rhemensis epist. ad Laudunensem non plures Nicænos canones fuisse quam 20 palam faciunt. Quare nonnulli

A dixit filios, non facientem neque conjugium iterare.

63. Quod ideo non prætermisi, quia plerique ita argumentantur e unius uxoris virum dici post baptismum habitæ; eo quod baptismo vitium sit ablutum, quo afferbatur impedimentum. Et vitia quidem atque peccata diluantur omnia; ut si quis contaminaverit suum corpus cum plurimis, quas nulla conjugii lege sociaverit, remittantur ei omnia: sed conjugia non resolvuntur, si quis iteraverit; culpa enim lavacro, non lex solvit: nulla enim culpa conjugii; sed lex est. Quod legis et igitur non remittitur, quasi culpa: sed tenetur, quasi lex. Ideo et Apostolus legem posuit, dicens: Si quis sine crimine est, unius uxoris vir (*Dist. 26, cap. Qui sine*). Ergo qui sine crimine est, unius uxoris vir, tenetur ad legem sacerdotii suscipiendi: qui autem iteraverit conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exiit sacerdotis.

64. Diximus quid legis sit, dicamus etiam quid rationis. Sed prius cognoscamus non solum hoc Apostolum de episcopo et presbytero statuisse, sed etiam Patres d in concilio Nicæni tractatus addidisse, neque clericum quemquam debere esse, qui secunda conjugia sortitus sit. Quomodo enim potest consolari viduam, honorare, cohortari ad custodiendam viduitatem, servandam marito fidem, quam ipse priori conjugio non reservaverit? Aut quid interesset inter populum et sacerdotem, si iisdem astringerentur legibus? Debet præponderare vita sacerdotis, sicut præponderat gratia; nam qui alios præceptis suis ligat, C debet ipse legitima præcepta in se custodire.

65. Quam resistetiam ne ordinarer! Postremo cum cogerer, saltem ordinatio protelaretur! Sed non valuit e præscriptio, prævaluit impressio. Tamen or-

quidem de numero eorum non dissentiant, sed ii negant agi de canonibus a Doctore nostro, quem tractatus tantum, hæc de re in Nicæno concilio habitus, non autem canones conditos testari dicunt. At vero cum præmiserit Ambrosius, quid Apostolus de episcopo et presbytero statuerit, manifestum est eum quid in memorata synodo de diacono et subdiacono decretum fuerit, subjecisse: neque hunc locum alio sensu posse intelligi. Nobis igitur nihil occurrit verisimilius, quam si dicamus canonem illum ex alio concilio Nicæni canonibus in eo codice, quo utebatur sanctus Antistes, additum esse, quo ille in fraudem inductus fuerit, sicut in simili re alii non pauci. Sed neque ullum movere debet, quod habetur, *neque clericum quemquam, etc.*; vocem enim clericum, ad diaconos et subdiaconos restringi constat, quemadmodum verba quoque Leonis Magni ex epist. 12, ad Anastas., cap. 4, ubi scribitur: *Nam cum extra clericorum ordinem constituitis nuptiarum societati... nec subdiaconis quidem connubium carnale conceditur.* Quibus verbis subdiaconos ac superiores ordines intra clericorum classem includere voluit sanctus Papa, non autem inferiores; cum his uxorum copula permitterentur.

^e *Præscriptio* idem hic sonat ac ecclesiastica seu canonica constitutio: *impressio* autem vis est atque impetus popularis. Frequenter porro de electione sua conqueri solet Ambrosius, exempli causa lib. 1 de Offic. cap. 1, num. 4, lib. 11 de Pœnit. cap. 8, num. 72, et alibi. Quod autem adjunctum ordinationem suam ab orientalibus episcopis excipio lo fuisse comprobata, Baronius et alii post eum intelligendum censent de

dinationem meam occidentales episcopi iudicio, orientales etiam exemplo probarunt. Et tamen neophytus (*Dist. 61, cap. Neophytus*) prohibetur **1038** ordinari, ne extollatur superbia. Si dilatio ordinationi defuit, vis cogentis est; si non deest humilitas competens sacerdotio, ubi causa non hæret, vitium non imputatur.

66. Quod si in aliis Ecclesiis tanta suppetit ordinandi sacerdotis consideratio, quanta cura expeditur in Vercellensi Ecclesia, ubi duo pariter exigi videntur ab episcopo, monasterii continentia, et disciplina Ecclesiæ? ^a Hæc enim primus in occidentis partibus diversa inter se Eusebius sanctæ memoriæ conjunxit; ut et in civitate positus instituta nonachorum teneret, et Ecclesiam regeret jejunii sobrietate. Multum enim adjumenti accedit ad sacerdotis gratiam, si ad studium abstinentiæ, et ad normam integritatis juventutem astringat, et versantes intra urbem ^b abdicet usu urbis et conversatione.

67. Hinc illi processerunt viri, Elias, Elisæus, ^c Joannes, Elisabeth, qui pelliceis tunicis et caprinis exuviis induti, inopes atque egentes, angustiis et doloribus afflicti, in solitudinibus errabant, inter alta et condensæ montium, in via rupium, ^d speluncarum horrida, fovearum vadosa, quorum conversatione dignus orbis terrarum non erat. Hinc illi Daniel, Ananias, Azarias, Misael, qui in aula regia pascebantur, jejuniò alebantur tamquam in desertis, cibo aspero, potuque obvio. Meritoque regii servuli ^e regnis prævaluerunt, et captivitatem decusso jugo contempserunt, potestates subegerunt, elementa vicerunt, naturam ignis exstinxerunt, hebetarunt flammæ, obtulerunt aciem gladii, strinxerunt leonum ora; et ubi infirmiores fieri æstimabantur, ibi fortiores reperiebantur: non fugiebant ludibria humana, quia cœlestia sperabant præmia: non horrebant tenebras carceris, quibus æterni luminis gratia refulgebat.

68. Hos secutus Eusebius sanctus exivit de terra sua, et de cognatione sua, et domestico otio peregrinationem prætulit. Pro fide quoque **1039** exsilii

Nectario Constantinopolitano, de quo satis abunde a nobis dictum ad epist. 13, num. 3.

^a Hanc institutionem Baronius ad an. 328 ab Eusebio factam censet, cum ab Ægypto, quo legatus a Romano Pontifico missus fuerat, ad suos rediit. Sed cum Ambrosius non monachorum Ægyptiorum, ut Baronius asserit, sed Eliæ, Elisæi ac Baptistæ exemplis Eusebius ductum memoret, ut monasticam vitam conjungeret cum clericali, nihil prohibet quominus conjunctionem hanc ea legatione priorem arbitremur.

^b Nonnulli mss., *abducatur usu urbis*.

^c Mss. aliquot, et edit. Rom. omittunt *Elisabeth*: at omissionis causam putamus esse, quod eam vocem in gignendi casu positam non adverterunt; phrasi enim Græca dicitur, *Johannes Elisabeth, supple filius*.

^d Mss. nonnulli, *speluncarum horrea*.

^e Edit. Amerb. atque Eras., *regis prævaluerunt*. Gill. ac Rom., *regi prævaluerunt*: mss. vero ut in textu.

^f Quemadmodum Eusebius Vercellensis ac Dionysius Mediolanensis propterea in exsilium a Valente imperatore pulsati fuerint, quod in Mediolanensi

A dura præoptavit atque elegit, conjuncto sibi sanctæ memoriæ ^f Dionysio, qui posthabuit imperatoris amicitiam exsilio voluntario. Itaque memorabiles viri circumdati armis, vallati exercitu, cum raperentur de Ecclesia majore, triumphabant de imperio: quia contumelia terrestri mercabantur mentis fortitudinem, regni potentiam, quibus ^g militaris manus armorum strepitus extorquere non potuit fidem, süberunt bestialis animi feritatem, quæ nocere sancis nequivit. Ira enim regis, ira leonis, ut in Proverbiis habes (*Prov. xix, 12*).

69. Confessus est victum se esse, qui rogabat ut mutarent sententiam: sed illi validiorem calamum suum ferreis gladiis arbitrabantur. Denique vulnerata est perfidia, ut occideret, non est vulnerata sanctorum fides: non desiderarunt patrium sepulcrum, quibus reservabatur cœlestis domicilium. Erraverunt toto orbe, ut nihil habentes, et possidentes omnia (*II Cor. vi, 10*). Quocumque missi essent, locus deliciarum putabatur; neque enim illis quidquam deerat, quibus fides locuples abundabat. Denique locupletabant alios, ipsi inopes ad sumptum opimi ad gratiam. Tentabantur, sed non mortificabantur, in jejuniis, in laboribus, in custodiis, in vigiliis. Evaserunt de infirmitate fortes (*Hebr. xi, 34*). Non expectabant deliciarum illecebras, quos saginabat fames: non adurebat eos torrida æstas, ^h quibus refrigerabat æternæ spes gratiæ: non frangebant glacialis plagæ frigida, quibus ferventi spiritu vernabat devotio: non verebantur vincula hominum, quos Jesus solverat: non desiderabant redimi a morte, qui præsumebant a Christo resuscitari.

70. Denique sanctus Dionysius exegit votis, ut in exsilio vitam poneret; ne regressus confusa institutis seu usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret: meruitque hanc gratiam; ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret. Itaque ut Eusebius sanctus prior levavit vexillum confessionis; ita beatus Dionysius in exsilii locis ⁱ priori martyribus vitæ vitam exhalavit.

71. Hæc igitur patientia in sancto Eusebio concilio recusaverint Athanasii subscribere condemnationi, explicat Athanasius ipse in epist. ad Solitarios, Hilarius extrema epist. ad Constant., Socrates, Sozomenus, Sulp. Severus, et alii.

^g Ita mss. prope ad unum: edit. vero dictionem manus non agnoscebant.

D ^h Rom. edit. et mss. aliquot, *quos.... gloriæ.... plagæ frigora*; vet. edit., *quos.... gratiæ.... plagæ frigiditas*. mss. autem magno numero, ut in contextu.

ⁱ Omnes edit. et mss. nonnulli, *propiori martyribus* (quidam, *martyrii*) *titulo*; alii multo plures, *priori*, etc., quod magis videtur huic loco congruere, ut cruento sed brevi martyrio diuturni exsilii labores ac molestiæ, in quibus vitam finivit Dionysius, præferatur. Ejus porro obitum in civitate Retroiensi provinciæ Cappadociæ anno 371 vel 374 VIII kal. Jun. contigisse memorant Baronius ad annum 375, Ughellus tomo IV, et Bollandi continuatores. Quod autem ad Eusebium, is in sermonibus duobus Ambrosii nomine hæcenus divulgatis, quos Ughellus ex ms. allegat ante annos 1000, ut putat, scripto, dicitur inter cruciatum ab Arianiis ipsi adhibitos exspirasse. Atta-

nasterii coaluit usu, et durioris observationis consuetudine hausit laborum tolerantiam. Namque hæc duo in attentiore christianorum devotione præstantiora esse quis ambigat, clericorum officia, et monachorum instituta? ^a Ista ad commoditatem et moralitatem disciplina, illa ad abstinentiam assuefacta atque patientiam: hæc velut in quodam theatro, illa in secreto: spectatur ista, illa absconditur. Ideo **1040** bonus athleta ait: *Spectaculum facti sumus huic mundo et angelis* (I Cor. iv, 9). Dignus sane qui spectaretur ab angelis, cum luctaretur, ut ad Christi bravium perveniret; cum certaret, ut in terris vitam angelorum institueret, in cælo nequitiam angelorum refelleret: colluctabatur enim nequitiis spiritualibus. Merito mundus eum spectabat, ut mundus imitaretur.

72. Hæc ergo vita in stadio, illa in spelunca: hæc adversus confusionem sæculi, illa adversus carnis appetentiam: hæc subjiciens, illa refugiens corporis voluptates: hæc gratior, illa tutior: hæc se ipsam regens, illa semet ipsam coercens: utraque tamen se abnegans, ut fiat Christi; quia perfectis dictum est: *Qui vult post me venire, abneget se ipsum sibi, et tollat crucem suam, et sequatur me* (Matth. xvi, 25). Sequitur ergo Christum, qui potest dicere: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus* (Gal. ii, 20).

73. Negabat se Paulus, cum sciens quia vincula et tribulationes eum manerent in Hierusalem, voluntarius se offerret periculis, dicens: *Nec facio animam meam chariores mihi, dummodo consummam cursum meum, et ministerium verbi, quod accepi a Domino Jesu* (Act. xx, 24 et seq.). Denique circumstantibus plurimis, plorantibus et obsecrantibus, non reflexit animum: ita fides prompta dura sui censor est!

74. Hæc ergo dimicat, illa se removet: hæc illecebras vincit, illa refugit: huic mundus triumphatur, illi exsulat: huic mundus crucifigitur (Gal. vi, 14), vel ipsa mundo, illi ignoratur: huic plura tentamenta, et ideo major victoria; illi infrequentior lapsus, facilius custodia.

75. Denique ipse Elias, ^b ut confirmaretur verbum oris ejus, missus est a Domino, ut se ad torrentem absconderet Chorath (III Reg. xvii, 3). Minabatur Achab, minabatur Jezabel, timuit Elias et exsurxit, et iterum in virtute escæ intelligibilis quadraginta diebus ambulavit, et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Choreb, et introivit in speluncam,

men verisimile, ut Baronius ad ann. 371 observat, minime videtur Ambrosium hoc loco id vel prætermisurum, vel secundum vet. edit. lectionem Dionysii priores in Eusebium delaturum fuisse, si hujus exsilium cruentus exitus coronasset. Sed alibi de iisdem illis sermonibus ac de utroque sancto confessore dicturi sumus.

^a Omnes edit. ac pauci mss., *ad comitatem*; alii vero mss., majori numero, *ad commoditatem*, nimirum ut proximorum necessitatibus inserviat, et se accomodet: sic etiam moralitas Ambrosio idem est ac morum facilitas.

^b Mss. aliquot, *ut infirmaretur verbum*, etc.

^c Ita vet. edit. pluresque mss. Rom. autem edit.

et requievit ibi; et sic postea missus est, ut ungeret reges (III Reg. xix, 8, 9). Duratus igitur ad patientiam est solitudinum incolatu, et tamquam pastus ad virtutis adipalem agrestis alimento processit fortior.

76. Joannes quoque in deserto adolevit, ^c et Dominum baptizavit (Luc. iii, 2, 19); et constantiam illic prius exercuit, ut postea regem increparet.

77. Et quia de sancti Eliæ habitatione deserti nomina locorum non otiosa quasi feriati præterivimus, quid significant repetendum videtur. Missus est Elias ad torrentem Chorath, ibi eum corvi elebant, mane panem afferebant, **1041** ad vesperam carnes. Non immerito mane panis afferebatur; quia confirmat cor hominis (Psal. ciii, 15). Quo enim cibo nisi mystico aleretur propheta? Ad vesperam ^B caro ministrabatur. Intellige quæ legis, quia ^d Chorath intellectus est; Choreb omne cor, vel quasi cor dicitur, Bersabee quoque puteus septimi, aut juramenti Latina interpretatio est.

78. Primum Elias in Bersabee concessit ad sanctæ legis mysteria, divinique juris sacramenta: postea ad torrentem mittitur, ad illum fluminis impetum, qui lætificat civitatem Dei (Psal. xlv, 5). Utrumque advertis unius auctoris Testamentum: vetus Scriptura quasi puteus profunda atque obscurior, unde cum labore haurias: non plena; quia adhuc qui implet eam, non venerat. Denique postea ait: *Non veni Legem solvere, sed implere* (Matth. v, 17). Ideo ad fluvium transire sanctus a Domino jubetur (III Reg. xvii, 3); quoniam qui de novo Testamento biberit, ^C non solum flumen est, sed etiam flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Joan. vii, 38), flumina intellectus, ^e flumina cogitationis, flumina spiritualia: quæ tamen perfidiæ aruerunt tempore, ne sacrilegi biberent, potarent perfidi.

79. Ibi prophetam Domini agnoscebant corvi, quem non agnoscebant Judæi. Pangebant corvi, quem genus regale illud et nobile persequabatur. Quæ est Jezabel, quæ persequabatur (III Reg. xvii, 6), nisi Synagoga, vane fluens, vane abundans Scripturis, quas neque custodit, neque intelligit? Qui corvi pangebant, nisi quorum pulli eum invocant, quorum jumentis dat escam, ut legimus, *pullis corvorum invocantibus eum* (Psal. cxlvi, 9)? Sciebant illi corvi, quem pascerent: qui juxta intellectum erant, et ad ^D illum cognitionis sacræ fluvium escam vehebant.

80. Pascit prophetam, qui intelligit, qui custodit

cum aliis cod. nonnullis omittunt, et Dominum baptizavit.

^d In lib. de Fuga sæculi cap. 6, num. 34, *Chorad* exponitur *cognitio*; sed *Ureb* vel, ut scribitur in mss., *Choreb*, in eodem libro dicitur *exsiccatio*, et vulgo etiam explicatur *siccitas, desertum, destructio et gladius*, a quibus interpretationibus hoc loco non parum Ambrosius recedit, sed haud dubie alius ejuspiam scriptoris auctoritatem secutus. Quod vero ad vocem *Bersabee* seu *Betsabee*, illam ejus explicationem omnes proponunt.

^e Ita mss. prope ad unum: omnes vero edit., *flumina cognitionis*.

quæ scripta sunt. Dat ei succum fides nostra, dat ei A alimentum noster profectus: ^a mentes ille nostras sensusque pascitur, in nostro sermo ejus intellecta epulatur. Damos ei mane panem, qui in lumine Evangelii positi, conferimus ei nostri firmamenta cordis. His alitur, his viget, his jejulantium replet ora, quibus Judæorum perfidia nullum fidei cibum subministrabat. Jejunus est illic omnis sermo propheticus, cujus adipem interiorem non vident, exesus et tenuis, qui impinguare eorum fauces non potest.

81. Fortasse ideo deferebant ad vesperam carnes, quasi fortiores tibos, quos infirmi ingenio Corinthii non poterant sumere; et ideo lacte potabantur Apostolico (1 Cor. iii, 2). Esca ergo fortior ad vesperam mundi hujus deferebatur, mane panis. Et ideo quia Dominus hanc ministrari mandavit **1042** allomniam, bene illud propheticum dici ei hoc loco convenit: ^b *Exitu matutino et vespere delectabis*; et infra: *Parasti cibum illorum; quia ita est præparatio ejus* (Psal. lxxiv, 9, 10).

82. Sed satis de magistro dictum puto, nunc discipulorum vitam persequamur, qui in illam se laudem induerunt, hymnis dies ac noctes personant. Hæc nempe angelorum militia est semper esse in Dei laudibus, orationibus conciliare crebris, atque exorare ^c Dominum: student lectioni, vel operibus continuis mentem occupant, separati a cœtu mulierum, sibi ipsi invicem tutam præbent custodiam. Qualis hæc vita, in qua nihil sit quod timeas, et quod imiteris plurimum adest? Jejunii labor compensatur mentis placiditate, levatur usu, sustentatur otio, nec fallitur negotio: non oneratur mundi sollicitudine, non occupatur alienis molestiis, non urgetur urbanis discursibus.

83. Huic vel servando, vel edocendo mœneri advertitis qualis adhibendus magister sit, quem reperire possumus, si vestra unanimitas aspiret, si vos doneis invicem vobis (Ephes. iv, 32), si quis ab altero ^d se læsum putat. Non enim hæc sola est forma justitiæ, ut non lædas eum, qui te non læserit; sed etiam illa, ut etiam ei remittas, qui te læserit. Lædimur plerumque fraude alterius, dolo proximi: nunquid hoc virtutis putamus, ut dolum dolo ulciscamur, fraudem referamus fraudibus? Etenim si justitia virtus est, crimine debet ^e vacare, nec improbitatem improbitate refellere. Quæ enim virtus hæc a te fieri, quod in altero ipse punias? Contagio ista improbitatis non ultio est: nihil autem interest

A cui malefacias, utrum justo, an injusto, cum te malefacere non oporteat. Neque distat quomodo malignas sis, utrum ^f vindicandi studio, an voto nocendi; cum malignitas in utroque genere non careat reprehensione. Nam malignum esse ab injusto nihil distat: ideoque tibi dictum est: *Noli malignus esse inter malignantes, neque æmulatus fueris facientes iniquitatem* (Psal. xxxvi, 1); et supra idem ait: *Odio habui congregationem malignantium* (Psal. xxv, 5). Omnes utique complexus est, nullum excepit: malignitatem tenuit, non causam interrogavit.

84. Quæ autem melior forma quam justitiæ divinæ? Dicit enim Dei Filius: *Diligite inimicos vestros* (Matth. v, 44). Et iterum dicit: *Orate pro persequentibus et calumniantibus vos*. Eousque perfectis studium adimit ultionis, ut lædentium ^g charitatem imperet. Et quoniam in veteri Scriptura dixerat: *Mihi vindictam, et ego retribuam* (Deut. xxxii, 35), in Evangelio ait orandum pro iis qui læserint; ne in eos vindicet, qui vindicandum promisit: vult enim ex tua dimittere voluntate, in quo **1043** ex tua convenitur promissione. Quod si vindictam requiris, habes quia injustus amplius suis punitur opinionibus, quam judicariis severitatibus.

85. Et quoniam nemo potest esse sine aliquibus adversis, id agamus, ne nobis ^h nostro vitio adversa accidant. Nemo enim gravius alieno condemnatur judicio, quam insipiens suo, qui sibi auctor est malorum. Unde molesta et plena contentionis declinamus negotia, quæ neque fructum habent, et impedimentum afferunt. Quamquam id agere debemus, ne nos arbitrii nostri pœniteat, aut facti: prudentis est enim prospicere, ne frequenter eum pœniteat sui; numquam enim pœnitere solius est Dei. Quis vero justitiæ fructus, nisi mens tranquillitas? Aut quid est juste vivere, nisi cum tranquillitate vivere? Qualis forma fuerit domini, talis totius domus est status. Quod si domui quærantur ista, quanto magis in Ecclesia, *ubi et dives et pauper, servus et liber, Græcus et Scythia, honoratus et plebeius, omnes in Christo unum sumus* (Colos. iii, 11)?

86. Nemo præsumat, quia dives est, plus sibi deferendum (Prov. xvii, 5). Ille est dives in Ecclesia, ⁱ qui fide dives est; fidei enim totus mundus ditiarum est. Quid mirum si mundum fidelis possidet, qui possidet Christi hæreditatem, quæ pretiosior est ^j mando? *Sanguine pretioso redempti estis* (1 Petr. i, 19). omnibus utique non solis pecuniosis dictum est. Sed

^a Rom. edit. sola, *ille sensu nostro pascitur*. At eadem cum aliis non post multa, *his jejuna diu*: mss. autem utrobique ut nos in textu.

^b Sic omnes edit. ac mss. nonnulli: alii vero plures, *exiit matutinos et vespere*: quidam etiam, *exiit matutini et vespere delectabis*.

^c Omnes edit. et quidam mss., *Dominum student, oratione vel operibus*, etc. mss. autem plures ac probatores nobiscum faciunt.

^d Eras. et seq. edit., *se læsum non putat*; sed abest negatio ab Amerb. et cunctis mss. nec eam quoque sensus admittit. Nam qui se læsum non putat, quod alteri remittat, nihil habet.

^e Mss. aliquot, *vacare, probitate improbitatem refellere*: in quibusdam etiam omittitur vox *probitate*.

^f Rom. edit. sola, *justo vindicandi studio*. Cæterum videtur Ambrosius varias causas, quibus dissidium in Ecclesia Vercellensi nutritur, ac episcopi retardabatur electio, hic perstringere.

^g Mss. aliquam multi, *charitatem impleret*. Non satis recte.

^h Omnes edit., *nostro judicio*. . . *condemnari potest*; optime vero prophetodum omnes mss., *nostro vitio*. . . . *condemnatur*.

ⁱ Ita mss., edit. verò, *qui pauperi non sibi dives est. In Ecclesia fidelis dives est; fidelis enim, etc.*

si vultis divites esse, sequimini dicentem: *Sancti in A omni conversatione estote (Ibid., 15)*. Non solum divitibus dicit, sed omnibus; quia sine discrimine personarum iudicat, ut bonus testis ejus Apostolus dicit: Et ideo non in remissione, non in fastidio, non in exaltatione cordis: sed in timore, inquit, hoc incolatus vestri tempore conversamini (*Ibid., 17*). Tempus accepistis hæc in terra, non perpetuitatem: ipsi tempore utamini, qui sciatis vos migraturos.

87. Nolite in divitiis confidere; quia omnia ista hic relinquuntur, sola vos comitabitur fides. Erit sane etiam justitia comes, si fides prævia sit. Quid vos palpant divitiæ? Non auro vel argento, non possessionibus, non serficeis vestibus, de vana vestra conversatione redempti estis: sed præfobio sanguine Christi *Jean (Ibid., 18, 19)*. Ille ergo dives est, qui fuerit B hæres Dei, Christi cohæres. Noli pauperem contemnere, ille te divitem fecit. Noli egentem fastidiare: *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum (Psal. xxxiii, 6)*. Noli inopem refutare: et Christus pauper factus est, cum dives esset: sed propter te pauper factus est; ut te inopia sua divitem faceret. Noli quasi dives te attollere: sine pecunia misit apostolos suos.

88. Denique primus eorum dixit: *Argentum et aurum non habeo (Act. iii, 6)*. Gloriat in paupertate, quasi refugiat contaminationem. *Argentum, inquit, et aurum non habeo*: non, aurum et argentum. Nescit ordinem, qui nescit usum. *Argentum et aurum non habeo, sed fidem habeo*. Satis dives sum **1044** in nomine Jesu, quod super omne nomen est (*Philip. ii, 9*). *Argentum non habeo, sed nec requiro; aurum non habeo, sed nec desidero: sed habeo quod vos divites non habetis, habeo quod plures esse etiam vos arbitramini, et dono pauperibus; ut in nomine Jesu dicam: Convalescite, manus remisit, et genua dissoluta (Esai. xxxv, 3)*.

89. Sed si vultis divites esse, estote pauperes. Tunc eritis per omnia divites, si fueritis pauperes spirita: Non census divitem, sed animus facit (*Matth. v, 3*).

90. Sunt qui se humiliant in multis divitiis, et recte, ac prudenter; satis enim dives omnibus naturæ lex est, cui cito inveniar, quod abundet: cupiditatibus autem omnes divitiarum abundantia inopia est. Denique nemo pauper nascitur, sed fit. Non ergo naturæ paupertas, sed opinionis est; ideoque cito invenitur dives naturæ, difficile cupiditati. Etenim quo plus unusquisque acquiserit, plus sinit, et quasi quadam inardescit ebrietate cupiditatem suam.

91. Quid quasi necessarium queritis cumulum divitiarum? Nihil tam necessarium, quam cognoscere

quid non sit necessarium. Quid in carnem retorquetis excusationem? Non corporis venter insatiabilem, sed mentis avaritia facit. Numquid caro spem futuri abstulit? Numquid caro spiritalis gratiæ suavitatem ademit? Numquid caro fidem impedivit? Numquid caro aliquid tamquam seriosis dominis, vanis opinionibus adjudicavit? Plus amat caro moderatam frugalitatem, quæ exiit onere, induitur sobrietate; quia sollicitudinem deponit, assumit tranquillitatem.

92. Sed nec ipsæ divitiæ vituperabiles. Denique *redemptio animæ viri, divitiæ ejus (Prov. xii, 8)*; quoniam qui pauperi donat redimit animam suam. Est ergo et his materialibus divitiis virtutis locus. Quasi gubernatores estis in magno mari. Si quis bene gubernat suum navigium, cito transit fretum, ut perveniat ad portum; qui autem nescit regere suum censum, onere suo mergitur. Ideo scriptum est: *Possessio dñi civitas firmissima (Prov. x, 15)*.

93. Quæ est ista, nisi Hierusalem, quæ in cælo est, in qua regnum est Dei? Bona hæc possessio, quæ fructus perpetuos facit. Bona possessio, quæ non hic relinquitur, sed illic possideitur. In hac possessione qui fuerit, dicit: *Portio mea Dominus (Psal. cxviii, 94)*. Non dicit: Portio mea ab illis usque ad illos porrecta et diffusa terminos. Non dicit: Portio mea inter illos vicinos, nisi forte inter apostolos, inter prophetas, inter sanctos Domini; hæc est enim iusto portio. Non dicit: Portio mea in pratis, non in silvis, non in campis; nisi forte in campis silvæ, in quibus invenitur Ecclesia, de qua scriptum est: *Invenimus eam in campis silvæ (Psal. cxxxi, 6)*. Non dicit: Portio mea greges equorum: *Mendax enim equus ad salutem (Psal. xxxii, 17)*. Non dicit: Portio mea armenta boam, **1045** asini, oves; nisi forte inter illa se numerat armenta, quæ agnoscunt possessorem suum: et in illa asina vult consortium habere, quæ non refugit præsepe Christi (*Esai. i, 3*): et illa ovis sibi portio est, quæ ad immolandum ducta est, et ille *Agnus coram tondente sine voce, qui non apernit os suum (Esai. lxi, 7)*; ejus in humilitate iudicium exaltatum est. Bene ait: *Coram tondente, quia superflua, non propria in illa deposuit cruce: qui corpus exiit, non divinitatem amisit*.

94. Non quicumque ergo dicit: *Portio mea Dominus*. Non avarus dicit; quia venit avaritia, et dicit: *Mea portio es, ego te subditum habui, mihi servisti, mihi te in illo auro vendidisti, mihi te in illa possessione adjudicasti*. Non dicit luxuriosus: *Portio mea Christus; quia venit luxuria, et dicit: Mea portio es, ego te in illo mihi mancipavi con-*

^a Edit. Amerb. atque Eras., et *Christus pauper factus est, ut te inopia, etc.* Rom., et *Christus propter te pauper factus est; cum esset dives: ut te inopia, etc.* Gill. autem et mss. optime locum restituant, ut in corpore.

^b Sic mss. magno numero: edit. autem Gill. ac Rom., *non habeo. Aurum et argentum nescit ordine, qui nescit usu: at in Amerb. ac Eras. nec non in mss. quibusdam lacuna est.*

^c Codex Colb. unus, *Non corporis cura.*

^d Quidquid hoc et seq. num. dicitur, tantam afinitelem habet cum expositione hujus ipsius versiculi Berni. 12 in Psal. cxviii, num. 38 et 39, ut negari nequeat idem hic factum ab Ambrosio, quod ei subinde usque venire sæpe advertimus; nimirum ipsam quæ alicubi commode a se tractata arbitrarentur, alio etiam pro se nata et argumento transferre constetuisse.

vivio, illis te cepi epularum retibus, ego te additum teneo gulæ tuæ chirographo. An ignoras quia charius fuit mensæ tuæ quam vitæ pretium? Tuo te iudicio revinco: nega, si potes, sed negare non potes. Denique nihil ad vitam reservasti, totum ad mensam expendisti. Non potest dicere adulter: *Portio mea Dominus*; quia venit libido, et dicit: Ego sum tibi portio, mihi te in illius adolescentulæ addixisti amore, in illius nocte meretricis in meas leges, in mea jura migrasti. Non dicit proditor: *Portio mea Christus*; quia statim ^a irruit in eum nequitia mali, et dicit: Fallit te, Domine Jesu, meus est iste.

95. Habemus exemplum (*Joan. xiii, 2*), quia cum Judas panem a Christo accepisset, immisit se in cor ejus diabolus, quasi possessionem suam vindicans, quasi portionis suæ jus retinens, quasi dicens: Non est tuus iste, sed meus: meus certe minister, tuus proditor; meus plane iste est. Denique tecum recumbit, et mihi servit: tecum epulatur, et tecum pascitur: a te panem accepit, a me pecuniam: tecum bibit, et mihi tuum sanguinem vendidit. Quam vera diceret, probavit. Denique Christus recessit ab eo, ipse quoque Judas reliquit Jesum, secutus diabolum.

96. Quam multos dominos habet, qui unum refugerit! Sed nos non refugiamus. Quis refugiat eum quem sequuntur alligati vinculis, sed vinculis voluntariis, quæ solvunt, non alligant, quibus victi vinculis gloriantur dicentes: *Paulus vinculus Jesu Christi, et Timotheus (Philem., 4)*. Gloriosius ab hoc stringimur, quam aliis absolvimur et relaxamur. Quis igitur fugiat pacem? quis fugiat salutem? quis fugiat misericordiam? quis fugiat redemptionem?

97. Videtis, filii, quales evaserint, qui hæc secuti sunt, quomodo operentur defuncti? Quarum virtutum laudem miramur, earum studeamus adipisci industriam: et quas prædicamus **1046** in aliis, eas in nobis taciti recognoscamus. Nihil molliculum, nihil infractum ad laudem pervenit: *Regnum cælorum cogitur, et cogentes diripiunt illud (Matth. x1, 12)*. Festinantes patres agnum manducabant. Festina est fides, alacris devotio, spes impigra: contradictiones animi non amat, sed translationem ab infructuoso otio ad fructum laborum. Quid in crastinum differs? Potes et hodiernum diem lucrari; cavendum est enim ne et illum non teneas: et hunc amittas. Non exiguum detrimentum est vel horæ unius: et una hora totius vitæ portio est.

98. Sunt juvenes, qui cito volunt ad senectutem

^a Colb. cod., *irruit in eum malus dolus*.

^b Omnes edit., *primatus benedictionem*; omnes mss., *primatus benedictionis*.

^c Mss. non pauci, *removere culpam secedendo*. Potes imitari, etc. Monebimus autem obiter Ambrosio nostro insolitum non esse, ut cum agitur de pacanda iracundia, Rebecca ac Jacob exemplum in medium afferat. Vide lib. II de Jacob, etc., cap. 4, num. 14, et lib. I Offic. cap. 21, num. 91.

^d Ita mss. prope ad unum; omnes contra edit., *Amabat mater contra affectum pii amoris dimitti filium*. Et rursus ubi nos cum omnibus edit. ac mss.

pervenire; ne subiceant diutius seniorum arbitrio: sunt etiam senes, qui velint, si possint, ad juventutem redire. Quorum studium neutrum probō; quia juvenes fastidiosi præsentium, quasi ingrati mutationem vivendi requirunt, senes dilationem; cum possit et juvenus senescere moribus, et senectus virere operibus. Neque enim emendationem morum magis ætas affert, quam disciplina. Quanto ergo magis nos oportet spem attollere ad regnum Dei, ubi vitæ novitas, ubi gratiæ erit, non ætatis commutatio?

99. Non otio, non somno merces paratur. Nullum opus dormientis est, nullus fructus otii: immo magis dispendium. Otiosus Esau amisit ^b primatus benedictionis; quia maluit cibum accipere, quam querere (*Gen. xxvii, 35*). Laboriosus Jacob apud utrumque parentem invenit gratiam.

100. Et tamen cum superior esset Jacob virtute et gratia, cessit fratris indignationi, qui sibi prælatum fratrem juniorem dolebat. Ideo scriptum est: *Date locum iræ (Rom. xii, 19)*; ne alterius indignatio te quoque in peccatum trahat, dum vis resistere, dum vis vindicari. Potes et ab illo et a te ^c removere culpam, si cedendum putes. Imitare patriarcham, qui de consilio matris longinqua petiit (*Gen. xxvii, 43*). Et cujus matris? Rebecca utique, hoc est, patientiæ. Cujus enim nisi patientiæ hoc consilium esse poterat? ^d Amabat mater filium; maluit enim sibi eum exulare quam Deo. Et ideo quia bona mater, utrique detulit, juniore tamen filio benedictionem, quam conservare poterat, dedit; non enim filium filio, sed impigrum otioso prætulit, fidelem infido. Sed etiam filio ipsi seniori non parum contulit amandando minorem filium, ne parricidium faceret.

101. Itaque quoniam ob pietatem non propter improbitatem exsulabat a parentibus, loquebatur cum Deo, augebatur censu, liberis, gratia. Neque isis elatus est, cum fratri occurreret: sed humilitas adoravit, non utique illum imitem, illum furibundum, illum degenerem; sed eum quem in fratre considerabat. **1047** Ideoque adoravit septies, ^e numero scilicet remissionis; quia non hominem adorabat, sed eum, quem in carne hominis esse venturum prævidebat spiritu, ut tolleret peccata mundi (*Joan. i, 29*). Quod tibi ex Petri responsione aperitur mysterium, dicente eo: *Si peccaverit in me frater meus, quoties remittam ei? Usque septies (Matth. xviii, 21)*? Vides quoniam peccatorum remissio, ty-

nonnullis, *Et ideo quia*, etc.; alii multo plures cod. expungunt voculas *ideo . . . tamen*, et verbum *dedit*. Non malo sensu, modo verborum trajectionem ita restitui: *Et quia bona mater (supplendum erat) utrique filio detulit benedictionem, quam juniore poterat reservare*.

^e Septenarium remissionis numerum propter sabati diem ac Jubilæi annum vocat S. Doctor: et mysticam hanc ejusdem numeri explicationem tot locis tractat, ut apud eum vix quidquam aliud occurrat frequentius.

pus est illius magni sabbati, illius quietis perpetuæ gratiæ; et ideo contemplatione donatur.

102. Sed quid sibi vult quod et uxores, et filios, et omnes disposuit suos, et præcepit ut et ipsi adorarent super terram (*Gen. xxxiii, 6*)? Non utique ut elementum, quod plerumque repletur sanguine, in quo officina est scelerum, aut vastis plerumque horret cautibus, aut præruptis rupibus, aut sterili et jejuno solo: sed ut carnis præsidium nobis futuram. Et fortasse hoc illud est mysterium, quod te docuit Dominus dicens: *Non solum septies, sed etiam septuagies septies* (*Matth. xviii, 22*).

103. Et vos igitur donate injurias vestras, ut sitis filii Jacob (*Coloss. iii, 13*). Nolite exasperari sicut Esau. Imitamini sanctum David, qui tamquam bonus magister reliquit nobis quod imitaremur, dicens: *Pro eo ut diligenter me, detrahebant mihi: ego autem orabam* (*Psal. cviii, 4*); et cum malediceretur, orabat. Bonum scutum oratio, qua contumelia excluditur, maledictum repellitur, et in ipsos qui maledixerint, frequenter retorquetur; ut suo telo vulnerentur: *Maledicent, inquit, et tu benedices* (*Ibid., 28*). Ambienda hominum maledictio, quæ acquirit Dominicam benedictionem.

104. Quod superest, charissimi, considerate quia Jesus extra portam passus est (*Heb. xiii, 12*), et vos egredimini de hac terrena civitate; quia civitas vestra superior est Hierusalem. Ibi conversamini, ut dicatis: *Nostra autem conversatio in cælis est* (*Philip. iii, 20*). Ideo Jesus exivit de civitate, et vos exeuntes de hoc mundo, supra mundum sitis. Moyses solus qui Deum videbat, extra castra habebat tabernaculum, quando loquebatur cum Deo (*Exod. xxxiii, 7 et seq.*): et hostiarum, quæ pro peccato fiebant, sanguis quidem altaribus inferebatur (*Exod. xxix, 12, 13*), corpora autem extra castra, comburebantur; quia nemo intra mundi hujus vitia positus peccatum deponit, nec sanguis ejus acceptus est Deo, nisi de corporis hujus exeat inquinamento.

105. Hospitalitatem diligite, per quam sanctus Abraham invenit gratiam (*Gen. xviii, 3 et seq.*), Christum hospitio suscepit, filium Sara meruit effeta jam senectute: Lot quoque Sodomitani excidii evasit ignem (*Gen. xix, 2 et seq.*). Et tu potes suscipere angelos, si advenientibus hospitium tuum offeras. Quid de Rahab dicam, quæ hoc munere invenit salutem (*Josue ii, 1 et seq.*)?

106. Compatimini iis qui alligati tenentur vinculis, tamquam simul alligati. Consolanini in luctu positos: *Melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii* (*Eccl. vii, 3*). Illic officii meritum boni, hic vitium lapsus refertur. Postremo illinc mercedem sperans, hic recepisti. Sentite laborantibus tamquam simul laborantes.

^a Mss. aliquot, ut nos.... supra mundum simus.
^b Vet. edit., invenit gratiam. Hospitio suscipere filium Sara meruit; mss. aliquot, invenit Christum, hospitio suscepit, filium Sara meruit; cæteri vero mss. ac Rom. edit. ut in contextu.

^c Quidquid hoc toto numero, et prima sequentis

107. Mulier viro deferat, non serviat. regendam se præbeat, non coerendam. Indignus est conjugio, quæ digna est jurgio. Vir quoque uxorem tamquam gubernator dirigat, tamquam consortem vite honoret, participet ut coheredem gratiæ.

108. Matres, ablacte filios, diligite eos: sed orate pro iis ut longævi super terram sint, non in terra, sed super terram; nihil enim longævum in hac terra; et quod est diu, breve est et magis lubricum. Monete eos ut magis crucem Domini tollant, quam hanc vitam diligant.

109. Maria mater Domini ante crucem filii stabat: nullus me hoc docuit, nisi sanctus Joannes evangelista (*Joan. xix, 25*). Mundum alii concussum in passione Domini conscripserunt, cælum tenebris obductum (*Matth. xxvii, 45*), refugisse solem, in paradysum latronem, sed post piam confessionem receptum (*Luc. xxiii, 43*). Joannes docuit quod alii non docuerunt, quemadmodum in cruce positus matrem appellaverit, pluris putans quod victor suppliciorum pietatis officia matri exhibebat, quam quod regnum cæleste donabat. Nam si religiosum est, quod latroni donatur venia; multo uberioris pietatis est, quod a filio mater tanto affectu honoratur: *Ecce, inquit, filius tuus.... Ecce mater tua* (*Joan. xix, 27*). Testabatur de cruce Christus, et inter matrem atque discipulum dividebat pietatis officia. Condebat Dominus non solum publicum, sed etiam domesticum testamentum, et hoc ejus testamentum signabat Joannes, dignus tanto testatore testis. Bonum testamentum non pecuniæ, sed vitæ æternæ: quod non attramento scriptum est, sed Spiritu Dei vivi, qui ait: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis* (*Psal. xlii, 2*).

110. Sed nec Maria minor, quam matrem Christi decebat. Fugientibus apostolis, ante crucem stabat, et piis spectabat oculis filii vulnera; quia expectabat non pignoris mortem, sed mundi salutem. Aut fortasse quia cognoverat per filii mortem mundi redemptionem aula regalis, etiam sua morte putabat se aliquid publico addituram muneri. Sed Jesus non egebat adjutore ad redemptionem omnium, qui omnes sine adjutore servavit. Unde et dicit: *Factus sum sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber* (*Psal. lxxxvii, 5*). Suscepit quidem affectum parentis, sed non quæsit alterius auxilium.

111. Hanc imitamini, matres sanctæ, quæ in unico filio dilectissimo tantum maternæ virtutis exemplum edidit; neque enim vos dulciores liberos habetis, neque illud Virgo quærebat solatium, quod alium posset generare filium.

112. Domini servis imperate non quasi conditione subditis, sed ita ut naturæ ejusdem cujus vos estis, consortes eos esse meminertis (*I Petr. ii, 18*). Servi

parte continetur, ex lib. x in Luc. num. 129, ac tribus sequentibus totidem pene verbis desumptum fuit.

^d Non pauci mss., neque ullum Virgo, etc.

^e Rom. edit., consortes esse vos. Fortasse hic sit operarii lapsus, sed in omnes seq. edit. propagatus est.

quoque dominis servite cum voluntate; etenim unusquisque quod natus est, patienter **1049** debet suscipere: nec solum bonis, sed etiam asperis obedite dominis. Nam quæ est vestræ servitutis gratia, si bonis serviatis sedulo? Sed si etiam asperes promereamini; nam liberi quoque nullam habent mercedem, si peccantes puniantur a iudicibus: sed illa merces est, si etiam non peccantes. Et vos ergo contemplatione Domini Jesu etiamsi difficilibus serviatis dominis cum patientia, mercedem habebitis. Siquidem ipse Dominus justus ab injustis passus est, et patientia mirabili peccata nostra suæ affixit

^a Vel. edit. cum mss. non paucis, *sobrietas doctrinæ fidelis sine hæresis temulentia*; quibus verbis terminant epistolam: at Rom. edit. cum reliquis

cruci: et qui illum imitatus fuerit, **1050** peccata sua sanguine suo diluat.

113. Ad summam, convertimini omnes ad Dominum Jesum. Sit in vobis vitæ hujus delectatio in bona conscientia, patientia mortis cum spe immortalitatis, confirmatio resurrectionis cum Christi gratia, veritas cum simplicitate, fides cum confidentia, abstinentia cum sanctitate, industria cum sobrietate, conversatio cum modestia, eruditio sine vanitate, sobrietas doctrinæ, fidelitas sine hæresis temulentia. Gratia Domini Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

cod. nobiscum faciunt, nisi quod in quibusdam: Christi non habetur.

SECUNDA CLASSIS.

1049 EPISTOLA LXIV.

IRENÆO roganti cur manna quod olim pluit Israelitis, Christianis non pluat; respondet manna Dominici corporis typum fuisse, ac proinde ubi hoc præsens datum est, illud evanuisse. Addit insuper in eodem extitisse figuram sapientiæ, quæ versus animarum cibum est, et cujus subtilitas ex variis Scripturæ locis commendatur.

AMBROSIO IRENÆO salutem.

1. Quæris a me cur Dominus Deus manna pluerit populo patrum, et nunc non pluat. Si cognoscis, pluit, et quotidie pluit de cælo manna servientibus sibi. Et corporeum quidem illud (*De Consec., dist. 2, cap. Corporeum*) manna hodie plerisque in locis invenitur, sed nunc non est tanti res miraculi; quia venit quod perfectum est. Perfectum autem panis de cælo, corpus ex Virgine, de quo satis Evangelium te docet. Quanto præstantiora hæc superioribus?

^a Illud enim manna, hoc est, panem illum qui manducaverunt, mortui sunt: hunc autem panem qui manducaverit, vivet in æternum (*Joan. vi, 5*).

2. Sed est spiritale manna, hoc est, pluvia spiritalis sapientiæ, quæ ingeniosis et quærentibus de cælo infunditur, et irrorat mentes piorum, et obdulcat fauces eorum. Qui igitur intellexerit infusionem divinæ sapientiæ, delectatur, nec alium cibum requirit, nec in solo pane vivit, sed in omni verbo Dei (*Matth. iv, 4*). ^b Qui curiosior fuerit, quærit quid sit istud quod melle dulcius sit. Respondet illi minister Dei: *Hic est panis, quem c dedit tibi Deus manducare* (*Exod. xvi, 15, 16*). Quid sit iste panis, **D** audi: *Sermo*, inquit, *quem ordinavit Deus*. Hæc ergo

^a Quidquid a primis hujus epistolæ verbis usque ad vocem superioribus comprehenditur, ad probandam substantialem Christi in eucharistia præsentiam citatur a Lanfranco lib. de Corp. et Sang. Dom. cap. 18.

^b Multæ edit. Paris., *Qui gloriosior fuerit*.

^c Rom. edit., *dedit vobis Dominus.... Verbum*, inquit, *quod*, etc.

^d Illis verbis præmittit Rom. edit., *Ecce super superficiem deserti minutum ut coriandrum*; quod in

B ordinatione Dei, hæc alimonia alit animam sapientis, et illuminat atque obdulcat, resplendens veritatis corusco, et mulcens tamquam favo quodam, ita diversarum virtutum suavitate et sermone sapientis: *Favi enim mellis sermones sunt boni*, sicut scriptum est in Proverbiis (*Prov. xvi, 24*).

3. ^d Cur autem minutum sit, causam accipe: **1050** quia et granum sinapis minutum est, quod comparatur regno cælorum (*Luc. xiii, 19*): et fides quæ sicut granum est sinapis, potest montes tollere, et jactare in mare (*Luc. xvii, 6*). *Et fermento simile est regnum cælorum, quod abscondit mulier in farina mensuris tribus, donec fermentetur totum* (*Luc. xiii, 21*). Et Moyses caput vituli aurei comminuit sicut pulverem, et misit in aquam, et dedit populo bibere (*Exod. xxxii, 20*); incrassatum epim erat eorum perfidiæ immanitate, ^e ut emolliretur, et fidei sumeret subtilitatem. Denique illa mulier, quæ bene emoluerit, assumetur; eam autem quæ male emoluerit, derelinquetur.

4. Emole ergo et tu fidem tuam, ut sis sicut illa anima quæ Christi in se charitatem excitat, quam mirantur ascendentem virtutes cælorum; quod sine offensione ascendat, et ex hoc mundo ascendat cum lætitia et jucunditate: sicut vitis propago, et sicut fumus se ad superna subrigat, flagrans odorem resurrectionis piæ, et suavitatem fidei, sicut habes scriptum: *Quæ est hæc, quæ ascendit a deserto, sicut vitis propago fumo incensa, odorificata myrrha et thure ab omnibus pulveribus unguenti* (*Cant. iii, 6*).

5. Pulchre subtilitatem ejus expressit pulveris comparatione et unguenti commemoratione; ^e quia aliis, et mss. desideratur.

^e Malletus scriptum, ut emolueretur; nam subtilitas comminendo potius, quam emolliendo efficitur, et subjectum mulieris, quæ bene moluerit, exemplum lavet: attamen reclamant mss. et edit.

^f Mss. aliquot, *fumo incensi odorificata*.

^g Rom. edit. sola, *quia in Kædo legimus compositum subtile thymiana: illud vero est incensum propheticum*.